

Γ. ΑΘΑΝΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΗ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
Γ. & Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ - ΝΟΒΑ

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 1998

ΙΔΡΥΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ & ΜΑΡΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ

ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΟΠΤΕΥΟΜΕΝΟ ΚΑΙ
ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗ-
ΜΩΝ (Φ.Ε.Κ. 222/Α/30-9-80).

ΕΔΡΑ ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ* ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1980

ΤΑΧ. Δ/ΝΣΗ: Ήλάρχου Τζαβέλα 44 30300 Ναύπακτος

ΤΗΛ. & FAX: (0634), 24940, 27233

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Γ. & Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ - ΝΟΒΑ

Πρόεδρος: Ό Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Άγ. Βλασίου κ. ΙΕΡΟΘΕΟΣ
Άντιπρόεδρος: Δημήτριος Σισμάνης
Γ. Γραμ. & Ταμίας: Γιάννης Χαλάτσης
Μέλη: Κωνσταντίνος Κονίδας
Ντίνος Μακρυγιάννης
Άντώνιος Μασγάλας
Νίκος Ρέππας
Ίωάννης Χαλαντζούκας
Παναγιώτης Χριστόπουλος

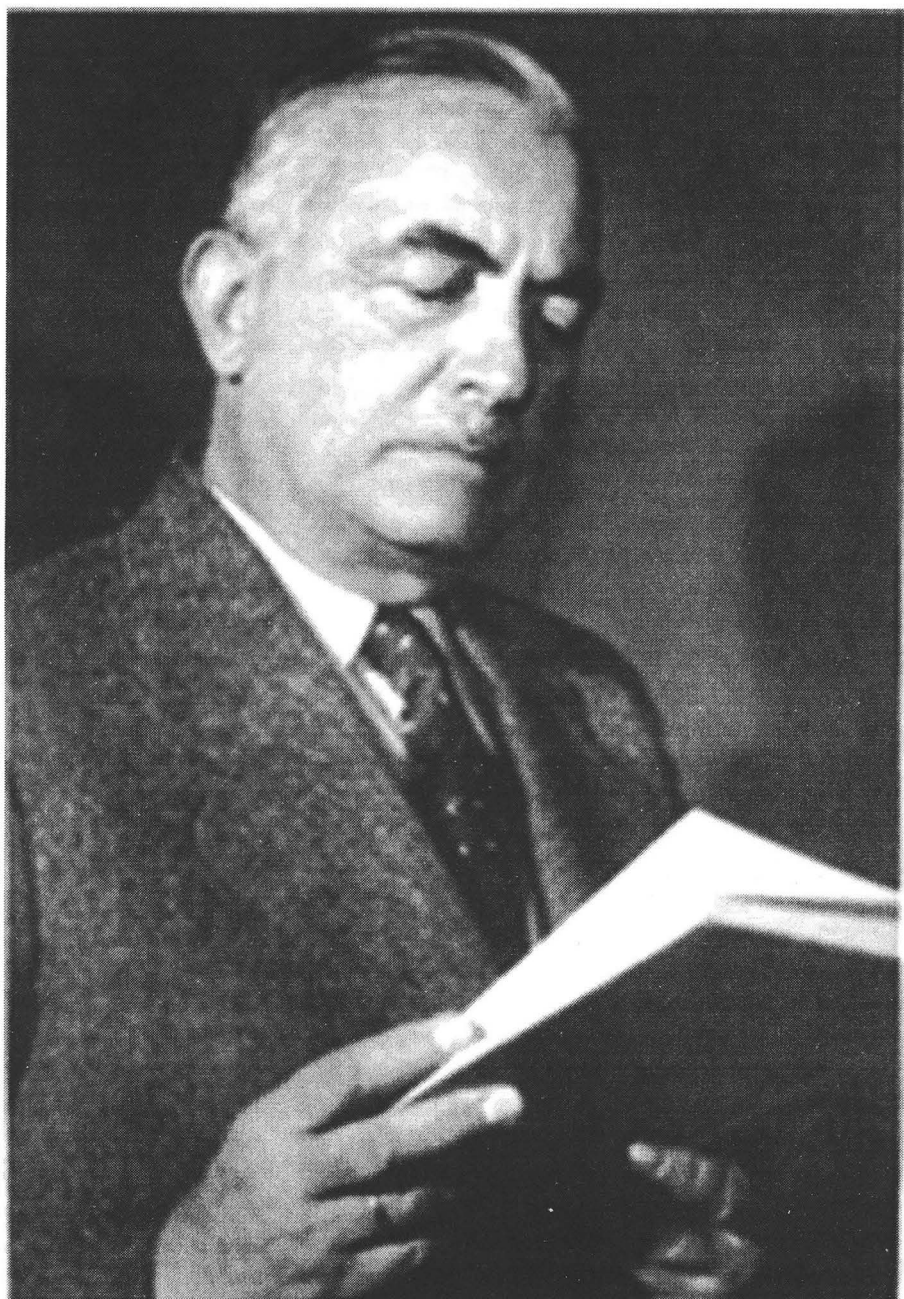
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης καὶ ὁ Ἐπαχτος	13
Ἡ λυρική ποίησις	24
Περὶ τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου τοῦ Οὐίλλιαμ Φῶκνερ	50
Κωστῆς Παλαμᾶς	59
Ἀθανασίας Μνημόσυνο (Κ. Παλαμᾶς)	63
Νίκος Καζαντζάκης	86
Ποιητικός λόγος	93
Ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς 700ῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Dante Alighieri	104
Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου	117
Ποιητικόν Χρέος	153
Προσφώνηση στὸν Πέτρο Χάρη	176
Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ	184
Ἡλίας Βενέζης (Παρνασσός)	195
Ἡλίας Βενέζης (Ἀκαδημία)	202
Συντροφιά μὲ τὸν Βάρναλη	216
Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Οὐῆγου Φώσκολου	222
Πρόλογος στοῦ βιβλίου τοῦ Στ. Γρανίτσα «Τὰ ἄγρια καὶ τὰ ἡμερα τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου»	245
Χαιρετισμὸς στὰ νιάτα	247
Βραχὺ τρισάγιο στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη	248
Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ «Λυκείου Ἑλληνίδων»	249

Ἡ ποίηση στή ζωή μας	253
Παρουσίαση τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Π. Χάρη «Ἡμέρες ὀργῆς» . .	258
Μία προσφορά ἐθνικῆς ἀξίας	260
Ὁ καινούργιος χρόνος	263
Πολιτική αγωγή	267

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Τό μυστικό τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη (διήγημα)	287

Ό Άθάνας σέ ώρες περισυλλογής στίς σελίδες ενός βιβλίου (1954)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΑ «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ» ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Εκτός από τὰ ιστορικοῦ περιεχομένου μελετήματα¹, ὁ Γ. Ἀθάνας μᾶς ἄφησε καί μιᾶ σειρά ἐργασιῶν του φιλολογικῆς ὑφῆς, πού τέμνουν ζητήματα τῆς φιλολογίας μας ἢ σχολιάζουν τή ζωή και τό ἔργο σημαντικῶν λογοτεχνῶν, δικῶν μας (Βλαχογιάννης, Παλαμᾶς, Κάλβος, Καζαντζάκης, Βάρναλης), ἀλλά καί ξένων (Φῶκνερ, Δάντης, Φώσκολος). Καί τὰ μελετήματα αὐτά τὰ ὑπογράφει ὡς Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας καί ὄχι ὡς «Ἀθάνας», ψευδώνυμο μέ τό ὅποιο τιμοῦσε μόνο τήν λυρική του παραγωγή.

Πολύ λίγα ἀπό τὰ μελετήματα αὐτά δημοσιεύθηκαν σέ περιοδικά καί ἐφημερίδες. Τά περισσότερα ἀκούστηκαν ὡς ὁμιλίες του σέ διάφορες πανηγυρικές συνεδρίες τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καί φάνηκαν στά πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας, ἀπό ὅπου καί τὰ συγκεντρώσαμε.

Καί στά κείμενά του αὐτά ὁ Ἀθάνας εἶναι, ὅπως συμβαίνει καί στίς ιστορικές του ἐργασίες, πολύ προσεκτικός καί τοῦ λόγου του τό ἀσφαλές συχνά ἐπαληθεύεται καί ἀπό κρίσεις τρίτων, πού τούς ἀπασχόλησαν τὰ ἴδια θέματα. Εἶναι γνώστης σέ βάθος τοῦ ἀντικειμένου του. Καί αὐτό φαίνεται καθαρότερα σέ μελετήματα γιά τό ἔργο ποιητῶν πού ἀγάπησε, καί ἀπό ὅπου ἐνδεχομένως νά κατάγεται καί ὁ ἴδιος πνευματικά, ὅπως συμβαίνει μέ τήν περίπτωση Παλαμᾶ. Ἀλλά καί μέ ποιητές πού τούς χωρίζει μεγάλη διαφορά ἤθους καί ὕφους, ὅπως ὁ Κάλβος, τὰ καταφέρνει ἐξ ἴσου καλά, γιατί πρῶτα ἐντρυφᾷ στό ἔργο τους καί μετὰ γράφει. Μά καί οἱ ἐκτάσεις τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας δέν του εἶναι ἄγνωστες. Ἀπόδειξη τὰ μελετήματά του γιά τούς μεγάλους Ἰταλοῦς ποιητές Δάντη καί Φώσκολο, καθῶς καί ὁ ἐμβριθῆς χαιρετισμός πού ἀπηύθυνε στήν Ἀκαδημία κατά τήν ὑποδοχή τοῦ μεγαλύτερου ἀμερικανοῦ πεζογράφου Φῶκνερ.

Ὅμως δέν τόν ἀπασχολοῦν στίς κριτικές περιδιαβάσεις του στό χῶρο τοῦ λυρισμοῦ μόνον τὰ πρόσωπα καί τὰ κείμενα ἐκλεκτῶν τῆς ποιήσεως. Τόν ἀπασχολεῖ καί τό φαινόμενο τῆς ἴδιας τῆς ποίησης μέ τίς περιέργες συχνά καί δυσε-

1. Γ. Ἀθάνα, *Ἱστορικά Μελετήματα*, ἐκδ. Ἰδρύματος Γ. & Μ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, Ναύπακτος 1998. Γιά τόν Γεώργ. Ἀθάνα καί τόν ἀδερφό του Θεμιστοκλῆ βλ. Η' (1996) τόμο ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ, ὅπου τὰ πρακτικά τοῦ Β' Συμποσίου Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας γιά τούς ἀδελφούς Νόβα.

ξερεύνητες λειτουργίες της. Έτσι ο εισιτήριο λόγος του στην 'Ακαδημία στις 3-12-1955 φέρει τόν τίτλο: «Η λυρική ποίηση», ενώ στις 30-12-1965 (δέκα χρόνια μετά) ή όμιλία πού έκανε στην 'Ακαδημία μέ τήν εύκαιρία ανάληψης έκ μέρους του τής προεδρίας της είχε ως τίτλο τήν ένδεικτική γιά τίς προτιμήσεις του φράση «ποιητικός λόγος».

Έγραφε ακόμα μέ περίσκεψη και περισσή αγάπη, καθώς συνήθιζε, και γιά τό έργο πεζογράφων. Έτσι έτίμησε δεόντως έργα σημαντικά, όπως έκείνα του 'Ηλία Βενέζη και του Πέτρου Χάρη, μέ τούς όποιους τόν συνέδεε και θερμή φιλία. Μά δέν άφησε άμνημόνευτους και μερικούς άλλους σημαντικούς τών γραμμάτων μας όπως ο Καζαντζάκης, ο Βάρναλης, ο Στέφανος Γρανίτσας, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης. 'Ακόμα και στό «Λύκειο Έλληνίδων» έπλεξε τό έγκώμιο, μέ τήν εύκαιρία τών πρώτων πενήντα χρόνων ζωής του.

Ο Γ. 'Αθάνας, ως έπαρκέστατος γνώστης τών καλύτερων έλληνικών, υπήρξε ένας από τούς ξεχωριστούς στυλίστες του λόγου και συχνά ή έκφρασή του στοχεύει στην εικαστική παράσταση του διηγούμενου. Έτσι δέν είναι παράξενο πού συχνά τό γοητευτικό του ύφος συνυπάρχει μέ τόν άποτελεσματικό λόγο. Και τό κριτικό του λέγειν μεταμορφώνεται άνεπαίσθητα σέ δημιουργικό πράττειν.

Καιρός νά έκθέσουμε τά βιβλιογραφικά-φιλολογικά τών κειμένων πού δημοσιεύονται στόν τόμο τούτο τών «Φιλολογικών μελετημάτων» του 'Αθάνα.

1. *Ο Βλαχογιάννης κι ο Έπαχτος*. Άρθρο. Γράφτηκε στή Ρώμη τόν Νοέμβριο 1948 και δημοσιεύθηκε στή Νέα Έστία τά Χριστούγεννα του ίδιου έτους.
2. *Η λυρική ποίηση*. Όμιλία του 'Αθάνα κατά τήν δεξίωσή του στην 'Ακαδημία 'Αθηνών τήν 3-12-1955. Πρακτικά τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών τόμ. 30 (1955), σελ. 433-461. Και άνάτυπα.
3. *Περί του λογοτεχνικού έργου του Ούίλλιαμ Φώκνερ*. Όμιλία κατά τήν ύποδοχή και επίδοση μεταλλίου στόν 'Αμερικανό λογοτέχνη William Faulkner κατά τήν έκτακτη συνεδρία τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών τής 28ης Μαρτίου 1957. Πρακτικά τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, τόμ. 32 (1957), σελ. 185-196. Και άνάτυπα.
4. *Κωστής Παλαμάς*. Χαιρετισμός του Γ. 'Αθάνα έκ μέρους τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, κατά τόν έορτασμό τής εκατονταετηρίδας από τή γέννηση του ποιητή στόν Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός». Περ. Παρνασσός, Α' τόμος 1959, σελ. 17-21.
5. *Άθανασίας Μνημόσυνο*. Όμιλία στόν Φιλ. Σύλλογο «Παρνασσός» κατά τόν έορτασμό τής εκατονταετηρίδας του ποιητή. Περ. Παρνασσός, τόμ. Α' 1959, σελ. 39-60.
6. *Νίκος Καζαντζάκης*. (Η πολιτική και ο πνευματικός άνθρωπος - Η 'Ακαδημία.) Νέα Έστία, Χριστούγεννα 1959, αριθ. 779, σελ. 60-63.

7. *Ποιητικός λόγος*. Όμιλία του ως προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν πανηγυρική συνεδρία τῆς τὴν 30ῆ Δεκεμβρίου 1965. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας, τόμ. 40 (1965), σελ. 564-577. Καί ἀνάτυπα τό 1966.
8. *Ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς 700ης ἐπετείου ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Dante Alighieri*. Όμιλία τοῦ Γ. Ἀθάνα ὡς προέδρου τῆς Ἀκαδημίας στὴν ἑκτακτη πανηγυρική συνεδρία τῆς τὴν 4ῆ Δεκεμβρίου 1965. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 40 (1965). Καί ἀνάτυπα τό 1966, σελ. 533-544.
9. *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου*. Όμιλία στὴν ἑκτακτη συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν 3-12-1969, γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ (Νοέμβριος 1869-Νοέμβριος 1969). Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 44 (1969), σελ. 105-137. Καί ἀνάτυπα τό 1971.
10. *Ποιητικὸν χρέος*. Όμιλία στὴν ἑκτακτη συνεδρία τῆς 8-4-1970. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 45 (1970), σελ. 132-153. Καί ἀνάτυπα τό 1971.
11. *Προσφώνηση στὸν Πέτρο Χάρη* (κατὰ τὴν εἴσοδο τούτου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὴν 8-3-1971). Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 46 (1971), σελ. 55-62. Καί ἀνάτυπα (1971).
12. *Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ*. Όμιλία στὴν ἑκτακτη συνεδρία τῆς 17ης Ἀπριλίου 1973. Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 48 (1973), σελ. 65-75. Καί ἀνάτυπα 1974.
13. *Ἡλίας Βενέζης*. Όμιλία στὴν τιμητικὴ ἐκδήλωση στὴν Αἴθουσα Παρνασσοῦ στίς 10 Ἀπριλίου 1974. Βλ. Ἡ βραδιά γιὰ τὸν Ἡλία Βενέξη στὸν Φ.Σ. Παρνασσός στοῦ Γερ. Ζώρα, Φιλολογικά μελετήματα, σ. 181-184. Ἡ ὁμιλία δακτυλογραφημένη παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Γερ. Ζώρα στὴν Ἑταιρεία Ναυπακτιακῶν Μελετῶν.
14. *Ἡλίας Βενέζης*. Ἐπιμνημόσυνη Όμιλία στὴν ἑκτακτη συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας τὴν 26ῆ Μαρτίου 1974. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 49 (1974), σελ. 104-116.
15. *Συντροφιά μὲ τὸν Βάρναλη* (ἄρθρο). Νέα Ἑστία Χριστούγεννα 1975, σελ. 3-6.
16. *Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 200 ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Οὔγου Φώσκολου*. Όμιλία στὴν ἑκτακτη συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν 12-12-1978. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας τόμ. 53 (1978), σελ. 320-341. Καί ἀνάτυπα 1979.
17. *Πρόλογος στό βιβλίον τοῦ Στέφανου Γρανίτσα «τὰ ἄγρια καὶ τὰ ἡμέρα τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου»*. Ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη (1956;)
18. *Χαιρετισμὸς στὰ Νιάτα*. Μήνυμα τοῦ Γ. Ἀθάνα στό περιοδικὸ «Φοιτητικὴ Δημιουργία» τῆς 1-15 Μαρτίου 1959. Τὸ περιοδικὸ ἦταν δεκαεξασέλιδο

- πολυγραφημένο και τό εξέδιδαν οί δευτεροετείς τής Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν Γ. Κράγκαρης και Θανάσης Παπαθανασόπουλος.
19. *Βραχύ τρισάγιο στή μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. (Χαρακτηρισμός). Νέα Ἐστία 1-11-1959, ἀριθ. 776, σελ. 1399.
 20. *Τά πενήντα χρόνια τοῦ «Λυκείου Ἑλληνίδων»*. Χαιρετισμός τοῦ Γ. Ἀθάνα, και τό ποίημά του «Ὑμνος στό Λύκειο Ἑλληνίδων», κατά τήν τελετή πού ἔγινε στόν «Παρνασσό» στίς 9-5-1961. Νέα Ἐστία τόμ. 69 (1961), ἀριθ. 814, σελ. 715-716. Προηγήθηκε ἡ ὁμιλία τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Κ. Καλλία.
 21. *Ἡ ποίηση στή ζωή μας*. Συνέντευξη στόν ποιητή Θανάση Παπαθανασόπουλο πού δημοσιεύθηκε στή «Φιλολογική σελίδα» τῆς ἔφ. «Ἡ Βραδυνή» τῆς 28-4-1970.
 22. *Παρουσίαση τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Πέτρου Χάρη «Ἡμέρες ὀργῆς»*. Συνεδρία τῆς 12ης Ἀπριλίου 1979. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 54ος (1979), σελ. 122-123. Καί ἀνάτυπα (1980).
 23. *Μία προσφορά ἐθνικῆς ἀξίας*. Πρόλογος στά ἅπαντα τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη. Τόμ. 1ος, ἐκδ. Ἐταιρίας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων (1979;)
 24. *Ὁ καινούργιος χρόνος*. Πεζή φαντασία μέ τόν τρόπο τοῦ χρονογραφήματος. Νέα Ἐστία, τόμ. 109 (1981), ἀριθ. 1284, σελ. 5-6.
 25. *Πολιτική ἀγωγή*, Ὁμιλία στόν Παρνασσό τήν 28-3-57, πού ὅμως δέν σχετίζεται μέ τά φιλολογικά θέματα τοῦ τόμου. Περ. Ἑλληνικά Θέματα, τόμ. Β' 1957 (τεύχος Ἰουλίου σελ. 129 επ.) Καί ἀνάτυπο.

Ὡς ἐπίμετρο στό βιβλίο αὐτό καταχωροῦμε και ἕνα ἀθησαύριστο ἱστορικό διήγημα τοῦ Γ. Ἀθάνα πού ἐπιγράφεται «Τό μυστικό τοῦ Ὁμέρ Βρυῶνη». Ἡ πρώτη του δημοσίευση ἔγινε στό παιδικό περιοδικό «Μεγάλο Ἑλληνόπουλο», τεῦχος 7 τῆς 21-1-1948. Ἐκεῖ ἔφερε τόν τίτλο «Τό μεγάλο μυστικό». Ξαναδημοσιεύθηκε στό ἐπίσης παιδικό περιοδικό «Τό σπίτι τοῦ Παιδιοῦ» σέ δύο συνέχειες στά τεύχη 42 και 43 τῆς 16-9-1951 και 1-10-1951, στίς σελίδες 490-491 και 518-519 ἀντίστοιχα μέ τόν τίτλο «Τό μυστικό τοῦ Ὁμέρ Βρυῶνη». Τά δύο κείμενα παρουσιάζουν κάποιες διαφορές. Εἶναι προφανές ὅτι τό δημοσίευμα τοῦ περιοδικοῦ «Τό σπίτι τοῦ Παιδιοῦ» εἶναι περισσότερο ἐπεξεργασμένο. Τήν τελική του αὐτή μορφή τοῦ ἔτους 1951 δημοσίευσα και στό περιοδικό «Νέα Ἐστία», στό τεῦχος τῆς 1-1-1985, σελ. 146-152. Τό καταχωροῦμε δέ και στόν τόμο τοῦτο ὥστε νά μήν περιπέσει στήν ἀφάνεια, ἀφοῦ δέν περιλαμβάνεται σέ καμιά συλλογή διηγημάτων του, οὔτε ὑπάρχουν (πιθανότατα) ἄλλα ἀνέκδοτα διηγήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα, ὥστε νά συναριθμηθεῖ μέ αὐτά σέ μελλοντική ἔκδοσή τους. Μπορεῖ ὅμως νά προστεθεῖ στήν τελευταία του συλλογή διηγημάτων «Βαθιές Ρίζες», ὅταν αὐτή ἐπανεκδοθεῖ. Τό διήγημα εἶναι ἱστορικό και ἀναφέρεται στά δραματικά γεγονότα τῆς πρώτης πολιτορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Τότε, ὁ κυνηγός τοῦ Ὁμέρ Βρυῶνη Γιάννης Γούναρης, μαρτύρησε

ἔγκαιρα τό μυστικό τοῦ πασά στους πολιορκημένους, ὅτι δηλ. θά τοὺς γινόταν αἰφνιδιασμός τό βράδυ τῶν Χριστουγέννων, ὅταν ἡ ἡρωϊκὴ φρουρά θά βρισκόταν στήν ἐκκλησία. Ἔτσι οἱ μαχητές ἔμειναν στίς θέσεις τους καί ἀπόκρουσαν τοὺς πολιορκητές. Τήν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Γούναρη τήν ἔμαθε ὁ πασάς, ὁ ὁποῖος τότε θυμωμένος πολύ, ἐξόντωσε τήν οἰκογένεια τοῦ μεγάλου πατριώτη. Ὁ ἴδιος δέ μετὰ τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας ἔγινε καλόγερος. Τό περιστατικό δραματοποίησε στό ποίημά του «ὁ καλόγηρος τῆς Κλεισούρας τοῦ Μεσολογγίου» καί ὁ Κώστας Κρυστάλλης.

Ἀκόμα πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι λανθάνουν δύο ὁμιλίες τοῦ Γ. Ἀθάνα πού ἐκφώνησε στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν σέ πανηγυρικές μάλιστα συνεδρίες. Ἡ πρώτη ἐκφωνήθηκε στίς 1-6-1957 καί ἀναφερόταν στόν Διονύσιο Σολωμό (ἑκατό χρόνια ἀπό τό θάνατό του) καί ἡ δεύτερη στίς 7-5-1960 καί ἀναφερόταν στόν Γεώργιο Δροσίνη (ἑκατό χρόνια ἀπό τήν γέννησή του). Καί οἱ δύο δέν παραδόθηκαν πρὸς δημοσίευση στόν ἀρμόδιο γραμματέα δημοσιευμάτων τῆς Ἀκαδημίας.

Ἐκτός ἀπό τά κείμενα πού συγκεντρώσαμε στόν τόμο τοῦτο τῶν φιλολογικῶν μελετημάτων τοῦ Γ. Ἀθανασιάδη Νόβα, καθὼς καί σ' ἐκεῖνον πού περιέχει τά ἱστορικά μελετήματα τοῦ ἴδιου, ὑπάρχουν καί ἄλλα κείμενά του πού δημοσιεύθηκαν κατὰ καιροὺς στά πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας καθὼς καί σέ ἄλλα περιοδικά – ὅλα δευτερεύουσας, κατὰ τήν κρίση μου, σημασίας. Παραθέτω ἐδῶ τὴ βιβλιογράφηση τῶν κειμένων αὐτῶν, ἀθησαυρίστων μέχρι τώρα.

1. *Ἐκθεσις τῆς ἐξ ἀκαδημαϊκῶν ἀποστολῆς εἰς Ρωσίαν τῷ 1956*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1956, τόμος 31ος, σελίδες 513-523.
2. *Παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Δημ. Σκουζέ «Νοσταλγίες»*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1958, τόμος 33ος, σελ. 6-7.
3. *[Γιὰ τό Ἰνστιτοῦτο Βενετίας]*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτος 1963, τόμος 38ος, σελ. 203-204.
4. *[Γιὰ τόν στρατηγὸ Βλαχόπουλο]*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1964, τόμος 39ος, σελ. 80-81.
5. *[Ὁ λόγος τῆς προεδρίας τοῦ Γ. Ἀθάνα στήν Ἀκαδημία]* κατὰ τήν συνεδρία τῆς 14 Ἰανουαρίου 1965. Ἔτος 1965, τόμος 40ος, σελ. 4-12.
6. *[Ὁμιλία Γ. Ἀθάνα κατὰ τήν παράδοση τῆς προεδρίας τῆς Ἀκαδημίας ὑπ' αὐτοῦ στόν Κ. Τσάτσο]*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1966, τόμος 41ος, σελ. 3-5.
7. *Ἐκθεσις περὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τό Α' διεθνὲς συνέδριον Σπουδῶν Βυζαντινῆς καί Ἀνατολικῆς Λειτουργικῆς Μουσικῆς ὑπὸ Γ. Ἀθανασιάδη Νόβα*. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1968, τόμος 43ος.
8. *Ὁ Λάμπρος καί ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου (σημείωμα)*. Νέα Ἔστια, τόμος 87, ἀριθ. 1026, σελ. 477.
9. *Νεκρολογία Γεωργίου Μούρτου*. ἐφ. Βραδυνή, χρονολ. (;)

10. Πρόλογος στην ποιητική συλλογή του Γ. Κάρτερ «Αντιφεγγίσματα», Ἀθήνα 1945.
11. Ἐπιστολμαῖος πρόλογος στη συλλογή «Ποιήματα 5» του Γ. Κάρτερ, Ἀθήνα 1965.
12. Δύο νεκρολογίες Γιάννη Βλαχογιάννη, στίς ἐφ. Ἀκρόπολις καί Τό Βῆμα, τήν 24-8-1945.

Τελειώνοντας, ἐλπίζουμε πώς καί τά «φιλολογικά μελετήματα» τοῦ τόμου αὐτοῦ θά προσεχθοῦν ἀπό τό ἀναγνωστικό κοινό, στό βαθμό τοῦλάχιστον πού προσέχτηκαν τά «ἱστορικά μελετήματα» τοῦ ἴδιου δημιουργοῦ. Ὁ Γ. Ἀθάνας σ' ὄλες τίς ἐκδηλώσεις του ὡς πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξε ἑλληνοκεντρικός καί τίμησε μέ ἀγάπη καί θαυμασμό τίς χθόνιες θεότητες. Τά δυτικά σχήματα διανοίας τόν ἄφηναν ἀδιάφορο καί ὡς ποιητή καί ὡς στοχαζόμενο. Ὁ λόγος του γενικῶς κατεβαίνει ἀπό ἑλληνικά καί ὀρθόδοξα κεφαλόβρυσα καί ἀπεχθάνεται τόν λογιότατο πού στίς ἀκραῖες περιπτώσεις του καταντᾶ σοφισματίας. Ὁ Ἀθάνας ἀγαπήθηκε ὡς λόγιος γιατί ἦταν ὑγιής. Καί ἦταν ὑγιής γιατί ὑποβασταζόταν ἀπό ἓνα σύστημα δοκιμασμένων ἀξιῶν. Ἡ ψυχὴ του συνηχοῦσε μέ τά πράγματα καί ἡ πίστη στόν προορισμό της τήν ἐμφύχωνε. Ἄντεξε τό ἔργο τοῦ Ἀθάνα καί ὁ χρόνος πού ἔρχεται θά τό δικαίῳσει περισσότερο, ἀκριβῶς γιατί ὁ ποιητής καί ὁ δοκιμογράφος κατάφερε νά διατηρήσει τό δεσμό του μέ τό μητρικό βάθος τοῦ εἶναι του, κι ἐπίσης κατόρθωσε ἔγκαιρα νά ἀπωθήσει τόν θετικισμό πού μᾶς ἔχει ἐμφυσήσει ὁ ἄπιστος αἰώνας. Ὁ Γ. Ἀθάνας τραγούδησε τήν ἄχρονη λάμψη τοῦ μυθικοῦ κόσμου καί γι' αὐτό πρέπει ὡς ἄνθρωπος καί ὡς συγγραφέας νά τοποθετεῖται στό ἀγαθό μέρος τῶν δικαιωμένων.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μαροῦσι, 2 Σεπτεμβρίου 1998

Ο ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙ' Ο ΕΠΑΧΤΟΣ

ΕΧΩ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΪ ΜΟ καί παράπονο πού δέν κατόρθωσα νά τόν ξαναφέρω ζωντανό στόν Ήπαχτο γιά νά τοῦ γιορτάσουμε ἐκεῖ, στόν τόπο πού γεννήθηκε, κάποιον ἰωβιλαῖο του. Εἶχα κάποτε ζητήσει τή συγκατάθεσή του. Ἐχθρός ὅπως ἦταν τῆς ἐπιστημότητας, τῆς ἐπίδειξης καί τοῦ θορύβου δέν μοῦ τήν ἔδωσε.

– Νά πᾶμε κάποτε μαζί νά ξαναἰδῶ μόνο τόν Ήπαχτο!... μοῦ εἶπε μέ τό χαμηλό, πλαγιαστό κι' ὄχι κομπιαστό μά δεμένο, θᾶλεγες, θηλειές - θηλειές τόνο τῆς ὁμιλίας του. Καί τά μάτια του, τά μικρά πολυκίνητα μάτια, πού δέν κύταζαν ὅταν μιλοῦσε ἤ σέ κύταζαν μέ τό δικό τους τρόπο, μιά ματιά σ' ἐσένα καί δέκα σέ κάποιον δικό τους κόσμο, κόσμο φαντασίας καί μνήμης, γεμάτων ἄπειρες μορφές πανταχοῦ παρούσες, τά μάτια του ἄστραφταν ὅταν μοῦ εἶπε «Νά ξαναἰδῶ τόν Ήπαχτο». Ἄστραφταν μέ τό νοσταλγικό παράπονο τοῦ ξενητεμένου τοῦ θυμᾶται τή μικρή πατρίδα του, μέ τόν πονεμένο καῦμό τοῦ γέρου, πού ἀναπολεῖ τά νειᾶτα του. Κι' ἄχ!, ὅταν ὁ ξενητεμένος αὐτός, κι' ὅταν αὐτός ὁ γέρος εἶναι ἕνας ποιητής, ο καῦμός καί τό παράπονο εἶνε χίλιες φορές δραστικώτερα... Ἡ πρώτη μικρή πατρίδα, τά πρῶτα παιδικά χρόνια ἀποτελοῦν πάντα τό μεγάλο βασικό κεφάλαιο ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ ἀέναο ἡ εὐαισθησία του.

Ἦθελε, ἐπιθυμοῦσε ὁ Γιάννης Ἐπαχτίτης νά ξαναἰδῇ τόν Ήπαχτο. Μά δέν τόν ξαναεἶδε. Ἐφυγε μέ τίς νεανικές του μόνον ἀναμνήσεις ἀπ' αὐτόν, ἐκεῖνες πού τοῦ εἶχαν ἐμπνεύσει τίς Ἱστορίες τῆς πρώτης ἐμφάνισής του στή λογοτεχνία μας, ἐκεῖνες μπορῶ νά εἰπῶ πού ἀποτελοῦσαν πάντοτε τή «μαγιά» καί ὄλης τῆς κατοπινῆς του λογοτεχνικῆς δημιουργίας. Γιατί ὁ Ήπαχτος ζοῦσε πάντα μέσα στήν ἐμπνευση τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη καί θά ζῆ πάντα μέσα στό ἀθάνατο ἔργο του. Κανένα πραγματικά ζωντανό λογοτεχνικό ἔργο δέν εἶνε ξεκρέμαστο στό ἀχανές καί ἀνεδαφικό. Εἶνε πάντα τοποθετημένο κάπου ἐπί τῆς γῆς, ἔχει τό ἔδαφός του, τό κλίμα του, τό περιβάλλον του, καλλιεργημένα, χρωματισμένα, ἀρωματισμένα μέ τή μαγεία τῆς Τέχνης, μέ τή δύναμη τοῦ ταλέντου, μά πάντοτε συνδεδεμένα, ἔστω καί μέ ἀόρατες κάποτε ρίζες, μέ

κάποιον πραγματικόν κόσμο. Αυτό αποτελεί τήν ἐπαφή τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου μέ τή ζωή. Ὅλα τά ἄλλα, ἄν ὑπάρχουν, ὅσα ὑπάρχουν ἀποτελοῦν τό διάνοιγμά του πρός τήν ἀθανασία. Μέ ἄλλα λόγια τό λογοτεχνικό του ἔργο μπορεῖ νά ζῆ στό ἄπειρο μπορεῖ νά ἔχη δημιουργήσει νέους κόσμους, νά ἔχη πλάσει νέους ἀστερισμούς, μά ἔχει γεννηθεῖ ἀπό σπέρμα ριζοβολημένο γεωγραφικά σέ ὀρισμένον τόπο. Γιατί εἶνε πάντα δημιουργημα τῆς Γῆς καί τῆς Ζωῆς τῆς...

Τό ἔργο τοῦ Βλαχογιάννη εἶνε τοποθετημένο ὀλόκληρο, καί τό πρωτόλειο μά καί τό κατοπινό, στόν Ἑπαχτο. Ἐκεῖ κατευθύνονται ὅλες οἱ φυσικές ριζοῦλες καί τῆς ἔμπνευσης καί τῆς μορφῆς. Γνήσιος Ἑλληνας καί φανατικός Ρουμελιώτης, ὅπως ἦταν, οὔτε τό θέλησε, μά οὔτε θά τό μπορούσε νά χαλαρώσῃ τούς ἐσωτερικούς δεσμούς τῆς ψυχῆς του. Δέν πρόκειται γιά τίς Ἱστορίες του, ὅπου τά κινούμενα κάδρα τους εἶνε πιστά μά ποιητικά βέβαια ἀποδοσμένα σκίτσα τῆς μικρῆς ρουμελιώτικης πολιτείας, ὅπου ἡ σταθερή κορνίζα τους εἶνε τό πανάρχαιο Κάστρο τῆς μέ τίς γραφικές του τείχινες βενετσιάνικες δαντέλλες. Οὔτε γιά τίς «Ἐκάτης Ἑρωτες» ὅπου βρίσκει κανεῖς ἑκατό στά ἑκατό, ὅπως κι ἄν κάμῃ τήν ἀνάλυση, ὅλα τά πλούσια στοιχεῖα ἐκείνου τοῦ ἀπίθανου, τοῦ ἀπίστευτου, στήν ἐξωτική του ὁμορφιά καί στήν παγανιστική του γοητεία, ἐπαχτίτικου φεγγαριοῦ...

Μά καί σ' ὅλο τό κατοπινό του ἔργο, στό βάθος ἢ στό πλάτος, στό σύνολο ἢ στή λεπτομέρεια, στό βάθος ἢ στό τοπίο, στήν πνοή ἢ στήν ἐνσάρκωση, παντοῦ ἀχνός ἢ ἀδρός, θαμπός ἢ φωτισμένος, ἔντονα χρωματισμένος ἢ ἀμυδρά σκιαγραφημένος, μαρτυρημένος ἢ ἀπόκρυφος, διακρίνεται ὁ Ἑπαχτος. Θά ἔλεγεσ ὅτι ὁ «Πετεϊνός» λαλεῖ στή «Βροντολαγκάδα», ὅτι ὁ «Ἑρμος Κόσμος» ἀπλώνεται κατά τή «Βατόβρυση», ὅτι τά «Ἄρματα» εἶναι κρεμασμένα στόν ἐτοιμόρροπο τοῖχο ἐνός παληοῦ Σουλιώτικου σπιτιοῦ στό Βεζύρ-Τζαμί!...

Ὁ Βλαχογιάννης ἔφυγε μικρός ἀπό τόν Ἑπαχτο καί δέν ξαναγύρισε ποτέ. Ὅμως καί ποτέ δέν «ξερριζώθηκε»... Ὅχι μόνο ψυχικά, ἀλλά καί κοινωνικά. Μέ τούς Ἑπαχτίτες τοῦ τόπου ἢ τῆς Ἀθήνας εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν διατηροῦσε πολλήν ἐπικοινωνία. Τούς ἔβλεπεν εὐχάριστα, μά σπάνια. Τούς ἄκουγε μ' ἐνδιαφέρον, μά γιά λίγο. Κι' ὅμως ζ ο ὕ σ ε πολὺ στόν Ἑπαχτο. Πῶς; Ἦταν τό σπίτι του Ἑπαχτος! Ὅταν πέθανε ἢ μητέρα του, ἡ Κυρά-Δυσσείαινα (τή θυμᾶμαι: τύπος Σουλιώτισσας τοῦ Ἑπάχτου μέ τήν πολυχαρακωμένη σκούρα-ὠχρή μεμβράνα τοῦ προσώπου τῆς ἐξαῦλωμένη κάτω ἀπ' τή μαύρη σκέπη τῆς χηρεῖας...) ἔφερε τίς

ἀδερφές του στήν Ἀθήνα – τότε πού καθότου ἀκόμα στήν ὁδό Φωκυλίδου στή Δεξαμενή. – Οἱ ἀδερφές του, φτωχονοικοκυροπούλες τοῦ Ἐπάχτου, ἀναθρεμμένες μέ τά αὐστηρά ἦθη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἐμποτισμένες σέ βαθμόν εὐτυχίας ἀπό τό πιό ἀνόθευτο πνεῦμα τῆς, σιωπηρά καί ἀνεπίδειχτα περήφανες στή σεμνότητά τους γιά τήν τόση ἀνάδειξη τῶν δύο ἀδερφῶν τους, τοῦ Λογοτέχνη καί τοῦ Στρατηγοῦ, κι' ὅταν ἦρθαν στήν Ἀθήνα δέ μετάφεραν καί δέ διατήρησαν στό σπίτι τους παρά ἓνα ἀτόφιο καί γνησιώτατο κομμάτι τοῦ Ἐπάχτου καί τῆς ζωῆς του. Οἱ κοινωνικές τους συναναστροφές ἦταν μόνο μέ Ἐπαχτίτικες οἰκογένειες. Φυσικά, καί ἀλληλογραφία εἶχαν διατηρήσει μέ συγγενεῖς καί φίλες τους ἐκεῖ κάτω. Ἔτσι ὁ Βλαχογιάννης, ὁ πάντοτε «νοικοκυρεμένος» μπόεμ τῆς Δεξαμενῆς (γιατί ἦταν τύπος σπιτικός, καλοῦ νοικοκύρη, καλοῦ φροντιστή, καλοῦ φωνιστή, «κουβαλητή», ὅπως λένε) ξαναβρέθηκε σάν στό σπίτι του τόν Ἐπαχτο μέ τή ζεστή λάτρα καί στήν ἀπλή μά διαλεχτή κουζίνα τῆς χρυσοχέρας ἀδερφῆς του. Ἡ μία του ἀδερφή πέθανε στήν Ἀθήνα κι' ἀπόμεινε τά τελευταῖα χρόνια μόνο μέ τήν Ἀγγελική, θησαυρό κάθε ἀρετῆς καί κάθε καλωσύνης, ἐνσάρκωση τῆς ἀξιοπρέπειας καί προσωποποίηση τῆς στοργῆς.

Μιά καί τῷφερε ὁ λόγος γιά κουζίνα, πρέπει νά σημειώσω ὅτι ὁ Βλαχογιάννης εἶχε τή φήμη φαγᾶ. Δέν ἦταν ὅμως πολυφαγᾶς. Ἦταν καλοφαγᾶς. Εἶχε ξορέξια λιγοστά καί μονότονα, ἴσως. Εἶναι γνωστό π.χ. πόσο ἀγαποῦσε τό χταπόδι, ἰδίως τό παστό. Πολλές φορές ἀνέβαινε τούς ἀνηφορικούς πρός τή Δεξαμενή δρόμους μασῶντας ὠμό, ξερό χταπόδι. Ἐπίσης ἀγαποῦσε πολύ τά ὄσπρια καί δέν ξεχνοῦσε τά καλόβραστα, χυλωτά καί νόστιμα ὄσπρια τῶν βουνήσιων χωριῶν τοῦ Ἐπάχτου. Μοῦ φαίνεται ὅτι κάποτε τοῦ εἶχα προμηθέψη λίγα Λομποτιανίτικα φασόλια ἢ λίγη Κουτουλιστιάνικη φακή καί τά εἶχεν ἀπολάψῃ μέ πραγματικήν εὐχαρίστηση. Ἀλλά καί οἱ εἰδικότητες τῆς Ἐπαχτίτικης μαγερικῆς δέν τόν ἄφηναν φυσικά, ἀσυγκίνητον.

– Μοῦ εἶχε φκιάση σήμερα ἡ Ἀγγελική μιά λαχανόπηττα ἔ ἔ ἔ! μοῦ εἶπε κάποτε μέ τή συνηθισμένη του ἔκφραση, πού τήν ἐσχημάτιζαν μᾶλλον τά χεῖλη του παρά τήν ἐπρόφερναν ὅταν ἔφτανε στό ἀπολαυστικό: «ἔ ἔ ἔ!».

Ἄλλ' ἄς γυρίσουμε σέ... ψυχικώτερα θέματα. Ἡ ἀδερφική στοργή, ὅπως ἦταν φυσικό, δέν τοῦ πρόσφερε μόνον γαστρονομικά καρυκεύματα τοῦ Ἐπάχτου, ἀλλά καί κάθε ἄλλης λογῆς ἐνδιαφέρουσα ἔκφραση τῆς ζωῆς του. Ἦμουν ὁ μόνος Ἐπαχτίτης πού κρατοῦσα κάποια στενώτερη ἐπαφή μαζί του καί μπορῶ νά ξέρω πόσο ἐνήμερος ἦταν κάθε φορά γιά

πρόσωπα και πράγματα και συμβάντα της μικρᾶς μας πατρίδας. Ίδιως μού ἐπαναλάβαινε, γιατί τόν διασκέδαζαν πολύ, τίποτε ἀστεία, κοινωνικά παρατράγουδα. Εἶχε, βέβαια, χάσει τή σειρά τῆς ἐξέλιξης πολλῶν οἰκογενειῶν και συχνά μέ ρωτοῦσε γιά τή μιά ἢ γιά τήν ἄλλην οἰκογένεια τοῦ Ἐπάχτου, πού τήν ἔφερεν στό προσκήνιο ἕνα γεγονός, ποιός ζεῖ, ποιός πέθανε, τίνος ἀκριβῶς κλάδου εἶνε ἀπόγονος ὁ δεῖνα ἢ ὁ τάδες. Ποτέ δέν ἔπαφε νά ἔχει περιέργεια, και γιά τήν πολιτική ζωή τῆς ἐπαρχίας μας. Ἔβλεπε καμμιά φορά και τούς πολιτικούς της. Και πρόφερεν τά ὀνόματά τους, «ὁ Γιάννος ὁ Καναβός», «ὁ Περικλῆς ὁ Σισμάνης» βαθειά, παχειά, ζεστά, ὡσάν νά τούς ἐζητωκραύγαζε χαμηλόφωνα. Και θυμότουν σκηνές κ' ἐπεισόδια ἀπό τίς ἐκλογικές μάχες τοῦ παρελθόντος, πού εἶχε λάβει κι' αὐτός, ὅταν ἦταν μικρός, μέρος. Ἀλλά τόσο μόνον. Οὔτε γιά τήν πολιτική, οὔτε γιά τήν κοινωνική ζωή και πρόοδο τοῦ Ἐπάχτου ἐνδιαφερόταν βαθύτερα, ἐνεργητικώτερα, συνεχέστερα. Τόν ἀπορροφοῦσε τό ἀδιάκοπο, τό πολύμοχθο, τό πολύμορφο ἔργο του. Και ὁ Ἐπαχτος μας εἶχε γίνει γι' αὐτόν Ἰδέα, Ὀνειρο, Θρύλος, Ἱστορία – συναισθηματική πηγή ἀνεξάντλητη, ὅμως ἐξιδανικευμένη, ἐξαῦλωμένη, ἀπομακρυσμένη στό βάθος και στό ὕψος τοῦ ποιητικοῦ του μόνου κόσμου. Ξενητεύτηκε πολύ μικρός, ζεστός ἀκόμα ἀπό τήν ἀγκαλιά τῆς Μάνας του, και γιά τοῦτο ἐκεῖνο, πού μέ τό δῶρο τῆς εὐαισθησίας του εἶχε κλείσει στήν ψυχή του, ἦταν μόνο Ρουμελιώτικη φύση, ἐπαχτίτικο σπίτι, Σουλιώτικο παραμῦθι. Δέν ἦταν ἀγῶνας, ἀγορά, στρατῶνας, στίβος... Ἦταν ὁ λουλουδένιος κόσμος τοῦ εὐφάνταστου κ' εὐαίσθητου μικροῦ παιδιοῦ, δέν ἦταν ὁ γουρμασμένος, καρπός τῆς πάλης και τῆς πείρας τοῦ ἄντρα. Ὁ Γιάννης Ἐπαχτίτης ἐστάθηκεν ὁ πειό ἰδανικός, ὁ πειό ποιητικός, ὁ πειό θρυλικός Ἐπαχτίτης πού πέρασε ἀπό τή ζωή. Ὁ Ἐπαχτός του ἦταν ἡ πειό φαντασμαγορική προβολή στό ἄπειρο τοῦ πραγματικοῦ ἐκεῖνου Ἐπάχτου, πού ζεῖ και φεγγαριάζεται, φτωχός και ἄμορφος, σεμνός και χαρούμενος, σ' ἕνα γραφικό, καμπυλωτό ἀκρογιάλι τῆς Ρούμελης, σημαδεμένο ἀνεξίτηλα ἀπό τά ἔχνη τῆς καθόδου τῶν Δωριέων.

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Βλαχογιάννης εἶδε κ' αἰστάνθηκε και τή Ρούμελη και τόν Ἐπαχτο και τό Σοῦλι μέ γυναίκειο μάτι, μέ θηλυκό πρῖσμα ὄχι μόνο γιατί αὐτό ἐπικρατεῖ, γενικώτερα, στίς καλλιτεχνικές φύσεις, ἀλλά και γιατί εἰδικά στή δική του ζωή πάντα ἡ γυναίκα τοῦ κράτησε τήν ὑλική ἐπαφή μέ τούς κόσμους τῆς φαντασίας του και τῆς ἔμπνευσής του. Μέ τόν Ἐπαχτο, μέ τή Ρούμελη, μέ τό Σοῦλι. Ἡ Βά-

βα, ή Μάνα, ή Άδερφή. Πολλές φορές μου είχε μιλήσει για τής διηγήσεις τής Βάβας του, Μάνας τής Μάνας του, γρηᾶς Σουλιώτισσας παρουτοκαπνισμένης από τά ολοκαυτώματα τής Κιάφας και του Μεσολογίου. Είπε άναμφισβήτητο ότι μέ τά δικά της μάτια είχε δει τό Σούλι και τό Είκοσιένα. Ή πνοή, πού διέτρεχε τήν ψυχή του και γονιμοποιούσε τά δημιουργικά της ρίγη ήταν ή πνοή μιᾶς Μόσχως Τζαβέλλα, μιᾶς Ἐλένης Μπότσαρη, μιᾶς Δέσπως Βότση... Ἐκεί σέ κάποιο ταπεινό τζάκι του μικροῦ του σπιτιοῦ, πού ήταν στριμωγμένο στόν κεντρικό δρόμο του Ἐπάχτου, σιμά στόν Ἄϊ-Δημήτρη, λίγο δυτικώτερα του, ἐκεῖ δίχως ἄλλο ή Κυρά Βάβα, ή πολύπαθη και πολύξερη Σουλιώτισσα, του στάλαζε σιγά-σιγά μέ τό γλυκό σταγονόμετρο του νυχτερινοῦ παραμυθιοῦ, του στάλαζε στήν ψυχή ὅλη τήν ἀπόκρυφη οὐσία ἀπό τήν γιγάντιαν ἄνθηση μιᾶς κοσμογονικῆς ἐποχῆς, πού ὁ ἴδιος είχε βαφτίσει κατόπιν «Μεγάλα Χρόνια».

Τά «Μεγάλα Χρόνια» είχαν κληροδοτήσει στόν Ἐπαχτο σεβάσμια κατάλοιπα. Οἱ μεγαλύτερες κι' ἔνδοξότερες Σουλιώτικες φάρες ἐγκαταστάθηκαν μετά τήν ἀπελευθέρωση ἐκεῖ. Οἱ Μποτσαραῖοι, οἱ Τζαβελαῖοι, οἱ Βεῖκαῖοι, οἱ Δαγκλαῖοι, οἱ Δρακαῖοι, οἱ Πανωμαραῖοι. Ἐκεῖ πέθαναν και θάφτηκαν ὁ πολέμαρχος του Σουλιου Νότης Μπότσαρης, ὁ Φῶτος Τζαβέλλας, ὁ Νικολός Τζαβέλλας, ὁ Κώστας Βείκος. Ἐκεῖ ζοῦσαν ὄχι μόνον οἱ μορφές ἀλλά και ή πνοή και τό ἦθος πού είχαν δημιουργήσει τίς ἐποποιίες τής Κιάφας και του Ζαλόγγου και του Βασιλαδιοῦ. Και ζοῦσαν ἀκόμα και ζοῦσαν πάντα σέ μιά κατάσταση ἔντονου πατριωτικοῦ ὄργασμοῦ κάτω ἀπό τ' ἀνήσυχα ἀνεμόδαρτα φτερά τής Μεγάλης Ἰδέας.

Βαθειά ήταν ή πίστη τής Σουλιώτικης ἐκείνης κοινωνίας του Ἐπάχτου ότι γρήγορα τό ἔθνικό ὄνειρο θά ολοκληρωθῆ. Ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη περίμεναν τό θούριο σάλπισμα μιᾶς νέας μεγάλης ἐξόρμησης, πού θά σάρωνε τήν Τουρκία ἀπ' τήν Ἡπειρο, ἀπ' τή Μακεδονία, ἀπ' τή Θράκη και θά τούς κυνηγοῦσε στήν Κόκκινη Μηλιά. Κοιμόντουσαν και ξυπνοῦσαν μέ τήν πεποίθηση ότι ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη θά ξαναβρεθοῦν στό ἀλησμόνητο, στό πολυπόθητο Σούλι! Τό ληροστάσι του Ἐπάχτου, ὁ κάμπος του Μόρνου δέν ἄξιζαν τίποτε γι' αὐτούς. Οἱ ἄγνοιοι Βράχοι τής Ρινιάσας και του Ἄϊ-Δονάτου ήταν ή γῆ τής Ἐπαγγελίας. Εἶχαν παραχωρηθῆ στους Σουλιῶτες σημαντικοί γεωργικοί κληροῖοι στόν κάμπο του Μόρνου, (ὅπου ὁ Τοῦρκος Μπέης του Ἐπάχτου είχε «χιλία-ένα ὕνια»). Τούς καλλιεργοῦσαν μέ κολλίγους ἀλλά ποτέ δέν ἀπόχτησαν τό αἶσθημα τής ιδιοχτησίας. Εἶπε ζήτημα ἄν ποτέ είχαν

έπισκεφθῆ οἱ καπεταναῖοι τὰ χτήματά τους. Ἄρματωμένοι πάντα μέ τὰ γιαταγάνια τους καί τ' ἄσημοκούμπουρά τους, συναζόντουσαν στόν ἴσκιό τοῦ μεγάλου πλατανιοῦ τῆς Μεγαλομάτας πλάι στό Βεζύρ-Τζαμί τοῦ Κάστρου ἢ στήν πόλη στόν Πλάτανο τοῦ Ἁϊ-Δημήτρη, σεριανοῦσαν πέ-
ρα-δῶθε κι' ὄλο κουβέντιαζαν γιά τίς περασμένες πολεμοχαρές, γιά τίς μελλούμενες δόξες...

Μοῦ διηγόταν ἡ νόνα μου κυρά-Βασιλική Νόβαινα ὅτι στήν ἐποχή της ἀκόμα οἱ Σουλιῶτες δέν χαιρετιόντουσαν μέ τό «Καλή-Μέρα», «Καλή-Σπέρα», παρά μόνο μέ τό: «Καλή Πατρίδα»!*

Αὐτό μονάχα ἀρκεῖ γιά νά χαρακτηρίση τήν ἀτμόσφαιρα μέσα στήν ὁποία, στόν κόρφο ἑνός σουλιώτικου σπιτιοῦ, γαλουχήθηκε ὁ Βλαχογιάννης στά μικρά του χρόνια. Ἔτσι γαλουχημένα, φυσικό ἦταν νά μᾶς χαρίσουν μέ τόσο παλμό τά «Μεγάλα, του, Χρόνια» καί τό «Σοῦλι» καί «Τ' Ἄρματα».

Γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν Σουλιωτῶν στόν Ἑπαχτο (καί μερικῶν οἰκογενειῶν ὅπως οἱ Δαγκλαῖοι, οἱ Βοτσαῖοι, στό Ἄγγρινο) καί τήν ἀπό-
πειρα ἐγκατάστασής τους στά Σάλωνα, εἶχε συλλέξῃ ὁ ἱστορικός Βλα-
χογιάννης πολύτιμο ὑλικό. Τό κεφάλαιο τῶν ἱστορικῶν του ἐρευνῶν, πού εἶχε τόν τίτλο «Σουλιῶτες», (ὅπως ἄλλα: «Ταχτικός Στρατός», «Ταχυδρομεῖα», «Ληστεία») ἦταν ἀπό τά μεγαλύτερα καί περιεχτικώτε-
ρα. Πολλές φορές τοῦ εἶχα προτεῖνη, ἐπειδή τόσο ἐνδιαφέρει καί τήν Ἱστορία τοῦ Ἑπάχτου, νά τό ἐπεξεργαστῆ ὑπό τήν καθοδήγησή του μιά ἐπιτροπή ἀπό Ἑπαχτίτες σπουδαστές. Ἦταν ἀρκετά ζηλότυπος γιά τούς ἱστοριοδιφικούς του θησαυρούς καί «νταμαχιάρης» ἀκόμα ὅπως ἦταν, ἤθελε καί ἔλπιζε ὅτι θά τά κατεργαστῆ ὄλα μοναχός του! Ἐπρόβλεπα μέ βαθειά, ἀνομολόγητη θλίψη, ὅτι θά μᾶς ἄφηνε μιά μέρα νεκρούς καί ψυ-
χρούς τούς σωρούς τῶν φακέλων του χωρίς νά προφτάση νά ζωντανέψῃ μέ τή δημιουργική του πνοή ὄλα τά ἔργα –τόσο πολλά!– πού εἶχε σχε-
διάση ἢ φαντασία του!

Ἔτσι γιά τό Σοῦλι εἶχε μιλήσῃ στήν ψυχῇ τοῦ Βλαχογιάννη ἡ ζω-

* Ἡ πεποίθηση αὐτή κυριαρχοῦσε καί στούς ἐπίσημους κύκλους. Ὄταν ὁ προπάππος μου Παν. Νόβας, Ἡπειρώτης, Ζαγορίσιος (ἀπό τή Βίτσα) ἔμπορος στήν Ἰταλία, θέλησε, μετά τήν ἀπελευθέρωση, νά κατεβῆ στήν Ἑλλάδα, ρώτησε τό φίλο του (εἶχαν ἐμπορικές συναλλαγές) Αὐγουστῖνο Καποδίστρια πού τόν συμβούλευε νά ἐγκατασταθῆ. Καί τοῦ ὑπόδειξε τόν Ἑπαχτο.

– Ἐκεῖ θά συγκεντρωθοῦν ὄλοι οἱ Σουλιῶτες, τοῦ εἶπε. Καί θά εἶστε πειό κοντά στήν πα-
τρίδα σας τήν Ἡπειρο, πού γρήγορα θά λευτερωθῆ καί θά γυρίσετε ὄλοι ἐκεῖ! Τό ξέρω ἀπό τή
Νόνα μου.

ντανή παράδοση της Γιαγιάς του και της Μάνας του, έτσι για τον Έπαχτο την ίδια παράδοση συνέχισεν ή παρθενική συντροφιά της Άδερφης. Συχνά, σέ κανέναν περίπατό μας στό Ζάμππειο ή σέ κανένα σταμάτημά μας στού Ζαχαράτου (όπου τά τελευταία χρόνια δέν πολυπήγαينه: «γιατί μαζευόντουσαν εκεί όλο... γέροι, πολλοί γέροι!...»), μου έλεγε

«Μου θύμισε ή άδερφή μου τό και τό...»

«Μου διηγήθηκε ή Άγγελική ένα νόστιμο από τον Έπαχτο...» Και μάντευα εύκολα πόσο έντατικά καλλιεργούσε τό βαθύ έπαχτίτικο ύπόστρωμα του ψυχικού του κόσμου ή άγρυπνη στό σπίτι του παρουσία της Έστιάδος εκείνης του Έπάχτου...

Έλπίζω πώς εξήγησα αρκετά για ποιούς λόγους τόλμησα νά ειπώ ότι ό άρρενωπός και παλληκαρίσιος Βλαχογιάννης είχε ν ιδεί μέ θηλυκό μάτι και τό Σουλι και τον Έπαχτο. Είναι περίεργο, μά ποτέ δέ μέ άφησε νά έννοήσω ότι είχε κληρονομήσει κάτι στην ψυχή του από τον πατέρα του.

Ήταν ένας άπλοικός βιοτέχνης, κατάγονταν όμως από γερή φάρα βλαχοποιημένων μέ τίς ρίζες της στά βαθύτερα σπλάχνα της Ρούμελης, όπως είναι τά βουνήσια συγκροτήματα της Όξυάς και των Βαρδουσιών. Νομίζω ότι από τή βλάχικη ζωή των πατρικών προγόνων του έλάχιστος ήταν ό μακρυνός αντίλαλος στον έσωτερικό του κόσμο. Ένώ ή σωματική του κατασκευή ήταν μάλλον Βλαχογιαννεΐκη. Τό βουνό της Ρούμελης δέ ζούσε στό συνειδητό του Βλαχογιάννη τόσο όσο, νά πούμε, όχι στον Κρυστάλλη, πού ήταν άτόπιος άποσπασμένος βράχος της Πίνδου, μά και στό Στέφανο Γρανίτσα, πού και περπατώντας στην Άθήνα έδειχνε ότι ροβολούσε άπ' τ' Άγραφα. Άκόμα και στό Ζαχαρία Παπαντωνίου, πού όσο κι άν συναναστράφηκε τούς ζητιάνους των Παρισινών δρόμων, δέν έπαφε ποτέ νά έχη στενή ανταπόκριση μέ τό Μπιλιόνα, πού έβασκε τίς δέκα γίδες στά κράκουρα της Εύρυτανίας...

Θυμάμαι αύτή τή στιγμή τά «Κουδούνια» του, και θά ήθελα νά έχω τά «Προπούλαια» για νά τά ξαναδιαβάσω...

Μά ό αντίλαλος τους στη μνήμη μου μέ βεβαιώνει ότι δέν κατασταλάζει από μία ποιμενική συμφωνία σ' ένα νυχτοσκάρι της Σαράνταινας,* παρά ξεσηκώνεται σαν κορνιαχτός στην έμπορική παραζάλη του παζαριού του Έπάχτου, όπου οί Σαλωνίτες κουδουνάδες, παράταξαν όλη τήν ποικιλία των μορφών και των ήχων της βιοτεχνίας τους.

Τέτοιοι κι' άν ήταν οί ψυχικοί δεσμοί του Βλαχογιάννη μέ τό Σουλι, μέ τον Έπαχτο, μέ τή Ρούμελη, είναι ή δέν είναι αλήθεια ότι μέσ' από τό

* Κορυφογραμμή της Όξυάς, βουνού της Ναυπακτίας.

πρῖσμα τῆς γυναίκειας εὐαισθησίας συνείθισε ν' ἀντικρύζει τὴν ἱστορία τους, τὴ φύση τους καὶ τὴ ζωὴ τους, γεγονός ὅτι εἶναι ὅτι τό βαθύτερο ἔνστιχτό του ἦταν πολεμόχαρο, ἀρειμάνιο, ἀρματοφορεμένο. Ἀναπαυόταν μέσα του ἕνας πάνοπλος Σουλιώτης πολεμιστής, πού ἦταν ἔτομος νά κάμῃ γιουρούσι μέ τό γιαταγάνι του στό πρῶτο σύνθημα, στήν πρώτη παρόρμηση, κι' ὄχι ἕνας ἐστατικός βοσκός τῆς Γκιώνας, πού, μέ τὴ φλογέρα του στό χέρι, ἀποχαβνώνεται, ἀγναντεύοντας ἀπό ψηλά τίς κοντοραχοῦλες καὶ τὰ κλεισορέματα...

Καί μέ τό νά εἶναι αὐτό τό ἔνστιχτό του μπόρεσε ν' ἀφομοιώσῃ τόσο ὀλοκληρωτικά τό εἰκοσιένα καί νά πολιτογραφηθῇ γραμματικός του καί νά στρατολογηθῇ ραφωδός του καί νά ἐπιβίωσῃ σάν ὁ πειό μέγας του θεματοφύλακας καί ἀρχειοφύλακας. Μιλώντας μέ τόν Βλαχογιάννη γιά τό Εἰκοσιένα, εἶχα τὴν ἐντύπωση ὅτι τόν ἔβλεπα νά συμβαδίζῃ καί νά λακριντίζῃ ἀδερφικάτα μέ τόν Καραϊσκάκη, μέ τόν Ἀντροῦτσο, μέ τόν Δυοβουνιώτη... Κ' εἶχε κάμῃ, στ' ἀλήθεια, περισσότερο συντροφιά στή ζωὴ του μέ τόν Μακρυγιάννη καί μέ τόν Κασομούλη παρά μέ ὄλους ἐμᾶς τούς ἄλλους, τούς συγχρόνους τούς τάχα φίλους του... Μήπως ὅταν τᾶβαλε μέ τούς Κλέφτες τοῦ Μωριά δέν εἶχεν ἡ ἐπίθεσή του τὴ μορφὴ βαρειᾶς ἐστρατείας, δέν ἔμοιαζε μέ τὴν εἰσβολή τοῦ Γκούρα στήν Κορινθία καί στά Καλάβρυρα στόν ἐμφύλιο πόλεμο τοῦ 1824;

Ἄλλ' ἔξω ἀπ' τίς ἱστορικές του ὄνειροφантаσίες, πού τόν συνέπαιρναν καμμιά φορά καί στό δρόμο βαδίζοντας, τόσο πού καί μονολογοῦσε φιθυριστά βάζοντάς τα πότε μέ τόν Γκριζώτη καί πότε μέ τόν Χατζηχρήστο, τό πολεμόχαρο ἔνστιχτο τοῦ Βλαχογιάννη ἔβρισκε συχνά μιάν ἄλλην ἱκανοποίηση πειό ἔξω ἀπ' αὐτόν τόν ἴδιον, ἀλλά πειό πραγματική, πειό ἔνσαρκη. Καί τὴν ἱκανοποίηση αὐτὴ τοῦ τὴν ἔδινε ὁ ἀδερφός του ὁ Γιῶργος! Ἦταν πραγματικά ἕνας ἀπὸ τούς γενναιότερους ἀξιωματικούς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ τῆς ἐποχῆς του, ἕνας ἀντρειωμένος ρωμαλέος ἄντρας, γεννημένος στρατιώτης, ἀλάθευτος σκοπευτής, ἀκούραστος πεζοπόρος, ἠράκλειος στό σῶμα, ἐπιβλητικός στή μορφὴ, ἀγαθός στή βοή κι' ἀγαθότερος στήν καρδιά. Ἐπιβίωμα κι' αὐτός τοῦ Ἀρματολισμοῦ, ἀλλά ἐπιβίωμα ἔμπραχτης δράσης, ἕνας τύπος Βλαχοθανάση ἢ Γρηγόρη Λιακατᾶ. Μέ τὴ στρατιωτικὴ καί πολεμικὴ δράση τοῦ ἀδερφοῦ του ὁ Βλαχογιάννης ἔβρισκε τὴ συμπλήρωσή του, ἴσως καί τὴν ἰσορροπία του! Βλεπόντουσαν καί ἀλληλογραφοῦσαν σπάνια.* Ἄλλ' αὐτό δέν ἔχει νά κάμῃ. Ἦταν πολὺ κοντά ὁ ἕνας στόν ἄλλον...

* Ὁ Στρατηγός ἔμεινε στήν Πάτρα, ὅπου παντρεύτηκε (τὴν ἀδερφή τοῦ γιατροῦ Σταυρό-

– Έμαθες, ό Γιώργος... μου έλεγε συχνά ό Βλαχογιάννης και χόρταινε τό στόμα του από τό όνομα «Γιώργος» και χόρταινε ή ψυχή του από τήν πολεμική του δόξα! Τόν ένοιωθα περήφανον και ταχτοποιημένο πού τό Βλαχογιαννέικο σόί δέν είχε ξαρματωθή!

Μιά από τίς πικρές μέρες τής έχθρικής κατοχής, έρχόμενος από τόν Έπαχτο, όπου έμενα, στήν Άθήνα, τόν απάντησα μεταξύ Ζαχαράτου και Έλευθερουδάκη στό σταυροδρόμι.

– Και sé ήθελα! μου είπε. Γυρίσαμε στό πεζοδρόμιο, έβγαλε τό πορτοφόλι του και μου έδωσε ένα μικρό φύλλο χαρτί.

– Τό βρήκα και σου τώχα φυλάξη από καιρό!

Ήταν αντίγραφο από παλιά έφημερίδα μιās νεκρολογίας στό θάνατο τής προσγιαγιάς μου γρηά-Νόβαινας στόν Έπαχτο. Τόν εύχαρίστησα... Και μου είπε γελώντας:

– Ξέρεις τί θέλω; Νά μου στείλεις ένα διπλό καρβέλι καθάριο σιταρίσιο φωμί!

Ήταν ή έποχή τής πείνας. Και λέγοντάς το αναγάλλιασε ώσάν νά τόν έπηρε ή μυρουδιά από τό φούρνο τού Κοργιαλά όταν ξεφουρνίζει τά διπλοκάρβελα! Από τήν άφορμή αύτή τόν εκάλεσα και πάλι στόν Έπαχτο. Τού έπίμενα. Τόν έσταύρωσα.

– Έλάτε νά μείνετε λίγες ήμέρες, όσες θέλετε, μαζί μας!... Δέν μου απαντοϋσε. Άλλά ή στάση του ήταν άρνητική. Πώς νά ξαναγύριση... στά νειάτα του! Τό ταξίδι ήταν μεγάλο!... Δέν θά τ'άβγαζε πέρα!... Κ' έπειτα νά κάμη τί;... Ήταν άργά πλέον νά ξαναθυμηθή, νά ξαναζήση, νά ξαναβάλη στό γραμμόφωνο τής ψυχής του τό παλιό έπαχτίτικο τραγούδι. Αύτός έτοιμαζόταν για τό πειό μεγάλο ταξίδι, τό άγύριστο! "Όμως θυμήθηκε ζωηρά, έντονα εκεί δά, στή γωνιά τού Έλευθερουδάκη, θυμήθηκε τόν Έπαχτο, τά νειάτα του, τά παιχνίδια του, τίς διαβολιές του... Πώς έπήγαινε για φωληές πουλιών στής φόσσεσ τού Κάστρου ή στήν Τσαούς-Τάπια... Πώς έβγαине πειό έξω από τό Φαλτσοπόρτι και μάζεε «άξό»... Πώς άνέβαινε στό Μοναστήρι, στόν Άϊ-Γιάννη τής Βομποκουές, όπου είχαν βρει τήν πρώτη περιθαλψη τά λείφανα τής Φρουράς τού Μεσολογγιού μετά τήν έξοδο... Και τέλος πώς εκλεβαν μέ τ' άλλα παιδιά φρούτα από τό περιβόλι τού Νόβα, πατώντας τό ένα στίς πλάτες τού άλλου και καβαλλικεύοντας τή μάντρα.

πούλου) και πέθανε χωρίς ν' αφήση παιδιά. Έτσι τό Βλαχογιαννέικο όνομα μένει μόνο στ' όρφανό μοναχοπαιδι τού ξαδέρφου του, Στρατηγού έπίσης, Κώστα Βλαχογιάννη, πού ζή, νομίζω, στό Χαλάνδρι και τό λένε Γιάννη.

– Μιά μέρα όμως μᾶς ἔπιασε ὁ περιβολάρης κ' ἔπεσε ξύλο... Ἐγὼ τὴν εἶχα γλυτώσει, ξέφυγα... Ἐπειτα τᾶφκιασα μὲ τὴ Γιαγιά σου κ' ἔγινα σπιτικός... Ἐκανα κανένα μικρὸ θέλημα καί μ' ἄφηνε λεύτερο νά παίρνω ὅσα φρούτα ἤθελα!... Σκαρφάλωνα στά δέντρα κ' ἔτρωγα, ἔτρωγα... τὴν τύλωνα γιά καλά!... ἄ α α ἰ!

Τά διηγόταν σά νᾶγραφε τὴν ὥρα ἐκείνη παραμῦθι γιά παιδιά. Μά καί σάν παιδί ἀναγάλλιασε πραγματικά, μὲ τόσην ἡδονή, πού θαρροῦσες ὅτι ἐστάλαζαν ἀπὸ τὰ χεῖλη του ζαχαρωμένοι χυμοὶ ὠριμων φρούτων.

– Καί ἦταν τὴν Ἄνοιξη, ἦταν τὸ Καλοκαίρι ἐκείνο τὸ περιβόλι σας χαρά Θεοῦ, Παράδεισος!... Τό βαστάτε τώρα καλά;...

Μά δέν ἦταν τὸ περιβόλι τοῦ Νόβα, ἦταν τὰ νειᾶτα του, πού ὀραματίζονταν ἐκείνη τὴν ὥρα, τὰ παιδικὰ του χρόνια, ὁ ἀλησμόνητος πρῶτος κόσμος τῆς παρθενιάς καί τοῦ ὄνειρου, ὁ Ἀπρίλης κ' ἡ ροδακινιά τῆς πρώτης ἄνθησης:...

*Ροδακινιά μέ τή στολή
τὴν τριανταφυλλιά σου
ὁ Ἀπρίλης τώρα λαχταρᾷ
νά πάρη τὰ φιλιὰ σου
κ' ἐγὼ πού γέρνω καί περνῶ
στό μάκρεμα τοῦ δρόμου
σοῦ λέω τὸ καληνῶρισμα
δειλά τὸ ταπεινό μου...*

Ὅπως μιλοῦσε γι' ἀνθισμένα περιβόλια, τοῦ θύμισα τὸ ἀγνό καί συγχινημένο ἐκείνο τραγοῦδι του... Κ' ἦταν ἡ τελευταία φορά πού μιλήσαμε ἔτσι στρωτά καί φωτεινά γιά τόν Ἐπαχτο. Γιατί ὅταν, ὕστερη φορά, τόν ἐπισκεφτήκαμε μὲ τόν ἀδερφό μου στὴν ὁδὸν Ὀδυσσέως Ἀντρούτσου 17, ὅπου κ' ἔκλεισε τὰ μάτια, ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἦταν μισοσβυσμένος πειὰ ἀνάμεσα στά βιβλία του καί στά χαρτιά του... Μιλήσαμε καί πάλι, – πῶς ἦταν δυνατό νά μή!... – μιλήσαμε πολὺ γιά τόν Ἐπαχτο, μά τίς περισσότερες φορές πατοῦσε τὰ πληχτρα τῆς μνήμης του καί δέν ἀπόδιναν πειὰ κανέναν ἦχο!... Εἶχαν ἀχρηστευθῆ!... Ὅμως, ἀχνά, θαμά, μισοσβυσμένα, ἐκεῖ, γύρω στὸν Ἐπαχτο, στριφογύρισε μίαν ὥρα ἡ ὁμιλία μας. Ὅταν ξέφευγε ἀπὸ τὸν ἀτελειῶτο Καραϊσκάκη του, πού τὰ χειρόγραφα του καί οἱ φάκελοί του καί τὰ δελτία του ἦταν σωριασμένα μέσα στό δωμάτιό του καί γύρω στό κρεβάτι του σά μετερίζια καί σάν ταμπούρια, σάν τάπιες καί σάν μιντένια τοῦ Κάστρου τοῦ Ἐπάχτου,

ὀρθωμένα, θ' ἄλεγες, γιὰ νά τόν περιχαρακώσουν καί ν' ἀντισκόψουν τά ἐπίμονα γιουρούσια τοῦ Χάρου... Δέν τό μπόρεσαν! Κι' ὁ ἥρωϊκός Σουλιώτης ἔπεσε ἀπάνω στή βαρύτιμη ἀρματωσιά του. Εἶμαι βέβαιος ὅτι μιά ἀπ' τίς ὕστατες ὀπτασίες του θά ἦταν χωρίς ἄλλο τό ἀνάγλυφο λιοντάρι τοῦ κάστρου τοῦ Ἐπάχτου, πού μέ τόσο μυστικισμό ἀντίκρυζαν τά ἔκπληχτα παιδικά μάτια τοῦ Γιάννη Ἐπαχτίτη!...

Καί κλείνοντας τό Ἐπαχτίτικο τρισάγιο τῆς Μνήμης του, ρίχνω τήν ιδέα ἐκεῖ ἐπάνω, σέ μιά ψηλή τάπια τοῦ Κάστρου τοῦ Ἐπάχτου, νά χτιστῇ ὁ αἰώνιος τάφος τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη!

12/31/95

Αναδ-φικ Δθωίν.

Η ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΒΙΟ ΕΝΟΣ ΑΝΤΡΑ σπάνιες είναι οι στιγμές εκείνες, πού βρίσκειται πρόθυμος νά τελέση πανηγυρικά τό μυστήριο τῆς ἀνθρώπινης εὐχαριστίας. Βαθειά συγκινημένος, πού μου ἔλαχε νά ζήσω μιὰ στιγμή τέτοια σήμερα, ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω ἀπό τό βάθος τῆς καρδιάς μου τίς πιό θερμές μου εὐχαριστίες πρὸς ὅλα τὰ ἀξιότιμα τακτικά μέλη τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος τῆς πατρίδας μας γιὰ τὴν ὑψηλή τιμή πού μου ἔκαμαν μέ τὴν εὐγενῆ πρόσκλησι νά παρακαθῆσω ἀνάμεσά τους καί νά μοιραστῶ μαζί τους τό ἱερώτατο πνευματικό χρέος. Μέ βαθιὰ συναίσθησι τοῦ μεγέθους τῆς ἠθικῆς ἐντολῆς ἀλλὰ καί τοῦ βάρους τῆς ἠθικῆς εὐθύνης, τολμῶ νά δώσω, κύριοι συνάδελφοι, τὴ διαβεβαίωσι ὅτι θά προσπαθῆσω νά δικαιοῶσω τίς προσδοκίες σας, συνεισφέροντας φιλότιμα ὅλες τίς μικρές μου δυνάμεις γιὰ τὴν ἐξέλιξι καί προώθησι τοῦ μεγάλου πολιτιστικοῦ ἔργου, πού μᾶς ἔχει ἐμπιστευθῆ ἡ Πολιτεία.

Ἰδιαιτέρα θέλω νά εὐχαριστήσω τὸν ἀξιότιμο κ. Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας γιὰ τὰ φιλόφρονα λόγια μέ τὰ ὁποῖα, ἐξ ὀνόματος τοῦ Σώματος, χαιρέτησε τὴν εἰσοδὸ μου σ' αὐτό. Ὡσάν νά μὴν ἐλησμόνησεν οὔτε τὴ στιγμὴν αὐτὴ τὴ φιλάνθρωπη ἐπιστήμη, πού μέ τόσο βαρὺ κῦρος ἀντιπροσωπεύει, βρῆκε τὸν τρόπο νά συνθέσι, γιὰ νά μέ παρουσιάσι, ἕνα δραστικό ἰδιοπαρασκευάσμα ἐγκωμίων, ἕνα ἀρωματισμένο, θά ἔλεγα, ἀφέψημα ἀπὸ διαλεχτά βότανα τῆς ἐλληνικῆς χλωρίδας. Τὸν εὐχαριστῶ καί πάλι γιὰ τὰ εὐγενῆ του ἀλησιμόνητα λόγια.

Ὅσο γιὰ τὸν ἀγαπητό, πολύπλευρο συνάδελφο, κύριο Σπύρο Μελά, πού τόσο τιμητικά μίλησε γιὰ τό ποιητικό μου ἔργο, εὐχαριστῶντας τον ἐγκάρδια, δέ μπορῶ νά μὴ θυμηθῶ τοὺς πολλοὺς καί ποικίλους δεσμούς μας. Πρῶτα πρῶτα μᾶς συνδέει ἡ κοινὴ καταγωγὴ. Γεννηθήκαμε κι οἱ δύο στὸ ἀπόμερο, γραφικό ἀκρογιάλι τῆς Ναυπάκτου, πού τὴν εἰδουλλιακὴ του φυσικὴ γαλήνη συνδέει μέ τὴν ἀέναη ἀναταραχὴ τῆς ἱστορίας, σάν αἰωνόβιο κόσμημα, τό πανάρχαιο ἐπιβλητικό κάστρο του. Ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινήσαμε κ' οἱ δύο, ἀκολουθῶντας, θαρρεῖς, τὰ ἴχνη τῆς καθόδου τῶν Δωριέων καί εἰσβάλαμε στὴν Ἀθηναϊκὴ δημοσιογραφία, ὅταν ἐπὶ μακρὰ χρόνια ἐθητεύσαμε, πολλές δέ φορές βρεθήκαμε σάν ἐπαγγελματίες πα-

ράπλευροι αλλά και αντιμετώποι. Πώς νά λησμονήσω τή διασταύρωσή μας στά ύψίπεδα τῆς Μικρασίας ὅπου ἡ πέννα μας σάν πολεμικῶν ἀνταποκριτῶν τοῦ κάκου προσπαθοῦσε ν' ἀπεικονίστῃ τούς ἄθλους τῶν ἑλληνικῶν ὄπλων; Καί πώς νά παραλείψω τήν ἀποστολή μας στήν Κωνσταντινούπολι ὅπου συνοδεύοντας τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο καρδιογραφοῦσαμε μέ τό δημοσιογραφικό μας ἔνστικτο τούς πρώτους παλμούς τῆς ἄτυχης Ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας;

Εἶχατε τήν καλωσύνη νά θημηθῆτε τήν εὐζωνική μου ἐμφάνιση. Σᾶς εὐχαριστῶ. Μοῦ δίνετε ἀφορμή νά στοχαστῶ πώς ἴσως ὁ ποιητής δέν ἔμεινε ψυχικά καί πνευματικά ἀνεπηρέαστος ἀπό τή φουστανέλλα καί τό τσαρούχι πού τοῦ δάνεισε γιά τέσσερα χρόνια ὁ εὐζωνας... Ζυμώθηκα τόσο τά χρόνια ἐκεῖνα μέ τά παλληκάρια τῶν βουνῶν μας, ὥστε νά ὀφείλω νά στρέψω μ' εὐγνωμοσύνη τή μνήμη μου πρός τήν ἐνθαρρυντική εὐμένεια μέ τήν ὁποία παρακολογήσατε ἀπ' τήν ἀρχή τή δημοσίευση τῶν στίχων μου. Περισσότερο ἀπ' ὅλα τά καλά κριτικά λόγια πού μοῦ ἔχετε γράφει, μέ συγκινοῦσε ἡ προφορική σας ἀναγνώριση. Πόσες φορές δέ μέ σταματήσατε στούς δρόμους τῆς Ἀθήνας γιά νά μοῦ ἀπαγγεῖλετε στροφές ἀπό ποιήματά μου! Ἡξερα τήν ἀφάνταστη δύναμη τῆς μνήμης σας, ἡ ἀποστήτηση ὁμῶς τῶν στίχων μου δίκαια, νομίζω, μέ κολάκευε κάθε φορά. Ὅπως τόσο δίκαια μέ κολάκεψαν καί σήμερα τά ἐγκωμιστικά σας λόγια. Ὅσο κι ἄν ἔχουν, κύριε Μελεᾶ, σάν ἀνάδοχος μου πού εἰστε, τόν χαρακτήρα βαφτιστικῶν δώρου, ὅσο κι ἄν μοιάζουν σάν πνευματικά φωτίκια, περιποιοῦν στό μικρό μου ἔργο πολλή τιμή, γιά τήν ὁποία σᾶς εὐχαριστῶ ἀκόμα μιά φορά ὅσο παίρνει ἐγκάρδια.

Καί τώρα, προτοῦ εἰσέλθω στό θέμα τῆς καθιερωμένης ἀπό τά ἀκαδημαϊκά θέσμια ὀμιλίας, πολύ περισσότερο γιατί τό θέμα μου ἀναφέρεται στή λυρική ποίηση δέ μπορῶ νά μὴν ἀναπολήσω τίς σεπτές μορφές τῶν προκατόχων μου στήν Τάξι Γραμμάτων ποιητῶν. Χρέος ἔχω νά κάψω καί τό δικό μου μοσχολίβανο στόν ἱερό βωμό τῆς μνήμης τους, ὅπου ἀκατάσβεστα θά προσανάφτῃ τή φλόγα τῆς ἀθανασίας ὁ θαυμασμός κ' ἡ εὐγνωμοσύνη ὄλων τῶν ἑλληνικῶν γενεῶν... Εἶναι γιά μένα σάν ἐξαιρετον ὄνειρον καί ὁμῶς πραγματοποιημένο τό γεγονός ὅτι καλοῦμαι νά καταλάβω τήν ἔδρα πού τήν ἐθέρμανε καί τήν ἐξύψωσεν ἡ προηγούμενη κατοχή τῆς ἀπό κορυφαίους ποιητές. Πώς θά μποροῦσα νά φιλοδοξήσω μεγαλύτερη ἰκανοποίηση ἀπό αὐτήν πού συναισθάνομαι ὅταν, ὀμιλῶντας σήμερα στό σεμνόν τοῦτο τέμενος τῆς σοφίας, ἀφουγκράζομαι, σά μακρινήν ὑπόκρουση στούς δικούς μου φτωχοῦς λόγους,

τήν ἐνοχρήστρωση τῶν πλούσιων ρυθμῶν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τόσων Δασκάλων! Ἡ «Ἀσάλευτη Ζωή» ἀκίνητεϊ «Ἐμπρός στό Ἄπειρο». Ἀπό τά «Σπασμένα Μάρμαρα» ἀναβλύζει «Παγὰ Λαλέουσα». Τά «Θεῖα Δῶρα» συνταιριάζονται στήν «Αἰολική Ἄρπα»... Ὁ βαρῦς, ὀλύμπιος ἀντίλαλος τοῦ Πατριάρχη τῆς Νεοελληνικῆς Μούσας Κωστή Παλαμαῖ, ἡ φιλοσοφική ἔκταση τοῦ ἀπόκοσμου φάλτη Ἀριστομένη Προβελέγγιου, τό εὐχαρι μέθου τοῦ τραγουδιστῆ τῆς εἰδυλλιακῆς γαλήνης Γεώργιου Δροσίνη, οἱ ἄβροϊ τόνοι τοῦ λυρικοῦ ψιθυριστῆ Παύλου Νιρβάννα, οἱ στοχαστικοί ρυθμοί τοῦ ἀριστοτέχνη μαέστρου Ζαχαρία Παπαντωνίου, οἱ αὐθόρμητοι κελαΐδισμοί τῆς εὐγενικῆς ρέμβης τοῦ Σωτήρη Σκίπη, ἔναρμονίζονται κάτω ἀπ' τό θόλο τῆς σεπτῆς αὐτῆς αἴθουσας καί διαλαλοῦν τήν ἀθανασία τῆς Ἑλληνικῆς λυρικῆς ἐμπνεύσεως, τήν ἀδιάσπαστη συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς λυρικῆς παραδόσεως!

Ἀποθυμῆμαι τ' ἀλησμόνητα πρωινά τοῦ «Συλλόγου τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων» ὅπου, στό Γραφεῖο τοῦ Δροσίνη, πολλές φορές εἶχα συναντηθῆ μέ τόν Παλαμαῖ, μέ τόν Προβελέγγι, μέ τόν Δημήτρη Καμπούρογλου, μέ τόν Μπάμπη Ἄννινο καί ἄλλους κορυφαίους τῆς λογοτεχνίας μας. Ἐπειτα ἀπό φιλικά πειράγματα καί χαριεντισμούς μεταξύ τους, ἔστρωσαν συχνά τή συζήτηση στά προβλήματα τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ τόπου μας. Δέν ἔλειπαν, φυσικά, ἀνησυχίες καί ἀντιρρήσεις γιά τά ξενότροπα παραστρατήματα μερικῶν δικῶν μας ἀνησυχιῶν. Καί δέν ἦταν τό πνεῦμα κανενός ἀντιδραστικοῦ συντηρητισμοῦ πού ἐπικρατοῦσε στόν κύκλο τους. Ὅχι! Ἦταν τό πνεῦμα τῆς αἰώνιας καί ἀναλλοίωτης, στή βαθύτερῆ τῆς οὐσία, ἀξίας τῆς Τέχνης μέσα στήν ἀνθρώπινη ζωή. Ἦταν τό πνεῦμα τῆς παράδοσης, τῆς ζωντανῆς καί γόνιμης παράδοσης, πού δέν φιλοδοξεῖ πιό πολύ τίποτε ἄλλο παρά νά γίνη ἡ νόμιμη μητέρα τῆς προόδου. Κάποια ἡμέρα, ἐπάνω σέ μιά τέτοια συζήτηση, ὁ Παλαμαῖς γύρισε καί μοῦ εἶπε: «Ἐσύ ἔρχεσαι ἀπό κοντά μας!». «Ναί», συμφώνησεν ὁ Δροσίνης, «τόν αἰσθάνομαι κ' ἐγώ ν' ἀκολουθῆ τό δρόμο μας...» Ἐνοιῶσα τή στιγμή ἐκείνη μέ κατάνυξη ὅτι ἐπῆρα τό βάπτισμα καί τό χρίσμα καί τήν ἐντολή. Κλείδωσα τά λόγια τῶν Δασκάλων στό θησαυροφυλάκιο τῆς μνήμης μου. Καί τά σεβάστηκα πάντα στή μικρή πνευματικῆ μου πορεία· γιατί συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα μέ τίς ἐσωτερικές μου φωνές, πού ὑπαγόρευαν στή συνείδησή μου τό ποιητικό της πιστεύω.

Θά τό σεβαστῶ ἀπόλυτα καί στή σημερινή μου ὁμιλία. Καί ἂν κατορθώσω νά διατυπώσω ὅσες ἀλήθειες θρέφω στή συνείδησή μου θά εἶναι ἀφιερωμένες στή Μνήμη τῶν λυρικῶν προπατόρων. Καί αὐτῶν πού μνημόνεψα πρωτύτερα σάν προκατόχους μου στούς θώκους τῆς Ἀκαδη-

μίας καί ὄλων τῶν ἄλλων πού μέ παρόμοια πίστη εὐτύχησαν νά καλλιεργήσουν πρὶν ἀπὸ μᾶς ἀξιοσέβαστα τὸν ποιητικὸ μας ἀνθῶνα.

Θά τολμήσω νά σᾶς μιλήσω, Κυρίες καί Κύριοι, γιὰ τὴ Λυρική Ποίηση. Προσδιώρισα τὸ θέμα μου τόσο γενικό γιατί γενική, νομίζω, θεώρηση καί κρίση ἀπαιτοῦν στὴν ἀναστατωμένη μας ἐποχὴ ἀκόμα καί οἱ προαιώνια καθιερωμένες ἀξίες τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Δέν μέ ἀπότρεφαν στὴν ἐκλογή τοῦ θέματός του οἱ πρόσφατοι δισταγμοὶ τοῦ νέου Ἑταίρου τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας κ. Ζάν Κοκτώ. Ἐδῶ καί δύο μῆνες, στὴν ὁμιλία τῆς ὑποδοχῆς του, εἶχε πεῖ ὅτι δέν ἤξερε μέ ποιόν τρόπο νά πλησιάσῃ «αὐτὸ τὸ ἐπικίνδυνο τέρας» τὴν ποίηση, αὐτὸ «τό ἄγριο ἄλογο» τὸν Πήγασο, πού κι ὅταν δαμάζεται δέν ἀργεῖ νά τινάξῃ τὸ δαμαστή του στό χῶμα. Ἀλλά δέν ὑπάρχει, μοῦ φαίνεται, παρά ἓνας μόνος τρόπος γιὰ νά πλησιάσῃ τὴν ποίηση. Μὲ τὴν ποίηση! «Ἡ ποίηση κατανοεῖται καί κρίνεται μόνον μέ τὸν ἴδιον τρόπο πού γεννιέται», ἔχει γράφει ὁ Μπενεντέττο Κρότσε.

Ὅπως καί νά εἶναι, ποιητικά θά ἐπιχειρήσω νά καταχραστῶ τὴν εὐνοια πού μοῦ ἐπιδαφιλεῖ ἡ εὐγενική σας παρουσία.

Ἐχουν ὀνομάσει τὴν ποίηση «τὸ μεγαλύτερο μετὰ τὴν ὁμιλία δῶρο τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους». ¹ Καί ὅμως οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι ἀπεμπολοῦν τὸ θεῖο δῶρο! Μήπως δέν ἔχουν πιά τὴν ἀνάγκη του; Ἐχουν ἀκόμα ὀνομάσει τὴν ποίηση «μητρικὴ γλῶσσα τῆς ἀνθρωπότητος» ². Καί ὅμως ἡ σύγχρονη ἀνθρωπότης κινδυνεύει νά λησμονήσῃ τὴν μητρικὴ τῆς γλῶσσα! Μήπως δέν ἔχει πιά τὴν ἀνάγκη τῆς; Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος δέν κατασκευάζεται σάν μηχανοποίητο ρομπότ, ἀλλά παράγεται ἀπὸ τὸν κόλπον ἄλλου ἀνθρώπου, ποτέ δέ θά πάψῃ νά ἔχῃ βασικὴν ἀνάγκη ὄχι μόνον ἀπὸ ὑλικὴ τροφήν, πού τὴ βρίσκει ἀποκλειστικά στὴ γῆ, ἀλλά καί ἀπὸ πνευματικὴ τροφή, πού τὴ βρίσκει ἀποκλειστικά στοὺς οὐρανοὺς. Καί ἂν βᾶσῃ τῆς ὑλικῆς τροφῆς εἶναι ὁ ἄρτος, τῆς πνευματικῆς τροφῆς ἄρτος εἶναι ἡ ποίηση.

Τότε, ἀφοῦ βασικὴ τῆς ἀποτελεῖ ἀνάγκη, γιατί κινδυνεύει ν' ἀπαρνηθῇ ἡ Ἀνθρωπότης, τὸ μεγάλο τῆς δῶρο, τὴν μητρικὴ τῆς γλῶσσα; Μήπως φταίει ἡ ποίηση; Μήπως ἔπαψε τάχα νά μιλῇ στὴν καρδιά μας μέ τὴν ζεστὴν ἐκείνη γοητεία πού ἔχουν τὰ μητρικὰ χαϊδύλογα; Τραγικὸ εἶναι τὸ ἐρώτημα. Καί ἀκόμα τραγικώτερη θά ἦταν ἡ καταφατικὴ ἀπά-

1. Τολστόϊ.

2. Χάμαν.

ντηση. Κατηγορηματικῶς ὁ Νόμος εἶναι τῆς ζωῆς: Οὔτε ποτέ ἡ μάννα, οὔτε ποτέ ἡ ποίηση μποροῦν ν' ἀλλάξουν φύση, φωνή, τρόπο, ὅσο κι ἂν μεταβάλλωνται οἱ ἐποχές, ὅσο κι ἂν ἀλλάζουν τὰ ἄλλα τῆς ζωῆς σχήματα καὶ κλίματα...

Ὅταν παίρνουν τό παιδί στόν κόρφο τους ὅλες οἱ μητέρες ὄλων τῶν ἐποχῶν ὄλου τοῦ κόσμου, τό θηλάζουν μέ τόν ἴδιον ἀμετάβλητο τρόπο, τό λατρεύουν μέ τὰ ἴδια ἀπαράλλαχτα χάρδια, τό ἀποκοιμίζου μέ τὰ ἴδια ταυτόσημα ναναρίσματα, τό εἰσάγου στό μυστήριο τῆς ζωῆς μέ τὰ ἴδια ἀπλοϊκὰ παραμῦθια...

Παρόμοια καί ἡ ποίηση, ὅσο κι ἂν ἐπηρεάζεται ἀπό τὰ κλωθογυρίσματα τῶν ἐποχῶν, γιά νά διατηρήσῃ τήν πρωταρχική της ἀξία, πρέπει νά προσφέρῃ πάντα στό αἰωνόβιο αὐτό βρέφος πού καλεῖται ἀνθρωπότης, ἀγνό μητρικό γάλα, ἀνόθευτη ψυχική συγκίνηση, ἄχραντη «μέθεξι» στή θεία φύση. Νά προσφέρῃ κάτι τόσο καθαρῶς ἀνθρώπινο, ὥστε νά εἶναι αἰώνιο. Κάτι τόσο ἀναμφιβόλως αἰώνιο, ὥστε νά εἶναι θεῖο. Καί αὐτό ἀκριβῶς προσφέρει στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων μέ τό θαῦμα μιᾶς ἀπροσδιόριστης γοητείας πού ἐπενεργεῖ χωρίς νά ἐπιδιώκῃ κανένα συγκεκριμένο σκοπό, ἀλλά μέ βέβαιο ἀποτέλεσμα τήν πνευματική τους εὐφροσύνη καί τήν ἠθική τους βελτίωση.

Κάποιαν ὥραία χαραυγή, πού ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκοιμόταν ἀκόμα μέ ἀνύποπτη ἀμεριμνησία μέσα στόν Παράδεισο, ἔστειλεν ὁ Θεός τήν Ποίηση νά τήν ξυπνήσῃ... Καί τότε ἡ Ποίηση τήν πρωτόμαθε νά χρησιμοποιοῦν τὰ φτερά της, νά μὴ φοβᾶται τό κενό, νά ὑψώνεται πρὸς τό ἄπειρο, νά παίζῃ μέ τό φῶς. Παίζοντας παρακολούθησεν ἡ ψυχὴ τόν κορυδαλλό ν' ἀδιαφορῇ μόλις ξυπνοῦσε γιά τούς σπόρους τῆς γῆς καί νά ὀρμᾷ μέσα στό λυκαυγές κατακόρυφα πρὸς τόν οὐρανό γιά τῆς χαρᾶς τό κελαΐδισμα. Παίζοντας πρωτόαναφεν ἡ ψυχὴ ἀπό μίαν ἀχτίδα τοῦ ἡλίου τό σπινθῆρα τοῦ νοῦ...

Πέρασαν αἰῶνες πολλοί. Στό βραδύ τους κύλισμα ἡ Ποίηση, ἐκτελῶντας τήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ, δίδαξε στό γένος τῶν ἀνθρώπων τίς προσευχές καί τούς νόμους, τήν ἀμοιβαία κατανόηση, τήν κοινωνική συμβίωση, τήν πολιτειακὴ συγκρότηση. Δικὴ της ἦταν ἐφεύρεση τό μέτρο, ὁ ρυθμός, ἡ τάξη, ἡ ἀρμονία πού κυριάρχησαν ἔπειτα σιγά-σιγά σ' ὅλες τίς σχέσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἀνθρωπότητος. Ποιητές ἦταν οἱ πρῶτοι προφῆτες, οἱ πρῶτοι βασιλιάδες, οἱ πρῶτοι πολέμαρχοι. Μέ τὴ μαγικὴ πυξίδα τῆς φαντασίας ἐβάδισαν οἱ πρῶτοι ἀρχηγέτες. Ἡ μαγνητικὴ πυξίδα τῆς πείρας δέν εἶχεν ἀκόμα ἐφευρεθῆ... Ἀπὸ τόν ἐπουράνιο Βασιλιά τῶν Ψυχῶν ἐπῆρε τό ἀχειροποίητο στέμμα του ὁ ποιητὴς καί

ἄρχισε τή θριαμβευτική του πορεία ἐπάνω στόν πλανήτη μας σάν ἐπίγειος τῶν ψυχῶν βασιλιάς. Φασματικός ὁ θρόνος του. Ὅμως ἀπρόσβλητος. Ἄσώματο τό σκῆπτρο του. Ὅμως ἀναφαίρετο. Ἀφρούρητη ἡ βασιλεία του. Ὅμως ἀκατάλυτη. Γιατί «οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»!

Πέρασαν αἰῶνες κι ἄλλοι μεταγενέστεροι... Στό γοργό τους ξετύλιγμα οἱ προφήτες ἔγιναν ἐπιστήμονες. Οἱ βασιλιάδες ἔγιναν ὄργανα τῆς πολιτείας. Ὁ ποιητής ὅμως ἔμεινε Μάγος. Καί Μάγος θ' ἀπομείνη ὅσοι αἰῶνες κι ἂν περάσουν ἀκόμα.

Ἐὐ ποιητής –εἶπε τώρα τελευταῖα ὁ Ἄντρέ Μωρουά– εἶναι καί γιά μᾶς, καθῶς γιά τό Βαλερύ, ἕνας δημιουργός μύθων πού μέ τή μαγεία του φωτίζει, πῶς κεῖθε ἀπό τά φαινόμενα, τό μυστήριο καί τήν ὁμορφιά τοῦ κόσμου. Μέ τούς ρυθμούς του, μέ τήν ἐκλογή τῶν λέξεων, μέ τό φῶτισμα λεπτομερειῶν πού ἦταν πρὶν ἀπό αὐτόν ἀθέατες, μέ τήν ἐσωτερική σύζευξη τοῦ πῶς συγκεκριμένου πραγματικοῦ μέ τό ὑπερπραγματικό, ὁ ποιητής ἀναδημιουργεῖ τό σύμπαν».

Ἐὐ ἀληθινός λυρικός ποιητής εἶναι «ὁ ἄνθρωπος στήν ὁλότητά του» ἔγραφε παλιότερα ὁ Σοπενάουερ. Ἐκεῖνο πού προσφέρει εἶναι «ἡ Ἀνθρωπότης ὁλόκληρη ὡς τά μύχια βάθη της».

Ἄλλά μέ ποιόν τρόπο μπορεῖ νά ἐπιτύχη ἕνα τέτοιο θαῦμα;

Μέ τή μαγική του ἐνόραση, μέ τή διαισθητική του ἐποπτεία, μέ τόν ὑπερφυσικό ἐνθουσιασμό του! Ἔτσι κατορθώνει ὁ ποιητής νά συλλάβῃ ἄμεσα καί χωρίς λογικές ἐπεξεργασίες αὐτούσιο τό νόημα τῆς ζωῆς, αὐτούσιο «τό ἐν ἡμῖν θεῖον». Καί κατορθώνει ἀκόμα: «νά μεταδώσῃ μέσα στό μικρότερο χρονικό διάστημα τό μεγαλύτερο πλῆθος ἰδεῶν» – ἀποσταγμένο σ' ἕνα δάκρυ, ἀποκρυσταλλωμένο σ' ἕνα χαμόγελο...

Ἐξέρω πῶς ἡ ποίηση εἶναι ἀπαραίτητη ἀλλά δέν ξέρω σέ τί», εἶπε στήν ὁμιλία του ὁ Κοκτώ. Θά ἤθελε νά εἰπῇ ὅτι εἶναι ὅσο μὴ χρήσιμη τόσο καί ἀπαραίτητη σέ ὅλα! Ἡ ἐσωτερική μας μυστική βίωση μόνον μέ τήν ποίηση τείνει νά καταστῇ συνείδηση ἠθική. Ὅπως λέει ὁ στίχος τοῦ Σίλλερ: «Μόνον ἀπό τήν πρωινή πύλη τοῦ Ὠραίου μπαίνουμε στή χώρα τῆς συνειδήσεως».

Δέν ἀνήκει ἡ ποίηση στήν ὀργανική λειτουργία τῆς ζωῆς. Ἀνήκει στό ἀνόργανό της μυστήριο.

Μοιάζει τόσο μέ τή θρησκεία! Κι ὅμως δέν εἶναι θρησκεία! Γιατί τῆς λείπει ὁ ἀποκαλυπτικός μῦθος, τό δόγμα, ὁ κολασμός.

Μοιάζει τόσο μέ τήν Ἄμαρτία! Κι ὅμως δέν εἶναι ἄμαρτία! Γιατί δέν τή μολεῦει ὕλική ἡδονή.

Μοιάζει τόσο μέ τό Παιχνίδι! Κι ὅμως δέν εἶναι παιχνίδι! Γιατί

ἀθέλτητά της πραγματοποιοῖ ἠθικό ἀποτέλεσμα.

Ἡ δημιουργική της πνοή δὲν ἀποκαλύπτει τὰ μυστικά της, δὲν φανερώνει τὴ δρῶσα οὐσία της οὔτε στοὺς φιλοσόφους, οὔτε στοὺς φυσιολόγους, οὔτε στοὺς αἰσθητικούς. Οὔτε στοὺς ποιητές ἀκόμα τοὺς ἴδιους πού εἶναι – ὅσο μεγαλύτεροι τόσο περισσότερο – οἰστρήλατα ἐνεργούμενα τῆς θείας μανίας, πειθαρχημένα σέ ἄγνωστους ἀνεξιχνίαστους νόμους, χωνεμένους μέσα στὴν ἀχανῆ ἄρμονία τοῦ σύμπαντος.

Στὴν ποιητική κυοφορία ἡ ἐπουράνια σύλληψη εἶναι ἄμωμη. Τό σπέρμα τῆς ἰδέας περιέχει πρωτότυπον πάντοτε στοχασμό. Θά ἔλεγα ὅμως ἓνα στοχασμόν ἀστόχαστο, πού μοιάζει σά νά μὴν τόν ἐκτοξεύῃ ὁ ἐγκέφαλος. Ἄγγελος Κυρίου προσφέρει τόν πάναγνο κρῖνο. Ἀκαριαία, αὐτόματη, ἀσύνειδη πραγματώνεται ἡ σύλληψη. Ποῦ; Στά σπλάχνα τῆς ἀειπάρθενης Ζωῆς! Πρόκειται γιὰ μιὰ θαυμαστή, ὑπερφυσική παρθενογονία, πού ἀνάγεται στό μυστήριο τοῦ ἀοράτου κόσμου.

Καθὼς τὰ δημιουργικά μάγια τὰ κάνει μονάχη της ἡ ἔμπνευση καί σχεδὸν ἀμύητος συνεργεῖ σ' αὐτό, μέ τὴ μυστηριώδη τηλεπικοινωνία, ὁ λογισμός, ἔτσι καί τὰ μεταδοτικά μάγια τὰ δέχεται ἀπ' εὐθείας ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν τὸ ποιητικό μήνυμα εἶναι γνήσιο, ἔγκυρο, αὐθεντικό. Ποτέ ἡ ποιητικὴ συγκίνηση δὲν μεταγγίζεται μέ τὸ σταγονόμετρο τῆς λογικῆς διαδικασίας στὸν ἐγκέφαλο. Ἀδειάζεται μονομιᾶς στὴν καρδιά σάν ἓνας δραστικός χυμός. Καί ὅπως τοῦ κρασιοῦ ἡ ἐπενέργεια ἀνεβαίνει σέ λίγο στά κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου καί τὰ διεγείρει εὐφρόσυνα, ἔτσι καί τοῦ ποιητικοῦ ἀνθοσμῆ ἡ ἀκαριαία ἐπίδραση.

Αὐτός εἶναι ὁ μοναδικὸς θεοχάρακτος νόμος ποιητικῆς δημιουργίας καί ποιητικῆς μεταλαβιάς. Κάθε ἄλλος τρόπος εἶναι νόθος, ἀπαράδεχτος, ἀνίκανος νά ἐπιφέρῃ λυτρωτικὸν ἀποτέλεσμα. Ὅποιος κινητοποιοῖ μόνον τὰ συνεργεῖα τοῦ νοῦ γιὰ νά παρασκευάσῃ τὸ πνευματικὸν του προϊόν, δὲν θά συνθέσῃ ποτέ ποίημα. Κι ὅποιος, ἀντὶ νά ὑψώσῃ στό ἄπειρο τῶν κοσμικῶν ἀκτίνων τὴν κεραία τῆς ψυχῆς του, φορτώνει μέ τριφασικὸ ρεῦμα τίς ἠλεκτρικὲς λυχνίες τῆς σχέψης του, γιὰ νά δεχτῇ τὸ ποιητικὸ μήνυμα, δὲν θά τὸ λάβῃ ποτέ αὐτοῦσιο!

Ψυχικὲς καταστάσεις πλάθει μέσα μας τὸ Ὁραῖο καί ὄχι διανοητικούς συλλογισμούς. Ψυχικὲς καταστάσεις καλεῖται ὁ ποιητὴς νά συλλάβῃ, νά ἀφομοιώσῃ, νά ἐκφράσῃ, κι ὄχι ἐπιστημονικὲς θεωρίες ἢ φιλοσοφικούς στοχασμούς. Ψυχικὲς καταστάσεις ὀφείλει ὁ λυρικός λόγος νά δημιουργήσῃ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὅλους κι ὄχι λογαριθμικά προβλήματα σέ ὠρισμένους κύκλους ἀνθρώπων.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀλήθειες ἀταπόδειχτες σάν τὴν Ὁμορφιά – ὀλοφά-

νερες, αναμφισβήτητες. Κι όμως κάποιος αντίθεος έωσφόρος μάς έχει απομακρύνει από τις αλήθειες αυτές, μουσοπόλους και μουσοτραφείς, μέχρι του σημείου ώστε να έχωμεν ακολουθήσει την αντίθετη σχεδόν άγωγή. Μέχρι του σημείου, ώστε θέλοντας να εύφρανθοϋμε δέν πίνουμε αυτόουσιο τό κρασί, περιμένοντας μέ έμπιστοσύνη τή φυσιολογική του λειτουργία πού δημιουργεί τή θεία μέθη. Άλλά οί μέν λούζουν έξωτερικά μέ κρασί τό κεφάλι τους προσπαθώντας να μεθύσουν μέ τόν άφύσιον αυτόν τρόπο, οί δέ διαβάζουν σοφές πραγματείες περί οίνολογίας, καρτερώντας να τούς φέρη σέ κατάσταση ψυχικής εύθυμίας ή τέλεια γνώση όλων τών ποικιλιών τής άμπέλου ή όλων τών χημικών ύλών πού ύποβοηθοϋν τήν καλή ζύμωση του μούστου.

Άν είναι ποτέ δυνατόν!...

Καί όμως συνηθέστατον είναι στήν έποχή μας τό φαινόμενο να προμηθευόμαστε πραγματικά ιδιοπαρασκευάσματα μέ τήν έτικέττα: «Λυρική Ποίηση» και μόλις τά γευθοϋμε να έχουμε άμέσως τήν άσφαλή αίσθηση ότι δέν περιέχουν κανένα σχεδόν συστατικό της.

Είπα στήν αρχή ότι ή σύγχρονη Άνθρωπότης κινδυνεύει να λησμονήση τήν αυτόδιδαχτη μητρική της γλώσσα, ν' άποποιηθῆ τό θεοχάριστο μεγάλο δώρο. Όσοι πιστεύουμε στήν αιωνιότητα τής ποιητικής δωρεάς θεωροϋμε τόν κίνδυνο παροδικόν και άσήμαντο. Όμως αν έχουμε σαν πνευματικοί άνθρωποι ώρισμένες εύθυνες, τίς έχουμε για τήν έποχή μας κι όχι για τήν αιωνιότητα. Καί τής έποχής μας όχι μόνον τό ιστορικό γόητρο αλλά και τό ψυχικό συμφέρον χρέος έχουμε ιερό να τά υπερασπιστοϋμε! «Κάτω από τήν κακή ή άνύπαρκτη ποίηση τών καιρών μας, γράφει ο Μπενεντέττο Κρότσε, ύπάρχει κάτι πού δέν μπορεί να μήν ξυπηγή άνησυχίες και αίσθημα εύθύνης στα σοβαρά μυαλά και στις σοβαρές ψυχές. Καί ή φρόνηση άπαιτεί να μήν άδιαφορήσουμε...»

Ή σημασία, πού έχει ή ποίηση για τήν εξιδανίκευση και τόν έξευγενισμό τής ανθρώπινης ζωής, για τή δροσερή συντήρηση όλων τών ήθικων της αξιών είναι τόσο μεγάλη, ώστε αν πραγματικά κινδυνεύη, αν πραγματικά κατάντησε κακή ή άνύπαρκτη, να δικαιολογείται ή πιό έντατική πνευματική έκστρατεία για τήν ταχύτερη της άποκατάσταση. Καί ή άποκατάστασή της, για να είναι ριζική, πρέπει να στηριχτῆ πριν άπ' όλα στήν επανάληψη τών καλών σχέσεων κοινου και ποιητών, πού έχουν τόσο διαταραχτῆ, σχεδόν διακοπή, τά τελευταία δίσεχτα χρόνια...

Μέ τό να λέμε ότι ή ποίηση βρίσκειτα σέ κίνδυνο, παραδεχόμαστε

ὅτι ἔχει ὠρισμένους ἐχθρούς. Πρέπει νά τούς ἐπισημάνουμε. Βέβαιο στέκεται ἀπό πρὶν, πῶς οἱ ἐχθροὶ τῆς θά εἶναι ἀκούσιοι. Δηλωμένους, θεληματικούς ἐχθρούς μπορεῖ νά ἔχη ἡ Ἠθική (μπορεῖ ἀκόμα νά ἔχη ἡ Λογική) ἀλλά γίνεται ἀπό τή φύση ἀδύνατο νά ἔχη ἡ Ὁμορφιά καί ἡ Ποίηση, πού εἶναι τό alter ego τῆς!

Σέ δύο γενικές κατηγορίες μποροῦν νά ἐνταχτοῦν οἱ ἀθέλητοι ἐχθροὶ πού κατατρέχουν τήν ποίηση: Στούς ἐξωτερικούς καί στούς ἐσωτερικούς.

Οἱ ἐξωτερικοί τῆς ἐχθροὶ εἶναι δύο: Τά ἀνελεύθερα ὀλοκληρωτικά πολιτικά καθεστῶτα καί ὁ μηχανικός πολιτισμός.

Οἱ ἐσωτερικοί τῆς ἐχθροὶ ἀνήκουν, φυσικά, στό πνευματικό στρατόπεδο. Εἶναι ἓνα εἶδος καλοπροαίρετοι δολιοφθορεῖς.

Ἄς ἐξετάσουμε πρῶτα τήν περίπτωση τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρικῶν ἐπιδράσεων.

Ἰπῆρξαν παλιότερα ἀξιόλογοι στοχαστές μέ ἀριστοκρατική διάθεση (ὅπως π.χ. ὁ Φλωμπέρ, ὅπως ὁ Ὄσκαρ Οὐάιλντ) πού εἶχαν προβλέψει ὅτι τάχα θά κατὰστρεφε τή δημιουργική Τέχνη ἡ ἄνοδος στήν πολιτικήν ἐξουσία τῶν λαϊκῶν τάξεων. Νομίζω ὅτι οἱ φόβοι τους δέν ἐπαληθεύουν. Οἱ λαϊκές τάξεις ἀγαποῦν ἔμφυτα στό βάθος τῆς ψυχῆς τους τήν ποίηση καί ποτέ δέν θά ξεριρίζωναν αὐτοθέλητα τό ἄνθος τῆς ἀπό τό περιβόλι τῆς ζωῆς τους. Τά ἐπίσημα ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα τόσον τά δεξιά, πού κι αὐτά τήν ἄνοδο τῶν λαϊκῶν τάξεων ἐπαγγέλθηκαν, ὅσον καί τά ἀριστερά, πού ἱμπεριαλίζουν ἐν ὀνόματι τῆς λαοκρατίας, ὄχι μόνον δέν κατεδάφισαν τό βωμό τῆς Τέχνης ἀλλά καί φιλοδοξήσαν νά τόν ὑψώσουν ἀκόμα περιφανέστερον. Οἱ Καλές Τέχνες θεωρήθηκαν παντοῦ ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῶν αὐτοκαλουμένων νέων πολιτισμῶν καί καλλιιεργήθηκαν μέ συστηματικό ζήλο. Ἄλλο ζήτημα ἄν καλλιιεργήθηκαν μέ τρόπους βασικά ἀπαράδεχτους καί ἀναμφισβήτητα βλαβερούς. Μιά φορά τά σύμβολά τους παράμειναν ἱερά καί ἀπαραβίαστα, ἡ συνεισφορά τους γιά τό λαϊκό πολιτισμό θεωρήθηκε πολύτιμη, ἡ ὑποθετική τους ἄνθηση προπαγανδίστηκε σάν μιά περίτρανη ἀπόδειξη τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀγῶνων τῆς νέας ζωῆς.

Τό ἀναμενόμενο κι ἀπό πρὶν, ἀρκετά δέ βεβαιωμένο ἕως τώρα ἀπό τά ἀποτελέσματα, κακό συνίσταται στό ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς τέχνης μέσα σέ σιδερόφραχτα θερμοκήπια δέν ἀποδίδει ποτέ τό ἄνθος, τό χυμό, τό χρῶμα, τό ἄρωμα, τή φρεσκάδα πού ἀποδίδει ἡ φυσική στό ἐλεύθερο ὑπαιθρο καλλιέργεια. Ὅσον κι ἄν εἶναι ἡ περιποίηση ἐπιμελής, δέν μπορεῖ ποτέ τό δεσμευμένο τεχνητό φῶς νά ἀναπληρώσῃ τίς ἐλεύθερες ζωο-

γόνες ἀχτίδες τοῦ Ἥλιου, δέ μπορεῖ ποτέ τό διαταγμένο χημικό λίπασμα νά ὑποκαταστήσῃ τοῦ παρθένου φυσικοῦ ἐδάφους τούς γονιμοποιούς χυμούς. Πεῖρα μακρῶν αἰώνων μᾶς διδάσκει ὅτι κάθε περιορισμός καί κάθε καταπίεση τοῦ πνεύματος μέ τό σκοπό νά ἐξαναγκαστῇ νά πειθαρχήσῃ σέ ἄλλους ἐξωτερικούς νόμους ἄσχετους ἢ καί ἀντίθετους πρὸς τούς ἐσωτερικούς τῆς δικῆς του αὐτονομίας, προκαλοῦν στό παρόν στεῖρότητα, στό μέλλον ἐκρηχτική ἀνατροπή. Τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, σύμφωνα μέ τούς ἄγραφους θεμελιώδεις νόμους τῆς ἀνέγγιχτης αὐτοκυριαρχίας του, δημιουργεῖ γνήσια καλλιτεχνήματα μόνον ὅταν χαίρεται τήν ἐλευθερία του ἢ ὅταν ἀγωνίζεται νά τήν ἐπαναχτήσῃ. Ὅταν σκλαβώνεται, μπορεῖ ἴσως νά ἀποξενωθῇ προσωρινά τήν γραφίδα του ἀλλά δέν ἔχει ποτέ ἐκχωρήσει στό δυνάστη τῆ δημιουργική του πνοή.

Ὅσον ἀφορᾷ τόν προερχόμενο ἀπό τό μηχανικό πολιτισμό κίνδυνο, ἡ ἱστορική πεῖρα μᾶς διδάσκει κ' ἐδῶ, ὅτι, πράγματι, στίς ἐποχές, πού ἐπικρατοῦν οἱ φυσικομαθηματικές ἐπιστῆμες, ἡ ποίηση εἶναι λιγώτερο γόνιμη. Σήμερα ὅμως, στήν ἐποχή μας, δέν πρόκειται κἀν γιά μιᾶ ἀπλή περαστική ἐπικράτηση. Πρόκειται, κατά τήν ἐντύπωση τῆς ἐκθαμβῆς πλειοψηφίας, γιά σοβαρή ἀπειλή πανίσχυρης κυριαρχίας τῆς μηχανῆς σέ τρόπο πού νά μεταβάλλῃ τή γενική μορφή τοῦ κόσμου, σκοτώνοντας τή δημιουργική βούληση καί τήν καλλιτεχνικήν εὐαισθησία.

Θά ἀνθέξῃ ἡ ποίηση;

Πρέπει νά πετάξουμε φηλότερα γιά νά μπορέσουμε νά δώσουμε τήν αἰσιόδοξην ἀπάντηση.

Μέσα ἀπό τό δαιμονικό πάταγο τῶν μηχανῶν, τῆ θολῆ ὀμίχλη τῶν ἐξατμίσεων καί τήν ἐκτυφλωτική λάμψη τῶν παραγωγικῶν ἐπιτεύξεων, τό πνεῦμα τοῦ σύμπαντος παρουσιάζεται σάν ἐξαναγκασμένο ν' ἀλλάξῃ ὄχι μόνον ἔκφραση ἀλλά καί οὐσία.

Ἡ Ἁγία Τριάς τοῦ Ἀληθινοῦ, τοῦ Καλοῦ καί τοῦ Ὡραίου, πού ἐπί τῶσους αἰῶνες βᾶσταξε στόν ἀδαμάντινό της τρίποδα τόν πολιτισμό τῆς Ἀνθρωπότητος ὅλης, μᾶς φαίνεται σήμερα σά νά χάνῃ τήν ἀρμονία καί τήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεών της. Ἐχω σημειώσει σέ τέτοιο περιθώριο ὅτι τό Ἀληθές συμβολίζει ὁ Πατήρ, τό Καλόν ὁ Υἱός καί τό Ὡραῖον τό Ἅγιον Πνεῦμα. Στήν ταραγμένη μας ἐποχή πάσχουμε τήν φευδαισθηση ὅτι ὁ Πατήρ, ἀναθεωρῶντας δῆθεν τόν καταστατατικό χάρτη τῆς Δημιουργίας του, συσσωρεύει ὅλη σχεδόν τή δύναμη στά χέρια του. Ἀνακαλεῖ τάχα ὅσα μεγάλα ποσοστά τῆς ἰσχύος του εἶχεν ἐκχωρήσει ἐπί μακροῦς αἰῶνες στόν Υἱό του γιά νά διέπῃ τήν Ἠθική Βούληση, στό Ἅγιο

Πνεῦμα γιά νά ρυθμίζη τήν Αἰσθητική Χαρά. Ἡ δίψα τοῦ Ἀληθινοῦ δεσπόζει σήμερα καί ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα τείνει νά συγκεντρώσῃ ὅλη τή δυναμικότητα τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας, ὅλη τή φλόγα τῆς παγκόσμιας δραστηριότητος. Ἡ ὄνειροπόληση τῆς σύγχρονης ψυχῆς φαίνεται σά νά στρέφεται ἀποκλειστικά σέ ὑλικώτερες ἐπιδιώξεις. Στήν ἀποκάλυψη, δηλαδή, ὄλων τῶν ἐνεργειακῶν μυστικῶν τοῦ φυσικοῦ κόσμου γιά νά τά ὑποτάξῃ μέ μηχανικά μέσα στίς ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινης εὐμάρειας.

Ἀντικρύζοντας τήν καλπάζουσα πρόοδο τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἀνώτερης τεχνικῆς ἀναρωτιῶνται πολλοί: Μήπως ἡ ἐξαντλητική πραγματοποίηση ὄλων αὐτῶν τῶν μηχανικῶν ὀνείρων δέν ἀφήσῃ πιά στήν... ἀμηχανία τῆς ψυχῆς ἄλλα περιθώρια γιά τή φαντασία, γιά τήν εὐαίσθησία, γιά τήν ὄνειροπόληση – γιά τήν καλλιτεχνική μ' ἓνα λόγο δημιουργία; Μήπως ὁ νέος μηχανικός πολιτισμός, ἀφοῦ δαμάσῃ ὅλα τά στοιχεῖα τῆς ὕλης, δέν θά χρειάζεται καθόλου πιά τό αἰθέριο ἐκεῖνο στοιχεῖο πού ἀποτελεῖ τήν ποίηση;

Κανείς δέν εὐχεται εἰλικρινέστερα ἀπό ἓναν ποιητή τήν πραγματοποίηση ὄλων τῶν ὀνείρων τῆς τεχνικῆς προόδου καί τῆς ὑλικῆς εὐδαιμονίας τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ γενιά τῶν ποιητῶν τά ὀραματίστηκε πρώτη καί τά προφήτεψε καί τά ὑποσχέθηκε! Ἀκριβῶς ὅμως τήν ὥρα τοῦ μεγάλου πανικοῦ τολμῶ νά ὑποστηρίξω μέ τήν ταπεινή μου αἰσιοδοξία ὅτι ἡ δύναμη τοῦ ωραίου εἶναι τόσο ἀκατάλυτη, ἡ ἀξία τῆς Τέχνης τόσο αἰώνια, ἡ αἰσθητική ἀνάγκη τόσο σύμφυτη μέ κάθε ἄλλη βασική ἀνάγκη τῆς ζωῆς, ὥστε κανέναν κίνδυνο ἐξαφανισμοῦ δέν διατρέχουν ἀπό καμμιά νέα μορφή ἐπίγειου βίου καί πολιτισμοῦ!

Ἄν χρειάζεται νά ἐξηγήσω τήν αἰσιοδοξία μου, θά ἤθελα νά ὑπενθυμίσω ὅτι ὅλες οἱ μεγάλες ἐπιτυχίες τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ δέν εἶναι στό βάθος τίποτε ἄλλο παρά ὁ θρίαμβος τοῦ Ἀριθμοῦ. Ὁ Ἀριθμός ὅμως, ὁμογάλαχος ἀδερφός μέ τή Λέξη, δέν εἶναι καθόλου ξένος πρός τό ρυθμό καί τήν ἄρμονία! Καί ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι θά καταστῇ ὁ Ἀριθμός ἀπόλυτος καί αὐθαίρετος κυρίαρχος τῆς Ζωῆς, δέν πρέπει νά φοβώμαστε ὅτι θά τήν ἀφήσῃ χωρίς ρυθμό καί χωρίς ἄρμονία, ἄρα χωρίς αἰσθητική ἔκφραση τῆς Ὁμορφιάς. Μέ ποιές νέες μορφές θά τήν ἐκφράσῃ, ἄς μή προσπαθῆσουμε νά τό μαντέψουμε τήν ὥρα τούτη!

Ἀλλά πῶς πολύ πειστική καί ἀπό τό «Πυθαγορίζον» αὐτό ἐπιχείρημα, παραμένει πάντοτε ἡ βασική ἀλήθεια ὅτι ἡ Ζωή στό σύνολό της εἶναι τελικά ἰσχυρότερη ἀπό τούς μερικούς της παράγοντες εἴτε ἀριθμό, εἴτε λόγο, εἴτε ἔργο τούς ἀποκαλοῦμε. Καί ποτέ δέν φοβᾶται ἡ Ζωή νά

της πάρουν τήν Ἀρχή ἀπό τά χέρια οἱ τοπάρχες αὐτοί μεγιστάνες τῆς κοσμοκρατορίας της, ὅσο ὑπερτροφικά κι ἄν μεγαλώνουν ὁ ἕνας σήμερα κι ὁ ἄλλος αὔριο κατά τίς περιστάσεις.

Βασισμένος σ' αὐτή τήν αἰώνια ἀλήθεια, θά μπορούσε ὁ πιστός τοῦ πνεύματος νά στραφῆ πρὸς ὅσους ὀλιγοπιστοῦν γιά τήν μελλοντική τύχη τοῦ πολιτισμοῦ καί νά τούς ρωτήση.

– “Ὅλα αὐτά, πού πρόκειται νά πραγματοποιήσῃ ἡ μηχανική πρόοδος τί θά εἶναι; Δέν θά εἶναι μιὰ νέα μορφή τῆς ζωῆς στήν ἀέναη ἐξέλιξή της; Χωρίς ἀμφισβήτηση, δέ μπορεῖ νά εἶναι τίποτε ἄλλο! Ἄρα ἡ ζωὴ θά... ἐπιζήσῃ! Καί ὅταν ἡ ζωὴ ἐπιζήσῃ, τότε ἡ ποίηση δέν θά μεταβάλλῃ οὔτε φύση, οὔτε θέση, οὔτε ἀξία. (Καί μέ τόν ὄρο ποίηση φανερό εἶναι ὅτι ὑπονοῶ ἐδῶ κάθε καλλιτεχνική δημιουργία.). “Ὅσο ἡ ζωὴ ἀναστρέφεται καί δέν καταστρέφεται, ἐπανεμφανίζεται καί δέν ἐξαφανίζεται, ἡ ποίηση θά ὑψώνη ἀμάραντο τό ἀνθισμένο της κορφοκλάδι ἐπάνω ἀπό κάθε μορφὴ θανάτου...

Ἐλπίζω νά μ' ἔχετε δικαιολογήσει πού γιά ν' ἀποδείξω ἀκίνδυνη τήν ἀπειλή τῶν Μουσῶν ἀπό τά σύγχρονα τεχνικά μεγαθήρια, χρησιμοποίησα τόσο πολὺ τὰ ποιητικά φτερά – χωρίς νά εἶμαι, ἀλλοίμονο, βέβαιος ὅτι δέν μέ πρόδωσαν κ' ἐκεῖνα! Ἄλλ' ἄν ἡ ποίηση εἶναι κάτι ὑπερφυσικό, ὑπερούσιο, θεόπνευστο, τότε δέν ἐπιδέχεται μέ ἄλλο μέσο διερεύνηση, μέ ἄλλο τρόπο καταξίωση. “Ὅπως το διαμάντι μόνο μέ τό διαμάντι μπορεῖς νά τό κόψης καί νά τό λειάνης, ἔτσι καί τήν ποίηση μόνον μέ τήν ποίηση μπορεῖς νά προσπαθήσῃς νά τήν ἐπεξεργαστῆς. Νά προσπαθήσῃς μόνον. Γιατί οὔτε μέ τόν μοναδικόν αὐτόν τρόπο θά τό κατορθώσῃς. “Ὅπως δέν τό κατώρθωσε κανεὶς ἕως τώρα. «Ποιός γνωρίζει τόν ἀληθινὸ συγγραφέα τῶν ἔργων ἐνός ποιητῆ;» ρωτάει παραδοξολογῶντας ὁ Κοκτώ. Καί ἀπαντᾷ: «Κανεὶς! Οὔτε αὐτός ὁ ἴδιος!».

Ἀπὸ τό σημεῖο αὐτό ἔχουμε ἤδη ἐγκαταλείψει τό ἐξωτερικὸ τεῖχος, ἐπάνω στό ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι εἶδαμε νά συντρίβωνται οἱ βέβηλες δυνάμεις πού ἐπιβουλεύονται τήν ποίηση ἔξω ἀπὸ τό βασιλεῖό της. Ἐχουμε εἰσέλθει στόν πνευματικὸ της πρόναο. Ἐδῶ γίνεται, ἄς ποῦμε, ἡ κάθαρση πού ἔχει σκοπὸ νά μᾶς ὀδηγήσῃ προπαρασκευασμένους στή μυσταγωγία. Ἐδῶ τελετουργοῦν ἐκεῖνοι πού μποροῦμε νά τούς ὀνομάσουμε φιλοσοφικούς χρυσοθήρες τοῦ ἀνεύρετου μυστικοῦ της. Διάνοιες ἀνώτερες, πνεύματα ἐξαιρετικά. Ἄλλ' ὅπως στοὺς μαθηματικούς ἀρνιέται ἡ Μοῖρα τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου καί στοὺς φυσικούς τό ἀεικίνητο, ἔτσι ἀρνιέται σ' ὅλη τῆ χορεία τῶν φιλοσόφων, τῶν φυσιολόγων, τῶν αἰσθητικῶν, τῶν γραμματολόγων, τό μυστικὸ κλειδί τῆς ποιητικῆς δη-

μιουργίας. Περισσότερο από δύο αιώνες τώρα σπαταλιέται ή εύγενής προσπάθεια άκαρπα. Κανείς από τόν Χάμαν και τόν Μπαουμγκάρντεν έως τόν Κάντ και τόν Έγκελο και τόν Φέχνερ, από τόν Βίκο έως τόν Ντέ Σάντις, από τόν Ταίν έως τόν Λαλό, από τόν Τολστοί έως τόν Πλεχάνωφ, ακόμα δέ και μεγάλοι ποιητές από τόν Σίλλερ έως τόν Πόε, κι από τόν Παλαμά έως τόν Έλιοτ, κανείς δέ μπόρεσε νά μάς παραδώση τό μυστικό νόμο τῆς ποιητικῆς δημιουργίας «κεκρωμένον», τήν ἀπόκρυφη χάρη τῆς ποιητικῆς μαγείας «ἀποσταγμένην!» Τό ἐξωτικό πουλί τῆς φαντασίας δέν δεσμεύεται οὔτε μέσα στό περίτεχνο κλουβί τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, οὔτε μέσα στήν πειραματική γυάλα τῆς αἰσθητικῆς καί τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης! Μπορεῖ νά ξεπεράσαμε τό τεῖχος τοῦ ἤχου, μπορεῖ νά ξεπεράσουμε μιὰ μέρα καί τό τεῖχος τοῦ φωτός, ἀλλά τό τεῖχος τῆς ψυχῆς καί τῆς ἔμπνευσης δέν θά τό ξεπεράσουμε, δέν θά τό ἐκπορθήσουμε ποτέ! Εἶτε θρησκεία, εἶτε μαγεία εἶναι ἡ ποίηση, εἶτε προσευχή εἶτε ζόρκι, εἶτε μίμηση εἶτε ἐνδοσυμπάθεια, εἶτε λειτούργημα εἶτε παιχνίδι, ὅπως θέλουν οἱ διάφορες ἐκάστοτε θεωρίες τῶν μεταφυσικῶν φιλοσόφων ἢ τῶν αἰσθητικῶν φυσιολόγων, ἕνα εἶναι τό θετικό ἀναμφισβήτητο συμπέρασμα: ὅτι παραμένει ἀπαραβίαστο τό χαριτωμένο της ἀπόρρητο!

Ἡ ζωή, ὅσο ζῆ, νόμος της εἶναι, θέλημα Θεοῦ εἶναι: θά κρατῆ ζηλότυπα ἔξω ἀπό τή γνώση μας τήν ψυχική ἐντεριώνη τοῦ μυστικοῦ της! Κι ἂν τό προδώση μιὰ μέρα τό μεγάλο της ἀπόκρυφο, θά τό προδώση μέ τήν ἀστραπή τῆς προφητείας κι ὄχι μέ τό λύχνο τῆς ἐπιστήμης. Τήν ἀπόλυτην ἀλήθεια ἴσως τήν ἐμπιστευτῆ κάποτε στούς ἀνθρώπους ὁ Ζεὺς ἀλλά ποτέ δέν θά τοῦ τήν κλέψῃ ὁ Προμηθεύς! Σπεύδω νά τροποποιήσω τό εἰδωλολατρικό μου «ἴσως» καί, μεταπηδῶντας ἀπό τόν εὐφάνταστον Ὀλυμπο στό κατηγορηματικό Σινά, νά ὁμολογήσω μέ μονοθεϊκή πίστη, ὅτι ἡ φλεγόμενη βιάτος δέν θ' ἀποτεφρωθῆ ποτέ!... Ἡ ποίηση δέν θά χάσῃ ποτέ τό κύρος τῆς θείας ἐντολῆς!

Ἄν μποροῦσε ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια νά ὑπερβῆ τήν «ἐξ ἀποκαλύψεως» ἀλήθεια, αὐτό θά ἐσήμαινε τόν ὀριστικό θάνατο τῆς ζωῆς μέ τή γνωστή ἔως τά σήμερα ἀνθρώπινη μορφή της. Καί βέβαια ἡ ποίηση δέν θά ἐπιζῆση οὔτε μιὰ στιγμή σάν ἐπίγειο ἀγαθό, ἐάν καί ὅταν συμβῆ νά ἐξατμιστῆ ὅλως διόλου τό μυστήριο τῆς Ζωῆς πού αὐτό συνθέτει μέ τά ἄϋλα στοιχεῖα του τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως δέν ὑπάρχει ψυχὴ χωρὶς μυστήριο ἄλλο τόσο δέν ὑπάρχει ποίηση χωρὶς ψυχὴ. Ἐνόσω τό περιστέρι τῆς ψυχῆς θά φτερουγίζῃ ἀνήσυχο στόν ἀχανῆ ἰδιόφωτο χῶρο τῆς θείας Δημιουργίας, ὅπου διάχυτο ἀναπάλλεται τό ἀξειδιάλυτο μυ-

στήριο τῆς ζωῆς, ἡ ποίηση ποτέ δέν θά πάψη νά εἶναι ἡ ἀνώτατη πνευματική λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου. Καί μόνον αὐτή μέ τό ζωντανό της ὄνειρο, μέ τό γοητευτικό της κάλλος θά ἐξακολουθῆ νά μάς δίνη τό λυτρωτικό συναίσθημα τῆς φυγῆς, τήν εὐφρόσυνη φρεναπάτη τῆς ἐπιστροφῆς στήν ἀκλειδωτή ἐξώπορτα τοῦ Χαμένου Παραδείσου!...

«Διαβάζετε ὅσο μπορεῖτε λιγότερες αισθητικές καί κριτικές μελέτες. ἀναγκάστηκε νά συμβουλέψῃ τό νέο ποιητή ὁ Ράινε Μαρία Ρίλκε, μέ τή μπουχτισμένη πείρα του, ἀντιλαλώντας ἀπό μακριά τό «πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει» τοῦ Ἡρακλείτου. Καί δέν εἶχε ὄλως διόλου ἄδικο. Θά ἦταν συμφερότερο γιά τήν ποίηση καί γιά τήν ἀποστολή της καί γιά τούς δημιουργούς της καί γιά τούς φίλους της, νά παραδεχτοῦμε μιά γιά πάντα ὅτι ἡ ὑψίστη αὐτή ψυχοπνευματική ἐκδήλωση τοῦ Ἀνθρώπου – ἡ ποίηση – δέν εἶναι θεωρητικά μόνον τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Εἶναι, σύμφωνα μέ μιά μοναδική ἀδευτέρωτη διαπήδηση, ἀνάμιξη ἀποκρυστάλλωση, ὅλα μαζί! "Ὅλα μαζί – καί τό ὄν καί τό μή ὄν, καί τά στοχασμένα καί τά ἀστόχαστα, καί τά εἰπωμένα καί ἀνείπωτα. Εἶναι μαζί καί τό αἰσθητό καί τό ὑπεραισθητό, καί τό διανοητό καί τό ἀδιανόητο, καί τό συνειδητό καί τό ἀσυνειδητό, καί τό πραγματικό καί τό ἀπράγματο, καί τό ὑπαρχτό καί τό ἀνύπαρχτο. Εἶναι τό βίωμα τοῦ βιώματος καί τό ὄνειρο τοῦ ὄνειρου. Μαζί ρίζα καί κορυφή, προφητεία καί νόμος, χρησμός καί θεσμός, προσευχή καί ἐκπλήρωση. Εἶναι ὁ ἔλεγχος τοῦ ἀνεξέλεγκτου, ἡ ὄραση τοῦ ἀόρατου, ὁ ἀντίλαλος τοῦ ἀμίλητου. Εἶναι ἡ ἀμαρτία τῆς Ἀρετῆς καί ἡ ἀρετή τῆς Ἀμαρτίας. Εἶναι τό πιό ἀληθινό ἀπό τήν ἀλήθεια καί τό πιό ψεύτικο ἀπό τήν ψευτιά. Εἶναι ἡ ἕκτη αἴσθηση καί ἡ πέμπτη διάσταση ἢ μάλλον ἡ αἴσθηση τῶν αἰσθήσεων καί ἡ διάσταση τῶν διαστάσεων, τό πνεῦμα τοῦ πνεύματος! Ἡ πεμπτουσία τοῦ αἰσθήματος μαζί καί τῆς σκέψης ἀποσταγμένων, προτοῦ ἀκόμα παραχτοῦν ξεχωριστά, σέ μιά μονάδα ἄϋλη ἄχνα θείας ἐμπνοῆς! Δέν ὑπάρχει γιά τήν ποίηση οὔτε θέση οὔτε ἀντίθεση, οὔτε σύνθεση στοιχείων, τύπων, κανόνων, ἀξιωμάτων. Προϋπάρχει μόνον μιά ἀπόλυτη ἐνότητα μέ ἀδιάσπαστον τόν ἀτομικό της πυρῆνα. «Συνταιριάζει τά ἀταιρίαστα» λέει ὁ Παλαμαῆς. «Παντρεύει μέ τρόπο αὐθάδη ὀργανισμούς πού ἀπέχουν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον καί πού κανεῖς δέν θά νειρευόταν νά τούς κάμη ζευγάρι», λέει ὁ γάλλος ποιητής.

Συμπέρασμα: Ἀνεξέλεγκτη εἶναι ἡ ἀξιολόγηση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Ξεπερνᾷ τήν ἐπιστήμη. Ὑπερβαίνει τή λογική καί τήν ἠθική. Παραβιάζει τά σύνορα τῆς συνειδήσεως καί λεηλατεῖ ἐλεύθερα ἀπό τό ὑποσυνειδητό ἐξωλογικούς θησαυρούς, πού ἔχει τή δύναμη νά τούς ἐπιβάλλῃ σάν ὑγιές νόμισμα στήν πνευματική ἀγορά τῆς ζωῆς...

Κάτι τέτοιο –σιωπηρή παραδοχή τῆς ἀπροσδιόριστης ἀξίας της– θά πειθανάγκασαν τό Βυζάντιο καί τό Μεσαίωνα, μολονότι τόσον ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἴδια τήν ποίηση, νά μήν ἀσχοληθοῦν ὅλως διόλου μέ τήν κριτική της καί τήν φιλοσοφία της. Καί μιὰ πού βρεθήκαμε στήν πάντοτε ὠραία καμπύλη τῆς ἱστορικῆς ἀναδρομῆς, ἄς φτάσουμε ἕως τήν ἀρχαία Ἑλλάδα, τήν παρθένα κρυσταλλοπηγή τοῦ ἀνθρώπινου στοχασμοῦ. Ἐκεῖ θ' ἀκούσουμε λιγόλογα ἀλλά πιό διαυγῆ, πιό περιεχτικά θέσφατα, πού θά πιστοποιήσουν μέ αὐθεντικό κῦρος τή θεία καταγωγή τοῦ ποιητικοῦ δώρου καί τόν ἀνεξέλεγκτο νόμο τῆς δημιουργικῆς λειτουργίας του. Θά κρυφακούσωμε τόν Αἰσχύλο ν' ἀναρωτιέται: «Μαντιπολεῖ δ' ἀέλευστος ἄμισθος ἀοιδά», ἐνώ ὁ Σοφοκλῆς θά τόν κατηγορῆ, σά νά τόν ἐπαινοῦσε: «εἰ καί τά δέοντα ποιεῖ ἀλλ' οὐκ εἰδώς γε». Θ' ἀγροικῆσωμε τόν Πλάτωνα νά μᾶς βεβαιώνη ὅτι ὁ ποιητής εἶναι «κοῦφον τι χρῆμα καί πτηνόν καί ἱερόν» πού αὐτοσχεδιάζει κατεχόμενος ἀπό θεία μανία καί δέν μπορεῖ νά δημιουργήσῃ προτοῦ ἐνθουσιαστῆ καί τοῦ λείψῃ ἡ λογική. Θ' ἀκούσωμε τόν Ἀριστοτέλη νά δογματίζῃ «Ἡ ποίησις φιλοσοφώτερον καί σπουδαιότερον τῆς ἱστορίας». Θ' ἀφουγκραστοῦμε τόν Πίνδαρο νά φάλλῃ «Μαντεύεο, Μοῦσα, προφατεύσω δ' ἐγώ». Θά ἐνωτιστοῦμε τέλος τό Λογγίνο νά ἀποφαίνεται: «Ὅλως δέ καλὰ νόμιζε ὕψη καί ἀληθινά τά διά παντός ἀρέσκοντα καί πᾶσιν».

Ἀποταμιεύοντας τά ξάστερα αὐτά φεγγοβολήματα ἀποχτοῦμε ἀμεσώτερη αἴσθησις τῆς ποιητικῆς ἀλήθειας καί θετικότερο κριτήριον τῆς ποιητικῆς ἀνθοφορίας. Ἐάν εἶναι σωστό, ὅπως ἔχει γραφῆ, ὅτι ὁ Πλάτων μολονότι «ἐναγκαλιστήκε τήν ποίηση τόσο δυνατά, ὥστε λίγο ἔλειψε νά τήν πνίξῃ ἀπό ἀγάπη, δυσπιστία καί ἄρνηση», ἐν τούτοις αὐτός «τήν ὕψωσε πρῶτος σέ πρόβλημα φιλοσοφικό», εἶναι ἄλλο τόσο ἀλήθεια ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τήν ἀπολύτρωσε καί τήν ἐπιβεβαίωσε «σάν κάτι διαφορετικό ἀπό τήν ἱστορική ἀλήθεια, καί μέσα στόν ἰδιαιτέρου της χαρακτῆρα, περισσότερο ἀπό ἐκεῖνη κατευθυνόμενη πρός τό καθαρό σύμπαν, πρός τό θεωρητικό σύμπαν¹». Δίχως ἀμφιβολία, οἱ φωτεινές δέσμες τῶν σχέσεων τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη ἦταν ἀρκετές νά φωτίζουν «ἐσαεὶ καί ὅσον ἔνεστι» τόν ἀπέραντο πρόναο. Ἡ προσθήκη νέων φιλοσοφικῶν λαμπτήρων οὔτε τό φῶς ἐπύκνωσε, οὔτε τό σκότος ἀραιώσε.

Καί τώρα μᾶς περιμένει ἡ Ποίηση στό ἄδυτο τῶν ἀδύτων τοῦ Ναοῦ της. Ἄς εἰσέλθωμε.

1. Μπενεντέτο Κρότσε.

Μά τόν Ἀπόλλωνα, ἐδῶ μέσα βασιλεύει περισσότερη σύγχυση! Ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καί διάκονοι, ἀναγνώστες, ἱεροφάλτες, καμπανοκρούστες, καντηλανάφτες συμφύρονται πανηγυριώτικα περί πολλά μεριμνῶντες καί τυρβάζοντες ὅλοι, ἐξ ὀλοκλήρου δέ οἱ πλείστοι ἀπό αὐτοῦς λησμονοῦντες τό ἕνα ἀπό τό ὁποῖον καί μόνον ἔχουν σάν ποιητές χρεῖα: τήν ἔμπνευση!

Καί οἱ μέν παρείσαχτοι ἐρασιτέχνες, πού δέν ἔχουν τάλαντο καί ποτέ δέν πρόκειται νά προσλάβουν τό σχῆμα τῆς ἱερωσύνης, εἶναι οὐσιαστικά ἀκίνδυνοι, μόνον γιά τήν ἐπίταση τοῦ ἀλαλαγμοῦ ὑπεύθυνοι. Ἡ ἔξωσή τους καί χωρίς φραγγέλιο εἶναι εὐκόλη. Δέν ἀπαιτεῖται νόμιμη καθαίρεση. Ἐκεῖνοι, πού ἐπηρεάζουν καί τό εὐρύτερο πλήρωμα τῶν πιστῶν καί ὅλη τήν πορεία τῆς ποιητικῆς λιτανείας, εἶναι οἱ χειροτονημένοι λειτουργοί της, πού ἔχουν τάλαντο, πού εἶναι σφραγισμένοι μέ τό ἅγιο Μύρο καί ὅμως προδίδουν τήν ἱερωσύνη τους, καταπατοῦν τό δόγμα τῆς ὀρθοδοξίας!...

Ἄς μήν παρεξηγηθῶ! Δόγμα ὀρθοδοξίας στήν ποίηση δέν θεωρῶ τίποτε ἄλλο στενότερο παρά γενικώτατα τήν καθαρή πίστη μόνον στίς Μοῦσες καί σέ καμμιάν ἄλλη θεότητα τοῦ πνεύματος. Ὅσοι διατηροῦν ἀνόθευτη τήν πίστη αὐτή, ἐκεῖνοι μόνον καταλύουν τά ἄχραντα μυστήρια καί μεταδίδουν τή θεία κοινωνία τό ἴδιο ἀνόθευτη. Οἱ ἄλλοι, ὅσοι δέν πιστεύουν στήν ἀναγκαιότητα τῆς αὐστηρῆς ποιητικῆς νηστείας καί ὑπερσιτίζονται θεληματικά σέ φιλοσοφικά συμπόσια ἢ φοιτοῦν ἀδιαμαρτύρητα σέ ὑποχρεωτικά συσσίτια πολιτικῆς σκοπιμότητας, ἐκεῖνοι χάνουν τήν ἀγνή πηγαία ἔμπνευση, χάνουν τή γνήσια αὐθόρμητη ἔκφραση. Καί χωρίς νά τό θέλουν μολεύουν τό ἀνάμα πού κοινωνοῦν στά πλήθη. Δέν χύνουν στό δισκοπότηρό τους Ἀπολλώνειον ἰχώρα! Οἱ σχισματικοί αὐτοί κλονίζουν συθέμελα τό κράτος τῆς ποιητικῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλά δέν ὑπάρχει «Καθεστηκυῖα Ἀρχή», πού νά ἔχη τήν ἐξουσία νά τούς καθαιρέσῃ!

Τό κακό ἔχει ἀπώτερη προέλευση, τό ἐπιδεινώσαν ὅμως οἱ τελευταῖες περιστάσεις.

Ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ποίηση ἄρχισε νά παραποιεῖται ἀπό πολύ παλιότερα ἀπό τότε πού ὁ ποιητής ἔπαψε νά γράφει ξάστερα μέ τήν ἐνδιάθετη παρόρμηση νά συγκινήσῃ τούς πολλούς καί προτίμησε νά γράφει μέ ἐπιτηδευμένη συσχότιση ἀπό ὑπολογισμένη πρόθεση νά εὐχαριστήσῃ τούς λίγους. Κατοπινά ὁ ἔμμετρος λόγος ἄρχισε νά νοθεύεται ἀπό τότε πού δυνάμωσε πληθωρικά ὁ πεζός λόγος καί ξεχειλίζοντας ἔχυσε πολλούς ἀφρούς στόν κύλικα τῶν ποιητῶν γιά νά τούς ἀνταποδώσῃ, θά ἔλεγε κανεῖς, παλιότερους δανεισμούς. Τέλος ἡ λυρική πνοή θόλωσε ἀκόμα πε-

ρισσότερο από τότε πού ή σύνθεσή της διαταράχτηκε σταθερά ή ποσοτική αναλογία όνειρου καί λογισμού, έπιστημονικές δέ θεωρίες, φιλοσοφικοί στοχασμοί καί κριτικοί άφορισμοί άποβιταμίνωσαν τό αΐσθημα. Αύτά συντελέσανε γιά νά πάψη λίγο-λίγο ή ποίηση νά εΐναι «παγά λαλέουσα» καί νά γίνη βουβή δεξαμενή, γιά νά πάψη τό ποίημα νά εΐναι κελαιδιστός χρησμός καί νά γίνη άποφθεγματικός γρίφος. Οί μεγάλοι παγκόσμιοι πόλεμοι πού συντάραξαν τήν ανθρώπινη ζωή ώς τίς βαθύτερες ρίζες της, φυσικό ήταν καί νά έπηρεάσουν όλέθρια τόν πνευματικό βίο. *Έκοφαν τήν ανάσα, θόλωσαν τή σκέψη, μάραναν τό ψυχικό άνθος, πάγωσαν τό καλαισθητικό συναίσθημα, παραμόρφωσαν τίς καλλιτεχνικές ιδέες. Καί, σάν συνέπεια αναπόφευκτη, άπομόνωσαν έγωϊστικά τούς ποιητές στόν άτομικό τους ναρκισσισμό καί τούς άπομάκρυναν έτσι από τό μέγα πλήθος!

Σέ τόσην έχει φτάσει τό κακό ύπερβολή, ώστε τήν ώρα του θά εΐναι ένα φλογερό κήρυγμα όρθοδοξίας, μιά ήρωική σταυροφορία γιά τή σωτηρία τών Άγίων Τόπων τής Τέχνης. Εΐμαι βέβαιος ότι γρήγορα θά ήχήση τό παγκόσμιο κήρυγμα καί γρήγορα θά έξορμήση ή οίκουμενική σταυροφορία. Καί εΐμαι βέβαιος γιαντί άκράδαντα πιστεύω στην αιώνια αξία τής όμορφιάς, πού μάς έξευγενίζει, τής Τέχνης, πού εκφράζει τά μυστικά τής ψυχής μας... Τά εκφράζει. Δέν τά φράζει, ούτε τά συμφράζει, ούτε τά μεταφράζει, ούτε τά παραφράζει!

Κανείς δέ θά διανοηθῆ —πολύ περισσότερο αυτός, πού έχει τήν τιμή νά σās όμιλῆ— ότι μπορεί νά τεθούν πειρορισμοί έλευθερίας στην έμπνευση καί στην εκφραση. Χωρίς ν' άπειληθῆ ή έλευθερία κανενός καί μέ τόν όφειλόμενο σεβασμό πρός κάθε πνευματική καί καλλιτεχνική δημιουργία, τό χρέος μας εΐναι νά ύπενθυμίσουμε ζωηρά πρός όλους ότι οί όρίζοντες τής Τέχνης εΐναι εύρύτατοι όσο τό άπειρο καί καμμιά αίρεση δέ μπορεί νά τούς στενέψη αυθαίρετα. Καμμιά ιδεολογία καί καμμιά τεχνοτροπία, καμμιά Σχολή, όπως θά έλεγαν οί γραμματολόγοι, δέ μπορεί νά μονοπωλήση ούτε τήν ούσία, ούτε τή μορφή, ούτε τή σφραγίδα τής Τέχνης. «Τά πάντα ρεΐ» καί στην Τέχνη· αλλά «ρεΐ» ανάμεσα στίς γρανιτένιες όχθες σταθερών καί άμεταθέτων κριτηρίων!

Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι κάθε εποχή έχει τά δικά της δικαιώματα στην πνευματική πορεία τής Άνθρωπότητας. Όμως μέσα σ' αυτά δέν περιέχεται ποτέ τό δικαίωμα νά διαγράφη καί ν' άποποιείται τήν πνευματική κληρονομιά τών εποχών πού προηγήθηκαν.

Ή εποχή μας δέν εΐναι ύγιής, δέν εΐναι ευχάριστη. Άλλά γιά νά τήν κρίνουμε δίκαια πρέπει νά όμολογήσουμε ότι κάθε παρόν, όλα τά παρό-

να, –ιδίως τά πολεμογενή– συμπιέζονται και συνθλίβονται μεταξύ τῆς φυσικῆς νοσταλγίας γιά τούς... «παλιούς καλούς καιρούς» και τῆς φυσικώτερης ἐλπίδας γιά τό «εὐτυχέστερο μέλλον». Σύνθεση ἀναμνήσεων και ἐλπίδων εἶναι ψυχολογικά τό παρόν – δυσκολοχάλκευτος κρίκος προορισμένος νά συνδέσῃ τό παρελθόν μέ τό μέλλον στήν ἀδιάκοπη τῆς ἀνεμόδαρτης ζωῆς ἀλυσίδα. Ὅσον ὅμως ποσοστό μοιραίας παροντολογικῆς μεμφιμοιρίας κι ἄν ἀφαιρέσουμε, βέβαιο ἀπομένει ὅτι ἡ ψυχοπνευματική κατάσταση τῆς ἐποχῆς μας εἶναι, ὅπως και ἡ ἀντίστοιχη πολιτικοοικονομική, νοσηρή. Θά μπορούσαν νά ἐξηγηθοῦν ἀρκετά φαινόμενα τῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ καιροῦ μας, ἄν προσδιορίζαμε μερικά χαρακτηριστικά συμπτώματα τῆς ψυχολογικῆς νόσου, πού μᾶς κατατρύχει. Κι αὐτά νομίζω πῶς εἶναι τά ἑξῆς:

1. Ἀποκοπή ἀπό τήν παράδοση. Ξεθύμασμα τῆς προπατορικῆς νοσταλγίας. Ὑποτονία τοῦ ρεμβασμοῦ. Ὑποθερμία τοῦ πάθους.
2. Ἐφιαλτική ἐγκαταβίωση στό παρόν ὡσάν σέ σεισμοπαθῆ φυλακή και σπασμωδική προσπάθεια ν' ἀποδράσουμε μέ ὅποιοδήποτε τρόπο.
3. Ἀνευχαρίστητος ὑπερτροφικός ἀτομικισμός και κοῦφος ἐγωιστικός μυστικισμός μέ μάταιη δῆθεν ἀναζήτηση νέων μορφῶν ψυχικοῦ βίου.
4. Ἦδονισμός χωρίς εὐφραντική ἀπόλαυση και ἄγχος χωρίς ἐξαγνιστική ἀγωνία. Ὁραιοπάθεια χωρίς ὠραιότητα.
5. Πανανθρώπινες φλυαρίες χωρίς εἰλικρινῆ πίστη στήν ἀνθρώπινη ἀγάπη και ἀλληλεγγύη, χωρίς ἀσφαλῆ ἀγκυροβολία στήν αἰωνιότητα τῆς Ἀνθρωπότητος.
6. Ἀπαισιόδοξη προοπτική γιά τό μέλλον και ἄγονη περιπλάνηση στό ἀπανταχοῦ χωρίς σταθερή προσήλωση σέ πολικόν ἀστέρα ἠθικῆς προόδου.
7. Ἐπιφανειακή και ἐπιτηδευμένη ἐκλέπτυνση τῶν ἐκφραστικῶν μέσων χωρίς ἀντίστοιχη ἐκλέπτυνση και τῶν ἐσωτερικῶν συγκινήσεων.

Γιά νά φτάσουμε στό κατακάθισμα αὐτό διανύσαμε ἀνώμαλη πορεία ἢ μᾶλλον βασανισμένη περιδίνηση. Ἐγκαταλειμμένοι λιπόψυχα, σχεδόν θεληματικά, στήν ἐφιαλτική ἀνάμνηση τοῦ πολέμου και στή νεύρωση τῆς ἀγωνίας πού μᾶς κληροδότησε, προσβληθήκαμε ἀπό τήν ψυχωτικήν ἐπιδημία τοῦ ἄγχους, πού ἔγινε μόδα και κατάντησεν ἐπίδειξη εὐαίσθητης, τάχα, ἀνθρωπιᾶς. Ἔτσι φτάσαμε στό σημεῖο νά πιστέψουμε ὅτι μο-

ναχή μας σωτηρία και λύτρωση, μοναδική μας έλπίδα προοδευτικής πορείας είναι ή διάρρηξη κάθε δεσμού μέ τίς ήθικές και πνευματικές άξίες του παρελθόντος, ή έξαλλη έξόρμηση πρόσ ένα άπρογραμματίστο μέλλον, ό άχαλίνωτος καλπασμός πρόσ το άγνωστο επάνω στόν άφηνιασμένο κέλητα μιās δήτην προόδου...

Ποιός άρνιέται τήν πρόοδο και ποιός αντίδρα στήν εξέλιξη της; Άλλά σωστά έχει είπωθή ότι ό καλύτερος φίλος τής προόδου είναι εκείνος πού άγαπά περισσότερο τά περασμένα. Νόμιμο τέκνο τής όργανωμένης ζωής και δημιουργική της αναβίωση είναι ή πρόδος μόνον όταν τήν γεννήση ή παράδοση και μόνον όταν έχει τήν ικανότητα νά δημιουργήση κι αύτή νέα παράδοση. Διαφορετικά δέν είναι πραγματική πρόδος αλλά κούφιος και στείρος νεωτερισμός, προορισμένος νά σβύση σέ βραχύ διάστημα χρόνου. «Έκεινο πού γηράζει πιό γρήγορα στόν κόσμο, λέει ό Βαλερύ, είναι ό νεωτερισμός».

Χρήσιμο θά ήταν νά κατανοήσουν σαφέστερα οι νεώτεροι άνθοκόμοι του πνεύματος ότι διαφέρει πολλούς παρασάγγες ή παράδοση από τήν αντίδραση, ή πρόδος από τή μόδα, ή καινοτομία από τή μίμηση. Άλλο είναι τό σταθερό βήμα τής προόδου και άλλο τό έλαφρό χοροπήδημα του συρμού. Άλλο είναι ή έμπνευσμένη έξόρμηση τής πρωτοπορείας και άλλο τό λαχανιασμένο κατρακύλημα του έκτροχιασμού. «Δεύτε λάβετε φώς εκ του άνεσπέρου φωτός!» Αυτό είναι τό κάλεσμα τής Μούσας. Πολλοί όμως από τούς σημερινούς προσκαλεσμένους της αντί ν' άνάψουν τή λαμπάδα τους ή τό κεράκι τους, ό,τι δόθηκε άνωθεν στόν καθένα τους νά κρατή, από τό άνέσπερο φώς, βάζουν μιá ρίζα όπου τύχη, προτιμώντας νά φωτιστούν και νά φωτίσουν τούς άλλους μέ τό μοντέρνο και φτηνό «φθόριο». Οι παραπλανημένοι αύτοί ποιητές, ένώ είναι γεννημένοι «έγκύμονες τήν ψυχήν», όπως είπεν ό Πλάτων, θέλουν σώνει και καλά νά καταστούν «έγκύμονες τόν έγκέφαλον», όπως απαιτεί ή μόδα! Πασχίζουν, σώνει και καλά, νά κάμουν τή Μούσα σημερινή, ένώ είναι παντοτεινή. Θέλουν νά προσδέσουν τήν ποίηση σ' ένα σύγχρονο χαλκά, ένώ άνήκει στά φτερά τών αιώνων. Δέν τήν αφήνουν, τή Μούσα, τήν ποίηση, νά περπατήση σάν άπειρόκαλλη παρθένα στή δροσερή χλόη τής εποχής μας, θυμάμενη μέ νοσταλγία τίς ώραιες εποχές πού πέρασαν, όραματιζόμενη μέ αίσιοδοξία τίς ώραιότερες εποχές πού θά ξανάρθουν· όχι! Έπιχειρούν νά τήν κλειδώσουν σάν νευροπαθή κυρία σέ μιá μοντέρνα πολυκατοικία μέ σύγχρονες τάχα άνέσεις, όπου θά βλέπη τήν όμορφιά τών λουλουδιών μέ τήν τηλεόραση, όπου θ' άκούη τή μουσική τών άηδονιών από τό ραδιόφωνο! Και τό κλειδί τής πολυκατοικίας τό θέλουν

ἀποκλειστικά δικό τους, ἐμπιστευμένο μόνο σέ ὅσους ἀκολουθοῦν τή στενή τους αἵρεση. Δέν προορίζουν τήν ποίηση γιά τήν πάνδημη διαιώνιση τῆς πνευματικῆς χαρᾶς, ἀλλά τή σκλαβώνουν καί τή βιάζουν γιά ἱκανοποίηση τοῦ ἀτομικοῦ τους καπρίτσιου!... Ἔτσι φτάσαμε στό κατάντημα νά γράφουμε ποιήματα χωρίς ποίηση, νά λατρεύουμε ἕναν Ἀπόλλωνα χωρίς λύρα! Ἡ εὐαισθησία μας ἔχασε τήν ἐνοραματική της ἐποπτεία καί θεώρηση τοῦ κόσμου. Ἡ δημιουργία μας παράγει τυποποιημένα ἐργαστηριακά προϊόντα χωρίς πρωτότυπη ἔμπνευση...

Αὐτό που ἐμφανίζεται σάν λυρική ποιητική παραγωγή τά τελευταῖα χρόνια, μπορεῖ νά εἶναι, δέν τό ξέρω, κάτι πολύ μεγάλο. Μπορεῖ νά εἶναι, ἄς ποῦμε, ὑπερλυρισμός ἢ ὑπερποίηση. Μπορεῖ νά εἶναι ἡ διάσπαση τοῦ πνευματικοῦ ἀτόμου. Μπορεῖ νά εἶναι ἡ μηχανοκίνηση τοῦ Πηγάσου, ἀλλά μόνον λυρική ποίηση δέν εἶναι! Σέβομαι –τό ξαναλέω– τήν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καί τῆς φαντασίας καί τοῦ γούστου. Κάθε σοβαρή πνευματική προσπάθεια εἶναι ἀξιοπρόσεκτη. Κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα τῆς προληπτικῆς λογοκρισίας στήν καλλιτεχνική παραγωγή. Ἄλλά καί κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά μᾶς ἀχρηστεύη τά κριτήρια πού καθιέρωσαν διά μέσου τῶν αἰώνων ἀνθρώπινα πνεύματα πολύ ἀνώτερα ἀπό τά σύγχρονα, ἐποχές ὀλόκληρες μέ πολύ ὑψηλότερο αἰσθητικό ἐπίπεδο ἀπό τό σημερινό, ποιητικά δημιουργήματα παγκόσμιας καί μακροζώητης ἀξίας: Ὅπως εἶναι τά ἄφταστα ἀριστουργήματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, τά ἀμάραντα κρῖνα τῆς Βίβλου, τά βαθυστόχαστα Ἰνδικά ἔπη, τά ἀθάνατα ἔργα τοῦ Δάντε, τοῦ Πετράρχα, τοῦ Σαίκσπηρ, τοῦ Σέλλεῦ, τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Οὐγκώ... Μέ αὐτά τά ἀλάνθαστα κριτήρια καί ὄχι μέ ἄλλα, θά διαβάσωμε καί θά κατατάξωμε καί τοῦ ἐρμητικοῦ τοῦς περίτεχνους γρίφους καί τοῦ σουρεαλιστῆ τοῦς στρατοσφαιρικούς ἱριδισμούς καί τοῦ ὑπαρξιστῆ τοῦς ἐγκαστριμυθικούς ὑδροστροβίλους... Καί δέν ἔχομε ἴσως καμμιά ἐξουσιοδότηση νά τοῦς ἀμφισβητήσωμε τόν πνευματικό τίτλο, ἔχομε ὅμως ἀσφαλῶς τήν εἰλικρινῆ ὑποχρέωση ν' ἀμφισβητήσωμε ἀπό πλεῖστα δημιουργήματά τους τόν τίτλο τοῦ λυρικοῦ ποιήματος. Εἶναι πιθανῶς τά ἔργα τους ποιητικοφιλοσοφικά δοκίμια ἢ λυρικομαθηματικά θεωρήματα ἢ αἰσθητικοαλγεβρικές ἐξισώσεις, ἀλλά δέν εἶναι γνήσια προϊόντα λυρικῆς ἐμπνοῆς. Ἀνήκουν σέ ἄλλη, ἄγνωστη ἕως τώρα, πνευματική κατηγορία καί πραγματικά οἱ δημιουργοί τους ἔχουν ὑποχρέωση νά ἐφεύρουν ἕνα κάποιο ἄλλο μεγαλόηχο ὄνομα γιά νά τά τιτλοφορήσουν. Ἔτσι καί τό νερόφαντο αὐτό ἰδιοκατασκευάσμα θά βρῆ τήν κατάταξή του στόν πνευματικό κώδικα καί ἡ λυρική ποίηση θά ξαλαφρωθῆ ἀπό τό ἀλλόδοξο παράσιτο! Ἄπορεῖ κανείς

1. Πίστη καί άφοσίωση στήν ποίηση σάν αιώνια άξία πού δημιουργήθηκε μαζί μέ τή Ζωή κ' είναι ό πίο έμπιστευμένος θεματοφύλακας του μυστικού της.
2. Διατήρηση του Ναού της άχραντου καί τής λατρείας της άνόθευτης από κάθε συσχετισμό μέ άλλες θεότητες είτε Θρησκεία είτε Έπιστήμη, είτε Ρητορική, είτε Πολιτική τίς όνομάζουν.
3. Έπίγνωση ότι τά ούσιώδη στοιχεία όλων αυτών των άλλων θεοτήτων τά περιέχει μέσα της αυτόγέννητα ή ποίηση καί δέν χρειάζεται νά τά εισαγάγη από τό έξωτερικό, πληρώνοντας βαρύ δασμό άπώλειας τής άγνότητός της.
4. Πεποίθηση ότι ή ένόραση είναι όξύτερη από τήν όραση κ' ή διαίσθηση δραστικότερη από τήν αίσθηση. Μάγια καλεΐσαι νά κάμης, ποιητή, στίς φυχές των ανθρώπων κι όχι έπιστημονική στίς διάνοιές τους διαφώτιση. Ρίγος όφείλεις νά μεταδώσης κι όχι γνώση.
5. Άπόλυτη έμπιστοσύνη στήν έμπνευση μέ τή βεβαιότητα ότι τό άϋλό της έμβρυο περικλείνει από έξαρχής καί τή μορφή. Γεννιώνται τήν ίδια στιγμή. Άλλά ή έμπνευση είναι στιγμή τής αιώνιότητος, ή μορφή είναι αιώνιότης τής στιγμής. Η έμπνευση σάν τήν Ήρα, πρέπει νά λούζεται στήν πηγή Κάναθο, νά ξαναγίνεται πάντα παρθένα καί κάθε φορά νά τήν ξεπαρθευέη ό σπόρος τής Ίδέας. Η μορφή, στήν όποία μετουσιώνεται καί έπιζή όλο τό πνευματικό περιεχόμενο, έχει συνεχή ανάγκη από τήν πατρική σου, ποιητή, στοργή καί φροντίδα. Έτσι θά έπιθέσης ξάστερη καί άμόλυντη στό έργο σου τή σφραγίδα του προσωπικού σου ύφους.
6. Έντονη αντίληψη ότι ή έμπνευση είναι κάθετη, γιατί κατεβαίνει από τόν ουρανό, όπου σ' έναν άόρατο καθρέφτη άπεικονίζεται προνομιακά για σένα καί μόνον, ποιητή, όλη ή ρέουσα γήινη πραγματικότητας. Η μορφή είναι όριζόντια γιατί άπλώνεται πρός όλους τούς ανθρώπους επάνω στή γή καί τούς καλεΐ συναρπαστικά νά προσατενίσουν ξαλαρφωμένοι τά έπουράνια ύψη.
7. Βαθειά συναίσθηση του ιερού χρέους, τό θείο δώρο όπως τό λαβαίνεις άμεσο, φωτεινό, άνόθευτο έτσι καί νά τό μεταδίδης στους άλλους όλους αυτούσιο, αν είσαι άξιος έκτελεστής τής θείας έντολής.
8. Σταθερή τήρηση των αναγκαίων άποστάσεων από τή Λογική κι από τήν Ήθική. Η ποίηση, όταν είναι, όπως όφείλει, άγνή, δέν συμπίπτει ποτέ, διαγράφει μονάχα μαζί τους στό άπειρο, χωρίς έπαφή, τό άχνό σχήμα ενός τριγώνου, του όποιου άποτελεΐ τήν ύποτείνουσα. Η μεταξύ τους σχέση ενεργεί πάντα σάν κοσμική μόνον έλξη.

9. Ἄγρυπνη προσοχή τό οὐράνιο τόξο τῆς ποιητικῆς δημιουργίας σου νά στέκεται πάντοτε ἀνάερα, ὅπως τό φυσικό ἐκεῖνο, καί μόνον μέ τίς δύο του ξεκρέμαστες ἄκρες νά ἐπισημαίνη ἀπό ψηλά τή θέση τῆς Ἀλήθειας καί τή θέση τῆς Ὠφέλειας.
10. Καθαρή κατανόηση ὅτι τό ἀτομικό σου ὑποσυνείδητο δόθηκε ἄνωθεν νά περικλείνη ἀποχρυσταλλωμένο ὄλο τό καθολικό ὑποσυνείδητο τῆς Φυλῆς σου. Ἀπό τό τελευταῖο τοῦτο ἀντλεῖς τή δημιουργική σου γονιμότητα καί μόνον ἀξιοποιῶντας ἐκφραστικά ἐκεῖνο θά μπορέσης νά ἀξιοποιήσεις εὐρύτερα τόν ἀνθρωπισμό σου.
11. Αὐστηρή ρύθμιση τοῦ ὕφους τῶν ποιητικῶν σου πτήσεων ἀνάλογα μέ τό βάθος τῆς ἐμπνοῆς σου καί τό μήκος τῆς φτερούγας σου. Μήν ὑπερυφώνεσαι καί μήν ξεβγαίνης πιό κεῖθε ἀπό τά δοσμένα σου μέτρα.
12. Κατάβαθη καί σιωπηρή πρὸς τόν ἑαυτό σου ὁμολογία ὅτι ὁ ποιητής εἶναι ὁ βασιλιάς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, σάν ὁ ἀρχαιότερος προφήτης του. Ὅπως κάθε βασιλιάς, εἶναι καί ὁ ποιητής ἀνεύθυνος καί ἀνεξέλεγχτος. Ἀλλά ὅπως ὁ καλός βασιλιάς ἔτσι κι ὁ καλός ποιητής ὀφείλει τό ἐμπιστευμένο σ' αὐτόν ἔργο νά τό αἰσθάνεται περήφανα σάν ἀποστολή καί νά τό ἀσκή ταπεινά σάν ἱερωσύνη.

Πλήρωσα τό χρέος μου. Ἀνάπεμψα, μέ ὄση κατάνυξη μοῦ ἐστάθη μπορετό, τόν Ἀκάθιστό μου Ὑμνο στήν Ἀχραντη Μητέρα τοῦ Ἀνθρώπινου Λόγου, τή λυρική ποίηση... Καί ὄχι μόνον. Προσπάθησα πιό πέρα καί νά καθορίσω, σύμφωνα μέ τήν προσωπική μου διάγνωση, τά κυριώτερα συμπτώματα τῆς σύγχρονης πνευματικῆς ἀρρώστειας.

Σοφοί πρόδρομοι ἔχουν παρατηρήσει ὅτι ἡ Δημιουργία βρίσκεται πάντοτε πίσω ἀπό τήν ἐποχή της, ὅτι ἡ Κριτική ὀδηγεῖ τίς ἐποχές, διαμορφώνοντας τήν πνευματική τους ἀτμόσφαιρα. «Τό Κριτικό πνεῦμα καί τό πνεῦμα τοῦ σύμπαντος εἶναι ἕνα καί τό αὐτό» ἔχουν γράψει. Δέν διστάζω νά ἐπικαλεσῶ αὐτό τό πανίσχυρο κριτικό πνεῦμα, ἀδιάφορο ἂν συμπίπτει πράγματι σήμερα ἢ ὄχι μέ τό πνεῦμα τοῦ σύμπαντος, νά τό ἐπικαλεσῶ καί νά τό ἐξορκίσω νά ὀδηγήσει τήν ἐποχή μας σέ διαυγέστερες ἀτμόσφαιρες, σέ αἰθριώτερους οὐρανοῦς, σέ στερεώτερα ἐδάφη. Ἄς προσέξῃ λίγο, ἢ μᾶλλον πολύ, τό κριτικό πνεῦμα μήπως ἔχασε τό σταθερό προσανατολισμό του στό Σύμπαν, μήπως ἀδυνατεῖ ν' ἀσκήση γενικήν ἐποπτεία τῆς Ζωῆς, μήπως ἀπό τήν καθολική θεώρηση τῆς Τέχνης τοῦ ξέφυγε τό σπουδαιότερο χαρακτηριστικό: ἡ Θεία της προέλευση.

Ἄν δέν συνειδητοποιήσουμε πάλι τίς αἰώνιες πατροπαράδοτες ἀξίες, κι ἄν δέν ἀφομοιωθοῦμε στό ἐνιαῖο πνεῦμα τοῦ σύμπαντος, ἀνάταση ψυχῆς ἄς μὴν προσδοκᾶμε, ἀνάσταση τοῦ νεκροῦ Θεοῦ ἄς μὴν περιμένουμε οἱ ἄνθρωποι...

Θά φανῆ τολμηρὸ αὐτὸ πού θέλω νά προσθέσω, ἀλλὰ δέν μπορῶ νά τό ἀποσωπάσω. Ἡ ποιητικὴ πνοή κι ὄχι ἡ τεχνικὴ πράξη θά σώση τὴν Ἀνθρωπότητα. Ἡ ἐπιστήμη μάχεται γιὰ τὴ διάσπαση τῆς ὕλης. Ἡ ποίηση περιφρουρεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος. Ὁ τελικὸς θρίαμβος θά κατακυρωθῆ στὴ διάνοια κι ὄχι στὴν ὕλη. Τό πνεῦμα μπορεῖ ν' ἀνακαλύψῃ τὴν «ἀντι-ὕλη», ἡ ὕλη δέν θά ἀνακαλύψῃ ποτέ τό «ἀντι-πνεῦμα». Ἕνας μεγάλος ποιητὴς θά εἶναι ὁ νέος προφήτης πού θά ἐνώσῃ τὴν Ἀνθρωπότητα σέ μιά κοινὴ συνείδηση. Σ' ἐμᾶς, τοῦλάχιστον, τοὺς Ἕλληνες δέν πρέπει νά φαίνεται παράδοξο. Μήπως δέν ἦταν ὁ Ὅμηρος, πού μπόρεσε νά συμπήξῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνες σέ μιὰν ἐθνικὴν ἐνότητα; Μήπως δέν ἦταν ἡ ποίηση πού μπόρεσε νά ἐνσωματώσῃ στὴν παράδοση ὅλης τῆς Ἀνθρωπότητος τοὺς ἐλληνικοὺς μύθους καὶ τὰ ἐλληνικὰ σύμβολα; Μήπως δέν ἦταν τό Δημοτικὸ Τραγοῦδι πού κράτησε συμπαγῆ τὴν ἐθνικὴ μας συνείδηση ἐπὶ μακροὺς χαλεποὺς αἰῶνες σκλαβιάς; Ἕνας μονάχα στίχος του στάθηκεν ἰκανὸς νά διατηρήσῃ ἀδιάσπαστη τὴν πίστη μέσα στὴν ἐνιαῖα ψυχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τετρακόσια ὀλόκληρα χρόνια: «Πάλε μέ χρόνους μέ καιροὺς πάλε δικὰ μας θά 'ναι!»

Δέν εἶναι οἱ πολεμικοὶ μας θρίαμβοι καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἐπιτυχίες πού ἐξωραϊζοῦν τὸν ἱστορικὸ βίο τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ δημιουργοῦν τὴν αἴγλη τῆς ἀθανασίας. Εἶναι ἡ ποιητικὴ προβολὴ τῶν μεγάλων γεγονότων, ἡ ποιητικὴ ἀποθέωση τῶν μεγάλων δημιουργῶν. Ἡ δόξα καὶ τό κλέος τῶν ἐθνῶν δέν ἀποθανατίζονται, ἄν δέν ἔχουν γνήσιο ποιητικὸ περιεχόμενο. Τὴν πολιτιστικὴ πορεία τῆς Ἀνθρωπότητος τὴν ἐπηρεάσαν ἀθάνατα μόνον οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι πού κατόρθωσαν νά δώσουν ποιητικὴν ἔξαρση καὶ ποιητικὴν ἔκφραση στὴ δράση τους. Ἄς ἐπιτραπῆ σ' ἓνα μικρὸ ποιητὴ νά ψιθυρίσω ὅτι γιὰ νά σωθῆ πραγματικά ἡ Ἀνθρωπότης περισσότερο ἀπὸ ἓνα στρατηλάτη κι ἀπὸ ἓναν ἀτομικὸ ἐπιστήμονα, τῆς χρειάζεται ἓνας νέος Ὅμηρος! Καὶ θά σωθῆ ἡ Ἀνθρωπότης. Δέν θά σωθῆ γιὰ τὴν ἠθικὴ της καὶ γιὰ τὴ λογικὴ της καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη της. Θά σωθῆ γιὰ τὴν Ὁμορφιά της. Θά γυμνωθῆ σάν τὴ Φρύνη μπροστά στον Ἄρειο Πάγο καὶ ἡ ὁμορφιά της θά τὴν ἀθωώσῃ! «Ἡ ποίηση εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους», λέει καὶ ξαναλέει στό ἔργο του «Τὸ φῶς τοῦ Κόσμου», ὁ ἰσλανδὸς συγγραφέας Λάξνες, πού τιμήθηκε τώρα τελευταία μέ τό βραβεῖον Νόμπελ. Καὶ βάζει στά χεῖλη μιᾶς ἀπλοϊκῆς

χήρας γυναίκας: «ἐνόσω ὁ Θεός χαρίζει ποιητάδες στὸν Ἰσλανδικό λαό, δὲν ἔχουμε λόγους ν' ἀπελπίζώμαστε.. Ἄν ὁ κόσμος ἔξη γίνει σήμερα πολὺ χρήσιμος, πρέπει νὰ ξαναγίνη πάλι πολὺ ὁμορφος γιὰ νὰ ἰσορροπήσῃ καὶ νὰ ἀναγεννηθῇ! Προτοῦ ἀκόμα κινήσῃ τὸ δάχτυλό του γιὰ νὰ τὸν πλάσῃ, θέλησε ὁ Θεός τὸν κόσμο πρῶτα ὁμορφον κ' ἔπειτα χρήσιμον. Γιατί τὸν ἔπλασεν ἀπὸ ἔμπνευση κι ὄχι ἀπὸ ὑπολογισμό. Οἰστρήλατο ποίημα ἦταν ἡ Δημιουργία κι ὄχι μαθηματικό θεώρημα. Πολυμερῆ καὶ πολὺπλευρον θέλησεν ὁ Θεός τὸν Κόσμον. Ἀλλὰ τὸν θέλησε μαζί καὶ ἁρμονικόν. Σάν τί ἄλλο εἶναι ἡ ἁρμονία παρά ὁ προάγγελος τῆς ὁμορφιάς; Σάν τί ἄλλο εἶναι ἡ ὁμορφία παρά τὸ ἐπισφράγισμα τῆς ἁρμονίας; Ὁ Θεός εἶχε πλάσει τὸν ὑλικό κόσμο τέλειον. Ἀλλὰ ἡ τελειότητά του ἦταν ἀντικειμενική, πραγματική. Τότε ἡ σοφία του ἐμφύσησε στὸ πλάσμα του πνοή ζωῆς... Καὶ ἡ τελειότης ἔγινε πνευματική, ψυχική. Ἡ πλάση ἀπόχτησεν ὑποκείμενο, ἀπόχτησεν ἐγώ. Ὁ ὑλικός κόσμος στά κύρια στοιχεῖα του παραμένει ὅπως τὸν πρωτόπλασεν ὁ Θεός. Τὸ χῶμα, ὁ ἀγέρας, τὸ νερό, ἡ φωτιά δὲν ἀλλάζουν. Ἐκεῖνο πού ἀλλάζει εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς. Γιατί ἡ πνοή τοῦ Θεοῦ πού τὸ δημιούργησεν, ἐξακολουθεῖ νὰ πνέη συνεχῶς καὶ νὰ ζωογονῇ τὸν κόσμο ἀενάως. Ἄν δὲν ἐξακολουθοῦσε νὰ πνέη, καμμιά πρόοδος δὲν θὰ εἶχε γίνε ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ πνεῦμα τῆς προόδου δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ αἰωνόβια παράτασις τῆς ἀρχέγονης πνοῆς τοῦ Θεοῦ, μέ τὴν ὁποῖαν ἐμφύχωσε τῇ Δημιουργίᾳ του. Στὸ πρῶτο ἐκεῖνο χνῶτο τοῦ Πατέρα τῶν Οὐρανῶν περιέχεται ἡ οὐσία τῆς Ἀλήθειας, ἡ ζέση τῆς Καλωσύνης, ἡ χάρις τῆς Ὁμορφιάς. Ἡ κίνηση τῆς πρώτης του ἐκείνης πνοῆς ἦταν ἡ ζωῆ, ὁ φίθυρός της ἦταν ἡ ποίησις!

Ὅταν εἶπεν ὁ Θεός: «Γεννηθήτω φῶς!» ἀπάγγειλε τὸν πρῶτον στίχο τοῦ πρώτου ποιήματος. Πρώτη στροφή του ἦταν τὸ λυκαυγές, δευτέρη στροφή του τὸ λυκόφως. Ἄλλη στροφή του τὸ ἀνθισμα τῶν λουλουδιῶν, κι ἄλλη τῶν πουλιῶν τὸ κελάιδισμα. Ἡ μαρμαρυγή τῶν ἀστεριῶν καὶ τῶν συννέφων τὸ ἀνεμόδαρμα, ὁ φλοῖσβος τῶν κυμάτων καὶ τῶν φυλλωμάτων τὸ θρόισμα, τὸ κελάρυσμα τῶν πηγῶν καὶ τῶν λιονταριῶν ὁ βρυχηθμός, τῶν χρυσαλλίδων τὸ φτερούγισμα καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ ἔρωτας, ἦταν ὅλα ἀλλεπάλληλες στροφές τοῦ μεγάλου ποιήματος πού ἄρχισε μέ τὸ ἐμπνευσμένο στίχο «Γεννηθήτω φῶς!». Τὴν ὁμορφία κυφοροῦσε πρό τοῦ χρόνου καὶ πρό τοῦ τόπου μέσα στὴν ἀπεραντωσύνη του ὁ Θεός. Καὶ γιὰ νὰ τῆς δώσῃ αὐθύπαρχτη ἔκφραση ἔπλασε τὸ στερέωμα σέ χρόνο καὶ τόπο. Ὑπάρχει κανεὶς νὰ σκεφτῇ καὶ νὰ πιστέψω ὅτι τὴν Ὁμορφία του, τὴν ἄχρονή του κύηση, τὴν ἀκριβή του δημιουργία, θὰ

ἐπιτρέψη ποτέ ὁ Θεός νά τήν ἐξαφανίσουν οἱ Ἄνθρωποι εἴτε μέ τά μίση τους, εἴτε μέ τίς παραφροσύνες τους, εἴτε μέ τό κακό τους γούστο, εἴτε μέ τίς τεχνικές τους ἐφευρέσεις; Ποτέ!

Ὁ Θεός δέν θά εἰπῇ ποτέ: «Γεννηθήτω σκότος!». Κι ἂν ἐκλείψῃ μιά μέρα ὁ κόσμος στήν σημερινή του μορφή, δέν θά ἐκλείψῃ μέσα σ' ἕνα αἰώνιο ἄψυχο σκότος· θά ἐκλείψῃ μέσα σ' ἕνα αἰώνιο ἔμφυχο φῶς! Γιά τοῦτο ἡ ποίηση οὔτε τότε θά συνεχλεῖψῃ! Τό ἀπέραντο, τό ἀδιατάραχτο φῶς τῆς αἰώνιας ἀκίνητης γαλήνης, πού ἴσως διαδεχτῆ σάν ὀριστικό της τέλος τήν ἁρμονία τῆς σημερινῆς κίνησης τοῦ Σύμπαντος, κ' ἐκεῖνο δέν θά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα σωπασμένο λυρικό ποίημα. Ἡ ποίηση πού ἐκφράζει σήμερα τραγουδῶντας τό μυστικό τῆς ζωῆς, θά ἐκφράζῃ τότε σωπαίνοντας, ὄχι τό μυστικό τοῦ θανάτου ἀλλά τό μυστικό τῆς Ἀνάστασης.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΟΥ·Ι·ΛΙΑΜ ΦΩΚΝΕΡ

Κυρίες και Κύριοι,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν φιλοξενεῖ σήμερον καί τιμᾶ μέ τό ἀργυροῦν της μετάλλιον ἐπιφανῆ ἄνθρωπον τῶν γραμμάτων, συγγραφέα διεθνoῦς φήμης καί ἀναγνωρίσεως, τιμημένον ἤδη ἀπό τοῦ 1949 μέ τό Βραβεῖον Νόμπελ, τόν Κύριον Οὐίλλιαμ Φῶκνερ, γέννημα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἀλλά θρέμμα τῆς Ἀνθρωπότητος ὅλης.

Διακεκριμένε Συνάδελφε,

Εἶμαι ἰδιαιτέρως εὐτυχῆς, διότι εἰς ἐμέ, ὡς Πρόεδρον τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἔλαχεν ὁ κληρoς, νά Σᾶς παρουσιάσω ἐπισήμως ἐν Ἑλλάδι, προσπαθῶν νά σκιαγραφήσω τήν πνευματικὴν σας φυσιογνωμίαν καί νά ἀποστάξω τήν οὐσία τοῦ ἔργου σας εἰς τά στενά ὄρια μιᾶς συντόμου πανηγυρικῆς ὁμιλίας.

Γνωρίζω τή σιωπηλὴ μετριοφροσύνη σας, τήν ἀποστροφὴν πρὸς τήν πομπώδη ἐπισημότητα, τήν ἀπομάκρυνσιν ἀπό τήν τύρβη τῆς ἀστικῆς ζωῆς, τήν ἀπομόνωσί σας στήν ἀγροτικὴ γαλήνη τοῦ ὑπαίθρου. Θωπεύω τήν ἐλπίδα ὅτι κάτω ἀπό τή σκιά τῆς Ἀκροπόλεως καί πλησίον εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου δέν θά αἰσθανθῆτε νά διαταράσσεται ἡ ἐσωτερικὴ σας γαλήνη γιατί δέν ἔχει ἐξανεμισθῆ στή Χώρα μας τό πνεῦμα τῆς ἀπλότητος καί τῆς λιτότητος, δέν ἔχει ἀπολεσθῆ τό μέτρον. Ἐάν δέ μᾶς συγκινῆ ἰδιαιτέρως ἡ παρουσία σας, εἶναι διότι, ἔτσι ὅπως προβάλλεται ἀπλά, σεμνά καί ἀπέριττα, ἀνταποκρίνεται ἀρμονικά στόν ἰδικόν μας ἐσωτερικό κόσμον. Προσωπικῶς δέ ὁ ἔχων τήν τιμὴν νά σᾶς προσφωνῆ, τολμᾶ νά ἐξομολογηθῆ ὅτι αἰσθάνεται κάποια συγγένεια διαθέσεων, διότι στήν Ἐπαρχία πλανᾶται ἡ Μοῦσα του, τά παλαιά της ἦθη τόν ἐμπνέουν καί ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ ἀδυσώπητος ἐχθρὸς της, ὅπως συμβαίνει καί σέ σᾶς, πού ἐξακολουθεῖτε, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά γράφετε, ἂν δέν ἀπατῶμαι, τά βιβλία σας πάντα μέ τό χέρι καί μέ τήν πέννα, ποτέ μέ τήν μηχανή! Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ γραφικὸς

σας χαρακτήρ είναι ώραϊος αλλά δυσανάγνωστος. Πόσο ταιριάζει, αν είναι ἀληθές, μέ τό λογοτεχνικό ὕφος τῶν ἔργων σας!...

Κυρίες καί Κύριοι,

Ἀπαραίτητο προβάλλεται νά βιογραφήσω συντόμως τόν ἐκλεκτόν μας ξένο. Δέν ξέρω, αν εἶναι εὐγενές νά μιλήσω ἐνώπιόν του μέ ἀντικειμενικήν εἰλικρίνεια, εἶναι ὅμως τοῦτο καί τίμιο καί χρήσιμο.

Ὁ κ. ΟὐΪλλιαμ Φῶκνερ ἐγεννήθηκε τήν 25ην Σεπτεμβρίου του 1897 στό Νιού Ὡλμπαν του Μισσισιπι. Προέρχεται ἀπό πλουσία καί ἰσχυρά οἰκογένεια, πού κατεστράφη οἰκονομικῶς στόν ἐμφύλιο πόλεμο καί περιωρίσθη, ὅπως ὅλη τότε ἡ ἀριστοκρατία τοῦ Ἀμερικανικοῦ Νότου, στήν «εὐγενή της φτώχεια». Ὁ πατέρας του ἦταν ταμίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μισσισιπι καί ἔτσι ἀπό τήν παιδική του ἡλικία ὁ μικρός ΟὐΪλλιαμ βρέθηκε σέ Πανεπιστημιακό περιβάλλον. Τοῦτο ὅμως δέν τόν ἐπηρέασε καί πολύ γιατί οἱ σπουδές του ὑπῆρξαν ἀκανόνιστες. Ἡ φοίτησί του στό Γυμνάσιο καί στό Πανεπιστήμιο δέν ἦταν τακτική. Ἐπροτίμησε τήν ἐλεύθερη μελέτη καί τήν ἄμεση γνωριμία μέ τή ζωή. Διαβάζοντας πολλά καί βλέποντας περισσότερα, προσπαθοῦσε νά βρῆ τόν ἑαυτό του. Ἄρχισε νά γράφει ποιήματα, μιμούμενος τόν Σβίμπουρν καί τόν Ὁμάρ Καγιάμ. Ἀλλά ἡ πνευματική του φλέβα δέν ἦταν ἐκείνη. Ἐνέσκηψε τότε ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος. Διέκοψε τήν στοχαστική ἀναζήτησι τοῦ ἑαυτοῦ καί παρεδόθη στή δρᾶσι. Αὐτός ὁ τόσον ἐπίμονα προσγειωμένος στήν προσφιλή του χθόνα, ἄφησε τή φαντασία του νά μαγευθῆ ἀπό τό πέταγμα καί κατετάχθη στήν ἀεροπορία. Ἀνθυπολοχαγός, παρατηρητής τῆς Ρ Α Φ στο Γαλλικό Μέτωπο, ἐτραυματίσθη ἐκεῖ καί μετά τήν ἀνακωχή ἐγύρισε στό Ὁξφορντ. Ἐφοίτησε πάλι στό Πανεπιστήμιο ἀπό τό 1919 ἕως τό 1921 ἀλλά χωρίς νά πάρη τελικά πτυχίο. Οἱ βιογράφοι του σημειώνουν ὅτι ἀπό τό 1921 ἕως τό 1925 ἐξάσκησε διάφορα ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ ζωγράφου, τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ταχυδρόμου, τοῦ γραμματέως βιβλοπωλείου στή Ν. Ὑόρκη, τοῦ ναύτη σ' ἕνα φορτηγό μέ τό ὅποιον ἐταξίδευσε πάλι στήν Εὐρώπη. Ἐν τῷ μεταξύ, διαμένων στή Νέα Ὁρλεάνη, ἐγνωρίσθη μέ τόν διάσημο συγγραφέα Σέργουντ Ἄντερσον πού θεωρεῖται ὁ πρόδρομος τῆς νεωτέρας Ἀμερικανικῆς πεζογραφίας. Ἐπηρεασμένος ἀπό τήν ἐπιτυχία ἐκείνου, ἐστρώθη καί ἔγραψε σέ διάστημα ἕξ ἐβδομάδων ἕνα μυθιστόρημα, τό ὅποιον τοῦ ἔστειλε νά τό κρίνῃ. Ἡ Κυρία Ἄντερσον τοῦ ἀπήντησε: «Ὁ Σέργουντ δέχεται νά στείλῃ τό χειρόγραφο στόν ἐκδότη ἀρκεῖ νά μή εἶναι... ὑποχρε-

ωμένος νά τό διαβάσῃ ὁ ἴδιος». Ὁ ἐκδότης ὁμως τό διάβασε καί τό ἐδημοσίευσε.

Ἡ τύχη τοῦ νέου συγγραφέως εἶχε κριθῆ. Ἀλλά χωρίς νά τοῦ προσπορίσῃ ἀκόμη τήν οἰκονομικήν ἐπάρχεια. Γιά τοῦτο ἐξακολουθοῦσε νά ἐργάζεται σκληρά ὡς ξυλουργός, γεωργός, ψαράς, κυνηγός, νυκτερινός ἐπόπτης ἐργοστασίου. Ἡ ἐμπειρία, πού ἀποθησαύρισεν ἀπό τήν προσωπική του αὐτή γνωριμία μέ τόν ἀμειλίχτο μόχθο τῆς ζωῆς, ἐλύτρωσε τήν ψυχή του, ἐπλούτισε τό πνεῦμα του, ἐβάθυνε τήν ἀνθρωπίνη του συνείδησι. Ὁ πόνος ἐκαλλιέργησε τήν ἰδιοφυῖα του καί ὠρίμασε τήν ἀνθοφορία της. Διά μέσου τόσων περιπετειῶν καί τόσων δοκιμασιῶν βρῆκε ἐπί τέλους τόν ὀριστικό του δρόμο. Καί ἦταν δρόμος ἐπιστροφῆς. Τόν ἐπανάφερον ὀριστικά στά πάτρια ἐδάφη, στήν αἱματοβαμμένη γῆ τοῦ Νότου, ὅπου ζοῦν ἀκόμη τά γοητευτικά φαντάσματα τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας, κυνηγημένα χωρίς οἶκτο ἀπό τά καινούργια δαιμόνια. Ἐνα μαγικό πνεῦμα τόν ἀπώθησε, θαρρεῖς πρὸς τά πίσω, τόν ἐξετόπισε ἀπό τό παρόν, τόν ἐξέβρασεν ἐκτός χρόνου καί τόν ἐξανάγκασε νά δημιουργήσῃ μέ τή φαντασία του μιᾶ χιμαιρική ἐπαρχία —τό Τζέφερσον— τήν ὁποίαν ἐπροίκισε μέ τοὺς ἥρωές του, τήν ὁποία ἐπροίκισε μέ τίς μνήμες του καί μέ τοὺς ὀραματισμούς του. Ὁ κόσμος του κατοικεῖ ἕνα ἰδεατό ἔδαφος συγκρητισμένο ἀπό τά εἰρήπια τοῦ Βορειοαμερικανικοῦ Νότου τῆς καλῆς ἐποχῆς. Ἡ καθημερινή ζωὴ τοῦ κόσμου αὐτοῦ περιρρέει παρελθόν, παρόν καί μέλλον, ὡσάν νά περιφρονῇ τόν χρόνον καί νά συνάπτῃ ἄλλου εἴδους σχέσιν μέ τήν αἰωνιότητα. Ἀλλά διά μέσου τοῦ φανταστικοῦ αὐτοῦ κόσμου διέρχεται, νά, ὁ πραγματικός Μισσισσιπῆς, τό μεγάλο αὐτό Στοιχείο τοῦ Νότου, ἡ ἀθάνατη θεότης αὐτοχθόνων καί ξενοφερμένων, πού δίνει τήν ἐντύπωσι ὅτι πηγάζει ἀπό ἕναν ἄορατο οὐρανό καί μετά πολλοὺς αἰῶνες ἐκβάλλει σέ κάποιον ἄλλον. Ὁ ποτάμιος αὐτός Θεός, ὁ «Πατέρας τῶν Ὑδάτων», θεματοφύλαξ θρύλων καί παραδόσεων, μύθων καί ἱστορικῶν γεγονότων, παρουσιάζεται ὡσάν ἡ αὐθεντική ρέουσα πραγματικότης τῶν τόπων ἐκείνων. Στά γαλήνια νερά του καθρεφτίζονται οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι τῶν κοιλάδων του καί γίνονται πρόσωπα φανταστικά, καθρεφτίζονται οἱ φανταστικοί ἥρωες τοῦ Φῶκνερ καί γίνονται ἄνθρωποι ζωντανοί, ἄπτοί, πιστευτοί. Ὁ δεσμός τοῦ συγγραφέως μας μέ τόν τόπο του ὑποκρύπτει κάποια μυστηριώδη τάχα προέλευσι, προδίδει τάχα κάποιον σκοτεινό συγχρωτισμό. Ἡ Μοῦσα του εἶναι μιᾶ σκληρή, στυγνή καί στρυφνή Μάγισσα. Ἡ δημιουργία του προσλαμβάνει μορφή Ἐρινυακή ὡσάν νά ὀφείλεται σέ παροξυσμό

ἐφιαλτικό. Δυσκολεύεσαι ν' ἀντιληφθῆς, ἂν ἀγαπᾷ ἢ μισῇ τοὺς ἥρωές του, ἂν χαίρεται ἢ λυπᾶται πού τοὺς ἔδωσε ζωὴ, ἂν τοὺς διευκολύνῃ ἢ τοὺς δυσχεραίνῃ τῇ λύτρωσι. Τό νόημα τῆς ὑπάρξεως συστρέφεται, ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς σκυθρωπιάζει, τό δέος τοῦ θανάτου ἐξημερώνεται... Παρακολουθεῖς ἕνα βλοσυρό βλέμμα πού ἐποπτεύει τά πάντα ἢ ἕνα σαρδώνειο χιούμορ, πού εἶναι ἕτοιμο τά πάντα νά σαρκάσῃ. Δέχεσαι ἕνα καταιονισμό φρικιάσεων καί διερωτᾶσαι, ἂν προέρχεται ἀπό τήν πηγῆ τῆς Τραγωδίας. Ἐλκεσαι πρὸς ἕνα τόπο βασιανιστηρίων, ὅπου ἡ παρακμῆ, ἡ διαφθορά, ἡ ἀκολασία, ἡ ἀνθρωποκτονία, ἡ ἀσχῆμια ὀρχοῦνται καί καρυβαντιοῦν, προσδιορίζουσαι μιὰ νέα κατάστασι πραγμάτων, ἐνῶ ἀπό τοὺς γύρωθεν ἐξῶστες τῶν ἀρχοντικῶν τους μεγάλων θεῶνται μέ ἀτάραχη ἀξιοπρέπεια τό ἀπάνθρωπον ὄργιον οἱ ἀλησμόνητοι ἐκπρόσωποι τοῦ παλαιοῦ καλοῦ καιροῦ: Ἡ Μίς Ἐμελυ π.χ. ἀκουμπισμένη στόν βραχίονα τοῦ Συνταγματάρχῃ Σαρτόρις!...

Παρασύρεσαι πρὸς ἄλλο Κολοσσαῖον ἀνθρωποθυσιῶν ὅπου ὁ φυλετικός φανατισμός σκληραίνει τίς ψυχές, θολώνει τίς φρένες, βουλώνει τίς καρδιές καί ὀπλίζει τά χέρια. Βαρβαρότης πρωτόγονη, μανία ἀνηλεής, μῖσος ἀκόρεστο, λύσσα αἰμοδιφής. Οἱ Λευκοὶ ἐξαπολύουν τά ἀνήμερα θηρία τους καί οἱ Μαῦροι τά προσατενίζουν μέ ἀφάνταστη ψυχική ἀντοχή, μέ ἀπερίγραπτη Χριστιανική ἐγκαρτέρησι. Αἰσθάνεσαι τόν συγγραφέα πλησιέστερα στοὺς τελευταίους νά τοὺς θαυμάζῃ, νά τοὺς παρηγορῇ, νά τοὺς παραστέκεται, νά ἐγκωμιάζῃ τίς ἀνθρώπινες ἀρετές τους. Μά καί νά παρασιωπᾷ —θαρρεῖς— μιὰ τελική νοσταλγική ἐπιφώνησι: Ἄχ! τί λαμπροί, ἀσύγκριτοι δοῦλοι εἶσατε τόν καιρόν ἐκεῖνο!...

Ὅλους αὐτούς τοὺς πελωρίους του πίνακας ὁ Φῶκνερ τοὺς ἐκθέτει καί τοὺς ἐπιδεικνύει ὄχι ἄμεσα, ὄχι ἄνετα, ὄχι ἄπλετα, ἀλλά διὰ μέσου δικτυωτῶν καί ἀντανακλωμένων κατόπτρων, διὰ μέσου δαιδάλων καί ἀνεστραμμένων διόπτρων, διὰ μέσου σκοτεινῶν θαλάμων καί ἀκανονίστων φωτοστιάσεων. Εἶναι τό προσωπικό του ὕφος τό ἀναρχικό, τό ἀνυπότακτο, τό περιπλεγμένο, τό πολυδαίδαλο. Ἡ φράσι του τεθλασμένη σέ ἀκανόνιστες ἀσύμμετρες τομές. Ἡ λέξι του τραχεῖα, ἀσύνηθη καί πολλές φορές πρωτάκουστη. Ἡ στιξί του ἀτίθαση, ξεκάρφωτη, πηδηχτή. Ἡ διήγησί του περίπλοκη, διασταυρωμένη, ἀγκυθωτή ὡσάν νά διασχίζῃ συρματοπλέγματα. Δυσανασχετοῦν ὅσοι τόν διαβάζουν καί μέ πολλή δυσκολία προχωροῦν στά ἐνδότερα τῶν βιβλίων του. Καί ὁμως προχωροῦν· γιατί ἡ γοητεία εἶναι διάχυτη. Γιατί μιὰ περίεργη βεβαιότης τοὺς κατέχει ὅτι στό βάθος τῶν μαιάνδρων

καί τῶν λαβυρίνθων δέν ἐμφωλεύει ὁ Μινώταυρος ἀλλά ἡ ὁμορφὴ Βασιλοπούλα τῆς Τέχνης: Ἡ συγκίνησι!..

Μέ ἄλλα λόγια ὁ Φῶκνερ δέν σοῦ παραδίδει ποτέ τὰ κλειδιά τοῦ Κάστρου του. Γιά νά τό πατήσεις πρέπει νά τό ἐκπορθήσης. Καί μά-
λιστα ἔπαλξι πρὸς ἔπαλξι, πύργο πρὸς πύργο, πιθαμὴ πρὸς πιθαμὴ.
Καί μόνον μέ ὄπλα ἀγγέμαχα! Μὴ νομίσης δέ ὅτι θά γνωρίσης ἐκεῖ
μέσα στό κάστρο του τόσον εὐκολα, τόσον καλοπίχερα τοὺς Ἡρώες
του ἀτόφιους, μονοκόμματους, ὀλόσωμους. Ἄν τοὺς ἔχη πλάσει ὄλους
μέ πηλό τοῦ Μισισσιπιῆ, ἂν ἔχη ἐμφυσήσει σέ ὄλους τὴν ψυχὴ τοῦ
Νότου, (σέ ἄλλους τὴν ψυχὴ τοῦ παλιοῦ καί σέ ἄλλους τοῦ νέου), ἂν
τοὺς ἔχη ὄλους δεσμῶτες στῆς ἴδιας Μοίρας τίς χειροπέδες, στόν ἀνα-
γνώστη του θά τοὺς δείξη πάντα σχόρπιους, τεμαχισμένους, διαμελι-
σμένους, πότε μέ τό ἕνα τους χαρακτηριστικό καί πότε μέ τό ἄλλο.
Τόσο, πού ἀκέρειους, ὀλόκορμους καί ὀλόφυχους θά τοὺς ἀντικρύση ὁ
ἀναγνώστης μόνο στό τέλος. Ἄλλά θά τοὺς ἀντικρύση τότε σάν παλι-
οὺς του γνωρίμους, συμπαθητικούς καί ἀλησμόνητους. Ὑπάρχουν κρι-
τικοί πού ὑποστηρίζουν ὅτι γιά νά γνωρίσης καλά τόν κόσμον τοῦ
Φῶκνερ καί νά σχετισθῆς φιλικά μέ τοὺς ἥρώες του πρέπει νά δια-
βάσης ὄλα του τὰ βιβλία. Γιατί τό ἕνα φωτίζει τό ἄλλο καί ὄλα μαζί
ἔχουν μιὰ μυστικὴν ἐνότητα, πού ἐπιτρέπει νά παρουσιασθοῦν σάν ἕνα
ἐνιαῖο, μονόπνευστο «Ἔπος τοῦ Νότου».

Τά κυριώτερα ἔργα του εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ὁ μαρμάρινος Φαῦνος, 1924	Πυλώνας, 1935.
Στρατιωτικὸς μισθός, 1926.	Ἄβεσαλώμ, Ἄβεσαλώμ, 1936.
Κουνούπια, 1927.	Οἱ Ἀνίκητοι, 1938.
Σαρτόρις, 1929.	Οἱ ἄγριες φοινικιές, 1939.
Ἡ βοή καί ἡ μανία, 1929.	Κατέβα Μωῦσῆ, 1942.
Καθὼς κοιτόμουν ξεφυχώντας, 1930.	Παρείσρακτος στή σκόνῃ, 1949.
Ἱερό ἄσυλο, 1931.	Διηγῆματα, 1950.
Φῶς στόν Αὐγουστο, 1932.	Μνημόσυνο γιά μιὰ Καλόγρια, 1951.
Πράσινο κλαρί, (Ποιήματα), 1933.	Ἐνας μῦθος, 1954.

Τῆ φήμῃ του μεταξύ τῶν λογοτεχνικῶν κύκλων ἐστερέωσε μέ τό
ἔργο του «Ἡ βοή καί ἡ μανία», ἀλλά δημοφιλεῖ μεταξὺ τοῦ ἀναγνωστι-
κοῦ κοινοῦ τόσον, ὥστε καί νά λύση πλέον τό οἰκονομικὸ του πρόβλημα,
τόν κατέστησε τό «Ἱερό ἄσυλο». Τό ἔργο του αὐτό ἀγοράστηκε στό Χόλ-
λυγουντ καί γυρίστηκε φιλμ. Ὁ συγγραφέας ἀναγκάστηκε νά παρακο-

λουθήση για πολύν καιρό τήν κινηματογράφησι. Φαίνεται όμως ότι ή παραχώδης ζωή του Χόλλυγουντ δέν τόν εὐαρεστοῦσε. Κάποια μέρα ζήτησε ἄδεια «νά ἐργασθῆ λίγο στό σπίτι του». Τό Στούντιο δέν τήν ἀρνήθηκε μέ τήν ἰδέα ὅτι σπίτι του ἐννοοῦσε τό ἐκεῖ Ξενοδοχεῖο. Ἄλλ' ὅταν ἐχρειάσθη νά τόν ἀναζητήσουν, ἀπεκαλύφθη ὅτι εἶχε δραπετεῦσει καί εἶχεν ἐπανεέλθει στό πραγματικό του σπίτι στόν Μισσισσιππὶ!..

Τά ἔργα του ἀνατυπώθηκαν ὅλα τό 1945. Τότε πλέον ὁ Φῶκνερ ἔγινεν εὐρύτατα γνωστός καί πρόβαλε σάν μιά ἐξοχότης Ἐθνική καί διεθνής. Ἡ κριτική ἀσχολήθηκε πολὺ μέ τό ἔργο του, πού ἔγινε ἀντικείμενο ἐξαντλητικῆς μελέτης στά Πανεπιστήμια τῆς Ἀμερικῆς. Μεταφράσθηκε στά Γαλλικά καί στά Ἱταλικά. Ἄρεσε μέχρι θαυμασμοῦ. Παραβλήθηκε μέ τόν Μπαλζάκ, μέ τόν Ζολᾶ, μέ τόν Ντοστογιέφσκη, μέ τόν Πόε. Ὁ Ἀμερικανός κριτικός Οὐῶρρεν ἔγραφε τό 1946: «Ἐχομεν ἕνα μυθιστοριογράφον ὁ ὁποῖος σέ ὄγκον ἔργου, σέ ἔκτασιν ὕλικου, σέ ἀποτέλεσμα, ἀκρίβεια καί συμβολική ὀξύνοια, σέ φιλοσοφικό βάρος δύναται νά τοποθετηθῆ παραπλεύρως τῶν κορυφαίων τῆς φιλολογίας μας τοῦ παρελθόντος».

Ἄλλος κριτικός ἔγραφεν ὅτι «ὁ κόσμος τοῦ Φῶκνερ εἶναι μιά ἐφιαλτική χώρα σκοτεινῶς ἀντανακλωμένη μέ φακούς ἀντιστρέφοντας». Ἄλλος τόν ὠνόμασε «Χρονικογράφο τῆς παρακμῆς, τῆς φαυλότητος, τῆς διαστροφῆς, τῆς σκληρότητος». Ὁ Μπίρνεϋ ἔγραφεν: «Υἰάρχουν δύο Φῶκνερ: Ὁ ἕνας στυλίστας καί νοσηρός μυστικιστής, πού παρουσίασε μιά συνέχεια μυθιστορημάτων στό ὕφος ἑνός ἔπους, ὁ ἄλλος ὀξύς καί εὐφυῆς μυθογράφος συντόμων ἱστοριῶν!...».

Ὁ Χίξ ὠνόμασε τούς χαρακτήρας τῶν ἡρώων του «Περιπεπλεγμένα σχήματα στήν χαώδη καταστροφή ἑνός τρελλοῦ κόσμου». «Εἶναι πολὺ εὐκόλο γι' αὐτόν νά παραγάγῃ φρικιάσεις, νά ἐνοχλήσῃ, νά δημιουργήσῃ Τραγωδίαν». «Μία παράξενη, ρέουσα, ὀλισθαίνουσα καί πειστική πεζογραφία». «Φαίνεται ὅτι οὐδέποτε πρόκειται νά συμμορφωθῆ πρὸς οἰονδήποτε κανόνα εἴτε ὡς ἄτομον, εἴτε ὡς συγγραφεύς. Δέν εἶναι δυνατόν αὐτός νά δαμασθῆ μέσα σ' ἕνα κλουβί λεόντων. Παραμένει ὅπως καί ξεκίνησε: Ἐνα παιδί τοῦ Νότου, προϊόν τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως, πού εἶναι ἐπίσης ἕνας αὐθεντικός καί γεμάτος δύναμι μυθογράφος». Τέτοιοι, τόσοι καί πολλοὶ ἄλλοι παρόμοιοι εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Φῶκνερ ἀπὸ τούς συμπατριῶτες του κριτικούς.

Ὅλον αὐτόν τόν θόρυβον ὁ συγγραφεύς τόν ἀντιμετώπισεν ἥρεμα, μέ ἀδιαφορία μελετημένη. Τίποτε δέν τόν ἐπηρέασε. Τίποτε δέν τόν ἄλλαξε. Τά νέα του ἔργα, ὅπως καί τά παλαιότερα, ἔχουν πάντοτε τήν ἴδια

μελαγχολική και στατική δύναμη, κάνουν δέ πολύ λίγη παραχώρησι στά λαϊκά γούστα. Από τά τελευταία του έργα διαβάστηκε περισσότερο τό «Παρείσακτος στή σκόνη» (1949). Ὁ ἴδιος ὅμως θεωρεῖ ὡς τό σπουδαιότερο ἔργο τῆς ζωῆς του τό μυθιστόρημα «Ἐνας μῦθος» (1954). Εἶναι μιά θρησκευτική ἀλληγορία μέ ἀναδιήγησι τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστοῦ σέ μοντέρνα βάσι. Οἱ κριτικοί ἔχουν διχασθῆ ἐπ' αὐτοῦ. Ἄλλοι τό βρίσκουν ἀπαιτητικό καί σκοτεινό, ἄλλοι τό ἐπαινοῦν σάν ἓνα ἀριστούργημα. Πάντως στό ἔργο τοῦτο ἀπενεμήθη τό Ἐθνικό Βραβεῖο γιά τό μυθιστόρημα καί τό βραβεῖο Πούλιτζερ τοῦ 1955. Γιά τό μόνο θεατρικό ἔργο τοῦ Φῶκνερ τό «Ρέχβιεμ μιᾶς Μοναχῆς», τό Ἀθηναϊκό κοινό θά μορφώση ἄμεση προσωπική γνώμη. Παίζεται μέ πολλήν ἐπιτυχία στό Θέατρο Κοτοπούλη.

Τό 1949 ἀπενεμήθη στόν Οὐίλλιαμ Φῶκνερ ἡ κορυφαία διεθνῆς τιμητική διάκρισι τοῦ πνεύματος: τό Βραβεῖον Νόμπελ. Ὅταν τό παρέλαβε τό 1950 στή Στοκχόλμη, ἐξεφώνησε, σύμφωνα μέ τήν ἰδιοσυγκρασία του, σύντομο, σιγαλόφωνο, μετριόφρονα, ἀλλά περιεκτικό, καί σέ αἴσθημα καί σέ φρόνημα, λόγο.

Καταδίκασε στό λόγο του ἐκεῖνο τό «φόβο», πού χαρακτηρίζει τήν μεταπολεμική ἐποχή, σάν τό ταπεινότερο ἀπό ὅλα τά πράγματα καί ἐξύμνησε «τά παλαιά ἀξιώματα καί τίς παλιές ἀλήθειες τῆς καρδιάς». «Ἄρνούμαι νά παραδεχθῶ τό τέλος τοῦ Ἄνθρώπου!» ἀνεφώνησεν· καί κατέληξε: «Πιστεύω πῶς ὁ Ἄνθρωπος δέ θ' ἀνθῆξῃ ἀπλῶς· θά ὑπερσχύσῃ. Εἶναι ἀθάνατος, ὄχι γιατί αὐτός ὁ μόνος ἀνάμεσα σ' ἄλλα πλάσματα ἔχει μιά ἄσβεστη φωνή, ἀλλά γιατί ἔχει ψυχή, ἔχει πνεῦμα ἰκανό γιά τή συμπόνοια, τή θυσία καί τήν ἐγκαρτέρησι. Τοῦ ποιητῆ, τοῦ συγγραφέα τό χρέος εἶναι νά γράφῃ γι' αὐτά τά πράγματα. Δικό του προνόμιο εἶναι νά βοηθᾷ τόν ἄνθρωπο νά ὑπομένῃ, μέ τό ν' ἀνυψῶνῃ τήν καρδιά του, μέ τό νά τοῦ θυμίζῃ τό θάρρος, τήν τιμή, τήν ἐλπίδα, τήν περηφάνεια, τή συμπόνοια, τήν εὐσπλαχνία, καί τή θυσία, πού στάθηκαν ἡ δόξα τοῦ παρελθόντος του. Τοῦ ποιητῆ ἡ φωνή δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι μόνον τό χρονικό τοῦ ἀνθρώπου, μπορεῖ νά εἶναι ἓνα ἀπό τά στηρίγματα, ἓνας ἀπό τούς στύλους πού θά τόν βοηθήσουν ν' ἀνθῆξῃ καί νά ὑπερσχύσῃ».

Ἔχομε τήν τιμήν νά βρίσκεσθε ἀνάμεσά μας, Κύριε Φῶκνερ, καί μοιάζει ὡσάν ν' ἀκοῦμε ἀπό τό ἴδιο σας τό στόμα τά ὠραία αὐτά λόγια, τά γεμάτα πίστι στόν Ἄνθρωπο. Ἐπιθυμῶ νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἐκτιμοῦμε τήν ἀξία τῶν λόγων σας, αισθανόμεθα τόν παλμό πού τούς θερμαίνει καί πιστεύομε στό βαθύ τους νόημα. Οἱ βράχοι τῆς Ἀκροπόλεως

καί τῆς Πνυκός, ὁ ἰοστέφανος Ὑμηττός καί ἡ μαρμαρόστηθη Πεντέλη ἀντιλαλοῦν μέ ἐπαλήθευσι, μέ ἐπιβράβευσι τήν πίστι σας στήν ἀντοχή καί στήν ὑπερίσχυσι τοῦ Ἀνθρώπου. Κάτω ἀπό τοὺς θόλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πού τοὺς φρουροῦν ἀπό τό ὕψος τῶν αἰῶνων ἡ Ἀθηνᾶ καί ὁ Ἀπόλλων, ἡ ἐπίκλησί σας πρὸς ὅλους τοὺς ποιητάς τοῦ Κόσμου θά διατηρήσῃ μιάν ἀπήχησι ἄσβηστη.

Ἐνθυμοῦμαι μιάν ἐπιγραμματικήν σας ἐκμυστήρευσι: «Ποτέ δέν εἶμαι λιγώτερο μόνος παρά ὅταν εἶμαι μόνος», ἔχετε γράφει κάπου. Αὐτό ἐπιμαρτυρεῖ πόσο ἡ μοναξιά σας εἶναι γεμάτη παρουσίες, μνήμες, ὀράματα. Σήμερα δέν εἴσθε μόνος. Σᾶς περιστοιχίζουν μέ τιμῆ, μέ ἀγάπη οἱ ἐν πνεύματι ἀδελφοί σας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπό σᾶς, πού ξέρετε νά βλέπετε, μέ τήν ὀξύτατη εὐαισθησία σας, στά βάρη τῶν ἐποχῶν, δέν μπορεῖ νά διαφεύγουν τήν ὥραν αὐτήν οἱ μεγάλες Σκιές πού περιίπτανται στίς ὄχθες τοῦ Ἰλισσοῦ, οἱ σκιές τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Ἀριστοφάνη, τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνα... Ὅταν θά ἐπιστρέψετε σέ λίγο στό ἀγαπημένο σας ἡσυχαστήριο τῶν γραφικῶν λόφων τοῦ Ὁξφορδ, ὅπου θά εἴσθε, ὅπως τό ἐπιθυμεῖτε, πραγματικά μόνος καί λιγώτερο μόνος, θά μᾶς εὐχαριστῆ πολὺ νά σκεπτόμεθα ὅτι ἀπό τίς μνήμες καί τίς παρουσίες, πού θά γεμίζουν ἐκεῖ τή δημιουργική σας μοναξιά, δέν θά λείπη ἡ μνήμη καί ἡ παρουσία τῆς Ἑλλάδος.

Τῷ Οὐίλλιαμ Φῶκνερ Χαίρειν!

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ ΤΟΥ κ. ΟΥ·Ι·ΛΛΙΑΜ ΦΩΚΝΕΡ

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,
Κυρίες καί Κύριοι,

Ἀποδέχομαι τό μετάλλιον αὐτό ὄχι μόνον ὡς Ἀμερικανός, οὔτε μόνον ὡς λογοτέχνης, ἀλλά ὡς εἰς διανοούμενος, τόν ὁποῖον ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐθεώρησεν ὡς ἐκπρόσωπον τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θά παραμείνῃ ἐλεύθερος.

Τό ἀνθρώπινον πνεῦμα δέν ὑπακούει εἰς τούς φυσικούς νόμους. Ὄταν ὁ ἥλιος τοῦ Περικλέους ἔρριψε τήν σκιάν τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου εἰς ὀλόκληρον τήν γῆν, ἡ σκιά αὐτή ἠκολούθησε τήν καμπύλην τροχίαν τῆς, ἕως ὅτου ἔπεσεν ἐπάνω εἰς τήν Ἀμερικὴν. Τοιοῦτοτρόπως ὅταν τις, ὡς ἐγώ, ἔρχεται εἰς τήν Ἑλλάδα, μεταφέρει τήν σκιάν αὐτήν ὀπίσω εἰς τήν πηγὴν τοῦ φωτός, ἀπό τήν ὁποῖαν προῆλθεν. Ὄταν εἰς Ἀμερικανός ἔρχεται εἰς τήν χώραν αὐτήν, ἔρχεται εἰς ἓνα τόπον, ὁ ὁποῖος τῷ εἶναι γινώριμος, ὡσάν νά ἐπιστρέφῃ εἰς τήν οἰκίαν του. Ἐπιστρέφει εἰς τήν κοιτίδα τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου. Εἶμαι ὑπερήφανος, διότι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μέ ἔκρινεν ἄξιον, ἵνα μοί ἀπονεύμῃ τό μετάλλιον αὐτό. Θά εἶναι καθῆκόν μου, ὅταν ἐπιστρέψω εἰς τήν χώραν μου, νά εἶπω εἰς τούς συμπατριώτας μου, ὅτι αἱ ιδιότητες τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἡ ἀντοχή, τό θάρρος, τό αἶσθημα τῆς ἀνεξαρτησίας καί ἡ ὑπερηφάνεια, εἶναι πολύ πολύτιμοι, ὥστε νά μή ἐπιτρέπεται νά ἀπολεσθοῦν. Καί εἶναι καθῆκον ὅλων τῶν ἀνθρώπων νά φροντίσουν, ὅπως μή ἀπολεσθοῦν ἀπό τήν γῆν.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ἘΚΠΡΟΣΩΠΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ τῆς ὁποίας ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ὑπῆρξε καὶ μέλος ἀπὸ τὰ ἰδρυτικά της κορυφαῖο καὶ πρόεδρος της σεβαστός τό 1930, προσέρχομαι νά ἀποθέσω κλάδον δάφνης στήν ἱερή μνήμη τοῦ μεγάλου μας ποιητῆ, πού δόξασε τὰ νεοελληνικά γράμματα μέ τή λύρα του, πού ἀνανέωσε μέ τό ποιητικό του πρωτάθλημα τήν προαιώνια σφραγίδα δωρεᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Καί τόν κλάδον δάφνης ἀποθέτω εἰς τό σεμνό τοῦτο βῆμα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός σάν δίκαιη ἀναγνώριση γιά τήν ἔθνική του πρωτοβουλία νά καθιερωθῆ ὡς ἔτος Παλαμᾶ τό 1959, πού κλειδώνει τόν πρῶτον αἰῶνα ἀπὸ τή γέννηση τοῦ Λυρικοῦ μας Πατριάρχου.

Τόν πρῶτον αἰῶνα, γιατί οἱ αἰῶνες θά περνοῦν πολλοί καί στή σκέψη τῆς ἑλληνικῆς πατρίδας θά ἀνανεώνεται ἀδιάκοπα, ἀδιάσπαστα, ἀξεθώριαστα, ἡ δόξα τοῦ ἡρωικοῦ πνευματικοῦ ἡγέτη, σάν μιᾶς μορφῆς ἀπό τίς ἐξοχώτερες τοῦ ἔθνικοῦ μας πανθέου. Μιᾶς μορφῆς πού κατώρθωσε νά περικλείσῃ μέσα στήν ἀμάραντη ὁμορφιά τοῦ στίχου τό κάθε φανέρωμα τοῦ ἔθνικοῦ μεγαλείου, τήν κάθε περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς μοίρας. Καί μαζί ἀπὸ τή γνήσια ἑλληνική ρίζα, ὡς τό γνήσιο ἑλληνικό κορφοκλάδι, σέ κάθε φύλλο πού τρεμοσαλεύει, σέ κάθε ἄνθος πού γοητεύει, σέ κάθε καρπό πού θρέφει, νά κλείσῃ μαζί ὄχι μόνο τοῦ Ἑλληνα τόν καημό, ἀλλά καί τοῦ ἀνθρώπου τόν πόνο, ὄχι μόνο τῆς Ἑλλάδας τόν θρῦλο, ἀλλά καί τῆς ἀνθρωπότητας ὅλης τό παραμῦθι. Καί μόνο γιά τό κατόρθωμά του αὐτό, ἄσχετα πρὸς τόν ἀμύθητο πλοῦτο τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου, καί μόνο γιατί μπόρεσε ν' ἀγκαλιάσῃ τήν Ἑλλάδα σάν ἀνθρωπότητα καί τήν ἀνθρωπότητα σάν Ἑλλάδα, εἶναι ποιητής μεγάλος, πανελλήνιος, παγκόσμιος, ἀφθαρτης, αἰωνόβιας ἀξίας.

Ἄλλοι στή σειρά τῶν ὁμιλητῶν, ἴσως κι' ἐγώ ὁ ἴδιος, καί πρῶτος ὕστερα ἀπὸ λίγο στοχαστής ἐκλεκτός καί τοῦ λόγου σμιλευτής ἀπαράμιλλος, ὁ ἀγαπητός φίλος κ. Ι. Παναγιωτόπουλος, θά μιλήσῃ πλατύτερα γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ.

Ἡ δική μου ἐντολή εἶναι σήμερα περιωρισμένη καί ὀφείλω νά τήν κρατήσω στά ὄρια της, ὅσο κι' ἂν μοῦ σφίγγει ὁ καημός σάν θηλιά τό

λαιμό νά ξανοιχτῶ καί ν' ἀρχίσω παράξενο ταξίδι χωρίς, μά χωρίς τελειωμό στόν ἀπέραντο ποιητικό κόσμο τοῦ Παλαμᾶ.

Γιά τοῦτο καί δέν εἶπα στήν ἀρχή ὅτι προσέρχομαι ν' ἀποθέσω στό βῆμα τοῦτο στέφανο. Εἶπα μονάχα κλάδο δάφνης μιά καί μέ λόγια πρόκειται νά εἶναι πλεγμένος καί τά λόγια μου πρέπει νά ἔναι λιγοστά. Δέν θά φηλοπετάξω στό στερέωμα τῆς ἀνθρώπινης εἰμαρμένης, στό στίβο τῶν ἐλληνικῶν πεπρωμένων θά πλανήσω τό βλέμμα, καί μέσα σ' αὐτόν θά παρακολουθήσω λίγο τόν Παλαμᾶ δημιουργό, τό στοχασμό του καί τή φαντασία του, τήν εὐαισθησία του καί τόν παλμό του, τήν ἰδέα του καί τήν πράξη του, τό ὄνειρό του καί τήν ὑλοποίησή του. «*Τῶν ἔργων τά ὄνειρα καί τῶν ὀνείρων τά ἔργα*», καθῶς ἔγραψεν ὁ ἴδιος.

Ἀπό τό φηλότερο κορφοβούνι μιᾶς γενικῆς ἐποπτείας τοῦ ἔργου του, ἀντικρῶζει κανεῖς σάν ὄραμα θεόμορφο, σάν ὄπτασία ἀρχαγγελική, τό μεγαλόφτερο πέρασμά του ἀνάμεσα στά φαράγγια, στίς κοιλάδες καί στί ἀρχιπέλαγα τοῦ ἐλληνικοῦ ιστορικοῦ βίου, ὅπως ἡ ἀστείρευτη ψυχή τῆς φυλῆς τόν ἔχει ἀπεικονίσει τό βίο αὐτό μέ τόν ἀκατάλυτο εἰρμό της, μέ τήν ἐνιαία της παράδοση. Καί βλέπομε τόν ποιητή νά παίρνῃ τήν εὐλογία τοῦ Ὀμήρου σέ μιά ἀχροποταμιά τῆς Ἰωνίας, τόν βλέπουμε νά ἐγγίξῃ καί αὐτός τό πρωτόγονο ἀλέτρι τοῦ Ἡσιόδου στούς κάμπους τῆς Βοιωτίας. Τή λύρα τῆς Σαπφῶς βλέπομε νά φαύῃ στής Λέσβου τ' ἀχρογιάλια. Στήν Ὀλυμπία τόν ἀκούμε τόν ὕμνο τοῦ Πινδάρου πρωτοφάλτη καί δικῶν του τάχα ὄπλων ἀντιλαλεῖ κλαγγή στόν Μαραθῶνα, στίς Θερμοπύλες, στή Σαλαμίνα. Μέλος εἶναι τοῦ χοροῦ στούς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου, συναποδημεῖ μέ τόν Ἡρόδοτο στήν ἀναζήτηση ιστορικῆς πληροφορίας, ὕμνητῆς τῆς Ἀθηνᾶς βαθυστόχαστος, μεγαλουργεῖ μέ τόν Περικλῆ, μεγαλοπλάθει μέ τόν Φειδία, συμβηματίζει μέ τόν Πλάτωνα στούς κήπους τῆς Ἀκαδημίας γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἠθικῆς ἀλήθειας. Συνεκστρατεύει μέ τόν Μέγα Ἀλέξανδρο στά λαγγεμένα βάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ἀποθησαυρίζει μέ τούς Ἀλεξανδρινούς τήν ἐλληνική σοφία, σκύβει νά τή σηκώσῃ γιά νά ξανατρέξῃ τό λάλον ὕδωρ. Διοχετεύει μέ τούς πατέρες τῆς ἐκκλησίας τό ἐλληνικό πνεῦμα στούς νέους ψυχικούς χώρους τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὡρακίζει μέ τό λόγο του τό θρόνο τοῦ Βυζαντίου, ξετρέχει μέ τό ἄτι του κοντά στό Διγενῆ Ἀκρίτα, καστροπολεμῆς καί αὐτός, τ' ἀχροπέρατα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀμαρτωλός καλογερεύει στί Ἅγιον ὄρος. Γύφτος ξεφαντώνει στό πανηγύρι τῆς Κακάβας, σκλάβος διδάσκει στό κρυφό σχολεῖο, ἀρματολός κυβερνάει τόν Ἀσπροπόταμο, κλέφτης βιγλίζει ἀπ' τή Λιάκουρα νά δῆ σημάδι λευτεριάς. Ἀδράχνει τόν ταμπουρά του καί βροντολαλεῖ στά Καρπενήσια τό δημοτι-

κό τραγούδι. Γραμματικός γίνεται τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὀρκίζεται στήν Ἁγία Λαύρα, μέ τό γιαταγάκι στήν Ἀλαμάννα, μέ τό καρυοφίλι στά Δερβενάκια, μέ τό μπουρλότο στή Χίο, ὀλοκαυτώνεται στά Ψαρά, ἀποθεώνεται στό Μεσολόγγι, σκοτώνεται στό Μανιάκι καί ἀνασταίνεται στό Ναυαρίνο, ψέλνει τόν Ὑμνο τῆς Ἐλευτεριάς μαζί μέ τό Σολωμό, τραγουδάει τόν Ἀστραπόγιαννο μαζί μέ τό Βαλαωρίτη, στοιχειό ἄγρυπνο καί δημιουργικό πού κάνει βίωμά του ὄλα τά βιώματα ὄλων τῶν ἐλληνικῶν ψυχῶν, ὄλων τῶν αἰῶνων.

Θρέμμα δασκαλογενιάς πολεμάει τό δασκαλισμό ὅταν ὀρθώνεται πλανερά στήν πτώση καί στό χαμό τῆς πατρίδας, προφήτης ὑψώνεται τῆς μελούμενης δόξας, σαλπικτής ξεπροβάλλει τῆς ἐλληνικῆς πίστεως, τῆς ἐλληνικῆς αἰσιοδοξίας.

Ἡρωϊκά πάντοτε ἀτενίζει τή ζωή, ἠρωϊκά πολεμάει τή μοῖρα, ἠρωϊκά ὑπηρετεῖ τήν ἀληθινή Ἑλλάδα. Δέν τόν τρομάζει τίποτε, ἴσια τοῦ εἶναι ἡ γραμμῆ καί ἀπαρέγκλιτη ἡ πορεία. Αὐτός ὁ ἀνεξάντλητος Πρωτέας, αὐτός ὁ ἀχανῆς πανθειστής μένει βαθιά ριζωμένος στό ἐλληνικό χῶμα, μένει σταθερά καρφωμένος στόν ἐθνικό οὐρανό. Τί κι' ἄν ἐπικρινῶναι καί μέ ξένες ρίζες. Οἱ χυμοί τῆς τροφῆς του εἶναι μόνον ἐλληνικοί. Τί κι' ἄν ξαναγναντεῦει ξένους οὐρανοῦς; Οἱ αὔρες τῆς ἐμπνοῆς του εἶναι μόνον ἐλληνικές. Τό βασικό κατόρθωμα τοῦ Παλαμά εἶναι ὅτι ὑπερνίκησε ἔγκαιρα τόν ἄρρωστο ρομαντισμό τῆς ἐποχῆς του, εἶναι ὅτι λυτρώθηκε γρήγορα ἀπό τά ξενικά ρεύματα τοῦ καιροῦ του καί ἄφησε τήν μεγαλοφυΐα του ἐλεύθερη νά γαλουχηθῆ ἀπό τούς παρθενικούς μαστούς τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων.

Ὅπως ὁ Σολωμός, ὅπως ὁ Βαλαωρίτης, τριτογέννητος αὐτός καί καλοπροκισμένος ἀπό γεννησιμιοῦ του, ἀνάσανε τό ἀγνό χνῶτο τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀφουγκράστηκε τούς παλμούς του στό δημοτικό τραγούδι, ταίριαξε στή λύρα του μέ τῆς ζωντανῆς του γλώσσας τή νεραϊδολάλητη μουσική. Καί τό θαῦμα ἐπακολούθησε, θαῦμα δημιουργίας μεγαλόπνευστης, θαῦμα ἐλληνοπρέπειας ἀσύγκριτης, θαῦμα ἀνθρώπινου μεγαλείου ἀξεπέραστου. Οἱ κριτικοί, οἱ αἰσθητικοί καί οἱ γραμματολόγοι ἀνασκαλεύουν καί θ' ἀνασκαλεύουν γιά πολύν καιρό τό ἔργο του ζητῶντας μάταια νά τό καθυποτάξουν στήν ἐπιστήμη τους, νά τό προσδιορίσουν, νά τό κατατάξουν. Ἐκεῖνος τό προσδιώρισε καί τό κατάταξε μονάχος του μέ τρία λόγια, ἓνα τραγούδι ὑπέρσοφο, ὄχι σοφό, οὔτε πάνσοφο, ὑπέρσοφο. Γιατί πραγματικά ὑπέρσοφη εἶναι ἡ ἀληθινή ποίηση. Ξεπερνᾷ τή σοφία τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ξεπερνᾷ καί τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀποκορυφώνεται στό μυστικό χάος τῆς κοσμογονίας. Ἡ

σοφία της δέν είναι λογική θυγατέρα τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ὑπερλογική θυγατέρα τῆς ἔμπνευσης. Πόσα ἔχουν γραφή γιά τό μεγαλοφάνταστο λυρικό του ἔπος, γιά τό «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου». Πασχίζου νά βροῦν τί εἶναι καί τί δέν εἶναι, τί λέει καί τί δέ λέει. Τί φανερώνει καί τί κρύβει, τί προβάλλει καί τί συμβολίζει. Ἄξιος ὁ μισθός τους. Σέ μένα ἀρκεῖ τό ἐπικολυρικό μεγαλεῖο τοῦ ἔργου αὐτό καθ' ἑαυτό, σέ μένα ἀρκεῖ ὅτι αἰσθάνομαι νά χωνεύονται μέσα του στοιχεῖα ἑλληνικά προαιώνια, κατασταλαγμένα ἀπό τά ἔπη τοῦ Ὀμήρου, ἀπό τά ἔπη τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἀπό τά ἔπη τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ.

Σέ μένα ἀρκεῖ, τέλος, ὅτι ὁ πιό γυμνός, ὁ πιό λεύτερος, ὁ πιό ζωντανός ἄνθρωπος τῆς γῆς, ὁ Γύφτος, παίρνει ἑλληνική πνοή, ἑλληνική μορφή, ἑλληνική φωνή, γιά νά δείξῃ σ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα γυμνές σάν αὐτόν τίς πιό θεϊκές ἀλήθειες.

Δέν ξέρω ἄν καί σεῖς, μά ἐγώ λυπᾶμαι εἰλικρινά πού εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τελειώσω. Φέρνει τόση παρηγοριά ἢ ὁμαδική ἀναστροφή στό μαγευτικό Παλαμικό παράδεισο, τόση παρηγοριά καί τόση ἐnthάρρυνση, τόση ἐnthάρρυνση καί τόση ἐνδυνάμωση. Ὅμως γιά νά καταλήξω θά ἤθελα νά προσθέσω στόν εὐλαβικό μου πρός τή μνήμη του χαιρετισμό κάποιου ἀπαύγασμα συγκεντρωμένο στόν ταπεινό μου φακό ἀπό τόν ἀβασίλευτο ἥλιο του. Νομίζω ὅτι τό καθολικό δίδαγμα πού κατασταλάζει σάν κεφάλαιο πνευματικό ἀπό τήν πνευματική δημιουργία τοῦ Παλαμά, μπορεῖ νά συμπυκνωθῇ στά λίγα τοῦτα λόγια:

Γίνε συνειδητός Ἑλληνας γιά νά γίνῃς ἀληθινός ἄνθρωπος.

Μεῖνε ἀληθινός ἄνθρωπος γιά νά γίνῃς δημιουργικός Ἑλληνας.

Ὁρθώσου θαρρετά μπρός στή μοῖρα.

Ὑψωνε τήν καρδιά πιό πάνω ἀπ' τή σκέψη.

Μήν ξεχνᾶς ποτέ ὅτι πιό πάνω ἀπ' ὅλες τίς θεωρίες στέκεται ἡ ζωή.

Μήν ξεχνᾶς ποτέ ὅτι πιό πάνω κι' ἀπ' τή ζωή στέκεται ἡ ὁμορφιά. Ἡ ὁμορφιά εἶναι ἡ μόνη ἀπόλυτη ἀλήθεια πού μᾶς ἀποκάλυψεν ὁ Θεός. Ὁ Θεός εἶναι ἀθέατος ὁ θρόνος του εἶναι θεατός καί θρόνος του εἶναι ἡ ὁμορφιά...

Ὁρθά ἔχει λεχθῆ ὅτι ἐκεῖνο πού εἶχε πεῖ ὁ Πλάτωνας γιά τόν Ὀμηρο μπορεῖ νά τό ἐπαναλάβωμε κι ἐμεῖς γιά τόν Κωστή Παλαμά:

«Τήν Ἑλλάδα πεπαιδευκεν». Γιατί τό ὑπέρσοφο τραγούδι του τό ἀφιέρωσε σέ μία καινούργια Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα ὀλοένα πιό καινούργια θά ὑπερπηδᾷ εἰς τό διηνεκές τούς αἰῶνας, μά ποτέ, ὅσοι αἰῶνες κι' ἄν περάσουν, δέν θά ξεχάσῃ τόν Κωστή Παλαμά.

ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ

Ω, ΠΟΣΟ ΑΠ' ΤΗ ΖΩΗ τῆς Ζωῆς ὁμορφότερα μεγαλύνεται ἡ ζωὴ τοῦ Θανάτου! Πόσο ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ μέσα στὴν ὑπαρξὴ, μεγαλοπρεπέστερα ὁμορφαίνει ἡ ὑπαρξὴ μέσα στὴν ἀνυπαρξία! Ἀνθρώπινο νὰ φεύγῃς ὅταν εἶσαι... Θεϊκό νὰ μένῃς ὅταν δέν εἶσαι. Γλυκειά ἡ παρουσία τοῦ θνητοῦ. Φοβερὴ τοῦ ἀθανάτου ἡ παρουσία!

Σάν σήμερα ὁ θνητός θυμῆθηκε τὴν ἀθανασία του. Σάν σήμερα ὁ ἀθάνατος λησμόνησε τὴ θνητότητά του. Σάν σήμερα πέθανε ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ἐδῶ καὶ δεκάξη χρόνια. Ἔως τό χτές μία δημιουργία μετροῦσε τίς ἡμέρες τῆς. Ἀπὸ τό αὔριο μία δόξα μετρᾶ τοὺς αἰῶνες τῆς. Τό ἀναμεταξύ τους, πικρὸ γιὰ μᾶς, ἱερό γιὰ τὴν Ἱστορία, σήμερα, τό σήμερα τῆς 27 του Φλεβάρη τοῦ 1943, συγκεντρωθήκαμε νὰ μνημονέψουμε καὶ νὰ τιμήσουμε ἀπόψε. Εὐλαβικό μνημόσυνο ἄς εἶναι τῶν ψυχῶν μας τό ἀγκάλιασμα, τῶν καρδιῶν μας τό ἀντάμωμα, τῶν στοχασμῶν μας τό κοπάδιασμα. Στὴν ἱερὴ του μνήμη ἄς πετάξουμε μέ ὄ,τι φτερωτό, μέ ὄ,τι ἀγνό κλείνουμε στὸν ἠθικό μας μέσα κόσμο. Ψηλά θὰ πετάξουμε, μακριά θὰ βρεθοῦμε, σέ κόσμους ἄλλους θὰ μεταρσιωθοῦμε. Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι τῶν μεγάλων τό θεϊκό προνόμιο. Νὰ ἔλκουν καὶ τοὺς μικροὺς στό δικό τους ὕψος, νὰ μιοῦν καὶ τοὺς ἀφώτιστους στό μυστήριον τοῦ αἴλου φωτός, νὰ κάμουν καὶ τοὺς ἀφτέρωτους νὰ φτεροκοποῦν σέ γλαύκους οὐρανοὺς εὐδοχίας!

Μεγάλε μας Παλαμᾶ, πιστοὶ στὴ Μνήμη σου, πιστοὶ στὴν ἄχραντη ἑλληνικὴ σου ἀρετὴ, πιστοὶ στὴν παγκόσμια πνευματικὴ σου δόξα, προσκυνοῦμε ἀπόψε τό πέρασμά σου ἀπὸ τὴν πρόσκαιρη ζωὴ πρὸς τὴν ἀθάνατη ὑπαρξὴ. Ἐπικαλούμεθα ἀπόψε τὴν παρουσία σου, τὴν εὐλογία σου, τό χρῖσμα σου!

Ἡ ψυχὴ τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εἶναι παροῦσα καὶ μᾶς εὐλογεῖ. Ὅρθιοι ὄλοι μέ τὰ κορμιά μας εὐθυτενὴ σάν ἐπιτάφια κυπαρίσσια, μέ τίς ψυχές μας γονατιστές σάν ἀπαρηγόρητες μυροφόρες, ἄς τηρήσουμε σιγὴ ἐνός λεπτοῦ, σιγὴ μιᾶς αἰωνιότητος, στὴ Μνήμη τοῦ ποιητικοῦ μας Γενάρχη.

.....
Αἰωνία του ἡ Μνήμη!

Καί τώρα σάν ἓνα νεκρώσιμο λυρικό ανάκρουσμα, ἀντάξιο τῆς μεγαλωσύνης του κι ἄξιο νά τό μέλψη αὐτοπρόσωπα ἡ Ἑλλάδα ἡ ἴδια, ἄς ἀκούσουμε πάλι τό βοερό, τό γοερό, τό βογγερό ἐπικῆδειο σάλπισμα τοῦ Ἄγγελου Σικελιανοῦ τήν ὥρα τῆς ταφῆς τοῦ Παλαμαῖ:

*Ἦχῆστε, οἱ σάλπιγγες... Καμπάνες βροντερές,
δονῆστε σύγχορμη τή χώρα, πέρα ὡς πέρα...
Βογγῆστε, τύμπανα πολέμου... Οἱ φοβερές
σημαῖες, ξεδιπλωθῆτε στὸν ἀέρα!*

*Σ' αὐτό τό φέρετρο ἀκουμπᾶ ἡ Ἑλλάδα! Ἐνα βουνό
μέ δάφνες ἄν ὑψώσουμε ὡς τό Πήλιο καί ὡς τήν Ὀσσα,
κι ἄν τό πυργώσουμε ὡς τόν ἔβδομο οὐρανό,
ποιόν κλεῖ, τί κι ἄν τό πῆ ἡ δικιά μου γλῶσσα;*

*Μά ἐσύ, Λαέ, πού τή φτωχή Σου τή μιλιὰ,
Ἡρώας, τήν πῆρε καί τήν ὕψωσε ὡς τ' ἀστέρια,
μεράσου τώρα τή θεϊκή φεγγοβολιά
τῆς τέλειας Δόξας του, ἀνασήκωστον στά χέρια,*

*γιγάντιο φλάμπουρο, κι ἀπάνω κι ἀπό μᾶς
πού τόν ὑμνοῦμε, μέ καρδιά ἀναμμένη,
πές μ' ἓνα μόνο ἀνασασμόν: «Ὁ Παλαμαῖς!»,
ν' ἀντιβογγήση τ' ὄνομά του ἡ Οἰκουμένη.*

*Ἦχῆστε, οἱ σάλπιγγες... Καμπάνες βροντερές,
δονῆστε σύγχορμη τή χώρα, πέρα ὡς πέρα...
Βογγῆστε, βούκινα πολέμου... Οἱ ἱερές
σημαῖες, ξεδιπλωθῆτε στὸν ἀέρα!*

*Σ' αὐτό τό φέρετρο ἀκουμπᾶ ἡ Ἑλλάδα! Ἐνας λαός,
σηκώνοντας τά μάτια του, τή βλέπει·
κι ἀκέριος φλέγεται ὡς μέ τ' ἄδυτο ὁ Ναός,
κι ἀπό ψηλά νεφέλη Δόξας τονε σκέπει.*

*Τί, πάνωθ' ἐμας, ὅπου ὁ ἄρρητος παλμός
τῆς Αἰωνιότητος ἀστράφτει, αὐτή τήν ὥρα,
Ὅρφεας, Ἡράκλειτος, Αἰσχύλος, Σολωμός,*

τήν ἄγια δέχονται ψυχὴ τὴν τροπαιοφόρα,

*πού ἀφοῦ τό ἔργο της θεμέλιωσε βαθιά
στὴν γῆν αὐτή, μέ μιάν ἰσόθεη Σκέψη,
τόν τρισμακάριο τώρα πάει ψηλά τόν Ἰακχο
μέ τούς ἀθάνατους θεούς γιά νά χορέψη.*

*Ἦχῆστε, οἱ σάλπιγγες... Καμπάνες βροντερές,
δοῆστε σύγκορμη τὴ χώρα, πέρα ὡς πέρα...
Βόγγα, Παιᾶνα! Οἱ σημαῖες οἱ φοβερές,
στῆς Λευτεριάς ξεδιπλωθῆτε τόν ἄερα!*

«Βόγγα Παιᾶνα!» Τό ποίημα αὐτό, πού εἶχε συνταράξει τότε τὴ σκλάβια Ἑλλάδα καί σά θεῖος χρησμός τῆς γρήγορης λευτεριάς της δίκαια ἐρμηνεύτηκε, μᾶς χαρίζει τόν ὀραματισμό μιᾶς δραματικώτατης εἰκόνας. Καί βλέπουμε τό Σικελιανό, πού ἐνσάρκωνε τὴν ὥρα ἐκείνη τὴν Ἑλλάδα ὀλάκαιρη, νά ὀρμάη στά μαρμαρένια ἀλώνια ὅπου πάλευε ὁ Παλαμᾶς μέ τό Χάρο, νά ὀρμάη μέ ὄπλο του τὴ λύρα, νά νικάη τό Χάρο, ν' ἀρπάξῃ ἀπό τὰ χέρια του τόν Παλαμᾶ καί νά τόν ξαναφέρνῃ ἀθάνατο στό ἑλληνικό Πάνθεο! Ἡ τιτανομαχία αὐτὴ κάνει ν' ἀντηχοῦν στ' αὐτιά μας, σάν ὄντα ζωντανά, ἐξαφτέρουγα, νά παρουσιάζωνται στά μάτια μας σάν ἐνσαρκωμένοι Ἀρχάγγελοι μέ φωτεινά σπαθιά, νά ὀρμοῦν στό ἄδυτο τῶν ψυχῶν μας σάν «ἀντρειωμένοι ἄγουροι» τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου, οἱ στίχοι ἐτοῦτοι οἱ ἀσώπαστοι τοῦ Παλαμᾶ:

— Ὁ Ἀκρίτας εἶμαι, Χάροντα!
— Εἶμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχή...
— Δέ χάνομαι στά Τάρταρα!...

Δέν ἔχω τὴ δύναμη ν' ἀποφύγω μιὰ παρέκβαση γιά νά φέρω στή δημοσιότητα τῆς καταγραφῆς ἓνα ἄγνωστο ἱστορικό τοῦ ἐλεγειακοῦ ἐκείνου βόγγου τοῦ Σικελιανοῦ. Μοῦ τό διηγήθηκε ὁ θεράπωντας γιατρός τοῦ Σικελιανοῦ κ. Ἀνδρέας Βάρδας, ὅπως τοῦ τό ἐξομολογήθηκε τότε ὁ ποιητής ὁ ἴδιος. Πάλευε ὁ Παλαμᾶς μέ τό Χάρο. Κι ὁ Σικελιανός παράστεκε μέ ἀγωνία, ὅπως τό Ἔθνος ὄλο, στό χαροπάλεμά του. Μέσα στή βαθεῖά του συγκίνηση τόν φίλησε ἡ ἰδέα νά γράψῃ ἓνα ποίημα γιά τόν ἐπικείμενο θάνατο τοῦ Παλαμᾶ. Μέρη καί νύχτες πολλές τόν λάγγευσεν

αυτή ή ιδέα κι αδύνατο ήταν νά συνθέση ένα στίχο. Μόλις αναγγέλθηκε ό θάνατος του Παλαμά, σάν ένα σπινθήρας άστραπής νά σπιρούνισε τόν Πήγασό του, αναλήφτηκε στό στερέωμα της έμπνευσης, και ή ώραία έλεγεία δημιουργήθηκε μέσα σέ λίγην ώρα σάν αυτόματα. Και πραγματικά μοιάζει σάν άχειροποίητη, σά σπαραχτική κραυγή αυτοσχέδιου, άγραφου, μανιάτικου μοιρολογιού. Έχει τήν πρωτόγονη, τήν άγρια όμορφιά του ζωϊκού βόγγου. Του βόγγου ενός λιονταριού πού άντιλαλιέται τά μεσάνυχτα στην άχανή έρημο των άστρων!

«Σ' αυτό τό φέρετρο άκουμπά ή Έλλάδα!» βόγγησε τότε ό Σικελιανός.

«Σ' αυτόν τόν Τάφο σκύβει ή Έλλάδα νά δρέψη δάφνες και νά συγχομίση άνέσπερο φώς!» μπορούμε νά πούμε σήμερα, συνειδητοί προσκυνητές του ιερού του τάφου έμείς.

Όσο μεγαλώνει ή άπόσταση από τό τέρμα της ζωής του Παλαμά, τόσο μεγαλώνει και ή διάσταση της άτέρμονης κληρονομιάς του. Η μνήμη του Παλαμά δέν είναι τρυφερή, λυπητερή, συγκινητική. Είναι σκληρή, άγριόχαρη, ήρωϊκή. Δέν έχει τά συστατικά της συγκινημένης μή-λησμονησιάς ενός λυρικού ποιητή, πού είχε τέρφει πολλές καρδιές. Έχει τά συστατικά της αύστηρης παρουσίας ενός προφήτη, πού είχε φανατίσει πολλές ψυχές, πολλά πνεύματα.

Προφήτης! Και βέβαια τόν προφήτη δέν άρχουν νά τόν φκιάσουν όί άποκαλυπτικοί όραματισμοί, όί αετόφτερες ιδέες, τά πύρινα κηρύγματα. Χρειάζεται ακόμη και ή σύμφωνη πράξη, χρειάζεται και ή άποδειγμένη, ή δήλη άρετή. Ό ποιητής-λυράρης του φθάνει νά προκαλή χτυποκάρδια και δάκρυα, ό ποιητής-προφήτης δέν του φτάνει. Πρέπει νά έχη προκαλέσει, για νά κερδίση τόν αυθεντικό τίτλο, ψυχοδαρμούς κι αίματοθυσίες!

Ό Παλαμάς ήταν ποιητής-προφήτης. Λειτουργικός ήταν ό λόγος του. Παρθενική ήταν ή άρετή του. Η ενόρασή του, ή έμπνοή του ήταν παραδεισιακές. Τό γένος του, τό σθένος του, τό μένος του ήταν Διοκατέβατα. Θεόπνευστος ήταν ό άσκητισμός του. Ένα προς ένα, στίχο τό στίχο, ρυθμό τό ρυθμό άπόχτησε όλα τά άμφια, όλα τά σύμβολα του άληθινού Πατριάρχη, έως τό χρυσελεφάντινο σκῆπτρο, έως τό άδαμαντοκόλλητο έγκόλπιο, έως τήν άστεροστόλιστη μίτρα! Ήταν σωστός Πατριάρχης, ό Πατριάρχης μας, Οίκουμηνικός Πατριάρχης ήταν. Και κανένα από τά σύμβολα του αξιώματός του δέν θά του τό αφαιρέση ποτέ ή Ίστορία του Πνεύματος.

Όσο για τό χρονικό της γενιάς μας, πού τόσο τή φώτισε, τόσο τήν

ποδηγέτησε, τόσο τήν ὕψωσε, βέβαιος εἶμαι ὅτι θά τόν κατατάξῃ, ἰσάξιο καί ἰσότιμο, μέσα στούς τρεῖς μεγάλους ἱεράρχες τοῦ σύγχρονου ἔθνικοῦ μας ἄθλου, ἀνάμεσα στόν Στρατηλάτη καί στόν Κυβερνήτη. Ναί! Βέβαιος εἶμαι γιά τήν ἱστορική αὐτή κατάταξη καί δέν διστάζω νά τούς ὀνομάσω καί τούς τρεῖς κατακορφινούς ἥρωες τοῦ ἔθνικοῦ ἔπους τῆς ἐποχῆς μας: Κωνσταντῖνος, Βενιζέλος, Παλαμᾶς. Τό ξίφος. Τό πηδάλιο. Ἡ λύρα. Οἱ ἀφανεῖς, οἱ ἄγνωστοι, οἱ ἀνώνυμοι ἥρωες καί μάρτυρες τῶν πρόσφατων ἀγώνων τῆς Φυλῆς μας, ἐκεῖνοι πρῶτοι, ἐκείνων πρῶτων οἱ ψυχές, πρέπει νά αἰσθάνωνται ἱκανοποίηση καί εὐφροσύνη γιατί ὁ ὀμαδικός τους μόχθος, γιατί ἡ ὀμαδική τους θυσία, θά συμβολίζονται στίς ἀφθαρτες σελίδες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μέ τά τρία μεγάλα ὀνόματα πού ἐνσάρκωσαν τήν πολεμική, τήν πολιτική καί τήν πνευματική ἀλήθεια τῆς Ἑλλάδας τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Καί ἄς μὴν ὑποτιμηθῇ ποτέ ἡ συμβολή στά πρόσφατα ἔθνικά μας μεγαλουργήματα τοῦ πνευματικοῦ παράγοντα. Τά πεδία τῶν μαχῶν καί οἱ πολιτικοί στίβοι δέν ἔχουν μόνον ἔδαφος. Ἔχουν καί ἀτμόσφαιρα. Γιά νά χρησιμοποιηθῇ ὁ στρατηλάτης δαφνοφόρα τό ἔδαφος, καί γιά νά τό ἐκμεταλλευθῇ ὁ πολιτικός ἡγέτης καρποφόρα, ἀπαραίτητο εἶναι νά τούς δημιουργηθῇ ὁ πνευματικός προφήτης εὐκρατη ἀτμόσφαιρα, ἄνεση ψυχική, ρώμη συναισθηματική, φλόγα ἰδεολογική. Εὐνοια τῆς μοίρας μας ἦταν στήν κρίσιμη στιγμή πού ἔμελλε νά στρίψῃ ὁ κυβερνήτης τό πηδάλιο πρὸς τά μεγάλα τῆς Φυλῆς πεπρωμένα νά ἔχῃ ἐντείνει τήν ποιητική του λύρα ὁ πνευματικός προφήτης, νά ἔχῃ ἀκονίσει τό κοφτερό του ξίφος ὁ πολέμαρχος.

Δέν εἶναι πανηγυρικό εὖρημα γιά τόν τιμητικώτερο ἑορτασμό τῆς μνήμης του ἡ ἔνταξη τοῦ Παλαμᾶ στήν κορυφαία τριάδα τοῦ χρονικοῦ τῆς γενιᾶς μας. Εἶναι κρίση μου αὐστηρή καί γνώμη μου ἀδίσταχτη. Ἐκεῖ ἀνήκει. Ἐκεῖ τοποθετεῖται.

Κανένα ποτάμι δέν τρέχει χωρίς νά ὑπάρχη πηγὴ. Καμμία φωτεινὴ ἀχτίδα δέν ἐκπέμπεται χωρίς νά ὑπάρχη ἔστια. Ὅποιοι θέλουν νά παρακολουθήσουν πῶς ξεχύθηκε ὁ ροῦς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πρέπει ν' ἀνατρέξουν ἔως τίς πρῶτες πηγές, ἔως τίς παρθένες νερομάνες, πού ἀντλοῦν ἀπὸ βαθιά πάντοτε ἔγκατα τό ζωοποιό τους νᾶμα. Ἡ τύχη μπορεῖ νά μεταστρέψῃ ἐνίοτε τόν ροῦν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ δέν εἶναι ἐκείνη, πού μπορεῖ νά τόν πρωτοδημιουργηθῇ στό μυστηριακό ἐκεῖνο ἐργαστήρι τοῦ Θεοῦ, πού ἀποκαλοῦμε Ἱστορία. Ἐκεῖ μέσα, στά ἀπρόσιτα καί ἀνεξιχνίαστα ἄδυτα, πού ποτέ δέν θά τά ξεπαρθενέψῃ ἀνθρώπινος μηχανικός πύραυλος, ἐκεῖ μέσα στό Ἅγιο Βῆμα τοῦ ὑπαρχτοῦ κόσμου, ὅπου

τελετουργούνται τά Ἅγια τῶν Ἁγίων τῆς Ζωῆς, δέν μπορεῖ νά ἐμφωλευή στεῖρο καί τυφλό καί ἄβουλο σκότος. Ἐμφωλεύει μόνον δημιουργικό, ἀνοιχτόματο, θεληματικό φῶς! Ἐμφωλεύει ὁ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ Λόγος!

Καί μέ τήν ἀπεριόριστη ἔννοια τοῦ Λόγου αὐτοῦ, μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι ὅτι ψυχική καί πνευματική καλλιέργεια προπαρασκευάζει πάντοτε τίς μεγάλες ὁμαδικές ἐξορμήσεις, τίς ἔνδοξες πραγματοποιήσεις ἱστορικῶν πεπρωμένων.

Ἔχω ἰσχυριστῆ ὅτι ἡ Ὀρθοξεία μέ τό κήρυγμά της καί ἡ Φυλή μέ τήν φλογέρα της προπαρασκεύασαν τήν ἐθνεγερεία στά 1821. Ἡ πρώτη μέ τό Βαγγέλιο της καί ἡ δεύτερη μέ τό Δημοτικό της τραγοῦδι προετοίμασαν τό ἱστορικό ἐκεῖνο θαῦμα.

Ἰσχυρίζομαι ὅτι μιᾶ εἰρηνική πνευματική ἐπανάσταση μέσα στό σπλάχνα τοῦ Ἑθνους, προπαρασκεύασε τούς ἄθλους τοῦ 1912-1913. Τό ἀμείλιχτο χτύπημα τῆς στεῖρας προγονοπληξίας, τό ἀλύπητο καυτηρίασμα τῆς κούφιας πατριδοκαπηλείας, ἡ συνειδητοποίηση τῶν ζωντανῶν ἠθικῶν δυνάμεων τῆς τρέχουσας γενιάς, ἡ κατανίκηση τοῦ ἀποξεραντικοῦ λογιοτατισμοῦ, ἡ ἐξαπόλυση τῆς δροσερῆς αὔρας τοῦ δημοτικισμοῦ, αὐτά ὅλα ἀνάκοψαν τό κατρακύλισμα τοῦ ξεπεσμοῦ, πού εἶχε κορυφωθῆ μέ τήν ἡττα τοῦ 1897 καί βοήθησαν τή χώρα νά ξαναπάρη τόν ἡρωϊκό ἀνήφορο τῆς νέας ἔξαρσης. Πολλοί παράγοντες, πολλές ἰδιοφυΐες, πολλά κεφάλαια ἐργάστηκαν καί ξεχωριστά καί ὁμαδικά, ἄσχετα καί σχετικά τό ἓνα μέ τ' ἄλλο, παράλληλα καί ἐπάλληλα, ὁμόκεντρα πάντα, γιά νά ἐπιτευχθῆ τό μεγάλο κατόρθωμα. Πνευματικό ἦταν στή βάση του, στήν ἀρχή του, στήν πηγὴ του. Ὁ Λόγος ἦταν πού ἔδωσε καί τό σύνθημα καί τό ἔναυσμα. Ὁ Λόγος ἦταν πού ἐναποθήκεψε τήν ἐκρηκτικὴν ὕλη. Κ' ἔπειτα ἦρθαν οἱ Ἄλλοι πού κατεῦθναν τό ἱερόν πῦρ πρὸς τούς θετικούς τοῦ Ἑθνους σκοπούς. Ὁ Λόγος ἦταν πού ἀναφετῆ φλόγα τοῦ φούρνου. Κ' ἔπειτα ἀκολούθησαν οἱ Ἄλλοι πού ἔδωσαν στό ζυμᾶρι τό σχῆμα τοῦ καρβελιοῦ. Κ' ἔπειτα ἦρθαν οἱ Ἄλλοι πού ἔφησαν στό φούρνο τό φωμί. Ὅταν ξεφουρνίζουμε τό φωμί καί τό λιμπιζόμεστε καί μᾶς χορταίνει, ἄς μὴ λησμονοῦμε ποτέ ὅτι τό πρωτοχρωστᾶμε στή Γῆ καί στό σπόρο καί στό γεωργό.

Γῆ στήν περίπτωσί μας εἶναι ἡ ἐθνική ψυχὴ καί σπόρος εἶναι ὁ Λόγος καί γεωργός εἶναι ὁ πνευματικός ὀργοτόμος.

Πολλοὶ διαλεχτοὶ Ἑλληνας, στόν πνευματικό κληρωμένοι τομέα, χειραφετημένοι ἀπὸ τίς προλήψεις, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τούς φατριασμούς, λυτρωμένοι ἀπὸ τό τέλμα, βγῆκαν στήν παγᾶνα τήν ἐποχὴ ἐκεῖ-

νη και ὀργωτόμησαν τό ἔθνικό χωράφι, τό ξεχέρωσαν, τό ξεπέτρωσαν, τό σβωλοκόπησαν, τό ἄνοιξαν μέ τό ἀλέτρι, τό 'σπειραν, τό βοτάνισαν, τό πότισαν, τό παράδωσαν στους θεριστάδες. Διαλεχτός μέσα στους διαλεχτούς αὐτούς στάθηκεν ὁ Κωστής Παλαμᾶς. Ριζοτρίχι κι ἀνθοκορφή στό νέο φύτρο ὁ λόγος του, ἡ πνοή του, τό ἔργο του. Ἄλλοτε μέ τή σατιρική τρομπέτα, ἄλλοτε μέ τή λυρική φλογέρα, πότε μέ τό βουκολικό βούκινο, πότε μέ τήν ἐπική σάλπιγγα, τώρα μέ τή γνωμική φεγγοβολή, τώρα μέ τό ρητορικό κεραυνό, μέ τό καλό και μέ τό κακό, μέ τό ράπισμα καί μέ τό χᾶδι, μέ τήν εὐχή καί μέ τήν κατάρρα, δασκάλεφε καί φρονημάτισε τό Ἔθνος, δείχνοντάς του τήν ἀληθινή του ἀξία, τόν πραγματικό του δρόμο, τήν ὀρθή του κατεύθυνση. Τόν ἑλληνικό πατριωτισμό τοῦ τέλους τοῦ περασμένου αἰῶνα, ξεπεσμένον, ξεζουμισμένον, ξεθωριασμένον ὁ Παλαμᾶς, κατά μεγάλο μέρος, τόν ἐξυγίανε, τόν ἐμφύχωσε, τόν ἐξύψωσε. Μέ τή γλῶσσα τοῦ λαοῦ, μέ τήν ψυχή τοῦ λαοῦ, μέ τήν φλόγα τοῦ λαοῦ τόν καχεκτικό καί χτικιασμένον, ἐκείνη τήν ἐποχή, πατριωτισμό, ὁ Παλαμᾶς τόν ξαναζωντάνεψε. Ἀπό στεῖρα πατριδοκαπηλεία τόν ἔκανε πάλι δημιουργική πατριδολατρεία. Ἀπό κούφια λογοκοπία τόν ἔκαμε μεστή συνείδηση. Ἀπό ἄμυαλη προγονοπληξία τόν ἔκαμε συνετή ἔθνοπεποίθηση. Ἀπό πομφόλυγα τόν ἔκαμε διαμάντι!

Ἄλλά γιά νά τό μπορέση αὐτό γιά ὄλους, μπόρεσε πρώτα νά σακφαλώση ὁ ἴδιος σέ φηλό καρραούλι, σέ περιθωρη βίγλα, σέ ἀνεμπόδιση ὀλοτρόγυρα σκοπιά. Ἐββαλε κάτω ἀπό τό μάτι του, κάτω ἀπό τήν ἐποπτεία του ἅπαν τό Ἑλληνικόν, ὄλο τόν ἱστορικό χῶρο τοῦ ἔθνικοῦ μας βίου. Εἶδε τήν ἑλληνικήν ἐνότητα ἄμεσα, ἀπό κοντά, ἀπό παντοῦ, ἀπό μέσα κι ἀπέξω, ἀτόφια μονοκόματη, ἀδιαίρετη σέ παρόν, παρελθόν καί μέλλον, σά μιά σφαῖρα πού, ὅπως κι ἂν γυρίση, ὅθε κι ἂν κυλήση, ὅπου κι ἂν σταθῆ, θά δείξη καθαρά, σταθερά, ἀπαράλλαχτα τόν ἕνα καί μοναδικό ἔθνικό χαραχτήρα μέ τίς προαιώνιες φυλετικές του ἀρετές ὀλοζώντανες.

Ἦρθεν, ἐκεῖ φηλά, σέ προσωπική γνωριμιά μέ τή Μοῖρα τῆς Φυλῆς, πού τοῦ μίλησε καί τῆς ἀντιμίλησε. Ἐκείνη τόν δοκίμασε, αὐτός τήν πίστεψε. Ὁ διάλογός τους ἔγινε στή γλῶσσα τῶν ἄστρων. Ἐμαθε νά ἐρμηνεύη τίς γραφές τῆς Ἱστορίας. Μά, τό σπουδαιότερο, ἔμαθε νά κρυφομαντεύη τίς προθέσεις της, νά προαισθάνεται τά σχέδιά της.

Ἀπό ὅπου κι ἂν ἐκπορεύονταν κάθε ἑλληνική ἀχτιδοβολή στόν ξάστερο θά ἐρχόταν νά συγκεντρωθῆ φακό τοῦ Παλαμᾶ, νά ζεστάνη τήν καρδιά του, νά ἰριδίση τή σκέψη του. Στό ἄγρυπνο καλειδοσκόπιό του ἐπρόσπεφτε κάθε εἰκόνα, κάθε σκηνή, κάθε ἐπεισόδιο τοῦ ἑλληνικοῦ βίου.

Στό σειсмоγράφο του καταγράφονταν κάθε κραδασμός, κάθε δόνηση, κάθε αναπαλμός της καρδιάς τοῦ Ἑθνους.

Καί δέν ἦταν ἡ ποιητική του μεγαλοφυΐα, ἡ ἔμφυτη εὐαισθησία του, ὁ ρωμαλέος στοχασμός του μόνον, πού τοῦ ἐξασφάλιζαν αὐτόν τόν ἀμνητό τῶν συγκινήσεων, πού τοῦ προσπόριζαν αὐτόν τό θησαυρό τῶν ἰδεῶν. Ἦταν ὀλόγυρα σ' αὐτά, ὡσάν χρυσοκέντητο περιθώριο, ἡ πλατεία του παιδεία, ἡ βαθειά του μάθηση, ἡ ὑψηλή του σοφία, ἡ μεγάλη του μόρφωση. Τά κληρονομημένα ἀπό τή δασκαλογενιά του στοιχεῖα, πού δίχως ἄλλο ἀποτελοῦσαν τό ἀπόκρυφο μετάλλευμα τοῦ ψυχικοῦ του ὑποστρώματος, δημιουργοῦσαν ἔδαφος πρόσφορο γιά νά ριζώσουν εὐκολα, ἄνετα, πολλαπλασιαστικά οἱ σπόροι τῶν γνώσεων.

Ἔτσι, ἐσωτερικά, ὑποκειμενικά, διαμορφώθηκε μέ φυσικήν ἀναγκαιότητα ὁ Παλαμᾶς σέ μιά πνευματική προσωπικότητα ἐξαιρετικῆς ὀλκῆς. Ἡ πατροπαράδοτη κληρονομιά του, ἐκτός ἀπό τή φιλομάθεια, τοῦ εἶχε ἐνσταλάξει καί τή φιλοπατρία καί τή φιλοτιμία καί τόν ἔρωτα τῆς ἀρετῆς. Ἀρματωμένος ἀτομικά μέ τόσα πολυδύναμα ὄπλα, εὐτύχησε νά συστρατευτῆ στόν ὠραῖο ἀγῶνα τῆς ἀνάτασης μέ ἄλλους διαλεχτούς Ἑλληνας, πού μέ τίς δικές τους πρωτοβουλίες, μέ τίς δικές του δημιουργίες τοῦ στάθηκαν πολύτιμα χρήσιμοι. Σύγκαιρα καί παράλληλα πολλά ἀντικειμενικά γεγονότα ἤρθαν νά συνεπικουρήσουν τόν Παλαμᾶ στήν φωτισμένη ἐπίγνωση τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἀνέναντου ἑλληνικοῦ γίνεσθαι. Ἦρθαν νά τόν ἐπικουρήσουν στή βαθύτερη συνειδητοποίηση τῶν αἰώνιων ἀξιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κεφαλαίου καί στήν ἀποφασιστικήν ἐξόρμηση γιά τήν ἀνανέωση τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, μέ σύνεργα τίς σύγχρονες, ζῶσες, ἰκανότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Μπορεῖ νά εἰποῦμε ὅτι τά γεγονότα αὐτά ἦταν: Ἡ ἀναζωπύρωση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ἡ ἀνακάλυψη τῶν λειψάνων τοῦ ὀμηρικοῦ κόσμου στήν Τροία καί στίς Μυκῆνες. Ἡ ἀναβίωση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων. Ἡ ἀναστήλωση τοῦ βυζαντινοῦ μεγαλείου. Ἡ ἐνοποίηση τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν θησαυρῶν τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας ἀπό τόν Νικόλαο Πολίτη. Ἡ ἐπιστημονική ἀποκατάσταση τῆς δημοτικῆς γλώσσας ἀπό τόν Ψυχάρη. Ἡ ἀνάφλεξη τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ἀπό τούς Δραγούμηδες καί ἀπό τούς Μελάδες.

Ἡ ἀναζωπύρωση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στήν Εὐρώπη, τά θαυματουργά ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης στά κυριώτερα σημεῖα τῆς ὀμηρικῆς γεωγραφίας, ἡ ἀναβίωση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων μέ τήν παγκόσμια ἀπήχηση, συντέλεσαν ὥστε ν' ἀναλάμψη γοητευτικό

σ' όλον τόν πολιτισμένον κόσμον τό ἀρρενωπό κάλλος τοῦ ἀρχαίου ἑλλη-
νικοῦ βίου, τήν ἐποχή ἀκριβῶς πού ἀντρωμένος πιά ὠρίμαζε βιοπαλαι-
στής τῆς Ἀθήνας ὁ ρωμαντικός νεανίσκος τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ φυχή
τοῦ Παλαμᾶ δέχτηκε τίς προσφορές ἐκεῖνες μέ ὄλους τούς πόρους της.

Ὁ ὕμνος του γιά τήν πρώτη νέαν Ὀλυμπιάδα:

*«Ἀρχαῖο πνεῦμα ἀθάνατο, ἀγνέ Πατέρα
τοῦ ὠραίου καί τοῦ μεγάλου καί τοῦ ἀληθινοῦ...»*

δέν ἦταν ἓνα τυχαῖο εὐκαιριακό ποίημα. Ἦταν ἓνα ἀνάβρυσμα ἀπό τίς
πρωτοπηγές τῆς Κασταλίας. Ἦταν ἐχτέλεση ἱερῆς ἐντολῆς δοσμένης
ἀπό συμβούλιο Θεῶν τοῦ Ὀλύμπου. Δέν ἦταν ἀμύητος ὁ Παλαμᾶς στά
μεγάλα μυστήρια τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἀλλά ἔμοιαζε σάν χειροτονία
του σε ἀνώτερα ἱερατικά ἀξιώματα μέσα στόν κόσμον τῶν μυστηρίων
ἐκείνων, ἡ ἀνάρρησή του στό ὕψος μιᾶς ἐποπτείας, πού τῆς δάνειζαν νέο
φῶς οἱ Βιλαμόβιτς καί οἱ Κρουαζέ, μέ τίς ἐπιστημονικές τους συγγρα-
φές, πού τῆς χάριζαν κίνηση ζωῆς ὁ Σλῆμαν μέ τίς ἀρχαιολογικές του
ἀνασκαφές, ὁ Κουβερτέν μέ τίς ἀθλητικές του πρωτοβουλίες. Ἀπό τέτοι-
ες σύγχρονες του πηγές εἶχε τροφοδοτηθῆ ἄφθονα ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ
Παλαμᾶ, πού τόσο διευκόλυνε τή γονιμοποιό συγγένειά του μέ τό κλασ-
σικό ἑλληνικό πνεῦμα καί τήν διεγερτηρική ἐξοικειώσή του μέ τίς θελ-
κτικές μορφές τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Μέ τό νά εἶναι μεστή καί φω-
τισμένη ἡ ἀρχαιογνωσία του, μπόρεσε ν' ἀναπτύξῃ μίαν ἀρχαιολατρεία
συνειδητή, ἰσορροπημένη, ὀλοζώντανη, κι ὄχι σχολαστική, ἀνερμάτι-
στη, χανωτική. Δέν τήν ἔνοιωθε ὁ Παλαμᾶς τήν Ἀρχαία Ἑλλάδα σάν
ταριχεμένο σῶμα, ἀλλά σάν φυχή ἀνάφτερη!

Ἄν ἡ πρωτόγενη λάμψη τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Τροίας, τοῦ Παρθενῶνα, τῆς
Ὀλυμπίας δέν ἔπαψε ποτέ νά διαπερνᾶ τά σκοτάδια τῆς Ἀνθρωπότητας,
ὅποιος Ἄδης κι ἂν τά ἔχη κάθε φορά ἐξαπολύσει ἐπάνω στήν ὑψηλο
σφαῖρα, ἡ δευτερόγενη λάμψη τοῦ Βυζαντίου, μολονότι ἐνισχυμένη ἀπό
τήν ἐσωτερική φλόγα τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχε γιά ἓνα μικρό διάστημα
σκοτεινιάσει, εἶχε ἀμαυρωθῆ. Ἡ ἱστορία τοῦ Πνεύματος καί εἰδικώτερα
ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης ὑπερπηδοῦσε γιά πολύν καιρό τό Βυζάντιο καί πῆ-
γαινε αὐθαίρετα, ἀθεμέλιωτα νά γεφυρώσῃ τήν Κλασσική ἐποχή μέ τήν
Ἀναγέννηση.

Ἀλλά ἓνας ὀλόκληρος πολιτισμός μακρῶν αἰῶνων, πού εἶχε προ-
σῆσει τήν Εὐρώπη ἀπό τήν ἐκβαρβάρωση, δέν ἦταν δυνατόν νά μείνῃ
γιά πάντα θαμμένος κάτω ἀπό τό αὐθαίρετο ἐκεῖνο γεφυρωτό τόξο. Δέν

ἄργησε νά διαπιστωθῆ ἡ ταυτότητα καί ἡ προέλευση τῶν φορέων τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς κληρονομίας πρὸς τοὺς ἐμμέσους κληροδόχους τῆς Δύσεως. Βυζαντινοὶ λόγιοι ἦταν οἱ φορεῖς, καί ἀπὸ τὸ Βυζάντιο εἶχαν μεταφέρει στὴ Δύση τὴ γύρη τῆς νέας ἀνθοφορίας, τὸ ἔναυσμα τῆς νέας ἀνάφλεξης. «Φεύγοντες τῆς πατρίδος τὸν ὄλεθρον ἐγένοντο αὐθις πνευματικοὶ τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνες», γράφει ὁ Λεοπάρντι.

Ἡ αἴγλη τοῦ βυζαντινοῦ μεγαλείου σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις του δέν ἄργησε νά καταθέλξει τὸν πολιτισμένο κόσμο κάτω ἀπὸ τοὺς πυρσοὺς τῶν Σιλουμπερζέ καί τῶν Κρουμβάχερ. «Καί τῶν αὐτοκρατόρων μας ὁ σταυραετός μακριάθε κλαγγάζει ἀπὸ τὴν ξενητεία...».

Ὁ Παλαμᾶς παίρνει τὸ ἱερό πῦρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα καί ἀνάβει μὲ αὐτὸ τὰ καντήλια τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἀπὸ τὸ Κρόνιο τῆς Ὀλυμπίας θητεύει στὸν Ἰππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης. Χωρὶς νά διαγραφῆ οὔτε ἀπὸ τὴν φάλαγγα τῶν Μαραθωνομάχων, οὔτε ἀπὸ τὸν Ἱερό Λόχο τῶν Θηβῶν, οὔτε ἀπὸ τίς σάρισσες τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐγγράφεται Ἀκρίτας στὰ φουσσᾶτα τοῦ Διγενῆ. Γιά νά περᾶση ἔπειτα στὸ νταϊφά τοῦ Βλαχάβα κι ἔπειτα στὸ ἀσκέρι τοῦ Μάρκο Μπότσαρη κι ἔπειτα στὰ εὐζωνικά Τάγματα τοῦ Μπιζανιοῦ.

Νομίζω ὅτι ταυτόχρονα μὲ τὸ νέο ξάπλωμα τῆς Βυζαντινῆς ἀνταύγειας σ' ὄλον τὸν πολιτισμένο κόσμο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἦρθε τότε νά πολιτογραφῆσθῇ τὸν Παλαμᾶ στὰ κατάστιχα τῶν Βουλγαροχτόνων καί τῶν Τσιμισκῆδων τὸ φούντωμα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα στίς Καστορίες καί στὰ Μελένικα. Ὁ σταυραῖτός τῶν Αὐτοκρατόρων μας δέν κλάγγαζε μονάχα μακριάθε ἀπὸ τὴν ξενητεία, ἀλλὰ καί σιμάθε ἀπὸ τὴν Στάτιστα, ὅπου πέθανε ὁ Παῦλος Μελάς, ἀπὸ τὸ Τέχοβο, ὅπου μαρτυροῦσε ὁ Τέλλος Ἄγρας.

Καί ὀλοκληρώνεται ὁ ποιητῆς σέ πνευματικὸ στρατιώτη ὀλάκερο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, συγχρονισμένου σέ ἀδιαίρετην ἐνότητα. Τὴν ὀλοκλήρωσή του αὐτὴ θά τὴν ὀφείλῃ κατὰ ἓνα μέρος καί στὸν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο. Εἶχε κι' ἐκεῖνος κυρώσει μὲ τὴ σφραγίδα τῆς Ἐπιστήμης τὴ ληξιαρχικὴ πράξη τῆς ἀθανασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καί τῆς ἀδιάσπαστης μέσα στὴν ἀθανασία αὐτὴ ἱστορικῆς του ἐνότητας. Μέσα στὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Ἱστορικοῦ, ὡσάν μέσα στὸ μαγεμένο αἶμα τοῦ στοιχειωμένου Δράκοντα, ἐβύθισεν ὁ ποιητῆς τὴν πανοπλία του καί τὴν ἔβαψεν, ὅπως βᾶφουν τὸ ἀτσάλι στὴ φωτιά, τὴ χαλύβδωσε, τὴ φλωροκάπνισε.

Ὁ Πήγασός του, κεντρισμένος κι ἀπὸ τὴ χρυσὴ γραφίδα τῆς Κλειῶς, ἀλαφιάζεται, ἀφιονίζεται, ἀφηνιάζει. Καί σέ διαρκῆ κατάσταση

οϊστρου τροχάζει άνετα, έξοικειωμένα, έγκλιματισμένα στά άχανή ποιητικά διαστήματα τών μεγάλων έκείνων έλληνικών άστερισμών, πού καλούνται Όμηρικά έπη, Άκριτικός κύκλος, Κλέφτικα τραγούδια.

Άν ό Παπαρρηγόπουλος άπλωσε μέ τήν Ίστορία του μπροστά στά μάτια μας, σάν καλοϋφαντο πέπλο, τήν άπόδειξη τής ένότητας του Έλληνικού Έθνους, ό Παλαμαΰς ύψωσε μέ τή λύρα του τήν συνείδηση τής ένότητας αύτής σάν στήλη θερμού φωτός μέσα στίς ψυχές μας. Άλλά τό κατώρθωσε αύτό, γιατί όσο κι άν έχτιμοϋσε τίς μεγάλες προγονικές κληρονομίες του παρελθόντος, δέν ύποτιμοϋσε καθόλου τό ζωντανό κεφάλαιο του παρόντος. Τήν ένότητα και τήν αίωνιότητα τής Φυλής δέν τίς εύρισκε μέσα στά ψυχρά κατεβατά τών κειμένων ή μέσα στίς σεβάσιμες μορφές τών μνημείων. Τίς εύρισκε μέσα στή ζωντανή ροή του έλληνικού αίματος, μέσα στή θερμή πνοή τής έλληνικής ανάσας. Όταν παιδί δεκαπέντε χρόνων έκφωνοϋσε τόν πανηγυρικό τής Έξόδου του Μεσολογγιού, άψευστη έχομε άπόδειξη, ότι στο λίκνο του άκόμα άπό λαγγιόλια κλέφτικης φουστανέλλας ήταν βγαλμένη ή φασιά του, άπό φλωροκαπνισμένα άρματα όπλοθήκης του 21 ήταν φκιασμένο τό χαίμαλί του. Ωριμος τώρα, πάνοπλος, ξεσπαθωμένος μέ τήν πύρινη ρομφαία του Λόγγου, άντικρύζει τήν Έλλάδα σάν ένιαία ιστορική Μορφή.

Γι' αύτό μπορεί νά γράψη:

*«Κ' είναι σάν Άπόλλωνες οί Σταυρωμένοι,
των Όρφέων κρατάν τίς λύρες οί Χριστοί».*

Συντήχει τήν Τριλογία του Χρόνου σέ μιá και μόνο ιστορική μονάδα, άποστάζοντας όλα μαζί τά ζωντανά στοιχειά άπό τό παρελθόν, άπό τό παρόν, άπό τό μέλλον. Άπό τούς ιερούς τάφους τών νεκρών, άπό τούς άγκαθερούς στίβους τών ζώντων, άπό τά ροδοστρωμένα λίκνα τών άγέννητων:

*«Γνώμες, καρδιές, όσοι Έλληνες,
ό,τι είστε, μήν ξεχνάτε:
Δέν είστε άπό τά χέρια σας
μονάχα, όχι! Χρωστάτε
και σέ όσους ήρθαν, πέρασαν,
θά ρθοϋνε, θά περάσουν.
Κριτές θά μās δικάσουν
οί άγέννητοι, οί νεκροί...»*

Τό βαθύτατα ἔμφυτο ἀλλά καί ἐντατικώτατα καλλιεργημένο νεοελληνικό του Ἐγώ, ἦρθε σύγκαιρα νά ἐμπλουτίσῃ ἀκόμη περισσότερο τό ἀνοιγμα τοῦ θησαυροφυλακίου τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας, ἀπό τό χρυσό κλειδί τοῦ Νικολάου Πολίτη. Ἀνάμεσα στούς «Πατέρες» του καταγράφει τό σοφό ἐπιστήμονα στούς «Βωμούς»:

*«Χαῖρε, ὁ Πολίτης, ὁ Σοφός! — Ἡ αὐγή ροδογελοῦσε,
στ' ἀραχνιασμένο, στό κλειστό παλάτι βαρὺς ὕπνος
τό γέρο καταχώνιαζε τό βασιλιά, τό Μῦθο,
καί γύρω του νυχτερευτές καί λιβανίστρες γύρω
θρησκείες, λατρεῖες, καί οἱ βωμοὶ λογῆς καί σά σβησμένοι.
Καί τά πορτοπαράθυρα τοῦ παλατιοῦ τ' ἀνοίγεις
καί μπάζεις μέσα τῆς ζωῆς τό φῶς καί τόν ἀέρα,
καί λές τοῦ Μύθου: — Εὐπνησε! — Καί λές τοῦ Ρήγα: — Μίλα,
ξύπνα, καί νά ἡ Παράδοση καί νά ἡ νεραΐδα· μίλα!—
Καί ξεσκεπάζεις τῆς κρυφῆς λιγόλογης Παροιμίας
τ' ἀγαλματένιο πρόσωπο, νόημα, φωνή τῆς δίνεις.
Καί τῆς καρδιάς μας τήν καρδιά μᾶς δείχνεις, τό Τραγοῦδι
τ' ὀλόδροσο, τό πίο ὄμορφο ρηγόπουλο, καί κράζεις:
— Ἀκοῦστε το πῶς κελαηδεῖ καί δέστε το πῶς πάει!—
Χαρῆτε, νιάτα ἐλληνικά, περφηανέφου, Μάννα!»*

Ἡ ἐσωτερική τελείωση τοῦ Παλαμά, ἡ συμπλήρωση τοῦ ψυχικοῦ του ἐξοπλισμοῦ, ἡ ὀριστική ὀργάνωση τῆς ποιητικῆς του ἐκστρατείας γιά τήν κατάχτηση τοῦ πανελληνίου χώρου, γίνεται μέ τήν μύησή του στή ζῶσα Λαϊκή Παράδοση, μέ τό μεθύσι ἀπό τό κρασί τοῦ Δημοτικοῦ Τραγοῦδιου, μέ τό νεραϊδόπαρμά του ἀπό τή Μητρική Γλῶσσα. Τώρα εἶναι τό πνεῦμα του ὀλανθισμένο. Τώρα εἶναι τό νεῦρο του τεντωμένο. Τώρα εἶναι ὁ δημιουργικός του ὄργανισμός κατακορυφωμένος. Ἀκάθεχτος ἀμολιέται σάν Δράκοντα, σά Στοιχειό στον ἀπέραντο χώρο τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, τόν διατρέχει ἀλαχάνιαστα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη, πάει, ἔρχεται, φεύγει, ξαναγυρίζει σέ διαρκῆ ἔξαρση, σέ διαρκῆ ἕμερο. Θερίζει χωράφια, τρυγάει ἀμπέλια, λοτομάει δάση, ξαφρίζει πέλαγα, ξεσκάφτει μέταλλα. Παντοῦ βρίσκει σπαρμένες ιδέες, ἀνθισμένα αἰσθήματα, καρπισμένα ἔργα. Συγκομίζει, ξεσπορίζει, ξανασπέρνει. Ὀργοτόμος ἀκαταπόνητος, δέν ἀφίνει πλέθρο ἰδεολογικῆς γῆς ἀκαλλιέργητο. Χρυσοθήρας ἀξεδίφαστος, δέν ἀφίνει κορυφογραμμῆ φιλοσοφικοῦ βουνοῦ ἀνεξερεύνητη. Αἰγίπανα ἀκόρεστος, δέν ἀφίνει Νεραΐδα ποιητικῆς λαγκαδιᾶς ἀξε-

παρθένευτη. Ὀργιάζει σύφυχος καί σύγκορμος μέ τή φαντασία του, μέ τή σκέψη του, μέ τή μνήμη του, μέ τή λαλιά του, μέ τήν πέννα του. Ἀκατάπαυστο εἶναι τό δημιουργικό του ὄργιο. Μέ φαινόμενο μοιάζει φυσικό, μεγαλόπρεπο. Ἄτονη θά ἦταν ἡ παρομοίωσή του μέ τήν τριχυμία τοῦ ὠκεανοῦ, μέ τό ἀέναο καταγκρέμισμα τοῦ καταρράχτη, μέ τήν ἔκρηξη τοῦ ἠφαίστειου, μέ τήν βροχή ἄστρων! Εἶναι κάτι σάν ὅλα αὐτά μαζί. Σάν συνανάμιξη τῶν τεσσάρων στοιχείων σ' ἓνα ἐνιαῖο σύνολο, ὅπου δέν ξεχωρίζεις τή φωτιά ἀπ' τό νερό καί τό χῶμα ἀπό τόν ἀγέρα! Αὐτό θά πῆ Δημιουργός. Αὐτό θά πῆ Δημιουργία ποιητική.

*«Τῶν Θεῶν βωμοί,
κάστρα τῶν πατρίδων,
τῆς Ἀγάπης περιβόλια
ξύπνα τα τ' ἀθάνατα,
κοσμοπλάστρα Μουσική!»*

«Μουσικήν ποιεῖ». Μέ αὐτό τό ἔμβλημα πλάθει τόν κόσμο του, ὅπου τά «ὄνειρα τῶν ἔργων καί τῶν ὀνείρων τά ἔργα» συγχέονται σέ μιάν ἀνήσυχη, δημιουργική μακαριότητα. Δέν ξεχνάει τόν ἀφορισμό τοῦ Πλάτωνα στό «Φαίδωνα»: «τόν ποιητήν δέοι, εἴπερ μέλλοι ποιητής εἶναι, ποιεῖν μύθους, ἀλλ' οὐ λόγους». Μόνον ἔτσι μπορεῖ ἡ ποίηση νά γίνη «τό ὑπέρτατο λουλουδί τοῦ Λόγου». Μόνον ἔτσι μπορεῖ νά παραστήσῃ «τήν ἀλήθεια τῶν ὀνείρων» καί μπορεῖ νά πραγματοποιήσῃ «τό ὄνειρο τοῦ ἀληθινοῦ». Νά ἐφαρμόσῃ μέ ἄλλα λόγια τό διαμαντένιο νόμο τοῦ Σολωμοῦ: «μέ λογισμό καί μ' ὄνειρο». Ὁ Παλαμᾶς, ἔχοντας τόσο ὑψηλή συνείδηση τῆς ἐντολῆς του, χάραξε τό δρόμο του σ' ἀπρόσιτα κορφοβούνια, ὅπου σμίγει ὁ λογισμός μέ τ' ὄνειρο, καί τόν ἀκολούθησε σταθερά, ἡρωϊκά, ἀσυμβίβαστα. Μολοντί ὁ ἴδιος γράφει: «Δέν εἶμαι ἀπό κείνους πού ἀνοίγουν προγράμματα στό ἔργο τοῦ ποιητῆ· ἐλεύθερα θά δουλέψῃ ὁ ποιητής καί χωρίς προγράμματα καί χωρίς συνταγές καί μόνον ἀκούγοντας τήν ὅποια φωνή τῆς καρδιάς του», ἐν τούτοις ὁ ἴδιος πάλι δέν παραλείπει, συμφωνώντας μέ τόν ποιητή τῆς Κυρά-Φροσύνης, νά συμβουλέψῃ τόν τρόπο, μέ τόν ὅποιο μπορεῖ νά ἀναδειχτῆ «ὁ μελλόμενος μέγάλος ποιητής τῆς Ρωμισσύνης, ὁ βασιλιάς τῶν ποιητῶν της». Καί τόν τρόπο αὐτόν ἀκολουθώντας ἔβαλε ὅλη του τήν ἐπική πνοή, ὅλη τήν λυρική του σκέψη γιά ν' ἀνταμώσῃ τήν ἡρωϊκή λεβεντιά τοῦ Βαλαωρίτη μέ τή συνθετική δύναμη τοῦ Σολωμοῦ καί νά παρασκευάσῃ ἔτσι τό

μαγικό φίλτρο τῆς μεγάλης ποίησης. Ὡς ποιό σημεῖο τό κατώρθωσε, πρόωρο εἶναι ἴσως ἀκόμα νά τό προσδιορίσουμε μέ ἱστορική ἀκρίβεια. Τό κρασί του πρέπει ἀκόμα νά παλιώσῃ πιό πολύ μέσα στήν ἐθνική κάβα γιά νά μαρτυρηθῇ ὅλη του ἡ ἀξία. Ἡ ἀθανασία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου δέν εἶναι πάντοτε μιά συνεχῆς γαλήνη ἐπιβίωσης. Εἶναι συχνά μιά ἐπαναλαμβανόμενη τρικυμία ἀναβιώσεων. Ὁ καιρός ἔχει, καμμιά φορά, πολλές σφραγίδες. Καί ἀργεῖ νά ἐπιθέσῃ τό τελειωτικό του χρυσόβουλο. Ὁ ἀφορισμός τοῦ Λογγίνου ὅτι ὑψηλά ποιητικά ἔργα εἶναι τά «διά παντός ἀρέσκοντα τοῖς πᾶσι» ἐπιβάλλει μακραίωνη δοκιμασία.

Ὅπως καί νᾶναι ὁ Παλαμᾶς τράβηξε γιά ψηλές κορφές. Μεγάλος Ἕλληνας καί μέγας ἀνθρώπος ὅπως ἦταν, δημιούργησε ἕνα ὁλόκληρο δικό του κόσμο, ἕνα δικό του ἐξωτικό Παράδεισο, ὅπου δύσκολα προσανατολίζεται κανείς καί δυσκολώτερα ἐγκαθίσταται. Γιατί, ξετρέχοντάς τον, ἀνακαλύφτει ὀλοένα ψηλότερα κορφοβούνια καί ὀλοένα τερπνότερες κρυμμένες ὁμορφίες. Ἡ περιπλάνησή μας σ' αὐτόν τόν ἀνωφερῆ παραδεισιακό κόσμο του μοῦ θυμίζει τοῦ ἴδιου τήν ἐξομολόγηση γιά τή γνωριμιά του μέ τόν ποιητικό κόσμο τοῦ Οὐγκώ: «...Ἐνα ψηλό στά βάθη τῶν ὀριζόντων μου βουνό πού μποροῦσα ἀπό κάποιες του ραχοῦλες, μ' ἕνα ἐπίμονο σκαρφάλωμα νά βρεθῶ στά ὕψη ὅπου ὁ κόσμος καί ὀλόγυρα καί ψηλότερα καί χαμηλότερα ξανοίγεται μέ τή χάρη τῆς ζωγραφιάς. Ὅμως βουνό πού μοῦ ἦταν ἀκόμα ἡ κορφή του ἀπροσπέλαστη — ἡ κορφή πού σοῦ δίνει ν' ἀντικρύσῃς τά τετραπέρατα σέ ὅλη τή δόξα τῆς δημιουργίας των». Στήν ἀπροσπέλαστη κορφή ἀφ' ὅπου ἀντικρύζονται τά τετραπέρατα τῆς δημιουργίας σέ ὅλη της τή δόξα ἀναρριχήθηκε, σκαρφάλωσε, ἔφτασε ὁ Παλαμᾶς. Τό ἐρωτηματικό εἶναι ἂν κατώρθωσε μέ τό ἔργο του ν' ἀνεβάξῃ ἐκεῖ ψηλά, τόσο ψηλά, κι ὅλους ἐμᾶς!

Μέ τήν οἰκουμενικότητα πού ἀνέπτυξεν ἡ ὕψιστη διανόησή του, εἶδε τά πάντα, ἔνοιωσε τά πάντα, σκέφτηκε τά πάντα, ἐρωτεύτηκε τά πάντα, ἀγκάλιασε τά πάντα. Ἐδημιούργησεν ἕναν ἀπέραντο κόσμο, ὅπου ἔχεις τό γενικό αἶσθημα ὅτι ὑπάρχουν τά πάντα, — τό φῶς, ὁ ἀγέρας, ἡ φωτιά, τό χῶμα, τό νερό, ἡ χλόη, τό δέντρο, τό ἄνθος, ὁ καρπός, τά πουλιά, τά ζῶα, τά θηρία, τά ἐνάλια κήτη, τά διαμάντια, τά μέταλλα, οἱ βράχοι, οἱ καταρράχτες, οἱ κάμποι, τ' ἀκρογυάλια, οἱ ὠκεανοί, οἱ νεραΐδες, οἱ δράκοι, οἱ ἔρωτες, τά μίση, οἱ φόνοι, τά λίκνα, οἱ τάφοι, οἱ ἄγγελοι, οἱ διάβολοι, τά ἄστρα, οἱ οὐρανοί, τά τάρταρα, οἱ θεοί — τά πάντα! Ἄορατος καί πανταχοῦ παρών μέσα στόν κόσμο του, μᾶς κράζει μέ τό μαγικό του αὐλό: — Ἐλᾶτε νά σᾶς μυσῶ στά πάντα! Κι' ὦ τήν ἀνθρώπινη ἀτέλεια! Ὡ τήν ἀνθρώπινη πεπερασμένη δυνατότητα! Στό κορύφωμα κάθε ὑψηλῆς μας

μύησης, ἀκοῦμε πάντα τό κρώξιμο τοῦ γῦπα, πού μόλις εἶχε σπαράξει τό σηκότι τοῦ Προμηθέα στόν Καύκασο!...

Σωστά ἔχει γραφτῆ, τό ξαναθυμοῦμαι κ' ἐγώ δεύτερη φορά, ὅτι μπορεῖ νά ἐπαναληφτῆ ἀπό μᾶς γιά τόν Παλαμᾶ ἐκεῖνο πού εἶπε ὁ Πλάτωνας γιά τόν Ὅμηρο: «Τήν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν». Καί πεπαίδευκε τήν σύγχρονη Ἑλλάδα ὁ Παλαμᾶς ὄχι μόνο μέ τόν πλοῦτο τῆς δικῆς του παιδείας, μέ τό ὕφος τῆς ποιητικῆς του μεγαλοφυΐας, μέ τό βάθος τῆς κριτικῆς ὀξυδέρκειας, ἀλλά καί μέ τήν ἀχτινοβολία τῆς ἐθνικῆς του ἀρετῆς, μέ τό ὑπέροχο παράδειγμα τῶν ἰδεολογικῶν του ἀγῶνων· ἀκόμα πλατύτερα: μέ τήν ἀνώτερη Ἀνθρωπιά του, μέ τήν γλυκύτατη προσωπική του γοητεία.

Δέ μπορῶ νά λησμονήσω τή στιγμή αὐτή τά περιστατικά τῆς προσωπικῆς γνωριμίας μέ τό μεγάλο ποιητή. Θέλω νά τά σκορπίσω σάν ζαχαρωτά στό δίσκο τοῦ ἀποψινοῦ μας Μνημοσύνου...

Μαθητής τοῦ Γυμνασίου ἀκόμα, στιχοπλόκος ἀφελῆς κι ἀνυποψίαστος, γνώριζα τήν ὑπαρξή του, ἀλλά πολύ λίγα ποιήματά του εἶχα διαβάσει σκόρπια ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Βιβλίο του κανένα. Ἦμουν στήν Τρίτη τάξη τοῦ Β' Γυμνασίου Πατρῶν, ὅταν μιά μέρα ὁ καθηγητής τῶν Ἑλληνικῶν παρά τήν ἀξία πού ἀναγνώριζε σέ μιά μου ἔκθεση ἰδεῶν, μέ κατεκεράυνωσε γιά τή χρησιμοποίηση σ' αὐτή «χυδαίων ἐκφράσεων». Ἡ ἔκθεση ἦταν ἐπάνω στό Ζ' τῆς Ἰλιάδας καί συγκεκριμένα γιά τήν ἔριδα τοῦ Ἀγαμέμνονα μέ τόν Ἀχιλλέα. Θέλοντας νά χρωματίσω ζωηρότερα τό φίλερι πνεῦμα τοῦ Ἀγαμέμνονα ἔγραφα ὅτι «τήν ἡμέρα ἐκεῖνη ἐπήγαυε φουρί-φουρί γιά καυγά». Ὁ καθηγητής (ἕνας ἱκανότατος κατά τά ἄλλα ἐκπαιδευτικός, πού πρῶτος αὐτός εἶχε προσέξει τίς ἐκθέσεις μου καί μ' ἐνθάρρυνε νά γράφω) ἀνέβηκε στήν ἔδρα του κραυγάζοντας μέ ἀγανάκτηση πρός μεγάλην ἐκπληξη τῶν ἀνίδεων μαθητῶν:

*«Τυρί-τυρί
Κηρί-κηρί
Φουρί-φουρί —
τήν κακή σου τήν ψυχρή!»*

Μέ σήκωσε νά διαβάσω «τήν ἐκ τοῦ προχείρου λίαν ἐπιτυχή ἔκθεσιν» πού εἶχε βαθμολογήσει μέ ἄριστα καί μοῦ ἐδήλωσε ὅτι ἂν συνεχίσω τούς χυδαϊσμούς θά μέ μηδενίσῃ. Ἐπαρχιωτάκι ἐγώ ἀπό τήν ἀπέναντι Ρούμελη, κατακοκκίνησα ὡς τά νύχια, σώπασα, ἀλλά δέν ἐνοιωθα μέσα

μου καμμιά τύψη ένοχής. Ίσως ένοιωθα καί τό αντίθετο. Τότε κάποιος συμμαθητής μου από τό βάθος τής αίθουσας φώναξε:

— Διαβάζει Παλαμά!

Άστραψε καί βρόντησε ό καθηγητής:

— Ταραμάς! Παρλαμάς! Παλαμάς!

Καί κατακεραύνωσε τούς διαφορείς τής γλώσσας καί τής νεολαίας! Περιττό νά προσθέσω ότι βγήκα από τό σχολείο μέ τήν άσυγκράτητη όρεξη όσο μπορούσα γρηγορώτερα κι όσο μπορούσα περισσότερο νά γευτώ αύτόν τόν άξιοκατάκριτο: Ταραμά, Παρλαμά, Παλαμά! Καί τόν γεύτηκα άφθονο μέ τήν πανδαισία τής «Άσάλευτης Ζωής» καί του «Δωδεκάλογου του Γύφτου».

Όταν μετά δύο χρόνια ήρθα στην Άθήνα, φοιτητής τής Νομικής καί δόκιμος άμέσως δημοσιογράφος στην «Άκρόπολη» του Γαβριηλίδη, από τίς πρώτες μου έπιθυμίες ήταν όχι νά γνωρίσω από κοντά — ποϋ νά τολμήσω τέτοιο πράμα! — αλλά νά ιδώ μόνον από μακριά τόν Παλαμά. Καί τόν καιροφυλαχτούσα πολλές φορές, πολλά μεσημέρια, πότε θά βγή από τό Πανεπιστήμιο για ν' άνηφορίση, μικροκαμωμένος, άλαφροπάτητος, μέ τό μπαστουνάκι του πρός τήν όδό Άσκληπιού — τά λίγα εκείνα καθημερινά βήματα που ύπήρξαν ή μεγαλύτερη πεζή πορεία τής ζωής του! Τόν παρακολουθούσα ώσάν σέ σιωπηλή λιτανεία καί πατώντας άπάνω στ' άχνάρια του αισθανόμουν νά παίρνω μυστική εύλογία, θεία χάρη!

Όταν άργότερα δημοσίεψα τήν πρώτη ποιητική μου συλλογή «Πρωινό Ξεκίνημα», ό Παλαμάς μου έγραφε μία πολύ εύνοϊκή κριτική στην έφημερίδα «Έμπρός». Τότε πήγα στο Πανεπιστήμιο νά τόν εύχαριστήσω. Δώσαμε γνωριμιά σάν συμπατριώτες Ρουμελιώτες, μέ κάποια παράδοση, μάλιστα, φιλίας των οικογενειών μας. Ποτέ δέ μπορώ νά λησμονήσω τά καλόκαρδα, χρυσά του λόγια. Άνακαθισμένος στην πολυθρόνα του, μέ τά μάτια του που άνοιγόκλειναν σπινθηροβόλα κάτω από τά παχιά του φρύδια, μέ μία φωνή που έβγαине βαθιά από ένα σκοτεινό άπροσδιόριστο ιερό χάσμα, σάν κάτι τέτοιο έμοιαζε τό στόμα του, μέ μία φωνή σιγανή, άπαλή, που σκορπούσε σάν άρωματισμένος άχνός χρησμού, σέ τόνο ιερατικό, λειτουργικό, μου ειπε:

— Μέ κατηγοράν ότι είμαι έπεικής κρίνοντας τούς νέους... Είμαι!.. Άλλά καί σέ πόσους δέν έσύστησα νά μήν παρασυρθούν στη διακονία τής ποίησης... Σέ σάς δέ θά συστήσω τό ίδιο. Έσείς είστε από τό γένος των ποιητών. Καί πρέπει ν' άφοσιωθήτε στην ποίηση!

Όσο κι αν μέ συγκίνησε μία τέτοια άναγνώριση, μπόρεσα νά του άντιτάξω:

- Δυστυχώς δέν πρόκειται ν' άφοσιωθῶ...
- Γιατί;
- Καθώς ξέρετε, ή οίκογένειά μου πολιτεύεται και θά κληθῶ νά συνεχίσω τήν πολιτική μας παράδοση...
- Μά ή πολιτική δέν άποκλείει τήν ποίηση... Συγγενεύουν...
- Νομίζετε;
- Ό Λαμαρτίνος... ό Ούγκώ... δέν πολιτεύτηκαν;
- Άλλο πολιτική άφ' ύψηλου κι άλλο κομματαρχηλήχι στην έπαρχία!.. του παρατήρησα.

Δυστυχώς για μένα τά υπηρέτησα και τά δυό. Ήξεφα τόν άχαμνό μου Πήγασο στό βαρύ άρμα τής πολιτικής και... δέν έχω τό δικαίωμα νά παραπονεθῶ άν δέν μπόρεσα νά φτάσω οὔτε στά διάσελα του Παρνασσού, οὔτε στά τέρματα του πολιτικού στίβου!

Όταν στά 1922 έβγαλα τό «Πρωινό Ξεκίνημα» σέ δεύτερη έκδοση, παρακάλεσα τόν Παλαμά νά γράψη πρόλογο. Και, όπως ήταν πρόθυμος πάντα, δέν μου τό άρνήθηκε. «Τό άπολαύουμε, έγραφε για τό βιβλίο μου εκείνο, καθώς έναν όρθρινό περίπατο άνοιξιάτικο, πού μās φέρνει ίσια δλόϊσια σ' ένα φραγμένο περιβολάκι...»

Λίγες φορές έπήγα νά τόν βρῶ στό σπίτι του τής όδου Άσκληπιού, όπου, τριγυρισμένος από θαυμαστές και θαυμάστριες, έμοιαζε σάν άλλοιιώτικος, σά νά φοροῦσε τάχα τήν πατριαρχική του στολή και νά ιερουργοῦσε καθισμένος στό θρόνο του. Έκει μέσα ίσχυε μιά θρησκεία, έτελείτο μιά λατρεία. Και ύψώνονταν ή μορφή του ποιητή φαντασμαγορική, υπερούσια. Έκει μέσα, βλέποντας τόν Παλαμά, στό ταπεινό πλαίσιο τής φτωχικής του ζωής, αισθανόσουν άμεσώτερα τό μεγαλειό του και δικαίωνες τό σκίτσο πού του είχε κάμει κάποιος θαυμαστής του μέ αυτά τά λόγια: «Νομίζεις κοιτώντας τήν όψη αυτή του ποιητή, πώς ή σκέψη άναστέλλει τόν πόνο, ό λογισμός συμφιλιώνεται μέ τή θλίψη, ό νοῦς δαμάζει τίς άμφιβολίες, ή πνοή άπαλαίνει τήν έγνοια».

Συχνότερα τόν έβλεπα στό «Σύλλογο Όφελίμων Βιβλίων», πού εκεί σάν Πρόεδρος του, είχε τό στέκι του ό Γ. Δροσίνης, όταν άποχώρησε από τήν ύπηρεσία του Διευθυντή Γραμμάτων και Τεχνών του Ύπουργείου Παιδείας. Σύχναζαν εκεί όλοι οί συγκλητικοί των Γραμμάτων τής έποχής εκείνης. Ό Άριστ. Προβελέγγιος, ό Δημ. Καμπούρογλου, ό Μπάμπης Άννινος, ό Παῦλος Νιρβάνας, ό Ι. Πολέμης, ό Παλαμάς. Όταν έπήγαινα κ' έγώ, ήμουν νεώτερος. Μέ κολάκευε πολύ πού μ' άναγνωρίζουν σάν λίγο, άς πούμε, ψυχοπαίδι τους. Έμενα πιστός στην παράδοσή τους, προσπαθοῦσα νά τήν συνεχίσω, δέν έπαναστατοῦσα, δέν άλλαξοδρομοῦσα.

— Έρχεσαι κοντά μας!.. ἔλεγε ὁ Δροσίνης.

— Ναί, τόν αἰσθάνομαι ν' ἀκολουθῆ τὸ δρόμο μας, συμφωνοῦσε ὁ Παλαμᾶς.

Ἡ τελευταία ἐπαφή μας ἦταν ἓνα σύντομο γράμμα πού μοῦ εἶχε στείλει νά μέ συλλυπηθῆ γιά τόν ἀδόκητο θάνατο τῆς ἀνεφιᾶς μου Στέλλας Διαλέττη καί νά προσυπογράψῃ μιά νεκρολογία πού εἶχα γράφει γι' αὐτήν στό «Νέο Κόσμο». Ὁ Παλαμᾶς, ἄρρωστος τότε, δέ μπόρεσε ν' ἄρθῃ στήν κηδεῖα τῆς. Ἡ Στέλλα ἦταν ἀπό τίς τελευταῖες ἐγκάρδιες φίλες τοῦ Παλαμᾶ, τῆς εἶχε ἀφιερῶσει πολλά ποιήματα καί πολλά γράμματα, πού βρίσκονται τώρα στά χέρια τῶν ἀδελφῶν τῆς καί πρέπει νά δημοσιευθοῦν μιά μέρα.

Καί τώρα, ἀφοῦ ἔρρανα καί μέ τῶν προσωπικῶν μου ἀναμνήσεων τὰ πενιχρά μῦρα τῆ μνήμη του, ἄς ἀναπέμφουμε πρὸς αὐτήν τὸ τελευταῖο δοξαστικό.

Ἀναπολῶντας τὴν ἄσπιλη σεβάσμια μορφή του, τῆ θαρραλέα ἀγωνιστική του δραστηριότητα γιά τὴν Ἀλήθεια, τὸ κατάφορτο ἀπὸ ἀειθαλές ἄνθος ἔργο του γιά τὴν Ὁμορφιά, γυρίζω καί τόν ἀτενίζω τόν Παλαμᾶ μακριά στό σκιερό βάθος τοῦ χρόνου, σά μιά μεγάλη λαμπάδα πού τὴν ἀναψε μέ τὸ ἴδιο τοῦ τὸ χέρι ὁ Δημιουργὸς τοῦ Κόσμου καί πού κάηκε, πού ἀνάλυσε σιγά-σιγά ὀλάκερη, ἀνάλυσε ὀλάκερη σέ μιά μονάχα ἄυλη ὕλη — στό στίχο! Στίχος ἢ φλόγα τῆς, στίχος ὁ καπνὸς τῆς, στίχος τὰ κέρινά τῆς δάκρυα, στίχος ἢ στάχτη τῆς... «Ὅλα γύρω σου ἦταν φῶς», εἶπε ὁ Σολωμὸς γιά τὴν Ἐλευθερία. «Ὅλα γύρω σου ἦταν στίχος!» μποροῦμε νά ποῦμε ἐμεῖς γιά τόν Παλαμᾶ. Στίχος. Ποίηση. Μουσική. Ψυχὴ του, πνεῦμα του, καρδιά του, κορμί του, ὄλα, ὑλικά του καί ἄϋλα μαζί συστατικά, ὄλα, ἦταν καί ξανάγιναν λυρική πνοή, λυρικό φῶς. Γιά κανένα ἄλλον σύγχρονο λογοτέχνη μας δέν ἔχω αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, ὅτι, ὅπως ἀναλώθηκε σιγά-σιγά ἡ ζωὴ του, μετουσιώθηκε ὀλόκληρη, χωρὶς καμμιά ἀπώλεια κανενὸς κυττάρου τῆς ὑπαρξῆς του — μετουσιώθηκε ὀλόκληρη σέ ποιητικὴν ἐνέργεια. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους κάτι χάνεται. Ἀπὸ τόν Παλαμᾶ δέ χάθηκε τίποτε! Ὅλο τὸ περιεχόμενο τῆς ζωῆς του μεταγγίστηκε στό ἄπειρο κ' ἔγινε περιέχον τῆς ἀθανασίας του.

Τὸ χωματόπλαστο κορμί χῶμα κ' ἐκεῖνο,

ἀέρας, γῆ, νερό, φωτιά θά ξαναγίνω.

Κι ἀπ' τῶν ὀνείρων τόν ἀέρα κι ἀπ' τὴν πύρα

τοῦ λογισμοῦ κι ἀπὸ τὴ σάρκα τὴ λυωμένη

*κι ἀπ' τῶν παθῶν τῆ θάλασσα πάντα θά βγαίνει
ἤχου πνοή, παράπονο, σάν ἀπό λύρα.*

Νά πού τό ἀπαρηγόρητο αὐτό παράπονο, ἡ ἄσβηστη πνοή τοῦ ἤχου, ἐξακολουθεῖ νά βγαίνει πάντα σάν ἀπό λύρα καί νά γοητεύη τόσο τίς φυ-
χές μας ἐδῶ κάτω, ὅσο θά τίς γοητεύουν καί ἐκεῖ ἐπάνω μιά μέρα οἱ
γλυκασμοί τῶν Ἀγγέλων.

Σ' αὐτόν ὅμως, πού μᾶς προσφέρει μέ τό ἔργο του τίς χαρές κα τίς
δόξες τῶν οὐρανῶν, δέν θά τοῦ χάρισαν ἄλλη πρόσθετη αἴγλη οἱ θεοί
στούς οὐρανοῦς παρά τῆ γήϊνη μόνον τήν δική του. Γιατί δέν τῆς χρειά-
ζονταν συμπλήρωμα. Ἦταν αὐτάρκης. Ὁ φωτοστέφανός του σχηματίζε-
ται μόνον ἀπό τίς ἀχτίδες τοῦ ἔργου του. Καί δέν ὑστερεῖ. Ὁ ἐπουράνιος
παράδεισός του δέ μπορεῖ νά εἶναι ἄλλος, δέ μπορεῖ νά εἶναι διαφορετι-
κός ἀπό τόν παράδεισό του τόν ἐπίγειο, ἀπό ἐκεῖνον πού ὁ ἴδιος ὠνειρεύ-
τηκε καί παρακάλεσε νά βρῆ λίγο πιό κειθε ἀπό τῆ ζωή του, στό τόσο
γειτονικό καί γνώριμο σ' αὐτόν ὑπερέραν. Ἄς θυμηθοῦμε τόν «Πρῶτο
Λόγο τῶν Παραδείσων». Καλεῖ τό νεκρό του παιδί, τόν Ἄλχη του, καί
τοῦ λέει:

*«Κ' ὕστερα πᾶμε νά βροῦμε τήν ἔρμη κορφοῦλα στ' ἀπόσκια
...τόν τρεῖς φορές βλογημένο παράδεισο πού εἶναι τό σπίτι
τό κοσμικό μας τό σπίτι, βαλτό στά γλαυκά τῆς ιδέας».*

Αὐτός ὁ κοσμογυριστής κι ὁ κοσμοπλάστης, πού κι ἄν δημιούργησε
«ἕναν κόσμο πέρα ἀπό τόν κόσμο», ὅπως τό ἤθελε ὁ Γκαῖτε, δημιούργη-
σεν ὅμως ἕναν ὀλόκληρο δικό του κόσμο μέσα ἀπό τόν ἐλληνικόν κόσμο,
αὐτός ὁ ἴδιος σάν αἰώνιό του παράδεισο ζητάει τό κοσμικό του σπίτι.
Ἀπόδειξη τρανή πόσο βαθιά πίστευε στην ἐπίγεια ζωή καί στ' ἀγαθά τοῦ
κόσμου τούτου. Ἐπικύρωσε ἀδιαφιλονίκητη τῆς ἐλληνικῆς ἀντιμεταφυ-
σικῆς του, τῆς ἀνθρωπολατρικῆς βιοθεωρίας του. Ἀλλά καί σέ ἄλλο του,
πολύ μεταγενέστερο τετράστιχο, δέν ἀλλάζει κοσμοθεωρία, δέν ἀλλάζει,
ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ λέξη, παραδεισοθεωρία:

*«Ζωή ἄν μοῦ μέλλεται, πού δέν τήν ξέρουν χρόνος, τόπος
μιά ιδέα, χἀίδεμα ζωῆς πού ἔζησα, ἄς μένη, καί ὅπως,
Κύριε, μέ τῆ γυναῖκα μου, Κύριε, μέ τά παιδιά μου,
Κύριε, μέ τούς ἀγγέλους σου, Κύριε, μ' ἐσέ, καρδιά μου!»*

Ἄς πιστέψουμε ὅτι ἡ ἱκεσία του ἔχει εἰσακουστῆ. Καί τήν ὥρα αὐτή ἀπολαύει τήν μακαριότητα τῆς ἄλλης ζωῆς μέ τήν καρδιά του ἀναλλοίωτη ἐκεῖ ψηλά πού βρίσκεται καί τούς ἀγαπημένους του ὅλους τριγύρω του: Τῆ Μαρία του, τόν Ἄλκη του, τή Ναυσικά του, τόν Πατέρα του.

Ἄλλ' ἂν αὐτός ἐζήτησε νά πάρη καί πῆρε τόσο λίγα μαζί του γιά τήν αἰώνια ἐκεῖ ἐπάνω εὐδαιμονία, σέ μᾶς ἐδῶ κάτω ἄφησε τόσα πολλά, τόσα πολλά! Πολλά γιά ὄσους Ἑλληνας. Πολλά γιά ὄσους Ἄνθρωποι. Ἐνα Παράδεισο μᾶς ἄφησε ἐπί τῆς γῆς μέ τό δημιουργικό του ἔργο. Παράδεισο, πού μέσα σέ ἀφάνταστη ποικιλία πραγμάτων καί ὄντων, αἰσθημάτων καί ἰδεῶν, γραμμῶν καί χρωμάτων, πόθων καί παθῶν, ὀνείρων καί ἔργων, ὄραματισμῶν καί πραγματικοτήτων, σάν πρωτόπλαστος Ἀδάμ μπορεῖ νά πλανηθῆ εὐχάριστα ὁ κάθε στοχαστικός, ὁ κάθε αἰσθηματικός, ὁ κάθε αἰσθητικός ἄνθρωπος. Νά πλανηθῆ εὐχάριστα καί νά ὀδηγηθῆ ἕως τίς βαθύτερες ἀπορίες τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, νά ὀδηγηθῆ ἕως τά βαθύτερα ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπινου λογισμοῦ. Καί νά πάρη ἀπάντηση στά ἐρωτήματα αὐτά ἀπό ἐξωτικά πουλιά. Καί νά σβῆσῃ τίς ἀπορίες του αὐτές σέ παρθενικές κρυσταλλοπηγές. Γιατί αὐτό ἦταν τό μεγάλο κατόρθωμα τοῦ Παλαμά: νά παραδώσῃ τή σκέψη στό πουλί τῆς Ποίησης καί νά τήν κάμῃ νά λαλήσῃ μέ τό κελιάδημά του.

*«Σοφίας καί Στίχου Ὑμέναιε, στόν ἴδιο ἀπάνου δρόμο
ρυθμό τῆ σκέψη ἔκαμες καί τό Τραγούδι νόμο».*

Ὅπως σάν Ἑλληνας, στενώτερα, μπόρεσε ν' ἀποστάξῃ καί νά χύσῃ στό ἴδιο ποτήρι τό παλιό νέκταρ ἀπό τά Ὀμηρικά ἔπη, τό δυνατό κρασί τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου καί τό ἀγνό νερό τοῦ Δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. — Ἔτσι καί σάν Ἄνθρωπος, γενικώτερα, μπόρεσε νά συντήξῃ στό ἴδιο καμίνι τό ἀτσάλι τῆς ἐπιστημονικῆς παρατήρησης μέ τό χρυσάφι τῆς ποιητικῆς διάθεσης, «τό θετικό στοιχεῖο μέ τόν κόσμο τοῦ ὀνείρου, τῆ μεγάλης μάθηση μέ τῆ λυρική πνοή». Κατώρθωσε πρῶτα νά κάμῃ βίωμά του ὅλα τά βιώματα ὄλων τῶν Ἑλλήνων ὄλων τῶν ἐποχῶν τῆς ἱστορίας, καταχτῶντας τό καθολικό ὑποσυνείδητο τῆς Φυλῆς. Κατώρθωσεν ἔπειτα νά ξεχωρίσῃ τόν Ἄνθρωπο ἀπό τούς ἀνθρώπους νά τόν ἀπομονώσῃ νά τόν ἐξιδανικέψῃ καί νά τοῦ ἀποκαλύψῃ ὅλον τόν ἐσωτερικό καί ἠθικό κόσμο. Ἔτσι στάθηκε γιά πολύ, γιά τό μέγα μέρος τῆς ὄριμης ζωῆς του, ἰσοζυγισμένος σά χρυσαετός:

*«Μέσα στ' ἀστέρια τ' ὄνειρου
ἀπάνω ἀπό τά τάρταρα τῆς σκέψης».*

Ἐκεῖνο πού τολμάει νά πῆ στους Ἑλληνες, νά καλέση τή «Λεβέντρα πλάση ἀπάρθενη» νά τοῦ παραδοθῆ καί νά ἴναι τό βλαστάρι τους:

«ἕνα τραγοῦδι ὑπέρσοφο σέ μιά καινούργια Ἑλλάδα»

κ' ἐκεῖνο τό ἄλλο πού τολμάει νά πῆ στους ἀνθρώπους:

*«Μά ἐγώ δέ θέλω τήν ἔννοια, τό κοίταγμα, ἐγώ, τῶν ἀνθρώπων
τούτου, κ' ἐκείνου. Τόν ἄνθρωπο θέλω: τούς ἀνθρώπους ὄχι.
Μόνον στόν ἄνθρωπο ἐγώ τό λουλούδι τοῦ Λόγου προσφέρνω»*

δέ θά τολμοῦσε νά τά ἔχη ἡ πῆ ἄν δέν εἶχε πετύχει τήν ἐξαιρετή ἐκείνη σύνθεση μιᾶς κατάμεστης ἀπό σοφία καί ἀρετή προσωπικότητας, στήν ὁποία ὁ Ἑλληνας κι ὁ Ἄνθρωπος, συνυφασμένοι ἀρμονικά, ὑψώνονται ὡς τά κράσπεδα τῆς θειότητας, δοξολογώντας τή μόνη αἰσθητή παρουσία τοῦ Θεοῦ μέσα στήν ἐπίγεια ζωή, δοξολογώντας τήν Ὁμορφιά!

Κλείνοντας τό ἀποφινό Μνημόσυνο τῆς Ἀθανασίας του μέ δικούς του θέλω νά τερματίσω στίχους. Καί μέσα στους πολλούς, πού θά ταίριαζαν διαλέγω τήν πρώτη στροφή ἀπό τήν Ὠδή του στό θάνατο τοῦ Ἴψεν:

*«Πέθανες τώρα; Ἀπό καιρό δέν ἦσουν
μέσ' στ' ἀσάλευτα βάθια τοῦ θανάτου;
Τί νόημα γιά σέναν' ἔχει ὁ τάφος;
Ἦ ζωντανός ἦ πεθαμένος, ὅμοια
μιλᾷς καί φέγγεις...»*

Γ. ΑΘΑΝΑ

Ἀθανασίας Μνημόσυνο

*(Ὠδή στά ἑκατό χρόνια ἀπό τή γέννηση τοῦ Κωστή Πα-
λαμᾶ)*

*Στους «Βωμούς» σου οἱ Πατέρες λατρευτοί:
Κ' οἱ ἀνόρχιστοι μαστόροι τῆς φλογέρας
Καί τοῦ βιολιοῦ οἱ τεχνίτες οἱ ὄρκωτοί.
Στό δικό μας Βωμό ἐσύ ὁ Πατέρας!*

Τοῦ Ὀρφέα καί τοῦ Ὀμήρου ἐσὺ ἀδερφός,
 τοῦ Ἀλκαίου, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Πινδάρου ὁ φίλος —
 Κι' ἀπό δικό σου ὀρθρίζει τώρα φῶς
 Τῆς Φυλῆς ὁ ἀβασίλευτος ὁ θρῦλος!

Τῆς Ἀθήνας, τῆς Σπάρτης δόξα: Ἐδῶ!
 Τοῦ Μεγαλέξανδρου ἀνοιχτός ὁ χῶρος.
 Ἀκρίτας πολεμᾶς στή Λυκανδό,
 Σοφός καλογερεύεις στ' Ἀγιονόρος.

Στ' Ἄγραφα, στά Βαρδούσια Ἄρματωλός —
 Ἡ πέννα σου γυμνό σπαθί τοῦ Διάκου,
 Καί τοῦ Κανάρη ὁ στίχος σου δαυλός·
 Στό Μεσολόγγι ὀλοκαυτώνεσαι — ἄκου!

Τοῦ Σολωμοῦ τά ὠραῖα συντρίμμια ἐσὺ
 Σέ ναό μεγαλόπρεπο τά ὑφώνεις.
 Ἀπ' τό σουραῦλι τοῦ λαοῦ χρυσῆ
 Τοῦ Ἀπόλλωνα τῆ λύρα ξανανιώνεις!

Καί γίνεσαι ὁ Γενάρχης τῆς γενιάς!
 Καί γίνεσαι πολλῶν γενιῶν Γενάρχης!...
 Ὅσο θ' ἀνθίζει τοῦ Ἔθνους ὁ δαφνιάς
 Ἀνθός κ' ἐσὺ τῆς δάφνης του θά ὑπάρχεις.

Ἄστέρι ἐωθινό τῆς Ἀρετῆς,
 Τῆς Ὀμορφιάς ἀδείπνιστο φεγγάρι —
 Ὁ Ἥρωας κι' ὁ Προφήτης κι' ὁ Κριτής:
 Ὁ Ποιητής μέ τήν ἰσόθεη χάρη!

Στό χάος σάν ἡ γενιά μας ξεκοπῆ
 Κι' ὁ ἐπιτάφιος σβήση ἀλάργα θρῆνος,
 Ἡ Μοῦσα θά περάση καί θά εἰπῆ:
 «Παλαμᾶς, Βενιζέλος, Κωνσταντῖνος».

Μονάχα ἐσεῖς ἀθάνατοι ἀπό ἐμᾶς
 Θά μείνετε, ἀντικόβοντας τό Χρόνο.

*Κωνσταντίνος, Βενιζέλος, Παλαμᾶς:
Σπαθί, τιμόνι, λύρα σ' ἕναν θρόνο!*

*Τοῦ Ὀρφέα καί τοῦ Ὀμήρου ἐσύ ἀδερφός,
Τοῦ Ρωμανοῦ καί τοῦ Κορνάρου ὁ φίλος,
Κι' ἀπό δικό σου ἀστράφτει τώρα φῶς
Παλαμᾶ, τῆς Ἑλλάδας μας ὁ Θρῦλος!*

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ
[Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ. — Η
ΑΚΑΔΗΜΙΑ.]

ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ νά σκιαγραφήσω τήν άδρή άνθρώπινη φυσιогνωμία του Νίκου Καζαντζάκη, πού, άλλωστε, πολύ λίγο τόν είχα προσωπικά γνωρίσει. Ούτε νά προβώ πρόκειται στην άνάλυση του έξοχου λογοτεχνικού έργου, πού άλλοι, άρμοδιότεροι στην κριτική έπεξεργασία, θά τό επιχειρήσουν. Έκτός από τή θερμή συμμετοχή τής ψυχής μου στην κοινή όλων μας έδω εύλαβική άναφορά προς τήν άθάνατη Μνήμη του, προσωπική μου συνεισφορά στό σεμνό τουτο φιλολογικό Μνημόσυνο θά είναι ή προσθήκη κάποιων ύποσημειώσεων στό κείμενο τής ιστορίας του, ύποσημειώσεων, πού μπορεί νά μήν είναι ίσως σημαντικές, είναι όμως άσφαλώς άγνωστες στους βιογράφους του. Καί κανένα ψηφί, κανένα ρηγί δέν είναι άχρηστο όταν πρόκειται νά σχηματιστή ή όριστική προσωπογραφία μιās ήθικης φυσιогνωμίας μέ τόσο πολύπλευρη μάλιστα έκδήλωση καί δράση.

Είχα γνωρίσει, θυμάμαι, παληά κάποτε τόν Καζαντζάκη όταν έγύριζε από τήν άποστολή του στον Καύκασο καί στον Πόντο γιά τήν ανταλλαγή των πληθυσμών κ' έγώ ήμουν νεαρός τότε δημοσιογράφος, άποκρύπτων ακόμα τήν ποιητική μου φιλοδοξία. Γνωριστήκαμε όμως πλησιέστερα όταν βρεθήκαμε συνυπουργοί στην Κυβέρνηση Σοφούλη τό 1945, εκείνος ύπουργός άνευ χαρτοφυλακίου, έγώ ύπουργός τής Παιδείας. Καί ή πρώτη μου ύποσημείωση στό κείμενο τής ιστορίας του άναφέρεται στην εποχή άκριβώς εκείνη. Δέν ξέρω άν ό Καζαντζάκης είχεν ό ίδιος τήν έπιθυμία νά προσφέρη πιό συγκεκριμένες ύπηρεσίες στην άνόρθωση τής έρειπωμένης τότε Πατρίδας, άν είχεν ό ίδιος προδιάθεση καί προπαρασκευή γιά τά εκπαιδευτικά μας θέματα, ή άλλοι τόν έθεώρησαν κατάλληλο νά προσφέρη τή συνδρομή του στον ώρισμένο τομέα τής Έθνικής Παιδείας. Έκείνο πού ξέρω είναι ότι άξιώθηκεν έπίμονα τότε νά άνατεθῆ τό Έπουργείο τής Παιδείας στον Καζαντζάκη. Φορείς τής άξιώσεως αύτης ήταν οί άείμνηστοι Έμμανουήλ Τσουδερός καί Δημήτριος Λαμπράκης. Ο Σοφούλης δέν θά είχε, φυσικά, αντίρρηση. Άλλά

είχε βρεθῆ δεσμευμένος. Ὄταν ἔλαβε τὴν ἐντολή νά σχηματίσῃ Κυβέρνηση εἶχε πρῶτον ἐπισκεφθῆ τὸν αἰμίμηστο Ἄρχηγό μου Γεώργιο Καφαντάρη, συζήτησε καὶ συμφώνησε μαζί του γιὰ τὸ Πρόγραμμα καὶ τὴ μορφή τῆς νέας Κυβερνήσεως πού θά ἔμελλε νά ὀρκισθῆ σέ δύο κλιμάκια. Μέσα στή συμφωνία τους ὑπῆρξε καὶ ὁ ὄρος ν' ἀνατεθῆ σ' ἐμένα τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας, νά ὀρκισθῶ δέ μέ τὸ πρῶτο κλιμάκιο. Μοῦ τὸ εἶχεν ἀνακοινώσει, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Σοφοῦλη ἀπὸ τὸ σπίτι του, ὁ Καφαντάρης. Θυμᾶμαι μάλιστα ὅτι προσπάθησα νά τὸ ἀποποιηθῶ, λέγοντας ὅτι εἶχα διατελέσει πρό ὀλίγων μηνῶν ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ἴσως ἦταν σκοπιμώτερο νά τιμηθῆ κανένας ἄλλος ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν φίλων τοῦ μικροῦ μας Κόμματος. Ὁ Καφαντάρης δέν ἀποδέχτηκε τὴν προσφορά μου: — «Ἄσε τίς θυσιές!» μοῦ εἶπε χαμηλόφωνα. Ἀλλὰ ὁ σχηματισμός τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης παρουσίασε μεγάλη δυστοκία λόγῳ πολλῶν ἀξιώσεων γιὰ τὰ ὑπουργικά χαρτοφυλάκια καὶ ἀπαραδέκτων παρεμβάσεων τῶν Ἄγγλων συμμάχων μας. Ἄν εἶχε τὴν ἐντολή στά δικὰ του χέρια ὁ Καφαντάρης, ἄτεγκτος ὅπως ἦταν, ἀσφαλῶς θά τὴν εἶχε καταθέσει. Ὁ Σοφοῦλης ὅμως ἦταν βολικώτερος καὶ συνέχισε τίς διαπραγματεύσεις ὅλην τὴν ἡμέρα καὶ σχεδόν ὅλην τὴν νύχτα, ἐνῶ ἡμεῖς ὅλοι οἱ βέβαιοι ὑπουργήσιμοι τοῦ πρώτου κλιμακίου εἶχαμε προειδοποιηθῆ καὶ περιμέναμε ἐπὶ μακρότατες ὥρες νά κληθοῦμε γιὰ τὴν ὀρκωμοσίᾳ. Μᾶς κάλεσαν ἐπιτέλους στίς δύο τὸ πρωτὶ καὶ ἡ τελετὴ τῆς ὀρκωμοσίας μας ἐνώπιον τοῦ Ἀντιβασιλέως Δαμασκηνοῦ εἶχε τὸ μυστήριον τοῦ ὄρθρου βαθέος μετὰ καταναυχτικὴν ὀλονυχτία...

Ἐνῶ περιμέναμε στό σπίτι τοῦ Καφαντάρη νά μᾶς καλέσουν νά ὀρκιστοῦμε — ἦταν ἐκεῖ καὶ ὁ Τσουδερός, — ἦρθε κατὰ τὰ μεσάνυχτα ὁ Μῆτσος Λαμπράκης, πῆραν ἰδιαιτέρως μαζί μέ τὸν Τσουδερό τὸν Καφαντάρη στή γωνία τοῦ Γραφείου του καὶ κάτι τοῦ ἐπρότειναν. Ὁ Καφαντάρης ἀντίδρασε ζωηρά καὶ στήν ἐπιμονή τους, φαίνεται, νά τὸν πείσουν ἀκούστηκε νά ξεφωνίζει: «Δέν πάω καθόλου νά ὀρκισθῶ!» Ἐπειδὴ οἱ ἀπογευματινές ἐφημερίδες εἶχαν ἀναγράψει ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἐπρόκειτο νά ἀνατεθῆ στὸν Καζαντζάκη, ἐγὼ ἀντιλήφθηκα ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ παράκληση διατυπώθηκε πρὸς τὸν Καφαντάρη. Καὶ μέσα μου διατέθηκα ἀμέσως ὑπὲρ τοῦ Καζαντζάκη. Ἄν μέ καλοῦσαν νά λάβω γνώση, παρακαλῶ νά πιστέψετε ὅτι θά συνηγοροῦσα ἀπὸ αἴσθημα τιμῆς πρὸς τὸ λογοτεχνικὸ του προβάδισμα. Ἀλλὰ ἡ ἀντίδραση τοῦ Καφαντάρη ἦταν τόσο ἀποφασιστικὰ ἔντονη, ὥστε τὸ ζήτημα ἔληξε χωρὶς ἄλλη συνέχεια. Ὄταν ἀργότερα ὁ Καφαντάρης, πού ἐκτιμοῦσε βαθύτατα τὸν Καζαντζάκη, μοῦ ἀνακοίνωσε τὸ ἐπεισόδιο κ' ἐγὼ τοῦ εἶπα:

«Μά γιατί δέν τόν ἐδέχεστε, κύριε Πρόεδρε;» ὁ γρανιτένιος, ὁ ἀλύγι-
στος, ὁ ἀτσάκιστος ἐκεῖνος πολιτικός ἡγέτης, ὁ ἀπαρέγκλιτα συνεπής
στό λόγο του, μοῦ ἀπάντησε: «Τί λές, ἀδερφέ; Θά λέμε καί θά ξελέμε
διαρκῶς!» Ἔτσι συνέβηκε νά μὴν γίνη τότε ὁ Καζαντζάκης ὑπουργός
τῆς Παιδείας.

Ἡ δεύτερη ὑποσημείωσή μου ἀφορᾷ τὴν ἴδια περίοδο. Ὁ Καζαντζά-
κης συνεργάστηκε μέ θερμό ζῆλο στό Ὑπουργικό Συμβούλιο, πού, ἀνα-
σκαλεύοντας τὰ φριχτά πολεμικά καί μεταπολεμικά ἐρείπια, προσπα-
θοῦσε μέ ἀφάνταστο κόπο νά ἀνορθώσῃ τὸ σαραβαλιασμένο Κράτος.
Μιά μέρα μοῦ τηλεφώνησε στό Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἄν θά εἶμαι ἐκεῖ
νά ρθῆ νά μέ παρακαλέσῃ κάτι. Ἦρθε μαζί μέ τὸ ἐνδιαφερόμενο ἐκπαι-
δευτικό πρόσωπο, πού ἦταν ἄλλωστε καί σ' ἐμένα ἐξαιρετικά συμπαθές
λόγω τῆς ἐπαγγελματικῆς του ἀξίας καί ἄλλων δεδομένων. Τό πρῶτον
αἴτημα ἦταν δίκαιο καί ὑπηρεσιακῶς δεκτό. Προσφέρθηκα προθυμότατα
νά τό ἱκανοποιήσω. Τό δεύτερο αἴτημα δέν τό ἔκρινα δεκτό καί τό ἀρνή-
θηκα. Τό ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο προσπάθησε νά ἐπιμείνῃ σέ τόνο φιλι-
κόν ἀλλά ὄχι καί τόσον ὑπηρεσιακόν. Ἔχοφα τό θέμα μέ κάποιαν αὐτό-
ματη ρουμελιώτικη παρόρμηση. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ γαλήνια, ὀλύ-
μπια στάση τοῦ Καζαντζάκη, πού ἔδειχνε μαζί καί σεμνότητα καί ἀβρό-
τητα καί αὐτοκυριαρχία. Πραγματικά, χωρὶς νά ἐνοχληθῆ καθόλου,
κρίνοντας δίκαια τὴν περίπτωση, ἀνεπηρεάστος ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον του,
εἶπε στό φίλο του:

— Ἄς μὴν ἐνοχλοῦμε ἄλλο τόν κύριο ὑπουργό. Γιά νά ἐπιμείνῃ θά πῆ
πῶς ἔτσι πρέπει νά γίνη...

Καί ὅταν ἀργότερα στό Ὑπουργικό Συμβούλιο τοῦ ἐξέφρασα τὴ λύ-
πη μου γιατί δέ μπόρεσα νά τόν εὐχαριστήσω ἐξ ὀλοκλήρου, ἔσπευσε νά
μοῦ ἀπαντήσῃ ἐγκάρδια:

— Τί λέτε, κύριε συνάδελφε;! Πρέπει νά κάμουμε ἀκέραια τό
καθῆκον μας σέ κάθε περίσταση ὅπως καθέννας μας τό ἐκτιμᾷ...

Ἡ τρίτη μου ὑποσημείωση, ἡ καί σπουδαιότερη, ἀφορᾷ τίς τελευταῖες
ἡμέρες τῆς ζωῆς του καί συνδέεται μέ τὴν ἰδιότητά μου σάν Ἀκαδημαϊκοῦ.
Συμμερίζομαι τὴ δυσἀρέσκεια τῶν θαυμαστῶν τοῦ Καζαντζάκη —καί
εἶναι πολλοί, πλείστοι, εἶναι ὅλοι σχεδόν οἱ Ἕλληνες— γιά τὴ μὴ εἰσοδό
του στὴν Ἀκαδημία. Τό ἔργο του, πού τόν ὑψώνει στοὺς κορυφαίους τῆς
νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, τό ἔργο του, πού τόσο δόξασε τὴν Ἑλλάδα μέ
τὴν εὐρεῖα διεθνῆ του ἀπήχηση, κανένας δέ μπορεῖ ν' ἀμφισβητήσῃ ὅτι
ἀποτελοῦσε ἐγκυρότατο τίτλο εἰσοδου τοῦ στὴν Ἀκαδημία, τίτλο πού τόν
ἐπλαισιώνεν ἡ ἀπέραντη μὀρφωσή του καί ἡ χαλκέντερη ἐργατικότητά

του. Καί δέν είναι καθόλου ἀληθινό ὅτι ἡ Ἀκαδημία στό σύνολό της δέν ἀναγνώριζε τόν τίτλο αὐτό. Ἀπόδειξη γιά τό ἀντίθετο ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι στά 1944 πού εἶχεν ὑποβληθῆ ὑποψηφιότης ἡ μέν Β΄ Τάξις Γραμματῶν καί Τεχνῶν τόν ἐπρότεινε τήν 18ην Μαΐου 1945 πρῶτον (δεύτερον τόν Σικελιανόν), ἡ δέ ὀλομέλεια τήν 15ην Ἰουνίου 1945 τοῦ ἔδωσε ἐπί τριάντα ψηφισάντων 15 ψήφους καί τούς ἄλλους 15 διεμοίρασε στό Λαύρα, στό Νίκο Λάσκαρη καί στόν Ἄγγελο Σικελιανό πού ἦταν συνυποψήφιοι. Ἔτσι ἡ ἐκλογή του χάθηκε ὅπως τυχαίως γιά ἕναν μόνο ψήφο καί γιά τόν λόγο ὅτι ἀπουσίαζαν οἱ κηρυγμένοι ὑπέρ τοῦ Καζαντζάκη Ἀκαδημαϊκοί, Σ. Κουγέας, πού ἦταν ἀσθενής, Δ. Μπαλάνος καί ὁ ἀείμνηστος Κ. Βαρβαρέσος, πού ἦταν τότε ὑπουργοί, καί συνέπεσε νάχουν Ὑπουργικό Συμβούλιο τήν ὥρα τῆς ψηφοφορίας.

Ἐάν ἐκδηλώθηκε τότε σχετική ἀντίδραση, τοῦτο ὀφείλεται, κατά κύριο λόγο, στή θολή ἀτμόσφαιρα πού δημιούργησεν ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός καί πού φυσικό ἦταν νά προκαλέσῃ φανατισμούς, παρεξηγήσεις, ἐπιφυλάξεις, ἀπαράδεχτους σέ ὀμαλές περιστάσεις συσχετισμούς. Ὅταν ἡ ἀνωμαλία προκαλεῖ τόσην ἔνταση καί τόσες ἀκρότητες, μέ τό δικό της γενικό πρίσμα πρέπει νά βλέπουμε καί κάθε εἰδικό σύμπτωμα. Πολεμήθηκε ἀπό μερίδα τοῦ Τύπου ὁ Καζαντζάκης. Ἀλλά μήπως μόνον αὐτός; Μήπως καί γιά μένα —δέκα ὀλόκληρα χρόνια ἀργότερα— δέν γράφτηκε κάπου ὅτι θά ἦταν προτιμότερο νά ἀνατινάξουν μέ δυναμίτιδα τήν Ἀκαδημία στόν ἀέρα, παρά νά ἐκλέξουν ἐμένα Ἀκαδημαϊκό;

Πρέπει παραπέρα νά πληροφορήσω, γιά τήν ἱστορική ἀλήθεια, ὅτι ἡ κίνηση γιά τήν εἴσοδο τοῦ Καζαντζάκη στήν Ἀκαδημία δέν εἶχε καθόλου ἀνακοπῆ. Ὅταν προκηρύχτηκε ἡ συμπλήρωση νέας λογοτεχνικῆς ἔδρας, τήν 26ην Ἀπριλίου 1956, πολλῶν Ἀκαδημαϊκῶν τῆς Β΄ Τάξεως ἡ σκέψη πρὸς τόν Καζαντζάκη εἶχε κατά πρῶτο λόγο στραφῆ. Ἦμουν τότε Πρόεδρος τῆς Β΄ Τάξεως καί μέ τούς συναδέλφους κ.κ. Ι. Καλιτσουνάκη, Χ. Καροῦζον, τόν ἀείμνηστο Νίκο Βέη καί ἄλλους εἶχαμε ἀποφασίσει νά προτείνουμε τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Καζαντζάκη. Ἐπειδή ἀπό τόν Κανονισμό τῆς Ἀκαδημίας γιά νά συζητηθῆ ἡ πρόταση ἀπαιτεῖται ἐκ προοιμίου συγκατάθεση τοῦ προτεινομένου ὅτι ἐκλεγόμενος θά ἀποδεχτῆ τήν ἐκλογή του, ἠθέλησα νά βεβαιωθῶ γιά τίς διαθέσεις τοῦ Καζαντζάκη. Καί πρὸς τοῦτο παρεκάλεσα τόν ἀγαπητό φίλο καί συνάδελφο στήν πολιτική καί στά γράμματα κ. Χρυσό Εὐελπίδη, πού συνδέονταν μέ στενή οἰκογενειακή φιλία μαζί του, νά τόν βολιδοσκοπήσῃ. Ὅπως καί τό ἔχαμε. Ὁ Καζαντζάκης τοῦ εἶχεν ἀπαντήσῃ ἀρνητικά, ὅτι δηλαδή δέν θά ἤθελε νά προταθῆ ὑποψήφιος γιά τήν Ἀκαδημία,

άσφαλῶς δέ θά ἐγνώριζε καί ὅτι ἡ ἐκλογή του ὡς τακτικοῦ μέλους θά τόν ὑποχρέωνε νά ἐγκατασταθῆ μονίμως στήν Ἑλλάδα, διακόπτων τή μοναξιά του στήν Ἀντίπολη τῆς Γαλλίας.

Παρά τοῦτο ἐμεῖς εἶχαμε ἀποφασίσει νά ἐπιμείνουμε. «Θά τόν πείσουμε!» μοῦ ἔλεγεν ὁ συνάδελφος κ. Καλιτσουνάκης. «Θά τοῦ γράψω κ' ἐγώ!».

Δυστυχῶς δέν ἐπρολάβουμε νά τόν πείσουμε. Τόν ἔπεισεν ὁ θάνατος τό μεγάλο ταξιδευτή νά ξεκινήσῃ γιά τό αἰώνιο ταξίδι, πού ἱκανοποίησε μιά καί καλή ὅλες τίς ἀνησυχίες του, ὅλες τίς δίψες του, ὅλες τίς ἀπορίες του. Ἐκεῖνος προσπέρασε στήν ἐκεῖθεν ὄχτη τῆς Ἀχερουσίας καί ἀγάλλεται στούς ἀσφοδελούς της λειμῶνες συντροφιά μέ τόν Ὅμηρο, μέ τό Δάντε, μέ τό Νίτσε, μέ τό Μπέρξον — τούς μεγάλους δασκάλους καί φίλους του. Ἐμεῖς, πού μένουμε ἀκόμα στήν ἐντεῦθεν ὄχτη καί ἐξακολουθοῦμε νά παλεύουμε ἀδιάκοπα μέ τή Λερναία Ὑδρα τῶν μικροτήτων τῆς ζωῆς, πού ὅσα κεφάλια κι ἄν τῆς κόφης ἄλλα περισσότερα θά φυτρώσουν, ἐμεῖς ἔχομε καθῆκον καί συμφέρον, τιμώντας τή Μνήμη του, νά ἀντλήσουμε ἔμπνευση ἀπό τή δόξα τῆς ἐπιτυχίας του, νά πλουτίσουμε τήν πείρα μας ἀπό τίς πικρίες τοῦ ἀγῶνα του. Καί στούς σκοπούς αὐτούς ἀποβλέπουν τά λίγα γενικά λόγια πού θέλω ἀκόμα νά προσθέσω ἐπισκοπώντας ἀπό τή βίγλα μου, ὡσάν μέ τελευταία καθολική ματιά, τό φωτοβόλο πέρασμα τοῦ Καζαντζάκη ἀνάμεσά μας.

Κακός, κάκιστος εἶναι κάθε περιορισμός τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος. Ἀπαράδεχτη εἶναι κάθε ὑπαγωγή του σέ κανόνες πολιτικῆς πειθαρχίας. Καταδικαστέα εἶναι κάθε προσπάθεια καταναγκασμοῦ τοῦ ἔργου τῆς φαντασίας. Αὐτά ἰσχύουν πρὸς ὅλες, φυσικά, τίς κατευθύνσεις. Ἐάν ἡ ποίηση ἔχη ὄντως εἰδικήν ἀξίαν μέσα στήν ἁρμονία τοῦ Σύμπαντος, ἐάν ἔχη πράγματι ἀνώτερη, θεόδοτη ἀποστολή μέσα στήν ἀνθρώπινη ζωή, τότε πρέπει νά στέκεται ἀπάνω ἀπό ὅλα τά δόγματα καί ἀπό ὅλα τά καθεστῶτα. Κανένας μέ καμμιά ἀπολύτως δικαιολογία ἄλλης σκοπιμότητας δέν ἔχει δικαίωμα νά δέσῃ τά φτερά της, νά περιχαράξῃ τά ὄρια τῶν πτήσεών της, νά παραχαράξῃ τό αὐθόρμητο πρὸς τήν ἀνθρωπότητα μήνυμά της, πού εἶναι μήνυμα Θεοῦ! Ἰδιαιτέρα ἐδῶ στήν Ἑλλάδα μας, πού εἶναι ἡ κοιτίδα τῆς ἐλευθερίας καί μέ ποταμούς αἱμάτων ποτίζει συνεχῶς ἐπί χιλιετηρίδες τό ἱερό της δέντρο, ἰδιαιτέρα ἐδῶ στήν Ἑλλάδα, κάθε ἀπόπειρα «ἐγκλωβισμοῦ» τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος σέ τοῦτο ἢ στό ἄλλο κλουβί ἐτούτης ἢ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς ἰδεολογίας εἶναι περισσότερο ἀποκρουστική, περισσότερο ἀπεχθής. Ἀπό αὐτή τή γενικώτατη ἄποψη ἡ πολεμική πού ἀσκήθηκε κατὰ τοῦ Καζαντζάκη

ήταν αθέμιτη, όπως αθέμιτη ήταν ή πολεμική πού ασκήθηκε άλλου κατά του Παστερνάκ, επειδή του άπονεμήθηκε τό Βραβείο Νόμπελ. Κάθε άξιος του όνόματος πνευματικός ήγέτης όφείλει νά καταδικάζη άμειλιχτα κάθε τέτοια άντιπνευματική εκδήλωση. Είχα τήν τιμή νά εκπροσωπήσω τήν Έλλάδα στό πανευρωπαϊκό Συνέδριο τών Συγγραφέων στή Νεάπολη τής Ίταλίας καί μου δόθηκε ή μεγάλη εύκαιρία νά διακηρύξω σά βασική άρχή του ανθρώπινου πολιτισμού τήν έλευθερία του πνεύματος. "Όπως μου είχε δοθή πρό δύο έτών ή καλή εύκαιρία νά τονίσω τήν άξία τής ίδιας άρχής στίς Άκαδημίες τής Μόσχας καί του Κιέβου ως Άρχηγός τής εκεί άποστολής τής Άκαδημίας Άθηνών. Λυπηρό είναι ότι έμείς, όσοι πιστεύομε τούς έαυτούς μας ιεροφάντες του Λόγου, δέν κατορθώνομε νά συναγερωθούμε ψυχικά σέ γενική έπιστράτευση καί νά χρησιμοποιήσουμε θαρρετά, άποφασιστικά, έξω από κάθε πολιτικόν ύπολογισμό, τά άκαταμάχητα όπλα του πνεύματος ύπέρ τής άληθινής συναδελφώσεως τών ανθρώπων...

Ό Όδυσσεύς του Καζαντζάκη κάποια τέτοια δυνατότητα άναζητούσε ανά τόν κόσμο, προσπαθώντας νά συλλάβη τό άνώτερο νόημα τής ζωής διά μέσου τής γοητείας, τής όμορφιάς καί τής έλευθερίας. Έπειδή όμως, σάν ένας σύγχρονος Προμηθεύς, δέν προσπαθούσε πιά νά κλέψη τό φώς από τούς θεούς, αλλά προσπαθούσε μέσα στό δοσμένο φώς νά συναδελφώσει τούς θεούς — τόν είπαν άθεο! Έπειδή, σάν ένας φωτισμένος πιστός, συνέλαβε τό όνειρο τής ένοποιήσεως τών θρησκειών — τόν είπαν άθρησκο! Έπειδή αποτόλμησε νά κοντοζυγώσει τό ζωντανό Χριστό καί νά σχετιστή άπευθείας μαζί του — τόν είπαν Άντίχριστο! Τό στερητικό, όμως, «άλλα» καί τό άρνητικό «άντί» δέν ταιριάζουν σ' έναν Άντρα πού είναι τόσο δεμένος μέ τά χώματα τής γής του, τόσο άφοσιωμένος στους χθονίους θεούς της, σ' έναν Άντρα πού άγωνίζεται μέ άνήσυχο πάθος, μέ άσκητική καρτερία, μέ θετική κατάφαση για τήν άνεύρεση τής άπόλυτης Όμορφιάς καί τής αιώνιας Άλήθειας!

Γιά τήν άξία του λογοτεχνικού έργου του Καζαντζάκη κανείς δέν μπορεί ν' άπαγορέψη οίανδήποτε έπιφύλαξη, κρίση, έπίκριση, κατάκριση. Για τήν άγνότητα όμως του πνεύματός του καί για τήν τιμιότητα του άγώνα του κανείς δέν μπορεί νά έπιτρέψη οίανδήποτε άμφισβήτηση — γιατί θά είναι άδικη καί άνόσια.

Ό Νίκος Καζαντζάκης υπήρξε, παρά κάθε δυνατή έπιφύλαξη, ένας μεγάλος λογοτέχνης σέ κριτήριο διεθνές. Ό Νίκος Καζαντζάκης υπήρξε, χωρίς καμμία δυνατή έπιφύλαξη, ένας μεγάλος Έλληνας καί ένας μεγάλος Άνθρωπος!

Θά μου ἐπιτρέψετε νά κλείσω τά λίγα μου εὐλαβικά αὐτά λόγια μέ τήν ἀπαγγελία ἐνός ἐπιγράμματος, πού εἶχα σιωπηλά ψιθυρίσει τήν ὥρα τοῦ θανάτου καί τῆς ταφῆς του, στήν ὁποία δέ μπόρεσα νά παρευρεθῶ καί νά τό ἀπαγγείλω γιατί βρισκόμουν στό ἐξωτερικό:

*Ἄνθολογᾶς τ' ἀνάνθιστα, καρπολογᾶς τά φροῦδα
Τῆς ὑπερύπαρξης Ζορμπᾶς καί Καπετάν Μιχάλης,
Σφιχταγκαλιάζεις τό Χριστό, γλυκοφιλεῖς τό Βούδα,
Μαζί: μαθαίνεις κι ἀπορεῖς, πιστεύεις κι ἀμφιβάλλεις.*

*Τῶν Καστρινῶν χωμάτων σου λαγαρισμένη γέννα,
Τῆς γνώσης Ἀρχιπέλαγο, τοῦ οἴστρου Ψηλορείτης,
Τίς μπαλοτιές τοῦ ἀγῶνα σου τίς παίζεις μέ τήν πέννα,
Νικᾶς καί συνταυτίζεσαι μέ τό Θεό τῆς Κρήτης!*

ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Ἡ παρουσία Ὑμῶν καί τῆς Α.Μ. τῆς Βασιλίσσης λαμπρύνει τήν πανηγυρικήν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας καί ἐπιβεβαιώνει «ἄπαξ ἔτι» τό ἐγνωσμένο ἐνδιαφέρον τῆς Ὑ.Μ. γιά τήν πνευματική ζωή τῆς Χώρας μας, γιά ὅλες τίς ὠραῖες ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου της. Συνεχίζετε «ἐν τούτῳ» τό ὑψηλό παράδειγμα τοῦ ἀειμνήστου Πατρός Σας Βασιλέως Παύλου, πού δέν εἶχε πάφει ποτέ νά ἐνθαρρύνῃ ἐνεργῶς τήν καλλιέργεια τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Γραμμάτων καί τῶν Τεχνῶν, ἐμπνεόμενος πάντοτε ἀπό εὐγενεῖς πολιτιστικές ἰδέες καί πάντοτε πιστός στήν Ἑλληνοχριστιανική παράδοση.

«Ποιητικός Λόγος» εἶναι τῆς ὁμιλίας μου τό θέμα σύμφωνα μέ τόν Ὅργανισμό τοῦ Ἰδρύματός μας, πού ὀρίζει ὁμιλητή τῆς καθιερωμένης σημερινῆς συνεδρίας τόν ἐκάστοτε Πρόεδρό του καί μέ θέμα τῆς εἰδικότητός του. Δέ μπορῶ ν' ἀποκρύψω τό πόσο χαίρομαι, πού ἀποδίδομαι ἀπόψε στήν εἰδικότητα τοῦ ποιητῆ μέ τήν ἐντολή νά μιλήσω γιά τήν ποίηση.

Ἀλλά εἶναι ὁ ποιητής τό καταλληλότερο πρόσωπο νά μιλήσῃ γιά τήν ποίηση; Δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρξῃ ἀμφισβήτηση. Καί ὅμως ὑπάρχει. Ἐδῶ καί λίγες μέρες ἀκόμα ταχτικός συνεργάτης τοῦ παρισινοῦ «Χρόνου», κρίνοντας τό πρόσφατο δοκίμιο «L'arc et la Lyre» τοῦ Μεξικανοῦ ποιητῆ Ὁκτάβιο Πάζ, γράφει ὅτι «γιά κάθε ποιητή ἕνα δοκίμιό του ἐπάνω στήν ποίηση ἀξίζει πάντοτε λιγώτερο ἀπό τά ποιήματά του». Ἄλλ' ἄν ὁ ποιητής ὁ ἴδιος δέν μπορέσῃ νά ἐξερευνήσῃ τό «ποιητικό ἄγνωστο», νά ἐρμηνέψῃ τήν οὐσία τῆς ποιήσεως, νά διαπιστώσῃ τήν ἱερή μανία τῆς ἐμπνεύσεως, ποιός ἄλλος θά τό κατάρθωνε; «Ἡ ποίηση κατανοεῖται καί κρίνεται μόνο μέ τόν ἴδιο τρόπο πού γεννιέται», δηλαδή μέ τήν ποίηση, ἔχει ἀποφανθῆ ὁ Ἰταλός φιλόσοφος Μπενεντέττο Κρότσε.

Ἄν θυμᾶμαι καλά, κι ὁ δικός μας Ἄγγελος Σικελιανός ἔχει παρατηρήσει κάπου ὅτι ὅπως τά διαμάντια μποροῦν νά τά κατεργάζωνται μόνο μέ διαμαντόσκονη, ἔτσι καί ἡ ποίηση μόνο μέ τήν ποίηση μπορεῖ νά ἐρευνηθῆ καί νά κριθῆ. Ἐνας ψυχρός διανοητής, πού θά καταπιαστῆ νά

ἐρμηνέφη τὴν ποίηση φορῶντας μόνο τίς παρωπίδες τῆς λογικῆς, ἀσφαλῶς ποτέ δέ θά μπορέση νά εἰσδύση στό μυστικό της κόσμο, στίς πηγές τῆς μαγείας της, στίς ἐστίες τῆς γοητείας της. «Οἱ κριτικοί μας ξέρουν τά πάντα — ἀλλά τίποτε ἄλλο!» γράφει κάποιος Γάλλος χιουμορίστας. Λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ κριτικοί πού ἀγάπησαν τὴν ποίηση, γοητεύτηκαν ἀπό τό θέλγητρό της, κ' ἔτσι μπόρεσαν νά μνηθοῦν στήν πραγματική της ἀξία, νά ὑψωθοῦν στό ἀληθινό της νόημα, νά πιστέψουν στήν ἱερή της ἀποστολή. Ἄν δέν ἔχης τὴν αἰσθαντικότητα τοῦ ποιητῆ καί τὴ δυνατότητα νά ἐμπνευστῆς ὅπως ἐκεῖνος καί ἀκόμα τὴν ἰκανότητα νά ζωοποιήσης μουσικά τίς λέξεις, ὅπως ὁ ποιητής, γιά ὄνομα Θεοῦ! μὴν ἐπιχειρῆς νά καταπιαστῆς ἀπό ψηλά, τάχα, μέ τὴν ποίηση, νά τὴν ἀξιολογήσης σχολαστικά, νά κωδικοποιήσης τοὺς ἄγραφους νόμους της, νά φασματοσκοπήσης τὴν ὑπόσταση τοῦ μυστηρίου της! Ὅχι! Ὅποιος ἀγαπάει καί σέβεται τὴν ποίηση, ὅποιος τὴν ἔχει καταφύγιο τῆς ψυχῆς του σέ γλυκές καί σέ πικρές ὥρες, αὐτός μπορεῖ νά γίνῃ, — τί; ἕνας σεμνός ὀδηγός γιά τοὺς λιγώτερο ἀφωσιωμένους, νά γίνῃ, μνημένος αὐτός, μυσταγωγός γιά τοὺς ἀμύητους. Νά γίνῃ — θά χρησιμοποιήσω θεσμούς τῆς μόδας — νά γίνῃ ἕνα εἶδος ὑπεύθυνου διεκπεραιωτῆ τῶν δημοσίων σχέσεων τῆς ποιήσεως μέ τό κοινό. Τό ἔργο του αὐτό θά τό κάμῃ, βέβαια, μέ τό δικό του αἰσθητικό γοῦστο, μέ τὴ δική του καλαισθησία καί προτίμηση. Ὅσο τολμηροί κι ἂν εἶναι στήν προσπάθειά τους αὐτή, οἱ καλοπροαίρετοι καί οἱ προικισμένοι, δέν ζημιώνουν. Ὑπενθυμίζω τὴν περίφημη Ἀνθολογία τῆς Γαλλικῆς ποιήσεως τοῦ Ἀντρέ Ζίντ, πού μέ τό βαρὺ κύρος του ὑποστήριξε, στόν ἀξιοσημείωτο Πρόλογό του, ὅτι, ἡ Γαλλία ἔχει ποιητική τέχνη ἀλλά δέν ἔχει «λυρική ποίηση». Ἀπόκλεισε ἀπό τίς σελίδες της πολλοὺς γνωστοὺς ποιητές, ὅπως ἂν θυμᾶμαι καλά, τόν Σουλλύ Πρυντώμ, πού τόσο ἀγαποῦσεν ὁ δικός μας Παλαμᾶς, τόν Φρανσουά Κοππέ, τόν Ἀλμπέρ Σαμαῖν καί ἄλλους. Δικαίωμά του, ἐφ' ὅσον καί ἡ αὐθεντία του εἶναι δοσμένη κ' ἡ καλή του πίστη γιά τὴν ἀγάπη τῆς ποιήσεως. Πολύ σωστά ὑπενθυμίζει στόν πρόλογο τῆς πιό πρόσφατης Ἀνθολογίας της ἡ Ἀμερικανίδα Ἐλιζαμπεθ Ντριου γνωστὴ φράση τοῦ Ὅσκαρ Οὐάιλντ: «Μόνον ἕνας κήρυκας δημοπρασίας εἶναι τό ἴδιο ἐνθουσιώδης γιά ὅλα τά εἶδη τῆς Τέχνης».

«Τά ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινά τά πάντα» λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἄν καί πολλοὶ διαβλέπουν ὅτι λιγοστεύει ἡ γοητεία τῆς προόδου, διατρέχουμε πάντως ἀκόμα μιάν ἐποχή πού οἱ ἄνθρωποι, συνεπαρμένοι ἀπό τόν ἱλιγγο τῆς ραγδαίας τεχνικῆς ἐξελίξεως, προσκυνοῦν τὴν Ἐπιστήμη, ὅπως ἄλλοτε προσκυνοῦσαν τόν Μολώχ, καί τά

προσδοκοῦν ὅλα ἀπὸ αὐτὴν. Εἶναι ὁ παντοδύναμος, ὁ «παντεχνήμων» Θεός! — Εἶναι ὅμως καὶ ὁ Πανάγαθος; Εἶναι καὶ ὁ Πολυέλεος; Αὐτὸ λίγοι τὸ ρωτοῦν — μόνον ὅσοι δὲν λησμονοῦν τὴν ποίηση. Ἄς τὴν ὑπενθυμίσουμε ὅσο μποροῦμε καὶ στοὺς ἄλλους, τοὺς περισσότερους, ἐκείνους πού ὁ θριαμβευτικὸς πάταγος τῆς Μηχανῆς δὲν τοὺς ἀφήνει ν' ἀκούσουν τῆς λουφασμένης ψυχῆς τὸ ἀνήσυχο θρόισμα...

«Ἡ Ἐπιστήμη ἐρήμωσε τὸν κόσμον ἀπ' τοὺς Θεούς», ἔγραψεν ὁ Ἴταλὸς ποιητῆς Τζιοβάννι Πάσκολι, ἐδῶ καὶ σαράντα περίπου χρόνια. «Τὸ μέλλον ἀνήκει περισσότερο στὶς καρδιές παρά στὸ πνεῦμα. Ἀγαπᾶν! Ἴδου τὸ μόνο πράγμα πού μπορεῖ νά γεμίσει τὴν αἰωνιότητα» εἶχε γράψει πρωτύτερα ὁ Οὐγκώ, προβλέποντας τὸν ἐπιστημονικὸ ἐκδιανοητισμό...

Ἐρωτᾶται τώρα: Ποιὸς θά ἐπαναφέρῃ τοὺς αἰώνιους Θεούς στὸν Οὐρανὸ τους, ἐπάνω ἀπ' τὴν παλιά μας Γῆ; Ποιὸς θά ξαναζεστάνῃ τὰ στήθη τῶν ἀνθρώπων τὴν Ἀγάπη; Ποιὸς θά στηρίξῃ τὰ κλονισμένα θεμέλια τῆς Ἠθικῆς, πού στεγάζει τὸν σημερινὸ μας πολιτισμὸ; «Ἡ ἠθικὴ εἶναι χρήσιμη ἀλλὰ εἶναι ψυχρὴ (ἔχει γράψει κάποιος δικό μου ἀγαπημένο πρόσωπο σὲ μιὰ του ἐπιστολή). Πρόσθεσέ της τὴν ποίηση, τὴν ἔκαμες Θρησκεία! Ἴδου ὁ Θεός!».

Ποτέ ἄλλοτε στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων δὲν εἶχεν ἡ ἀποστολὴ τῆς ποιήσεως τόσο βαρεῖα σημασία ὅσο σήμερα. Οὐμᾶμαι τὸ λόγο τοῦ Ἰσλανδοῦ συγγραφέα Λάξνες: «Ἡ ποίηση εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους». Εἶθε νά ἀποδειχθῇ προφητικὸς! Πῶς εἶχε σωθῆ ἡ Ἀνθρωπότητα ἐδῶ καὶ δυὸ χιλιάδες κάπου χρόνια; Ὁ Γυιὸς τοῦ Θεοῦ ἔγινε Γυιὸς τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ Χριστὸς ἔκαμε τὴ φιλοσοφία του Ποίηση κ' ἡ Ποίηση τὴν ἔκαμε Θρησκεία...

Ἐπιτρέψατέ μου πρὸς Ὑμᾶς πρῶτον ν' ἀπευθύνω, Μεγαλειότατε, τὴν ἐκκλήση ὅπως, μέσα στὴν ὀρθὴ ἐκτίμηση τῶν μεγάλων διαφοροποιήσεων, πού ὑφίσταται ὁ βίος τῆς Ἀνθρωπότητας, ἐπισημάνουμε ἔγκαιρα κ' ἐμεῖς τὴ βασικὴ ἀνάγκη τῆς περιφρουρήσεως τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς μας, πού κινδυνεύουν, γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, ὄχι ἀπὸ σκοταδιστικὴ ὀπισθοδρόμηση κι ἀποτελεμάτωση, ἀλλ' ἀπὸ καταφώτιση κι ἀκατάσχετη ὀρμὴ προόδου.

Ὁ σύγχρονος Ἀνθρώπος περηφανεύεται ὅτι ἀποσπᾷ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ ἐνεργειακά μυστικά τῆς ὕλης. Καὶ εἶναι τοῦτο τόσον ἀναμφισβήτητο ὅσο καὶ ἀξιθαύμαστο. Μακρὰ πορεία, ὅμως, μᾶς ἀναμένει μέχρι τῆς ὀριστικῆς νίκης. Ἐγκυροὶ εἰδικοί τονίζουν ὅτι ἡ Ἐπιστήμη, καὶ συγκεκριμένα ἡ Φυσικὴ, ἐδημιούργησε τὰ τελευταῖα χρόνια πολὺ περισσότερα προβλήματα ἀπὸ ὅσα πραγματικῶς ἔλυσε. Μπορεῖ ν' ἀνακαλύ-

πτωνται κάθε μέρα και νέα «σωματίδια», αλλά ποιά είναι ή άκριβής τους έννοια και ποιά ή σχέση τους μέ τά «κύματα» δέν έχει προσδιοριστή. Τά νέα στοιχεΐα, πού άνακαλύπτονται, γεννουΐν νέες θεωρίες, πού άπειλουΐν ν' άνατρέφουΐν και θεμελιώδεις νόμους — ώς και τό νόμο τής βαρύτητος!

Στό άναμεταξύ φαΐνεται ότι πολύ απέχει άκόμα ή πραγματοποίηση τοΰ βασικού σκοποΰ, πού είχε θέσει έδΰ και σαράντα χρόνια ό μεγάλου Άϊνστάϊν, δηλαδή «ή ένοποίηση πεδΐων και σωματιδΐων ώστε μόνον τά πεδΐα ν' άπομένουΐν ώς ή μόνη άληθινή πραγματικότητα».

Άν μπήκα σέ ξένα... πεδΐα τό έκαμα γιά νά καταδειξΰ ότι ύπάρχουΐν άκόμα εύρύτατα χρονικά περιθΰρια, πού θά έπιτρέφουΐν τήν παράλληλη δχι αντίδραση αλλά δράση τής Τέχνης και τΰν Ήθικΰν Έπιστημΰν γιά τή διατήρηση τΰν ιδικΰν τους σφαιρΰν έπιρροής έπάνω στόν άνθρώπινο βίο...

Όπως και νά 'ναι, ό Άνθρωποΰ έχει σήμερα τήν ψευδαΐσθηση ότι έδάμασε όριστικά τήν ύλη, ότι τήν ύπόταξεν, ότι κυριαρχεί έπάνω της. Όμως, άλλοίμοΐο! όσο βαθύτερα εισδΰει στό μυστικά τής δομής της και στοΰς νόμους τής ένεργείας της, τόσο στήν πραγματικότητα ύποτάζεται άκόμη περισσότερο στήν ύλη, — έστω κι άΐν τοΰ προσφέρει έξωτερικά άνεση μεγαλύτερη. Τό δικό μας πρόβλημα έγκείται άκριβΰς έδΰ: Έως ποιό σημείο ή έξωτερική άνεση τοΰ σημερινΰ άνθρώπου κερδΐζεται μέ άπΰλεια τής έσωτερικής του άνέσεωΰ κι ώς πού μπορεί νά φτάση αυτό τό στένεμα τοΰ έσωθέ μας ψυχικΰ χΰρου πρόΰ οφελουΰ τοΰ έξωθέ μας ύλικΰ χΰρου.

Μήπως γιά νά κατακτήσουΐε τό Διάστημα πρέπει νά ξεπουλήσουΐε τή Γή μας; Μήπως γιά νά μηχανοποιήσουΐε τή ζωή μας πρέπει νά θυσιάσουΐε τήν ψυχή μας; «Νέα Ήθική» πάει νά γεννηθηΐ από τήν πρόοδο τΰν θετικΰν επιστημΰν, παραδέχονταΐ σοβαροΐ στοχαστέΰ. Άλλά ποιΐς μορφής θά είναι κανείΰ δέν μπορεί άκόμα νά τό προβλέψη. «Η ήθική τΰν Ρομπότ», έγραφε κάποιου απαισιόδοξου... Προτοΰ τά Ρομπότ άποχτήσουΐν καρδιά και ψυχή, φιλοδοξΐα, πρωτοβουλΐα, αΐσθημα ευθύνης, πνεΰμα θυσίας, θά άποχτήσουΐε έμείΰ τήν Ήθική τουΰ; Αυτό δέν μπορεί νά γΐνη, αλλά φρόνιμο θά ήταν έγκαιρα νά παταχτή κάθε άνήθικη έκμετάλλευση σέ βάροΰ τής παραδεγμένηΰ μας ήθικΰς. Γιατί ό κίνδυνουΰ δέν είναι άνύπαρχτοΰ και ή ΰρα τής αντιδράσεωΰ έχει πρό πολλοΰ σημάνει. Οΐ πνευματικΰ παράγοντεΰ, πού έχουν από τό Θεό τό προνόμιο νά μπορούΐν νά ύψωθουΐν έπάνω από τή σκέψη: στήν έμπνευση, αυτοΐ έχουν τό χρέουΰ νά πρωτοστατήσουΐν στό έγερτήριο τΰν ψυχΰν και τΰν συνειδήσε-

ων γιά τήν περίσωση τῆς βασιλείας τοῦ Αἰσθήματος καί τοῦ Ὀνείρου. Μέ ὄσο ζῆλο ἔχει κινητοποιηθῆ ἡ Ἐπιστήμη γιά τήν κατάκτηση τοῦ χώρου τῆς Ὑλης, μέ ἴσο ζῆλο πρέπει ν' ἀναφτερωθῆ ἡ Ποίηση γιά τήν προάσπιση τοῦ χώρου τῆς ψυχῆς. Ποτέ ἄλλοτε — ἄς τό ἐπαναλάβω — στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἡ Ποίηση δέν ἐπιβαρύνθηκε μέ μεγαλύτερη εὐθύνη γιά τή σωτηρία του. Ὄφειλω στό σημεῖο αὐτό νά κάμω μιά διευκρίνιση:

Ἡ ποίηση ἀναμφισβήτητα δέν πρέπει καί δέν μπορεῖ νά συνδέεται μέ καμμιά συμβατική, εἰδικευμένη σκοπιμότητα. Ἀλλά ἡ ποίηση εἶναι ὁ κύριος αὐθεντικός πληρεξούσιος τῆς ζωῆς. Ἡ ἐντολή της προέρχεται Ἄνωθεν. Καί εἶναι ἀνέκκλητη. Τό φῶς της προϋπῆρχε στίς ψυχές ἀπό τό φῶς πού ἔδωσε ὁ Προμηθέας στή Γνώση. Ἐκεῖ πού ἄρχισεν ἡ Ἐπιστήμη τήν πορεία της, ἡ Ποίηση τήν κατευόδωσε. Κ' ἐκεῖ πού θά τερματίσῃ ἡ Ἐπιστήμη τό ἔργο της, ἡ Ποίηση θά τό συνεχίσῃ.

«Οἱ ἐπιστημονικές μαγγανείες ἐπιβουλεύονται τήν ἀνθρώπινη συνείδηση» διάβαζα πρό ἡμερῶν στόν Ἰταλικό Τύπο ὅτι ἦταν τό γενικώτερο συμπέρασμα ἀπό τόν διάλογο μιᾶς «Στρογγυλῆς Τράπεζας» πού εἶχε συνέλθει στή Ρώμη.

Χωρίς νά μειωθῆ καθόλου ὁ σεβασμός πρὸς τήν Ἐπιστήμη καί χωρίς νά εἶναι νοητή οἰαδήποτε παρεμβολή ἐμποδίων στό ἔργο της, συνειδητοποιεῖται ἡ ἀνάγκη νά παραμείνουν ἰσορροπημένα τά θεμελιώδη στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ἀνθρώπινη ζωή, νά παραμείνουν ἑναρμονισμένες οἱ δυνάμεις πού τήν κινοῦν καί τήν διαιωνίζουν. Ὁ Ποιητικός Λόγος καλεῖται, ρητά ἢ σιωπηρά, νά προσφέρῃ τό ἀντίβαρό του στήν ἐπιστημονική Πράξη.

Τό γεγονός ὅτι ἀνέκαθεν συζητήθηκε κ' ἐξακολουθεῖ νά συζητιέται ἀκόμα: «Τί εἶναι Ποίηση;» χωρίς νά δίνεται ποτέ ἀπόλυτα ἱκανοποιητική ἀπάντηση, χωρίς νά κατασταλάξῃ ποτέ αὐθεντικός προσδιορισμός, τό γεγονός αὐτό ἀποδείχνει ὅτι ἡ Ποίηση εἶναι ταυτόσημη μέ τό μυστικό τῆς Ζωῆς, μέ τό μυστήριο τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου.

Δέν εἶναι ἐπίκτητο ἀγαθό τῆς ζωῆς ἡ Ποίηση. Εἶναι ἐμφυές, εἶναι συμφυές. Δέν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Ἀνθρώπου στήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ του. Τοῦ ἀποκαλύφθηκε ταυτόχρονα μέ τή δημιουργία του. Δέν εἶναι δευτερογενές προϊόν πολυτελείας καί τρυφῆς. Εἶναι φυσική ἀνάγκη παρθενογέννητη. Ἀπόδειξῃ ὅτι κ' οἱ πῖο ἄγριες, οἱ πῖο ἀπολίτιστες φυλές, ἀπομονωμένες προαιώνια ἀπ' τόν ἄλλο πολιτισμένο κόσμον, ἔχουν τήν ποίησή τους, τή μουσική τους, τό χορό τους, — τή Ἔρησκεία τους.

Διάβαζα τώρα τελευταῖα ὅτι στήν Κιργιζία, μέσα στήν καρδιά τῆς

Ἀσίας, τέρπει καί φρονηματίζει ἀκόμα τό λαό τό ἔπος «Μάνας». Ἄγραφο ὄλωσδιόλου ἐπί μακρούς αἰῶνες, περισώθηκε μέ τή στοματική παράδοση. Ἀποτελεῖται στό σύνολό του ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο στίχους! Κι ἀκόμα σήμερα ὅλοι οἱ κάτοικοι μαθαίνουν ἀπό μνήμες μεγάλα του ἀποσπάσματα, γηραιοί δέ ραφιδιοὶ περιοδεύουν τή Χώρα καί τό ἀπαγγέλλουν. Ποιός καρτεροῦσε ἀπό τήν Κιργκίζια μιά τόσο μεγάλη ἀπόδειξη γιά τό πόσο βαθιεῖς ρίζες ἔχει ἡ ποίηση στή βίωση τῶν Ἀνθρώπων!...

Ἡ ποίηση ἐμφύσησε στόν πρωτόγονο Ἄνθρωπο τό πνεῦμα τῆς προόδου. Στάθηκε στήν ψυχή του αὐτή τό πρώτο σκίρτημα τῆς πνευματικότητάς του, ἡ πρώτη νύξι πρὸς τή συνειδητοποίηση τῆς Ὁμορφιάς. Τῆς Ὁμορφιάς, πού, σάν ἔκφραση ἀρμονίας, γοητείας, ἐξευγενισμοῦ εἶναι ἡ ἀπάρθενη αἰτία κι ὁ ἀναλλοίωτος σκοπός τοῦ Σύμπαντος. Χωρίς τή λογική ὁ Κόσμος θά μπορούσε, ἴσως, νά ὑπάρξει. Χωρίς τήν Ὁμορφιά ἀσφαλῶς ὄχι! Ἡ Ὁμορφιά εἶναι ἡ ἐμπνευσμένη Δημιουργία, ἡ ἀθάνατη ψυχὴ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ Νοῦς εἶναι ὁ θαυμαστής τῆς, ὁ ἐρωμένος τῆς, ὁ ἄγρυπνος Φύλακάς τῆς. Ἀλλά ἡ Ὁμορφιά εἶναι ἡ Ποίηση. Καί ἡ Ποίηση εἶναι ἡ Ὁμορφιά.

Βγῆχαν ταυτόχρονα ἀπό τήν ἴδια μήτρα τῆς Θεογονίας. Εἶναι δίδυμες ἀδερφές, πού μοιάζουν τόσο μεταξύ τους ὥστε νά μή μπορῆς νά ξεχωρίσης τή μία ἀπό τήν ἄλλη. Οὔτε κι αὐτές οἱ ἴδιες ξεχωρίζονται μεταξύ τους. Ἐπικαλεῖσαι τήν Ὁμορφιά καί σοῦ παρουσιάζεται ἡ Ποίηση. Ἐπικαλεῖσαι τήν Ποίηση καί σοῦ παρουσιάζεται ἡ Ὁμορφιά. Δίκαια ἀμφιβάλλεις ἂν εἶναι πράγματι δύο ξεχωριστές Χάριτες ἢ παίζουν κάποιο εὐφρόσυνο ταχυδακτυλογικὸ παιχνίδι στήν Ψυχὴ σου καί στό πνεῦμα σου, εὐαίσθητε ὠραιολάτρη!

Ἄλλωστε δέν θά ὑπῆρχε κανένας λόγος νά δευτερογεννηθῆ ἡ ποίηση μετὰ τή γέννηση τῆς ὁμορφιάς. Γιατί ἡ ὁμορφιά δέν εἶχε καί δέν ἔχει καμμιάν ἀνάγκη οὔτε ἀπό ἀπόδειξη, οὔτε ἀπό κύρωση, οὔτε ἀπό παρουσίαση. Εἶναι αὐταπόδεικτη, αὐτοπαρουσίαστη, αὐτοκύρωτη. Καί σ' αὐτό ὑπερέχει ἀπό τήν Ἀλήθεια. Γιατί ἡ Ἀλήθεια ἔχει ἀνάγκη κι ἀπό ἀπόδειξη, κι ἀπό παρουσίαση κι ἀπό κύρωση. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ δημιούργησεν (ἐπίκτητο ἀγαθὸ τοῦ ἀνθρώπου) τήν Ἐπιστήμη. Πού, ἀλλοίμονο!, ἐξακολουθεῖ πάντοτε νά ἐρευνάη, νά κυνηγάη, νά θίγη συχνά τήν Ἀλήθεια χωρίς ἀκόμα νά μπορῆ νά τήν πιάσῃ, νά τήν δεσμεύσῃ, νά τήν ὑποτάξῃ. Τήν Ἀλήθεια ἔχει ἀνάγκη νά τήν ὑποτάξῃ ὁ Ἄνθρωπος στοὺς σκοπούς του, τήν Ὁμορφιά ὄχι. Ἡ Ὁμορφιά πρέπει νά μένη ἀνυπότακτη γιά νά τόν παρασέρνῃ στή φυγή, στή λύτρωση, στήν ἐξαῦλωση.

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ Θεὸς χάρισε σάν ὠλοκληρωμένο ἀγαθὸ στόν

Ἄνθρωπο, ἀτόφιο κι ἀναφαίρετο, τήν Ὅμορφιά καί μαζί τήν Ποίηση, ἐνῶ τήν Ἀλήθεια δέν τοῦ τήν παραχώρησε μέ τόν ἴδιον ἐλευθέριο τρόπο. Τόν καταδίκασε νά πιστεῦθῃ ὅτι ὑπάρχει, ἀλλά καί νά πρέπη ν' ἀγωνίζεται σκληρά γιά νά τή βρῇ. Τήν Ὅμορφιά τοῦ τήν μεταβίβασε μέ ἀποκάλυψη. Τήν Ἀλήθεια τοῦ ἐπίτρεψεν ἀπλῶς νά τήν ἀνακαλύψῃ. «Ἀπόλαψε τήν Ὅμορφιά» τοῦ εἶπε στοργικά ὅταν ἀνάσυρε ἀπ' τό χάος τό χρυσοῦ κλειδί, ἄνοιξε μ' αὐτό τήν ἀπόκρυφη πόρτα του κ' ἐγκατάστησε τόν Ἄνθρωπο μέσα στόν Παράδεισο. «Πήγαινε νά βρῆς μόνος σου τήν Ἀλήθεια!» τοῦ εἶπεν αὐστηρά ὅταν τόν ἔδιωξε πρὸς τήν Κόλαση καί ξαναπέταξε τό κλειδί τοῦ Παραδείσου στό ζοφερό χάος...

Ὁ «ἀπολεσθεῖς Παράδεισος» μας εἶναι ἡ Ὅμορφιά καί ἡ Ποίηση. Ἡ καταδικαστική μας Κόλαση εἶναι ἡ τυραννική ἀναζήτηση τῆς Γνώσης, πού κρατεῖ κρυμμένο τό κλειδί τῆς Ἀλήθειας... Ἀλλά καί ἂν τῆς τό παραδώσῃ κάποτε ἡ Γνώση τῆς Ἀλήθειας τό παντοδύναμο αὐτό κλειδί, θά μπορέσῃ τάχα ὁ Ἄνθρωπος ν' ἀνοίξῃ πάλι μέ τό ἴδιο κλειδί τήν πόρτα τοῦ Χαμένου Παραδείσου; Αὐτό εἶναι τό τραγικό ἐρωτηματικό, πού γίνεται σήμερα ἀκόμη τραγικώτερο μέ τά σατανικά ἄλματα πού κάνει ἡ Ἐπιστήμη πρὸς τά ἀσύλητα ἄδυτα τῆς πλάσης, πρὸς τά ἀπρόσιτα κρησφύγετα τῶν μυστικῶν τῆς ὕλης.

Ἀλλά ὑπάρχει καί ἀκόμα τραγικώτερο ἐρωτηματικό: Μήπως κι ἂν ξαναγυρίσῃ ποτέ ὁ Ἄνθρωπος, μέ ὄδηγό του τήν Ἐπιστήμη, μέ ὄπλο του τήν ὕλη, στόν ἀπολεσθέντα Παράδεισο, μήπως δέν εὔρη τότε ἐκεῖ τήν Ὅμορφιά καί τήν Ποίηση; Μήπως δέν εὔρη πιά ἐκεῖ, στά παλιά της ἀμέριμνα κατατόπια, τήν ψυχὴ του;

«Ὅταν ξαναβρίσκῃ κανεὶς ἓνα χαμένο Παράδεισο, γράφει ὁ Ζοζέφ Κασσέλ, παύει νά εἶναι χαμένος ἀλλά δέν εἶναι πιά Παράδεισος».

Βαρύς εἶναι ὁ λόγος τοῦ Εὐαγγελίου: «Ἄν κερδίσῃς τόν κόσμον ὅλον καί ἀπολέσῃς τήν ψυχὴ σου, τί θά ἔχῃς ὠφεληθῆ;» Ἀπεύχομαι ὁ λόγος αὐτός νά ἀποδειχθῇ μιὰ μέρα καί προφητικός γιά τήν Ἀνθρωπότητα. Μά σάν ποιητῆς δέν φοβοῦμαι ὅτι αὐτό μπορεῖ ποτέ νά γίνῃ. Ἡ ψυχὴ, ὅσο ἔχει βέργιες τῆς τήν Ὅμορφιά καί τήν Ποίηση, δέν πρόκειται ποτέ νά χάσῃ τήν παρθενική της παντοδυναμία, τήν ἀδαπάνητη καί τήν ἀνεξάντλητη!

Δέν μειώνω καθόλου τό σεβασμό μου πρὸς τήν Ἀλήθεια καί δέν αἶρω ποσῶς τήν ἐμπιστοσύνη μου ἀπὸ τήν Ἐπιστήμη. Πολλαπλασιάζω ὅμως ἀδιάκοπα τό σεβασμό μου πρὸς τήν Ὅμορφιά καί ἐνδυναμώνω ἀκατάπαυστα τήν ἐμπιστοσύνη μου πρὸς τήν ποίηση. Πιστεύω στό Θεό καί στή Ζωή. Γι' αὐτό καί δέν παραδέχομαι ὅτι μπορεῖ ποτέ νά εἶναι θέλημα τοῦ

Θεοῦ καί σκοπός τῆς Ζωῆς ἓνα τόσο ἀποτρόπαιο κοσμογονικό ἐγκλημα: Νά πνίξῃ ἡ Γνώση μέ τά σύνεργα τῆς ὕλης τήν ὑπαρξή τῆς Ὁμορφιάς χωρίς ἀποτελεσματική ἀντίδραση τῆς ποιητικῆς πνοῆς. Αὐτή πρωτοζωογόνησε τόν Ἄνθρωπο κι αὐτή, ἄν χρειαστῇ, θά τόν σώσῃ. Ὅσο κι ἄν συνωμόσουν ὄλοι οἱ ἄλλοι Θεοί τοῦ Ὀλύμπου, ἀκόμα κι ἄν ἐγκατασταθοῦν ὄλοι στά πυρίφλογα ἐργαστήρια τοῦ Ἡφαίστου γιά νά ἐνισχύσουν τή μηχανοκρατική παραγωγή του, ἄς εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Ἀπόλλων θά εἶναι ὁ τελικός νικητής. Μέ τήν ἐπίνευση τοῦ Δία θά μεταβάλλῃ τή λύρα του σέ τόξο καί τίς μολπές της σέ βέλη. Ὅχι γιά νά σκοτώσῃ τήν Ἐπιστήμη καί τή Γνώση καί τή Μηχανή. Ἀλλά γιά νά τίς ἀποτρέψῃ νά σκοτώσουν ἐκεῖνες τήν Ὁμορφιά καί τήν Ποίηση!

«Ἄχ! ποιητή, ἐσύ πιό ἀδύνατε κ' ἐσύ πιό δυνατέ μέσ' στούς ἀνθρώπους!» ἀναφωνεῖ ἡ Σέλιμα Λάγκερλεφ.

Ἄν «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος», καί ἐν τέλει «ἔσται ὁ Λόγος». «Πρός τόν Θεόν» ἦταν καί θά εἶναι πάντοτε ὁ Λόγος. Καί ὁ Θεός θά παραμείνῃ ἐσαεὶ ὁ Λόγος. Μποροῦν νά καταστραφοῦν κάποτε ὁ σημερινός Ἄνθρωπος καί ὁ σημερινός Κόσμος. Ἀλλά ὁ Θεός καί ὁ Λόγος δέν θά καταστραφοῦν. Ὅ,τι ἀπομείνῃ ἀπό τήν καταστροφή, ἐκεῖνο τό μεγάλο Τίποτε πού θά ἀπομείνῃ, θά τό γεμίσουν ὁ Θεός καί ὁ Λόγος. Ἄν ὁ Θεός εἶναι τό πᾶν, ὁ Θεός εἶναι πολύ περισσότερο καί τό μηδέν. Δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἐκλείψῃ ἡ ἔννοια τοῦ Χώρου ἀπ' τό ἀχανές Ἄπειρο, νά ἐκλείψῃ ἡ ἔννοια τοῦ Χρόνου ἀπ' τήν ἀτέρμονη Αἰωνιότητα. Σύμπαν τοῦ Σύμπαντος ἢ Ὑπερσύμπαν μπορεῖ νά διανοηθῇ κανεῖς. Ἀλλά Μηδέν τοῦ Μηδενός ἢ Ὑπερμηδέν εἶναι ἀδιανόητο. Καί εἶναι ἀδιανόητο γιατί ὑπάρχει Θεός. Ὑπάρχοντος δέ Θεοῦ δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἐκλείψῃ τό «Ἀδημιούργητο Φῶς», πού προϋπῆρχε ἀπό τήν καταβολή τοῦ Κόσμου. Ἀφοῦ τό Φῶς αὐτό ἦταν ἀξημέρωτο, πῶς μπορεῖ νά μὴν εἶναι καί ἀνέσπερο; Ἀφοῦ δέν εἶχεν Ἀνατολή, πῶς θά ἔχη Δύση; Κι ἀφοῦ εἶναι αὐτοῦπαρχτο καί αὐτοδύναμο, πῶς μπορεῖ νά πάψῃ νά εἶναι ἀστείρευτη πηγὴ ἀέναης Δημιουργίας;

Αὐτό τό Ἀδημιούργητο Φῶς, τό ἀνέσπερο φῶς, αὐτό εἶναι τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος. Πρώτη ἀχτίνα του εἶναι ὁ Ποιητικός Λόγος. Ἡ Ἐπιστήμη, ὁ Νόμος, ἡ Δίκη, ἡ Ἱστορία φωτίστηκαν στήν πάροδο τῶν αἰώνων μέ δημιουργούμενο φῶς. Ἀπό τό ἀδημιούργητο φῶς εἶχε τό μέγα προνόμιο νά φωτιστῇ μόνον ἡ Ποίηση!

Καλά οἱ ἄλλοι, ὅμως γιατί νά τό λησμονοῦν, γιατί νά τό ἀποποιῶνται τό προνομιούχο αὐτό δῶρο τοῦ Θεοῦ κι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ποιητές; Γιατί νά ψυχραίνουν τό αἶσθημα καί νά θερμαίνουν τή σκέψη; Γιατί νά

ναρκώνουν τήν εύαισθησία καί νά διεγείρουν τή λογική; Γιατί νά άχρηστεύουν τά φτερά τής φαντασίας καί νά χρησιμοποιούν τά έλικόπτερα τής ύλης; Γιατί νά περιπλέκωνται τόσο πολύ στά γρανάζια του άειμεταβαλλόμενου προβληματισμού τών έποχών καί νά μή μεταρσιώνωνται άδέσμευτα στον μαρμαίροντα προβληματισμό τής Αίωνιότητας;

Τά έρωτήματα αυτά περικλειούνε τό αυθόρμητο παράπονο ενός μέτριου αλλά τίμιου ποιητή, πού φοβάται μήπως ό Ποιητικός Λόγος άποκόπηκε από τή θηλή τής Έμπνεύσεως, πού είναι ή φυσική τροφός του. Μόνον ή Έμπνευση πρέπει νά έπιτρέπη στους ποιητές νά γράφουν. Μόνον εκείνη πρέπει νά τους προσφέρει πέννα, χαρτί καί καλαμάρι. Μόνον εκείνη πρέπει νά τους ύπαγορεύη τό τί θά γράφουν!

«Η ποίηση του αιώνα μας, γράφει ό Τζιοβάννι Πάσκολι, είναι ή τελευταία άπόρροια τής πρωτόγονης αντίληψεως τής έσωτερικής κ' έξωτερικής ζωής, αντίληψεως, πού στηρίζεται στή φαντασία καί στή φαινομενικότητα. Άρχισε τώρα ή δεύτερη αντίληψη, πού βασίζεται στήν πραγματικότητα καί στήν Έπιστήμη... Η Ποίηση είναι τώρα εκείνο πού από Έπιστήμη φκιάνει συνείδηση». Έδω παρατηρεί άπαρηγόρητα: «Η Έπιστήμη έρήμωσε τον κόσμο από τους Θεούς!».

Αλλά είναι ποτέ δυνατόν νά έγκατασταθούν στον Παρνασσό τέτοια έργαστήρια για νά κατεργάζωνται εκεί έπιστημονικά τήν έμπνευση οι Μούσες;

«Ποιός γνωρίζει τον άληθινό συγγραφέα τών έργων ενός ποιητή; Κανείς! Ούτε αυτός ό ίδιος!», έλεγε ό Κοκτώ στή Γαλλική Άκαδημία. Αλλά τό έχουν ειπεί πρό πολλών αιώνων ώραιότερα οι Πρόγονοί μας:

«Μαντιπολεϊ δ' άκέλευστος άμισθος άοιδά...», έλεγε ό Αίσχύλος. «Μαντεύεο, Μούσα, προφατεύσω δ' έγώ», έλεγε ό Πίνδαρος. «Κούφον γάρ χρήμα ποιητής καί πτηνόν καί ιερόν», έγραφεν ό Πλάτων, έπεξηγώντας ότι «αυτοσχεδιάζει κατεχόμενος από θείας μανίας καί δέν μπορεί νά δημιουργήση προτου ένθουσιαστή καί του λείψη ή λογική».

Όταν ό Άριστοτέλης έδογματίζεν: «Η ποίησις φιλοσοφώτερον καί σπουδαιότερον τής Ιστορίας», τήν πηγή της από τήν Έμπνευση ύπονοούσε. Τήν Έμπνευση προσδιορίζει ό Νίτσε έτσι: «Άποκάλυψη, γοητεία, μεταρσίωση, εύδαιμονία, φωτοπλημμύρα, έλευθερία!». Φοβάμαι ότι πολύ λίγοι σύγχρονοι ποιητές γράφουν διατελώντας σέ τέτοιες καταστάσεις καί φιλοδοξώντας παρόμοιες καταστάσεις νά δημιουργήσουν στους άναγνώστες τους. Γιατί μονάχα ψυχικές καταστάσεις έχει έντολή νά δημιουργή ή ποιητής κι όχι νά προπαγανδίξη πολιτικά φρονήματα, ούτε νά θέτη πρόσκαιρους αίνιγματικούς προβληματισμούς.

«Τί είναι ποίηση; Νά κάνης ένα μαργαριτάρι από ένα δάκρυ», γράφει ο Μυσσέ. «Μου ἔχεις δώσει τόν πηλό σου καί τόν ἔχω κάμει χρυσάφι», τραγουδάει ὁ Μπωντελαίρ. «Ἡ πηγὴ πού ξανανειώνει δέν εἶναι μῦθος. Ὀνομάζεται Ποίηση», γράφει ὁ Σίλλερ. «Ὁ ποιητής ἔχει δίκιο ἀκόμα κι ὅταν ἔχη ἄδικο», λέει ὁ Ροστάν. «Ὁ ποιητής, ἕνας ἐρμηνευτής τῶν αἰώνων», λέει ὁ Λάξνες, γιατί: «Ἴσως μόνο μέσα στήν ὁμορφιά κατοικεῖ ἡ βαθύτερη σοφία, ἡ ὑψιστὴ ἀλήθεια».

Παράταξα ὅλα τοῦτα τὰ θέσφατα γιά νά ρωτήσω: «Τά ξέρουν, τά συνειδητοποιοῦν, τά πιστεύουν, τάχα, οἱ σύγχρονοι ποιητές μας; Τά παραδέχονται σάν καταστατικό χάρτη τῆς τέχνης τους, σάν Εὐαγγέλιο τῆς ἀποστολῆς τους;».

«Ἡ μουσική ξαναγυρίζει στό θόρυβο — ἡ ποίηση, πού σπάζει, ἀποκρούει ὅλες τίς συνθήκες τίς καταχτημένες καί μεταβιβασμένες, διστάζει καί χάνεται μέσα στό ἄμορφο, ζητάει σωτηρία στήν ἀγριότητα», παραπονιέται ὁ Ἄντρέ Ζίντ. Ὁ Γάλλος αὐτός, πού πολλές φορές ἀνέφερα ἀπόψε, βρῖσκει ὅτι ὁ Τελειότερος ὀρισμός τῆς ποιήσεως ἔχει δοθῆ ἀπό τόν Μπανβίλλ. «...Αὐτή ἡ μαγεία, πού συνίσταται στό νά ξυπνή τῆς αἰσθήσεις μέ τή βοήθεια ἑνός συνδυασμοῦ ἤχων. Αὐτή ἡ μαγγανεία, χάρις στήν ὁποία ἰδέες μᾶς εἶναι ἀναγκαστικά μεταδομένες μ' ἕναν κάποιον τρόπο, μέ λέξεις, πού ἐν τούτοις δέν τίς ἐκφράζουν».

«Ἡ ποίηση πάει νά καταστήσῃ σήμερα παγωμένη Ἄργχό» ἔγραψεν ὁ Παπίνι. «Ἡ σύγχρονη ποίηση εἶναι ποίηση γιά τούς κριτικούς», γράφει κάποιος Ἀμερικανός στοχαστής. Μήπως ἔχει δίκιο; Τό κακό ἄρχισε ἀπό παλαιότερα. Ὁ Φρανσίς Ζάμ στό Μανιφέστο του τοῦ 1929, δημοσιευμένο στό βιβλίο του «Θεῖος Πόνος», ἔγραψε: «Τό βάραθρο πού μέ χωρίζει ἀπό τή νέα τέχνη, δημιουργήθηκε ἀπό ἀνθρώπους, πού ἐπιζητοῦν ἴσως τήν εἰλικρίνεια, ἀλλά πού σίγουρα ἔχουν χάσει τό λογικό τους». Αὐτοί εἶναι οἱ νέοι λογοτέχνες, πού εἰσάγουν στήν τέχνη τή λογική, τή διανόηση, τήν οἰνόφυλα μέθη καί πετοῦν ἔξω τόν πόνο, τό κυριώτερο στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. «Ὁ πόνος ἀπό τήν Ὀδύσεια καί τούς τραγικούς ἕως τό Γολγοθᾶ καί ἀπό αὐτόν ἕως σήμερα καί στούς αἰῶνες ἀποτελεσε πάντοτε, ἀποτελεῖ καί θά ἀποτελεῖ τό κυρίαρχο στοιχεῖο κάθε μεγάλου ἀνθρώπινου ἔργου».

Ὁ Μπενεντέττο Κρότσε γράφει: «Κάτω ἀπό τήν κακή κι ἀνύπαρκτη ποίηση τῶν καιρῶν μας ὑπάρχει κάτι πού δέν μπορεῖ νά μὴν ξυπνήσῃ ἀνησυχίες καί αἰσθημα εὐθύνης στά σοβαρά μυαλά καί στίς σοβαρές ψυχές. Καί ἡ φρόνηση ἀπαιτεῖ νά μὴν ἀδιαφορήσουμε».

Πολλά σοβαρά μυαλά καί πολλές σοβαρές ψυχές ἔπαφان ν' ἀδιαφο-

ροῦν, ἄρχισαν νά ξυπνοῦν, ν' ἀνησυχοῦν, ἄρχισαν ν' ἀντιδροῦν. Σέ πολλές χῶρες καταβάλλεται σήμερα προσπάθεια νά ἐπανεέλθῃ ὁ Ποιητικός Λόγος στήν ὀρθοδοξία του, νά προσεγγίσι τούς λαούς καί νά τόν ἐγκολπωθοῦν οἱ λαοί, νά προσφέρῃ εὐγενική συγκίνηση στίς καρδιές, νά δυναμώσῃ τά φτερά τῆς ψυχῆς γιά λυτρωτικά πετάγματα, νά προεκτείνῃ τή ζωή ὄχι σέ μῆκος, πού κάπου θά παραμονεύῃ ὅπωςδήποτε ὁ θάνατος, νά τήν προεκτείνῃ σέ εὖρος αἰσθηματικό καί σέ ὕψος ὄνειροπόλο. Νά ἐμπεδώσῃ στίς ἀνθρώπινες συνειδήσεις τήν πίστη γιά τήν ἐνότητα τῆς ζωῆς, τῆς πρόσκαιρης καί τῆς αἰώνιας. Νά χαρίσῃ στούς θνητούς τήν πρόγευση τῆς Ἀθανασίας... Τά πνευματικά της ἀγαθά νά ἐπαναφέρῃ στήν Ἀνθρωπότητα...

Ὅσες κι ἄν εἶναι οἱ εὐεργεσίες τῆς τεχνικῆς προόδου, χωρίς νά εἴμεθα ἀγνώμονες, μποροῦμε νά εἰποῦμε ὅτι μόνες τους δέν θά ἐξασφαλίσουν ποτέ τή σωτηρία τοῦ Ἀνθρώπινου Γένους. Στόν Ἄνθρωπο, ὅπως εἶπεν ὁ Πῶλ Βαλερύ, «λείπει φοβερά αὐτό πού δέν ὑπάρχει... Ποιός θά τοῦ τό προσφέρει;» «Δέν μπορεῖ νά ἀνθέξῃ ὁ Ἄνθρωπος πολλήν πραγματικότητα», γράφει ὁ ποιητής Ἔλιοτ. Ἔχει ἄλλῃ τόσην, ἄν ὄχι περισσότερην, ἀνάγκη ἀπό ὄνειρο, ἀπό ἔξαρση, ἀπό εὐδοκία. Αὐτά δέν θά μηχανοποιηθοῦν ποτέ. Αὐτά μόνον ἡ Ποίηση μπορεῖ νά τά εἰσάγῃ ἀπό ἓνα Ὑπερπέραν, πού ποτέ κανένας τεχνικός πύραυλος δέν θά τό προσεγγίσι.

ΕΠΙ ΤΩ ΕΟΡΤΑΣΜΩ ΤΗΣ 700ΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ DANTE ALIGHIERI

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐθεώρησε χρέος της νά συμμετάσχη στόν παγκόσμιο ἑορτασμό γιά τά ἑφτακόσια χρόνια ἀπό τή γέννησι τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητῆ Δάντη Ἀλιγκέρη, πού χωρίς ἀμφισβήτησι, πού κατὰ κοινή παραδοχή — μ' ἐξαίρεσι μόνο τό Βολταῖρο! — εἶναι ἀπό τίς ὑψηλότερες πνευματικές κορυφές τῆς Ἀνθρωπότητας μέσα σέ ὄλους τούς αἰῶνες τοῦ πολιτισμένου της βίου.

Εἴμεθα εὐγνώμονες γιά τήν παρουσία τῶν Α.Α.Μ.Μ. τῶν Βασιλέων τῆς Ἑλλάδος, πού εὐδόκησαν νά λαμπρύνουν τόν ἑορτασμό καί νά προσδώσουν σ' αὐτόν τήν ἐπισημότητα, πού ἀρμόζει στόν τιμώμενον ἄνδρα, ὄχι μόνο γιά τήν ποιητική του μεγαλοφυΐα, ἀλλά καί γιά τήν πειθαρχημένη ἀφοσίωσί του στήν ἔννομη πολιτειακή τάξι.

Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησι ἀντιπροσωπεύει ἐπίσης ἐδῶ μέ πλήρη ἐπίγνωσι ὅτι τιμᾷ ταυτόχρονα καί τόν πνευματικό ἡγέτη καί τόν πολιτικό ἀγωνιστή, πού μέ τήν ἴδια φωτεινή πίστι, μέ τήν ἴδιαν ἀκαμπτη αὐταπάρνησι ὑπηρετήσε καί τό Λόγο καί τή Δράσι, κληροδοτήσας στήν Ἀνθρωπότητα ὄλην καί δίδαγμα ὑψηλονόητο καί παράδειγμα μεγαλόπραχτο.

Ἀλλά τόν ἑορτασμό μας τιμοῦν καί ξένοι ἐπίσημοι, ἀντιπροσωπεύοντες τήν τόσο δίκαια ὑπερήφανη γι' αὐτόν πατρίδα τοῦ μεγαλόνοου ποιητῆ. Ἐπιθυμῶ νά χαιρετήσω ἀπό μέρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόν Ὑπουργό τῆς Παιδείας τῆς φίλης Ἰταλίας Ἐξοχώτατον Λουίτζι Γκούϊ, ὡς καί τόν καθηγητή καί Ἀκαδημαϊκό κύριο Τζιάκομο Ντεβότο, ὁ ὁποῖος θά ἔχη τήν καλωσύνη νά λάβῃ τό λόγο ὕστερα ἀπό ἐμένα.

Ἀφοῦ εὐχαριστήσω θερμά τήν Ἰταλική Κυβέρνησι γιά τήν φιλόφρονα πρός τό Ἴδρυμά μας προσφορά τῆς ωραίας χάλκινης προτομῆς τοῦ Δάντη, θά ἤθελα νά διαβεβαιώσω τούς εὐγενεῖς ξένους ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τούς περιβάλλει ἀπόψε μέ τά πλέον ἐγκάρδια αἰσθήματα τιμῆς καί ἀγάπης. Πιστεύομε ὅτι ἡ παρουσία τους στήν πόλι τῆς Ἀθηνᾶς δέν ἀποτελεῖ τήν πλήρωσι ἀπλοῦ τύπου, ἀλλά συμβολίζει κοινή ἐπιθυμία

των δύο λαών, του Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ, ὅπως, μέ εἰλικρινῆ συνεργασία καὶ σταθερὴ ἀμοιβαιότητα, διατηρήσουν ζωντανά συνειδητοποιημένη καὶ ἀέναα γονιμοποιούμενη τὴν ἔνδοξη προγονικὴ τους κληρονομιά, τεράστιο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ κεφάλαιο, καταθεμένο προαιώνια, σάν ἀφθαρτὴ ἀξία, στό ψυχικὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ πολιτισμένου κόμου.

Δέν μᾶς διαφεύγει, ἐδῶ στήν Ἑλλάδα, ὅτι ἡ βαθύτερη, ἀποσταγμένη, οὐσία τῆς θρησκευτικοφιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῆς πολιτειακῆς ἰδεολογίας τοῦ Δάντη, ἀναλυόμενη καὶ μέσα στῆς κοσμογονικῆς ἐποχῆς μας τό «βαρὺ ὕδωρ», μπορεῖ νά εἶναι σωτήριο ψυχικὸ κίνητρο γιὰ τὴ διεξοδὸ τῆς Ἀνθρωπότητος ἀπὸ τό ἀγωνιώδες παρόν πρὸς ἡρεμώτερο μέλλον, ἀπὸ τό σημερινὸ ἄγχος πρὸς τὴν αὐριανὴ εὐφροσύνη. Ὁ Δάντης, ὁ Ἑλληνοτραφῆς Δάντης, πού εἶχε στήν καρδιά του τόν Πλάτωνα καὶ στὴ διάνοιά του τόν Ἀριστοτέλη, μιλάει πάντα, μέ τό ἀθάνατο ἔργο του, στὴ συνειδησι τῶν Ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐξυψώνει πρὸς ἀνώτερες σφαῖρες τελειοποιήσεως.

Τὴν ἐνσυνείδηση αὐτὴ ἐπιμαρτυρία μας γιὰ τὴν ἀπειραχτη, ἀπ' τούς καιροὺς τῶν αἰώνων, ζωντάνια τῶν Δαντικῶν ἀξιῶν ἐπιθυμοῦμε ν' ἀποκομίσετε εὐπρόσδεκτα, ἐπιστρέφοντες στήν Πατρίδα σας, ἀγαπητοὶ φίλοι Ἰταλοί!..

Λογιέμαι πολὺ εὐτυχισμένος πού σ' ἐμένα, σάν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας καὶ σάν ἐκπρόσωπο σ' αὐτὴ τῆς Ποιήσεως, ἔλαχε —προνόμιο βαρὺ— ἡ καταξίωσι νά ἀναφερθῶ ἀπὸ τό Βῆμα τοῦτο στὴ Μνήμη τοῦ μεγάλου Δημιουργοῦ, τοῦ Sommo Poeta, πού συνδύασε τὴν πιὸ βαθύρριζη ἀνθρώπινη συνειδησι μέ τὴν ὑψιπετέστερη ποιητικὴ φαντασία, γιὰ νά χαρίσῃ στοὺς αἰῶνες ἔργο ἀθάνατο, ἀφθαρτο ἀπὸ τίς μεταβολές τῶν ἐποχῶν, ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τίς ἐναλλαγές νοοτροπιῶν καὶ ψυχοσυνθέσεων. Ἔργο, πού γιὰ τὴ συγγραφὴ του, ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε, «ἔβαλαν τό χέρι τους κι' ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ».

Ὁφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι αἰσθάνθηκα δέος ὅταν καταπαύστηκα νά φιλοτεχνήσω ἐγκώμιο ἀφιερωμένο στοὺς ἑπτὰ αἰῶνες τῆς ἀθανασίας τοῦ Δάντη. Δέος γιατί ἔπρεπε νά ὑψώσω τὴ σκέψη καὶ ν' ἀντικρύσω παράτολμα, στήν ἀπρόσιτη κορυφὴ του, τόν ἀσύγκριτο κολοσσό. Δέος καὶ γιατί ἔπρεπε νά ἐνθυμηθῶ περιφροβα ὅτι τὰ λόγια πού ἔχω ἐντολὴ νά συμπλέξω ξεστομίζονται κοντὰ στήν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα κοντὰ στὴ φυλακὴ τοῦ Σωκράτη.

Κάθε Ἑλληνικὴ ἐπίκλησι πρὸς τό πνεῦμα τοῦ Δάντη, ὅσο κι ἂν εἶναι ἀδύναμη, ὅσο κι ἂν εἶναι ὑποδεέστερη τοῦ σκοποῦ —ὅπως ἀσφαλῶς εἶναι

καί ἡ σημερινή δική μου— περιέχει μολαταῦτα, χάρι στήν Ἑλληνικότητά της και μόνο, κάτι ἀπό τό βάρος κι ἀπό τό κῦρος τῆς ἰδικῆς μας μεγάλης ἀρχαίας παραδόσεως. Ἡ Σκιά τοῦ Μεγάλου Φλωρεντινοῦ, προσερχόμενη στήν Ἑλλάδα, θά ξανασυναντήσῃ, ἐδῶ στόν τόπο μας, τά ὑπέροχα ἐκεῖνα πνεύματα, πού μέ τόση χαρμοσύνη εἶχε συναντήσῃ στόν ἐλεύθερο πολύανθο λειμῶνα τοῦ Ἄδῃ, εὐθύς ἀμέσως μόλις πέρασε, ὠδηγημένος ἀπό τόν Βιργίλιο-Λόγο, τίς ἐφτά πύλες τοῦ ἐφτάδιπλου Κάστρου... Τόν Ὅμηρο, τόν Πλάτωνα, τόν Ἀριστοτέλη, τό Σωκράτη, τό Δημόκριτο, τόν Θαλῆ, τόν Ἀναξαγόρα, τόν Ἐμπεδοκλῆ, τόν Ἡράκλειτο, τό Ζήνωνα, τό Διοσκουρίδη, τόν Ὀρφέα, τόν Εὐκλείδη, τόν Πτολεμαῖο, τό Γαληνό, τόν Ἴπποκράτη. Εἶναι οἱ γνωριμίες, πού ἀπαριθμεῖ στό τέταρτο Ἄσμα τῆς Κόλασης, γνωριμίες, πού συνδέουν τή σοφία του καί τήν ἔμπνευσί του καί τήν τέχνη του μέ τό Ἑλληνικό πνεῦμα. Ἡ μόρφωσι τοῦ Δάντη μᾶς δίνει τήν αὐθεντικώτερη ἐπιβεβαίωσι ὅτι δέν ἔπαφان νά διεισδύουν εὐεργετικά καί μέσα στά πηχτά σκοτάδια τοῦ Μεσαίωνα οἱ ὑπεριώδεις ἀχτίνες τοῦ Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ Γαλαξία.

Ἐπειτα ἀπό τόσα πού ἔχουν γραφτῆ καί εἰπωθῆ γιά τό Δάντη σ' ὄλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου ἐπί ἐφτακόσια τώρα χρόνια, φυσικό προβάλλεται τό ἐρώτημα: — Τί θά μπορούσε νά προσθέσῃ κανεῖς γιά νά μήν πέσῃ σέ ἀνιάρη ἐπανάληψι; Τήν ἀπάντησι ἔχει δώσει ὁ Τζιοβάννι Παπίνι, γράφοντας:

«Ὁ Δάντης εἶναι τέτοιο θέμα, πού ὄλες οἱ γενεές κάτι θά 'χουν νά ποῦν...».

Νά, πού καί τή ρεαλιστική γενεά τῆς τεχνοκρατίας, τῆς μηχανοκρατίας, τῆς πυρηνικῆς ἐξορμήσεως γιά τήν κατάκτησι τοῦ διαστήματος, πολλοί πολλά ἔχουν νά εἰποῦν, καί λένε ἀκόμα, γιά τό Δημιουργό τῆς Θείας Κωμωδίας, σ' ὄλες τίς χώρες τῆς Γῆς...

Ὅποιος ὅμως ἀποκοτήσῃ νά μιλήσῃ γιά τόν Δάντη, ἂν δέν θέλῃ νά βεβηλώσῃ τό μεγαλεῖο του, πρέπει νά προβεβαιωθῆ ἀπόλυτα ὅτι εὐτύχησε νά ἔρθῃ πραγματικά σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τό ἔργο του, μέ τό πνεῦμα του, μέ τό μυστήριό του. Ὅτι δέχτηκε στά βάθη τῆς ψυχῆς του αὐτούσιες καί τίς ἀπορρόφησε γόνιμα μιά καυτερή σπίθα ἀπό τίς ἀκατάσβεστες φωτιές τῆς ζοφερῆς Κόλασης, μιάν ἐλπιδοφόρο ἀστραπή ἀπό τίς βαρειές συννεφίες τοῦ Καθαρτηρίου, μιάν ἐξαγνιστική δέσμη ἀχτίνων ἀπό τόν ἀμετακίνητον ἔμπυρον οὐρανό τοῦ Παραδείσου...

Δέν εἶναι ὁ Δάντης ἀπλησίαστος. Δυσπρόσιτος εἶναι. Ὅπως ἔχει γράφει ὁ Οὐγκώ: «Ἔρχεται κάποτε ἡ Σφίγγα ν' ἀκουμπήσῃ στό τραπέζι πού ὁ Δάντης γράφει...».

Ἐκεῖνος πού εἰλικρινά ἐπιθυμεῖ νά τόν εὐνόηση, νά τόν μυήση, νά τοῦ ἐμπιστευθῆ ὁ Δάντης τά μηνύματά του, πρέπει νά τηρήση προσεχτικά τήν ἀπόστασι. Ν' ἀντικρύση ξέμακρα τό εἶδωλό του. Ὁ φακός τῆς φαντασίας του θά τό μεγεθύνῃ. Θά τό ἰδῆ πελώριο, τεράστιο, τιτανικό. Γιατί τέτοιο ἀληθινά εἶναι τό εἶδωλό του στήν πραγματικότητα ὄχι τῆς περαστικῆς ἐποχῆς του, ἀλλά τῆς ἀέναης ροῆς τῶν αἰώνων.

Ἐδῶ καί μερικά χρόνια εἶχα ἐπισκεφτῆ τοὺς Δολομίτες. Θυμᾶμαι ὅτι μέ κατὰπληξε τό μεγαλεῖο τῆς φύσης, ὅπως τό φανέρωναν τά πανύψηλα βουνά μέ τίς οὐρανογείτονες χιονοσκεπάστες κορυφές. Κατέβαινα πλημμυρισμένος θαυμασμό. Σταμάτησα στό Τρέντο. Ἐκεῖ ἀντίκρυσαν ἕναν πανύψηλο χάλκινο ἀνδριάντα τοῦ Δάντη σέ ὑπερφυσικό μέγεθος. Μοῦ φάνηκε πῶς ξεπερνοῦσε στό ὕψος ὅλα τά τετράψηλα βουνά πού εἶχα ἰδεῖ ἐκεῖ περίγυρα. Τόσο δέσποζε. Τόσο ἐπιβαλλόταν. Τόσο ἄγγιζε τόν οὐρανό. Τόν ἀντίκρυζα καί πειθόμουν ὅτι αὐτό στ' ἀλήθεια κι ἄλλο τόσο ἀκόμα ἦταν τό φυσικό του μέγεθος, σάν ἐνσάρκωσι, σάν ὑλοποίησι τῆς ὑπερβατικῆς του μεγαλοφυΐας, σάν διαιώνισι τῆς ἀνθρώπινης ἀξίας ὅταν ἐκεῖνη κατορθώνῃ νά γίνῃ ἕνα μέ τό Θεό...

Αὐτός πού δάμασε τοὺς διαβόλους, αὐτός πού γοήτεψε τοὺς Ἀγγέλους, αὐτός πού καταβαράθρωσε τήν ἁμαρτία, αὐτός πού ξαναενθρόνισε τήν Ἄρετή, δέ μπορεῖ, ὁ ἰσόθεος αὐτός ἄνθρωπος, νά προβληθῆ σάν ὄραμα στά μάτια τῆς ψυχῆς μας παρά σέ ὑπερφυσικό μόνο μέγεθος καί μεγαλεῖο...

Δέν θά ἐπιχειρήσω, βέβαια, νά ἀναλύσω λεπτομερειακά τό ἔργο του γιά νά καταδείξω τή φιλοσοφική του ἀξία ἢ τή λογοτεχνική του ὁμορφιά. Οὔτε τῆς βιογραφίας του θά ἐπιχειρήσω νά ἰχνηλατήσω τά κατατόπια γιά νά ἐπιδείξω τά μαρτυρικά του πάθη καί τά βάσανά του τ' ἀλύτρωτα στόν ἐπίγειο κόσμο.

Σ' ἕνα ἐκλεκτό ἀκροατήριο, σάν τό ἀποφινό, ὅλα αὐτά εἶναι γνωστά κι ἀλησμόνητα. Ἐκεῖνο πού σέ κάθε ἀκροατήριο, ὅσοδῆποτε μορφωμένο κι ὅσοδῆποτε φιλοδαντικό, πλανιέται σάν ἀξεδίφαστο ἐρωτηματικό, εἶναι τό μυστικό, εἶναι τό μυστήριο τοῦ Δάντη. Μυστικό ἀξεδιάλυτο, ἀνεξερευνήτο, πού ξεφεύγει καί χάνεται μέσα στόν ὑπέρτατο κύκλο τῶν Παραδείσων, μέσα στό ἀμάραντο ρόδο τοῦ ἐμπύρου οὐρανοῦ, ὅπου ἀποκορυφώνεται ἡ θεία οὐσία, ἀλλά χωρίς ποτέ νά προσφέρεται σάν αὐτούσια μεταλαβιά στόν ἄνθρωπο. Ἔως ἐκεῖ ψηλά πού τόν ὠδήγησεν ἡ Βεατρίκη, μόνο τήν ἀνταύγεια τῆς Θείας οὐσίας ἀντίκρυσεν ὁ Δάντης, μόνο τό ἄρωμά της ἀνάσανε, μόνο τόν ἀντίλαλο τῆς δοξολογίας τῶν ψυχῶν ἐνωτίστηκε. Καί τό λίγο αὐτό Θεῖο ἀποθησαύρισμα, πού τό ὠνόμασε

«γέλιο τοῦ σύμπαντος», ἄρχεσε νά ἐμφυτέψῃ στήν ψυχή του, στήν καρδιά του, στή σκέψι του τό μεγαλύτερο μυστικό τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητας, τήν ὑψιστή μύση στή Θεία λειτουργία τοῦ Κόσμου.

Ναί! Ἦταν ἐμβριθής θεολόγος, βαθύς φιλόσοφος, ἔμπειρος φυσικοχημικός, ἐγκρατής νομικός καί πολιτειολόγος. Καταπιστευμένο ἦταν στά βάθη τῆς ὑπάρξεώς του τό «ρωμαϊκό ἐνστιχτο δικαιοσύνης καί πολιτικῆς ἐνότητας». Μέ τήν ἐμφυτή κλίσι πού εἶχε πρός τή φιλοσοφία (ὅπως τόσο καθαρά διαφαίνεται στό «Συμπόσιό» του) κατάγινε σέ φιλοσοφικές καί ἐπιστημονικές ἔρευνες ἐμπεριστατωμένες. Ἀλλά, ὅπως σημειώνει στήν κριτική του ὁ Barbi, οἱ ἔρευνες του αὐτές «εἶναι πράξεις συνειδησεως μᾶλλον παρά ἀληθινῆς ἐπιστήμης», ἄρα ἱκανές νά κατασταλαχτοῦν σέ ποίησι. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Δάντης ἔγραψεν ὅτι ἡ σοφία ἢ μᾶλλον ἡ φιλοσοφία παίρνει ὑπόστασι ὅταν ἡ ψυχή καί ἡ σοφία γίνωνται φίλες τόσο, πού ν' ἀγαπάῃ ἡ μία τήν ἄλλην. Ἐκεῖ δέ πού αὐτή ἡ ἀγάπη ἀχιτιδοβολεῖ, «ὄλες οἱ ἄλλες ἀγάπες σκοτεινιάζουν καί σχεδόν σβήνουν».

Προτοῦ κατασταλάξουν σέ ποίησι οἱ ἐπιστημονικές του μελέτες, τόν βοήθησαν γιά νά θεμελιώσῃ μέσα του «τήν ἀκλόνητη πίστι, πού ἐνδυναμώνει ἡ σκέψι καί ἡ παιδεία». Ἐφτασεν ἔτσι στήν ὠριμότητα νά συμβουλεύῃ τήν ἀντικατάστασι τοῦ πολεμικοῦ πάθους μέ τό πάθος γιά τήν πολιτεία. «In cambio dell' ardore guerresco, l'ardore civile». Ἐπιδίωκε τήν πολιτειακή τάξι τῆς Γῆς μέ τήν ἴδια λαχτάρα πού ὠραματιζόταν τήν πνευματική τάξι τῶν οὐρανῶν.

Ὁ Σάρλ Μωρράς στά ἐξακόσια χρόνια ἀπό τό θάνατό του («Ἡ συμβολή τοῦ Δάντη») εἶπεν: «Ὁ ποιητής αὐτός, πού ζῆ μέσα σέ μιά πολιτεία, φροντίζει πάντα νά σημειώνη γιά τόν ἑαυτό του ἄσυλα καί καταφύγια οἰκουμενικά». Τα πατριδολατρικά ὄνειρά του πετοῦσαν μέ φτερά πανανθρώπινα. Ὁ παλμός τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Αὐγουστίνου σπαρταροῦσε στήν καρδιά του. Ὁ λόγος τοῦ Ἀριστοτέλη καί τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυϊνάτη ἀναδεδεόταν στή διάνοιά του. Ἦταν μαζί καί νοησιαρχικός καί θεωρητικός καί μυστικιστής καί μεσσιανικός καί πατριδολάτρης καί ἀνθρωπιστής.

«Ποιός ξέρει —γράφει ὁ Οὐγκώ— ἂν ὁ μέγας αὐτός ἄνθρωπος, τρομαχτικός κυρίαρχος, πού τ' ἀστέρια στό σκοτάδι τοῦ πλέκουν κορώννα, ποιός ξέρει ἂν εἶχεν ὀλοκληρωτική τήν ἐνόρασι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του!» Ἄς ἐνθυμηθοῦμε ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε πεῖ μέσα στίς πολιτικές του περιπέτειες: «Ἐγώ εἶμαι, μόνος ἐγώ εἶμαι κόμμα ὀλόκληρον, ἐγώ καί ὁ ἑαυτός μου!» Κι ὁ ἴδιος πάλι, τελειώνοντας τή «Θεία Κωμωδία», ἔγραψεν ὅτι γιά τό ἔργο ἐκεῖνο εἶχε συνεργαστῆ γῆ καί οὐρανός...

Ἄλλά δέν χρειάζονται οἱ πολλές ἀνατομίες, ὅταν ἀναμφισβήτητο εἶναι μέ τήν κύρωσι ἐφτά αἰώνων ὅτι ἡ ἐξαιρετή ἐκείνη μορφή ἦταν στό σύνολό της ἕνας ὑψηλοστόχαστος ποιητής, ἕνας ἀσυναγώνιστος τεχνίτης τοῦ λόγου, ἕνας ὀραματιστής μεγαλοφάνταστος, ἕνας θεόπνευστος προφήτης-πρόδρομος πανανθρώπινος σ' ἕνα δρόμο πού δέν ἔχει τελειωμό...

Ὅλα τά ἐξαιρέτως ἐξάιρετα ἔμφυτα χαρίσματα τοῦ Δάντη κι ὅλα τά πολυμόχθητα ἐπίκτητα προσόντα του τά περίτρεχε καί τά συμπότιζε σάν ἄορατο μαγικό ρευστό τό ἀπροσδιόριστο, τό ἀσύλληπτο, τό ἀμαρτύρητο ἐκείνο μυστικό τῆς θεϊκῆς του μυσέως. Αὐτό ἐναρμόνιζε ἔσωθέ του τά πάντα καί τά συμπύκνωνε σύμμετρα καί τά σύσφιγγεν ἐξισοροπημένα σέ μιά κυρίαρχη ἐνότητα τόσην ὥστε νά συναποτελῆ ὁ εὐνοούμενος αὐτός τοῦ Θεοῦ «ἕναν ὀλόκληρο συνοπτικόν κόσμον». Στόν κόσμον αὐτόν εἶχαν κατασταλάξει, ἀποσταγμένες μέ τρόπο μαγικό, οἱ σεληνόφωτες ἀνατολικές σοφίες, ὁ ἡλιόλουστος Ἑλληνικός Λόγος, ἡ στιβαρή ρωμαϊκή civilitas, ἡ εὐσπλαχνη Χριστιανική ἀγάπη, τό θεοσεβές βυζαντινό ἔπος...

Καί μέσα στό φλογερό χωνευτήρι τοῦ Μεσαίωνα, πού οἱ ἀνθρώπινες ἀξίες καί ἀπαξίες ἀναχωνεύονταν μέ ἀπαισιόδοξη πρόβλεψι γιά τήν ἐπιβίωσι τοῦ καλοῦ καί τοῦ ἀγαθοῦ, γιά τήν ἀναζωογόνησι τοῦ ἐξαντλημένου, τοῦ ξεψυχισμένου Ἀνθρώπου, ὁ Δάντης προβάλλει στή ζωή σάν ἀπροσδόκητος Παράκλητος, σάν ἀνεπάντεχος Μεσσίας.

Σά νά εἶχε, θαρρεῖς, ἀνακαλύψει κάποιον μαγικό χημικό τύπο, ἀξιώθηκε νά πραγματοποιήσῃ πρῶτος ζωοποιό δραστική σύνθεσι τοῦ Χριστιανισμοῦ μέ τήν Ἑλληνολατινική ἀρχαιότητα. Καί βρέθηκε μέ δύο χρυσά κλειδιά στά χέρια. Μέ τό ἕνα κλείδωσε πίσω του τήν Πύλη τοῦ Μεσαίωνα, μέ τό ἄλλο ἄνοιξε μπροστά του τήν Πύλη τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ ἐξέλιξι ἐπιβεβαίωσε τήν κοσμοϊστορική προσφορά του κ' ἡ Ἱστορία τήν ἐπικύρωσε. Ἀναγνωρισμένος εἶναι σάν τό μεγαλύτερο καθολικό πνεῦμα τοῦ Μεσαίωνα καί σάν ὁ μακρινός θεόπνευστος προφήτης τῆς Ἀναγέννησης. «Ἀδέρφωσε παρελθόν, παρόν καί μέλλον κ' ἔγινε σύμβολο τοῦ ἀνθρώπινου γένους».

Ἄλλά μέ ποιό μόχθο, μέ ποιάν ἀγωνία, μέ ποιάν ἀνάλωσι κατάχτησε τόν τίτλο αὐτό!

Χαροκαμμένος ἐραστής, ἐξωφλημένος πολιτικός, ταπεινωμένος ἐξόριστος καί κατάδικος σέ θάνατο, δρασκελίζει, κατάκοπος στρατοκόπος, τή γῆ τῆς Ἰταλίας, φορτωμένος τό σάκκο μέ τά χειρόγραφα του καί τό σάκκο μέ τά γιατροβότανα, πού τά πουλοῦσε ἐδῶ κ' ἐκεῖ γιά νά ζήσει. Δρόμο παίρνει, δρόμο ἀφήνει στά τρίστρατα τῆς ἐξορίας. Τά κουρασμέ-

να του βήματα χαράζονται στό Άρέτσο, στην Πίζα, στην Παβία, στά Άπέννινα, στό Μοναστήρι του Γκούμπιο. Ό άρχοντογεννημένος αυτός καταντάει παράσιτος στά ξένα άρχοντικά. Άνεβαίνει τίς «σκληρές», όπως γράφει, σκάλες τους, γεύεται τό «άρμυρό» τους ψωμί. Κουβαλάει, όπως είπαμε, μαζί τά χειρόγρατά του. Λέγεται ότι, όταν δραπέτεφε από την Φλωρεντία για νά γλυτώση τό θάνατο στην πυρά, άφησε στό σπίτι του τά χειρόγραφα από τά τρία πρώτα άσματα της «Κωμωδίας». Λίγο έλειψε νά τό κάψη κι αυτά μαζί μέ τ' άλλα του ύπάρχοντα ό φανατισμένος όχλος. Τά διάσωσε καί του τά 'στειλε στην έξορία ό πολιτικός του αντίπαλος, αλλά γενναιόψυχος συνάδελφός του, ποιητής Φρεσκομπάλντι. Ποιός ξέρει, αν χωρίς αυτό τό «προζύμι» θά συνέχιζε τή συγγραφή του μεγάλου του έργου!...

Βέβαιο είναι ότι στην περιπλάνησί του δέν έπαφε νά γράφη στίχους. Ή ποίηση απόμεινε ή μόνη δυνατή φυγή του, ή μόνη κατορθωτή λύτρωσι άπ' τή δυστυχία, πού τον περικύκλωνε. Ό ίδιος πληροφορούσε κάποιον φίλο του ότι έξακολουθούσε νά γράφη ποιήματα, αλλά μέ «larso sudore», μέ «άφθονο ιδρώτα». Ό ίδιος έχει βεβαιώσει ότι του άσπρισε τά μαλλιά καί του κοίλανε τό πρόσωπο ό μόχθος του για νά τελειώση την «Κωμωδία».

Καί ό Βοκκάκιος έπιμαρτυρεί ότι συνέχιζε τή λογοτεχνική του παραγωγή ό Δάντης «άφηφώντας την κάψα, τό κρύο, την άγρύπνια, την πείνα». Ποιός μπορεί νά είναι βέβαιος ότι θά 'φτανε σέ τέτοιο ύφος, σέ τέτοιο εύρος, σέ τέτοιαν έντέλεια ή ποιητική του δημιουργία, αν έλειπεν άπ' τή ζωή του αυτή ή πολύχρονη καί πολυβάσανη δοκιμασία της έξορίας του; Ή τυχόν πολιτική του έπικράτησι στη Φλωρεντία, καθώς αναπόφευχτα θά τον άπασχολούσε μέ πραχτικότερα καθήκοντα καί μέ βαρύτερες εύθυνες, κίνδυνος ήταν πώς θά περιόριζε καί ποσοτικά καί ποιοτικά την πνευματική του καρποφορία.

Πιό πέρα όμως από τίς άντικειμενικές αυτές συνθήκες δραστικότερη σημασία έχουν οι ύποκειμενικές. Ό πολυταλαίπωρος έξόριστος, θέλοντας καί μή, συγκεντρώθηκεν άπόλυτα στον έαυτό του, άφωσώθηκε στον έσωτερικό του κόσμο, συνειδητοποίησε τή Μοίρα του. Άφησεν ύφ' ρα τά πάθη του νά κοχλάζουν μέσα στην έφτασφράγιχτη καρδιά του. Ξρασομάνησαν τά άνενεργά μίση του. Γιγαντώθηκεν ό άνικανοποίητος πόθος της έκδικήσεως. Άφου δέν έξωτερικεύονται μέ τή δρᾶσι, άφου δέν όργουν για πραγματοποίησι, μετουσιώνονται όλα τά φλογερά συναισθήματα σέ στοχασμό, σέ σκέψι, σέ ποίησι. Ό νοϋς του είναι πανέτοιμος νά τους δώσει ύψηλή μορφή, υπερτέλεια φόρμα.

Ὁ «καλὸς ἀστερισμὸς» στὸν πού γεννήθηκε, ὅπως ὁ ἴδιος ξεμολογείται στὴν «Κωμωδία», δὲν ἦταν δυνατὸ παρά νά διαγράψῃ τὴν τροχιά τῆς ζωῆς του πρὸς τελικὸ του ὄφελος - καὶ ὄφελος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Πρέπει νά προστεθῇ, ὅτι ἡ περιπλάνησι τοῦ Δάντη ἀνά τίς μικρὲς ἡγεμονίες τῆς Ἰταλίας συντέλεσε πολὺ στό νά φωτίσῃ καὶ νά δυναμώσῃ στό ἔπακρο τὸν Ἰταλιανισμό του - τὴν Ἰταλική, του συνείδησι, τὴν Ἰταλική του πίστι. Ἡ ἐξορία τὸν πρότρεψε, τὸν ἐξώθησε, τὸν χειραγώγησε στό νά γνωρίσῃ πληρέστερα, μέ ἄμεση παρατήρησι, τὴ φυσικὴ μορφολογία τῆς χώρας του, τὰ βουνά της, τοὺς κάμπους της, τὰ ποτάμια της, τίς λίμνες της, τίς κοιλάδες της, τίς πολιτείες της, πού τόσο πιστά καὶ λεπτομερειακά περιγράφει στοὺς στίχους του. Νά γνωρίσῃ ἀκόμα ἀπὸ στενὴ ἐπαφή καὶ τὴν ἠθικὴ φυσιογνωμία τῆς σύγχρονῆς του Ἰταλίας, - τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, τίς κοινωνικὲς διαμορφώσεις, τίς πολιτικὲς ἀνησυχίες καὶ τίς ψυχικὲς ἀγωνίες τοῦ λαοῦ της. Κι ἀκόμα περισσότερο νά γνωρίσῃ, νά σπουδάσῃ, νά ἀφομοιώσῃ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ, πού ξεβλάσταινε, «ὅπως τὴ μιλοῦσαν οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ», σάν ἀνοιξιάτικο λουλούδι κάτω ἀπὸ τὴν παγωνιά τῆς τεχνητῆς παραφθαρμένης Λατινικῆς γλῶσσας τῶν σχολαστικῶν καὶ τῶν γραφειοκρατῶν μιᾶς ἐποχῆς πού ψυχορραγοῦσε. Ἀγάπησε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἐκτίμησε τὴ μεγάλη ἀξία τῆς ζωντανίας της καὶ ἔγινε ὁ αὐθεντικὸς διδάχος της μέ τὰ εὐτορνα, λεπτοურγημένα, γλαφυρά του κείμενα...

Τὴν ἀνεκτίμητη κληρονομιά τοῦ ρωμαλέου γλωσσοπλάστη ἀξιοποίησαν ὁ Βοκκάκιος, ὁ Πετράρχης, ὁ Ἀριόστος, ὁ Τάσσο. Ἡ λαϊκὴ γλῶσσα κυριάρχησε. Καὶ τοῦτο ὠργωσε βαθύτερα τὸ ἔδαφος γιὰ τοὺς σπόρους τῆς Ἀναγέννησης. Μπόρεσε μέ τὴν προσφορά του αὐτῆ ὁ Δάντης νά χορηγήσῃ στό ἔθνος του, ὅπως ὁ Ὅμηρος στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, τὸν ἀσφαλέστερο συνεχτικὸ δεσμὸ κοινῆς μοίρας, κοινῶν προσανατολισμοῦ, κοινῆς πορείας. Μέ τὸ ἀπαράμιλλο σέ ποιητικὸ κάλλος ἄσμα του ἀξιώθηκε νά ἐκφράσῃ ὑψηλότατα νοήματα καὶ βαθύτατα αἰσθήματα γενικῆς ἐπιβολῆς. Ἔτσι ἀχολόγησε ἢ ποιήσῃ του σάν ἐθνικός φαλμὸς τοῦ ὄρθρου τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχικῆς ἀνατάσεως τῆς Ἰταλίας.

Δέν εἶναι ὑπερβολὴ τὸ πού εἰπώθηκε ὅτι αὐτὸς χάραξε προφητικὰ μέ τὴν πέννα του τὰ μελλοντικὰ σύνορα τῆς ἐνοποιημένης πατρίδας του...

Ἀπλώνοντας ὁμως βαθύτερες ρίζες στό πάτριον ἔδαφος, ἀπομυζώντας ὅλους τοὺς χυμούς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς χώρας του, βρῆκε τὴν ἀπαιτούμενη δύναμι νά ὑψώσῃ τὸν κορμὸ του πολὺ πῖο πάνω ἀπὸ τὸν ἐναέριον

χώρο της, νά διαπλατύνη τούς κλάδους του πολύ πιό έξω ἀπ' τά πολιτικά της σύνορα. Ἐπαλήθευε τήν ἀλήθεια ὅτι μόνον ἕνας γνήσιος μέγας πατριώτης μπορεῖ νά εἶναι καί γνήσιος μέγας ἀνθρωπιστής. Τό κήρυγμα τῆς Οἰκουμενικότητος γίνεται πειστικό μόνο μέ σάλπιγγα ἐθνική. Δέν δύναται νά νοηθῆ ἔθνοκτόνος Οἰκουμένη. Ἡ ἀμοιβαία κατανόησι, ἡ ἀλληλέγγυη ἀγάπη, ἡ ἐναρμόνισι ἰδεῶν καί αἰσθημάτων μεταξύ τῶν ἐθνῶν εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά συγκροτηθῆ σέ ψυχικό καί πνευματικό ἐνιαῖο σύνολο πανανθρώπινο ἢ Οἰκουμένη.

Συμφωνῶ μέ ὄσους ὑποστήριξαν πρόσφατα, ἀπό τήν ἀφορμή τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς ἑβδομῆς ἑκατονταετηρίδας του, ὅτι τό ἰσχυρό ἐπί τῆς γῆς στήριγμα, πού ὠραματιζόταν ὁ Δάντης γιά τή θεοσεβῆ πολιτεία τῆς ἐποχῆς του — ὁ Αὐτοκράτοράς του — εἶναι γιά τή σημερινή μας ἐποχή ὁ Ὅργανισμός τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν. Καί ἦταν ἀξιοσημείωτη σύμπτωσι τό γεγονός ὅτι τήν ἔδρα τοῦ Ὁργανισμοῦ αὐτοῦ, πού θάλπει τίς φιλειρηνικές ἐλπίδες ὅλου τοῦ κόσμου, ἐπισκέφτηκαν ἐδῶ καί λίγες ἐβδομάδες, ἐνώ διαρκοῦσεν ὁ ἐορτασμός τοῦ Δάντη, ὁ Ποντίφιξ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Κοσμοϊστορικός πνευματικός ἡγέτης ἀνακηρύχτηεν ὁ Δάντης γιατί ὠδήγησε τόν ἐπάνω κόσμο, ὅπως ἐκεῖνον ὁ Βιργίλιος στόν κάτω κόσμο, ἀπό τήν κόλασι τοῦ Μεσαίωνα στό Καθαρτήριο τῆς Ἀναγέννησης, πού ξανάδωσε στόν Ἄνθρωπο τήν ἐλπίδα νά ξανακερδίσι κάποτε τόν ἀπολεσθέντα του Παράδεισο.

Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ τίτλος «κοσμοϊστορικός» τοῦ ἀνήκει πολύ περισσότερο, γιατί ξανάδωσε στόν Ἄνθρωπο μέ ἀνανεωμένη γοητεία τό πανέμορφο, τό ἔκπαγλο σύμβολο πού ὀνομάζεται «Αἰώνιο Θῆλυ». Ἀπέραντο δάσος ἀπό σύμβολα ἔγραφαν ὅτι εἶναι ἡ «Θεῖα Κωμωδία». - Καί ἀπέραντος ἀνθῶνας ἀπό ἀλληγορίες, προσθέτω. Ἄλλά κανένα του σύμβολο καί καμμιά του ἀλληγορία, καμμιά του, γενικά, ποιητική σύλληψι, δέν μποροῦν νά παραβληθοῦν μέ τή δημιουργία του πού λέγεται Βεατρίκη.

Ἄν κατώρθωσε νά ἀναγάγῃ τά ἐγκόσμια σέ ὑπερκόσμια καί νά πολιτογραφήσῃ τά ὑπερκόσμια σάν ἐγκόσμια, τίποτε ἄλλο δέν τόν βοήθησε στόν ὑπεράνθρωπο αὐτόν ἄθλο του ὅσο ἡ ἐξειδανίκευσι τοῦ Ἐρωτα καί ἡ σταθερή μαγνητική του ἀπόκλισι πρὸς τό Αἰώνιο Θῆλυ... Ἡ Βεατρίκη, ἐνσάρκωσι τῆς ἀγνῆς ὁμορφιάς καί τῆς σεμνῆς ἀρετῆς, ἐξαυλῶνεται πάλι μέ τά μαγικά μέσα τῆς ποιητικῆς ἐμπνοῆς καί τῆς ὑπέροχης τέχνης σέ οὐράνιο πλάσμα-σύμβολο τοῦ βασικοῦ νόμου τῆς ζωῆς, πού εἶναι ὁ νόμος τῆς ἔλξεως τῶν ὄντων, ὁ νόμος τῆς Ἀγάπης τῶν Ψυχῶν.

Σ' ἕνα ἀπό τά πρῶτα του σονέττα τῆς «Vita Nuova» γράφει:

«...Ἐλπίζω νά μπορέσω νά πῶ γι' αὐτήν, ἐκεῖνο πού ποτέ καί γιά καμμιά γυναῖκα δέν εἰπώθηκε!».

Ἡ ἐλπίδα του πραγματοποιήθηκε μέ τή «Θεία Κωμωδία». Δέν εἶναι ὅμως καθόλου βέβαιο ἂν ὁ εὐεργετημένος εἶναι ἡ θεοποιημένη Βεατρίκη ἢ ὁ ἀποπνευματωμένος Δάντης. Ὁλοκληρωμένος ψυχικά στόν ἐσωτερικό μόνο κόσμο ὁ Ἔρωτάς του, ἀποκαλύπτεται σάν ἕνας πρωτότυπος καί ἀνεπανάληπτος ἔρωτας, πού ἔχει στήριγμα στή γήϊνη ζωή τόσο μόνον ὅσο ἀρκεῖ νά γίνεται αἰσθητός σάν βίωμα ἀνθρώπινο, ἀλλά χωρίς νά ἐπικαλεῖται γιά τήν τελείωσί του τό ἀπολησμονημένο σῶμα, τίς παραμερισμένες αἰσθήσεις... Σ' αὐτή τή μοναδική πρωτοτυπία κρύβεται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Schuré, ἡ ψυχική πεμπτουσία τῆς Δαντικῆς μύθεως, πού ἔχει καταπληκτικό βάθος καί ἀπέραντη σημασία. «Ἀπ' τό κεραυνοβόλημα τῆς χαρᾶς γεννήθηκε ὁ ποιητής, ἀπ' τό κεραυνοβόλημα τῆς θλίψεως ἀνεπήδησεν ὁ μύσσης».

Ὅταν ὁ πολιτικός τῆς δράσεως τινάχτηκεν ἔξω ἀπ' τόν ἀγωνιστικό στίβο, ὁ ποιητής συνειδητοποίησε βαθύτερα καί τήν ἀξία του καί τήν ἀποστολή του. Ἐμψυχωτής του καί παρορμητής του, προσελκυστής στίς ὑπερβατικές σφαῖρες τῆς ἐξάρσεώς του, μεσολαβητής του γιά τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἔγινεν ἡ Βεατρίκη. Προσωποποίησι αὐθεντική τῆς ἴδιας τῆς θείας Χάρης. Ποιός ὀφείλει τήν ἀθανασία του στόν ἄλλον; Ἡ Βεατρίκη στό Δάντη ἢ ὁ Δάντης στή Βεατρίκη; Ἡ ἀπάντησι στό ἐρώτημα, πού δέν εἶναι ἀθεμέλιωτο, θά ἦταν πῶς τό θαῦμα τῆς μετουσιώσεως πού προσεγγίζει τόν ἄνθρωπο στό Θεό καί τόν ἐνώνει μαζί του δέν συντελεῖται ἀπό ἕνα ἄλλ' ἀπό δύο ἀγαπημένα ὄντα: Τό ἄρρεν καί τό θῆλυ. Τείνοντας πρὸς τήν τελείωσί τους, μόνον ἀνταμωμένοι σφιχτά, ἀγαπημένοι παράφορα, μπορεῖ νά φτάσουν ἔως τό Θρόνο τοῦ Θεοῦ καί νά τοῦ εἰποῦν: «Ξανακάμε μας ἕνα ὄν ὅπως τήν πρώτην ὥρα τῆς Δημιουργίας!». Ἐδῶ μπορεῖ νά βρῖσκεται τό χρυσό κλειδί τοῦ ἀπολεσθέντος Παράδεισου...

Τόν Δάντη, παραπλανημένον στό μέσο τῆς ζωῆς του γιατί ἔχασε τόν ἴσιο δρόμο, σέ σκοτεινό καί τρομαχτικό δάσος, πού κι ὁ Χάρος ἀκόμα πολύ λίγο ἦταν φριχτότερός των, τόν τράβηξε πρὸς τό δρόμο τῆς σωτηρίας ἡ Βεατρίκη, τό Αἰώνιο Θῆλυ, ἐμπνέοντάς του τήν «Κωμωδία», πού ὁ Βοκκάκιος τήν προσωνόμασε ἀργότερα «Θεία». Ὅταν ὁ πλάνητας βίος του σταμάτησε τό 1318 στό παλάτι τοῦ Γκουίντα Νοβέλλο τῆς Πολέντας, ἡγεμόνα τῆς Ραβέννας, πού ἦταν κι ὁ ἴδιος ποιητής, ἐκεῖ, στήν ἱστορική πολιτεία, πού τήν ἀθανατίζει ἡ περιλαμπρῆ ἀντανάκλασι τοῦ Βυζαντινοῦ μεγαλείου, βρῆκε ἐπιτέλους κάποια γαλήνη. Κ' ἐκεῖ,

πού οί γριούλες τόν ἔβλεπαν στό δρόμο καί σταυροκοπιόντουσαν λέγοντας: «Νά ὁ ἄνθρωπος πού γύρισεν ἀπ' τόν Ἄδη συμπλήρωσε κι ὀλοκλήρωσε τό ἀθάνατο ἔργο, μέ τήν ἀριστοτεχνική ἀρχιτεκτονική του δομή, μέ τήν ἀριστουργηματική ἐσωτερική του ὁμορφιά. «Ὅλη ἡ Γεωμετρία κι ὅλη ἡ Μουσική συναδελφώνονται στό στίχο του», ἔγραψεν ὁ Κωστής Παλαμάς, θέλοντας νά τονίση ὅτι μόνο μέ τό «ἀξεχώριστο συνταίριασμα, τήν ἀπαραίτητη συνέργεια τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ἰδανικοῦ» γεννιῶνται τά μεγάλα ἔργα «πού στέκονται στήν κορφή». Δεύτερο ἐπικό ποιητή, μετά τόν Ὅμηρο, τόν κατάταξεν ὁ Σέλλεϋ, πού τόν λάτρευεν, ὅπως καί ὁ Βύρων. «Ἀνδριαντοποιό» τόν ὠνόμασεν ὁ Ἑγελος, θαυμάζοντας τήν πλαστική του δύναμι. Ἡ Στάελ, ὑπονοῶντας καί τήν Ἑλληνική ἐπίδρασι, γράφει: «...Ὁ Δάντης, Ὅμηρος τῶν νεωτέρων χρόνων, ποιητής ἱερός τῶν μυστηρίων τῆς πίστεως, ἥρωσ τοῦ λογισμοῦ, εἰς τήν Στύγα ἐβύθισε τό πνεῦμα του γιά νά φτάση στόν Ἄδη. Καί βαθεῖα ἔγινεν ἡ ψυχὴ του ὅπως τοῦ ποιήματός του οἱ ἄβυσσοι». Ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος σ' ἓνα σονέττο του φάλλει: «Κατέβηκε ἀπό τή γῆ στή σκοτεινὴ ἄβυσσο. Εἶδε καί τίς δύο Κολάσεις. Ὑστερα μέ τόν ὑψηλό του νοῦ ἀνέβηκε πρὸς τό Θεό κ' ἔδωσε σ' ἐμᾶς, πού ζοῦμε κάτω ἐδῶ, τό ἀληθινό φῶς». Ὁ Ἰωσήφ Καρντοῦτσι, στήν πραγματεία του γιά τό ἔργο τοῦ Δάντη, τόν ἐξυμνεῖ ἔτσι: «Ψάλλει τά κάλλιστα τῆς ζωῆς, τίς εὐγενέστερες σκέψεις τῶν ἀνθρώπων, τά βαθύτατα μυστήρια τῆς ψυχῆς, καί ὄχι μόνον τῆς δικῆς του ψυχῆς ἀλλά καί τῶν ψυχῶν ὄλων. Καί τά φάλλει τόσο βαθύφρονα, τόσο εἰλικρινά κ' ὑπέροχα ὥστε καί ἀφοῦ σβήστηκεν ἡ ἱερατική ζέσι καί ἡ δογματική σημασία τοῦ καταπληκτικοῦ ἄσματός του, παραμένει ἀκόμα στόν κόσμον ἡ ἀστική, ἀνθρωπίνη, ὑπερφυῆς καί ἀδάμαστη ποίησι ἐκεῖνου...».

Τέλος, ὁ Μωρίς Μπαρρές, μιλῶντας τό 1921 στή Σορβόνη στή ἐξακόσια χρόνια ἀπό τό θάνατό του, ἐτόνισε:

«Ὅταν ἑτερμάτισε τό ταξίδι του ἅγιος ἦταν. Γιατί δέν ἀνακηρύσει ἡ Ἐκκλησία ἐπίσημα τήν ἀγιότητά του; Ἀφοῦ τόν παραδέχεται σήμερα στούς κόλπους της, γιατί δέν τόν τοποθετεῖ στούς βωμούς της; Σύνδεσε μέ Ὑμέναιο σοφία καί ἀρετή στό τρίτο του ἄσμα τοῦ Παραδείσου...».

Ὅποιοι ἐπισκέφτηκαν τή Ραβέννα, περισσότερο κι ἀπ' τό προσκύνημα τοῦ δαφνόφυτου τάφου του στόν Ἅγιο Πέτρο τῶν Φραγκισκανῶν θά πρέπει νά συγκινηθῆκε ὅταν, περιδιαβάζοντας στόν ὀλόπυκνον πευκῶνα της, ἀναλογίστηκε πῶς πατάει ἐπάνω στή ἴχνη τοῦ Δάντη, πού ἀπομονωμένος ἐκεῖ ἀνανέωνε τίς ὀπτασίες του καί καλλῶπιζε τίς τερτσίνες του. Πόσες φορές θά ξανακατέβηκεν ἀπό ἐκεῖ μέ τή φαντασία στόν Ἄδη!... Θά

προσπέρασε στην Κόλασι τά φριχτά έρέβη του ύλικου κόσμου... Θά λυτρώθηκε στό Καθατήριο μέσα στον άστρικό κόσμο τής φυχής από τά σιχαμερά δεσμά τής ύλης. Θά ξανάφτασε στην αίγλη και στην έκστασι του Παραδείσου, όπου βασιλεύει ό Θεός κόσμος του καθαρού πνεύματος! Δανείζομαι τούς προσδιορισμούς από τον Συρέ. Και προσθέτω: Μέ πόση δίκαιη περηφάνεια, όταν τελείωσε τή δική του άναδημιουργία του κόσμου, πού καλείται «Θεία Κωμωδία», θά είπε στον Βιργίλιο, θά είπε στον Όμηρο: «— Σεΐς είχατε νικήσει τον Άδη, στέλνοντάς του ζωντανούς τον Αΐνεΐα και τον Τηλέμαχο. Έγώ κατέβηκα άτός μου όλοζώντανος. Και δέν είδα σκιές. Δέν είδα νεκρούς. Δέν είδα κόκκαλα. Εΐδα ζωντανούς τούς ανθρώπους, όπως ήταν στον άπάνω κόσμο. Και τούς μίλησα και μου μίλησαν... Και μπόρεσα κατά ένα τρόπο νά τούς ξαναφέρω στό φώς του Ήλιου και νά τούς δώσω μιάν άλλη αΐώνια ζωή μέσα στο δικό μου τρισυπόστατο δημιούργημα!...».

Στις 14 του Σεπτέμβρη 1321, μόλις είχε γυρίσει από μιá διπλωματική άποστολή στη Βενετία, έκλεισε για πάντα τά μάτια σέ ήλικία 56 έτών. Ω, μέ ποιá ούράνια χαρά θά τον ύποδέχτηκαν ή Βεατρίκη εκει ψηλά «στό θείο κόσμο του καθαρού πνεύματος» όπου βασιλεύει «τό άδημιούργητο Φώς και ή κυρίαρχη αγάπη»! Τάχα θά πρόφτασε νά φιθυρίση τούς δικούς του στίχους:

«Luce intellettuale, piena d'amore;
Amor di vero ben, pien di letizia;
Letizia che trascende ogni dolzore»,

(Φώς νοητό, γεμάτο αγάπη,
Άγάπη του άληθινου αγαθου, γεμάτη χαρά,
Χαρά πού ξεπερνάει κάθε γλύκα...)

Θά πρόφτασε νά τούς φιθυρίση τούς στίχους σαν επαλήθευσι τής φαντασίας του; Ή νά ένώθηκε άστραπιαία μέ τό Θείο, όπως τόσοσν είχε ποθήσει ή ψυχή του στην επίγεια ζωή, αγωνιζόμενη για τή λύτρωσί της και για τήν τελείωσί της;

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Άς μου έπιτραπή, τελειώνοντας, νά προσδοκήσω κ' έγώ από τή συμμετοχή μας στην έβδομη εκατονταετηρίδα του Δάντη κι από τή μέθεξι

μας στην άθλιότητα ουσία του έργου του, εκείνο που είχε προσδοκήσει ο έπιφανής ξένος μας έξοχώτατος κ. Λουίτζι Γκούι την 6ην Νοεμβρίου 1964, όταν έγκαθιστούσε στη Ρώμη την Έπιτροπή του Έορτασμού... Εύχήθηκε τότε, μεταξύ άλλων,

«...che l'uomo commune, troppo deviato talora od oppresso da considerazioni utilitarie e da limiti, angusti, abbia un' occasione valida per sentire e percepire gli immensi orizzonti della sua umanità».

Εύχήθηκε, δηλαδή, ώσάν ευεργετική επίδραση του έορτασμού του Δάντη:

«...όπως στον κοινόν άνθρωπο, πολύ παραπλανημένον μερικές φορές ή καταδυναστευμένον από ωφελιμιστικές σκέψεις και από στενόχωρα σύνορα, παρασχεθῆ μιά εύκαιρία ίκανή για να αισθανθῆ και κατανοήση τούς άχανείς όρίζοντες του ανθρωπισμού του».

Και κατάληξε στην προσλαλιά του εκείνη ο κ. Γκούι με τά έξῆς λόγια:

«...Vorremmo, infine, che a tutti gli Italiani e a tutti gli uomini fosse ripresentata in termini validi e convincenti quella visione del mondo che non si chiude nella considerazione dell'immediato, ma travalica l'oggi e la storia intera perchè crede nell'ideale».

Τό έξηγγώ:

«...Θά ήθέλαμε, τέλος, όπως σ' όλους τούς Ίταλούς και σ' όλους τούς ανθρώπους ξαναπαρουσιαστή μέ όρους ίκανούς και πειστικούς εκείνη ή όπτασία του κόσμου που δέν κλείνεται στη θεωρία του άμέσου αλλά ξεπερνά τό σήμερα και την ιστορία όλόκληρη, γιατί πιστεύει στό Ίδανικό».

Τήν πρός τό Ίδεώδες πίστι τών ανθρώπων, που έξευγενίζει τή ζωή μας και αναφτερώνει τίς ψυχές μας έως τή λύτρωσι, αυτή την πίστι καλλιέργησεν αδιάλειπτα επί έφτά αιώνες και έξακολουθει να καλλιεργῆ ακόμα έντατικά σ' όλο τον πολιτισμένο κόσμο, τό μεγαλοφάνταστο ποιητικό έργο του Δάντη Άλιγκέρη. Τιμή και Δόξα κ' εύγνωμοσύνη στην αιώνια Μνήμη του άθάνατου Δημιουργού!

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ

ΕΔΩ Κ' ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ, τήν 30ή Νοεμβρίου 1869, ἔσβησεν ἡ ζωὴ ἐνός ἐξόχου Ἑλληνοῦ ποιητῆ, τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐκτιμῶσα τήν μεγάλη ἀξία τοῦ ἔργου του, πού ἔχει ἐμπλουτίσει τή Νεοελληνική Γραμματεία μέ ἀέναο ἀκτινοβολία ὑψηλοῦ ἔθνικοῦ καί ἠθικοῦ φρονήματος, ἐθεώρησε χρέος της ν' ἀναλάβῃ τήν κριτική ἔκδοσι τῶν Ἀπάντων του, ἀναθέτουσα τό ἔργο τοῦτο σέ εἰδικόν ἐπιστήμονα. Ἐπιτροπή ἀπό μέλη της μελετᾷ ἤδη τοὺς ὄρους τῆς ἀναθέσεως. Ἀπεφάσισε συγχρόνως ἡ Ἀκαδημία νά καταγράψῃ στά Πρακτικά της, μέ τή σημερινή ἔκτακτη Συνεδρία, τήν ἐπέτειο τοῦ πρώτου ἀπό τό θάνατό του αἰῶνα. Καί ἀνάθεσε στόν ὀμιλοῦντα τήν ἐκφώνησι του δοξαστικοῦ τῆς Μνήμης τοῦ λόγου.

Βαθύτατα αἰσθάνομαι τήν τιμὴ πού μοῦ ἔγινε. Ἀλλά πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι δέν μοῦ στάθηκε πολὺ εὐχερές ἐγχείρημα τό νά συνοψίσω, σέ τόσο περιορισμένο πλαίσιο χρόνου, καί τῆς ζωῆς του τό πολύπρακτο δράμα καί τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου τό ὀλιγόστιχο θαῦμα.

Δέν θά συναντήσουμε συχνά στήν Ἱστορία τοῦ πνεύματος ἄλλον τόσον αὐτομαθῆ σοφόν ὅσον ὁ Κάλβος, ἄλλον τόσον αὐτόμορφον ποιητὴν ὅσον ἐκεῖνος, ἀλλά συγχρόνως καί ἄλλον τόσον ἀτυχῆ, ὅσο αὐτός, ἄνθρωπον!

Ὁ βίος του στάθηκεν ἀτελεύτητη σειρά ἀλληλοδιαδόχων δοκιμασιῶν, στερήσεων, ἀτυχιῶν, πικριῶν, διαφεύσεων, ἀπογοητεύσεων. Θαρρεῖ κανεῖς ὅτι αὐτομοιρολογιέται γράφοντας:

*«Ἡμεῖς κατεδικάσθημεν,
ἄθλιοι, κοπιασμένοι,
πάντα νά κατατρέχωμεν,
ἀλλά ποτέ δέν φθάνομεν
τὴν εὐτυχίαν».*

.....
*«Διατί κ' ἐδῶ ὅπου μ' ἔρριψεν
εἰς τὴν ἀέριον σφαῖραν,*

*μίαν νά μήν εὔρω τρέχουσαν
διά μέ, μόνην μίαν βρύσιν
παρηγορίας;»*

(ΛΥΡΑ Ὁδῆ Ἐνάτη: «Εἰς Ἐλευθερίαν»)

[Φαίνεται ὅτι, παρά τόν κλειστό χαρακτήρα του, δέν ἀπόφευγε νά διηγῆται τά δεινοπαθήματά του. Τό εἶχε κάμει στήν Κέρκυρα καί στόν Ἰωάννη Σταματέλλο, προσθέτοντας ὅτι: «ἀλλαχοῦ δέν εὔρισκε ἀνακούφισιν καί παρηγορίαν εἰμή εἰς τάς μαλακάς ἀγκάλας τῶν Ἐλικωνιάδων παρθένων, μεθ' ὧν ἀδιαλείπτως ἔχαιρε νά συνδιαιτᾶται»].

Ὡστόσο, ὅλες οἱ ἀντιξοότητες πού τοῦ ἐπιφύλαξεν ἡ Μοῖρα, ἄν ἔφθειραν τή σωματική του ὑγεία, πού δέν ὑπῆρξε ποτέ ἀνενόχλητη, ἄν ἐπιδεινῶσαν τόν ὀξύχολο καί εὐερέθιστο χαρακτήρα του, ἄν περιέστειλαν τήν πνευματική του γονιμότητα, ἄν ἐσφιξαν περισσότερο τόν κλοιό τῆς ἀπομονωτικῆς διαθέσεως, δέν ἴσχυσαν ὅμως νά καταρρίψουν τό ὑψηλόν ἠθικόν του. Δέν τοῦ ἐφύχραινεν τόν ἔρωτα πρὸς τήν πατρίδα Ἑλλάδα. Δέν τοῦ ἔχαμψαν τήν πίστι πρὸς τά ἰδανικά τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀρετῆς. Δέν τοῦ ἐμείωσαν τήν ἔφεσι πρὸς τή μελέτη. Δέν τοῦ ἀποδυναμῶσαν τό ἀγωνιστικό πνεῦμα. Δέν τοῦ ἐχαλάρῶσαν τήν ἀδρότητα τοῦ αὐστηροῦ ἤθους καί ὕφους. Καί σέ μιά ἱστορική στιγμή, πού τά προσφιλέστερα ἰδανικά του — τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀρετῆς — ἐνσαρκώθηκαν ἐπί γῆς, καί ἡ γῆ αὐτή ἦταν ἡ ἱερή γῆ τῆς Ἑλλάδος, τήν εὐλογημένη αὐτή στιγμή, ἡ ἐμφωλεύουσα στήν φυχή του ποιητική πνοή βρῆκε τήν πιό ὑψιπετή ἔξαρσί της:

*«ὦ Ἑλλάς! ὦ πατρίς μου!
ἐλπίδων γλυκυτάτων
μήτηρ! Σέ βλέπω ἀκόμα
ζῶσαν καί μαχομένην
καί ἀναλαμβάνω!*

.....»

*«Σύ τότε, ὦ λαμπροτάτη
κόρη Διός, τοῦ κόσμου
μόνη παρηγορία,
τήν γῆν μου σύ ἐνθυμήθηκες,
ὦ Ἐλευθερία!»*

(ΛΥΡΙΚΑ Ὁδῆ Ἐβδόμη: «Τό Φάσμα»)

Δέν είναι τόσον εύκολο νά συλλάβη κανείς μέ βεβαιότητα καί ν' αποτυπώσει μέ πιστότητα τή φευγαλέα προσωπικότητα του Ἄνδρεά Κάλβου. Ἦταν ἓνα φαινόμενο: Ὅνα σπάνιο φαινόμενο καί σάν ιδιόρρυθμος ἄνθρωπος καί σάν ιδιόμορφος ποιητής.

Δέν γνωρίζουμε καν τήν ὄψη του. Δέν μάς ἄφησε μιά προσωπογραφία του, ἓνα σκίτσο του. Γιά νά μπορέσουμε νά ἐνισχύσουμε μέ τή βοήθειά τους τήν προσπάθεια τῆς ψυχολογίας του. Ἀπό τήν προφορική παράδοσι ἔχουμε ἀκουστά ὅτι ἦταν κοντοῦ ἀναστήματος, μελαχροινός τήν ὄψη, μέ μαῦρα μαλλιά, μέ μικρά ζωηρά μάτια. Εἶχεν εὐρύ στήθος. Περπατοῦσε μέ βαρῦ βηματισμό. Ἐφερε πάντοτε μαύρη ἀμφίεσι. Μαῦρα ἔβαφε κι' αὐτά τοῦ σπιτιοῦ του τά ἐπιπλα. Μποροῦμε νά εἰκάσουμε ὅτι παράθελά του, ἀσυναίσθητά του, μέ βλέμμα μελαγχολικό, μέ διάθεσι δύσθυμη ἐνατένιζε τή ζωή. Καί δέν εἶναι ἀνεξήγητο τοῦτο γιά ὅποιον μελετήσῃ τή δύσκολη, τήν ἀνώμαλη, τήν ὀλιγόχαρη τῆς ζωῆς του πορεία.

Δεινός καλλιγράφος, εἶχε πολύ βοηθήσει τόν δεινόν κακογράφο Φώσκολο στήν ἀντιγραφή τῶν ἔργων του. Δέν μάς ἄφησε ὅμως κατάλοιπά του ἀρκετά, εἴτε σχεδιάσματα, εἴτε ἐπιστολές του. Γιά νά ἀντλήσουμε ἀπό αὐτά συμπληρωματικά στοιχεῖα τόσο γιά τόν ἀτομικό του βίον ὅσο καί γιά τήν πρακτική τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας. Ὅσα χειρόγραφα του ἀνευρίσκονται εἶναι ὅλα στήν ἰταλική γλῶσσα. Ἑλληνικό του χειρόγραφο ἓνα μόνο σώζεται. Καί εἶναι ἀντίγραφο τῶν Ὡδῶν του.

Ἐπιτυχημένα ἔχει γραφή ὅτι ὁ Κάλβος μάς δηλώνει τήν παρουσία του καί μάς ὀμιλεῖ πίσω ἀπό μίαν αὐλαία. Δέν ἔχει ἀκόμα φωτιστῆ ἄπλετα ἢ σκηνή, ὅπου διαδραματίστηκε ἢ περιπετειώδης ζωή του. Δέν ἔχει ἀκόμα διερευνηθῆ ἔξαντλητικά ὁ ἐσωτερικός του κόσμος. Παρουσιάζει ἢ ζωή του πολλά ἀμυδρά σημεῖα. Πολλά ἐρωτηματικά μένουν ἀκόμη ἀναπάντητα σχετικά μέ τήν ποιητική του. Εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι παντοῦ, ὅπου ἔζησε καί ἔδρασε, θά ὑπάρχουν ἀνεύρετα στοιχεῖα. Ἐδῶ καί λίγα χρόνια βρέθηκε στό Ἀρχιγυμνάσιο τῆς Μπολόνια χειρόγραφο του ἑλληνικό μέ 80 στίχους ἀπό ἄγνωστην ὠδή του. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι θά εὑρεθοῦν καί πολλά ἄλλα.

Εὐχάριστο εἶναι ὅτι πολλοί φιλόλογοι κ' ἐδῶ καί στήν Ἰταλία διερευνοῦν, ὡς ἄλλοι χρυσοθήρες, τά παρθένα καλβικά ἐδάφη, γιά νά ἀνακαλύψουν τά ὑπάρχοντα τυχόν ψήγματα κατάλοιπων του.

Ἰδιαίτερα θά ἔπρεπε νά ἐρευνηθοῦν οἱ σχέσεις του μέ τόν Κοραῆ, πού χωρῆς ἄλλο θά εἶχε συναντήσῃ στό Παρίσι, γιά νά κριθῆ ἕως ποιόν βαθμό τόν ἐπηρέασε στή διαμόρφωσι τῆς γλώσσας του. Ὅπως καί οἱ σχέσεις του μέ τόν Καποδίστρια. Μοῦ φαίνεται λίαν ἀπίθανο ὅτι δέν σχέ-

φτηκε καί δέν ἐπιχείρησε ὁ Κάλβος, εὐρισκόμενος στήν Κέρκυρα, νά ἔλθῃ σ' ἐπαφή μέ τόν Κυβερνήτη. Καί νά τοῦ προσφέρῃ τίς ὑπηρεσίες του στήν ὀργάνωσι τῆς Παιδείας, πού τόσο σοβαρά ἐκτιμοῦσεν Ἐκεῖνος καί τόσον ἀφοσιωμένα ὑπηρετοῦσεν, ἐγκαταλείψας πλέον τίς Μοῦσες, καὶ αὐτός.

Ἀπό ὅσα μᾶς προσφέρουν οἱ βιογράφοι του, βέβαιο μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι ἦταν ἀπό φυσικό του ἔξυπνος, ἐργατικός, φιλομαθής, φιλότιμος, φιλόδοξος, τίμιος, ἀξιοπρεπής, εὐπαρουσίαστος, σοβαρός, εὐφραδής. Ἀλλά καί στό ἔπακρο ὑπερήφανος, ἀγέρωχος, ἀσυμβίβαστος, ἀφίχολος, δυσκοινώνητος, πάντοτε σύννους, μονήρης κατά προτίμησι. «Συχνά ἦταν στυγνός καί ὄχι σπάνια ὑπεροπτικός ἐπιτημητής», γράφει βιογράφος του. Ὁ Ἄνδρέας Λασκαράτος, πού ὑπῆρξε μαθητής του, ἔλεγε ὅτι «ὁ Κάλβος ἦταν φύσεως σοβαρᾶς καί σκεφτικῆς, ἔτοιμος πάντοτε νά θιχθῆ».

Τῆ Μοῦσα του δέν ἀπασχόλησεν ἄλλη Γυναῖκα ἐκτός ἀπό τή μητέρα του. Ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀναφέρει κάπου τίς Χάριτες τῶν Ἑλληνίδων, τῶν Ζακυνθίων, τῶν Χίων παρθένων.

Δέν ἔφαλε σχεδόν καθόλου τόν ἔρωτα. Μιά μόνον, ἄν ἐνθυμοῦμαι καλά, τοῦ ἀφιερώνει στροφή του ὄχι γιά νά τόν ἐκθειάσῃ:

*«Ἐνα φιλί... κ' ἐν' ἄλλο...
Ἐρωτα, τρέξε, ἐξάπλωσον
αἰώνια τά πτερά σου,
σκέπασον τό μυστήριον
τῆς ἑορτῆς σου».*

(ΛΥΡΙΚΑ Ὁδῆ Δευτέρα: «Εἰς Ψαρά»)

Ἄν ὅμως ἔλεγε κανεῖς ὅτι ὁ ποιητής ἦταν ἀνέραστος καί ὡς ἄνθρωπος, θά ἐλάθειεν. Ἔθυε στόν ἔρωτα κι' ἄς μὴν τόν ἐξυμνοῦσε... Κι' ἄς ἦταν οἱ θυσίες του περαστικές. Καί, γενικώτερα, δέν ἦταν ψυχρός τύπος, ἀσυγκίνητος, ἄτρωτος ἀπό τρυφερά αἰσθήματα. Τά δάκρυα δέν τοῦ ἦταν δύσκολα. Ἐκλαιγεν εὐκολα καί συχνά. Μᾶς βεβαιώνει ὁ πρῶτος βιογράφος του Δε-Βιάζης ὅτι ἔκλαιγεν, ὅταν ἀναπολοῦσε τή Μητέρα του, ὅπως κ' ἐκείνη ὅταν θυμόταν τόν «ἔξυπνον Ἄνδρέα της». Μᾶς βεβαιώνει ἡ μεγάλη φίλη τοῦ Φωσχόλου Κουῖρινα Ματζιόττι-Μοτσένι ὅτι ἔκλαφε πολύ μπροστά της, ὅταν ἐπληροφορήθη τόν πρόωρο θάνατο τοῦ νεαροῦ συμπατριώτη του Στεφάνου Βούλτσου, τοῦ ὁποῖου εἶχε χρηματί-

σει στη Φλωρεντία παιδαγωγός. Κάποτε, στη Βασιλεία, ο Φώσκολος του παραπονέθηκε για πλημμεληή εκτέλεσι τῶν ὁδηγῶν του. Καί γράφει, πάνω σ' αὐτό, ὁ ποιητής τῶν «Χαρίτων» στη φίλη του: «Ὁ Ἄνδρέας εἶναι ἐδῶ καί κλαίει». Στό Φώσκολο, ὅταν γιά πολιτικούς λόγους διέφυγεν ἀπό τήν Ἰταλία στήν Ἑλβετία, γράφει αἰσθηματικώτατα γράμματα «ἀπαρηγόρητος μέχρι δακρῦων»:

«...Ἄφ' ὅτου ἀνεχώρησες ἔχω στήν καρδιά μου ἕνα ἀγκάθι ὄχι μικρό...»

«Δέν πηγαίνω ποτέ στό Μπελλοσγούαρντο (καί τοῦτο συμβαίνει συχνά) χωρίς νά κλάψω ἐνθυμούμενος τή «Ριτσιάρντα» καί τόν «Ὑμνο στίς Χάριτες»...».

Μποροῦμε, τέλος, νά ποῦμε ὅτι ἀποδεικνύεται μέχρις ὑπερβολῆς ἐρωτόληπτος, ὅταν στέλνη στίς θαυμάστριές του Ἀγγλίδες τά περιφλεγῆ ἐκεῖνα γράμματα. Αὐτός ὁ τόσον ἐσωστρεφής, εἶχε καρδιά. Κι' ὅταν τήν ἀνοιγε, ἄφηνε νά ξεχειλίση πολλή τρυφερότητα, πολὺς συναισθηματισμός.

Ὁ Σύλβιο Πέλλικο ἔγραφε στό Φώσκολο γιά τόν Κάλβο: «Ἐκτός τοῦ ὅτι μοῦ εἶναι ἀγαπητός γιά χάρι σου, μοῦ εἶναι φίλτατος καί γι' αὐτόν τόν ἴδιον, γιά τό πνεῦμα καί γιά τήν ψυχή του. Θάθελα νά ἤμουν πρίγκηπας γιά νά τόν τιμήσω ἀντάξια». Κατακτοῦσεν εὐκολα τή συμπάθεια ὄλων ὅσοι τόν ἐγνώριζαν, ἀλλά καί τήν ἔχανεν ἐξίσου εὐκολα.

Τό γεγονός ὅτι δέν ἔγραφε ποτέ στη Μητέρα του στη Ζάκυνθο (ἐνῶ ὁ Φώσκολος ἔγραφε συχνά στη δική του καί σώζονται γράμματά του).

Τό γεγονός ὅτι τοῦ γράφει, σέ τόνο πειραχτικό κ' εὐτράπελον, ἀπό τό Λιβόρνο ὁ φίλος του Δημ. Δρόσος, ἐπειδή δέν τοῦ ἔστειλε τήν τραγωδία τοῦ Φωσκόλου «Αἶας», ὅπως τοῦ εἶχεν ὑποσχεθῆ:

«Ἔχει ὀρειχάλκινη καρδιά ὅποιος ἐμπιστεύεται
στήν ἄπιστη πίστι τοῦ ψευδομένου Κάλβου».

Τό γεγονός ὅτι δέν ἀπάντησε στό Φλωρεντινό φίλο του Πεκχιόλι, ὅταν τοῦ ἔκαμε γνωστή τή μεγάλη ψυχική δοκιμασία τῆς ἐβραιοπούλας ἐρωμένης του Ἰουδήθ Μαροκκέζι, πού ἀδίσταχτα τήν εἶχεν ἐγκαταλείψει γιά νά σπεύση πλησίον τοῦ Φωσκόλου στήν Ἑλβετία.

Τό γεγονός ὅτι δέν ἀπάντησε στόν ἀδελφό του Νικόλαο, ὅταν, γεμάτος χαρά, τοῦ ἔγραφεν ἀπό τήν Τεργέστη πόσο τόν εἶχε συγκινήσει ἡ ἀνάδειξι του στό Λονδίνο.

Τά ἀναμφισβήτητα αὐτά γεγονότα, ὅσο κι' ἂν δικαιολογοῦνται ἀπό

τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς του, φυσικό εἶναι νά ἐκληφθοῦν σάν κάποιες μικρές σκιές στόν χαρακτήρα του.

Πολύ μελανότερη θά ἦταν ἡ σκιά, ἂν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε τίς πικρόχολες καί ὑβριστικές κατηγορίες πού ἐκτόξευσεν ἐναντίον του ὁ Φώσκολος, ὅταν φιλονείκησαν στό Λονδίνο καί δημιουργήθηκε μεταξύ τους ἀγεφύρωτη ρῆξι. Οἱ παλαιότεροι σχολιαστές εἶχαν υἱοθετήσει σέ βάρος του τίς μομφές τοῦ Φωσκόλου γιά ἀγνωμοσύνη καί ἰδιοτέλεια.

Οἱ μεταγενέστεροι ὅμως ἐρευνητές διαπίστωσαν τήν ἀλήθεια καί διακαίωσαν κατά μέγα μέρος τόν Κάλβο. Ἡ διένεξι μέ τόν Φώσκολο μπορεῖ νά εἶχε καί ἄλλες αἰτίες, ἴσως πολιτικές, ἴσως οἰκονομικές, ὀφειλετο ὅμως κατά κύριο καί βαθύτερο λόγο στόν ἀκρόχολο, τραχύ, ἐριστικό χαρακτήρα καί τῶν δύο. Καί νά θυμᾶται κανεῖς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος εἶχε γράψει πρὸς τόν Φώσκολο τή φράσι: «Εἶναι ἀτύχημα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀνταποδίδουν δηλητήριο σ' ἐκεῖνον πού τούς γαλουχεῖ!» Ὁ,τι ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος εἶχεν ἀπαντήσει στό Σύλβιο Πέλλικο, ὅταν ἐκεῖνος τοῦ συνηστούσε ν' ἀγαπᾶ τόν Φώσκολο: «Καί τῆ ζωῆ μου γι' αὐτόν δέν θά διστάσω ποτέ νά θυσιάσω, ἂν χρειαστῆ!» Καί νά θυμᾶται κανεῖς ἀκόμα ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος ὑπόγραφε τά γράμματά του πρὸς τόν Κάλβο μέ προσφωνήσεις σάν αὐτή: «Χαῖρε παιδί τῆς καρδιάς μου καί ἀπόστολε τοῦ πνεύματός μου!». Ὁ,τι ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος ἔγραφε στή φίλη του Ματζιόττι, λίγον καιρό προτοῦ μαλλώσουν, πατρικῆς στοργῆς λόγια σάν αὐτά:

«Νομίζω δέ ὅτι ὁ Ἄνδρέας, μετά τρία ἢ τέσσερα χρόνια, θά εἶναι τέλειος ἄνθρωπος, γιατί θά κάνω ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά βγῆ, ἂν ὄχι ἀπ' τή φτώχεια, πάντως ἀπό καλή σχολή».

Πόσο ἡ ἀνθρώπινη ἀτέλεια φαντάζει μεγαλύτερη, ὅταν ἐκδηλώνεται στοὺς μεγάλους...

Ὁ Κάλβος ἀντίταξε στίς μομφές τοῦ δασκάλου καί εὐεργέτη του Φωσκόλου ἀξιοπρεπέστατη σιγή. Οὔτε μίλησε, οὔτε ἔγραψε ποτέ ἐναντίον του. [Ἀντιθέτως, ὅταν μία Ἀγγλίδα σπουδάστρια τόν ρώτησε ἂν ἀξίζον σάν βιβλίο οἱ «Τελευταῖες Ἐπιστολές τοῦ Ἰακώβου Ὁρτις», τῆς ἀπάντησε ὅτι πρέπει νά τίς διαβάσῃ]. Καί ὅταν ὁ Φώσκολος πέθανε τό 1827, ὁ Κάλβος δημοσίευσε στήν Κέρκυρα τιμητική νεκρολογία καί αὐθεντικό ἀνέκδοτο ἀπόσπασμα τῶν «Χαρίτων» πού εἶχε μείνει στά χέρια του.

Χρήσιμο, ἴσως, εἶναι νά προσδιοριστοῦν ἀκριβέστερα τά βιογραφικά του στοιχεῖα. Ἡ ζωῆ τοῦ Ἄνδρέα Κάλβου διαρθρώνεται στόν ἐξῆς χρονολογικό πίνακα:

Γεννήθηκε τό Μάρτη τοῦ 1792 στή Ζάκυνθο. Πατέρας του ὁ ἀνθροπολογαγός τοῦ Ἑνετικοῦ Στρατοῦ Ἰωάννης Κάλβος, Κερκυραῖος ἀπό τό Μαντοῦχι. Μητέρα του ἡ Ἀνδριάννα Ρουκάνη, κόρη εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Ζακύνθου. Δυό χρόνια ἀργότερα γεννήθηκε ὁ ἀδελφός του Νικόλαος. Τό 1800 οἱ γονεῖς του ἐχώρισαν. Οἱ λόγοι δέν εἶναι γνωστοί. Ὁ πατέρας πῆρε τά δυό παιδιά του κ' ἔφυγε στό Λιβόρνο τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἄγουρη ἀπόσπασί του ἀπό τό θάλλπος τῆς μητρικῆς ἀγκάλης δέν μπορεῖ παρά νά φαρμάκωσε καταβολικά τήν ὑπαρξί τοῦ εὐαίσθητου Ἀνδρέα καί νά συντέλεσε στή διαμόρφωσι τοῦ δυστρόπου καί ἀποτραβηχτικοῦ χαρακτήρα του. Τό 1812 ὁ πατέρας του ἐξαφανίζεται σ' ἕνα ἀπό τά ἐμπορικά του ταξίδια. Σέ κάποιον ἀπό αὐτά τόν εἶχε πάρει μαζί του στή Σάμο. Ἡ Ὠδή του «Εἰς Σάμον» τό μαρτυρεῖ:

*«Νῆσος λαμπρά, εὐδαιμόνει·
ὅταν ἡ δουλεία σέ ἀμαύρωνε,
σ' εἶδον· ἄμποτε νᾶλθω
νά φιλήσω τό ἐλεύθερον
ἱερὸν σου χῶμα».*

(ΛΥΡΙΚΑ Ὠδή Τετάρτη: «Εἰς Σάμον»)

Ἡ ἐλευθερία παντός τοῦ ἐλληνικοῦ ἦταν ἀνέκαθεν ὁ διακαής του πόθος!

Ἀπομένουν ὀλομόναχα στό Λιβόρνο τά δυό ἀδέλφια, σέ ὠριμασμένη, βέβαια, τώρα πιά νεανική ἡλικία. Ἀλλά πρέπει νά εἶχαν καί φυχή δυνατή καί φρόνησι μεγάλη καί φιλοτιμία βαθιά γιά νά μὴν ἐξοκεῖλουν σέ καταστροφικὴν ἀλητεία. Στό προμνημονευμένο γράμμα τοῦ ἀδελφοῦ του Νικολάου ἀναφέρεται ὅτι τούς ἔδερνε στό Λιβόρνο «ἠλίθια ἀμάθεια». Ὅσα ἔμαθαν, τά εἶχαν μάθει ἀπό μοναχοί τους καί τήν «τύχη» τους μέ τόν ἴδιο τους κόπο καί ἰδρώτα τή δημιούργησαν. Ἔτσι βεβαιώνει ὁ ἀδελφός του.

Τό 1812 ὁ Ἀνδρέας πηγαίνει στή Φλωρεντία. Ἐκεῖ γνωρίζεται, συνδέεται καί τίθεται ὑπό τήν εὐεργετική προστασία τοῦ Φωσκόλου, ὁμόστεγος καί ὁμοτρόπεζός του. Ἐκτιμᾷ ὁ μέγας ποιητής τά ἔμφυτα πνευματικά καί ἠθικά προσόντα τοῦ νεαροῦ συμπολίτη του. Ματαιίως ὁμως προσπαθεῖ νά τοῦ ἐξασφαλίσῃ ἕνα μηνιαῖο γιά πέντε χρόνια ἐπίδομα —εἴκοσι τάλληρα τό μῆνα— ἀπό τήν «Μεγαλοπρεπῆ Κοινότητα» τῆς Ζακύνθου, γιά νά συνεχίσῃ ἀνετα τίς σπουδές του καί, ἀποδίδοντας τά

τροφεΐα, νά διδάξη ἀκολούθως τή νεολαία τῆς γενετείρας του. Ἄν οἱ ἄρχοντες τῆς Ζακύνθου εἶχαν κάμει τότε τήν προστατευτική χειρονομία, πού τούς συνιστοῦσεν ὁ Φώσκολος, δίχως ἄλλο, ἄλλος θά ἦταν ὁ ροῦς τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου. Καί πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι θά ἦταν εὐτυχέστερος καί γιά τόν ἴδιο καί γιά τά νεοελληνικά Γράμματα. Ἡ Ἰουλιέττα Λαμπέρ-Ἀδάμ, πού τόσο εὐνοϊκά ἔκρινε τό ἔργο του, γράφει: «ἐάν ὁ Ζακύνθιος ποιητής ἔζη στήν πατρίδα του, ὁμιλῶν καθ' ἑκάστην τήν ζῶσαν γλῶσσαν του περιοριζόμενος ν' ἀνεύρισκε στίς νέες λέξεις τήν ὁμοιότητά τους πρός τίς ἀρχαῖες, ὁ Κάλβος θά ἐγένετο ὁ πρῶτος τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος».

Τό 1815 πεθαίνει στή Ζάκυνθο ἡ Μητέρα του. Τοῦ ἀφήνει καί κάποια κληρονομιά. Τό μαθαίνει μετὰ ἕνα χρόνο. Κι' ἀπό τότε παύει νά τήν βλέπη, ὅπως τήν ἐβλέπε συχνά —τό γράφει ὁ Δε-Βιάζης— στοῦ νυχτερινοῦ του ὕπνου τά ὄνειρα. Τήν βλέπει ὅμως στά ξύπνια ποιητικά του ὄνειρα. Καί τοῦ ἐμπνέει μίαν ἀπό τίς ὠραιότερες Ὠδές του, τήν «Εἰς Θάνατον». Ἐκεῖ ἀπαντᾶμε συγκινητικώτατες στροφές ὅταν, στό ἀντίκρουσμα τοῦ φάσματος τῆς Μητέρας του, ξεφωνίζει:

«ὦ φωνή, ὦ μητέρα,
ὦ τῶν πρώτων μου χρόνων
σταθερά παρηγόρησις·
ὄμματ' ὅπου μ' ἐβρέχατε
μέ γλυκά δάκρυα·

»καί σύ στόμα ὅπου ἐφίλησα
τόσες φορές, μέ τόσην
θερμοτάτην ἀγάπην,
πόση ἄπειρος ἄβυσσος
μας ξεχωρίζει!

»Αἶ, καί ἄπειρος ἄς εἶναι
χ' ἔτι φοβερωτέρα·
ἐκεῖ μέσα ἀτάρακτος
θέλω ἐγώ συντριφθεῖν
γυρεύοντάς σας».

(ΛΥΡΑ Ὠδή Τρίτη: «Εἰς Θάνατον»)

Τό 1816 άνεβαίνει ό Κάλβος στήν Έλβετία προσκαλεσμένος άπ' τό Φώσκολο, πού τόσο χειροτέρευε τήν κλονισμένη του ύγεία ή βασιανιστική μοναξιά! Συγκατοικοῦν πάλι, μοιραζόμενοι τά πενιχρά τους μέσα. Τό ἴδιο ἔτος φεύγουν μαζί γιά τήν Άγγλία. Δυστυχῶς ἐκεῖ φιλονεικοῦν καί χωρίζονται γιά πάντα, ἀρχές τοῦ 1817.

Άπό τά 1816 ἔως τό 1821 παραμένει (ό Κάλβος) στήν Άγγλία. Άναγνωρίζεται ἐκεῖ ή ἀξία του. Προβάλλεται εὐρύτερα σάν ἐγκυκλοπαιδικός λόγος. [Κάνει σ' ἐπίσημες αἴθουσες διαλέξεις πού ἐπαινοῦνται καί ἀπό τούς «Τάϊμς». Γίνεται δεκτός σέ καλά ἀγγλικά σπίτια. Ἐμφανίζεται ἐκεῖ μέ τρόπους λεπτούς, εὐπροσήγορος καί στωμύλος. Δημοσιεύει μεταφράσεις καί διδακτικά βιβλία (ὅπως ή μέθοδος γιά τήν ἐκμάθησι τῆς ἰταλικῆς γλώσσας). Παραδίδει, γιά νά ζήση, ἰδιωτικά μαθήματα].

Δέν εἶναι γνωστό ποιοῦ ἀκριβῶς ἔτος, δέν εἶναι γνωστό οὔτε κἀν τό ὄνομα τῆς ἐκλεκτῆς του. Παντρεύεται τήν ἐποχή ἐκείνη στό Λονδίνο. Μέ ποιούς στεναγμούς ἀνακουφίσεως θά εἶχεν ἐλπίζει ὅτι θά γαλήνευεν ἐπιτέλους ή ζωή του μέσα σέ δική του οἰκογενειακή ἐστία! Ἄλλ' ὄχι! Ἡ Μοῖρα του δέν εἶχεν ἀκόμα δυσωπηθῆ! Σέ βραχύ χρονικό διάστημα τοῦ ἀναρπάξει ὁ θάνατος καί σύζυγο καί μοναχοκόρη! Σημειώνεται κάπου ὅτι τό δυστύχημα συνέβη στά 1821. Εὐσταθεῖ ή ὑπόθεσι ὅτι τό νέον αὐτό πλῆγμα τόν ὠθεῖ νά φύγη ἀπό τήν Άγγλία.

Τό 1821 ἐπιστρέφει πράγματι στήν Ἡπειρωτική Εὐρώπη. Στή Φλωρεντία πρῶτα, ὅπου δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά μείνη, γιατί τόν θεωροῦν πολιτικῶς ὑποπτο. Στήν Έλβετία κατόπιν. Τόν βρίσκει ἐκεῖ ή ἀνάφλεξι τοῦ φιλελληνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀπό τήν ἔκρηξι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Τό 1824 δημοσιεύει στή Γενεύη, σέ πολύ φροντισμένη μάλιστα ἔκδοσι, τήν πρώτη ποιητική συλλογή δέκα ὠδῶν μέ τόν τίτλο «Λύρα». Γίνεται δεκτῆ μέ πολλήν εὐμένεια. Τό 1825 πηγαίνει στό Παρίσι, ὅπου ἔχει ἤδη μεταφραστῆ στά γαλλικά ή «Λύρα» ἀπό τό σινολόγο Στανίσλαο Ζυλιέν (τόν ἴδιον πού μετάφρασε καί τόν «Ὑμνο» τοῦ Σολωμοῦ). Προλογίζει ὁ Κων. Νικολόπουλος.

Ἐκεῖ, στούς φιλελληνικούς κύκλους ἀνάμεσα, γνωρίζεται καί συνδέεται μέ πολλούς λογοτέχνας καί δημοσιογράφους. Δέν βρῆκα πουθενά πληροφορία μέ ποιούς οικονομικούς πόρους ζοῦσε τήν ἐποχή ἐκείνη. Νά ἐπαρκοῦσαν ἄραγε στή λιτότητά του οἱ πενιχρές εἰσπράξεις ἀπό τήν κυκλοφορία τῆς «Λύρας» του;

Τό 1826 δημοσιεύει στό Παρίσι ἄλλες δέκα ὠδές του μέ τόν τίτλο «Λυρικά». Μεταφράζονται κι αὐτές ἀμέσως στά γαλλικά ἀπό τόν Ποτιέ

(Ίωάννης - Πέτρος - Γουλιέλμος Pauthier de Censay). (Καί στῶν δύο βιβλίων του τόν τίτλο προσθέτει, κατά τήν τότε συνήθεια, τό ἐπώνυμό του καί τό πατρωνυμικόν «Ίωαννίδης»).

Τίς ὥρες αὐτές ὁ Κάλβος βρίσκεται στό μεσουράνημά του. Ἐπιτέλους τοῦ ἔχει μειδιάσει ἡ Δόξα! Καί πίσω ἀπό αὐτήν ἡ Τύχη! Ἔχουν ἀξιοποιηθῆ «τοῦ Ἀπόλλωνος τά χρυσᾶ δῶρα», πού τοῦ εἶχε χαρίσει ἡ γενέτειρά του Ζάκυνθος. Ἀκούει νά λένε ὅτι ἐνθυμίζουσι οἱ στίχοι του Ὅμηρο. Ἀκούει νά τόν ἀποκαλοῦν «Νέο Πίνδαρο». Εὐχολο εἶναι νά φαντασθοῦμε πόσο διαθρύπτει τή φιλοδοξία του μιά τέτοια τοποθέτησι. Ἄλλά ἡ ἱκανοποίησί του πρέπει νά ἦταν ἀκόμη πληρέστερη. Γιατί ἡ ἀξιοποίησι τοῦ ποιητικοῦ του δώρου ἔχει προσλάβει καί τή μορφή μιᾶς σημαντικῆς ὑπηρεσίας πρὸς τό ἀγωνιζόμενον Ἔθνος. Οἱ Ὠδές του, μεταφρασμένες γαλλικά, ἀναρριπίζουσι τήν φιλελληνική φλόγα, πού τόσον αἰσθητᾶ θερμαίνει τόν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας.

Στόν πρόλογο τῆς δεύτερης συλλογῆς του «Λυρικά» ἀπευθύνει θερμό χαιρετισμό πρὸς τόν γηραιό τῆς Γαλλίας στρατάρχη Λαφαγιέτ. Καί γράφει ἐκεῖ ὅτι τό καθήκον του τόν καλεῖ νά κατέλθῃ κι' αὐτός (ὁ Κάλβος) στήν Ἑλλάδα, γιά νά ἐκθέσῃ μιάν ἀκόμα καρδιά στά βόλια τῶν Μουσουλμάνων. Δέν εἶναι γνωστοί οἱ λόγοι γιά τοὺς ὁποίους εἶχε βραδύνει νά πραγματοποιήσῃ τήν κάθοδό του. Ἡ ἀναγραφόμενη κάπου πληροφορία ὅτι κατέβηκε τό 1821 ἔχει ἐλεγχθῆ ἀνακριβῆς.

Εὐχολο εἶναι νά εἰκάσουμε μέ πόσα ὄνειρα, μέ πόσες φιλοδοξίες κατεβαίνει τώρα στήν Ἑλλάδα. Κάποιος γράφει ὅτι ἔλπιζε τάχα ν' ἀναπληρώσῃ ἐδῶ τό κενό πού εἶχεν ἀφήσει ὁ θάνατος τοῦ Βύρωνα...

Τό καλοκαίρι τοῦ 1826 ἐπιβιβάζεται στήν Τουλῶνα σέ γαλλικό ταχυδρομικό πλοῖο καί φθάνει στό Ναύπλιο. [Δέν φαίνεται ὅτι πέρασε ἀπό τή Ζάκυνθο. Γνωστό εἶναι ὅτι πέρασε ἀπό τή Μήλο καί τήν Ὑδρα].

Πολλές ἀπογοητεύσεις δοκίμασε στήν πολυταλαίπωρη ζωή του. Ἄλλ' αὐτή πού τόν περίμενε στό Ναύπλιο δέν πρέπει νά ἦταν ἡ μικρότερη. Δέν βρῆκεν ἐκεῖ τοὺς ἀγνοῦς ἥρωες πού εἶχε θεοποιήσει μέ τοὺς στίχους του:

*«ὦ Ἑλληνες, ὦ θεῖαι
φυχαί, πού εἰς τοὺς μεγάλους
κινδύνους φανερώνατε
ἀκάμαντον ἐνέργειαν
καί ὑψηλὴν φύσιν!»*

(ΛΥΡΙΚΑ Ὠδὴ Τρίτη: «Τά Ἡφαίστεια»)

Δέν βρῆκε τήν ἐνσάρκωσι τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀρετῆς, ὅπως τίς εἶχε μεγαλοφάνταστα μορφοποιήσει. Δέν βρῆκε τήν ὁμόνοια πού εἶχε προσπαθήσει νά ἐνσταλάξῃ στά στήθη τῶν Ἑλλήνων:

*«Ἄς παύσωσ' οἱ διχόνοιαι
πού ρίχνουσι τά ἔθνη
τυφλά, ὑπό τά σκληρότατα
ὀνύχια τῶν ἀγρύπνων,
δολίων τυράννων».*

(ΛΥΡΙΚΑ ᾠδή Δεκάτη: «Ὁ Βωμός τῆς Πατρίδος»)

*«Μάθε ὅτι εἰς τοὺς χορούς
τῶν πολέμων, ὡς ἔσωσεν
ἡ ἀνδρεία τόν στρατιώτην,
οὕτω εἰς αὐτούς ἡ ὁμόνοια
σώνει τά ἔθνη».*

(ΛΥΡΙΚΑ ᾠδή Ἑβδόμη: «Τό Φάσμα»)

Βρῆκε τήν ἐπικατάρατη διχόνοια ὅπως τήν εἶχε παρομοιάσει: Ἀκίνητον ἀετό, πού ψηλοζυγιάζει τά θύματά του:

*«Μεγάλη, τρομερή,
μέ τά πτερά ἀπλωμένα,
καθώς ἀετός ἀκίνητος,
κρέμεται 'ς τόν ἀέρα
ψηλά ἡ Διχόνοια».*

(ΛΥΡΙΚΑ ᾠδή Ἑβδόμη: «Τό Φάσμα»)

Γιά νά εἶμαστε ἀκριβεῖς, δέν βρῆκε οὔτε τήν τιμητική τῶν ᾠδῶν του ἀπήχησι, πού ἀσφαλῶς προσδοκοῦσε. Τά πρωτάκουστα μέτρα του, καί προπάντων ἡ ἀρχαῖζουσα αὐθαίρετη γλῶσσα του, δέν διευκόλυναν τή μύησι στίς ὑψηλές του ιδέες. Δέν εἶχαν συγκινήσει οἱ ᾠδές του οὔτε τά τραχειά παλληκάρια, οὔτε τοὺς ἀριστοκρατικούς Φαναριῶτες. Ὁ ἔνδακρυς ὠραιοπαθής ρωμαντισμός καί ὁ ἀλαλάζων πατριωτισμός τῶν Σούτσων κυριαρχοῦσε. Μόνον ἡ Μούσα τοῦ Σολωμοῦ, μέ τόν ὕμνο τῆς

Ἐλευθερίας, μέ τήν Ὠδή στό Βύρωνα, εἶχε συλληφθῆ ἀπό τίς κεραίες, εἶχε θίξει τίς χορδές τῶν πολεμιστῶν. Ὁ Κάλβος δέν βρῆκεν ἔδαφος νά σταθῆ, δέν βρῆκεν ἀέρα ν' ἀνασάνῃ στό Ναύπλιο. Παράμεινε ἐκεῖ λίγες ἡμέρες μόνον. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε μέ ποιό ψυχικόν ἄλγος ἀποφάσισε νά φύγῃ. Θά τό θεωροῦσε, δίχως ἄλλο, ντροπή νά ἐπιστρέψῃ ἔτσι ἄδοξα στήν Εὐρώπη, ὅπου εἶχε ἀποστείλει, στήν «Ἐγκυκλοπαιδικήν Ἐπιθεώρησι» τοῦ Παρισιοῦ, τρεῖς ἀνταποκρίσεις. Εἶναι κρῖμα ὅτι δέν ἔφτασε καμμιά τους στόν προορισμό. (Ἴσως τίς εἶχε κατακρατῆσει κάπου ἡ Λογοκρισία). Θά εἶχαμε ἀφευδῆ μαρτυρία γιά τίς ἐντυπώσεις του ἀπό τή μαχόμενη Ἑλλάδα... (Ἄλλη μεταγενέστερη ἀνταπόκρισί του γιά τήν πολιτική, οἰκονομική καί πνευματική κατάστασι τῶν Ἰονίων Νήσων ἔφτασε στό Παρίσι καί δημοσιεύθηκε).

Διάλεξε γιά νέο τόπο διαμονῆς του τήν Κέρκυρα, ὄχι τόσο γιατί ἦταν πατρίδα τοῦ Πατέρα του, ὅσο γιατί ἦταν τότε, μέ τήν Ἰόνιο Ἀκαδημία της, τό τηλαυγέστερο Ἑλληνικό πνευματικό κέντρο.

Ἀπό τό 1826 ἕως τό 1852 παρέμεινε συνεχῶς στήν πρωτεύουσα τῆς Ἐπτανήσου. Ἀνέπτυξε ἐκεῖ εὐρεία διδαχτική, πολιτική, κοινωνική, δημοσιογραφική καί οἰκονομική, ἀκόμα, δραστηριότητα. Δέν μποροῦμε νά πούμε ὅμως ὅτι κυριάρχησεν ἢ συγκυριάρχησε στόν ὀρίζοντά της. Μέ τό Σολωμό καί τή λαμπερή πλειάδα του —τόν Πολυλά, τόν Τυπάλδο, τόν Μάντζαρο, τόν Μαρχορά κ.ἄ.— δέν ἦρθε σέ καμμιάν ἐπαφή! Οἱ μὲν ἀγνόησαν τόν δέ. Καί ὁ δέ ἀγνόησε τούς μὲν. Δέν τοῦ ἀρνήθησαν ὅτι ἦταν ποιητής, ὅτι εἶχε ἐμπνευσι. Καταδίκασαν ὅμως ἀμείλικτα τή γλῶσσα του. Ἴσως αὐτό μόνον, ἴσως ὅμως καί οἱ μεταρρυθμιστικές πολιτικές ἰδέες τοῦ Κάλβου, τούς ἀλληλοαπομάκρυναν.

Ὁ Λόρδος Γκίλφορντ, ἀνὴρ φιλέλλην μέ ἐνεργά πνευματικά ἐνδιαφέροντα, «Ἄρχων», δηλαδή Πρύτανης, τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, πού ἴσως εἶχε γνωρίσει καί ἀπό πρὶν τόν Κάλβο, ἐκτιμῶντας τή μόρφωσί του καί τήν ἱκανότητά του, τόν κράτησε ὡσάν γραμματέα του, βιβλιοθηκονόμο του στήν ἀρχή, τόν διόρισεν ἔπειτα καθηγητῆ στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία, πού τόν ἀνακήρυξε διδάκτορά της. [Εἶπαμε, νομίζω, καί παραπάνω ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε διδαχτικό ζῆλο, διδαχτικό τάλαντο]. Ἴδου ὅτι ἐπιτέλους τοῦ προσφέρεται τώρα ἐπίσημη ἔδρα γιά νά ἀκτινοβολήσῃ πλατύτερα τίς γνώσεις του, τίς ἰδέες του, τίς ἀρχές του! Ἀλλά, θά τό ξαναποῦμε ἄλλη μιά φορά, ἀπηνῆς τόν κατάτρεχε Μοῖρα. Ὅσο νά ἐπικυρώσῃ ὁ Ὑπάτος Ἀρμοστής Ἄδαμ τόν διορισμό του σάν καθηγητῆ, πέθανε ξαφνικά τό 1827 στό Λονδίνο ὁ Λόρδος Γκίλφορντ. Καί ὅταν ἡ Ἀρμοστεία συμβούλευσεν οἰκονομίες στήν Ἀκαδημία, ὁ εὐθικτος καί περήφανος Κάλβος,

παρά τίς παραινέσεις ἐπισήμων καί φίλων, ὑπόβαλε τήν παραίτησί του. Περιορίστηκε πάλι στήν βραχύτερη ἀκτίνα τῶν ἰδιωτικῶν παραδόσεων. Ἦταν καί σ' αὐτές αὐστηρός, ἄτεγκτος ὅσον καί ἀνιδιοτελής. Μαθητές πού δέν πρόκοβαν δέν ἐδίσταζε νά τούς ἀπομακρύνῃ.

Τό 1840 διορίζεται γιά δευτέρα φορά καθηγητής τῆς Θεωρητικῆς Φιλοσοφίας στό Ἴόνιο Πανεπιστήμιο, σύγχρονα δέ καί στό Ἴόνιο Κολλέγιο, τοῦ ὁποίου χρημάτισε καί διευθυντής. Ἀπό δημοσιευμένα ποιήματα μαθητῶν τῆς Ἀκαδημίας (στήν ἰταλική γλῶσσα), ἀφιερωμένα στόν καθηγητή τους Κάλβο, βλέπουμε πόσο ἐνθουσίαζε τή νεολαία καί πόσον ἀγαπητός ἦταν σ' αὐτήν. Γράφεται κάπου καί ὅτι πολλοί μαθητές του τόν θεωροῦσαν ὑπερβολικά αὐστηρόν καί δέν τόν συμπαθοῦσαν. Ὁ ἔφορος τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας Ἰωάν. Καραντινός τέμνει τό θέμα αὐτό γράφοντας, σέ ἐπίσημη ἔκθεσί του πρὸς τόν Ἀρμοστή Φρ. Ἄδαμ, τά ἑξῆς:

«...Ὁ, τι δύναμαι νά εἶπω περί τοῦ καθηγητοῦ τούτου εἶναι ὅτι τά μαθήματά του ὑπῆρξαν πάντοτε ἐξαίρετα. Εἶχον συχνά διαμαρτυρίας παρά διαφόρων σπουδαστῶν, οἱ ὁποῖοι παρεπονοῦντο ὅτι τήν ὥραν πού ὁ καθηγητής Κάλβος ἔδιδε τά μαθήματά του ἐκεῖνοι δέν ἠδύναντο νά ἀκροασθῶσι, ἐπειδή συνέπιπτον ἄλλα μαθήματα, καί κατά συνέπειαν πάντες καθικέτευον ἵνα ἡ ὥρα τοῦ μαθήματος τοῦ καθηγητοῦ Κάλβου μεταφερθῇ εἰς ὥραν ὁπότε κανεῖς ἄλλος δέν θά ἔδιδε μαθήματα, διά νά δύνανται ὅλοι οἱ μαθηταί τοῦ Ἰδρύματος νά τόν ἀκούουν. Ὁμολογῶ τῇ ἀληθείᾳ ὅτι καίτοι δέν εἶμαι φίλος τῶν ἀσχολομένων μέ τήν φιλολογίαν, ἄν καί ἐλάχιστα μέ ἱκανοποιοῦσι καί αἱ ὠραιότεραι ἐκφράσεις τῆς, κάθε φοράν πού ὁ καιρός μου ἐπέτρεφε νά ἀκούσω τά μαθήματά του, ἔμεινα κατάπληκτος ἀπό τήν ὑπεροχήν τῶν ἰδεῶν τούτου τοῦ καθηγητοῦ καί κατά τήν γνώμην μου εἶναι ὁ μόνος μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, ὅστις δύναται νά κατέχῃ τοιαύτην θέσιν...».

Δέν διάρκεσεν ὅμως πολύ καί ἡ νέα του καθηγεσία. Χολωμένος γιατί σέ ἄλλη τάξι οἱ φοιτητές χειροκρότησαν ζωηρά τόν καθηγητήν Ὀριόλι, πρόσωπο πού δέν ἐκτιμοῦσε σάν ἐπιστήμονα, ὑποβάλλει δευτέρα φορά τήν παραίτησί του. Καί ἀποσύρεται πάλι στήν ἰδιωτική διδασκαλία.

Δέν θέλω νά σᾶς κουράσω μέ περισσότερες λεπτομέρειες τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου στήν Κέρκυρα. Δέν πρέπει μόνον νά παραλείψω ὅτι πολιτικά μέν συνεργάστηκε μέ τούς μεταρρυθμιστικούς τῆς νήσου — Βραΐλα, Παδοβᾶ, Ζαμπέλη— δημοσιογραφικά δέ μέ πολλήν πολλές φορές ὀξύ-

τητα χειριζόταν τόν κάλαμο ἀκόμα καί σέ θέματα ἐπιστημονικά. [Πολύ εἶχεν ἐπικριθῆ ὀξύτατη δημοσιογραφική του ἐπίθεσι ἐναντίον τοῦ καθηγητῆ Θερειανοῦ γιά τό ἄρθρο του «περί μεγαλοφυΐας καί πνεύματος»]. Διατέλεσε καί διευθυντής τῆς Ἐπίσημης Ἐφημερίδας, ἀλλά προϊούσα πάθῃσι τῶν ὀφθαλμῶν του τόν ἀπομάκρυνε.]

Ἰδιωτεύων στήν Κέρκυρα ζοῦσε βίον κατά τό μᾶλλον μονήρη. Λέγεται ὅτι κάθε πρωί ἔκανε τόν περίπατό του στή μεγάλη πλατεία κάτω ἀπό τό Κάστρο, τή Σπιανάδα, πάντοτε μόνος, σύννους καί μελαγχολικός. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν εἶχεν ἀνάμεσα κοινωνικές ἐπαφές. Καί ὁ Ἄγγλος Ἀρμοστής τόν καλοῦσε συχνά στό μέγαρό του. Φαίνεται ὅτι εἶχε μαθητή καί τό γυιό του. Ἀλλά ποιός ξέρει γιά ποιόν λόγο εἶχε χολωθῆ μαζί του ὁ ἀψίχολος Κάλβος. Κι ὅπως λέγεται, μιά μέρα πού πῆγε στό σπίτι του νά τόν ἐπισκεφθῆ ὁ υἱός Ἄδαμ, φώναξε στόν ὑπῆρέτη του δυνατά, γιά ν' ἀκούση κ' ἐκεῖνος: «Πές του ὅτι δέν εἶμαι μέσα!».

Τό 1852, ἔπειτα ἀπό εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια, ὁ Κάλβος ἐγκαταλείπει ἔξαφνα τήν Κέρκυρα, καί σέ ἡλικία ἐξῆντα, τώρα, χρόνων, φεύγει (μέ τό αὐστριακό βαπόρι) γιά τήν Ἀγγλία. Ἀπό κανένα γνωστό στοιχεῖο δέν βγαίνει γιά ποιούς λόγους πῆρεν αὐτή τήν ἀπόφασι. Οὔτε εἶναι γνωστό ἂν ἀποβιβάστηκε στήν Τεργέστη κι ἂν εἶδεν ἐκεῖ, ἔπειτα ἀπό σαράντα χρόνια χωρισμοῦ, τόν μονάκριβο ἀδελφό του Νικόλαο — ἂν ἐπιζοῦσε τότε κ' ἐκεῖνος.

Χωρεῖ ἐδῶ βásiμη ὑπόθεσι ὅτι ὁ Κάλβος δέν ἐπῆγαινε ἀπρογραμματίστα στήν Ἀγγλία. Ἴσως διατηροῦσεν ἀλληλογραφία μέ παληούς του γνωρίμους, φίλους καί φίλες του. Γιατί φτάνοντας στό Λονδίνο, μέσα σέ βραχύτατο χρονικό διάστημα, νυμφεύτηκε, μέ τό προτεσταντικό δόγμα, τή διδασκάλισσα Καρλόττα Ἄουγκούστα Οὐάνταμς (Charlotte Augusta Wadams). Καί τό 1855 ἔφυγαν μαζί γιά τήν πολίχνη Λάουθ, ὅπου ἡ σύζυγός του ἴδρυσε Παρθηναγωγεῖο κι ὁ ἴδιος παράδινε μαθήματα ξένων γλωσσῶν καί μαθηματικῶν. Ὁ δόκτωρ Κάλβος ἐπιβλήθηκε κ' ἐκεῖ μέ ὄλο τό παλαιόν του κῦρος ἀμείωτο. Ἄνανεώθηκεν ἡ φήμη του σάν σοφοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ. Αναγνωρίστηκε ἡ αὐθεντία του στά θρησκευτικά θέματα. Συχνά τόν χρησιμοποίησαν σάν ἐπιδιαιτητή σέ ἐπιστημονικές διαφονίες...

Ἐπέπρωτο ὅμως ἐκεῖ, στό μακρυνό, τό ἀπόμερο Λάουθ τῆς Βορείου Ἀγγλίας, ν' ἀφήση τήν τελευταία πνοή του! Ἀσθενήσας ἀπό πνευμονία, ἐξέπνευσε τήν 30ῆ Νοεμβρίου 1869 καί ἐτάφη στό νεκροταφεῖο τοῦ Κέντιγκτον (Keddington). Ἀχεραύνωτος ἐβλάστησεν ἡ δάφνη στόν τάφο του. Ἀλλά κανεῖς δέν βρέθηκεν ἐκεῖ, τῆς ταφῆς του τήν ὥρα, νά τοῦ

ἀπαγγεῖλη μπροστά στήν ἐπιτύμβια πλάκα του δυό στροφές του πού τόσο θά ταίριαζαν στήν περίστασι:

«Πήγγαινε εἰς τόν Παράδεισον,
μία δάφνη ἐκεῖ βλαστάνει·
ἄγγελος τήν φυλάττει
λαμπρός, καί τήν ποτίζει
φάλλων τοιαῦτα:

»Αὔξανε διά τόν θρίαμβον,
διά τήν ἀγάπην αὔξανε
ἐλευθερίας, πατρίδος·
διά πάντοτε ἀκεραύνωτος
βλάστανε, ὦ δάφνη!»

(ΛΥΡΙΚΑ Ὡδή Ὀγδόη: «Εἰς τήν Νίκην»)

Ἀνακομίσθηκαν ἀργότερα στόν ἴδιο τάφο καί τά ὅστᾳ τῆς ἀποθανούσης τό 1888 στό Λονδίνο συζύγου του, κατά τελευταία θέλησι τῆς ἴδιας — πρᾶγμα πού ἀποδεικνύει πόσον ἀγαποῦσε τόν ποιητή καί πόσον ἀρμονικά εἶχαν συζήσει...

Ἄγνοημένον ἐπί πολλές δεκαετηρίδες, ἀνακάλυψαν τόν τάφον του (τό 1937 μόνις) φιλόμουσοι Ἕλληνες: ὁ Ἀρχιμανδρίτης Βίρβος καί ὁ Κύπριος λόγιος Ἀντών. Ἰντιάνος. Δέν εὐτύχησε νά «κοιμηθῆ», ὅπως ποθοῦσε, στήν πατρίδα. Τά ἱερά ὅμως ὅστᾳ του ἀναπαύονται τώρα ἐδῶ. Μέ πρωτοβουλία τῶν Ζακυνθίων σπουδαστῶν καί φροντίδα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἀνακομίσθηκαν τό 1960 — ἔτος Κάλβου— (μαζί μέ τά ὅστᾳ τῆς συζύγου του) καί μέ πολλήν ἐπισημότητα προσκυνήθηκαν πρῶτα στήν Ἀθήνα καί μεταφέρθηκαν ἔπειτα στή Ζάκυνθο.

Ἀπό ὅσα ἀκούσατε μέ τόσην ὑπομονή, ἀγαπητοί ἀκροατές, πρέπει νά ἔχετε βεβαιωθῆ γιά τήν κακοτυχιά πού συνάντησε σ' ὅλη τή ζωή του ὁ Κάλβος.

Αὐτός, πού τόσον ἀγάπησε τήν Ἑλλάδα:

«Γῆ τῶν Θεῶν φροντίδα,
Ἑλλάς, ἡρώων μητέρα,
φίλη, γλυκεῖα πατρίδα μου,
νύκτα δουλείας σ' ἐσχέπασε,
νύκτα αἰώνων».

(ΛΥΡΑ Ὡδή Δεκάτη: «Ὁ Ὠκεανός»)

Αὐτός, πού δραματίστηκε τήν ἀναγέννησι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου μέ τόση φανατική ἀποκλειστικότητα, ὥστε ν' ἀγνοήσῃ ὀλωσδιόλου τό Βυζάντιο ὡσάν μόνον ἡ Δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν νά τόν ἀναφερωμένη:

«Ἐπί τόν Ὑμηττόν
ἐβλάστησεν ἡ δάφνη,
φύλλον ἱερόν στολίζει
τά ἡρειπωμένα λείψανα
τοῦ Παρθενῶνος».

(ΛΥΡΑ Ὁδῆ Δευτέρα: «Εἰς Δόξαν»)

Αὐτός δέν εὐτύχησε νά συμπράξῃ προσωπικά οὔτε στόν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος, οὔτε στήν ἐπίμοχθη προσπάθεια τῆς συγχροτήσεώς της σέ δημοκρατική πολιτεία!

Αὐτός, πού τόσον παράφορα ἐλάτρευσε τή γενέτειρά του Ζάκυνθο:

«ὦ φιλότατη πατρίς,
ὦ θαυμασία νῆσος,
Ζάκυνθε· σύ μοῦ ἔδωκας
τήν πνοήν καί τοῦ Ἀπόλλωνος
τά χρυσᾶ δῶρα!

.....
»Καί σύ τόν ὕμνον δέξου.

.....
»Ποτέ δέν σέ ἐλησμόνησα,
ποτέ!

.....
»σέ ἐμπρός τῶν ὀφθαλμῶν μου
πάντοτες εἶχον.

.....
»σύ εἶσαι τῶν ὀνείρων μου
ἡ χαρά μόνη!

.....»

(ΛΥΡΑ Ὁδῆ Πρώτη: «Ὁ Φιλόπατρις»)

Αὐτός, ὁ ἀδιάφθορος ἀπὸ τῆς ξενιτειᾶς τούς πειρασμούς φιλόπατρις, ἔφυγεν ἀπὸ τῆ Ζάκυνθό του σέ ἡλικία ὀχτώ μόλις χρόνων καί ποτέ δέν ξαναπάτησε στό προσφιλέ της χῶμα!

Αὐτός, πού εἶχε φύγει ὀχτάχρονος ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά τῆς Μητέρας του, καί τόσο ἀπαρηγόρητα ἔκλαιγε ὅταν τὴν ἀναπολοῦσε, δέν ξαναεἶδε ποτέ στὴ ζωὴ του τό προσφιλέ της πρόσωπο! Οὔτε προσκύνησε τὸν ἱερό της τάφο!

Αὐτός, πού τόσο διψοῦσε γιὰ μάθησι, γιὰ γνῶσι, γιὰ παιδεία, δέν ἔλαβε ποτέ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιδοθῆ ἄνετα στὴ μόρφωσί του.

Αὐτός, πού δέχτηκε σάν πρῶτο χαμόγελο εὐνοίας στὴ ζωὴ του τὴν πολύτιμη γνωριμία, φιλία καί προστασία τοῦ Φωσκόλου, περιῆλθεν ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια σέ ἀδιάλλακτη ἐχθρική ρῆξι μαζί του.

Αὐτός, πού εἶχεν ἔμφυτη φιλοσοφική διάθεσι καί κριτική δύναμι ἀξιόλογη, δέν κατόρθωσε νὰ συμπυκνώσῃ καί νὰ ὀλοκληρώσῃ συστηματικά τίς θεωρίες του γιὰ τὴ ζωὴ καί γιὰ τὴν τέχνη.

Αὐτός, πού ἐμφορεῖτο ἀπὸ διδαχτικό πνεῦμα καί ζῆλο, δέν κατορθώνει νὰ διδάξῃ παρά γιὰ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα σάν ἀκαδημαϊκός διδάσκαλος.

Αὐτός, πού ζοῦσε μέ τόσῃ λιτότητα, αὐστηρότητα, ἀξιοπρέπεια, δέν εὐτυχεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴ γαλήνη τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου παρά στό τέλος τῆς ζωῆς του.

Αὐτός, πού ἦταν τόσο θεοσεβής καί τόσο φανατικά ὑποστήριζε τὴν ὀρθοδοξία, νυμφεύεται καί κηδεύεται μέ ἄλλο δόγμα.

Αὐτός, πού ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια εἶχε τόσο θερμά εὐχηθῆ νὰ πεθάνῃ καί νὰ ταφῆ στὴν πατρίδα,

*« Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον ·
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα ».*

(ΛΥΡΑ Ὡδὴ Πρῶτη: « Ὁ Φιλόπατρις »)

Αὐτός πεθαίνει καί θάβεται στὴν ξενιτεία.

Θαρρεῖς ὅτι τὴ δική του εἰμαρμένη προδιαγράφει καί τὴ δική του αὐτοβιογραφία στενογραφεῖ, ὅταν φάλλῃ:

«Δυστυχισμένα πλάσματα
 τῆς πλέον δυστυχισμένης
 φύσεως, τελειώνομεν
 ἕνα θρῆνον καί εἰς ἄλλον
 πέφτομεν πάλιν».

(ΛΥΡΙΚΑ Ὁδῆ Ἐνάτη: «Εἰς Ἐλευθερίαν»)

Καί τίς προσωπικές του ἀτυχίες θαρρεῖς ὅτι ὑπαινίσσεται, ὅταν σέ ἄλλη στροφή ἄλλης Ὁδῆς γράφη:

«Αἶ! τῶν θνητῶν οἱ ἐλπίδες
 ὡς ἐλαφρά διαλύονται
 ὄνειρα βρέφους· χάνονται
 ὡς λεπτόν βόλι εἰς ἄπειρον
 βάθος πελάγου».

(ΛΥΡΙΚΑ Ὁδῆ Πρώτη: «Ἡ Βρεττανική Μοῦσα»)

Βιαστικά διατρέξαμε τή βιογραφία του. Βιαστικά μᾶς ἀναγκάζει ἡ κλεψύδρα νά διατρέξουμε καί τήν ἐργογραφία του.

Ὅσο κι ἂν δεινοπάθησε στή ζωῆ του σάν εὐαίσθητος ἄνθρωπος καί σάν διψασμένος γιά παιδεία νοῦς, δέν δικαιούμεθα νά ποῦμε ὅτι ἀτύχησε καί σάν ποιητής. Οἱ στίχοι του μπορεῖ νά ἔμειναν λίγοι σέ ποσότητα, ἀλλ' ὅπως ἄνθισαν ἐξαίρετοι σέ ποιότητα καί τόσον ἐπιτυχημένα μεταφράστηκαν στά γαλλικά, συνάντησαν ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα εὐθύς ἀπ' τήν ἀρχή ἐνθουσιώδη ὑποδοχή. Ἦταν φυσικό νά συνδυασθοῦν μέ τό μεγάλο ἐπίκαιρο γεγονός τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, γιά νά τονισθῆ ὅτι δέν ἀναγεννήθηκε μόνον τό ἑλληνικό ἥρωικό μένος, ἀλλά καί τό ἑλληνικόν ὑψιπετές πνεῦμα. Ἐξέχοντες Εὐρωπαῖοι κριτικοί καί ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ἀβενέλ, ὁ Λεμερσιέ, ὁ Ἔμερσον, ὁ Θεῖρσιος, ὁ Νικολάϊ, ὁ Κίντ, ὁ Ντίτριχ, ὁ Ντέ-Κουμπερνάτις ἐτοποθέτησαν τόν Κάλβο σέ περιφανῆ θέσι τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Καί τό πέρασμα τῶν χρόνων τόν στερέωσεν ἐκεῖ. Μνημονεύω ἰδιαίτερα τήν Ἰουλιέττα Λαμπέρ-Ἀδάμ, πού μέ πολλή συμπάθεια καί κατανόησι ἔκαμε γλαφυρότατη ἀνάλυσι τῶν Ὁδῶν του. Πιό χαρακτηριστική, ὅμως, εἶναι μιᾶ ἀνώνυμη κριτική, πού δημοσιεύτηκε στόν «Constitutionnel» τῶν Παρισίων τῆν 28.12.1824. Γράφει:

«*Ἡ Ἑλλάς ἀναγεννᾶται μαζί μέ τήν Ἐλευθερία... Δέν ἀναζοῦν μόνον οἱ ἥρωές της. Οἱ ρήτορες ἀνέβηκαν πάλι στό βῆμα τῶν δημηγοριῶν καί οἱ ποιητές πῆραν πάλι στά χέρια τους τή λύρα. Ἦδη πλῆθος ἔργων, πού ἀκτινοβολοῦν θέρμη καί πατριωτισμό, ἐσημείωσαν τήν ἀναγέννησι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐπί κεφαλῆς τῶν μελωδικῶν ψαλτῶν τῆς Ἐλευθερίας διαλάμπει ὁ Ἰωαννίδης Κάλβος, πού ἐνθυμίζει τούς μεγάλους συγγραφεῖς τῆς Πατρίδος του, ὅπως ὁ νέος Ὀδυσσεύς ἐνθυμίζει τούς μεγάλους στρατηγούς...*»

Στήν Ἑλλάδα, ὅπου δύσκολα κυκλοφόρησαν οἱ τυπωμένες στό ἐξωτερικό συλλογές του, ἐπόμενον ἦταν νά μή συγκινήση μέ τή γλῶσσα του τόν πολύν λαό, πολλοί ὅμως λόγιοι, ποιητές, ἀνθολόγοι τῆς ἐποχῆς του τόν ἀναφέρουν καί τόν σχολιάζουν, προτοῦ ἐκδοθοῦν κἀν ἐδῶ οἱ Ὠδές του.

Ἄν μετά τό θάνατό του φάνηκε πρὸς στιγμή ὅτι πέπλος λήθης θά ἐκάλυπτε καί αὐτόν καί τό ἔργον του, ὁ πέπλος αὐτός δέν ἐβράδυνε νά ἀνασυρθῆ. Πρῶτος ἐπανέφερε στό προσκήνιο τή Μνήμη του τό 1881 ὁ Σπυριδῶν Δε-Βιάζης, ἐκδώσας, παρά τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Πολυλά, τά Ἄπαντά του, μέ ὅσα βιογραφικά στοιχεῖα μπόρεσε νά ἔχη τότε στή διάθεσί του. Τήν ἀποκατάστασί του ὅμως καί τήν τοποθέτησί του σέ βᾶθρο ἀντάξιο ἐπραγματοποίησε τό 1888 ὁ Κωστής Παλαμάς μέ τήν περίφημη διάλεξι του στήν αἴθουσα τοῦ «Παρνασσού». Ἐκτοτε ὁ μέγας ἀγνωρισμένος του. Ἀναπτύσσεται ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τή ζωή του καί τό ἔργο του. Ἡ φάλαγξ τῶν ἐρευνητῶν, βιογράφων, σχολιαστῶν, ὄλο πληθαίνει. Τό πλῆθος τῶν θαυμαστῶν του ὄλο αὐξάνεται. Ὁ Παλαμάς, ὁ Σκίπης, ὁ Σικελιανός, ὁ Πασαγιάννης, ὁ Καρυωτάκης, ὁ Δόσιος, ὁ Θεοτοκάς τοῦ ἀφιερῶνουν ποιήματα.

Δέν λείπουν οὔτε οἱ μιμητές του, πού, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀποτυγχάνουν, πολύ ἢ λίγο, στήν ὥραία τους, ἄς ποῦμε, προσπάθεια. Τά Κάλβεια μέτρα εἶναι ἀνεπανάληπτα! Γιά ν' ἀποδειχθῆ ἀκόμα μιά φορά ὅτι, ἄν καί ἦταν τόσο προμελετημένη καί προσχεδιασμένη ἡ μορφή τῶν στροφῶν τοῦ Κάλβου (ὁ ἴδιος τό μαρτυρεῖ μέ τήν ἐπιλογική «Ἐπισημείωσί» του στή «Λύρα»), ἐντούτοις παραμένει ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ μορφή τοῦ στίχου, ὁ ρυθμός του, τό μέτρο του ἐκπηγάζουν —πρέπει νά ἐκπηγάζουν— ταυτόχρονα μέ τήν ἰδέα ἀπό τήν ἴδια ἐμπνοή τοῦ ποιητῆ... Ταυτογέννητα εἶναι ἰδέα καί μορφή στά μεγάλα ποιητικά δημιουργήματα.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, παρά τήν ἀρχική του προσπάθεια νά δημιουργήσῃ στήν ἰταλική γλῶσσα, πού τόσο καλά τήν ἐγνώριζε καί τήν ἐχειρίζονταν, μόνο στήν ἑλληνική κατόρθωσε νά ἐκφράσῃ τίς ὑψηλές του ἰδέες. Κι ἄς εἶχαν περάσει εικοσιπέντε χρόνια ἀπό τότε πού ἐγκατάλειψε τήν ἑλληνική ζωή καί τό ἑλληνικό περιβάλλον. Αὐτό ἀποδεικνύει πόσο ζωντανό διατηρήθηκε στό βάθος τῆς ὑπάρξεώς του τό ἑλληνικό φύραμα. Στή Ζάκυνθο δέν εἶχε ἀκούσει ἐγκύκλια μαθήματα παρά τά δύο ἢ τρία τό πολύ πρῶτα παιδικά χρόνια, ὅπου εἶχε δάσκαλό του καί τόν ποιητή Μαρτελάο, ἐνθουσιώδη φιλελεύθερο καί ἀνθρωπιστή. Στό Λιβόρνο δέν εἶναι γνωστό ἄν παρακολούθησε πιά ἑλληνικά μαθήματα, μολονότι λειτουργοῦσεν ἐκεῖ ἑλληνικό σχολεῖο μέ διευθυντή τό Γρηγόριο Πηλουσιώτη καί πολλήν ἔδινε ὠθησι στήν ἑλληνική παιδεία ἢ ἐκεῖ παρουσία τοῦ Περραιβοῦ καί τοῦ Ζωσιμᾶ. Ἄλλ' οὔτε οἱ ἰταλικές του σπουδές δέν ξέρουμε ἄν ἦταν τακτικές καί ἕως πού ἔφθασαν. Ὁ ἀδελφός του γράφει ὅτι εἶχαν ἐκεῖ «ἠλίθια ἀμάθεια» καί ὅτι μοναχοί τους εἶχαν μάθει ὅσα ἔμαθαν.

Δύο ρεύματα ἰδεῶν ἔπνεαν τήν ἐποχή ἐκείνη στήν Τοσκάνη: Τό πολιτικό τοῦ φιλελευθερισμοῦ, στήν ἀκμή του. Τό πνευματικό τοῦ νεοκλασικισμοῦ, στήν τελευταία του ἀναδίπλωσι. Καί τά δύο αὐτά ἐπηρεάζουν, ἐμποτίζουν, κατευθύνουν τό νεαρό Κάλβο, καθώς ὠρίμαζαν ἐκεῖ ἡ ποιητική του φύσι κ' ἔπαιρναν ὀριστική μορφή οἱ πεποιθήσεις του. Θά μείνῃ σ' ὅλη του τή ζωή καί σάν πολίτης καί σάν ποιητής ἕνας φανατικός φιλελεύθερος κι ἕνας ἀμετακίνητος νεοκλασικός μέ ἀλληλοσυνδεμένες σχεδόν ἀδιαίρετα στή συνείδησί του τίς δύο αὐτές κυρίαρχες δυνάμεις.

Τό ἐπαχθές τώρα πολιτικό καθεστῶς τῆς Ἰταλίας καί ὁ ἐπαναστατικός τῶν φιλελευθέρων πνευμάτων ὄργασμός κατά τῶν ξένων κατακτητῶν ἐξοπλίζουν τόν Κάλβο ὄχι μόνον μέ ἰδεολογικά ἐναύσματα, ἀλλά καί μέ ἀγωνιστικές παρορμήσεις. Παίρνει πολιτικούς προσανατολισμούς. Ἐπιδιώκει πρακτικά ἐπιτεύγματα. Τά ἰδανικά τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀρετῆς δέν ἐννοεῖ νά τά ὑμνῇ μόνον στά αἰθήρια ὑψη τῶν ἐμπνεύσεων. Θέλει καί νά τά ὑπηρετήσῃ στό αὐχμηρό ἔδαφος τῆς πραγματικότητος. Καί ἰδοῦ ὅτι τό λυρικό του πρωτόλειο (1811, δεκαενέα χρονῶν) εἶναι ὠδή γραμμένη στήν ἰταλική γλῶσσα καί ἀφιερωμένη στό Μεγάλο Ναπολέοντα. Εἶχε πιστέψει ὅτι θά ἐλευθέρωνε τήν Ἑπτάνησο. Ὅταν ὁ Ναπολέων διέφευσε τίς ἐλπίδες του, ὁ Κάλβος ἀποκήρυξε τήν ὠδή του, τήν ἀναθεμάτισε καί τήν ἐξαφάνισε. Τό κείμενό της δέν ἔχει ἕως τήν ὦρα ἀνευρεθῆ πουθενά. Καθώς δέν ἔχουν ἀνευρεθῆ οὔτε ἄλλα τῆς πρώτης του ἐκεῖ ποιητικῆς ἀνθοφορίας δείγματα. Καί ὅμως εἶναι βέβαιο ὅτι

είχεν ήδη κάποια λογοτεχνική παραγωγή για να ἔχη ἐκλεγῆ ἑταῖρος διαφόρων φιλολογικῶν ὀργανώσεων, ὅπως οἱ Ἀκαδημίες τῆς Πιστογία καὶ τῶν Ἀρχάδων.

Ἐπακολουθεῖ τό πρῶτο εὐτυχές ἄλμα τῆς ζωῆς του πρὸς ὑψηλότερο χῶρο πνευματικῆς ἱερουργίας. Τό ἄλμα πού τόν ἔφερε τόσο κοντά στό Φώσκολο! Ἡ μύησί στά ἄδυτα τῆς ποιητικῆς μυσταγωγίας γίνεται ἐκεῖ, στό γραφικό λόφο τῆς Φλωρεντίας Μπελλοσγουάρντο, κάτω ἀπό τήν στέγη τοῦ Φωσκόλου. Ἐκεῖ γράφει σέ ἰταλική γλῶσσα δύο τραγωδίες: Τόν «Θηραμένη» καί τίς «Δαναΐδες». (Ὁ ἴδιος ἔχει σημειώσει ὅτι τήν πρώτη τήν εἶχε συνθέσει μέσα σέ 25 ἡμέρες — ἀπό τήν 15η Μαρτίου ἕως τήν 10η Ἀπριλίου τοῦ 1813).

Τό ἀρχικό χειρόγραφο τοῦ «Θηραμένη», πού εἶχε μείνει ἀδημοσίευτο, τό ἀγόρασε τυχαῖα ἀπό κάποιο παλαιοβιβλιοπωλεῖο ὁ καθηγητής τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας Γ. Ματζόνι καί τό ἀνακοίνωσε στά 1912.

Οἱ «Δαναΐδες», πού εἶναι ἀνώτερο σέ ποιότητα ἔργο, πρέπει νά γράφηκαν τόν ἴδιο χρόνο, ἀλλά μεταγενέστερα. Αὐτές τυπώθηκαν σάν προσθήκη στήν ἰταλική χρηστομάθεια, πού εἶχεν ἐκδώσει στά 1818 ὁ Κάλβος στό Λονδίνο.

Γιά τίς δύο τραγωδίες ἔχουμε γνώμη τοῦ Φωσκόλου, πού μπορεῖ ὅμως νά χαρακτηρισθῆ γνώμη σκοπιμότητας. Γράφοντας στό φίλο του Σιτσιλιάνη στή Ζάκυνθο γιά νά ἐπιτύχη τήν ὑποτροφία στόν Κάλβο, ἐκθειάζει τά προσόντα τοῦ ἥθους του καί τοῦ ζήλου, προσθέτοντας ὅτι ἔχει γράφει καί τραγωδίες πού «δέν μποροῦν βέβαια νά παραβληθοῦν μέ τίς τραγωδίες τῶν μεγάλων ποιητῶν, προμηνύουν ὅμως ὄχι κοινή τύχη». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι (παρά τήν ἐκτίμησι πού διατήρησε γι' αὐτές ὁ συγγραφεύς) καί τίς δυό αὐτές τραγωδίες καί τήν τρίτη, «Ἰππίας», πού ἀνευρέθηκαν ἀργότερα χειρόγραφά της, δέν τίς χαρακτηρίζει οὔτε ἐξαιρετική δύναμι φαντασίας οὔτε δραματική τέχνη ἀξιόλογη. (Ἡ μόδα τῶν τραγωδιῶν — Φώσκολος, Ἀλφιέρι — εἶχε παρασύρει τόν Κάλβο. Ἀλλά ἔτερμάτισεν ὀριστικά μέ τίς τρεῖς αὐτές ἰσχνές τραγωδίες τῆ θεατρική του ἐπίδοσι).

Ὅταν ὁ Φώσκολος ἀναγκάστηκε νά καταφύγη στήν Ἑλβετία καταδιωκόμενος γιά τίς πολιτικές του ἰδέες, ὁ Κάλβος παραμένει, ὅπως καί προηγουμένως ἔχω εἰπῆ, στή Φλωρεντία. «Πέρασεν ἕνας χρόνος, γράφει σέ μιά σημειώσί του, ἀφ' ὅτου προσπαθῶ νά ζήσω ὅπως μοῦ εἶναι δυνατόν καί νά μελετήσω ὅπως ἐπιθυμῶ στίς βιβλιοθήκες τῆς Φλωρεντίας γιά νά φανῶ ἀντάξιος τῆς πατρίδος μου». Καθώς βλέπετε, ἡ πατριωτική του φιλοτιμία δέν ἀπουσιάζει ποτέ ἀπό τή συνείδησί του καί ἀποτελεῖ

τό άεικίνητο έλατήριο τής φιλοδοξίας του. Αύτά είναι τά άθάνατα ζώπυρα τής φυλής μας, αύτά έξασφάλισαν τήν επίβιώσί της επί τόσες χιλιετηρίδες...

Ή ποιητική του παραγωγή συνεχίζεται. Ό ίδιος μās πληροφορεί στίς έπιστολές του πρós τό Φώσκολο, ότι, αν τά μέσα επικοινωνίας ήταν εύκολώτερα, θά τοῦ έστελνε καί άλλα ποιήματά του. Τοῦ στέλνει μόνον τήν ιταλόγλωσση Ώδή του «Είς Ίονίους», γραμμένη τό 1814. Είναι τό μόνο σωζόμενο λυρικό του πρωτόλειο. Δέν τήν έχει δημοσιεύσει πουθενά. Είχεν όμως τήν καλή συνήθεια νά κάνη πολλά αντίγραφα καί νά τά μοιράζη στους φίλους του. (Ό Φωσκολιστής Άντόνα-Τραβέρσι τήν πρωτοδημοσίευσε).

Ή Ώδή αύτή δέν έχει σημαντική ποιητική άξία. Ένέχει όμως άλλη σημασία. Πρώτον, γιατί έμπερικλείει όλα τά βασικά στοιχεία τής έμπνεύσεως καί τής τεχνικής του Κάλβου, πού αναπτύχθηκαν έπειτα άριστοτεχνικά στίς εικοσι περίφημες έλληνόγλωσσες Ώδες του. Δεύτερον, γιατί μās άποκαλύπτει, πρώτη αύτή, τή βαθυρίζωτη πατριδολατρεία τοῦ Κάλβου, τήν έμμανή άφοσίωσί του στά ιδανικά τής έλευθερίας καί τής άρετής, αλλά καί τήν άμεση σύνδεσι τής ποιητικής του έμπνεύσεως μέ τήν πολιτική επικαιρότητα τής στιγμής, όπως έπροβάλλονταν κάθε φορά στήν άμετακίνητη όθόνη τών ιδεολογικών του πεποιθήσεων.

Μετά τόν Μέγα Ναπολέοντα δυσαρεστεΐται τώρα μέ τόν Τσάρο τής Ρωσίας Άλέξανδρο, πού δέν τηρεΐ τήν ύπόσχεσί του στόν Καποδίστρια γιά τήν ανεξαρτησία τής Έπτανήσου. Παΐρνοντας από αύτό άφορμή, διεγείρεται, έξανίσταται, έλέγχει μέ όργή λαούς καί ιθύνοντας, κρατούντας καί κρατουμένους. Τό πιό ενδιαφέρον από λογοτεχνική άποψι είναι ότι τά μοτίβα πού άργότερα θά συνθέσουν τό θαυμαστό άμάλγαμα τών εΐκοσι Ώδών του, τά ίδια μοτίβα (μέ τίς ίδιες πολλές φορές λέξεις, φράσεις, εΐκόνες εκφρασμένα), ώσαν ανεπεξέργαστα καί άτακτοποίητα τώρα μωσαϊκά ψηφίδια, τά βρίσκουμε κ' έδω όλιγώτερον ώραΐα στή μορφή τους, αλλά έξ ίσου άγνά καί δραστικά στήν ούσία τους. Θά ήταν παράλειψι νά μή σχηματίσετε άμεση έντύπωσι, άκούγοντας τή μετάφρασι μερικών στροφών από τήν Ώδή «Είς Ίονίους»:

.....

5

«Α! μάταια προσεπάθησε νά μου διαφθείρη τήν καρδιά ή δύναμι ή τό χρυσάφι τών άλλων. Αν καί ζω στίς τερπνές αύτές κοιλάδες, πού άντηχει ανάμεσά τους τό άσημένιο ρεύμα τοῦ Άρνου, βρέχο-

ντας θελχτικές ὄχθες μέ χίλια εὖσομα ἄνθη, ἄ! ὦ Ζάκυνθός μου, ποτέ σέ.....

6

»Γιατί γλυκό βάλσαμο στά σπλάχνα μου εἶναι ἡ ἐλαφρά σου αὔρα... καί ἄν ἀναπολῶ τά κίτρα καί τίς μητρικές πορτοκαλλιές πού εἶχα ράνει μέ τά προσφιλή τους ἄνθη καί τή νεαρή κόμη καί τό στήθος,

7

»ἄς μή συμβῆ ποτέ νά σέ λησμονήσω, ὦ Ζάκυνθός μου!
Ἄλλά ἐγώ σένα διαρκῶς περισσότερο λαχταρῶ, περισσότερο ἀγαπῶ, πού ὑπῆρξες μητέρα μου καί ἀκόμα εἶσαι. Ἄν δέ ὁ Ζεὺς εἰσακούσῃ τήν εὐχή μου, ὅταν, ἀφοῦ ἀναλώσω τά χέρια μου καί τό νοῦ μου ὑπέρ τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου, κι ἀχρηστευθοῦν αὐτά γιά μένα, ἤθελα, ἀνάμεσα στους πυκνόφυλλους λόφους σου, ὅπως τήν πρώτη ἔτσι καί τήν τελευταία μου νά ἐκβάλω πνοή!

8

»Ἄλλ' ἄν βάρβαρα ἔθνη κατάστρεψαν καί διάφθειραν τά ἦθη, ἄ!, πῶς ἡ γῆ ἐκείνη, πού ἐγέννησε τούς περιφήμους τριακοσίους κ' ἐκείνους πού στά πεδία τοῦ Μαραθῶνα καί τῶν Πλαταιῶν, μέσα στίς ἀστραπές τοῦ πολέμου, μέ ἰαχές βοερές καί μέ τό σπαθί ἀντιμετωπίζοντας καί σκορπίζοντας τά πολυάριθμα Περσικά στρατεύματα, ἄνοιξαν τό δρόμο στήν Ἑλευθερία.

9

»Ἡ ἐνθουμούμενοι τίς ὑπέροχες ἐκείνες διάνοιες, πού χάρι σ' αὐτές ἀπόχτησε τόση φήμη, καλλιεργητές τῶν τεχνῶν καί τῶν ἐπιστημῶν, τῆς γῆς ἐκείνης, πού φέρνει τήν ἐλπίδα εὐτυχισμένου μέλλοντος, ἄ! πῶς, ὦ Ἕλληνες, τώρα σεῖς, πῶς ὑποφέρετε τίς καταστροφές;

10

«Ὠϊμέ! ἀπαλλαχτήτε ἀπό τὰ ἄλγη ἀναπολῶντας τήν ἀρχαία σας αἶγλη! Τό σπαθί εἶναι οὐράνιος κεραυνός, ὅταν τό ἀκονίζη ἡ ἀγάπη τῆς Πατρίδας!»

Ἔστειλε τήν Ὠδή «Εἰς Ἴονίους» στό Φώσκολο καί μέ περίτεχνη ἐπιστολή ζήτησε τή γνώμη του. Βράδυνε νά τοῦ ἀπαντήσει. Ἀλλά ἡ ἀπάντησί του (μέ χρονολογία 17 Δεκεμβρίου 1815) ἀποτελεῖ ἕνα ἐξαιρετικό γενικώτερης ἀξίας κείμενο, γεμάτο αὐστηρή εἰλικρίνεια καί ὑψηλά διδάγματα:

«...Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ὠδή σας (τοῦ γράφει στόν πληθυντικό ἀριθμό, ἐνῶ ὁ Κάλβος τοῦ ἔγραφε στόν ἐνικό), μοῦ ἄρεσε γιά τό κάπως ἐλληνίζον ὕφος καί γιά τό ὑψηλό ἐκεῖνο πάθος πρός τήν πατρίδα, πού ἐξευγενίζει ὁποιοδήποτε μέλος. Γιά δύο ὅμως πράγματα ἐπιθυμῶ, σάν φίλος καί σχεδόν σάν πατέρας, νά ἐπιστήσω τήν προσοχή σας: «Πρῶτα-πρῶτα πρέπει νά ἀρκεσθῆτε νά μὴν ἐξέλθετε ἀπό τήν μετριότητα...». Περαιτέρω τοῦ συνιστᾷ νά ἐπιδοθῆ μέ ἐπίμονη καί διακαῆ θέλησι στή σπουδή τῶν Ἑλλήνων καί Λατίνων συγγραφέων, γιά νά τακτοποιήση τή σκέψι του καί νά τροφοδοτήση οὐσιωδῶς τό πνεῦμα του. «Λοιπόν, παύσατε πρός τό παρόν, τοῦ γράφει ἐπί λέξει νά συνθέτετε σονέττα, ὕμνους καί στιχουργήματα· νά συνδιαλέγεσθε ἡμέρα καί νύκτα μέ τούς Μεγάλους τῆς Ἀρχαιότητος καί μέ δωδεκάδα Ἰταλῶν πεζογράφων καί ποιητῶν. Καί ἄν, καθῶς ἐγώ νομίζω, εἴσθε ἄξιος νά γίνετε μαθητής των, τό ὄνομα τοῦτο θά φανερωθῆ στά ἔργα σας. Καί ὅταν εἶναι καιρός θά σᾶς κάμη μεγαλύτερη τιμή ἀπό χίλια διπλώματα Ἀκαδημαϊκοῦ καί ποιμενίσκου Ἀρχάδων». Προχωρῶντας τοῦ δίνει δεύτερη συμβουλή νά μὴν ὀμιλῆ τόσον ὀργισμένος στούς στίχους του, νά μὴ μεταχειρίζεται περιφρονητικές καί ἀγέρωχες λέξεις, πού δέν πείθουν, ἀλλά ἀπεναντίας ἐρεθίζουν τούς ἄλλους. Τόν νουθετεῖ πῶς πρέπει νά νουθετῆ τούς Ἰταλούς καί τούς Ἑλληνας στούς καχοῦς καιρούς πού περνοῦσαν τότε. Λυπᾶμαι πού δέν μοῦ ἐπιτρέπει ὁ χρόνος νά σᾶς μεταδώσω ὅλο τό κείμενο τῆς σπουδαίας αὐτῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φωσκόλου.

Ἄπ' ὅλη τήν κατοπινὴ του ἐξέλιξι πειθόμαστε ὅτι ὁ Κάλβος ἐγκολπώθηκε τίς συμβουλές τοῦ δασκάλου του. Γιά τήν ὥρα ἔπαψε, φαίνεται, νά στιχουργῆ. Ἀφοσιώνεται σέ μελέτες. Καί τῶν μελετῶν του αὐτῶν

καρποί είναι τά ἡμιτελῆ δοκίμιά του «Σχέδιον τῶν ἀρχῶν τῶν Γραμμαμάτων ἐφαρμοζόμενον καί εἰς τὰς Καλάς Τέχνας», ἢ «Ἀπολογία τῆς Αὐτοκτονίας», ἢ μετάφρασι τῶν ποιημάτων τοῦ Σικελοῦ ποιητῆ Μέλι. Περί αὐτῶν, καθὼς καί περί τῶν μεταγενεστέρως γραφέντων καί δημοσιευθέντων στήν Ἄγγλία διδακτικῶν κειμένων — τῆς ἰταλικῆς χρηστομάθειας, τῆς γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, τοῦ ἑλληνοαγγλικοῦ λεξικοῦ, καθὼς καί περί τῶν μεταφράσεών του θεολογικῶν συγγραμμάτων ἢ τῶν ἄρθρων του καί διαλέξεών του — νομίζω ὅτι δέν θά συγχωροῦσεν ἡ ὥρα νά ἀσχοληθοῦμε. Σημειῶνω μόνον ὅτι μπορεῖ νά εἶχαν ὅλες αὐτές οἱ ἐργασίες του βιοποριστική σκοπιμότητα, δίχως ἄλλο ὅμως συμπλήρωσαν τήν ἐγκυκλοπαιδική του εὐρυμάθεια καί ὀλοκλήρωσαν τήν ἠθικὴν του προσωπικότητα.

Ὁ Κάλβος διεκδίκησε καί κατάκτησε τήν ἀθανασία μέ τή «Λύρα» του καί τὰ «Λυρικά» του, ἄδοντας σέ μιά μόνο χορδῆ τόν πολύτονον μολαταῦτα πατριωτικό του παιᾶνα. Εἶναι ἀρεκτά περίεργη πραγματικότης, ἀλλ' εἶναι ἀληθές ὅτι τίς ἀπαρχές τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως σημειώνουν δύο ὀρόσημα διαφορετικῆς μορφῆς, πού κοινό τους γνώρισμα ἔχουν τό ὑψηλό τῶν δύο ποιητῶν πατριωτικό φρόνημα καί τόν περιωρισμένο στιχουργικό τους ὄγκο: Τά ἀπαράμιλλα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ καί τὰ δίδυμα δημιουργήματα τοῦ Κάλβου.

Δύναται νά ὑποστηριχθῆ ὅτι βαθύτερος λόγος τῆς ποιητικῆς δυστοκίας καί τῆς μικρῆς σέ ποιότητα παραγωγῆς καί τῶν δύο, ἐνῶ εἶχαν ἀναμφισβήτητο πλουσίως προικισμένο ἀπό τίς Μοῦσες ποιητικό τάλαντο, ἦταν ἡ ἔλλειψι ἐτοίμου γλωσσικοῦ ὄργανου, ἢ ἔλλειψι ζωντανοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος. Ὁ πρῶτος βασανίστηκε ὅσο νά ἐξοικειωθῆ μέ τή λαλούμενη ζωντανή λαϊκὴ γλῶσσα. Ὁ δεύτερος παιδεύτηκε σάν ἀλχημιστής νά ἐφεύρη δική του γλῶσσα, συγχωνεύοντας στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας, τῆς κοραϊστικῆς καί τῆς λαϊκῆς γλώσσας. Στό λεξικό τῆς ἀρχαίας περισσότερο καί λιγώτερο στό ζωντανό αἶσθημα τῆς νέας ἔβρισκε τά μέσα τῆς ἐκφράσεώς του.

Ἡ γλῶσσα ἦταν ἡ μόνη αἰτία γιὰ τήν ὁποία ὁ Κάλβος δέν μπόρεσε νά γίνῃ ἀπευθείας αἰσθητός καί νοητός στό ἀναγεννώμενο Ἔθνος. Ἦταν ὁ κυριώτερος στόχος τῆς ἐπικρίσεως τῶν ἀρνητῶν του. Κι' ἀπό τή μιὰ πλευρά κι' ἀπό τήν ἄλλη σέ αὐτήν καί ὄχι στίς ὑψηλές ιδέες του, σ' αὐτήν καί ὄχι στά πρωτάκουστα μέτρα του σκόνταβεν ἀπότομα καί δυσάρεστα ὁ ἀναγνώστης του, ὁ ἀκροατῆς του.

Ἄν ἐγκύψῃ κανεὶς σ' ὅλες τίς κριτικῆς πού ἔχουν γραφῆ γιὰ τόν Κάλβο, θά μείνῃ μέ τήν ἐντύπωσι ὅτι κ' οἱ πιό ἀδιάλλακτοι ἀρνητές κι' αὐτῆς

ἀκόμα τῆς ποιητικῆς του ἀξίας, ἀπό τῆ γλῶσσα του ἀρχίζουν νά διαμορφώνουν τήν κακή τους διάθεσι.

Ὁ Μάντζαρος ἔλεγε στό Δε-Βιάζη: «Κρίμα ὅτι, ὡς μοῦ εἶπε πολλὰς φοράς ὁ Σολωμός, ἐθυσίασε τήν πραγματικὴν ἔμπνευσίν του». Κι' ἀφοῦ διάβασε μερικὲς στροφές τῶν Ὁδῶν, συμπλήρωσε: «Αὐτὴ δὲν εἶναι δά γλῶσσα, ἔχει δίκη οὐ Σολωμός!».

Κι' ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος ἔλεγε: «...εἶναι μὲν ποιητῆς, ἀλλὰ ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι γλῶσσα ἀλλὰ grego συφοριασμένον».

Ἄν ἀπό τῆ μιὰ μεριά τόσο κατηγορηματικὴ ἦταν ἡ καταδίκη τῆς γλῶσσας του ἀπὸ τοὺς δημοτικιστές, δὲν ἦταν, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπιεικέστεροι οἱ καθαρευόντες. Ὁ Ἄλ. Σοῦτσος τὸν σφιχτόδεσε σ' ἓνα πασίγνωστο τετράστιχό του μὲ τὸ Σολωμό γιὰ νά τοὺς κατακεραυνώσῃ καὶ τοὺς δύο, μολονότι τοὺς ἀναγνωρίζει μεγάλους:

*Ὁ Κάλβος καὶ ὁ Σολωμός ὠδοποιοὶ μεγάλοι
μεγάλως παρημέλησαν τῆς γλώσσης μας τὰ κάλλη.
Ἄλλὰ ἰδέαι πλούσιαι πτωχῶς ἐνδεδυμέναι
δὲν εἶναι δι' αἰώνιον ζωὴν προωρισμέναι».*

Οἱ γλωσσολόγοι δὲν ἀναγνωρίζουν καμμιάν ἀξίαν στό αὐθαίρετο γλωσσικό του ἰδίωμα. Τὸ ἀποκαλοῦν συνονθύλευμα. Ἄλλ' ἄς μὴ λησμονοῦν ὅτι στό συνονθύλευμά του αὐτὸ κατόρθωσε νά ἐμφυσήσῃ ὁ ποιητῆς καὶ ζωντάνια καὶ πλαστικότητα καὶ κάλλος. Δὲν στέκεται, νομίζω, τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Κάλβος προσπάθησε νά πλάσῃ πρότυπο νέας κοινῆς γλῶσσας ἢ ἀπλῶς καὶ μόνο τὸ γλωσσικό ὄργανο πού τοῦ χρειαζότανε γιὰ τὴ δική του δημιουργία. Πιστεύω ὅτι περιορίστηκε στό δεύτερο. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι ἐπλούτισε τὸ λεξικό του ὑλικό μὲ ἀδιάκριτα δάνεια ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἀπὸ τὴ Γραφή, ἀπὸ τὴν ὁμιλουμένη γλῶσσα. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Κάλβος, μέσα στὸν ἀτέλειωτο γλωσσικό κυκεῶνα τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, δὲν νικήθηκε, ἀλλὰ νίκησε μὲ τὴν ἀναρχή, μοναδικὴ καὶ ἀδευτέρωτη γλῶσσα πού κατασκεύασε μόνος του γιὰ νά ἐκφράσῃ τίς ποιητικὲς του ἔμπνευσεις. Ἡ νίκη του ὀφείλεται στό ὅτι τὸ πρωτοσύναχτο αὐτὸ ὑλικό κατόρθωσε νά τὸ δουλέψῃ, νά τὸ δαμάσῃ καὶ νά τοῦ προσδώσῃ μουσικότητα, ἁρμονία, χρῶμα.

Ἡ σύγχρονή του ἰταλικὴ ποίησι τὸν βοήθησε πολὺ στὴ φιλοτεχνία τῶν μέτρων του, στὴ στερεὴ δομὴ τῶν στροφῶν του. Οἱ εἰκόνες του θαρρεῖ κανεὶς ὅτι εἶναι ζωγραφισμένες μὲ τὴν ἀδρὴ χάρη ἀρχαίων μωσαϊκῶν.

Ἄν ἡ νίκη του παράμεινε ὀριστική καί ἀδιαφιλονίκητη, δέν συντέλεσε λίγο ἡ συγκυρία ὅτι τό ἔργο του στάθηκε σύντομο. Φαντασθῆτε ἂν εἶχε γράφει μέ τά ἴδια μέτρα, μέ τήν ἴδια γλωσσική, γραμματική καί συντακτική ἀναρχία ὅσα ἔχουν γράφει ὁ Βαλαωρίτης ἢ ὁ Παλαμᾶς. Θά ἦταν ἀδιάβαστος! Ὅπως καί νᾶναι ὁμως, νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ, ὄχι μόνο γιά τήν Ἑλλάδα ἀλλά γιά τόν κόσμον ὀλόκληρο, μοναδικό παράδειγμα ποιητῆ, πού κατόρθωσε νά ἐγκλωβίση αὐτή τήν ἀσύλληπτη, αὐτή τήν ἀπροσδιόριστη αὔλη οὐσία πού λέγεται ποιητική μαγεία, νά τήν ἐγκλωβίση μέσα σ' ἓνα γλωσσικό κατασκευάσμα τεχνουργημένο μέ ἀδίσταχτη περιφρόνησι πρὸς τούς γραμματικούς, συντακτικούς, φθογγολογικούς καί καλλιλογικούς κανόνες τόσο τῆς γραφόμενης ὅσο καί τῆς λαλούμενης ἐθνικῆς γλώσσας τοῦ καιροῦ του.

Κι' αὐτό εἶναι τό κεντρικό, τό βασικό, τό οὐσιαστικό ἐπίτευγμα τοῦ Κάλβου: Ὅτι στίς Ὁδές του ὄχι μόνον δέν λείπει ἀλλά καί ἀφθονεῖ ἡ μαγεία τῆς ποιήσεως, πού χωρίς αὐτήν ποίησι δέν ὑπάρχει.

Ὅταν ὁ ποιητής εἶναι γνήσιος ποιητής, κατάγεται ἀπό τό γένος τῶν ποιητῶν κι' εἶναι ἄξιος τῆς γενιᾶς του, τό πρῶτο δικαίωμα πού πρέπει νά τοῦ σεβόμαστε εἶναι ἡ αὐτονομία του. Εἶναι ἀπόλυτος κυρίαρχος τῆς πνευματικῆς του ὄντοτητας. Αὐτός μόνον καί κανεῖς ἄλλος εἶναι σέ θέσι νά διαλέξη, νά προσδιορίση καί νά ἐφαρμόση τό πολίτευμά του. Δηλαδή τό σύστημα μέ τό ὅποιο θά συλλάβῃ τίς ἐμπνεύσεις του καί θά ἐκφράσῃ τά διανοήματά του καί τά αἰσθήματά του. Φυσικά, θά κινηθῇ μέσα στά εὐρύτατα πλαίσια τῶν αἰωνίων κανόνων τῆς Τέχνης, τῆς ἁρμονίας καί τῆς ὁμορφιάς. Καί κάτι ἄλλο: Ἐνας γνήσιος ποιητής «ἂν τοῦ φτάσῃ ἡ ζωὴ καί ἡ τύχη τοῦ δῶσῃ ἀρκετὴν ἡσυχίαν», ὅπως ἔγραφε κι' ὁ Κάλβος, ἂν μέ ἄλλα λόγια μπορέσῃ νά ἐκμεταλλευθῇ πλουσιοπάροχα τῆ φλέβα του, θά ἔχῃ κατασπεῖρει μέσα στό ἔργο του καί σπέρματα καί ἄνθη καί καρπούς ἀπό ὅλες τίς ἰδιοτεχνοτροπίες πού ξεδιαλέγουν καί κατατάζουν σέ διάφορες σχολές, σέ διάφορα κύματα καί ρεύματα, οἱ κριτικοὶ κ' οἱ φιλόλογοι, ἐφευρίσκοντας ὠραῖες ἐτικέττες ἐκ τῶν ὑστέρων. Κατά τήν ταπεινή μου γνώμη, ποιητής πού θά δεχτῆ νά ἐγκλειστῇ αὐτοπροαίρετα στό κρατητήριο οἰασδῆποτε Σχολῆς, ἀπαρνεῖται τήν αὐτονομία του, ἀπαλλοτριώνει μεγάλο μέρος τῆς ἐμπνευσεῶς του, θυσιάζει τήν ἐπιβίωσί του. Μπορεῖ νά εἶναι νομιμοποιημένη ἡ «ποίηση μέ σταγονόμετρο», ὅπως τήν ἔχουν ἀποκαλέσει, τῶν ἐρμητικῶν, πού ὑποβάλλεται στήν αὐστηρή δίαιτα τῆς ἀπισχνάνσεως, ἢ ἡ ὁμοιοκαταληκτοῦσα μέ τίς φωνασκίες κατὰ τῆς «καταναλωτικῆς κοινωνίας» σύγχρονη «πολιτική ποίησι», ἀλλά καθαρῆ, ἄπεφθη, πηγαία ποίησι θείας ἐμπνοῆς δέν εἶναι!

«Πολιτική ποίηση, κακή ποίηση», δογματίζει ο Γκαϊτε. Βέβαια, η γνώριμη πολιτική ποίηση του περασμένου αιώνα έχει σήμερα νεκρωθή σαν ποίηση έπική ή λυρική. Ίσως τής μένει κάποια ζωντάνια στη σατιρική της μορφή. Αλλά μιά πού τή θυμηθήκαμε, ἄς μὴν παραλείψουμε νά σημειώσουμε πόσο ζωντανότερη παραμένει ακόμα σήμερα ἡ πολιτική ποίηση τοῦ Κάλβου, ὅταν ψάλλῃ:

*«... Τρέξατε, δεῦτε
οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες,
ἦλθ' ὁ καιρός τῆς δόξης·
τούς εὐκλεεῖς προγόνους μας
ἄς μιμηθῶμεν.*

*»Ἐάν τό ἀκονίση ἡ δόξα,
τό ξίφος κεραυνοῖ·
ἐάν ἡ δόξα θερμώσῃ
τήν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων
ποῖος τήν νικάει;»*

(ΛΥΡΑ Ὡδὴ Δευτέρα: «Εἰς Δόξαν»)

πόσο ζωντανότερη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ποίηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ὅταν στὸν «Περιπλανώμενός» του ἀναφωνῇ:

*«Χώρα μεγαλοφυΐας!
εἰς τοὺς κόλπους σου τό πάλαι
ὦ Πατρίς μου, αἱ Ἰδέαι
ἀνεβλάστανον μεγάλαι.
Καὶ τυραννοκτόνον ξίφος
κρύπτοντες ὑπὸ μурσίνας
οἱ Ἀρμόδιοι ἠνώρθουν
ἰσονόμους τάς Ἀθήνας».*

Ὅχι ὅτι δέν ἔχει κι' ὁ Σούτσος τὴ σχετικὴ ἀξία του σαν ποιητής. Κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά τόν διαγράψῃ ἀπὸ τόν νεοελληνικό Παρασσό. Αἰσθάνεστε ὅτι καὶ στήν ποίηση, ὅπως καὶ στά ἄλλα φαινόμενα τῆς ζωῆς, εἶναι ἀξίες πού ἐπιζοῦν καὶ ἀξίες πού ἀπλῶς δέν πεθαίνουν.

Βέβαια ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ πού ἀρνοῦνται στὸν Κάλβο τὴν ποιητι-

κὴν ἀξία. Ὁ Μαβίλης π.χ. δὲν τὸν ἀναγνώριζε σάν ποιητὴ καὶ ὀργιζόταν πολὺ ὅταν τὸν παραλλήλιζαν μὲ τὸ Σολωμό. Ὁ Πολυλάς τὸν εἰρωνευόταν. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ὁ Σπύρος Μελάς, μολονότι «στάθηκε εὐλαβικά μπροστά στὴν εἰκόνα του», ἀρνήθηκε οὐσιαστικά ὅτι εἶναι γνήσιος ποιητής. Τοῦ κατηγόρησε ὅτι διώχνει ἀπὸ τὶς ᾠδές του «τὴ φυσικὴ ροὴ τοῦ λόγου, τὴν ἐντύπωσι τοῦ πηγαίου» καὶ παρουσιάζει «τό τεχνουργημένο καὶ τό περίτεχνο πού πάει νά σκεπάσῃ τὴν ἔλλειψι ποιητικῆς ἀλήθειας». Τοῦ βρίσκει ἀγωνία στό νά δώσῃ ἀρχὴ στό τραγοῦδι: («Τοῦ λείπει τό φυσικὸ ἀνάβρυσμα»). Τοῦ βρίσκει σπατάλη στροφῶν ὅσο νά μπῆ στό θέμα, ἔλλειψι ὀργανικοῦ ξετυλίγματος, συνεχῆ περιέμβασι τοῦ ἑαυτοῦ του, κατάχρησι ποσοτικῶν ἐπιθέτων κ.λ.π.

Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, στὴν ὁμιλία τοῦ 1888, ἀφοῦ λέγει ὅτι: «Ὁ Κάλβος ἀνήκει εἰς τό γένος ἐκείνων οἵτινες ἔρχονται καὶ παρέρχονται ἵνα δικαιωθῶσι μετὰ θάνατον», καταλήγει μὲ κάποιον δισταγμό, λέγοντας: «Διότι ἐξ ἀναποδράστων λόγων παρεγνωρίσθη ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, δυσκολεύομαι νά πιστεύω ὅτι εἶναι ἀνάξιος τῆς ἀθανασίας».

Ὁ ἀρνητὴς καὶ τοῦ Παλαμᾶ, καθηγητῆς Ἀποστολάκης, τοῦ ἀρνιέται τὰ πάντα. Βρίσκει πῶς εἶναι «ἀντικαλλιτεχνικὴ φύση», ὅτι οἱ ᾠδές του δὲν εἶναι ἔμφυχα πλάσματα, ἀλλὰ «τεχνικά ἢ ἄτεχνα κατασκευάσματα», οἱ εἰκόνες του εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὅτι «ξερό καὶ ἀφαιρεμένο εἶναι τό πνευματικὸ περιεχόμενο», ὅτι «αὐθαιρεσία καὶ ρητορεία» χαρακτηρίζουν τό ἔργο του.

Ἀντιθέτως ὁ Ἄριστος Καμπάνης κακίζει μὲν τὴν γλῶσσα του: «...Ὅταν τὸν διαβάσεις, νομίζεις ὅτι ἔχεις μπροστά σου ἕνα μεγάλο ποιητὴ κακὰ μεταφρασμένο», ὁμολογεῖ, ὅμως, προχωρῶντας, ὅτι ὅσο περισσότερο τὸν διαβάσεις, φαντάζεσαι πῶς ἔχεις μπροστά σου «ἀθάνατα συντρίμματα μεγάλων ἀρχαίων λυρικῶν» καὶ καταλήγει ὅτι εἶναι ἴσως ὁ πιὸ Ἑλληνας ἀπὸ ὅλους τοὺς ρωμηοὺς ποιητὰς. Στὴν ἀνάπτυξι τῶν εἰκόνων, στὴν ἀκρίβεια τοῦ ἐπιθέτου, στὴ θεία γαλήνη μερικῶν στροφῶν του δὲν ἔχει ἀντίπαλο στὴ νέα μας ποίησι. Ἄδικα δὲν τὸν εἶπανε Πινδαρικό».

Ἀνάφερα μερικὲς γνώμες ὅχι τόσο γιὰ νά φωτισθῇ καλύτερα ἡ ποιητικὴ μορφή τοῦ Κάλβου, ὅσο γιὰ νά δείξω πόσο συζητήθηκε —καὶ συζητιέται, ἀκόμα—, πόσο ἀντίθετες —ἄχρες ἢ ὄχι— κριτικὲς ὑπάρχουν γιὰ τό ἔργο του καὶ πόσο, κατὰ συνέπεια, δυσκολώτερο εἶναι νά φωτισθῇ σταθερά, μονόχρωμα, ἀναλλοίωτα ἡ πνευματικὴ του προσωπικότητα.

Ἀναμφισβήτητα, ὁ Κάλβος δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς πηγαίους ποιητές, ἦταν ἀπὸ τοὺς ἐμβριθεῖς. Δὲν ἦταν αἰσθηματικὸς, ἦταν νοητικὸς, ὅσο κι’

ἂν στό βάθος τῆς καρδιάς του χτυποῦσε ρωμαντικός παλμός. Δέν ἔγραφε γιά τούς πολλούς, ἔγραφε γιά τούς λίγους. Ἄν ὑπάρχει κάποιον τραγικό στοιχείο σ' αὐτό, εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος, μέ τήν κλασσικοπάθεια πού τόν δονοῦσε, μέ τό διδακτικό ζῆλο πού τόν διάπνεε, θά ἐπιθυμοῦσε νά τρέξει ἡ βαθύτατη πηγὴ του γιά τούς πολλούς — καί μπορεῖ νά ἐπίστευεν ὅτι καί τό εἶχεν ἐπιτύχει...

Ἐκεῖνο πού δέ μπόρεσε ν' ἀρνηθῆ κανεῖς στόν Κάλβο εἶναι ἡ ἠθική του ἀγνόητα, ἡ πνευματική του εὐγένεια. Καί παραπάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ὁ ζέων, ὁ ἄδολος, ὁ βαθύφυχος πατριωτισμός του. Δέν ἦταν πατριωτισμός ρωμαντικός, αἰσθηματικός, τυφλός, ἀκατεύθυντος. Ἦταν πατριωτισμός φωτεινός, ψυχικός, πεπεισμένος. Ποτέ δέν κλονίστηκεν ὄχι μόνον ἡ λατρεία του γιά τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί ἡ πίστι του γιά τό μέλλον της. Ἡ πίστι του στήν ἀναβίωσι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ μεγαλείου. Ἡ πίστι του στήν ἐπιβίωσι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρετῆς, πού τή θεωροῦσε καί σάν ὑπόδειγμα γιά τήν Ἀνθρωπότητα ὅλη! Γιά νά συγκρατήσῃ αὐτή τήν πίστι ἀπρόσβλητη, ἀσάλευτη, πρέπει νά πάλαψε. Ἀντίθετό του εἶχε τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἐλάχιστοι στήν Εὐρώπη, ὅπου ζοῦσε, πίστευαν τότε ὅτι μποροῦσε ν' ἀναστηθῆ ἀπ' τόν τάφο τῆς σλαβιάς της ἡ Ἑλλάς. Τήν ἔβλεπαν, ὅλοι σχεδόν, σάν ὠραία νεκράν. Κανεῖς δέν πίστευεν ὅτι τό λυχνάρι τοῦ κρυφοῦ σκολειοῦ καί τό καντήλι τοῦ μοναστηριοῦ κ' οἱ τσακμακόπετρες τῆς κλεφτουριάς θά μποροῦσαν ν' ἀνάψουν μιά μέρα τή φλόγα τοῦ '21. Ὁ ἴδιος ὁ Φῶσκολος, πού εἶχε τόσο ἑλληνικό αἷμα στίς φλέβες του, δυσπιστοῦσε. Καί δέν τό ἔκρυβε. Καί τό εἶχε γράφει. Σ' ἓνα σχεδιάσμα γράμματός του πρὸς τόν Κάλβο ἔλεγε:

«Ἀγαπητέ Ἄνδρέα — Ὀνειρεύεσαι! Πρόσεξε μήν ξυπνήσης! Τί μιλάς τώρα πιά καί ὑμνεῖς τήν πατρίδα, τά ὄπλα καί τήν ἑλληνική ἀρετή; Ἡ Ἑλλάς εἶναι ξέσαρκο πτώμα καί ἡ Ἰταλία ἀπό πολλούς αἰῶνες πτώμα πολύπαχο, ἀλλ' ὅπωςδήποτε πτώμα. Ἄς ἀφήσουμε, λοιπόν, τούς νεκρούς στήν ἡσυχία τους καί ἄς προσπαθήσουμε νά ζήσουμε καί ἐμεῖς μέ ἡσυχία. — Χαῖρε!»

Σέ πολλά, σέ πλεῖστα, ἂν ὄχι σέ ὅλα τ' ἄλλα, εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Κάλβος τίς ὁδηγίες τοῦ Φωσκόλου. Στήν ἀπάρνησι ὅμως τῆς πίστεώς του γιά τήν ἀναγέννησι τῆς Ἑλλάδος ὄχι! Δέν ἔχει μικρὴ σημασία ἡ διαπίστωση αὐτή. Ἐχει ἀπεναντίας εἰδικό βάρος. Ἐκπέμπει διεισδυτικό φῶς. Καί προβάλλεται στίς ἀκτίνες του ὁ Κάλβος ἀτόφιος, ἀκέραιος, ὀλοκληρωμένος. Ἐνσαρκώνει τόν ἀθάνατον Ἑλληνα, τόν ἀδάμαστον πατριώτη, τόν ἐλευθέρων, ἐνάρετον ἄνθρωπο! Στήν Ἑλβετία, μεταξύ τοῦ 1821 καί τοῦ 1824, οἱ ἀντιλαλοὶ καί οἱ ἀντιλαμπές ἀπό τά μεγα-

λουργήματα κι' από τά όλοκαυτώματα τών Έλλήνων, τό αντιφέγγισμα και τό αντιζέσταμα από τό ανάφλογο φιλελληνικό πνεύμα τής Εύρώπης, τοῦ ξζάπτουν τήν ποιητική μέθη, τόν μεταρσιώνουν. Ώσαν νά φοβᾶται μήπως οί Μοῦσες, πού τόσον τίς εἶχε ἀπολησμονήσει, ὡσαν νά φοβᾶται μήπως τόν ἐλησμόνησαν κ' ἐκεῖνες, τίς ἐπικαλεῖται, τίς ἐξευμενίζει, τίς προσκαλεῖ νά τόν συνδράμουν.

*«Ἦλθετε, ὦ Μοῦσαι, ἀκούω,
καί χαίρουσα πετάει,
πετᾶ ἡ ψυχὴ μου· ἀκούω
τῶν λυρῶν τά προοίμια,
ἀκούω τοὺς ὕμνους».*

(ΛΥΡΑ ᾠδὴ Πέμπτη: «Εἰς Μούσας»)

Συναισθάνεται μέ πόσο μεγάλο θέμα καταπιάνεται ἡ φαντασία του. Ζητάει ἐνδυνάμωσι ἀπό τίς Μοῦσες, ζητάει καινούργιες χορδές, νέους τόνους:

*«Τάς χορδὰς ἄς ἀλλάξωμεν,
ὦ χρυσόν δῶρον, χάρμα
Λητογενέος μέγα·
τάς χορδὰς ἄς ἀλλάξωμεν,
Ἴόνιος λύρα».*

(ΛΥΡΑ ᾠδὴ Πέμπτη: «Εἰς Μούσας»)

*«Σοβαρόν ὑψηλόν
δόσε τόνον, ὦ Λύρα·
λάβε ἀστραπήν, καί ἦθος
λάβε νοός, ὑμνοῦμεν
ἐνδοξον ἔργον».*

(ΛΥΡΑ ᾠδὴ Ἑβδόμη: «Εἰς Πάργαν»)

Ἐξαῦλώνεται, ὑφώνεται ἐπάνω ἀπό τά ἄλλα πάθη τής ζωῆς, μόνον τό πατριωτικόν πάθος τοῦ μένει. Δέν ὑπολογίζει οὔτε τό θάνατο:

«Δέν μέ θαμβώνει πάθος
 κανένα· ἐγώ τήν λύραν
 κτυπάω, καί ὀλόρθος στέκομαι
 σιμά εἰς τοῦ μνήματός μου
 τ' ἀνοιχτόν στόμα».

(ΛΥΡΙΚΑ ᾠδή Ἑκτη: «Αἰ Εὐχαί»)

Ἡ Ἰδέα καί μόνον αὐτή τόν οἰσθηλατεῖ. Ἄλλ' ὅσο μεσοῦρανα κι ἄν ὑφώνεται πρὸς τήν Ἰδέα, δέν χάνει ποτέ τήν ἐπαφή του μέ τήν ὑλική φύσι, μέ τόν ἔνσαρκον ἄνθρωπο. Ὑφώνεται πρὸς τό Ἄπειρο γιά νά ἐποπτεύη εὐρύτερα τό πανόραμα τῆς οἰκουμένης. Ἡ Ἰδέα του συγχωνεύεται μέ τόν αἰθέρα, διατηρεῖ ὅμως γήινο χνῶτο. Μετεωρίζεται σέ ὑψηλότερους κόσμους, χωρίς νά τόν τυραννοῦν μεταφυσικές ἀνησυχίες. Σπάνια ποιητής ὀλκῆς ἀφοσιώθηκε σέ μιά μόνον ἰδέα, ἔφαλεν ἕναν μόνον σκοπόν, ὅπως ἐκεῖνος. Ἰδέα του μοναδική ἢ Ἑλλάς! Σκοπός του μονοκύτταρος ἢ Ἑλλάς τῆς Ἀρετῆς, τῆς Ἀνδρείας, τῆς Δικαιοσύνης, τῆς Ἐλευθερίας! Σ' ὄλο τό διάστημα τῆς ζωῆς του, πού:

«.
 ὁ ἥλιος κυκλοδίωκτος,
 ὡς ἀράχνη μ' ἐδίπλωνε,
 καί μέ φῶς καί μέ θάνατον
 ἀκαταπαύστως».

(ΛΥΡΑ ᾠδή Τρίτη: «Εἰς Θάνατον»)

«ἀκαταπαύστως» τήν Ἑλλάδα καί μόνον ἔβλεπε μέσα στό φῶς, «ἀκαταπαύστως» τήν Ἀρετή καλοῦσε νά ἐνδυναμώνη τούς Ἕλληνες, ν' ἀθανατίζη τήν Ἑλλάδα:

«.

ᾠ Ἀρετή! πολύτιμος
 θέα, σύ ἡγάπας πάλαι
 τόν Κιθαιρῶνα· σήμερον
 τήν γῆν μὴν παραιτήσης
 τήν πατρικὴν μου».

(ΛΥΡΑ ᾠδή Ἐνάτη: «Εἰς Ἐλευθερίαν»)

Καί μέ ποιάν ἔξοτασι προσατενίζει τήν τόσο προσφιλή του Ἀρετή!

«. μόνη
ἀμάργαρος, ὀλόγυμνη, αὐτάγγελτος,
τό καθαρὸν τοῦ οὐρανοῦ ἀναβαίνει
ἡ Ἀρετή»

(ΛΥΡΑ: Πρόλογος)

Τί εὐτυχής πρέπει νά ἦταν στό βάθος τῆς ψυχῆς του, ὅταν ἐπίστευεν ὅτι καί ὁ ἴδιος προσωπικά εἶχε κατακτήσει μέ τόν ἠθικόν ἀγῶνα του τήν Ἀρετή!

«Ὡς ἀπ' ἓνα βουνόν
ὁ ἀετός εἰς ἄλλο
πετάει, κ' ἐγὼ τά δύσκολα
κρημνά τῆς ἀρετῆς
οὔτω ἐπιβαίνω
. »

(ΛΥΡΑ Ὡδή Τρίτη: «Εἰς Θάνατον»)

Ἀπό τόν ποιητικό κόσμο τοῦ Κάλβου, πού ὅλα τά στοιχεῖα τῆς φύσεως κι ὅλα τά μυθολογικά σύμβολα τόν καταστόλιζαν, δέν μπορούσε νά λείπη ὁ Θεός!

«...ὦ τῶν ἀγγέλων
πάτερ καί ἀνδρῶν, βοήθησον
σύ τήν Ἑλλάδα!»

(ΛΥΡΑ Ὡδή Ἑκτη: «Εἰς Χίον»)

«Τό ξίφος σφίγξαι· Ἕλληνες·
τά ὀμμάτια σας σηκώσατε·
ἰδοῦ· εἰς τοὺς οὐρανοὺς
προστάτης ὁ Θεός
μόνον σᾶς εἶναι».

(ΛΥΡΙΚΑ Ὡδή Ἑκτη: «Αἰ Εὐχαί»)

Λιτά καί μεγαλόπρεπα, ὅπως πάντοτε, ἐκφράζει καί τοῦ Θεοῦ τήν παντοδυναμία:

*Ἐνας Θεός καί μόνος
ἀστράπτει ἀπό τόν ὕψιστον
θρόνον· καί τῶν χειρῶν του
ἐπισκοπεῖ τά αἰώνια
ἄπειρα ἔργα.
Κρέμονται ὑπό τούς πόδας του
πάντα τά ἔθνη, ὡς κρέμεται
βροχή ἔτι ἐναέριος
ἐνῶ κοιμῶνται οἱ ἄνεμοι
τῆς Οἴκουμένης».*

(ΛΥΡΑ Ὡδή Ὀγδόη: «Εἰς Ἀγαρηνοῦς»)

Δέν πιστεύω νά ἔχη τά τελευταία χρόνια μελετηθῆ ἐπιμονώτερα ἀπ' ὄλες τίς πλευρές ἄλλος νεοέλληνας ποιητής ὅσον ὁ Κάλβος. Εὐχάριστο καί ὠφέλιμο ἔργο ἐπιτελοῦν οἱ ἐρευνητές του.

Ἄλλ' ἂν τόν ἐπηρέασε στή γλῶσσα του περισσότερο ἢ λιγώτερο ὁ Κοραῆς, ἢ ὁ Δούκας, ἢ ὁ Κανταρτζῆς, ἂν ἐμόρφωσε τό ὕφος μελετῶντας μόνο τόν Ὅμηρο καί τόν Πίνδαρο ἢ καί τήν Ἁγία Γραφή, ἂν εἶναι μόνο στή μορφή νεοκλασσικός καί στήν οὐσία προρωμαντικός, ἂν δέν τόν ἐγαλούχησε μόνον ὁ Φώσκολος κι' ὁ Ἀλφιέρι, ἀλλά καί ὁ Γιάγκ καί ὁ Ὅσσιαν, ἂν ἐδανείστηκεν εὐκολα ἀπό τό «Ὄνομαστικό» τοῦ Πολυδεύκη πολλές ἀρχαῖζουσες λέξεις του, ὅλα αὐτά καί πολλά ἄλλα, πού μέ πολλήν φροντίδα καί μέ πολλήν εὐστοχία γράφονται, προσθέτουν ἔγκυρες καί γεμάτες ἐνδιαφέρον σελίδες στή σύγχρονη κριτική μας λογοτεχνία. Δέν πρόκειται ὅμως νά ὠφελήσουν πολύ τόν ἀναγνώστη, ὅσο θά τόν ὠφελήσῃ μιά ἀκαθοδήγητη ἀλλά καλοπροαίρετη καί προσεχτική ἀνάγνωσι τῶν χειμένων τοῦ ἴδιου τοῦ Κάλβου. Καί τοῦτο ἰσχύει ἀκριβῶς ἐπειδή πρόκειται γιά μιά μοναδική περίπτωσι μονοχνώτου καί μονοχόρδου, ἐν τούτοις ὄχι μονότονου ποιητῆ, πρόκειται περί τοῦ αὐθαιρέτου, τοῦ αὐτόμορφου, τοῦ ἄνευ προγόνων καί ἄνευ ἀπογόνων, τοῦ ἄνευ ἄλλου ἔργου πέραν τῶν Ὡδῶν, ἀδευτέρωτου Κάλβου.

Ἄνευ ἄλλου ἔργου... Τό μόνο μεταγενέστερο ποίημα πού ἀποδίδεται στόν Κάλβο εἶναι ἡ «Ὡδή εἰς Ἑλαίαν». Τό ὅτι ἐξοῦσε τόσα χρόνια στήν Κέρκυρα, ὅπου θάλλει ὄντως τό ἱερό δένδρο, παρακινεῖ στήν παραδοχή

της. Ἐγκριτοί, ὅμως, Καλβιστές ἀμφισβητοῦν τή γνησιότητα. Πράγματι, μολονότι ἔχει τό ὕφος τους, ὑστερεῖ πολύ ἀπό τίς ἄλλες του Ὡδές. Ἄλλ' ἂν μὲν εἶναι γνήσιον ἔργον του, ἀποδεικνύει πόσον εἶχεν ἐξασθενήσει ἡ ποιητική του ἐμπνοή καί πόσο χωρίς τήν πυροδότησι πατριωτικῆς φλόγας δέν μποροῦσε νά ἐξαρθῆ σέ ἀνώτερο ὕφος. Ἄν πάλι δέν εἶναι δικό του, ἀποδεικνύεται πόσο δύσκολον εἶναι, καί στόν καλύτερο ἀκόμα μιμητή του, νά πλησιάσῃ τό ἀλλότροπο κάλλος τῶν γνησίων Ὡδῶν του.

Ἄνευ ἄλλου ἔργου... Ἡ πραγματικότης αὐτή ἀποτελεῖ τό δράμα του ἢ τή λύτρωσί του; Δέν ξανάγραφε στίχους ἀπό τό 1826 ἕως τό 1869. Ἐπί σαράντα τρία χρόνια, ἐπί μισόν περίπου αἰῶνα! Δέν θέλησε ἢ δέν μπόρεσε νά γράψῃ; Δέν ἔγραψε ἢ ἔγραψε καί δέν τόν ικανοποίησαν καί τά ἐξαφάνισεν ὁ ἴδιος; Πάντως ὁ ἴδιος εἶχε τήν πρόθεσι νά συνεχίσῃ τό ποιητικό του ἔργο. Καί τό εἶχε προαναγγεῖλει. Στήν κατατοπιστικῆ «ἐπισημείωσι» τῆς «Λύρας» γράφει:

«Εἰς τό ἐρχόμενον, ἂν μοῦ φθάσῃ ἡ ζωή καί ἡ τύχη μοῦ δῶσῃ ἀρετήν ἡσυχίαν, θέλω, ὡς παράδειγμα, προβάλλειν στίχους ἠρωϊκούς ὑμνοῦντας τούς κατά τῶν ἀνηλεῶν τυράννων τῆς πατρίδος θριάμβους τοῦ σταυροῦ καί τῆς τῶν προμάχων μας ἀρετῆς». Ἡ ζωή τοῦ ἔφθασε. Καί ἡ τύχη τοῦ ἔδωσε κάποτε ἀρετήν ἡσυχία. Στίχους ὅμως δέν ἔγραψεν ἄλλους.

Ἀλλά καί γιατί νά γράψῃ; Ἦταν τόσο πλήρη, τόσο ἐξαντλητικά, τόσο ἀπαραμειώτως ὑψηλά, τόσο ἀναλλοιώτως ὠραία ὅσα ἔφαλε μέ τίς εἴκοσι Ὡδές του! Ἀρκέσανε νά τόν καθιερώσουν ὡς τόν μέγαν Ἕλληνα πατριωτικό ποιητή. Νά τόν ὑψώσουν ὡσαν πνευματικόν αὐτόν Ἡρωα παράπλευρα στούς πολεμικούς Ἡρωες τοῦ 1821 μέσα στό Πάνθεο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀθανασίας. Νά τοῦ ἐξασφαλίσουν δηλαδή ἐκεῖνο πού εἶχε νεώτατος ἀξιώσει ἀπό τή Μοῖρα του στήν κατακλιθεῖσα τῆς Ὡδῆς του «Εἰς Ἴονίους»:

«Εὐτυχῆς ἐγώ ἂν ἐπί τοῦ τάφου μου ἀντηχῆ: ὑπῆρξεν ἡ ζωή σου καί τά ποιήματά σου εἰς τούς Ἕλληνας ὠφέλιμα δῶρα».

Ἱερή Σκιά τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου!

Ἀναπαύου ἐν εἰρήνῃ! Ναί! Ἐναν αἰῶνα μετά τό θάνατό σου ἀπό τό Ἀνώτατο τοῦτο Πνευματικό Ἰδρυμα τῆς Πατρίδας σου ἀντηχεῖ ἡ βεβαίωσι ὅτι, ναί, ἡ ζωή σου καί τά ποιήματά σου ὑπῆρξαν ὠφέλιμα εἰς τούς Ἕλληνας δῶρα. Σ' ὄλες τίς κρίσιμες ὥρες τῆς νεώτερης ἱστορίας τους δέν ἐλησμόνησαν ποτέ τούς μεγαλόπνευστους στίχους σου:

«Ὅσοι τό χάλκεον χέρι
 βαρύ τοῦ φόβου αἰσθάνονται,
 ζυγόν δουλείας ἄς ἔχωσι·
 θέλει ἀρετὴν καὶ τόλμην
 ἢ Ἐλευθερίαν».

(ΛΥΡΙΚΑ Ὁδὴ Τετάρτη: «Εἰς Σάμον»)

Ποτέ δέν αἰσθάνθηκαν βαρύ τό «χάλκεον χέρι» τοῦ φόβου καί οἱ νεώτεροι Ἕλληνες. Ποτέ δέν ἀνέχθησαν ζυγόν δουλείας. Πάντοτε ὑπερασπίστηκαν μέ τόλμην καί μέ ἀρετὴν τὴν Ἐλευθερίαν!

Πρόσφατο εἶναι τό ἔπος τοῦ 1940-1941 καί χλωρές ἀκόμα οἱ δάφνες του. Οὔτε θά πάφουν ποτέ στό μάκρος τῶν αἰώνων νά προασπίζουν μέ αὐταπάρνησι, οἱ Ἕλληνες τὴν Ἐλευθερία τους. Γιατί ξέρουν ὅτι, πράγματι, μόνον μέ Ἀρετὴ καί μέ τόλμη, μόνον μέ τὴν Ἐλευθερία θά διαβιώνεται ἀθάνατη, ἔνδοξη, εὐτυχισμένη ἢ Ἑλλάδα μας!

ΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

ΦΟΒΟΥΜΑΙ ΟΤΙ Ο ΤΙΤΛΟΣ τῆς σημερινῆς μου ὀμιλίας θά σᾶς ἐμβάλῃ, ἴσως, σέ κάποιαν ἀνησυχία. Καί θά ἦταν ἡ ἀνησυχία σας δικαιολογημένη ἂν ἐπρόκειτο νά ἐπιχειρήσω διεξοδικήν ἀνάπτυξιν τῆς δεοντολογίας τοῦ ποιητικοῦ λειτουργήματος. Ὁ κίνδυνος νά μακρυγορήσῃ κανεὶς ὅταν ξανοιχτῇ σέ παρόμοιο θέμα εἶναι σχεδόν ἀναπόφευκτος. Καί πολύ δύσκολο θά εἶναι νά μείνῃ εὐχάριστος μέχρι τέλους ὀμιλητής, ὅσες πνευματικές δυνάμεις χάριτος κι ἂν δυνηθῇ νά ἐπιστρατεύσῃ. Γιατί θά ἐμπλακῇ, θέλει δέ θέλει, σέ θεωρίες φιλοσοφικές, σέ φυσιολογίες αἰσθητικές, σέ κριτικές παραδοξολογίες, πού δέν ἔχουν τελειωμό.

Εἶχα τήν τιμὴ νά μιλήσω λίγο παλαιότερα ἄλλες δύο φορές ἀπό τό Βῆμα τοῦτο ἐπάνω σέ θέματα σχετικά. Τήν πρώτη φορά (τό 1955) γιά τή «Λυρική Ποίησι». Τή δεύτερη (τό 1965) γιά τόν «Ποιητικό Λόγον». Ἄλλαξαν αἰσθητά μορφή τά θέματά μου ἐκεῖνα ἀπό τότε. Καί δυστυχῶς ἄλλαξαν μᾶλλον στό χειρότερο. Ἄλλά δέν πρόκειται οὔτε νά τ' ἀναμνησκάσω, οὔτε νά τά ἐπιμηκύνω γιά νά τά συγχρονίσω. Ἀνώφελο, ἄλλωστε, θά ἦταν, γιατί δέν ἔχει πάρει ἀκόμα ἡ ἐξέλιξις τοὺς τελειωτικὸν σχῆμα, πού θά ἐπέτρεπε νεώτερῇ τῆς ἀξιολόγησι. Γιά τοὺς λόγους αὐτοὺς θά περιοριστῶ στήν ἐπιλογή ὠρισμένων αἰώνων, κατά τή γνώμη μου, θεμελιωδῶν καί ἀναλλοιώτων ἀξιών, πού διέπουν τό ποιητικὸν δαιμόνιον καί τό καθιστοῦν οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Γιατί αὐτές ἀκριβῶς οἱ αἰώνιες ἀξίες τῆς γενέσεως, τῆς ὑφῆς καί τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἶναι ἐκεῖνες, πού, ὅπως δέν ἔπρεπε, ἀχρηστεύονται στήν ἐποχὴ μας, ἢ, ἐπιεικέστερα, ἀμφισβητοῦνται καί παραμερίζονται, ὥστε καί τό χρέος τοῦ ποιητῆ πρὸς τήν τέχνην του καί πρὸς τήν ἀποστολήν του νά συγγέεται.

Στό ἐρώτημα: «Τί εἶναι ποίησι;», πού ἐξακολουθεῖ νά τίθεται συχνά καί δέ θά πάφῃ ποτέ ν' ἀπασχολῇ τοὺς στοχαστικούς, νομίζω ὅτι θά μπορούσε νά δοθοῦν σάν εἶδος ἀπαντήσεως τά ἐρωτήματα: «Τί εἶναι ψυχὴ;», «Τί εἶναι μεταφυσική ἀνάγκη;». Εἰς τί ἀκριβῶς συνίστανται αὐτές οἱ πνευματικές δυνάμεις, πού εἶναι ἀσώματες, αὔλες κι ὅμως κυβερνοῦν πρόσωπα καί πράγματα; μοιρώνουν ἄτομα καί σύνολα; προσδιορίζουν

στιγμές φευγαλέες και καταστάσεις αιωνόβιες; Ποιός ἄραγε εἶναι ὁ χώρος και ὁ πόρος τοῦ ἀχανοῦς ἐσωτερικοῦ κόσμου, πού δίνει ἐκ βαθέων τήν ὠραιότερη χροιά και τήν ὑψηλότερη σημασία και τή γλυκύτερη γεῦσι σ' ὅλα τοῦ ἐπιστητοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τά φαινόμενα; Πῶς πλαστοურγεῖται ὁ ἀόρατος ἐκεῖνος χρυσός κρίκος, ὁ ἀσφυρήλατος, ὁ ἀχειροποίητος, πού συνδέει, μόνον αὐτός, τόν Ἄνθρωπο μέ τό περιβάλλον, μέ τόν ὀρίζοντα, μέ τό σύμπαν, μέ τό Θεό — και πρῶτα-πρῶτα μέ τόν ἄλλον, τόν πλησίον του, Ἄνθρωπο; Πόσες βαθύρριζες ἀπορίες! Πόσα εὐάνθιστα ἐρωτηματικά!

Ἄν εἶναι ἡ ζωή τόσον ὠραία γιά ὅλα ἐμᾶς τά ἔμφυχα ὄντα, κατά μέγα μέρος τοῦτο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι εἶναι κατάσπαρτη, ὅπως τό ἀνοιξιότικο λιβάδι ἀπό τά πολύχρωμα ἀγριολούλουδα, εἶναι κατάσπαρτη και αὐτή ὅλη ἀπό ἓνα πλῆθος ἐρωτηματικά και θαυμαστικά. Ἐρωτηματικά χωρίς ἀπάντησι. Θαυμαστικά χωρίς ἐξήγησι. Ἀλλοίμονο στήν Ἄνθρωπότητα ἄν ἔλθῃ ποτέ ὦρα πού θά λάβουν σαφή, ἐξαντλητική ἀπάντησι ὅλα τά ἐρωτηματικά της! Ἀλλοίμονό της ἄν κάποτε δέν θά βρῖσκη πιά πρόσφορο ἔδαφος νά φυτέψῃ αὐθόρμητα ἡ Ἄνθρωπότητα τά κυπρισσάκια τῶν θαυμαστικῶν της! Ὅλα μαζί τά ἄλλα σημεῖα τῆς στίξεως, δέν ἔχουν στό γλαφυρό κείμενο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς τήν ἀξία πού ἔχουν τά ἐρωτηματικά και τά θαυμαστικά! Γιά νά πλαισιώνω τήν εἰκόνα μου, θέλω νά διευκρινίσω ὅτι, γενικώτερα, δέν βλέπω τήν παράγραφο τῆς ζωῆς τοῦ καθενός μας ν' ἀρχίζει μέ μιᾶ παῦλα και νά τελειώνῃ μέ μιᾶ τελεία. Βλέπω σά λίκνο τῆς ζωῆς — τό ροδοπέταλο τῆς καμπύλης τοῦ ἐρωτηματικοῦ. Βλέπω σάν τέρμα της — τήν εὐθυτενή τοῦ θαυμαστικοῦ κατακόρυφο...

Ἐκεῖ ἀνάμεσα στό «τί εἶναι ψυχή;» και στό «τί εἶναι μεταφυσική ἀνάγκη;», ἐκεῖ ἀνάμεσα πού πέφτει και γονιμοποιεῖται ὁ σπόρος τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, ἐκεῖ βλασταίνει και τῆς ποιήσεως τό ἐρωτηματικό.

«Δέν μπορεῖ ν' ἀνθέξῃ πολλήν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος», πιστοποιεῖ ὁ Ἑλιστ. Ἐρωτῶ: Ποιός θά τοῦ μετριάσῃ, ποιός θά τοῦ ἀποσεισῇ τό ἀβάσταχτο αὐτό βάρος τοῦ πραγματικοῦ; Τό ἴδιο, μέ ἄλλα λόγια, πρᾶγμα βεβαιώνει και ὁ Πῶλ Βαλερύ: «Στόν ἄνθρωπο λείπει, ἔχει γράφει, αὐτό πού δέν ὑπάρχει». Και ρωτᾷ: «Ποιός θά τοῦ τό προσφέρῃ;» Ἀπαντῶ: «Ἡ Ποίησι!». «Ἡ πηγὴ πού ξανακάνει δέν εἶναι μῦθος!», μᾶς λέγει ὁ Σίλλερ. «Ὀνομάζεται ποίησι!». Αὐτή εἶναι ἡ μάγισσα, προσθέτω, πού παίρνει τήν ἀνυπαρξία και τήν κάνει ὑπαρξί. Παίρνει τήν ὑπαρξί και τήν κάνει ἀνυπαρξία. Παίρνει τό Μηδέν και τό κάνει Πᾶν. Παίρνει τό Πᾶν και τό κάνει Μηδέν. Ἀλλά τό παραδοξότερο εἶναι ὅτι τά

συμπλέκει μεταξύ τους κατά τρόπο πού βλέπεις τάχα τό πᾶν διά μέσου τοῦ μηδενός καί τό μηδέν διά μέσου τοῦ παντός. Κατά τρόπο πού θαυμάζεις τό πᾶν ὡς μηδέν καί τό μηδέν ὡς πᾶν. Ἀμφοτέρα δέ σάν ἀξειδιάλυτο ὄνειρο μέ τόσην ὁμως ἐπάρκεια μαγείας ὥστε νά προσδοκᾶς σάν βέβαιη τήν ἐπαλήθευσί του.

«Συνταιριάζει τ' ἀταιρίαστα», γράφει ὁ Ἑλλην ποιητής. «Παντρεύει μέ τρόπο αὐθάδη ὀργανισμούς πού ἀπέχουν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο καί πού κανεῖς δέν θά ὄνειρευόταν νά τούς κάμη ζευγάρι», γράφει ὁ Γάλλος ποιητής.

Ἡ πρωτοδημιουργία γέφυρα, πού ὕψωσεν αὐτόματα τό τόξο της γιά νά ἐνώση τάχα τόν φυσικό μέ τό μεταφυσικό κόσμο, ἦταν ἡ ποίησι. Γέφυρα στερεωμένη —δηλαδή ἀστερέωτη— κι ἀπό τίς δυό μεριές στό χάος, χτισμένη μόνο μέ τίς ἀνταύγειες, θαρρεῖς, ἀφανοῦς οὐράνιου τόξου. Γέφυρα ἀσχεδιάστη, ἀμαστόρευτη, ἀπαράληπτη, ἀφρούρητη. Γέφυρα ἄγουσα ἀπό τή γῆ τοῦ ὄνειρου στόν οὐρανό τῆς μαγείας. Ποίησι ἦταν ἡ παρθενική ἀνασκήρτησι τῆς ἐνδόμυχης μεταφυσικῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πρῶτος ἀνεξήγητος κραδασμός τοῦ συναισθηματικοῦ του. Ἡ πρώτη ἀναζήτησι τοῦ Θεοῦ. Ἡ πρώτη του ἀνάτασι πρὸς τό Ἀπόλυτο. Τό πρῶτο του Βῆμα πρὸς τήν ἔρευνα, τή γνωριμία καί τήν προσέγγισι τοῦ παράλογου.

Στήν ποιητική συγκίνησι, στήν ποιητική ἔκφρασι ὀφειλομε ἀπό γενέσεως κόσμου ἕως σήμερα τήν τάσι πρὸς τό Ἀπόλυτο καί τήν ἀπόδρασι πρὸς αὐτό.

Ἡ θρησκευτική πίστι ξεσήκωσε τά δυσδιάκριτα χνάρια τῆς ποιητικῆς φυγῆς πρὸς τό ἄγνωστο, γιά νά χαράξῃ περίπου ἐπάνω σ' αὐτά τή δική της γέφυρα. Πού εἶναι γέφυρα στερεωμένη στήν κατάνυξι καί στό δέος. Γέφυρα βαθυθέμελη, περιφρούρητη, θεσμοθετημένη. Γέφυρα μετάγουσα ἀπό τή γῆ τοῦ πόνου στόν οὐρανό τῆς κρίσεως.

Ἄπειρες ἀκούγονται οἱ φανερές φωνές τοῦ φυσικοῦ «Εἶναι». Μοναδική ἡ ποίησι μυστική φωνή τοῦ μεταφυσικοῦ «Ἐπέκεινα». Συνθέτει ὅλες τίς ἄλλες φυσικές φωνές σέ μία. Καί πάλιν αὐτή ἡ μία δική της φωνή δέν μοιάζει νά εἶναι, θαρρεῖς, ἐκ τοῦ κόσμου τούτου!

«Ἡ ποίησι, εἶπεν ὁ Τολστόϊ, εἶναι τό μεγαλύτερο μετά τήν ὁμιλία δῶρο τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο». «Εἶναι ἡ μητρική γλῶσσα τῆς ἀνθρωπότητος», εἶπεν ὁ Χάμαν. «Τί εἶναι ποίησι; Νά κάνης ἕνα μαργαριτάρι ἀπό ἕνα δάκρυ!» ἔγραφεν ὁ Μυσσέ. «Μοῦ δίνεις τόν πηλό καί, νά, τόν κᾶνω χρυσάφι», τραγουδοῦσε ὁ Μπωντλαίρ. «Ἡ ποίησι εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους!» ἀναφωνεῖ ὁ Ἰσλανδός, Βραβεῖο Νόμπελ, Λάξ-

νες. Κι ὁ Ζάν Κοκτώ: «Ἡ ποίησι δέν θά ἦταν τίποτε ἄν δέν ἦταν τό πᾶν!».

Μεγάλης ὀλκῆς ποιητές, κριτικοί καί φιλόσοφοι, αὐτοί πού ἀκούσατε καί πολλοί ἄλλοι ἀκόμα, ἀρχαῖοι, παλαιοί καί νεώτεροι, προσπάθησαν νά συλλάβουν καί νά προσδιορίσουν τήν ὕψή, τήν ἔννοια, τή μαγική ἐπενέργεια τῆς ποιήσεως. Μά ἐκεῖνη ξέφυγε, ξεφεύγει, θά ξεφεύγη ἀπό ὅλους... Εἶναι ἡ ἀσύλληπτη χρυσαλλίδα τοῦ ὑπεραισθητοῦ καί τοῦ ὑπερνοητοῦ! Ἡ ἀραχνοῦφαντη ἀπόχη πού θά τήν συλλάβῃ δέν ἔχει ἀκόμα ἐφευρεθῆ!

Ἄς ἀφήσουμε τήν ποίησι στά ὕψη της γιά νά πλησιάσουμε τόν ποιητή:

«Ὁ ποιητής ἀναδημιουργεῖ τό Σύμπαν», ἔγραφεν ὁ Ἄντρέ Μωρούα. «Ὁ ποιητής εἶναι ὁ ἄνθρωπος στήν ὀλότητά του», ἔγραφεν ὁ Σοπενάουερ. Καί πρόσθετε: «Ἐκεῖνο πού προσφέρει ὁ ποιητής εἶναι ἡ ἀνθρωπότης ὀλόκληρη ἕως τά μύχια βάρθης».

Αἶ, ποιητή! Νά εἶσαι ὁ μύστης, ὁ λειτουργός, ὁ ἱεροφάντης ἑνός τόσον ὕψηλοῦ Μυστηρίου δέν εἶναι καθόλου μικρό προνόμιο. Ὅσο πιό βαρύτιμη ὁμως εἶναι ἡ σφραγίδα δωρεᾶς πού ἔλαβες ἄνωθεν, τόσο πιό βαρύμοχθο εἶναι τό ποιητικό σου χρέος ἐδῶ κάτω στή ζωή. Μπορεῖ νά εἶσαι —καί πρέπει νά εἶσαι— τό πιό ἐλεύθερο πλάσμα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἀλλά δέν εἶσαι χωρίς χρέος! Μπορεῖ νά εἶσαι ὁ πιό αὐτόνομος κυρίαρχος. Ἀλλά δέν εἶσαι χωρίς εὐθύνη!

Ἰψώσου, ποιητή, κατακόρυφα ἕως τήν ὑπέρτατη κατανόησι τοῦ χρέους σου. Ἀπλώσου ἕως τήν εὐρύτατη συναίσθησι τῆς εὐθύνης σου.

«Ἄχ, ποιητή! ἐσύ πιό ἀδύνατε κ' ἐσύ πιό δυνατέ μέσ στούς ἀνθρώπους!» εἶχεν ἀναφωνήσει ἡ Σέλμα Λάγκερλεφ. Προσπάθησε, ποιητή, μέ τίμια πίστι, μέ γνήσιο ἐνθουσιασμό, προσπάθησε νά ἀναδημιουργῆς μέ τήν ἀδυναμία σου, πού εἶναι ἡ πονεμένη σου εὐαισθησία, μέ τή δύναμί σου, πού εἶναι ἡ ἐνθεή σου ἔμπνευσι. Προσπάθησε καί μέ τίς δύο αὐτές ιδιότητες ἀνταμωμένες, ἑναρμονισμένες, προσπάθησε νά ἀναδημιουργῆς τόν ὑπεραισθητό παράδεισο τῆς ζωῆς. Τῆς παρούσης ζωῆς. Δίνε στούς πονεμένους παρηγοριά. Δεῖχνε στούς κοντόφθαλμους ὁμορφιά! Ζωντάνευε τά ἰδανικά! Ἐξευγένιζε τούς πόθους! Ἀναπτέρωνε τή χαρά τῆς ζωῆς! Πίστεφε ὅτι ὑπηρετεῖς ἔτσι τήν καθαρή Ἀλήθεια, τήν μόνη αὐταπόδειχτη Ἀλήθεια! πού εἶναι ἡ Ὁμορφιά!

Καμμιά εὐνοια τῶν Θεῶν πρός τούς ἀνθρώπους δέν εἶναι πολυτιμότερη ἀπό τό δῶρο τῶν ὕψηλῶν ἰδεῶν καί τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων. Καί στήν ὑπερούσια περιοχὴ τοῦ δώρου τούτου, καμμιά ἄλλη, ἀνθρώπινη δε-

ξιότητα δεν αποκορυφώνει τήν αξία του ὅσο ἡ ἔκφρασι τοῦ αἰσθήματος μέ ἀρμονία, μέ γοητεία. Ὅσο τό ζωντάνεμα τῆς Ἰδέας μέ τρόπο τέτοιον ὥστε καί τοῦ φυσικοῦ κόσμου νά γίνη ἐνέργεια καί τοῦ μεταφυσικοῦ νά παραμείνη πνοή.

Αὐτά τά ἐξαιρέτα δῶρα σοῦ προσφέρονται, ποιητή!

Σοῦ προσφέρονται προνομιακά. Ὅχι στό νοῦ, ἀλλά στήν ψυχή. Ὅχι μέ τή μαθητεία, ἀλλά μέ τήν ἔμπνευσι.

Προκύπτει, νομίζω, ἀφ' ἑαυτοῦ σάν θεμελιῶδες ποιητικό χρέος τοῦτο: Νά σέβεται ὁ ποιητής ὡς τό sacrosanto τῆς πνευματικῆς του λειτουργίας, τήν ἔμπνευσι! Νά πιστεύη ὅτι ὑπάρχει σάν ποιητής μόνον ὅταν ὑπάρχη ἐκείνη. Ὅτι δέν ὑπάρχει κἄν ὅταν δέν ὑπάρχη κι αὐτή. Ἡ ἐπίκτητη παιδεία θά τοῦ προσθέσῃ πολλά. Ἡ βιωμένη πείρα περισσότερα. Ἡ ὠριμότητά του θά τόν μεσώσῃ. Ἡ λογική γνώση θά τοῦ ὀργανώσῃ τή διαισθητική γνώση. Ἄλλ' ἄν ὅλοι αὐτοί οἱ ἐπιπρόσθετοι ἐμπλουτισμοί τοῦ φθείρουν τήν παρθενικότητα τῆς ἐμπνεύσεως, τοῦ περιορίσουν τήν ἐλεύθερη κυριαρχία της, ζημιά κι ὄχι ὠφέλεια θά τοῦ προσπορίσουν. Ἄς προσπαθῆσῃ νά μήν συγκατοικήσῃν στό ἴδιο διαμέρισμα ἡ παιδεία μέ τήν ἔμπνευσι! Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ἔμπνευσις καί ἡ ἔμπνευσις ἦν πρὸς τόν ποιητήν καί ποιητής εἶναι ἡ ἔμπνευσις! Δέν λατρεύεται ὁ Ἀπόλλων μέ τή Λογική. Λατρεύεται μέ τόν Οἶστρο! Δέν ἀνεβαίνεται ὁ Παρνασσός μέ τέθριππον ἄρμα. Ἀνεβαίνεται μόνον μέ τόν Πήγασσο. Δανεῖζει, κατά τόν Παλαμᾶ, ἡ Ἀθηνᾶ στόν Ἀπόλλωνα χρυσό χαλινάρι γιά νά μήν παραστρατίξῃ ἐπικίνδυνα ὁ Πήγασσος ἀπό τούς ἀχανεῖς ὀρίζοντες τοῦ ὑπερλογικοῦ καί τοῦ ἐξωλογικοῦ στίς κακοτράχαλες γκρεμίλες τοῦ παράλογου. Ραδιενέργεια ἐκπέμπεται ἀπό τά ἀνεξερεύνητα βάθη τοῦ ὑποσυνείδητου, ἀπό τά δυσθεώρητα ὕψη τοῦ ὑπερσυνείδητου. Ὁ ἀτομικός ἀντιδραστήρας, — γιά νά συγχρονισθοῦμε περισσότερο— πού δίνει φῶς καί κίνησι, ἔναρξι καί ἀποτέλεσμα στήν ποιητική δημιουργία εἶναι ἀμηχανοποίητος. Τόν θέτει σέ λειτουργία ἡ ὑπέρτατη Ἀρχή, ἡ Αὐταρχή τῆς Ζωῆς. Ποιά εἶναι; Μπορεῖ νά εἶναι τό Πνεῦμα. Μπορεῖ καί μιά σταγόνα ὕδρογόνου. Μπορεῖ νά εἶναι τῆς Ὑλης τά ἔνζυμα, ἀλλά μπορεῖ καί τά ἄζυμα τῆς Ἀντι-ἕλης! Μόνον ἡ Γένεσις ξέρει τό μυστικό. Ἀλλά τό μυστικό τῆς Γενέσεως ποιός τό ξέρει;...

Εἶναι τόσον αὐτονόητο, κι ὁμως τώρα τελευταῖα τόσον ἀπολησμονημένο, ὥστε νά χρειάζεται ὑπόμνησι κραυγαλέα, ὅτι ὁ ἐφέστιος Θεός τοῦ ποιητικοῦ βασιλείου εἶναι ἡ ἔμπνευσι. Χωρίς τήν ἐπιφοίτησί της ἄς μή βάλῃ ποτέ τά δάχτυλά του ὁ ποιητής στίς χορδές τῆς λύρας του!... Ἡ ὥρα τῆς μυσταγωγίας δέν θά ἔχῃ σημάνει! Ἡ ἔμπνευσι κι ὄχι ἡ σκέψι θά

σοῦ προσκομίσουν, ποιητή, τὰ Τίμια Δῶρα. Καί τὰ τίμια δῶρα δέν εἶναι θέματα, εἶναι μηνύματα. «Ἐγκύμονας τήν ψυχήν» κι ὄχι «ἐγκύμονας τόν νοῦν» ἤθελε τούς ποιητές ὁ Πλάτων. «Θείαν μανίαν» κι ὄχι ψυχρή σκέψι, ἐνθουσιασμό καί ὄχι λογική, τούς καταλόγιζε. Σέ σημεῖο πού ν' αὐτοσχεδιάζουν κι ὄχι νά συνθέτουν. «Μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδά», ἔλεγε κι ὁ Αἰσχύλος. «Μαντεύεο, Μοῦσα, προφατεύσω δ' ἐγώ», παρακαλοῦσε ὁ Πίνδαρος. «Ποιός γνωρίζει τόν ἀληθινό συγγραφέα τῶν ἔργων ἑνός ποιητή; Κανείς! Οὔτε αὐτός ὁ ἴδιος!» εἶχεν εἰπῆ ὁ Ζάν Κοκτώ στό λόγο τῆς ὑποδοχῆς του στή Γαλλική Ἀκαδημία.

Καί πραγματικά, πόσες φορές ὁ ἀληθινός ποιητής, ἀδιάφορο ἂν μεγάλος, μέτριος ἢ μικρός, γνήσιος καί τίμιος ὅμως, πόσες φορές γράφει ὀλόκληρα ποιήματα πού δέν πρόλαβε κάν νά τούς σκεφθῆ οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος; Οὔτε μιά κάποια σπονδυλική στήλη, πού, ὅπως ἔγραφεν ὁ Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ, πρέπει νά ἔχη μέσα του κάθε ποίημα γιά νά διασφαλίζεται ἡ ἐνότητά του. Τόν θωπεύει μόνον τόν ποιητή ἀνάλαφρα ἡ Ἰδέα στό μέτωπο καί κάποιος ἀόρατος Ἄλλος τοῦ ὑπαγορεύει ψιθυριστά στίχους - τόσους στίχους, τόσους ὠραίους στίχους! Ἕνα ὀλόκληρο, ἄρτιο ποίημα!... Καί μήν ἀπατώμεθα! Αὐτά τὰ πηγαῖα, τὰ αὐθόρμητα, τὰ «καθ' ὑπαγόρευσιν» τῆς ἐμπνεύσεως ποιήματα εἶναι τὰ ζωντανότερα, τὰ ὑγιέστερα, τὰ μακροβιώτερα. Δέν ὑπάρχει πιό εὐφρόσυνη, πιό ἱκανοποιητική στιγμή γιά τό δημιουργό ἀπό ἐκείνη, πού μιά θαυμαστή παρθεναγονία γεννᾷ, σάν ἀναπάντεχα, σάν ἀπίστευτα καί γι' αὐτόν τόν ἴδιο ἀκόμα, ἕνα ἀκέραιο, ἀρτιμελές πλάσμα φαντασίας, πού τό ἀποθέτει σάν ἔχθετο στό χέρια του καί τοῦ λέει: Εἶναι δικό σου! Ἐπιμελήσου το!

Ἐνθυμοῦμαι κάποιους ὠραίους ἀφορισμούς τοῦ Μπωντλαίρ. Ἀποσπῶ μερικές ἐπιγραμματικές φράσεις του: «Admirables heures», «névritables fêtes du cerveau». Μεταφράζω: «Θαυμάσιες ὥρες!». «Ἀληθινές γιορτές τοῦ πνεύματος!». «Ἀτμόσφαιρα μεγάλων ἡμερῶν». «Καταστάσεις τῆς ψυχῆς σχεδόν ὑπερφυσικές». «Ἐξαιρετες αἰσθήσεις». «καταστάσεις ὑγείας ποιητικές, τόσο σπάνιες καί τόσο πολύτιμες, πού θά μπορούσε ἀληθινά νά θεωρηθοῦν σάν ἐξωτερικές χάριτες πρὸς τόν ἄνθρωπο καί σάν εὐαγγελισμοί».

Τόσο παραδεισιακή εἶναι ἡ ὦρα, ἡ στιγμή, ἡ Stimmung τῆς ἐμπνεύσεως. Τόσο μεθυστική. Ἀκόμα καί τὰ πιό λυπητερά, τὰ πιό σπαραχτικά ποιήματα τὰ γράφει κανείς μέ χαρά. Ὡραῖα τό ἐξομολογεῖται ὁ Ζερμαῖν Μπωμόν: «Γράφω τὰ τραγούδια μου ἐν χαρᾷ. Γιατί τό νά ἐκφράσης τή θλίψι σου, ὅπως θά ἤθελες νά τήν ἐκφράσης, εἶναι μιά χαρά».

Καί πιό ἀξιοθαύμαστο ἴσως εἶναι ὅτι τίς περισσότερες φορές ἡ

ἐμπνευσι, ὅπως εἰσβάλλει κυριαρχικά, ἐπιταχτικά στή βούλησι καί στή συνειδήσι, δέν ἐγκαθιστᾶ σ' αὐτές μόνο τήν ἰδέα τοῦ ποιήματος ἀλλά καί τή μορφή τῆς ἐκφράσεώς του. Ἰδέα καί μορφή ἀναβλύζουν μαζί ἀπό τήν ἴδια μυστηριακή πηγή. Καί εἶναι ἄφατη ἡ ἀγαλλίασι πού δοκιμάζει ὁ ποιητής, ὅταν τήν πρώτη στροφή, πολλές φορές μέ περίπλοκα πλεγμένη μέτρα, τήν ἀκολουθοῦν μέ ἀκώλυτη εὐροια, πανομοιότυπες στή μορφή, οἱ ἐπόμενες στροφές.

Πολλές φορές, στίς εὐτυχέστερες δημιουργικές στιγμές τό ποίημα βγαίνει ἄρτιο τόσο, πού δέν ἐπιδέχεται καμμιά διόρθωσι. Πηγαίνοντας νά τό βελτιώσης συμβαίνει καί νά τό βλάψης. Τίς περισσότερες ὁμως φορές, ὅπως κάθε ἔργο ἀνθρώπινο, θέλει κι αὐτό ἐπιμελές ξανακοίταγμα, θέλει προσεχτική περιποίηση, θέλει ἐντελέχεια. Ἐδῶ ὑπείσέρχεται ὁ Νοῦς, ἡ ὑπέρτατη Ἀρχή, πού ἔχει τό βασιλικό κύρος νά διατάξῃ ἔλεγχο. Ἐδῶ προσέρχεται σάν βασιλίσσά του ἡ ἄγρυπνη συγκίνησι, πού ἔχει τήν ἐξουσιοδότησι νά ἐπανεξετάσῃ τοῦς ἀυθόρμητους κραδασμούς της.

Μά καί σ' αὐτήν τήν περίπτωσι, τό «χτένισμα» τοῦ ποιήματος, ὅπως τό λέμε στή λογοτεχνική μας Ἀργκό, πρέπει νά γίνεται ὄχι ὅποιανδήποτε ἀνόρεχτην ὥρα, ἀλλά πάλι σ' εὐδιάθετην ὥρα ἐμπνεύσεως. Ἐμπνευσι ἐπικαλεῖται καί γιά τήν τεχνική του ὁ εὐσυνειδήτος τεχνίτης. Πάθος τήν κάνει. Θυσία τήν κάνει. Τότε μόνον ὀλοκληρώνεται, τότε μόνον δικαιώνεται στό μεγάλο κριτήριο τῆς Τέχνης.

Στό σημεῖο αὐτό ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ν' ἀνοιξῶ μιᾶ μικρή παρένθεσι, πού θέλω νά ἐλπίζω ὅτι δέν θά σᾶς εἶναι δυσάρεστη. Ὅσον κι ἄν παρήλθεν ἀνεπιστρεπτεῖ ὁ καιρός τῶν ραφιδῶν, ἔχω πάντοτε τή γνώμη ὅτι χρέος τοῦ κάθε ποιητῆ εἶναι νά ἔρχεται, ὅσο μπορεῖ, σέ συχνότερη προσωπική ἐπαφή μέ τοῦς ἄλλους. Ἀπό τήν ἐπικοινωνία αὐτή μόνον ὠφέλεια θ' ἀποκομίσουν κι αὐτός κ' ἐκεῖνοι. Παλαιότερα καί «ὁ Παρνασσός» καί ἡ «Ἐνωσις Συντακτῶν» ὠργάνωναν λογοτεχνικές βραδυές, ὅπου ἀπήγγειλαν ποιήματά τους οἱ ἴδιοι οἱ ποιητές. Πολλές φορές οἱ συγκεντρώσεις αὐτές ἦσαν καί μέ εἰσιτήριο. Τά ἀκροατήρια ἦσαν πάντοτε πολυπληθῆ. Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι πολυπληθῆ θά εἶναι καί τώρα ἄν ἐπαληφθοῦν οἱ ὠραῖες πρωτοβουλίες.

Συνεπῆς πρός ὅσα ὑποστηρίζω θά σᾶς ἀπαγγείλω δύο ποιήματά μου, ἓνα ἀπό τά παλαιότερα καί δύο ἀπό τά πρόσφατα. Θέλω νά σᾶς βεβαιώσω ὅτι καί τά δύο εἶναι ἀπό ἐκεῖνα πού εἶχαν ἀναβλύσει αὐθόρμητα, αὐτάγγελτα, τόσο πού ἔμοιαζε ὡσάν νά τά υἱοθέτησα ἐκ τῶν ὑστέρων κι ὄχι ὡσάν ἐγώ νά τά πρωτογέννησα:

Ἀπό τή συλλογή «Εἰρμός»: «Τό Καράβι τῆς Ἐλπίδας»

Ἦλα μας τά καράβια πίσω γυρίσανε.
Σπασμένα τά κατάρτια, σχισμένα τά πανιά.
Ἦρθαν ἀπό τή Σμύρνη κι ἀπό τά Μουντανιά.

Φέραν τῶν ἐκκλησιῶν μας τά δισκοπότηρα.
Παιδιά, γυναῖκες, γέρους — γένος Γραικῶν πολύ.
Τίς ρίζες τῆς Φυλῆς μας ἀπ' τήν Ἀνατολή.

Μά ἓνα καράβι μαῦρο πίσω δέ γύρισε.
Ποιούς κάβους ἀρμενίζει, ποιὰ πέλαγα περνᾷ
καί πουθενά δέ βγαίνει, δέ φτάνει πουθενά;

Χρόνια τό καρτεροῦμε καί χρόνια πέρασαν.
Δέν τό εἶδε μήτε ναύτης, μήτε θαλασσαετός,
μήτ' ἐρημίτης φάρος, μήτ' ἄστρο τῆς νυχτός!

Τάχα νά 'χη βουλιάξει! Τάχα νά στοίχειωσε;
Δέ θά ξανάρθη τάχα στήν πατρική του ἀχτή;
Ὡϊμέ! κ' ἔχει φορτώσει τό πιό ἀκριβό φορτί...

Ἦλα τά χάσαμε, ὄλα! Καί μόνο φόρτωσε
τό πιό στερνό καράβι τήν ὥρα τοῦ χαμοῦ,
φόρτωσε τήν ἐλπίδα τοῦ ξαναγυρισμοῦ!

Ἦλα, χρυσό καράβι, ἔλα ξεφόρτωσε!
Δός μας τό θησαυρό σου — κι ἄνοιξε τά πανιά
ὀλόϊσα γιά τή Σμύρνη καί γιά τά Μουντανιά!

Τήν τελευταία μου συλλογή «Τίμια Δῶρα» χαρακτήρισαν ἤδη οἱ κριτικοί σάν νοσταλγική. Δέν ξέρω κανένα λυρικό ποιητή πού νά μὴν εἶναι νοσταλγός. Θά θυμηθῶ πάλι τόν Μπωντλαίρ: «Κάθε λυρικός ποιητής, γράφει, ἀπό τήν ἴδια τή φύσι του, ἐνεργεῖ μοιραῖα μιάν ἐπιστροφή πρὸς τή χαμένη Ἐδέμ». Καί χαμένη Ἐδέμ ἐννοεῖ τά παιδικά μας χρόνια. Ἄλλος ὁ λόγος ἄν, ὅπως γράφει ὁ Ζοζέφ Κάσελ, «ὅταν ξαναβρίσκη κανεὶς ἓναν χαμένο παράδεισο, παύει νά εἶναι χαμένος, ἀλλά δέν εἶναι πιά παράδεισος».

Ἀπό τὰ «Τίμια Δῶρα» θά σᾶς πῶ τό πράγματι νοσταλγικό «Θαλασσινό Μπαλκόνι» :

Ἄ, χρόνια πού εἶχα νά βρεθῶ σ' ἓνα μπαλκόνι
πού τό δροσίζει ἀπάρθενος θαλασσινός μαΐστρος,
τήν ὄψη σου τοῦ φεγγαριοῦ τό φῶς νά ἐξαυλώνη
καί τήν ψυχή μου ἀνάφτερος νά συνεπαίρνη ὁ οἶστρος!

Νά σοῦ κρατῶ ἀναμπιστευτά τά εὐαίσθητά σου χέρια, νά σέ
κοιτάζω ἀθάμπωτος στά ἐκστατικά σου μάτια
καί νά μιλάμε ἀμίλητα μονάχα γιά τ' ἀστέρια
ψηλά στοῦ Ἀπείρου καθιστοί τά πρῶτα σκαλοπάτια...

Ἄ, χρόνια πού εἶχα νά βρεθῶ στ' ὠραῖο αὐτό μπαλκόνι
νουχτοφρουρός ξαρμάτωτος τῶν κοιμισμένων κάστρων,
σεργιανιστής τῶν οὐρανῶν, χαμένος μέσ στή σκόνη
πού ὑφώνεται ἀπ' τό πέρασμα κι ἀπ' τή φθορά τῶν ἄστρων.

Νά βλέπω αὐτή μας ἡ μικρή νά γίνεται εὐκαιρία,
ἀπό φτερούγισμα φυγῆς καί λύτρωση λησμονίας,
θρύλος νά γίνεται ἄφωνος, ἀλάλητη ἱστορία
ἐνός ἀνέκφραστου ἔρωτα καί μιᾶς θυσίας αἰώνιας...

Ἄ, χρόνια πού εἶχα νά βρεθῶ ἔξω ἀπ' τόν κόσμο ἐτοῦτο
συνεπαρμένος ὄνειρο, ἀποσταγμένος πνέμα,
τῆς τρυφερότης μου ἄσωτα νά σπαταλῶ τόν πλοῦτο καί νά
'ναι ἡ σάρκα μου ἄνεμος, φῶς ἐκ φωτός τό αἶμα!

Ἐνα τρίτο, μόνο ἀκόμα, θά σᾶς ἀπαγγεῖλω ποιήμά μου ἀπό τή συλλογή «Τίμια Δῶρα» κι αὐτό:

Τά Τσαρούχια μου

Τα τσαρουχάκια βρέστε μου πού φόραγα μικρός,
νά τά φορέσω βιαστικά νά τρέξω στά σοκάκια
καί, λησμονώντας τί μοῦ λέει ὁ χρόνος ὁ πικρός,
νά παίξω ἀμέριμνο παιδί μέ τ' ἄλλα τά παιδάκια.

*Πῶς μίκρηναν! Πῶς στένεφαν! Ξεφεύγω ἀπ' τὰ παιδιά
καί νοσταλγῶ τίς λεβεντιές τῶν εὐσταλῶν μου χρόνων.
Τ' ἄλλα τσαρούχια φέρτε μου! Ἐκεῖνα ἦταν φαρδιά.
Τέσσερα χρόνια τὰ 'λειωνα Λοχίας τῶν Εὐζώνων...*

*Τὰ βάζω-ξαναγίνομαι ἀνάφτερος τσολιάς.
Καί πέτομαι, Πατρίδα μου, στά σύνορά σου πάλι,
ἕνας κ' ἐγώ ἀπ' τούς ζωντανούς μιᾶς ἐποχῆς παλιᾶς
πού ἀσώτευε τό σφρίγος της νά λάμψης πιό μεγάλη.*

*Γενιά μου μεγαλόπραχτη, τό πάθος τό ἱερό
πάππου-προσπάππου σταλαχτό βαθιά ἢ ψυχὴ σου ὅπου 'χει
ἄχ, νά τό στάλαζες κ' ἐσύ πολύ τό λαχταρῶ
στὶς νέες γενιές πού δέ φοροῦν, μικρά παιδιά, τσαρούχι!*

Ἄνάλογη μέ τόν ποιητὴ διάθεσι, ἐκεῖνος σάν πομπός, αὐτός σάν δέ-
χτης, πρέπει νά ἔχη κάθε φορά κι ὅποιος ἀκούση τό ποίημα κι ὅποιος τό
διαβάση. Τῆ διάθεσι αὐτὴ θά μεταδώση, βέβαια, —πρέπει νά
μεταδώση— ὁ ποιητής. Κύριο ὠφέλιμο ἔργο του εἶναι αὐτό ἀκριβῶς:
Νά δημιουργῆ κάθε φορά ψυχικὲς καταστάσεις. Ἄν δέ τό ἐπιτύχη δέ
μπορεῖ νά προκαλέση τὴ μέθεξι τοῦ ἀκροατῆ, τοῦ ἀναγνώστη. Καί χω-
ρίς τὴν ψυχικὴ μέθεξι τῶν τρίτων τό συγκλονιστικὸ βραχυκύκλωμα, πού
ὀλοκληρώνει τὴν ἀξία τῆς ποιητικῆς προσφορᾶς, δέν συντελεῖται. Μέθε-
ξι δέν σημαίνει οὔτε μύησι σέ θεωρίες, οὔτε προσηλυτισμὸ σέ ἰδεολογίες.
Σημαίνει ἀπλά καὶ μόνο δημιουργία ψυχικῆς καταστάσεως. Ἀπ' αὐτὴν
θά βγῆ γιὰ τόν καθένα τό πιό ταιριαστό του ὄφελος.

Δέ συμφωνῶ μέ τόν ποιητικὸ ἀσκητισμὸ τῶν ἐρημητικῶν, οὔτε μέ τό
ὑπερνέφελο κούρνιασμα τῶν συρρεαλιστῶν. Δέ συμφωνῶ γενικὰ μέ τό
νέο ἀκαδημαϊσμὸ τῆς ἀναρχίας, πού φιλοδόξησε νά διαδεχθῆ τόν παλαιὸ
ἀκαδημαϊσμὸ τῆς πειθαρχίας. Δέ συμφωνῶ μέ τὴ σημερινὴ ἀπρόσωπη
ποίησι, πού προσφέρει κατὰ τό πλεῖστον στήν, ἄλλωστε γενικώτερα κα-
ταναλωτικὴ μας κοινωνία, προσφέρει ἄφθονα τυποποιημένα ἰδιοκατα-
σκευάσματα-ὑποκατάστατα καὶ ὄχι ἀληθινὰ προϊόντα τοῦ ποιητικοῦ λό-
γου. Ὑποκατάστατα, πού βγαίνουν ὅλα ἀπὸ τὴν ἴδια φάμπρικα καὶ μέ
τὴν ἴδια ἐτικέττα. Καταπλημμυροῦν τὴν πνευματικὴ ἀγορὰ χωρὶς, φυσι-
κά, καμμιὰ πραγματικὴ, αὐθόρμητη ζήτησι. Ἀπὸ ἀμβροσία ψυχῆς κι ὄχι
ἀπὸ καταπότια χημικὰ ἔχει πάντοτε ἀνάγκη ὁ πάσχων, ὁ πονεμένος
ἄνθρωπος κάθε ἐποχῆς - καὶ πιό πολύ τῆς δικῆς μας.

Συμφωνῶ μέ τό κήρυγμα τοῦ Ἀμερικανοῦ ποιητῆ Ροβέρτου Φρόστ. Ἔγραφε: «Ποτέ δέ χώρισα τό κοινό σέ εὐρύ καί σέ στενό. Τό θέμα εἶναι πολύ ἀπλούστερο: Ἡ μπορεῖς νά ἐπικοινωνήσης μέ τούς Ἄνθρώπους ἤ ὄχι. Ἡ ποίησι δέν εἶναι μέσον ἀπομονώσεως. Εἶναι μέσον ἐπικοινωνίας». Συμφωνῶ μέ τόν Ἰσλανδό Λάξνες, πού γράφει: «Μόνον ὅταν κατορθώσης νά γράψης τό τραγούδι σου στήν καρδιά τοῦ Λαοῦ, τότε μόνον εἶναι καλό. Ἄλλο μέτρο δέν ὑπάρχει».

Αὐτό τό μέτρο ἐννοοῦσε ἀσφαλῶς ὁ Λογγίνος ὅταν στό «Περί Ὑφους» σύγγραμμά του ἀποφαίνεται: «Ὅπως δέ καλᾶ νόμιζε ὕψη καί ἀληθινά τά διά παντός ἀρέσκοντα καί πᾶσι». Γιά πάντοτε καί γιά πάντες. Σέ τέτοιο ἐπίτευγμα πρέπει νά τείνη κάθε ἀγνή ποιητική συνείδησι. Δέν εἶναι εὐκολο. Ἐλάχιστοι θά φτάσουν στό ὕψος ἐκεῖνο. Οἱ πλεῖστοι θά πέσουν στό δρόμο. Ἀλλά τουλάχιστο θά ἔχουν πέσει στό ἀνοιχτό πεδίο ἔναρξης μάχης, ὄχι στό βάραθρο μιᾶς ἀδοξῆς ἀνταρσίας.

Καμμιά εὐνοϊκή κριτική δέ μέ ἱκανοποίησε προσωπικά ἐμένα τόσο, ὅσο ἐκεῖνο πού ἔγραψε πρό χρόνων σοβαρή ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν: ὅτι «Στῆς Ἐκκλησιᾶς τά Σκαλοπάτια» εἶναι ἕνα παληό λαϊκό τραγούδι. Καί περηφάνεια μόνο μιά φορά ἔνωσα γιά τό μικρό μου ποιητικό ἔργο: Ὅταν ἔμαθα ὅτι πολλά «Τραγούδια μου τῶν Βουνῶν» τ' ἀποστηθίσαν οἱ Ρουμελιῶτες τσελιγκάδες τῶν Ἀγράφων, τά συνταίριασαν σέ δημῶδεις σκοπούς καί τά τραγουδᾶνε σάν τραγούδια τῆς τάβλας καί τοῦ χοροῦ ὅταν τούς πνίγουν τά μαράζια τους κι ὅταν τούς φτερώνουν τά μεράκια τους.

Θά ἤθελα περαιτέρω, μέ δυό μόνο λόγια, νά παρατηρήσω ὅτι ἀκόμα κι ὁ πιό βαθυστόχαστος κριτικός τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἂν δέν εἶναι μέ τή σειρά του ἐμπνευσμένος κι αὐτός, δέν θά μπορέση οὔτε νά εἰσδύση στό βάθος, οὔτε νά ἐξαρθῆ στό ὕψος πού ἀπαιτεῖται. «Ἄνευ τοῦ δῶρου τοῦ θαυμάζειν ἡ κριτική εἶναι ἄγονος λογοκρισία», εἶπε ὁ Ζιραρντέν. «Ἡ ποίησι κατανοεῖται καί κρίνεται μόνο μέ τόν ἴδιο τρόπο πού γεννιέται», ἔγραψεν ὁ Μπενεντέττο Κρότσε. «Τό διαμάντι τῆς ποιήσεως, εἶπεν ὁ Σιχελιανός, μόνο μέ διαμαντόσκονη δουλεύεται». «Διαβάζετε ὅσο μπορεῖτε λιγότερες αἰσθητικές κριτικές μελέτες», συμβούλευε τό νέο ποιητή ὁ Ράϊνε Μαρία Ρίλκε. Ἡ ἀπουσία κριτικῆς κατά τούς Βυζαντινοὺς καί μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀξίζει, νομίζω, μίαν... κριτικὴν. Ἀλλά τό θέμα τῆς κριτικῆς ἀπαιτεῖ πλατύτερη διαπραγματέυσι. Πολύ περισσότερο σήμερα πού ἡ κριτική ἔχει ἐπαυξημένην εὐθύνη, γιατί δέν εἶναι ἀθῶα τοῦ ἐγκλήματος πού τήν ποίησι τήν κατάντησε παραποίηση! Καί ἡ παραποίηση ἔχει, φυσικά, περισσότερη ἀνάγκη ἀπό ἐρμηνεῖα, ἀπό ἐπεξήγησι —

ὅπως καί ἀπό ἀνάσχεσι! Διοθέντος ὅτι τά νέα ρεύματα καί τά νέα κύματα ἔχουν διαλύσει, ἔχουν ἀποσυνθέσει τήν πνευματικὴν ἐνότητα, ἡ ὀρθόδοξη κριτικὴ πρέπει νά τείνη στήν ἀνασύνθεσίν της μέ ὅλα τά βιώσιμα νέα στοιχεῖα τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ πολιτισμοῦ ἀλλά καί μέ ὅλα τά ζωντανά στοιχεῖα τοῦ παραδομένου αἰσθητικοῦ πολιτισμοῦ — στοιχεῖα πού γιά νά εἶναι ἀκόμα ζωντανά ἔπειτα ἀπό τόσο τραγικές κοσμοθύελλες, σημαίνει ὅτι εἶναι ἀθάνατα, εἶναι αἰώνια. Ἄρα εἶναι ἀναγκαῖα στόν Ἄνθρωπο γιά τήν ψυχική του ἐπιβίωσι.

Ἄν τόσο ἐπέμεινα στήν προσπάθεια νά ἐξάρω τήν πρωταρχικήν ἀξία τῆς ἐμπνεύσεως, τό ἔκαμα —ὅπως ἐλπίζω νά ἐνοήσατε— γιατί συνέχει κ' ἐμένα, τόν ἀντιαγχικό, ἕνα ἄγχος... Τό ἄγχος ὅτι τά τελευταῖα χρόνια σ' ὄλον τόν κόσμον πολλοί ποιητές, ἔστω καί μόνον αὐτολεγόμενοι, πάντως προβαλλόμενοι ἢ μᾶλλον συμπροβάλλοντες ἑαυτούς καί ἀλλήλους, ἔχουν σχεδόν ἀγνοήσει τήν ἔμπνευσι. Τήν ἀντικαθιστοῦν μέ τόν εὐρυμαθῆ νοῦν, μέ τήν ψυχρή σκέψιν, μέ τόν ὀρθολογικό προβληματισμό, μέ τόν πολιτικό δογματισμό καί δέν ξέρω μέ τί ἄλλο. Ἀντικαθιστοῦν — δηλαδή προσπαθοῦν ματαιῶς ν' ἀντικαταστήσουν— τήν πιό ἀναντικατάστατη χάρι! Πῶς νά ἦταν νά ζοῦσε ὁ Νίτσε νά μᾶς ξαναπῆ ὅτι ἡ ἔμπνευσι εἶναι: «ἀποκάλυψιν, γοητεία, μεταρσίωσιν, εὐδαιμονία, φωτοπλημμύρα, ἐλευθερία»!

«Ἐλευθερία!» Τήν ἐλευθερία σου ἀπαρνεῖσαι, ποιητή, ὅταν ἀπαρνεῖσαι τήν ἔμπνευσίν σου. Τήν ἐλευθερία, τή δική σου ἐλευθερία, πού εἶναι τό ἄνθος τοῦ ἄνθους τῆς ἐλευθερίας, πού εἶναι ἡ θυσία τῆς θυσίας τοῦ πνεύματος καί ἡ ἀνάστασις τῆς ἀναστάσεως τῶν ψυχῶν. Ἐναν ἀήττητο φρουρό, ἕνα ἀπόρρητο κάστρο ἔχει ἡ θεόδοτη ἐλευθερία σου, ποιητή: Τήν ἔμπνευσιν! Ἡ παρθενική της δύναμις δέν θά ἐπιτρέψῃ ποτέ νά σέ ὑποδουλώσῃ κανένα τυραννικό δόγμα, καμμιά δεσποτική αὐθεντία. Μόνον ἡ ἔμπνευσι μπορεῖ νά περιφρουρήσῃ ἀκέραια τήν αὐτονομία σου. Καί μόνον ἂν εἶσαι αὐτόνομος εἶσαι ἄξιος ποιητής! Ὅταν εἶσαι αὐθύπαρχτος, αὐτόνομος σοῦ συγχωροῦνται τά πάντα. Ὅταν εἶσαι δουλοπάροικος, μιμητής καταγγέλεσαι.

Ἡ πρωταρχική σημασία τῆς ἐμπνεύσεως ἀποδείχεται πραχτικώτερα ἀπό τό γεγονός ὅτι μπορεῖ νά βλέπῃς κάθε μέρα ἕνα ὠραῖο τριαντάφυλλο, ἕνα ὠραῖο δέντρο, ἕνα ὠραῖο σύννεφο, ἀκόμα κ' ἕνα περιγιάλι, κ' ἕνα βουνό, καί μιὰ ξερή πέτρα, νά τά βλέπῃς κάθε μέρα, καί νά τ' ἀντιπαρέρχεσαι χωρὶς νά σέ σταματοῦν, νά σοῦ γνεύουν, νά σοῦ μιλοῦν. Καί μιὰ ὠρισμένη στιγμή, αὐτά τά ἴδια κοινά καί καθημερινά σου ἀντικρύσματα, τά βλέπεις μέ ἄλλο μάτι, τά πλησιάζεις μέ συγκίνησιν. Σέ σταμα-

τοῦν. Σοῦ μιλοῦν. Καί τούς ἀπαντᾶς. Συγκοινωνεῖς μαζί τους. Σ' ἐμπνέουν! Γράφεις ἀπροσδόκητα ἕνα ποίημα γεμάτο χυμούς γιά μιά κατάξερη πέτρα! Γιατί δέν τό 'γραφες καί χτές;

Θά πρόσθετα ὅτι τήν ἀξία τῆς ἐμπνεύσεως ἀποδείχνει διάπλατα ἡ δημοτική ποίηση. Ἡ λαϊκή ποίηση ὄλων τῶν ἐθνῶν καί πολύ περισσότερο τοῦ δικοῦ μας ἔθνους, πού ἔχει ἀναγνωρισθῆ ὡς ἡ ἀνώτερη ἀπό ὄλες. «Ὅποιος ἔχει γνῶσι τῆς δημοτικῆς ποιήσεως τῶν διαφόρων λαῶν χωρίς ἀμφιβολία θά συμφωνήσῃ μαζί μου στήν πεποίθησι ὅτι ἡ ὑπεροχή στό εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως ἀνήκει στήν Ἑλλάδα», ἔγραφεν ὁ ἰταλός καθηγητής Πάολο Παβολίνι, πού εἶχε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον γνῶσι τῆς αὐτοφυοῦς ποιητικῆς ἀνθήσεως πολλῶν λαῶν.

Ἄλλά μήπως παλαιότερα δέν εἶχε πλέξει τό ἐγκώμιο τῆς δημοτικῆς μας ποιήσεως αὐτός ὁ ἴδιος ὁ μέγας Γκαίτε στά «Kunst und Altertum»; Μήπως δέν εἶχε κάμει τό ἴδιο στά «Portraits Contemporains» ὁ μεγαλύτερος κριτικός τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ Σαίντ-Μπέβ;

Ποιά ἄλλη δύναμι, παρά ἡ ἐμπνευσι, χάρισε τόση δεξιότητα στούς ἀγράμματους ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ μας, ὥστε, συνεχίζοντας τήν τρισχιλιόχρονη παράδοσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου, νά ἐκφράσουν μέ ποιητικά ἀριστουργήματα τόν ἐθνικό τους χαρακτήρα, τά ἐθνικά τους ἰδανικά, τίς ἀνθρώπινες χαρές καί λύπες τους, τίς παλληκαριές τους καί τά πάθη τους; Τόν ἔρωτά τους ὑπέρ ὄλα γιά τήν Ἐλευθερία!

Ὑπάρχουν μεγάλα, σταθερά, αἰώνια θέματα πού συγκινοῦν ὄλες τίς ἀνθρώπινες ψυχές. Ὅπως ὁ Θεός, ἡ Πατρίδα, ἡ Μητέρα, ὁ Ἔρωσ. Ἀπό κανενός ποιητῆ τό ἔργο δέν λείπει ἡ ἀναφορά στά θέματα αὐτά. Ἄλλά καί ὁ καλύτερος ποιητής ἂν ἀπασχοληθῆ θεματογραφικά, σχολαστικά μέ αὐτά καί μόνον, μπορεῖ νά γράψῃ χιλιάδες στίχους, ἀλλά δέν θά ἔχη γράψῃ ποίηση. Καί τά πιό μεγάλα θέματα δέν ἀρκοῦν αὐτά καθεαυτά νά μετουσιωθοῦν σέ λυρικό λόγο. Πρέπει νά σ' ἔχουν ἐμπλουτίσει μέ βιώματα ἐνεργά. Πρέπει νά ἔχουν σπαρθῆ κατάβαθα στήν ψυχή σου. Πρέπει νά ἔχουν γίνει οὐσία δική σου. Νά ἐγχυθοῦν στό αἷμα σου. Νά ἐμφυσηθοῦν στήν ψυχή σου. Τότε θά ἔλθῃ μόνη της, ἀπό ἐσωτερική φουσκοδεντριά, ἡ ὥρα πού θά βλαστήσῃ, ἂν ἔχη φτάσει ἡ ἀνοιξί του, θά βλαστήσῃ τό καλό φυτό!

Ἡ ποιητική κύησι ἔχει δικούς της ἀκατάγραφους κανόνες, ἔχει δική της ἀπροσδιόριστῃ διάρκεια. Καί μίαν μόνον ἔχει Θεάν Εἰλήθιαν: τήν ἐμπνευσι!

Δέν ξέρω γιατί ὄχι μόνον οἱ ἀπαράδεχτοι, ἀλλά καί πολλοί ἀξιόλογοι στοχαστές ἔχουν τή μανία νά τιτλοφοροῦν Λυρική Ποίησι τά γλαφυ-

ρά κατά τὰ ἄλλα πεζογραφήματά τους, πού ἔχουν οὐσιαστικό περιεχόμενο, πού ἔχουν καί πνοή καί χάρι, ἀλλά πού δέν εἶναι λυρικά ποιήματα — Ὅσο κι ἂν τούς φαλλιδίζουν τίς γραμμές, ὅσο κι ἂν τοποθετοῦν σέ ἄνισα σκαλοπάτια τίς φράσεις. Ὅσο κι ἂν πετυχαίνουν μερικές φορές κάποια ρυθμική ἄρμονία μέ τή στροφοποίησι αὐτή τοῦ χειμένου τους!... Τόσο δύσκολο εἶναι νά βροῦν ἕναν ἄλλο τίτλο πού νά διακρίνη τούς στοχασμούς των καί τούς ἀφορισμούς των ἀπό τόν ἄλλο πεζό λόγο, ἀλλά καί νά σέβεται τή διάκρισι, πού τούς χωρίζει ἐκ γενετῆς ἀπό τήν ἀληθινή Λυρική ποίηση; Πολλήν σύγχυσι ἔχουν ἐπιφέρει στό εὐρύ κοινό. Ποίησι καί τοῦτο, ποίησι καί τ' ἄλλο — ποιά εἶναι ἡ ποίησι; Ποιητής κ' ἐδῶ, ποιητής κ' ἐκεῖ — πού εἶναι ὁ ποιητής; Ἀλλά ἐκτός αὐτῶν τῶν παρεισάκτων ἀλλογενῶν, δέν ἔχουν ἐπιφέρει μικρότερη σύγχυσι καί πολλοί ἐνδογενεῖς τοῦ Παρνασσοῦ δημότες, πού ἔχουν ἀδιαφιλονίκητα τό μεγάλο χάρισμα, ἀλλά προτιμοῦν τήν ἐγκεφαλική ποίησι ἀπό τήν ἐμπνευσμένη.

Ἐστερα ἀπό τούς δύο παγκοσμίους πολέμους καί τίς διαφεύσεις τῶν ἰδεολογικῶν κινήτρων τους. Ἐστερα ἀπό τήν ἐπιβίωσι, ὑπέρ τούς ποταμούς τῶν αἱμάτων, τῆς ἀδικίας καί τῆς πενίας. Ἐστερα ἀπό τήν ὀρμητική εἰσβολή καί ἐπιβολή τῆς τεχνικῆς ἐπιστήμης σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς καί τή ραγδαία μηχανοποίησί της — πολλές ἀξίες τοῦ πνευματικοῦ καί ψυχικοῦ βίου νοθεύτηκαν. Μεταξύ αὐτῶν νοθεύτηκε καί ἡ συνταγή τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς. Τροποποιήθηκαν οἱ χημικοὶ της τύποι. Ἀνατράπηκεν ἡ ποσολογία τῶν στοιχείων της. Αὐξήθηκεν ὑπέρμετρα ἡ δόσι τοῦ ἐγκεφαλισμοῦ. Λιγότεφε δυσανάλογα ἡ ποσότητα τοῦ αἰσθηματικοῦ διεγερτικοῦ. Τείνει νά λείψῃ ἀπό τή συνταγή τό αἰθέριον ἔλαιον, τό ἅγιον μῦρον τῆς ἐμπνεύσεως!

Ἐχουν οἱ περισσότεροι σύγχρονοι ποιητές ἀποκοπῆ ἀπό τό εὐρύτερο κοινό. Πολύ φυσικό εἶναι, ἀφοῦ δέν γράφουν γι αὐτό. «Οἱ σημερινοὶ ποιητές γράφουν μόνο γιά τούς κριτικούς» εἶχεν εἰπῆ ἐδῶ καί λίγα χρόνια κάποιος Ἀμερικανός στοχαστής. Κι ὁ κορυφαῖος ἰταλός ποιητής Εὐγένιος Μοντάλε ἔγραφε πέρυσι ὅτι αὐτά πού γράφουν οἱ περισσότεροι σύγχρονοι ποιητές μόνον πτυχιούχοι τῆς φιλολογίας μποροῦν νά κατανοήσουν — καί μάλιστα ὄχι τῶν τελευταίων ἀνωμάλων πανεπιστημιακῶν ἐτῶν πτυχιούχοι, προσθέτει ὁ ἴδιος.

Δέν ἀπομακρύνθηκε τό κοινό ἀπό τήν ποίησι. Οἱ ποιητές ἀπομακρύνθησαν ἀπό αὐτό. Ἐπαφῶν ν' ἀπευθύνωνται μέ τό αἶσθημά τους στό αἶσθημά του. Ἐπαφῶν ν' ἀνταποκρίνωνται μέ τόν πόνο τους στόν πόνο του. Ἀντίς νά τό γοητεύουν, τό ἀπογοητεύουν. Ἀντίς νά χύνουν βάλσαμο

στήν πληγή, τοῦ χύνουν ἄγχος! Θρηνοῦν συνεχῶς ἐπὶ ποταμῶν Βαβυλῶνος! Καί μακάρι νά εἶχε τοῦλάχιστον ὁ θρῆνος τους τήν ποίησι, πού διαπνέει τά παλαιά μοιρολόγια!... Ἄπαρνιοῦνται τή χαρά τῆς ζωῆς. Ἄλλά μήπως μποροῦν νά ἐξευγενίσουν τή θλίφι τῆς; Ἄς θρηνοῦν! Ἄλλά τοῦλάχιστον ἄς συγκινοῦσαν! Μά ἔλα πού δέν συγκινοῦν!

Ἀριστερίζοντες ἀνθρωπιστές ἢ μᾶλλον πανανθρωπιστές παρουσιάζονται τάχα οἱ περισσότεροι σύγχρονοι ποιητές τοῦ ἐλεύθερου Κόσμου. Ἄλλά μέ καμμιά τους ἐκδήλωσι δέν μᾶς πείθουν ὅτι ἀγαποῦν πραγματικά τό Λαό, ὅτι συνεργοῦν στή σωτηρία τῆς ψυχῆς του. Τόν Ἄνθρωπο ἐπικαλοῦνται συχνά. Ἄλλά ὁ Ἄνθρωπος γίνεται στά ποιητικά τους χέρια ἀνδρείκελο. Γίνεται ρομπότ. Γίνεται μᾶζα τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ὀλοκληρωτισμοῦ. Γίνεται μονομιᾶς πανάνθρωπος. Δηλαδή τέρας ἄμορφο ἀγνώστου αἵματος, ἀγνώστου ψυχικῆς καταβολῆς, ἀγνώστου ἰδιοσυγκρασίας... Γιά νά γίνης πανάνθρωπος, πρέπει νά εἶσαι πρῶτα ἄνθρωπος. Καί γιά νά γίνης Ἄνθρωπος πρέπει νά εἶσαι πρῶτα γνήσιο τέκνο τῆς πατρίδας πού σέ γέννησε. Τότε μόνον ἔχεις ρίζες σ' αὐτήν τήν ὀμορφὴ γῆ. Τότε μόνον μπορεῖ νά βγάλῃς δυνατά φτερά γιά νά ὑψωθῆς στοὺς οὐρανοὺς, πού ὄνειρεύεσαι νά φτάσης. Ἐκ τῶν ἄνω ἀρχίζουν μόνον οἱ Θεοί. Οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν ὅλοι ἐκ τῶν κάτω...

Πρέπει νά δώσω, ὅσο κι ἂν εἶναι πλεονάζουσα, μιάν ἐξήγησι. Ἀποφεύγω ν' ἀναφερθῶ στήν κατευθυνόμενη ποίησι τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Συνασπισμοῦ. Καί μιῶ γενικά γιά τήν ποίησι, γιά τά σύγχρονα ποιητικά ἤθη τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Αἰσθάνομαι τήν ὑποχρέωσι νά δηλώσω ὅτι ἡ ἰδική μας σύγχρονη ποιητικὴ παραγωγὴ, ὅσο μπορῶ νά κρίνω καί νά συγκρίνω, εἶναι ἀπὸ τίς πλουσιώτερες ὄχι μόνον σέ ποσότητα, ἀλλά καί σέ ποιότητα. Ἔχομε πολλοὺς ποιητές, πού τό ἀνάστημά τους δέν ὑστερεῖ καθόλου ἀπὸ τά ἀναστήματα τοῦ μέσου ὄρου τῶν καλύτερων ποιητῶν πάσης ξένης χώρας. Τό ἂν μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς κουρτίζουν τίς λύρες τους σύμφωνα μέ τά ἐπικρατήσαντα σ' ὅλον τόν κόσμο δῆθεν ἰδιόμελα, αὐτό εἶναι ἄλλος λόγος. Ἐφ' ὅσον εἶναι ποιητές προικισμένοι ὄντως μέ τάλαντο καί διατηροῦν τήν αὐτονομία τους, ἔχουν ὅλο τό δικαίωμα νά πρωτοτυπήσουν. Νά ἐπιχειρήσουν διαφορετικὴν ἀνάλυσι τῆς οὐσίας. Νά δοκιμάσουν ἄλλες μορφές ἐκφράσεως. Νά πλανηθοῦν σέ νέους ὀρίζοντες... Τά παρεπόμενα κακὰ εἶναι δύο: Πρῶτον ὅτι ἐπηρεάζουν καί παρασύρουν σέ δρόμους, πού δέν τὰ βγάζουν πέρα, νεώτερος, ἀδιαμόρφωτους ποιητές μέ λιγώτερο ταλέντο· οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ χάνονται στό δρόμο... Καί δεύτερον ὅτι ἀπομακρύνονται ὡσάν ἐθελημένα ἀπὸ τό λαό. Κι' ὅταν ἡ ποίησι δέν φτάνει στό λαό, χάνει τό λόγο τῆς ὑπάρξεώς της...

Ὁ λαός ἀγαπᾷ τὴν ποίησι. Τὴν λαχταρᾷ. Τὴν ἀναζητᾷ. Ἀλλὰ σπάνια τὴν βρίσκει. Οἱ κλίκες τὸν παρασύρουν. Οἱ προπαγάνδες τὸν θολώνουν. Ἀναγκάζεται, γιὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ καθυστερημένος, νὰ εἰπῆ ὅτι καταλαβαίνει τ' ἀκατάληπτα. Ὅτι θαμάζει τὰ μὴ ἀξιοθαύμαστα.

Καί τό πολὺ κοινὸ τρέπεται ἀναγκαστικά πρὸς τὴ λαϊκὴ ποίησι, μὲ ἀκατάσχετο διαρκῶς ἐξογκούμενο, ρεῦμα. Ἐκεῖ μόνον βρίσκει πόσιμον νερό!

Λέγοντας σήμερα λαϊκὴ ποίησι, ἐννοοῦμε, φυσικά, τὸ τραγούδι, τὸ μελοποιημένο τραγούδι. Ποτέ ἄλλοτε δὲν εἶχε τόσην ἄνθησι, τόσην εὐρεῖα παγκόσμια κατανάλωσι.

Ποιά εἶναι ἡ βαθύτερη ἐξήγησι τοῦ φαινομένου; Ξαναγυρίζουμε, τάχα, στὴν ἐποχὴ τῶν ραφιδῶν, στὴν ἐποχὴ τῶν βάρδων; Ἐγὼ θὰ ἔλεγα μακάρι! Πόσες φορές ἡ ἐπιστροφή ἐξελίσσεται σὲ ἀπαρχή!...

Στόν τόπον μας δὲν εἶναι λιγώτερο ὀρμητικὸ τὸ ρεῦμα πρὸς τὴ λαϊκὴ ποίησι καὶ μουσική. Κυριαρχεῖ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Τὴν ψυχικὴ μας ἀπόλαυσι ἔχουν ἀναλάβει, κατὰ μεγάλο μέρος, τὰ μπουζούκια κ' οἱ διπλοπενιές. Δέν τούς λείπει πολλές φορές οὔτε ἡ χάρι, οὔτε τὸ πάθος. Τολμῶ νὰ σκεφθῶ ὅτι βαθιά, μέσα στό ἐθνικὸ μας ὑποσυνείδητο, καὶ τὸ σημερινὸ λαϊκὸ τραγούδι, σάν ψυχικὴ μας ἀνάγκη, ἔχει κάποιαν ἀπόκρυφην ἐπικοινωνία μὲ τίς παλαιότερες πηγές τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν. Ὅπως ἐκεῖνα εἶχαν μὲ τὴν Κρητικὴ ποίησι καὶ τὸν κύκλο τῶν Ἀκριτικῶν τραγουδιῶν. Ὅπως τὰ Ἀκριτικά εἶχαν μυστικὴ ἀπόρροια ἀπὸ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη...

Φυσικὸ ἦταν ν' ἀρχίσῃ μὲ τὴν πολλή του τὴ χρῆσι νὰ φθειρῆται, νὰ φθνηαίνῃ καὶ ὁ νέο-βαρδισμὸς αὐτός. Νὰ ξεπέφτῃ πιὸ κάτω κι ἀπὸ τὸ ὄχι ὑψηλὸ του, βέβαια, ἐπίπεδο. Ἀλλεπάλληλα ἐπέρχονται τὰ «νέα κύματα» σβύνοντας τὰ παλαιότερα, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἐπιτυχημένα. Κάθε χρόνον στὰ διάφορα φεστιβάλ, τὸ κοινὸ ἀπαιτεῖ νέες «ἐπιτυχίες», νέους τόνους, νέες «ντίβες». Ὁ ἀφικωρεσμὸς ἔγινεν ἀνιάτος. Ἡ κεκτημένη γενική ταχύτητα τῆς ἐποχῆς δὲν ἐπιτρέπει σταματήματα. Καί, μὴ σταματώντας πουθενά, μοιραία θὰ κατακυλήσουμε σὲ κατῆφορο.

Δέν ἔχω ἀρμοδιότητα νὰ κρίνω τὴ μουσικὴ ἀξία τῆς ἄφθονης προσφορᾶς τῶν «νέων κυμάτων». Δέν διστάζω ὅμως νὰ διατυπώσω τὴ γνώμη ὅτι ἂν δέν ἔχουν τὰ προϊόντα τους μακράν ἐπιβίωσι, ὀφείλεται τοῦτο καὶ στό γεγονός ὅτι τὰ περισσότερα τραγούδια δέν ἐκφράζουν μὲ τὴ μουσικὴ τους πραγματικὰ ποιήματα, ἀλλὰ στίχους ἄτεχνους καὶ ἄπνοους.

Ποῦ εἶναι οἱ ἐποχές πού ἐπιζοῦσαν, ἐδῶ σ' ἐμᾶς, ἐπὶ γενεές «Ἡ Φαρμακωμένη» τοῦ Σολωμοῦ, «Ἡ Βοσκοπούλα» τοῦ Ζαλοκώστα, «Ἡ Φρο-

σύνη» τοῦ Βαλαωρίτη, «Ἡ Ἀνθισμένη Μυγδαλιά» τοῦ Δροσίνη καί ἄλλα πολλά ἄσματα, πού ἐπιζοῦν ἀκόμα καί σήμερα ὄχι μόνο στήν ὀλοένα ἀραιούμενη φάλαγγα τῶν νοσταλγῶν, ἀλλά καί στίς ψυχές καλλιιεργημένων καί πραγματικά εὐαισθητῶν νέων ἀνθρώπων...

Δέν μοῦ ἐπιτρέπει ὁ χρόνος νά ἐπεκταθῶ περισσότερο στό θέμα. Κάθε ἐποχή ἔχει, βέβαια, τό πνευμά της, τά ἦθη της, τά γούστά της. Ἄλλά γιά ὅλα αὐτά ὑπάρχουν —πρέπει νά ὑπάρχουν— παράγοντες πού μπορεῖ —πού πρέπει— νά τά ἐλέγχουν, νά τά ἐπηρεάζουν, νά τά ἐξυγιαίνουν, νά τά ἐξυψώνουν. Δέν εἶναι δυνατό καί δέν πρόκειται νά ξαναγυρίσουμε στήν ἐποχή τοῦ παλαιοῦ ρομαντισμοῦ. (Μολονότι ὁ ρομαντισμός ἦ ὁ νεο-ρομαντισμός ἦ ὁ μελλοντο-ρομαντισμός δέν πρόκειται νά ξεριζωθῆ ποτέ ἀπό τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων!) Δέ μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅμως ὅτι ὑπῆρχε τότε, —στήν ἀκμή τοῦ ρομαντισμοῦ ἐκείνου— περισσότερη εὐγένεια —τούλάχιστον εὐγένεια— σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. Καί ὅτι εἶχαν οἱ ἐποχές ἐκεῖνες τούς ποιητές τους, πού πραγματικά τίς ἀντιπροσώπευαν καί τίς ἐκφράζανε. Ὅπως, στόν τόπο μας, ἕνα Σοῦτσο, ἕναν Παπαρρηγόπουλο, ἕναν Παράσχο. Πολλοί νέοι ἀρέσκονται νά διακωμωδοῦν τόν Ἀχιλλέα Παράσχο. Γίνε καί σύ, νέε μου, ὁ Παράσχος τῆς ἐποχῆς σου κ' ἔπειτα κοροΐδευε τόν Ἀχιλλέα!...

Ὅσο κι ἄν μοῦ λείπη ὁ χρόνος δέν μπορῶ ν' ἀφήσω ἀσχολίαστο ἕνα ἄλλο φαινόμενο τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς μας ἐποχῆς: Τόν ὑπερπληθωρισμό ποιητῶν καί ποιητριῶν, τήν ὑπερπαραγωγή λυρικῶν ποιημάτων. Μπορεῖ νά χρησιμέψη καί σάν ἀπόδειξι τῆς ποιητικῆς ἀνάγκης καί σάν τεκμήριο τῆς ἀγάπης πρός τήν ποίησι. Ἄλλά εἶναι καί ἐπιβεβαίωσι τῆς ποιητικῆς καχεξίας. Ξέρετε πόσα ποιητικά βιβλία δημοσιεύονται στήν Ἑλλάδα μας κάθε χρόνο; Θά σᾶς τό πῶ ἀπό ἐπίσημη πληροφόρησι τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἔχουν κατατεθῆ, σύμφωνα μέ τό Νόμο, σ' αὐτήν οἱ κάτωθι ποιητικές συλλογές στά κάτωθι ἔτη:

Ἔτος 1960	βιβλία	124
» 1961	»	162
» 1962	»	183
» 1963	»	170
» 1964	»	220 (170 ἀνήκουν σέ ἄνδρες 50 σέ γυναῖκες)
» 1965	»	211 (139 » » 72 »)

Έτος	1966	βιβλία	212(	163	άνηκουν	σε	άνδρες	49	σε	γυναίκες)
»	1967	»	119	(86	»	»	»	33	»	)
»	1968	»	141	(105	»	»	»	36	»	)
»	1969	»	180	(128	»	»	»	52	»	)

Έπί πλέον εκδίδονται πολυάριθμα φιλολογικά περιοδικά κ' ἐδῶ στήν Ἀθήνα καί στίς ἐπαρχίες. Μοῦ στέλνουν μερικά. Ἀκαταμέτρητος εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν ποιημάτων ἢ δῆθεν ποιημάτων πού δημοσιεύονται σ' αὐτά. Λυρικό παραλήρημα! Δυσκολεύεσαι νά ξεχωρίσης μέσα σ' αὐτό μιά μελωδική ἀτομική φωνή πραγματικά ὑποσχόμενη κάτι...

Ποῦ νά ὀφείλεται τό σύμπτωμα; Στό ὅτι λείπουν οἱ Δάσκαλοι πού θά ἐμπνέανε μεγαλύτερο σεβασμό καί αὐτοέλεγχο; Στό ὅτι λείπει ἡ κριτική αὐθεντία πού θά ἐπέβαλε πειθαρχία καί τάξι; Στό ὅτι ἡ νέα τέχνη, μέ τίς ἐλευθερίες της στούς ρυθμούς καί στά μέτρα, γενικώτερα στήν ἔκφρασι καί στή μορφή, παρασύρει σέ εὐκολούς πειραματισμούς; Ὅταν τό «νέο κῦμα», τό «νέο ρεῦμα» δέν ἐκφράζει πραγματικά τούς καημούς τοῦ πλήθους, ὅταν δέν ἱκανοποιῇ τή λυτρωτική ἀνάγκη τοῦ μέσου ἀνθρώπου, ὅταν δέν προσφέρῃ ἀνώτερη θεώρησι τῆς ζωῆς οὔτε γοητευτικό της ὄραμα, φυσικό εἶναι ὁ κάθε ψυχικά διψασμένος, ὁ κάθε διψασμένος ἀπό τόν ἑαυτό του, νά παρακινηθῇ νά δώσῃ ὁ ἴδιος διέξοδο, νά ἐπιχειρήσῃ νά γράψῃ κι αὐτός αὐτή τήν εὐκολή ποίησι πού τοῦ προσφέρεται. Ἀφαίρεσι, ἀποσάρκωσι, ἀπονέυρωσι, ἀποφίλωσι, λέξεις μέ τό σταγονόμετρο, φράσεις κοντοφαλλιδισμένες, κομπολόι δίχως χάντρες — ἔτοιμο τό ποίημα! Καί ὅλα τά εὐκολοετοιμάσματα αὐτά ποιήματα, βγαλμένα σ' ὅλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου ἀπό τό ἴδιο καλοῦπι! Χαῖρε, ἀγνοημένη ἐθνική αὐτοσυνείδησι! Χαῖρε, ἐξαφανισμένη προσωπικότης τοῦ ποιητῆ! Χαῖρε πνιγμένη ἀτομική φωνή! Χαῖρε κρεουρρημένη δημοιουργική αὐτονομία!...

Ἐδῶ καί πολλά χρόνια διαυγῆ πνεύματα εἶχαν προβλέψει τήν κατολισθησι στόν κακό δρόμο! Ἐνθυμοῦμαι τή γνώμη τοῦ Φλωμπέρ καί τοῦ Ὅσκαρ Οὐάιλντ, πού φοβόντουσαν ὅτι θά κατάστρεφε τή δημιουργική Τέχνη ἡ ἀνοδος στήν πολιτική ἐξουσία τῶν λαϊκῶν τάξεων. Ἐνθυμοῦμαι τό Μανιφέστο τοῦ Φρανσίς Ζάμ ἀπό τό 1929, δημοσιευμένο στό βιβλίον του «Θεῖος Πόνος»: «Τό βάραθρο πού μέ χωρίζει ἀπό τή νέα τέχνη, ἔγραφε, δημιουργήθηκε ἀπό ἀνθρώπους πού ἐπιζητοῦν, ἴσως, τήν εἰλικρίνεια, ἀλλά πού σίγουρα ἔχουν χάσει τό λογικό τους». «Ἡ ἐπιστήμη ἐρήμωσε τόν κόσμον ἀπό τούς Θεούς! κατέληγεν ὁ Τζιοβάννι Πάσκολι,

γράφοντας για τήν ποιητική εξέλιξη στον περασμένο αιώνα... Γράφοντας ότι «Ἡ ποίησι τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ἡ τελευταία ἀπόρροια τῆς πρωτόγονης ἀντιλήψεως τῆς ἐσωτερικῆς κ' ἐξωτερικῆς ζωῆς, ἀντιλήψεως πού στηρίζεται στή φαντασία καί στή φαινομενικότητα. Ἄρχισε τώρα ἡ δεύτερη ἀντίληψι πού βασίζεται στήν πραγματικότητα καί στήν ἐπιστήμη. Ἡ ποίησι εἶναι τώρα ἐκεῖνο πού ἀπό ἐπιστήμη φκιάνει συνείδησι». Ἄλλά «φκιάνει»; Ἐφκιασε;

«Ἡ ποίησι πάει νά καταντήση σήμερα παγωμένη Ἀρχό», ἔγραφεν ὁ Τζιοβάννι Παπίνι. «Ἡ μουσική ξαναγυρίζει στό θόρυβο, ἡ ποίησι ἀποκρούει ὅλες τίς συνθήκες τίς καταχτημένες καί μεταβιβασμένες, διστάζει καί χάνεται μέσα στό ἄμορφο, ζητάει σωτηρία στήν ἀγριότητα» παραπονιέται ὁ Ἄντρέ Ζίντ. Κι ὁ Μπενεντέττο Κρότσε ἔκρουε τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου: «Κάτω ἀπό τήν κακή ἢ ἀνύπαρκτη ποίησι τῶν καιρῶν μας, ἔγραφε, ὑπάρχει κάτι πού δέν μπορεῖ νά μὴν ξυπνήση ἀνησυχίες καί αἰσθημα εὐθύνης στά σοβαρά μυαλά καί στίς σοβαρές ψυχές. Καί ἡ φρόνησι ἀπαιτεῖ νά μὴν ἀδιαφοροήσουμε...».

Δέν ἀδιαφοροῦμε. Ἄλλά μέ ποιόν τρόπο νά ἐνδιαφερθοῦμε; Μέ ποιόν τρόπο ν' ἀντιδράσουμε; Ἡ θεραπεία τῆς ποιήσεως μιά μόνο θεραπευτική μέθοδο ἐπιδέχεται: Τήν αὐτοθεραπεία τῆς!

Εὐτυχῶς —ἀθάνατος εἶναι ὁ Ἡράκλειτος!— «τά πάντα ρεῖ!» Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι κάποτε θά ξεκαθαρίση ὁ μονόχωνος κυκεῶνας! Κάποτε θά κατασταλάξῃ ἡ θολή κατεβασία. Οἱ νέοι ἄνεμοι ἄρχισαν ἤδη νά κοπάζουν, τά νέα κύματα νά ἀναχαιτίζωνται, τά νέα ρεύματα νά ἐκβάλουν κάπου... Οἱ νεωτερισμοί δέν ζοῦν πολύ, ἀκμάζουν λιγώτερο. «Ἐκεῖνο πού γηράζει πιό γρήγορα στόν κόσμο», λέει ὁ Βαλερύ, «εἶναι ὁ νεωτερισμός». «Τά ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοῦ γέγονε καινά τά πάντα!» εἶπεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἄλλ' ἀπό τότε ἕως τώρα πόσα «καινά» ἔγιναν ἀρχαῖα, πόσα «κενά» διαδέχτηκαν καί διαδέχονται ἄλλα «καινά». Ἀπό τά «καινά» τοῦ παρόντος τί ἄλλο θέλουν νά προμαντέφουν οἱ ἀνησυχίες μας παρά τά «καινά» τοῦ μέλλοντος;

Αὐγινός κατεβατός ἀπό ψηλές κορφές ἄρχισε νά πνέῃ. Ἄνεμος ἐπιστροφῆς προμηνύεται. Ρεῦμα ἀναδρομικό. Τά λοξά μονοπάτια τῶν «ἀναζητήσεων» ἔφτασαν στό ἀδιέξοδο. Ἡ εὐρεία λεωφόρος ὑπάρχει πάντοτε. Γρήγορα θ' ἀποδοθῇ πάλι στήν κυκλοφορία. Δέν γεννήθηκε ἀκόμα ἡ γενιά τῶν Ὑπερανθρώπων πού θ' ἀνατρέψῃ τούς φυσικούς νόμους! Οἱ πολιτεῖες θ' ἀναδιοργανωθοῦν. Οἱ κοινωνίες θά πειθαρχηθοῦν. Τά ἄτομα θά ἡρεμήσουν. Ἡ Ἐλευθερία, ἡ ἀληθινή ἐλευθερία, ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς, ἡ ἐλευθερία τῶν συνειδήσεων, ἡ ἐλευθερία

του καθενός πού σέβεται τήν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, ἡ αὐτοφρουρούμενη ἐλευθερία ἐνός ἐκάστου, θά κυριαρχήσῃ. Σ' αὐτήν θά στηριχθῇ ὁ νέος πολιτισμός, ὁ οἰοσδήποτε πολιτισμός γιά νά ἐδραιώσῃ τίς τεχνικές κατακτήσεις του! Ἀλλιῶς θά καταρρεύσῃ! Στίς πνευματικές ἀξίες θά ἐπιδιώξῃ νά βιδωθῇ ἡ Μηχανή γιά νά ἐξασφαλίσῃ ἐπαλήθευσι, κύρωσι, καταξίωσι. Ἀλλιῶς, ἀργά ἢ γρήγορα, θά ξεχαρβαλωθῇ! Μπορεῖ νά κατασυνθλίψῃ, ἴσως, ἡ Μηχανή πολλές ἄλλες ἀξίες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀλλά τίς δύο θεμελιώδεις ἀξίες τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀγάπης δέν θά μπορέσῃ νά τίς συντρίψῃ! Γιατί χωρίς αὐτές δέν στέκεται ὁ Ἄνθρωπος ὀρθῆς στά πόδια του, δέν σηκώνει τό μέτωπό του ψηλά πρός τό Φῶς! Θά σκοιτάξῃ. Θά ξαναπέσῃ κατάχαμα νά περπατάῃ πάλι μέ τά τέσσερα. Ἀλλά τότε δέν θά εἶναι πιά Ἄνθρωπος. Ὅσοι πιστεύουν στόν Ἄνθρωπο δέν μπορεῖ παρά νά πιστεύουν καί στήν ἀνθρωπιά του. Ἄλλ' ἀνθρωπιά χωρίς πνεῦμα, χωρίς ψυχή, χωρίς ἐλευθερία, χωρίς ἀγάπη δέν εἶναι δυνατόν νά υπάρξῃ. Ἡ Ζωή ξέρει πολλές ἀλήθειες, ἀλλ' ἀγνοεῖ ἀκόμα τήν ἀλήθεια πού γράφεται μέ κεφαλαῖο «Α». Ὅμως προχωρεῖ... Προχωρεῖ χειροπιασμένη χέρι μέ χέρι μέ τή Λευτεριά καί μέ τή Ἀγάπη. Προχωρεῖ! Καί θά προχωρήσῃ...

Μέσα στήν εὐαγγελιζόμενη ἀπό τήν αὐτοδυναμία τῆς Ζωῆς ὀρθόδοξη παλινόρθωσι τῆς Δυναστείας τοῦ Λόγου, ἡ Ποίησι θά ξανάβρῃ τήν ἀληθινή τῆς οὐσία, τήν ἀληθινή τῆς μορφῆ, τήν αἰώνιά τῆς ὁμορφιά, τόν ὑψηλό τῆς λόγο ὑπάρξεως. Θά ξαναγίνῃ τό βίωμα τῶν βιωμάτων μας, τό ὄνειρο τῶν ὀνείρων μας, ἡ Μοῖρα τῆς Μοίρας μας!

Ἡ Ποίησι! Ἐνα ἀπό τά μεγαλύτερα προνόμια τῆς Φυλῆς μας ἦταν ἡ ποιητική τῆς ἰδιοσυγκρασία, ἡ ποιητική τῆς προβολή στήν Ἱστορία. Χαρούμενοι ἦταν οἱ αὐτόχθονες θεοί τῆς. Λυρικές οἱ δόξες τῆς. Τραγικές οἱ συμφορές τῆς. Τό ποιητικό στοιχεῖο δέν ἔλειψεν ἀπό καμμιά χρονική στιγμή τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας. Ἡ Ἑλληνική διάρκεια εἶναι προπαντός ποιητική διάρκεια. Ἐσβηναν τά μεγάλα φῶτα. Δέν ἔσβηνε ποτέ τό λαδοκάντηλο. Τά βαριά σύννεφα τῆς σκλαβιάς ἐξαφάνιζαν προσωρινά τόν ἄπλετο Ἥλιο τῆς μόρφωσης. Δέν ἔσβηναν ποτέ τήν ἀνθρακιά τῆς καρδιάς. Δέν ἔσβηναν ποτέ τό ἐνδότερο ἀσύλητο φῶς τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ἡμέρες σκοτεινές, νύχτες θαμπόφωτες. «Φεγγαράκι μου λαμπρό, φέγγε μου νά περπατῶ...».

Κανείς Λαός δέν ἐμεγαλοῦργησε, κανείς δέν ἐπιβίωσεν ἄν δέν εἶχε ζωντανή, ἔντονη, εὐλαλή ποιητική φλέβα. Ποῦ εἶναι οἱ Ἀσσύριοι; Ποῦ εἶναι οἱ Βαβυλώνιοι; Ποῦ εἶναι οἱ Σκῦθες; Ποῦ εἶναι οἱ Καρχηδόνιοι; Ἡ ἱστορική τους ζωὴ ἔσβησε. Ἡ Ἑλληνική ὅμως ζωὴ δέν ἔσβησε. Κι οὕτε

θά σβήση! Γιατί ἡ ποίησι κυλᾶ μέσα στό αἷμα τῆς Φυλῆς. Καί τό ἐμπλουτίζει. Καί τό ἀναζωογονεῖ.

Κανένα ἄλλο Ἔθνος ἐπί τῆς γῆς δέν ὀφείλει τόσα πολλά στήν ποίησι, ὅσα τό Ἑλληνικό Ἔθνος. Ἄν ρίξουμε ἀπό αὐτή τή σκοπιά ἕνα ἀστραπιαῖο κυκλοτερές βλέμμα στήν ἱστορία του θά πειστοῦμε πάραυτα γιά τή μεγάλη μας αὐτήν ὀφειλή πρός τήν ποίησι.

Στά ὁμηρικά ἔπη ὀφείλεται ἡ πρώτη ἱστορική μας ἐνότητα.

Στούς μεγάλους κλασσικούς ποιητές τῆς ἀρχαιότητος ὀφείλεται ἡ ἀποκορύφωσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεγαλείου.

Στόν κύκλο τῶν Ἀκριτικῶν Τραγουδιῶν ὀφείλεται ἡ πανελλήνια συνειδητοποίησι τοῦ χιλιόχρονου Βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ ἄθλου. Ὁ κύκλος ἐκεῖνος περιέφραξεν, ἀόρατος ἀλλά ἀπροσμάχητος, περιέφραξε τήν ψυχή τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνετώτερα ἀπό τό τεῖχος τῆς θρησκείας...

Στά κλέφτικα, τέλος, δημοτικά μας τραγούδια ὀφείλεται ἡ ἐπιβίωσι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐλευθερίας, ἡ διατήρησι τοῦ ἡρωϊκοῦ φρονήματος τοῦ Γένους, ὀφείλεται ἡ ἀδιάσειστη προσδοκία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἔθνους. «Πάλι μέ χρόνους μέ καιρούς, πάλι δικά μας θά ἔναι!».

Ἄν ἄλλοι ἐσπέριοι γράφουν: «Ξέρουμε ὅτι ἡ ποίησι εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλά δέν ξέρουμε σέ τί ἀκριβῶς» — ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες τό ξέρουμε ἀκριβέστατα: Εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἐπιζοῦν οἱ βιώσιμες Φυλές. Εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά διαιωνίζωνται οἱ ζωντανές Πατρίδες... Ἴσως ὅμως ἐκεῖνο πού δέν τό ξέρουμε ὅλοι εἶναι ὅτι ὄχι μόνο μέσα στήν Ἑλλάδα ἀλλά καί ἔξω ἀπό αὐτήν τό Δημοτικό Τραγούδι βοήθησε, δικαίωσεν, ἔσωσε τόν Ἱερόν Ἀγῶνα. Ἄν μέσα στή Χώρα μας ἀνάφλεγε τό Ἑλληνικό φρόνημα, ἔξω στίς ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης ἀνάφλεξε τό φιλελληνικό φρόνημα. Τά Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια, δημοσιεύθησαν στό 1824, σέ γαλλική μετάφρασι ἀπό τόν Κλώντ Φλωριέλ στό Παρίσι, μεταφράσθησαν σύγκαιρα ἀπό τόν Βίλελμ Μύλλερ καί πολλούς ἄλλους στά Γερμανικά, τόν Σάρλ Μπρίνσλεϋ Σέρινταν στά Ἀγγλικά, ἀπό τόν Ν. Γνέδιτς στά Ρωσικά. Ἀργότερα, ἀπό τόν Τομαζέο στά Ἰταλικά. Ἀγαπήθησαν, θαυμάσθησαν, ἐπισύρανε τήν προσοχή καί τή συμπάθεια ὅλου τοῦ καλλιεργημένου κοινοῦ. Ἀποκάλυψαν τήν ἀείζωη ἑλληνική ψυχή ἕως τά βάθη της! Ὁ Γκαῖτε εἶχεν ἤδη μεταφράσει δείγματά τους ἀπό χειρόγραφες συλλογές καί εἶχε διαδηλώσει τόν ἀνεπιφύλαχτο θαυμασμό του. Ὁ Σοῦμπερτ καί ὁ Σοῦμαν εἶχαν μελοποιήσει μεταφράσεις τους. Ὁ Σοῦμαν μελοποίησε τό ὠραῖο δημοτικό μας τραγούδι: «Κόρη μου ὅταν σέ φίλησα νύχτα ἦταν, ποιός μᾶς εἶδε;» Ὁ Γκαῖτε ἐθαύμαζε πολύ τό

ἄλλο δημοτικό τοῦ χοροῦ: «Γιά μιά βολά εἶν' τά λεβεντιά...». Δέν ἦταν μόνο τά καρυοφίλλια τῶν Κλεφτῶν ἦταν καί τά τραγούδια τους, πού γλυκολάλησαν στήν παγκόσμια συνείδησι τήν ἀθανασία τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καί τή δίκαιη ἀξίωσί του νά ζήσῃ ἐλεύθερο.

Καί ὑψώνεται, ἀγαπητοί μου, ἀγλαόμορφο, ἐπιβλητικό, μεγαλειώδες, ὑψώνεται ἐνώπιόν μας ἀπαιτητικό τό Φάσμα τοῦ Ἄγνωστου Ἑλληνα Ποιητῆ. Θά εἶναι ἀσυγχώρητη παράλειψι ἂν σέ κάθε ἐλληνική ὁμιλία γιά τήν ποίησι δέν ἀναφέρεται ὁ μέγιστος αὐτός τῶν ἐλλήνων ποιητῶν τῶν νεωτέρων μας χρόνων: Ὁ Ἄγνωστος Ποιητής τῆς Δημόδους μας Ποιήσεως, ὁ μόνος Νεοέλλην Ποιητής πού ἔχει τό ἀνάστημα νά κοιτάξῃ τόν Ὅμηρο κατάματα, ἰσοῦψῆς του!

Ἡ ἐπιβαλλόμενη καί σήμερα μνεία τοῦ Ἄγνωστου μας Ποιητῆ μοῦ ὑπενθυμίζει παλαιότερη μνεία καί παλαιότερη ἀναφορά πρὸς αὐτόν. Μοῦ ὑπενθυμίζει χρέος ἀνεξόφλητον πρὸς αὐτόν. Καί ἀκόμη ἀρχή προσπαθείας ἐξοφλήσεως τοῦ χρέους τούτου. Πᾶνε τριανταπέντε χρόνια, πού μέσα στόν ἀπόηχο τοῦ ἐθνικοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ἐκατὸ χρόνων ἀπὸ τήν ἐπανίδρυσι τοῦ ἀνεξαρτήτου ἐλληνικοῦ κράτους, ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Δαμβέργης, ὀργανική ψυχὴ τοῦ ἑορτασμοῦ ἐκείνου, (στόν ὁποῖο εἶχα κ' ἐγὼ μιλήσει γιά τοὺς Μποτσαραίους), ἦρθε στό δημοσιογραφικό μου γραφεῖο νά συζητήσουμε μιά ἐπιγενόμενη ὠραία ἰδέα: Τήν ἰδέα τῆς ἀνεγέρσεως τιμητικοῦ Μνημείου στόν Ἄγνωστο Ποιητῆ. Συγκινημένος, πῆρα τήν πρωτοβουλία τῆς πραγματοποιήσεώς της. Ἐκαμα τό 1935 μιάν ὁμιλία γιά τό Δημοτικό Τραγούδι καί τόν Ἄγνωστο Ποιητῆ του στήν αἴθουσα τοῦ «Παρνασσοῦ». Συγκροτήσαμε ἐπιτροπὴ ἀπὸ λογοτέχνες καί προτείναμε νά γίνῃ πανελλήνιος ἔρανος, στόν ὁποῖο κάθε Ἑλλῆν θά ἔδινε μόνον ἀπὸ μιά δραχμὴ γιά τὴ χρηματοδότησι τοῦ σκοποῦ. Ἡ ἰδέα τῆς μιᾶς δραχμῆς ἦταν τοῦ Δαμβέργη. Ἡ πρότασι εἶχεν ἀπήχησι. Ὑποεπιτροπές σχηματίστηκαν στίς ἐπαρχίες. Πολλοὶ προσφέρθηκαν νά συλλέξουν τίς δραχμές. Ἐπῆλθε, δυστυχῶς, ὁ πόλεμος καί ἡ προσπάθεια σταμάτησε.

Ἀναζητώντας ἓνα προσεδαφισμένο τέλος γιά τὴ σημερινή μου ὁμιλία, εἶχα τήν εὐτυχία νά θυμηθῶ τήν παλαιὰ μας ἐκείνη ἰδέα. Μέ τύφι γιά τήν ἐγκατάλειψί της ἐπὶ τριανταπέντε ὀλόκληρα χρόνια, αἰσθάνομαι παρηγοριά ὅτι μπορῶ νά τήν ἐπαναφέρω στὴ ζωὴ ἀπὸ τό Βῆμα τοῦτο. Βωμοὶ στόν Ἄγνωστο Θεό, στόν Ἄγνωστο Στρατιώτη πρωτοῦψώθηκαν στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἄς ὑψωθῇ στὴ Νέα Ἑλλάδα κι ὁ Βωμός στόν Ἄγνωστο Ποιητῆ. Ἡ δραχμὴ καί τοῦ πλούσιου καί τοῦ φτωχοῦ, ὁ ὀβολός τῆς χήρας, μπορεῖ νά ζητηθῇ ἀπὸ τοὺς δίσκους τῶν ἐκκλησιῶν, ἀπὸ

τίς αἰθουσαι τῶν σχολείων, ἀπό τούς θαλάμους τῶν στρατώνων, ἀπό τό περίσσευμα τοῦ ἐργοδότη κι ἀπό τό ὑστέρημα τοῦ ἐργάτη. Ἐνα Μνημεῖο στόν Ἄγνωστο Ποιητή, ἀνεγειρόμενο μέ τούς ὀβολούς τῶν ἀγνώστων θαυμαστῶν θά ἔχη τό βαθύτερο θεμέλιωμα καί τό ὑψηλότερο ἀέτωμα. Σάν μιά πνευματική δραχμή στό δίσκο τῆς ἱερῆς προσφορᾶς ρίπτω τήν ιδέα μου. Θά εἶμαι πολύ εὐτυχῆς ἂν υἱοθετηθῆ. Καί πολύ εὐτυχέστερος ἂν καρποφορήσῃ. Ἡ σύμπτωσι ὅτι γιορτάζονται τό προσεχές ἔτος τά ἑκατόν πενήντα χρόνια ἀπό τήν Κήρυξι τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους καθιστᾷ πιό ἐπιτακτική τήν ἐξόφλησι τοῦ ὀφειλόμενου χρέους πρός τόν Ἄγνωστο Ποιητή!

Ἄπό ἄλλο χρέος ἄρχισα καί σέ ἄλλο καταλήγω. Μέ ἄλλα λόγια, ἐξέρχομαι... κατάχρεως ἀπό τή σημερινή μου ὁμιλία. Κατάχρεως ὀπωσδήποτε καί πρός ὅλους ὑμᾶς πού εἶχατε τήν εὐγενῆ καλωσύνη νά μέ ἀκούσετε μέ τόσον εὐγενῆ ὑπομονή στήν ἐπίμοχθη προσπάθειά μου νά ἐξοφλήσω, ὅσο μοῦ ἀναλογεῖ, ἕνα χρέος ἀπό τή φύσι του ἀνεξόφλητο στό διηγεκές — τό ποιητικό χρέος!

ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ
[ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1971]
ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑ·Ι·ΚΟΥ κ. Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ ΝΟΒΑ

Η ΣΕΒΑΣΤΗ ΣΥΓΚΛΗΤΟΣ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μοῦ ἔχει προσφέρει πολλές εὐχάριστες εὐκαιρίες νά καταλάβω τό κλεινόν τοῦτο Βῆμα μέ τήν περικαλλῆ του αἴθουσαν πλήθουσαν. Ἡ εὐκαιρία ὅμως πού μοῦ παρέχει σήμερα μέ τήν εὐπρόσδεκτη ἐντολή της νά σᾶς ὑποδεχθῶ καί νά σᾶς προσφωνήσω ἐγώ, ἀγαπητέ συνάδελφε κ. Πέτρο Χάρη, εἶναι, χωρίς ὑπερβολή, ἀπό τίς πλέον εὐχάριστες.

Χαιρετίζω μέ γηθόσυνη συγκίνησι τήν εἰσοδό σας στό Ἄνωτατο Πνευματικό Ἰδρυμα τῆς Χώρας. Καί τήν χαιρετίζω σάν ἐπίσημη κύρωσι τῆς βεβαιωμένης ἀξίας τοῦ λογοτεχνικοῦ σας ἔργου, σάν δίκαιη ἐπίστεψι τῆς μακρᾶς ἀγωνιστικῆς παρουσίας σας στόν Νεοελληνικό πνευματικό στίβο, ἀλλά καί σάν πάνδημη ἀναγνώρισι τῆς προσωπικῆς σας ἀρετῆς.

Ἄναλογιζόμενος τήν ἐπί μακρές δεκαετηρίδες ἀδιατάραχτη διατήρησι τῶν ἐγκαρδίων φιλικῶν μας σχέσεων, διαπιστώνω μέ ἰδιαίτερη χαρά ὅτι τοῦτο δέν ἀποτελεῖ καθόλου μιάν ὠραίαν ἐξάιρεσι, ἀποτελεῖ μιάν ἄνετη ἐπανεφαρμογή τοῦ χρυσοῦ κανόνος τῆς ζωῆς σας ὅλης! Κανόνος ἀδιαπτῶτων εὐγενῶν τρόπων, πού ἐκπηγάζουν ἀπό εἰλικρίνεια ἀνωτέρου ἤθους. Κανόνος σταθερῶν αἰσθημάτων ἀφοσιώσεως πρὸς τήν λογοτεχνική μας οἰκογένεια, πρὸς τό κοινωνικό σύνολο, πρὸς τήν Μεγάλη μας Πατρίδα.

Εἶστε ἀπό τοὺς λογοτέχνες ἐκείνους τῶν νεωτέρων γενεῶν, πού δέν ἔπαφان ποτέ νά σέβωνται τίς παλαιότερες γενεές. Ἀλλά μέ τή σκυτάλη πού παραλάβανε ἀπό τά χέρια τους συνεχίζουν τόν καλόν ἀγῶνα καί τήν εὐθύτατη ἀκολουθοῦν πορεία ἐπάνω στό ἔθνικό μας ἔδαφος, κάτω ἀπό τόν Ἑλληνικό μας Οὐρανό.

Ἐξαιρετική μου τιμή νά εἶμαι ἀπόψε ὁ ἀνάδοχος σας. Ἐχω, φεῦ!, ἀπό τό παρελθόν μου ἀρκετήν ἄσκησι καί ἐμπειρία στά καθήκοντα τοῦ... ἀναδόχου! Ἀλλά στό παρόν μυστήριον δέν πρόκειται ν' ἀπαιτηθῆ ἔλαιον καί Ἄγιον Μῦρον. Οὐτε τό Σύμβολον τῆς Πίστεως πρόκειται νά ὁμολο-

γήσω ἐν ὀνόματί σας. Θ' ἀπαιτηθῆ μόνον ὁσμὴ εὐωδίας πνευματικῆς καὶ ἀμοιβαία συνομολόγησις πίστεως στήν ἱερὴ ἀποστολὴ τῆς Τέχνης, στή θεόδοτη ἀξία τῆς Ὁμορφιάς.

Ἵποχρεωμένος ἐν τούτοις εἶμαι ν' ἀναδράμω ἕως τὰ τρυφερά χρόνια τοῦ... ἀναδεχτοῦ μου, ἕως τὰ φιλολογικά του σπάργανα γιὰ νά παρακολουθήσω ὅλη τὴν ἐξέλιξι τῆς σταδιοδρομίας του, ὅλην τὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τῆς πνευματικῆς του ἀκτινοβολίας.

Στρέφοντας τὸ βλέμμα μου πίσω, πρὸς τὸ θαμπὸ βάθος τῶν δεκαετηρίδων πού πέρασαν, διακρίνω τὸν μαθητὴ Ἰωάννη Μαρμαριάδη νά παίρνη τὸ πρῶτο-πρῶτο βάφτισμα τῆς... λογοτεχνικῆς μελάνης μέ τὰ δημοσιευμένα στή «Διάπλασι τῶν Παίδων» παρθενικά πεζά του πρωτόλεια. Πόσοι ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἐδῶ συναδέλφους —ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό μας ἀσφαλῶς— δέν αἰσθάνθησαν τὴν πρώτη ἱκανοποίησι τῆς δημοσιότητος, ἀνοίγοντας μέ ὀλότρεμα παιδικὰ χέρια τὰ φύλλα τοῦ κομποῦ ἐκείνου περιοδικοῦ, πού τὸ εἶχεν ἀναγάγει σέ κατηχητικό, σέ ἀποστολικὸ ὕψος ὁ ἀλησμόνητος συνάδελφος Γρηγόριος Ξενόπουλος, ὁ πολυφιλητος στό μαθητικὸ μικρόκοσμο «Φαίδων»... Μέ τὸν ὁποῖον, ἂν δέν ἀπατῶμαι, κύριε Χάρη, εἶχατε κάμει ἐκεῖ, στή «Διάπλασι τῶν Παίδων», τὴν ἀρχικὴ σας γνωριμία, ἥτις ἐπέπρωτο νά ἐξελιχθῆ βραδύτερα σέ τόσο καρποφόρο συνεργασία, πού σ' αὐτὴν ὀφείλουμε τῆς «Νέας Ἑστίας» τὸ ἀπαράμιλλο ἐπίτευγμα.

Διακρίνω, λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸν φοιτητὴ Γιάννη Μαρμαριάδη νά συμπληρώνη τίς πανεπιστημιακὲς του σπουδὲς μέ τὴν ἄνεσι καὶ μέ τὴ σιγουριά τῶν παλιῶν καλῶν καιρῶν... Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ἓνα χαριτωμένο ἐπεισόδιό του μέ τὸν Καθηγητὴ του τῆς Δημοσιονομίας ἀείμνηστον Ἀνδρέα Ἀνδρεάδη, πού ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ πρῶτα διορισθέντα μέλη τῆς Ἀκαδημίας μας, ἀλλὰ καὶ συνεργάτης τῆς «Νέας Ἑστίας», ἀπὸ τὸ πρῶτο τευχὸς τῆς.

Γίνεται πτυχιούχος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1924 ὁ κύριος Μαρμαριάδης. Ἀλλὰ σταματᾷ στὰ προπύλαια τῶν Ναῶν τῆς Θεμίδος. Θέλγεται ἀπὸ τὸ ἠδύλαλο κάλεσμα τῶν Μουσῶν. Καὶ μεταβαφτίζεται στήν Κασταλία πηγὴ Πέτρος Χάρης. Δημοσιεύει τὰ πρῶτα διηγήματά του στό «Νουμᾶ». Πολιτογραφεῖται στή μεγάλη Δημοκρατία τῶν Γραμμάτων. Καὶ διεκδικεῖ τοὺς τίτλους τῆς.

Ἡ ἀναρρίχησι στίς δύσβατες καὶ δυσπρόσιτες δειράδες τοῦ Παρνασσοῦ δέν εἶναι ποτέ εὐκολο ἐγχείρημα γιὰ ἓναν τίμιον, εὐσυνειδήτο καὶ σοβαρὸν ἐργάτη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ὅμως ἀπὸ τὰ πρῶτα Παρνασσιακὰ βήματα τοῦ νεαροῦ Λογογράφου διαφαίνεται ἡ... ὀρειβα-

τική του ικανότητα. Ξέρει καί μπορεί ν' ανεβαίνει. Αποφεύγει τά επικίνδυνα ἄλματα. Αποφεύγει τό ἀστόχαστο λαχάνιασμα. Αποφεύγει τήν ἀποστειρωτική μίμησι. Μέ βῆμα μελετημένο, σταθερό, σύμμετρο, ξέροντας πού νά πατήση, βλέποντας πού πρέπει νά δρασκελίση, βιγλίζοντας ὀλοτρόγυρα — ανεβαίνει! Ἦταν βέβαιο πώς θά φτάση. Καί ἔφτασε!

Ἡ πρώτη κορυφή πού κατάκτησε, τό 1924, ἦταν ἕνας μικρός δασωμένος λόφος λίγο ἔξω ἀπό τήν Ἀθήνα. Ἦταν ὁ χώρος, ὅπου διαδραματίστηκε ὁ σύντομος ἀλλά τόσο μεστός σέ ἀνθρώπινη ἀλήθεια μῦθος τοῦ ἀριστοτεχνικοῦ του διηγήματος «Ἡ Τελευταία Νύχτα τῆς Γῆς». Ἡ νύχτα τοῦ 1910 ὅταν ὁ διαβόητος Κομήτης ἐπρόκειτο νά καταστρέψῃ τόν πλανήτη μας! Ὁ Χάρης χάραξε μέ ἀδρές πινελιές τήν καθολική ἀτμόσφαιρα τοῦ ψυχολογικοῦ πανικοῦ καί τίς γενικές του ἐκδηλώσεις. Καί μέσα σ' ἕνα ἄνετο διάγραμμα, πού δίνει ἀπέριττα τόν ἱλαροτραγικό χαρακτήρα τῆς ἱστορικής νύχτας, ἐτοποθέτησε, ψυχολογημένους στήν ἐντέλεια, τούς μικροαστούς τοῦ μύθου του, πού ξεπορτίζοντας πρὸς τό λόφο γιά νά σωθοῦν ἀπό τή μεγάλη κατάρα τ' οὐρανοῦ, ἀφήνουν κλειδωμένη στό σπίτι τήν νεαρή ὑπηρέτριά τους γιά νά τό φυλάξῃ ἀπό τίς μικρές κατάρεις τῆς γῆς... Ἐκεῖνη, πληγωμένη ψυχικά ἀπό τή στάσι τους, κράζει τό φίλο της ἀπό τό ἀντικρινό σπίτι νά ρθῇ νά βγοῦν ἔξω νά σωθοῦν κι αὐτοί, ἔστω κι ἀπό τήν πίσω πόρτα! Ἔρχεται ὁ φίλος της καί ἀποφασίζουν τελικά νά μὴ βγοῦν ἀλλά νά μείνουν στό σπίτι. Τήν κρίσιμη ἐκεῖνη ὥρα τοῦ ἐφιαλτικοῦ κινδύνου, ἔνστιχτα, ὁ φόβος ἀναζητεῖ στόν παροξυσμό του κάποια διέξοδο. Καί τήν βρίσκει τυφλά, ζωϊκά, βουβά στόν παροξυσμό τοῦ Ἐρωτα! Ὁ θάνατος πλησιάζει... Τί φυσικώτερο ἀπό τό ν' ἀντιδράσῃ ἡ ζωὴ μέ τό ἰσχυρότερό της ὄπλο; Στά νεανικά κορμιά τῶν δύο ἀπλοϊκῶν νέων, τῆς Ἀργυρῶς καί τοῦ Τάσου, ἡ φωνή τοῦ αἵματος, ἡ κραυγὴ τοῦ σπέρματος, ἡ προσταγὴ τοῦ Εἴδους δέν χρειάστηκε ν' ἀναπτύξουν καμμιάν ἰδιαίτερη πειθώ. Ἄλλον κεραυνόν περιμένα, ἄλλος τούς χτύπησε!

Τό ἐπίτευγμα τῆς τέχνης τοῦ Χάρη εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: Ὅτι μᾶς ἔδωσε τό συγκλονιστικό γεγονός αὐτούσιο, χωρίς ψυχολογικές ἀναλύσεις, χωρίς φιλοσοφικές ἐξηγήσεις. Λιτά, λακωνικά, ἀπέριττα μᾶς ἀφηγήθηκε χωρίς ἐπιτήδευσι ἐκεῖνο πού ἠθελε καί μᾶς μετὰδωσεν ἄμεσα τό ριγος καί τή μαγεία, πού μόνον ἡ ἀληθινή τέχνη μπορεῖ νά μεταδώσῃ. Πόσα θά μπορούσεν ἀκόμα νά εἶχε πῆ! Τό ἀπόφυγεν ἀριστοτεχνικά. Καί προτίμησε, μέ πολλή μαεστρία, νά μᾶς τά 'ποῦν, τά πολλά καί τά μεγάλα, οἱ προεκτάσεις, πού ἄφησε νά ξεφεύγουν ἀπό ὄλες τίς σελίδες του σάν περιστέρια, ἐξασκημένα γιά νά μεταφέρουν ἀλάνθαστα, ὅπου

έχουν ένταλθῆ, τά μηνύματα τοῦ συγγραφέα. Τά μηνύματα τῆς Ἀργυρῶς, πού κλαίει ἀπαρηγόρητα, καί τοῦ Τάσου, πού βλέπει τόν ἥλιο νά βγαίνει ἀπό τή Δύσι, ὅταν βεβαιώθηκαν ὅτι ἡ νύχτα τῆς θυσίας τους δέν ἦταν ἡ τελευταία νύχτα τῆς Γῆς...

Παρακαλῶ νά μοῦ συγχωρηθῆ ἡ σχετική μακρηγορία γύρω ἀπό τό Διήγημα τοῦτο. Δέν μέ παράσυσρεν ἡ καθιέρωσί του στήν κοινή γνώμη, ἀφοῦ ἔχει σημειώσει τρεῖς ἐκδόσεις ἕως τώρα. Μέ ὑποχρεώνει νά ὑπογραμμίσω ζωηρότερα τήν ἀξία του τό γεγονός ὅτι εὐθύς ἀπό τήν πρώτη ἐκδοσί του ἡ ἐπίσημη κριτική τό ἐτοποθέτησε σάν ὀρόσημο στήν ἐξέλιξι τῆς πεζογραφίας μας, σάν ἀφετηρία τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ διηγήματος. Εὐθαρσῆς καινοτόμος τῆς ἐποχῆς του, ὁ Πέτρος Χάρης εἶχε τήν εὐτυχία νά ἀναγνωρισθῆ ὡς ἕνας ἀπό τούς οἰκοδόμους σημαντικοῦ νέου σταθμοῦ στήν ἱστορία τῆς σύγχρονης Γραμματολογίας μας. Ὅπως μνημονεύεται ὁ Κωνσταντῖνος Θεοτόκης σάν πρωτοπόρος στή μετάβασι ἀπό τό ἠθογραφικό στό ψυχολογικό μυθιστόρημα, ἔτσι μνημονεύεται κι ὁ Πέτρος Χάρης σάν ἕνας ἀπό τούς πρωτοπόρους στή μετάβασί μας πρός τήν πύο συγχρονισμένη μορφή τοῦ διηγήματος, μορφή πού κατορθώνει νά καταγράφη μέ νέα αἰσθητήρια τούς λεπτότερους μυστικούς σεισμούς τῶν ἐσωτερικῶν ψυχικῶν χώρων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐσυνεχίσατε, ἀγαπητέ συνάδελφε, τή λογοτεχνική σας δημιουργία μέ ἀπαραμείωτα, καί ἐν πολλοῖς ἐπαυξημένα, τά χαρίσματα τῆς πρώτης σας ἐμφανίσεως: Τόν ποιητικό παλμό, τόν εὐθετο λυρισμό, τόν διαυγῆ στοχασμό, τό λεπτό γλωσσικό αἶσθημα, τό ἐπιμελημένο ἄπαχο ὕφος, τή μειλίχια πειστικήν ἰκανότητα, τό γνήσιο ἑλληνικό χνῶτο, τήν Ἑλλαδοπήγαστη λαγαρή ἀνθρωπιά... Μᾶς ἐδώσατε ἀπό τό 1924 ἕως σήμερα ἕξι συλλογές διηγημάτων: «Ἡ Τελευταία Νύχτα τῆς Γῆς», «Μακρυνός Κόσμος», «Φῶτα στό Πέλαγος», «Δρόμος Ἑκατό Μέτρων», «Ὅταν οἱ Ἅγιοι κατεβαίνουν στή Γῆ», «Ἡ Μεγάλη Νύχτα». Ὅλες ἰσοῦφεῖς σέ λογοτεχνικήν ἀξία καί πράγματι ἀρκετές νά στηρίξουν τή γνώμη τοῦ ἀγαπητοῦ Συναδέλφου Πρόεδρου κ. Παναγιώτη Κανελλοπούλου, πού ἔχει γράφει γιά σᾶς: «Εἶναι ὁ καθ' αὐτό διηγηματογράφος τῆς γενιᾶς του. Ἡ συμβολή του στήν ἠθική ἀποκρυστάλλωσι τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος ἔχει πολύ σωστά ἐξαρθῆ ἀπό τόν ἱστορικό τῆς λογοτεχνίας μας Ἄριστο Καμπάνη». Πολλά ἀπό τά διηγήματά σας ἔχουν μεταφρασθῆ στά γερμανικά, γαλλικά, ἰταλικά, φλαμανδικά, ρουμανικά, ἰσπανικά, τουρκικά καί ἀραβικά, διδάσκονται σέ ξένα πανεπιστήμια καί μεταδίδουν σέ τόσες ξένες χῶρες πιστήν ἀνταύγεια τοῦ νεοελληνικοῦ ὠραίου λόγου.

Ἀλλά ἡ πνευμάτικὴ σας ἐκροή δέν ἔχει ἕνα μόνο κανάλι. Εἶναι πολυ-κάναλη. Εὐθύς ἀπ' τήν ἀρχή εἶχατε ἀποκαλύψει ὀξύ κριτικό πνεῦμα. Ἀπό αὐτό, μέ τό μέσωμα τῆς πείρας καί μέ τά θησαυρίσματα τῆς παιδείας σας, ἀναβλύσανε κριτικά μελετήματα ἀξιόλογα, ὅπως οἱ τρεῖς τόμοι «Ἑλληνας Πεζογράφοι» καί ἡ «Μικρὴ Πινακοθήκη» πού τόσο πολὺ συντελέσανε στή βαθύτερη καλλιέργεια τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Καί δικαίως σᾶς καθιέρωσαν ὡς ἕναν ἀπό τούς κριτικούς μας μέ τήν εὐρύτερη δυνατὴ δεκτικότητα. Ἡ ἀγάπη, πού περισσεύει στὸν ψυχικὸ σας κόσμος, συμπληρώνει τήν συνταγή τῶν κριτικῶν σας ἐλιξιρίων, πού στάθηκαν καί ἀναβιωτικά τῆς μνήμης ἀναπαυθέντων ὁμοτέχνων καί τονωτικά τῆς φιλοτιμίας νεωτέρων συγγραφέων, πάντοτε δέ δροσερὴ πηγὴ ἐπιμορφώσεως διψασμένων συνειδήσεων.

Παράλληλα στέκονται τά χυμώδη σέ τέσσερις τόμους Δοκίμιά σας μέ τούς τίτλους «Κρίσιμη Ὁρα», «Ὅταν ἡ Ζωὴ γίνεται Ὅνειρο», «Υἰάρχουν Θεοί» καί «Μεταπολεμικός Κόσμος». Ἡ στοχαστικὴ σας δυναμικότητα πλαστοουργεῖ κι ἐδῶ ὠραῖες σελίδες. Τοποθετεῖτε στερεά τὸν «Λυρικὸν Ἄνθρωπο» σάν βᾶσι ζωῆς καί τέχνης, δογματίζοντας ὅτι μόνον ἡ διάθεσί του πραγματοποιεῖ τήν ἀτομικὴν ὄρασι, πού εἶναι τό μοναδικὸν ὄργανο μεταφορᾶς τῶν γεγονότων στὸν ἐσωτερικὸ μας κόσμος. Ὑψηλώνοντας Ἱπποκρατικά τὴ σκοτεινὴ ἐποχὴ μας κάνετε ὀρθὴ διάγνωσι τῆς ἀρρώστιας τῆς. Ἐκεῖνο πού λείπει ἀπὸ τό αἷμα τῆς, ἀπὸ τὴν κρᾶσι τῆς, ἀπὸ τὴν ἐμπνοή τῆς «εἶναι» —γράφετε— «ὁ χαρούμενος ἀγώνας, ἡ πάλη πού γίνεται μέ αἰσιοδοξία μέ πίστη».

Ἀνάμεσα στοὺς ἀπλανεῖς αὐτοὺς ἀστέρες τοῦ δημιουργικοῦ σας οὐρανοῦ, ὀφείλω νά σημειώσω καί τό πλῆθος τῶν μικροτέρων πλανητῶν, τῶν ἀστεροειδῶν, τῶν νεφελοειδῶν, τῶν διαττόντων ἀστέρων, οἱ ὅποιοι συγκροτοῦνται, κόσμος ὀλόκληρος, ἀπὸ τά «Λογοτεχνικά σας Χρονικά», τίς διαλέξεις σας, τίς ἐπιφυλλίδες σας, τίς μεταφράσεις σας καί τά ἀπειράριθμα μελετήματα, ἄρθρα καί χρονογραφήματα, πού εἶναι διάσπαρτα στή «Νέα Ἑστία» καί στίς μεγάλες ἡμερήσιες ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν «Πολιτεία», «Καθημερινή», «Ἐλευθερία». Ἄς μὴν παραλειψῶ νά ἐπισημάνω στὸν πνευματικὸ σας Γαλαξία κι ἕναν... κομήτη. Ἐπιτρέψτε μου νά χαρακτηρίσω ἔτσι, σάν παροδικὴ σας ἀπασχόλησι, τούς «Παιδικούς Διαλόγους» σας, μακρινὸν ἀντίλαλο τῆς προπαιδείας σας στή «Διάπλασι τῶν Παίδων», καί τὴν Ἀνθολογία «Διάλογοι καί Ποιήματα», πού εἶχατε προσφέρει στά μικρὰ Ἑλληνόπουλα μαζί μέ τὸν διακεκριμένο λογογράφο κ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο.

Φοβοῦμαι ὅτι βαίνω πρὸς ὑπέρβασιν τοῦ χρονικοῦ μου ὄριου, ἀλλά

υπαίτιος είσθε σείς, Κύριε Συνάδελφε, μέ τήν πολύπλευρη δημιουργικό-τητα σας. Καί, φυσικά, θά ἦταν ἀδύνατο σ' ἐμέ νά μή μνημονεύσω ἄλλο ἐξ ἴσου σημαντικό κεφάλαιο τῆς προσφορᾶς σας. Πρόκειται γιά τήν ταξιδιωτική σας λογογραφία. Στόν τομέα αὐτόν, ἡ λογοτεχνία μας παρουσιάζει ἐδῶ καί πολλά χρόνια ἐξαιρετική, μπορῶ νά εἰπῶ, ἄνθησι, μέ κορυφαίους τῆς τούς κοσμοπλάνους Νίκο Καζαντζάκη καί Κώστα Οὐράνη, πού μᾶς ἄφησαν ἀλησμόνητες ταξιδιωτικές σελίδες ἄφθαστης ὀμορφιάς.

Τά ταξιδιωτικά τοῦ Πέτρου Χάρη δέν εἶναι πάρεργο. Εἶναι ἔργο. Ὅπως ὅλα του τά ἔργα, φιλοτέχνησε καί τοῦτο «μέ λογισμό καί μέ ὄνειρο». Μέ διαυγές περισκόπιο καί μέ ἀκριβῆ ἐσωτερικό κατοπτρισμό. Δυνατός καί στήν ἀνάλυσι καί στή σύνθεσι, ἐπεξεργάστηκε τό ὕλικό του μέ δεξιότητα πού ἐπέτρεψεν ὥστε ἐντυπώσεις, συγκινήσεις, παρατηρήσεις, πληροφορίες, ἱστορικές πραγματικότητες, μνημειακές ἀντανακλάσεις, στατιστικά στοιχεία νά χρησιμοποιηθοῦν μέ τίς κατάλληλες ποσολογίες, μέ τίς πρόσφορες μεταστοιχειώσεις καί ν' ἀποδώσουν ὄχι ξερό περιγραφικό ἡμερολόγιο ἀλλά οὐσιαστικό λογοτέχνημα. Τό μυστικό του ἦταν, ὅπως ὁ ἴδιος ἔχει ἐξομολογηθῆ, ὅτι ἀναζήτησε σέ κάθε τόπο τόν Ἄνθρωπο, τόν κόσμο τῆς ψυχῆς του, τό ἄρωμα τῆς ἀνάσας του. Ἡ ζωντανή ἐπαφή μέ τήν ξένη ψυχή, ἡ ἀλληλοδιείσδυσι πού γονιμοποιεῖ τή γνωριμία, δέν εἶναι τόσο εὐκόλη. Ὁ Πέτρος Χάρης, ὅπου κι ἄν ταξίδεψε, στήν Κίνα, στή Νέα Ὑόρκη, στήν Ἰταλία, στήν Ἰσπανία, στά Βαλκάνια, ἐπέτυχε νά συνομιλήσῃ «κατ' ἰδίαν» μέ τήν ψυχή κάθε λαοῦ. Καί τίς συνομιλίες του αὐτές κατῶρθωσε νά μᾶς τίς μεταφράσῃ μέ ἀφηγηματική δύναμι ἐπαγωγό, πειστική, θέλγουσα. Τά ταξιδιωτικά του δέν εἶναι ἄλμπουμ ἀπό ὠραίες καλοπαρμένες φωτογραφίες, εἶναι προσωπική ἐκθεσι καλλιτεχνικῶν ζωγραφικῶν πινάκων.

Ἀλλά δέν ξεμπλέκει κανεῖς εὐκόλα ὅταν καταπιαστῆ μέ τίς πνευματικές σας ἀθλοφόρες ἐπιδόσεις, κύριε συνάδελφε. Εὐτυχῶς ὅτι τώρα δέν θά χρειαστοῦν πολλά λόγια γιά νά ἐξαρθῆ, σάν δεύτερη πτυχή τοῦ τριπτύχου σας, ἡ ἄλλη σπουδαία προσφορά σας στόν Νεοελληνικό πολιτισμό — προσφορά πού θά τήν ζηλεύαμε ὅλοι, ἀλλά δέν ξέρω ποιός ἄλλος θά μπορούσε νά τήν ὀλοκληρώσῃ. Πρόκειται γιά τόν ἐκδοτικό ἄθλο τῆς «Νέας Ἑστίας». Εἶναι τόσο γνωστός καί μέσα κι ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα ὥστε ἀρκεῖ νά τόν μνημονεύσῃ κανεῖς γιά νά ἀκτινοβολήσῃ αὐτόματα ἡ ἀξία του. Ἀπό τά 45 χρόνια τῆς ζωῆς τῆς, τά 39 ὀφείλονται στή δική σας αἰμοδοσία. Ἀπό τό 1933, πού διαδεχθήκατε τό μεγάλο μας Γρηγόριο Ξενόπουλο, σείς είσθε ὁ διευθυντής, ὁ ἀρθρογράφος, ὁ κριτικός, ὁ

ἀρχισυντάκτης, ὁ ἀλληλογράφος, ὁ διορθωτής. Ὅλη ἡ τεραστίας ἐκτάσεως καί ζαλιστικῆς ποικιλίας δημοσιευμένη ὕλη, ἔχει περάσει ἀπό τὰ χέρια σας. Ἀπό τοὺς 89 τόμους τῆς μνημειακῆς αὐτῆς κυφέλῃς, οἱ 77 εἶναι... νόμιμα ἐκδοτικά σας τέκνα. Ὅπως εἶναι καί τὰ 80 εἰδικά τεύχη, τ' ἀφιερωμένα σέ μεγάλους Ἑλληνας καί ξένους λογοτέχνες, καλλιτέχνες, ἐπιστήμονες. Σᾶς ἀνήκει ἀκόμη καί ὁ μόχθος τῆς καταρτίσεως, μαζί μέ τόν Καθηγητή κ. Γ. Ζώρα, τοῦ εὔρετηρίου τῆς πολυδαίδαλης αὐτῆς λαβυρινθιακῆς παρακαταθήκης.

Καί μόνον ὁ ἄθλος τῆς «Νέας Ἑστίας» θά ἐξαρκούσε νά καταστήσῃ ἀξιόσεβάστη τήν παρουσία σας στά Νεοελληνικά Γράμματα καί νά σᾶς προσκομίσῃ τίτλον ἐθνικῆς ὑπηρεσίας.

Ἡ ἔκδοσι ἐνός πνευματικοῦ περιοδικοῦ μέ ἀξιώσεις εἶναι, καί σέ ὁμαλές περιστάσεις, κήρυξι πολέμου, εἶναι σάλπισμα μάχης συνεχοῦς, ἐπίμονης, ἀνένδοτης. Ἀνθέξατε νικηφόρα στή διάρκεια τῆς μάχης αὐτῆς ἐπί δεκαετηρίδες, καταπολεμῶντας πολλές ἀντιξοότητες καί ἀντιδράσεις, ἔμφυτες στόν ἀνθρώπινο, γενικά, ἀλλά καί ἰδιαίτερα στόν ἑλληνικόν χαρακτήρα. Ἀνθέξατε καί σέ ἱστορικές στιγμές κρίσιμες, ὅπως ἡ ἐχθρική κατοχή. Χρειαζότανε τότε γενναιότης. Καί δέν ὑστερήσατε! Χρειαζότανε αὐταπάρνησι. Καί δέν σᾶς ἔλειψε! Χρειαζότανε ἐπιδεξιότης. Καί τήν ἐπιδείξατε! Γνωρίζω λεπτομέρειες τῶν προσωπικῶν κινδύνων, πού διατρέξατε κατά τήν ἐχθρική κατοχή, ἀλλ' ὁ χρόνος δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά ἐπεκταθῶ.

Ἡ Ἑλληνική Πολιτεία, μέ ἀπόφασιν τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, ἔχει ἐξάρει τήν ἐθνική παιδευτική συμβολή τῆς «Νέας Ἑστίας». Ἡ δέ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μέ ἀπόφασιν τῆς Ὀλομελείας τῆς 24ης Μαρτίου 1946 ἀπένειμε βραβεῖον στό περιοδικό σας διά «τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ συμβολήν εἰς τὴν ὅλην πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἑλλάδος κατά τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη καί διότι δέν ἔπαυσεν ἐκδιδόμενον καί κατά τὰ ἔτη τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς προκαλέσαν διά τῆς πατριωτικῆς του στάσεως καί διώξιν τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ».

Ἐχω σαφῆ συναίσθησιν τοῦ πόσον ὑστέρησα στήν προσπάθειά μου νά ἐκπονήσω μίαν ὅσο γίνεται πιό πιστὴν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς σας φυσιογνωμίας. Εὐχολύνομαι ὅμως πολὺ στήν τελευταία μου τώρα προσπάθεια νά πλαισιώσω τὴν ἀτελῆ μου αὐτὴν εἰκόνα, κλείνοντάς τὸ τρίπτυχο τῆς προσωπικότητός σας. Βρίσκω τὰ πλαίσια ἔτοιμα. Τὰ ἔχετε φιλοτεχνήσει σεῖς ὁ ἴδιος μέ τὴν εὐρεία σας δημόσια δράσι. Δέν περιορίσατε τὴ ζωὴ σας στόν ὀρίζοντα τοῦ στοχασμοῦ καί τοῦ καλάμου. Τὴν ἐπεκτεῖνατε σέ κοινωφελεῖς καί ἔθνωφελεῖς συνεχστρατεῖες.

Διατελέσατε από τό 1930 έως τό 1964 Γραμματεús καί Γενικός Γραμματεús έπειτα, τής Άνωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, όπου προσφέρατε πολύτιμες ύπηρεσίες. Διατελέσατε Πρόεδρος τής Έθνικής Έταιρείας Λογοτεχνών, Πρόεδρος τής Ένώσεως Θεατρικών καί Μουσικών Κριτικών, Άντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Έθνικού Θεάτρου, μέλος καί Πρόεδρος τής Καλλιτεχνικής του Έπιτροπής, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ίδρύματος Κρατικών Ύποτροφιών, μέλος των Κριτικών Έπιτροπών άπονομής των Κρατικών λογοτεχνικών καί θεατρικών βραβείων. Τέλος δέ, αντιπροσωπεύσατε τό Κράτος μας καί τás Έργανώσεις μας σέ Διεθνή Συνέδρια.

Άσωτεύσατε, κύριε συνάδελφε, τίς πλούσιες πνευματικές καί ψυχικές δυνάμεις, πού σάς είχε προικίσει ή φύσις, τίς άσωτεύσατε πρόθυμα για τήν Τέχνη, για τούς όμοτέχνους σας, για τούς όμοεθνείς σας, για τόν Άνθρωπο, για τά άθάνατα ιδεώδη τής Έλευθερίας, τής Άγάπης, τής Όμορφιάς. Καί δέν τίς άσωτεύσατε μάταια. Η σταδιοδρομία σας ρέει σάν έργο ώφέλιμο, σάν έργο βιώσιμο. Τό κύρος, πού έχετε άποκτήσει, τό άξιοποιείτε κάθε μέρα. Η όλη σας πνευματική στάσι, πού χαρακτηρίζεται από σεμνήν άξιοπρέπεια κι από ειλικρινή μετριοφροσύνη, άποτελεί παράδειγμα. Άρματωμένος γερά μέ τά άνοξείδωτα παραδοσιακά μας ιερά όπλα, εύαίσθητος στά κελεύσματα των νέων έποχών, ξάστερος στή γενική θεώρησι των ραγδαίως έξελισσομένων προβλημάτων του ανθρώπινου γένους, άποδειχθήκατε άλκίμαχος στον εύγενή σας προσωπικόν άγώνα χωρίς άνοίχειες ίαχές, χωρίς κλαγγές άταιρίαστες. Τόν άρχισατε, τόν άποκορυφώσατε καί τόν συνεχίζετε τόν άγώνά σας μέ σιωπηλή αύτοπεποίθησι, μέ άξιοθαύμαστη έπιμονή, μέ ύψηλή πάντοτε συνείδησι του πνευματικού σας χρέους. Ένικήσατε! Είστε, μάλιστα, πολυνίκης! Καί των νικών σας τά διάσπαρτα φύλλα δάφνης συμπλέκουν τόν Άκαδημαϊκόν στέφανον, πού τόσοσιν έπάξια σάς περικοσμεί σήμερα. Εύχομαι νά παραμείνη άμάραντος!

Καί διαισθανόμενος τή δίκαιη άνυπομονησία πού έχει τό έκλεκτό μας άκροατήριο για νά σάς άκούση, παραχωρώ τό Βήμα, βέβαιος ότι θά τό τιμήσετε.

ΕΠΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΕΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

ΚΥΡΙΕ ΠΡΟΕΔΡΕ, κύριοι Ἀκαδημαϊκοί, κυρίες καί κύριοι,

Ἐορτάζουμε ἀπόψε ὄχι τά τριάντα χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε πού ἔληξε ἡ ἐπίγεια ζωή τοῦ Κωστή Παλαμά, ἀλλά τά τριάντα χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε πού τό πεπρωμένον εἶχε προδιαγράψει ν' ἀρχίσῃ ἡ Αἰωνία του Ζωή. Ὅχι τό θάνατό του, τήν ἀθανασία του καλούμεθα νά μνημονεύσουμε καί νά τιμήσουμε.

Δίκαια κι ἀναπόφευκτα ἔχουν γραφῆ κ' ἔχουν εἰπωθῆ γιά τόν Παλαμά τόσα πολλά, ὅσα ἴσως γιά ὅλους τούς ἄλλους νεοέλληνες ποιητές μαζί. Ἐγώ ὁ ἴδιος, πού δέν εἶμαι οὔτε κριτικός οὔτε σχολιαστής, ἔχω στό συρτάρι μου ἔξι, νομίζω, διαφορετικές ὁμιλίες μου γιά τόν Παλαμά. Βάσιμα μπορεῖ νά προβλεφθῆ ὅτι ἡ κριτική φιλολογία γύρω στόν Παλαμά θά συνεχισθῆ καί στό μέλλον, ὄχι μόνον ἀπό τή δική μας γενιά, πού τόν ἔζησε, ἀλλά καί ἀπό τίς μεταγενέστερες, πού, στρέφοντας τό βλέμμα πρός τά πίσω, θά τόν ἀντικρύζουν σάν τήν ὑψηλότερη πάντα κορυφή τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας.

Λέγεται ὅτι ὁ ποιητής γεννᾶται, δέν γίνεται... Ὁ Παλαμάς δέν ἦταν ἀπλῶς ποιητής γεννημένος. Ἦταν πορφυρογέννητος. Γεννήθηκε σάν κατ' εὐθεϊάν ἀπόγονος μεγάλου ποιητικοῦ γένους, πού ὅλοι οἱ κλάδοι του βασιλεψαν σέ ὑψηλοῦς θρόνους. Ἦταν ἀπό τούς ποιητές πού ὁ Ἀπόλλων δέν χάρισε μόνον μιά Λύρα. Χάρισε κ' ἕνα Σκῆπτρο. Ἡ σφραγίδα τῆς δωρεᾶς του ἦταν Αὐτοκρατορικό Χρυσόβουλλο. Ἄν ἔγραψεν ὁ ἴδιος (μιλώντας καί γιά τόν Ἡσίοδο):

*«Ἐμέ δέ μέ βυζάζανε στόν Ἐλικώνα οἱ Μοῦσες,
ἐμέ μέ πικρανᾶθρεψαν οἱ φτώχιες καί οἱ καημοί»*

οἱ δικές του φτώχιες ἦταν Μάγισσες κ' οἱ δικοί του καημοί ἦταν Μάγοι, πού σύναζαν ἀμύθητα πλούτη γιά τήν ποιητική του πορεία.

Ἡ προσφορά τοῦ Παλαμά πρός τό Ἔθνος, πρός τήν Ἀνθρωπότητα,

πρός τό Πνεῦμα, πρὸς τὴν ὑψηλότερη καὶ ὠραιότερη ἐκδήλωσι τοῦ Πνεύματος, πού λέγεται Ποίησι, ὑπῆρξε ἀνεκτίμητα πολύτιμη. Δέν πλημμύρισε μόνο τὴν ἐποχὴ του μέ ἀνεξάτιμιστο ἄρωμα πνευματικῆς εὐωδίας, πλημμύρισε ὅλες τίς Νεοελληνικῆς ἐποχῆς —θά τολμήσω νά εἰπῶ— καί τίς παρελθοῦσες καί τίς μέλλουσες. Ἐκεῖνο πού αἰσθανόταν σάν χρέος ὄλων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἐθνική μας παράδοσι καί πρὸς τὴν ἐθνική μας εὐθύνη, πρὸς τὴν ἐθνική μας συνέχεια, αὐτός τό ἐξόφλησε στό δικό του μερίδιο μέ ἀφειδῆ σπατάλη. Τό ἱερό αὐτό χρέος τό ἔχει προσδιορίσει ὁ ἴδιος μέ αὐστηρὴ ἀκρίβεια:

*«Γνώμες, καρδιές, ὄσοι Ἕλληνες,
ὄ, τι εἶστε, μὴ ξεχνᾶτε:
δέν εἶστε ἀπὸ τὰ χέρια σας
μονάχα, ὄχι! Χρωστᾶτε
καί σέ ὄσους ἦρθαν, πέρασαν,
θά ῥθουνε, θά περάσουν.
Κριτές, θά μᾶς δικάσουν
οἱ ἀγέννητοι, οἱ νεκροί.»*

Ἡ γλῶσσα μου πῆγε νά πῆ: «Τό ἔργο τοῦ Παλαμᾶ» - μά τὴν κόβω! Ποιό ἔργο; «Ἐργο» μπορεῖ νά ἔχουν οἱ ἄλλοι, μεγάλο ἢ μικρό. Ὁ Παλαμᾶς δέν ἔχει «ἔργο». Ἐχει... πῶς ὅμως μπορεῖ νά εὕρη κανεῖς ἄξιο προσδιορισμό νά τ' ὀνομάσῃ; Ἴσως, μπορῶ νά εἰπῶ, δέν ἔχει «ἔργο» - ἔχει «κόσμος»! Ὁ Κόσμος τοῦ Παλαμᾶ! Ἡ ἔκφρασι αὐτὴ δίνει τίς ἀναλογίες του. Τί στενὴ ἔννοια θά εἶχε σάν ὀρολογία: «Ἡ ἐργογραφία τοῦ Παλαμᾶ»! Ἡ κοσμογραφία τοῦ Παλαμᾶ ἀνταποκρίνεται. Καί, φυσικά, ὁ Κόσμος του εἶναι ἓνα ὀλόκληρο Σύμπαν μέ τούς δικούς του ἀπειρους Γαλαξίες, τούς κοντινοὺς καί τούς μακρυνούς, τούς θεατοὺς καί τούς ἀθέατους, τούς ὄρατοὺς μέ γυμνό ὀφθαλμό καί τούς ἀόρατους ἀκόμα καί μέ τό μεγαλύτερο τηλεσκόπιο! Τούς Γαλαξίες, πού πολλές φορές μαντεύονται μόνον, ὑπονοοῦνται, τηλεκδηλώνονται μέ δυσεξήγητα στίγματα. Καί ὅμως δέν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχουν, ὅτι δροῦν, ὅτι ἐπιδροῦν... «Ὁ ποιητὴς χιτίζει τό παλάτι του, ἔχει γράφει ὁ Παλαμᾶς, ἐπάνω στὰ σύνορα τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ νοητοῦ κόσμου».

Ὁ ἐλάχιστος χρόνος πού ἔχω στή διάθεσί μου ἀπόψε δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά προσπαθῆσω νά εἰσδύσω βαθύτερα στό Παλαμικό Ἄδυτο καί νά ἐπιχειρήσω νά σᾶς μῆσω στὰ μυστικά τῆς μαγείας του. Περιορισμένος εἶμαι, ἀπὸ ἀνάγκη, σέ γενικότητες.

Δέν ἀγνοεῖτε, βέβαια, ὅτι ὁ μέγας Ποιητής, πού τόσο ὄλοι ἐκθειάζουμε, κρίθηκε καί κατακρίθηκε καί ἀμφισβητήθηκε ἀπό δυνατούς, μάλιστα, καλάμους. Ἔφτασε νά τόν ἀρνηθοῦν, σχεδόν, ὀλωσδιόλου! Ἄναπολῶ ὅμως μέ ἱκανοποίησι ὅτι κρίθηκε καί κατακρίθηκε σάν Ποιητής Μεγάλος. Διότι γιά ἕνα μὴ μέγαν ποιητὴ δέν θά μπορούσε νά γεμίσουν σελίδες τόσο μεγάλες — ἐννοῶ σέ πλῆθος καί σέ μέγεθος. Ἀλλά οἱ μὲν ἀμφισβητήσεις παρήλθαν, ὁ δέ Ποιητής μένει. Οἱ ἀρνητές του, πολλοὶ καλόπιστοι κ' ἕνας κακόπιστος, λησμονήθηκαν. Ἡ ποίησι τοῦ Παλαμᾶ δέν θά λησμονηθῆ ποτέ!

Ἔχουμε πρόσφατη, ἐπίκαιρη, ζέουσα ἀπόδειξι: Ἔχω τὴν τιμὴ νά εἶμαι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ «Ἰδρύματος Κωστή Παλαμᾶ», πού μέ τόσο ἱερό ζήλο καί ἀκάματη φροντίδα προεδρεύεται ἀπὸ τόν κ. Γ. Κ. Κατσιμπαλη, τόν ἡρωϊκό αὐτό θησαυροφύλακα τῆς Παλαμικῆς Κληρονομίας. Ἔχουμε μέχρι τοῦδε ἐκδόσει δεκαεξί τόμους σέ πέντε χιλιάδες ἀντίτυπα τόν καθένα. Ἐξαντλήθηκεν ἡ πρώτη ἔκδοσι. Ἐκάναμε δευτέρη ἔκδοσι. Ἐξαντλήθηκε κι αὐτή! Καί κάνουμε τώρα τρίτη ἔκδοσι! Ἀπὸ πέντε χιλιάδες ἀντίτυπα πάντοτε γιά κάθε τόμο. Οἱ τόμοι ἀποτελοῦνται καθένας τους ἀπὸ 500-600 σελίδες. Καί τιμᾶται ὁ καθένας 100 δρχ. Ὅλοι ξέρουμε πόσο περιορισμένη εἶναι ἡ κυκλοφορία τῶν ποιητικῶν βιβλίων στὸν καιρὸ μας. Βλέπω τὴν κατάπληξι σας. Καί εἶναι δικαιολογημένη. Σέ βραχύ, σχετικά, χρονικὸ διάστημα ἀπορροφῶνται ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ κοινὸ 15.000 x 16 = 240.000 βιβλία τοῦ Παλαμᾶ. Ἄν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ βιβλία αὐτὰ μπαίνουν σέ οἰκογένειες, μπορούμε νά ὑπολογίσουμε σ' ἕνα περίπου ἑκατομμύριο ἀναγνώστες. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι εὐγλωττότεροι ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιμνημόσυνη τιμὴ! Δέν ἐπιζοῦν, δυστυχῶς, οἱ κύριοι ἀρνητές του γιά νά χαροῦν κ' ἐκεῖνοι τὴ διάφουσι τῆς γνώμης τους ἀπὸ τίς νέες γενιές τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἐκεῖνο πού δέ μπόρεσε ν' ἀρνηθῆ κανεὶς εἶναι ὅτι ἦταν ἕνας ποιητὴς γνήσιος, αὐθεντικός, πλούσιος, ὀλοκληρωμένος, ἔμπλεως ἀπὸ ἔμπνευσι κι ἀπὸ εὐαίσθησι, ἀπὸ μὀρφωσι κι ἀπὸ ἀρετὴ κι ἀπὸ πίστι. Εἶχε μιὰ πνευματικὴ, ψυχικὴ καί ἠθικὴ πληρότητα, πού δύσκολα συμπυκνώνεται τόσο, ὅσο σ' ἐκεῖνον. Ἔκανε τὴ ζωὴ του ποίησι καί τὴν ποίησί του ζωὴ. Δέν ξέρω ἂν ὑπάρχη μεγαλύτερος ταυτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τόν δικό του!

Ἦταν μαζί ἱεραπόστολος, ἔθναπόστολος καί ἀπόστολος τῆς Ἀνθρωπιᾶς. Ἦταν, ὅπως τόν εἶχε χαρακτηρίσει ὁ ἀδελφός μου Θεμιστοκλῆς, «Ἐλέφ Θεοῦ Ποιητῆς».

Ψάχνουμε νά βρούμε σέ άλλους ποιητές ποιό είναι τό ψυχικό τους κέντρο, τό πυρηνικό τους άτομικό στοιχείο, τό κίνητρό τους, τό ἴνδαλμά τους, ἡ συγκεκριμένη βιοθεωρία τους, ἡ βαθύτερη πηγή τοῦ οἴστρου τους. Προκειμένου γιά τόν Παλαμά, εἶναι περιττό ἀλλά καί ἀδύνατο τέτοιο φάξιμο. Εἶναι ἓνα πολύπλευρο ἀλλά συμπαγές Πᾶν. Εἶναι τά πάντα! Τά μέρη του ἀπορροφῶνται μετουσιωτικά στό ὅλον του. Καί τό ὅλον του σέ ἀποτρέπει νά τό διασπάσης. Σοῦ ἐπιβάλλει νά τόν θεωρῆς ἀτόφιο, ἀδιαίρετο, ὀλοκληρωμένο. Τόν ἀποκάλεσαν Πρωτέα. Εἶναι! Καί τί δέν εἶναι;

Θεολάτρης:

«Ὑστερα ἀπό τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ
εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς Πατρίδας».

Πατριδολάτρης:

- «Δέν ζῆ χωρίς πατρίδες
ἡ ἀνθρώπινη ψυχή».
- «Ὁ Ποιητής εἶναι ὁ μέγας πατριώτης».
- «Ἑλλάδα ἐσύ, πού ὄλα τά λέει τό ἀθάνατο ὄνομά σου
πηγή, ἀπό σένα ἀναβρῦζει κι ὁ ἥρωας κι ὁ σοφός.
Ἄκόμα καί στό γέρμα σου, στό κατρακύλησμά σου
τῆς Ἱστορίας εἶσαι τό φῶς!».

Γυναικολάτρης:

«Καί μήτε πού εἶσαι ἰδέα.
Γυναῖκα εἶσαι τῆς γῆς
διάβα στιγμῆς, μά ὠραία,
περνᾶς, θαυματουργεῖς...».

Φυσιολάτρης:

«Ψυχή, τῆς ἐγνοιας καλογριά, τοῦ κόσμου ἀποδιωγμένη,
τήν ὥρα τήν ἐκστατική ποτέ δέ θά ξεχάσης
πού τά μυστήρια τ' ἄχραντα πρώτη φορά κοινώνησες
τῆς θείας μεγάλης πλάσης!»

Ἀνθρωπολάτρης:

- «*Στόν ἄνθρωπο ἱερός ἄς εἶναι ὁ ἄνθρωπος*».
- «*Στήν ἐργατιά, στήν χωριατιά, τό χιόνι, ἡ πείνα, ἡ γρίπη, οἱ λύκοι·
ποτάμια, πέλαγα, στεριές, ξολοθρεμός καί φρίκη.
Χειμώνας ἄγριος. Κ' ἡ φωτιά καλοκαιριά στήν κάμαρά μου.
Ντρέπομαι γιά τή ζέστα μου καί γιά τήν ἀνθρωπιά μου*».

Εἶναι Ἡρωολάτρης, ἀλλά καί Ταπεινολάτρης μαζί. Εἰδωολάτρης, ἀλλά ἄλλο τόσο καί Χριστιανός:

*«Κ' εἶναι σάν Ἀπόλλωνες οἱ Σταυρωμένοι,
τῶν Ὀρφέων κρατᾶν τίς λύρες οἱ Χριστοί».*

Τ' ἀγαπάει ὄλα — ἀκόμα καί τήν ἄμαρτία. Τά τραγουδάει ὄλα. Ἀκόμα καί τόν «τριγμό τοῦ σαρακιού». Τ' ὁμολογεῖ:

«Γιά τίποτε δέν ντρέπομαι, τίποτε δέ σωπαίνω, τίποτε δέν καταφρονῶ».

Τόν εἶπαν φιλόσοφο. Ὅρθά παρατήρησε φιλικός του κριτικός: «Ὁ Παλαμαῆς δέν ἦταν φιλόσοφος, ἦταν φιλοσοφικός ποιητής». Ἡ φιλοσοφική του ποίησι φτάνει ὡς τό ἔσχατο ὄριό της. Ἀλλά σταματᾶ ἐκεῖ, στόν ἐπικίνδυνο σταθμό, πέραν τοῦ ὁποίου θά ἔπαυε νά εἶναι ποίησι. Μολονότι εἶχε μνηθῆ σέ ὄλα τά φιλοσοφικά συστήματα, δέν εἶχε ἀσπασθῆ κανένα. Ὁ ἴδιος τό ἔχει ἐξομολογηθῆ στόν Πρόλογο τῶν «Παράκαιρων»: «Ἡ πιό ἀφιλοσόφητη φιλοσοφία, ἐπί τέλους, νά ἦ Ποίησι!».

Δέν ἦταν μεταφυσικός. Τά μεταφυσικά του ὄνειρα περιορίζονταν στό νά ξαναζήση στόν Ἄλλο Κόσμο τίς ὁμορφιές τῆς ἐπίγειας ζωῆς του. Καί ἀπέναντι στή Ζωή, καί ἀπέναντι στό Θάνατο, καί ἀπέναντι στή Γυναῖκα, σωστά ἔχει σημειωθῆ, ὅτι κρατοῦσε στάσι ἀντιμεταφυσική, ὡσάν Ἀρχαῖος Ἑλληνας — μά καί ὡσάν Ἑλληνας τοῦ νεώτερου Δημοτικῆς μας Τραγουδιού.

Ἡ ποιητική του κράσι ἦταν τόσο ἰσχυρή, ἡ ποιητική του φλέβα ἦταν τόσο κυρίαρχη μέσα του, ὥστε «ζύμωνε» καί «χώνευε» καί μετουσίωνε σέ ποίησι γνήσια καί ἀπεφθῆ ὄλη τή φιλοσοφική του συγκομιδή, ὄλον τόν ἐγκεφαλικό του πλούσιο ἀμητό. Το κράσι του εἶναι τόσο πολύ λυρικό νέκταρ, τόσο πολύ ἐπικό νέκταρ καί τίποτε ἄλλο, ὥστε ἄσχοπη ματαιοπο-

νία καταντᾶ κάθε προσπάθεια νά φαχουλέψη κανείς ἔδαφολογικά τὸ ἀμπέλι του καί ν' ἀναλύση χημικά τὰ σταφύλια του. «Μαζί ἐπικό καί λυρικό τὸ δράμα τῆς Ψυχῆς μου», γράφει ὁ ἴδιος στοὺς «Βωμούς» του.

Ὁ «ἐρουντισμός» ἔχει ζημιώσει πολλοὺς ποιητές, εἴτε ἐπηρεάζοντάς τους ἐπιζήμια μέ τὸ ἀδηφάγο διάβασμα ὠρισμένων μεγάλων Δασκάλων, εἴτε ἀποξεραίνοντας μέ τὴν πολυγλωσσία τῆ δημιουργικῆ ἰκμάδα τῆς ποιητικῆς του φλέβας. «Ὡ θολωμένες ἀπὸ βιβλία πού γράφονται τοῦ κάκου!», μᾶς ἔχει πῆ. Ὁ Παλαμᾶς ξεπέρασε ὄλους αὐτοὺς τοὺς κινδύνους καί ἔμεινε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος:

*«Ποιός εἶσαι; Ὁ Φήμιος εἶμαι, ὁ ποιητῆς
ἐρώτων, θεῶν, ἀνθρώπων. Τίποτε ἄλλο!».*

πράγμα πού τὸ ἐξηγεῖ ἀλλοῦ:

*«Σοφίας καί Στίχου ὑμέναιε, στὸν ἴδιο ἀπάνω δρόμο
ρυθμὸ τῆ σκέψη ἔκαμες καί τὸ τραγοῦδι νόμο».*

Ἡ συζυγία ἦταν τοῦ παλαιοῦ καιροῦ, ὁ Στίχος ἐδέσποζε κ' ἡ Σοφία πειθαρχοῦσε!

«Ἐμπνοή καί Μελέτη» μᾶς διδάσκει πὼς εἶναι τὰ δυὸ στοιχεῖα τοῦ Τραγοῦδιου. Ἀνυπότακτη χαρακτηρίζει τὴν Ἐμπνοή... Χρυσὸ χαλινάρι τοῦ Πηγᾶσου θέλει τῆ Μελέτη. Ὅταν ὁ ποιητῆς πάψη νά εἶναι αὐθόρμητος, παύει σιγά-σιγά νά εἶναι ποιητῆς. Ἡ ἔμπνευσι γίνεται γνῶσι. Ἡ ἰδέα γίνεται συλλογισμός. Τὸ Λάλον Ὑδωρ γίνεται ἐμφιαλωμένο μεταλλικὸ νερό. Ἡ πηγαιὰ αὐθορμησία τοῦ Παλαμᾶ δέν ἀλλοιώνεται πουθενά... Ὁ ἐγκεφαλικὸς στοχασμὸς παραδίνεται ἀνευ ὄρων στὴν εὐαίσθησία τῆς καρδιάς:

*«Ἡ καρδιά μου, γράφει ὁ ἴδιος, εἶναι γεμάτη ἀπὸ νοῦ.
Τὰ καρδιοχτύπια τῆς εἶναι ἀπὸ ἰδέα».*

Καί πάλι:

«Ἐμένα τὸ κοντύλι μου μέ τὴν καρδιά μου εἶναι ἓνα».

Τὸ Τραγοῦδι δέν τὸ φέρνει στὴ ζωή, στὸν ἄνθρωπο ἢ μόρφωσι, ὅση κι ἂν εἶναι. Τὸ τραγοῦδι τὸ φέρνει πάντοτε (δανείζομαι δικούς του ὠραίους στίχους):

*«...ἀπό τό χάος τῶν τρομερῶν Μητέρων
πρός τόν τεχνίτην Ἄνθρωπον ὁ δαίμονας ὁ Οἶστρος».*

Ὁ Οἶστρος! Αὐτός εἶναι ὁ μοναδικός Πατέρας τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ Εὐαισθησία εἶναι ἡ Μητέρα του. Ἡ Μόρφωσι εἶναι ἡ Παραμάνα του. Ποιητική δημιουργία χωρίς τό σπέρμα τοῦ Οἶστρου δέν πραγματοποιεῖται. Ἐνα τέτοιο παράγωγο δέν θά εἶναι ποτέ Τέχνη. Θά εἶναι ἐρασιτεχνία! Ὅποιος φαντάζεται ὅτι μπορεῖ ν' ἀντικατασταθῇ ὁ Οἶστρος μέ οἰουδήποτε εἶδους Ρομπότ, πλανᾶται οἰκτρά. Τά κατασκευάσματά του θά εἶναι στιχοιργήματα χωρίς ζωή καί κάλλος, χωρίς καλλιτεχνική μαγεία.

Ἰεροσυλία θά ἦταν, κατά τήν γνώμη μου, καί τό νά φάξουμε μέ τῶν Γραμματικῶν τούς φακούς νά βροῦμε ἄν ὁ Πολυᾶς εἶναι νεοκλασικός ἢ παρνασσικός, νατουραλιστής ἢ συμβολιστής, ἢ ντανταϊστής, ἢ ρεαλιστής, ἢ σουρρεαλιστής, ἢ ἐρμητικός, ἢ ρητορικός. Ἴσως πέφτω σέ λάθος, ἀλλά πιστεύω ὅτι ὁ πραγματικός ποιητής, ὁ μέγας ποιητής, εἶναι ἀπ' ὅλα! «Πραγματικά ὑπάρχουν ποιητές μονάχα», γράφει. Καί ὑπογραμμίζει τό «ποιητές».

Ἀπό τόν Πρόλογο τῆς Συλλογῆς του «Τά Μάτια τῆς Ψυχῆς μου» ἀποσπῶ μιά παράγραφο. (Ἐγγραφεν ἀκόμα τότε — 1892 — στήν καθαρῆουσα):

«Νοῦν, καρδίαν καί αἰσθήσεις ὅλα τά θέτει εἰς ἐνέργειαν ὁ Ποιητής. Ἄλλά καί νοῦς καί καρδία καί αἰσθήσεις τοῦ Ποιητοῦ τίποτε ἄλλο δέν κάμνουν παρά νά ψάλλουν τραγούδια. Ὁ Ποιητής ἀκριβῶς δέν ζῆ μέσα εἰς ἰδιαιτέρον κόσμον· εἶναι πολίτης τοῦ Σύμπαντος, κάθε κόσμου τήν φανεράν ἢ κρυμμένην ἁρμονίαν ἀντιλαμβάνεται· ἀπό ὅλα τά ἄνθη πορίζεται τό μέλι του. Ἄλλ' εἴτε ἐξεγείρει τόν ἔρωτα τῆς ζωῆς, εἴτε γεννᾷ τόν πόθον τοῦ θανάτου, εἴτε τόν ἐμπνέει ὁ θεός τῆς ἐνεργείας, εἴτε τόν τραβᾷ ἡ Σειρήν τῆς ὄνειροπολήσεως, εἴτε σφιχταγκαλιάζει τόν ἄνθρωπον, εἴτε ἀπομονώνεται μέ τήν μελέτην τῆς φύσεως, εἴτε εἶναι θεοσεβῆς Σοφοκλῆς, εἴτε ὑλιστής Λουκρήτιος, εἴτε λατρεύει τόν Πλάτωνα, εἴτε πιστεύει εἰς τόν Δάρβιν, εἴτε πλάττει τούς στίχους του ὡς ἀγάλματα, εἴτε τούς διασκορπίζει ὡς μουσικούς τόνους, εἴτε διαμένει εἰς ὑπεργήνους χώρας, εἴτε λιμενίζεται εἰς τά ἐγκόσμια, παρέχει τήν καλλιτεχνικήν ἐκείνην ἀπόλαυσιν πού πολύ διαφέρει ἀπό τās φυσικάς ἀπολαύσεις, καί, καθῶς εἶπεν ὠραῖα κάποιος, «ὁμοιάζει θάνατον ἀκολουθούμενον ἀπό ἀνάστασιν». Μέ τήν ἐντύπωσιν τοῦ καλλιτεχνήματος φεύγομεν μακράν ἀπό τόν κό-

σμον πού μᾶς περικυκλώνει, ἀποθνῆσκομεν καὶ ἀναζῶμεν μέ-
σα εἰς τὸν παράδεισον τῆς Τέχνης».

(Ἄπαντα, τόμ. Α', σ. 211)

Ὅλων τῶν ἐφευρημένων Σχολῶν τὰ εἰδικὰ ἢ ἐξειδικευμένα ἀπὸ τοὺς
Γραμματικούς συστατικά θὰ τὰ βροῦμε διάσπαρτα στοῦ ἔργου του. Ὁ ἀλη-
θινὸς ποιητὴς δὲν κατατέμεται, οὔτε ὑποδιαιρεῖται. Δὲν ἀποστραγγίζε-
ται, οὔτε ἀλλάζει κοίτες. Ρέει σάν μεγάλος οὐρανοπήγαστος ποταμὸς.
Κι ἄλλου ἀπλώνεται γαλήνιος σέ χλοερούς λειμῶνες, ἄλλου μισοκρύβε-
ται σέ πυκνόφυλλες λόχμες, ἄλλου συμπτύσσεται σέ γραφικὲς χαράδρες,
ἄλλου ὑπερπηδᾷ σάν ἀφρισμένος γίγαντας καταρρακτώδεις γκρεμούς,
γιά νὰ γαληνέψη πάλι καὶ νὰ κυλήση θωπευτικά πρὸς χρυσαφένιες
ἀμμουδιές, ὅπου δὲν ἐκβάλλει πουθενά, ἀλλὰ ἐξατμίζεται κι ἀπομένει
ρόδιος ἀχνός, ἀπομένει ρυθμὸς, στίχος, μουσική, πνοή, ἰδέα, ἀποθέω-
σι...

Ἔτσι αἰσθάνομαι, ἔτσι ὀραματίζομαι τὴν ποιητικὴ Μορφή τοῦ Πα-
λαμᾶ. Ἡρώα, Προφήτη, Κριτὴ, Πατριάρχη τοῦ νεοελληνικοῦ Λυρικοῦ
Λόγου.

Τὸν εἶχα παρομοιάσει ἄλλοτε μέ φηλόστητη λαμπάδα πλασμένη
ἀπὸ τό ἀγνότερο κερὶ τοῦ Παρνασσοῦ. Τὴν ἄναψε ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλωνας
μέ μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ ἐωθινὴ του ἀχτίδα. Ἡ φλόγα της, ἀναρριπιζόμενη
ἀπὸ τίς αὔρες τῶν Φαιδριάδων, σπιθοβολοῦσε ἀκατάπαυστα ἰδέες. Καὶ
ὅπως ἡ λαμπάδα ἀνάλυε, τὰ κεροσταλάγματά της ἐπλαθαν ἀπὸ μόνα
τους ρυθμούς, στίχους, ρίμες. Τὸ ἀνάλυμα τῆς ζωῆς τοῦ Παλαμᾶ με-
τουσιῶνετο αὐτόματα σέ ποίησι. Κι ἔμοιαζαν σάν ἀχειροποίητα τὰ ποιή-
ματά του. Σάν νὰ μὴν πέρασαν ἀπὸ πέννα. Σὰ νὰ μὴν γραφτήκανε σέ
χαρτί. Σὰ νὰ μὴν ἔλαβαν ἀνάγκη ἀπὸ ἀλφαβητικά στοιχεῖα, οὔτε κἀν
ἀπὸ συνθηματικά ἰδεογράμματα. Ἀπλώθηκαν στὴν Ἑλληνικὴ Γῆ σάν
αὐτοφυῆ μοσχολούλουδα, πού δὲ θὰ μαραθοῦν ποτέ! Ἀπλώθηκαν στὸν
ἐλληνικὸν ὀρίζοντα σάν ἔκπαγλες ἀνταύγειες, πού ποτέ δὲ θὰ σβήσουν!

Ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἔχει ἐνσταλάξει στοὺς μυχοὺς τῆς ἐθνικῆς συ-
νειδήσεως ἓνα εὐαγγελικὸ μῆνυμα δραστητικῆς ἐλληνικῆς οὐσίας. Κάποτε
τό εἶχα διερμηνέψει μέ τὰ λίγα τοῦτα λόγια:

«Γίνε συνειδητὸς Ἑλληνας, γιά νὰ γίνης ἀληθινὸς Ἄνθρωπος. Μείνε
ἀληθινὸς Ἄνθρωπος, γιά νὰ γίνης δημιουργικὸς Ἑλληνας. Ὁρθώσου
θαρρετὰ μπροστὰ στὴ Μοῖρα. Ὑψωνε τὴν καρδιά πιο πάνω ἀπ' τὴ σκέ-
ψη. Μὴν ξεχνᾷς ποτέ ὅτι πιο πάνω ἀπ' ὅλες τίς θεωρίες στέκεται ἡ
Ζωή. Μὴν ξεχνᾷς ποτέ ὅτι πιο πάνω ἀπ' τὴ Ζωὴ στέκεται ἡ Ὁμορφιά.
Ἡ Ὁμορφιά εἶναι ἡ μόνη ἀπόλυτη ἀλήθεια πού μᾶς ἀποκάλυψεν ὁ Θεός.

‘Ο Θεός είναι άθεάτος, ό θρόνος του είναι θεατός. Καί θρόνος του είναι ή ‘Ομορφιά!».

Τό μεγαλοφάνταστο καί μεγαλόστομο μήνυμα του Παλαμά δέ θά πάψη ποτέ ν’ αντιλαλή βοερά, τονωτικά, συναρπαστικά στην Έλληνική Ψυχή. Κι όταν έρθη κάποιο άλλο πλήρωμα του Χρόνου από τόν αντίλαλο αυτό θά έκπηγάση τό νέο τραγούδι του άείζωου έθνικου μας Είναι. ‘Οπως τό εύχήθηκεν ό ίδιος ό Ποιητής, σέ μιά παρένθεσι του ποιήματός του «Ό Λυτρωτής», στους «Βωμούς»:

*«Άμποτε νά τό πής έσύ καί νά τό ξεδιαλύσης,
καρτερεμένη απόγονε καί στερνογεννημένη,
μέσ’ στό τραγουδοπάλατο πού άτράνταχτο θά χτίσης.
‘Απάνου στην προδρομική τή λύρα μου θά πλέξης
καινούργιες λιγερόφωνες χορδές καί θά προσφέρης
γιά μιά — τή γέννησε ή φωτιά — νέα πιό μεγάλη Έλλάδα
τής νίκης έπικούς φαλμούς καί τής ειρήνης ύμνους».*

Νεοελληνική Λύρα θά μείνη αυτή πού δόξασεν ό Παλαμάς. Άν χρειαστή ν’ αλλάξουν οι χορδές της, μαθητές του θά ‘ναι εκείνοι πού θά τό προσπαθήσουν. ‘Ο Δάσκαλος δέν θ’ αλλάξη!

‘Ετοιμάζοντας τήν άποψινή όμιλία μου, βρήκα στά χαρτιά μου μιά παλαιότερη μου άνέκδοτη, άδημοσίευτη ‘Ωδή, άφιερωμένη στον Παλαμά. Τής πρόσθεσα προχθές ένα προανάκρουσμα. Άς μου έπιτραπή νά τελειώσω μέ αυτά τό Μνημόσυνό μου:

Προανάκρουσμα σέ μιά ‘Ωδή

*‘Ο ύμνος μου δέν είναι άντάξιός σου
μά έσύ, πάντα σεμνός, θά τόν δεχτής.
‘Ασβεστη φλόγα καίει στό θυμιατό σου,
λιβάνι μόνο ρίχνει ό ποιητής.*

*‘Αν δέν μοσχοβολάει όσο σοῦ πρέπει
κι αυτό τό Μεγαλειό σου μαρτυρεϊ.
‘Υπέρσοφα τά λυρικά σου έπη
κάθε τους δοξολόγηση μικρή.*

Μά τό φτωχό μου ρίχνω έγώ λιβάνι

στῆς Μνήμης σου τῆ σύφλογη ἀνθρακιά.
 Ἄχνό, ὁ καπνός του, ἄς πλέξῃ ἓνα στεφάνι
 στὴν ἀειθαλῆ σου γύρω «Φοινικιά».

Ἀθήνα 1973

Ἦδὴ στὰ Ἐκατό Χρόνια
 ἀπὸ τῆ Γέννησι τοῦ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Στούς «Βωμούς» σου οἱ Πατέρες ὅλοι ἐκεῖ,
 Ὁ βουκόλος, ὁ γιδάρης τῆς φλογέρας
 καὶ τῆς Κρήτης ὁ Λυράρης — ὅλοι ἐκεῖ!
 Στό δικό μας Βωμό ἐσύ ὁ Πατέρας!

Τοῦ Ὀρφέα καὶ τοῦ Ὀμήρου ἐσὺ ἀδερφός,
 τοῦ Ἀσκραίου, τοῦ Τυρταίου καὶ τοῦ Αἰσχύλου...
 Μέ νέο δικό σου καταυγάζεις φῶς
 τοῦ ἱστορικοῦ μας τούς αἰῶνες θρύλου!

Τῆς Σπάρτης, τῆς Ἀθήνας λυρωδός,
 τοῦ Μεγαλέξανδρου σαρισσοφόρος...
 Ἀκρίτας, Καππαδόκης, Πισιδός...
 Ἀμαρτωλὸς λευίτης στ' Ἀγιονόρος...

Στ' Ἄγραφα, στὰ Βαρδούσια Ἄρματολός,
 ἡ πένα σου γυμνό σπαθί τοῦ Διάκου
 καὶ τοῦ Καφάλη ὁ στίχος σου δαυλός...
 Τό Μεσολόγι ἀποθεώνεται — ἄκου!

Τοῦ Σολωμοῦ τά ὠραῖα συντρίμια ἐσὺ
 στό Τέμενος τῆς Τέχνης τ' ἀσφαλίζεις...
 Τῆ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μέ περισσὴ
 ἀγάπη καὶ φροντίδα ἐπανανθίζεις!

Στῆ Χώρα ἂν σβῆσαν ὅλες οἱ φωτιές,
 στό νοῦ σου, στὴν καρδιά σου, ὄχι ἐσένα!
 Ὁ Λόγος σου μ' ἀσώματα στρατιές

τῆς Φυλῆς μας φρουρεῖ τά πεπρωμένα.

*Ἡφαίστειο ξεπετιέται ἀπ' τῆ σποδῶ,
ὄπως τό 'χες προβλέψει ἐσύ προφήτης!
Τῆς Νέας μας Ἑλλάδας Ὑμνωδῶ
ὁ Στρατηλάτης σ' ἔχει, ὁ Κυβερνήτης!*

*Καί γίνεσαι ὁ Γενάρχης τῆς Γενιάς!
Καί γίνεσαι πολλῶν γενιῶν Γενάρχης!
Ὅσο θ' ἀνθῆ τοῦ Ἔθνους ὁ δαφνιάς
ἀθάνατο Στοιχειῶ του ἐκεῖ θά ὑπάρχης!*

*Ἀηδόνι ἐωθινό τῆς Ἀρετῆς,
τῆς Ὀμορφιάς ἀδείπνητο Φεγγάρι,
ὁ Ἥρωας κι ὁ Μεσσίας κι ὁ Κριτής,
ὁ Ποιητής μέ τήν ἰσόθεη χάρι!*

*Ἐνδοξή μας Γενιά, κληρονομᾶς
τρία μεγάλα ὀνόματα στό Χρόνο!
Κωνσταντῖνος, Βενιζέλος, Παλαμᾶς,
Σπαθί, Τιμόνι, Λύρα σ' ἓνα Θρόνο!*

Σημ. ἐπιμελητῆ: Ἡ ὠδή αὐτή παρουσιάζει μεγάλες διαφορές ἀπό τήν ὁμώνυμη ὠδή τοῦ Ἀθάνα πού δημοσιεύθηκε στό τέλος τῆς μελέτης του «Ἀθανασίας Μνημόσυνο».

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

ΘΕΛΩ ΠΡΩΤΑ νά εὐχαριστήσω τόν Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσό» στό πρόσωπο τοῦ Προέδρου του Καθηγητοῦ κ. Ι. Θεοδωρακοπούλου, ἀγαπητοῦ συναδέλφου μου στήν Ἀκαδημία, καθώς καί τόν Πρόεδρο τοῦ Φιλολογικοῦ Τμήματος Καθηγητή κ. Γ. Ζώρα, πού εἶχαν τήν εὐγενή καλωσύνη νά μέ καλέσουν στό Βῆμα τοῦτο, προκειμένου νά τιμηθῇ ἐξαίρετον τέκνον τῆς Αἰολικῆς Γῆς, ὁ κ. Ἡλίας Βενέζης, φίλτατός μου συνάδελφος στήν Λογοτεχνία καί στήν Ἀκαδημία, πνευματικός δημιουργός ἀπέφθου ἀξίας, πού κατέχει δίκαια στή Νεοελληνική Γραμματεία ἐξέχουσα θέσι.

Μέ ἰδιάζουσα συγκίνησι παίρνω τό λόγο γιά νά σκιαγραφήσω τήν τόσο συμπαθῆ ἀπό κάθε ἄποψι φυσιογνωμία του. Καί μαντεύω ὅτι τήν ἴδια συγκίνησι αἰσθάνεται τό ἀχροατήριο ὄλο.

Ἡ παρουσία στήν αἴθουσα αὐτή τῆς ἀγαπητῆς Κας. Σταυρίτσας Βενέζη καί τῆς ἀγαπητῆς κόρης του Κας. Ἄννας Κοσμετάτου, μᾶς δίνουν τήν αἴσθησι τῆς παρουσίας καί αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ τιμωμένου, πού προσωρινά οἰκουρεῖ. Τόν ἐπισκέφθηκα πρό ὀλίγων ἡμερῶν καί σᾶς μεταφέρω τόν χαιρετισμόν του. Εἶμα βέβαιος ὅτι θά τόν δεχθῆτε μέ ἀγάπη. Γιατί ἀναμφισβήτητα ὁ Ἡλίας Βενέζης εἶναι ἕνας ἀπό τούς προσφιλέστατους στό ἑλληνικό κοινό συγγραφεῖς μας. Πρέπει δέ νά προσθέσω κ' ἕνας ἀπό τούς πιό διαβαζόμενους καί ἀγαπημένους στό διεθνές κοινό, ὅπου εἶναι γνωστός ἀπό τίς μεταφράσεις τῶν ἔργων του σ' ὅλες τίς Εὐρωπαϊκές γλώσσες.

Πέραν ἀπό τά βιβλία του, ὁ Βενέζης μᾶς προσφέρει ἀδιαλείπτως ἐπί μακρά χρόνια καί ἀπό τόν καθημερινό Τύπο ἐκλεκτά δείγματα τῆς πνευματικῆς του παραγωγῆς, πότε μέ φωτεινό χειρισμό συγχρόνων θεμάτων τοῦ πολυδαίδαλου καιροῦ μας, ποτέ μέ γοητευτικές ἀναδρομές στά περασμένα. Τά πλούσια βιώματά του, ταξινομημένα κι αὐτά μέ τήν συνήθη του εὐταξία, καί τό καταστάλαγμα τῆς πολυπλεύρου πείρας του, ξελαγαρισμένο στόν ἀνοξειδωτόν του ἄμβυκα, τροφοδοτοῦν ἀφειδῶς τό στοχασμό του καί τήν γραφίδα του. Ἔτσι καί στίς ἐπιφυλλίδες του αὐτές παρουσιάζει ὀλοζώντανες ἀνθρώπινες μορφές, πού εἰσδύει στόν ἐσωτερι-

κό τους κόσμο μέ άνετη εύκολία, περιγράφει γεγονότα καί καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου μέ σπάνια χρωματιστική δεξιοτεχνία.

Οἱ πιό πρόσφατες, ἀφιερωμένες στά Πενήντα Χρόνια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, συνέχειές του, ἀποτελοῦν μέ τά δοκουμεντά τους, κείμενα συγκινητικά, συναρπαστικά. Περιέχουν τόση οὐσία ὥστε θά πρέπει νά ἐνσωματωθοῦν αὐτούσιες στήν ἱστορική χρονογραφία τοῦ Ξεριζωμοῦ.

Ὁ ἀγαπητός μου ἐκλεκτός συνάδελφος, μολονότι μαρτυρικά πολυπαθὸς ἀπό τά νεανικά του χρόνια, εἶδε τή ζωή μέ ἀγάπη. Στό καλωσυνάτο της κάλεσμα ἀπάντησε πρόσχαρα. Καί διατηρεῖ πάντοτε τήν χαρούμενη διάθεσι, τήν ἐγκαρδιότητα στίς σχέσεις του, τήν ἀνοιχτόκαρδη διαχυτικότητα στίς συναναστροφές του. Μοιάζει σά νά εἶχε πιστέψει μέ σιγουριά εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τό ἄστρο του ἦταν καλότυχο. Ὅτι ἡ Μοῖρα του τόν προόριζε γιά γόνιμη προσφορά στό Γένος του. Ὁμηρος στά βάθη τῆς Μικρασίας —Νούμερο 31328— μπορεῖ νά ὑπόφερνε τά πάνδεινα, ἀλλά στά βάθη τῆς φυγῆς του ἔστεκε ἀσάλευτος σάν ἕνας ἀνθισμένος βράχος ἀπό τά Κιμιντένια ὄρη τῆς Αἰολίας... Ἄν μέ ἄκουγεν ὁ ἴδιος, εἶμαι βέβαιος ὅτι θά προσέκρουα στήν ἐγνωσμένη μετριοφροσύνη του — ἀλλά πρέπει νά συμπληρώσω σέ ἀδρές γραμμές τήν ἀνθρώπινη μορφή του προτοῦ σᾶς μιλήσω γιά τό ἔργο του.

Ὁ Βενέζης εἶναι μιά ἀπό τίς εὐγενέστερες φυσιογνωμίες τῶν συγχρόνων μας Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Ἔχει μεστήν προσωπικότητα. Συγκροτεῖ Ἄνθρωπον ὀλοκληρωμένον. Ἡ ζωή του εἶναι ὀργανωμένη. Ἡ ἐργασία του μεθοδευμένη. Ἡ προσφορά του καλοζυγισμένη. Στό διάστημα τῶν δεκαπέντε καί πλέον ἐτῶν πού συνεργαζόμεθα στήν Ἀκαδημία, ἐξετίμησα πολύ τήν εὐθύτητα τοῦ χαρακτήρα του, τόν ὑπηρεσιακό του ζήλο, τήν ἀφοσίωσί του στό καθῆκον, τό σεβασμό του στό δίκαιο καί τήν ἠθική τάξι. Εἶναι προικισμένος μέ σπάνια διαύγεια θετικοῦ μυαλοῦ καί μέ σπάνια αἴσθησι τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι σθεναρός χωρίς ποτέ νά τοῦ λείπη τό τάκτ. Κατέκτησεν ἐπάξια τήν ἔδρα του στήν Ἀκαδημία χάρις στό ἀναμφισβήτητο ἐξαίρετο λογοτεχνικό του ταλέντο. Ἀλλά ἐπρόσφε-
 ρεν αἰσθητή συμβολή στήν ὄλην ἐσωτερική λειτουργία τῆς Ἀκαδημίας χάρις στήν γενική του ἐπιδεξιότητα. Ὁρθολογίζεται. Ἔχει βαθειά σκέψι. Ὑποστηρίζει πάντοτε τό σωστό. Ἔχει πολλήν εὐχέρεια νά ἐξευρίσκη λύσεις σέ δυσχερῆ ζητήματα. Ἔχει ἀρχές πάγιες καί τίς τηρεῖ μέ θρησκευτικήν εὐλάβεια. Ἡ μεγάλη του ἀνθρωπιά καταφαίνεται ἀπό τήν κοσμική της πλευρά στίς κοινωνικές του συναναστροφές, ὅπου προσέρχεται πάντοτε μέ φαιδρότητα ἐκρηκτική καί μέ ἀδελφικότητα ἀνυπόκριτη.

Γίνεται αγαπητός σέ όλους μέ άμεσότητα πού προκαλεῖ έντύπωσι. Οί νέες γνωριμίες του ώριμάζουν τάχιστα καί παίρνουν τήν άξία παλιάς φιλίας. Συντύχαμε πολλές φορές στό 'Εξωτερικό στους κύκλους τής Κοινότητος Εύρωπαϊων Συγγραφέων. Ένθυμούμαι μέ πόσην εύχαρίστησιν έβλεπα τόν Βενέζη νά συναδελφώνεται σχεδόν άκαριαία μέ τούς ξένους συναδέλφους, Ίταλούς, Γάλλους, Άγγλους, Γερμανούς, Σουηδούς, Ρώσους... Καί ν' άποροφᾶ τό πνεύμα τους. Καί νά τούς μεταδίδει τό δικό του. Χαιρόμουν που έκπροσωπούσε τόσοσν αύθεντικά τήν οίκουμενικότητα του 'Ελληνα. Καί μαζί τήν άνωτερότητα του γησιού Άνθρώπου...

Νομίζω ότι ή ώρα μου επιβάλλει νά διακόψω τήν προσπάθεια τής προσωπογραφίας του καί νά εισέλθω στήν κρίσι του λογοτεχνικού του έργου. Τήν κρίσι! Έγώ δέν είμαι κριτικός γιά τούς άλλους άναγνώστες. Είμαι κριτικός —όσο μπορώ— γιά τόν έαυτό μου, σάν άναγνώστης. Βρέθηκα όμως από καθήκον στήν ανάγκη ν' άσχοληθώ έκτενέστερα μέ τό έργο του καί νά προσδιορίσω τήν άξία του. Είχα τήν τιμή νά είμαι Πρόεδρος καί Εισηγητής τής τριμελοϋς Κριτικής Έπιτροπής Άκαδημαϊκών, πού έλαβε τότε τήν έντολή νά κρίνη τούς τίτλους του ως ύποψηφίου Άκαδημαϊκού. Θά ήθελα οϋτε νά προσθέσω οϋτε ν' άφαιρέσω τίποτε από τήν κριτική μου εκείνη έκθεσι. Θά προσπαθήσω νά μήν άπομακρυνθώ, χωρίς νά παραβιάσω τό ύπηρεσιακό της άπόρρητο.

'Ελεγα, καθώς ένθυμούμαι, ότι ή λογοτεχνική φλέβα του 'Ηλία Βενέζη ανάβλυσε στόν Νεοελληνικό Παρνασσό σάν άρμυρό νερό του Αιγαίου, έτσι όπως ανάβλυζεν άπρόοπτα θαλασσόνερο καταμεσής στήν κοίτη ενός μικρού ποταμού στά Κιμιντένια όρη τής Μικρασίας, φαινόμενο πού τόσο ζωηρά μάς περιγράφει ό ίδιος ό συγγραφέας στίς πρώτες σελίδες τής «Αιολικής Γής». Καί ήταν ένα ανάβλυσμα πηγαίο μέ πλούσιαν περιεκτικότητα σέ γνήσια δημιουργικά στοιχεία. Μέ τό «Νούμερο 31328», τήν «Γαλήνη», τήν «Αιολική Γή», τήν «Έξοδο», τόν «Ωκεανό», τά Διηγήματά του καί τ' άλλα του βιβλία ό Βενέζης δημιούργησε νέαν άφετηρία στήν μεταπολεμική πεζογραφία μας. Ό Μυριβήλης τήν ανανέωσε λίγα χρόνια πρίν, προσθέτοντας στή νατουραλιστική παράδοσι μιá νέα δριμύτερη γεύσι. Ό Βενέζης έκαμε τομή στήν παράδοσι. Τής διάνοιξε καινούργια καμπή. Ό Ξενόπουλος, γράφοντας γιά τήν «Γαλήνη», τής βρίσκει τόσοσν πρωτοτυπία ώστε: «καταντᾶ καθ' αυτό νέον είδος».

Πού έγκειται ή πρωτοτυπία του Βενέζη; «Η παλιά Αιολική λύρα ξανατραγουδᾶ», έχει γράψει γι αυτόν ό Μυριβήλης. Καί σ' αυτό έγκειται ή

πρωτοτυπία: Είναι ένας ποιητής πού αφηγείται. Είναι ένας αφηγητής πού τραγουδά. Είναι, άδιαχώριστα, μαζί και τὰ δυό. Τό γράψιμό του ξεσπᾶ σάν κραδασμός μιᾶς λυρικήσ ψυχῆς. Καί μοιάζει περισσότερο μέ προφορικό μίλημα παρά μέ γράψιμο. Διαβάζοντάς τον ἔχεις τό αἶσθημα ὅτι τόν ἀκοῦς. Τό ἀπέριττο, λιτό, κομματιαστό, ἡμιδιαλογικό ὕφος του ἔχει τή γοητεία μιᾶς συγκινημένησ γλυκύλαλης ὑποβολῆς. Καί στά πύο κοινά καί στά πύο ρεαλιστικά ἀφηγήματά του ἀνθεῖ ἀθέλητη καί αὐθόρμητη ποίηση. Δέν ἐνθυμούμαι νά τό ἔχη παρατηρήσει κανεῖς ἀπό τούς πολλούς κριτικούς του, ἀλλά θά ἔλεγα ὅτι Βιβλικό εἶναι τό ὕφος τοῦ Βενέζη, Βιβλική ἡ χάρι τῆσ ἀφηγήσεώς του. Ἀκόμη πύο βαθύτερα, Βιβλικές εἶναι ἡ αἴσθησι τῆσ ζωῆσ, ἡ θεώρησι τοῦ Κόσμου, ἡ φιλοσοφία τῆσ ὑπάρξεωσ. Τήν μυστική οὐσία τοῦ Σύμπαντος ὁ Βενέζησ τήν συλλαμβάνει — ὅ,τι μπορεῖ νά συλληφθῆ ἀπό αὐτήν— μέ αὐστηρῆ ματιά τολμηροῦ ὀραματιστῆ καί τήν ἀφομοιώνει μέ ἀπέραντη καλωσύνη καρδιάσ καί γνώσεσ. Ἔχει κληρονομήσει κάτι ἀπό τὰ πρῶτα σκιρτήματα τοῦ ἐνστίχτου καί τῆσ συγκινήσεωσ τῶν πρωτόπλαστων ἀνθρώπων τῆσ Δημιουργίασ. Ὅλα τὰ βλέπει ἀπλᾶ, ἀλλά φωτισμένα μέ ἰσχυρό πνευματικό προβολέα. Ὁ ρεαλισμός του ἀναμερίζει μέ ἡρεμία τὰ παρασκήνια τῆσ ὀρατῆσ πραγματικότητασ καί δείχνει στά βάθη καί στά πλάτη τῆσ σκηνῆσ τοῦ Κόσμου, τό ἀόρατο μυστήριο τῆσ Ζωῆσ σέ μορφέσ παραμυθένειεσ, πύο συγχωνεύουν καί ἐξομοιώνουν ἀνθρώπουσ, δέντρα, κύματα, σύννεφα, λουλούδια, ρίζεσ, ἀγρίμια, ἀστέρια, δάση, βουνά, ποτάμια. Πανθειστήσ; Ἴσωσ... Ἀλλά χωρίσ ν' ἀρνεῖται τήν προσωπικήν ὑπαρξί τοῦ Θεοῦ. Πανθειστήσ; Ἀλλά χωρίσ ν' ἀρνεῖται τόν συνταυτισμόν του μέ τόν κόσμο. Ἄν θελήσω νά δανειστῶ εἰκόνα ἀπό τό ἴδιο του τό ἔργο, θά τόν ἐχαρακτήριζα κοντραμπατζῆ τοῦ ὄνειρου καί τοῦ μυστηρίου. Σάν ἄλλοσ Ἀἰβαλιώτησ Παγίδασ, ὀπλισμένοσ γερά μέ ζωηρή φαντασία, μέ γενναία σκέφι, μέ αἰχμηρή εὐαισθησία ὀρμᾶ παλληκαρία νά κουρσέφη τὰ μυστικά τῆσ βιώσεωσ τῶν ὄντων. Ἔχει, γιά τοῦτο, μιάν ἐκπληκτική ἐξοικείωσι μέ τὰ φυσικά στοιχεῖα καί μιᾶ καθολικήν ἀφομοίωσι μέ τίε ἀνθρώπινεσ μάζεσ. Κάθε στιγμή ἀφουγκράζεται καί μεταδίδει τήν βαθύτερη ἀρμονία ἐμφύχων καί ἀψύχων ὄντων. Δέν μάε λείει σχεδόν ποτέ στό ἔργο: «Αὐτό εἶναι ὄνειρο κι αὐτό πραγματικότηε». Μάε λείει σχεδόν πάντοτε: «Αὐτό εἶναι μαζί καί ταυτόχρονα ὄνειρο καί πραγματικότηε — εἶναι Ζωή». Καί νομίζω ὅτι αὐτή εἶναι ἡ ἐπιδίωξι τῆσ ἀληθινῆσ, τῆσ ἀνώτερησ τέχνησ.

Ὁ κριτικός κ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλοσ γράφει: «Ὁ Βενέζησ εἶναι ὁ ζωγράφοσ καί ὁ ποιητήσ τῆσ ἀπλῆσ πράξησ, τῆσ ἀπλῆσ ζωῆσ, τοῦ ἀπλοῦ

νοῦ». Καί ὑπογραμμίζει: «Ἡ μυστική ἐπικοινωνία καί ἀνταπόκρισι μέ τόν κόσμον ὀλάκαιρο εἶναι ἓνα ἀπό τά σημαντικά μυστικά τῆς γοητείας τοῦ Βενέζη». Ἄλλος κριτικός, ὁ κ. Αἰμ. Χουρμούζιος, παρατηρεῖ: «Ὁ συγγραφεὺς κατορθώνει νά δημιουργῆ ἓνα ὁμόχρωμο κλίμα γιά ὅλα τά πράγματα, ἔμφυχα καί ἄφυχα». Νομίζω ὅτι ἡ παρατήρησί του εἶναι ὀρθή. Ἡ Φύσι ἀποτελεῖ γιά τόν Βενέζη μιάν ὀργανική προέκτασι τοῦ ψυχικοῦ του βίου. Καί δέν καταγίνεται μέ περίτεχνες περιγραφές τῶν ἀντικειμενικῶν τῆς μορφῶν. «Νηστευτή τοῦ περιττοῦ», τήν ὀνόμασαν, «Μέλισσα τῆς οὐσίας», θά μπορούσαν νά τόν εἰποῦν πρὸς συμπλήρωσι. Τό χρῶμα καί τό ἄρωμα τῶν λουλουδιῶν τά ἀποδίδει μεταγγίζοντας αὐτούσιον τό μέλι τῶν καλύκων τους. Τούς ἀνθρώπινους τύπους του, ὅπως ἀδιάκοπα κυμαίνεται μεταξύ ὀνείρου καί πραγματικότητος, τούς ζωντανεῖ περισσότερο μέσα στό ὄνειρο, ἀλλά σ' ἓνα ὄνειρο πού ὁ κάθε ἀναγνώστης πείθεται ὅτι αὐτό εἶναι ἡ λαχταριστή πραγματικότης.

Ὁ Βενέζης καταπιάστηκε μέ τά μεγάλα θέματα τῆς ἐποχῆς του ὡσάν νά μὴν ἀνῆκε σ' αὐτήν αὐτός ὁ ἴδιος. Καί σ' αὐτό ὀφείλεται τό σημαντικό κατόρθωμα ὅτι ἐδάμασε τά θέματα αὐτά, τά ἔπλασε δημιουργικά, τούς ἔδωσε καλλιτεχνικήν ἔκφρασι. Θέματά του εἶναι ὁ ἀκμάζων ἑλληνισμός τῆς Μικρασίας, ὁ τραγικός του ξεριζωμός, ἡ ὀδύνη τῆς ἔθνικῆς συμφορᾶς, ἡ ἀνθρώπινη ἐλπίδα τῆς ἀναγεννήσεως. Τά θέματα αὐτά δέν τά ἱστόρησε, τά αὐτοβιογράφησε. Ἀλλά μπόρεσε νά τά χειρισθῆ ὄχι σάν πονεμένος Ἕλληνας ἀλλά σάν πονεμένος Ἀνθρωπος. Σέ ὄλο του τό ἔργο συνδέει μέ τόν τόπον, μέ τή φύσιν, μέ τό περιβάλλον ὄχι τόν Ἕλληνα πατριώτη ἀλλά τόν ἐλεύθερον Ἀνθρωπον. Τόν Ἀνθρωπον ὅμως αὐτόν τόν ἔχουν γαλουχήσει ἑλληνικοὶ χυμοί, ἑλληνικὲς αὔρες, ἑλληνικά κύματα, ἑλληνικός οὐρανός. Ἕλληνικός εἶναι ὁ πανθεισμός του καί ἀπό τήν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἀναθρώσκει, μέσα ἀπὸ θρύλους, μύθους, παραδόσεις αἰῶνων. Ἀντλεῖ θησαυρούς ἀπὸ τό ἀνεξάντλητον μεταλλεῖον τῆς Φυλῆς, ἀλλά δέν τούς πλάθει ψυχρά σάν μετάλλευμα λαογραφικοῦ ὕλικου. Τούς ἀξιοποιεῖ θερμά σάν νόμιμος συμμέτοχος τῆς λαϊκῆς σοφίας. Γενικά παρουσιάζεται σάν δεμένος ψυχικά μέ τόν τόπον καί ὄχι μέ τόν χρόνον. Αὐτός ὁ αὐτοβιογράφος, αὐτός ὁ ἀφηγητὴς πραγματικῶν γεγονότων, πού τά ἔζησεν ὁ ἴδιος, κατορθώνει νά βγαίνη ἔξω ἀπὸ τό χρόνο καί νά συλλαμβάνη τό νόημα τοῦ καιροῦ του καί τά σύγχρονα προβλήματα μέ τίς κεραῖες τῆς αἰωνιότητος — αἰωνιότητος ἀνθρώπινης καί ἑλληνικῆς. Μετρᾷ τὴν ρέουσα Ἱστορία μέ ἀστρικά ἔτη, μέ χρονόμετρο πού σημειώνει μόνον χιλιετηρίδες. Ἡ ἱστορικότης εἶναι τό βαθύ ὑπέδαφος τοῦ ἔργου του καί ἐπηρεάζεται ἀπὸ αὐτήν σάν ἀπὸ ἀόρατη ραδιενέργεια. Τό φυσικόν

μας περιβάλλον, πού τόσο τό λατρεύει, έντοπισμένο κυρίως στά βουνά τής Άνατολής καί στά κύματα του Αίγαίου, τό προσαρμόζει σάν άπέριτη γύρω στους πίνακες του έργου του κορνίζα. Καί μέσα από τους πίνακες αυτούς ό Άνθρωπος προβάλλεται στό Άπειρο γεμάτος «πόνου του κόσμου», γεμάτος βιβλική παρθενιά καί εύαγγελική καλωσύνη.

Συμπερασματικά ό Βενέζης μέ στερεότητα, μέ συνέπεια, μέ συνέχεια, μέ μαεστρία δημιούργησε κόσμο μορφών, κόσμο ιδεών, κόσμο λυτρώσεως. Έλληνικόν κόσμο δικό του, αλλά καί δικόν μας, καταδικόν μας».

Αυτά περίπου έγραφα τότε.

Θά ήταν παράλειψί μου σήμερα νά μήν προσθέσω στά όσα είχα περίπου 'πή τότε, στήν εισηγητική μου κρίσι, νά μήν προσθέσω τήν βαθιά έντύπωσι πού μου έκαμειν τό τελευταίο βιβλίο του Βενέζη, τυπωμένο στά 1972, ή «Έφταλου, Ιστορίες του Αίγαίου». Είναι σειρά είκοσι διηγημάτων-κεφαλαίων, όπως τά έπιγράφει για νά ύποδηλώση τήν έσωτερική τους ένότητα. Κάθε κεφάλαιο είναι ένας κόμπος πόνου, ένας στεναγμός άνθρωπιās, μιá άνταύγεια έλληνικής ζωής εκεί πέρα στ' άκρογιάλια τής Λέσβου. Έχουν τήν πικρή μοίρα ν' άτενίζουν καθημερινά, άδιάκοπα, αιώνια τής Μικρās Άσίας τ' άκρογιάλια, των Χαμένων Πατρίδων τή φωτιά καί τή στάχτη, τό αίμα καί τό δάκρυ, τήν άναπόλησι, τή νοσταλγία κι άχ, ναί, τό τραγικώτερο, τήν έλπίδα του ξαναγυρισμού, πού δέν τήν πνίγουν τά κύματα γιατί τους τό άπαγορεύουν τ' άστρα!..

Άπό τά πιό γοητευτικά κείμενα του Βενέζη είναι τά είκοσι κεφάλαια τής «Έφταλου». Η προσωπική μου συγκίνησι από αυτά άνάβλυσε τους χαρισμένους στό Βενέζη στίχους μου, πού δημοσιεύτηκαν στή συλλογή μου «Αίνος καί Θρήνος»;

Σύντομο Χρονικό του Αϊβαλί

*Κλεισαν τά λιμάνια, κλεισαν οί γιαλοί
γύρω άπ' τ' Αϊβαλί.*

*Καί στά Κιμιντένια παρακειθε όρη
κλεισαν όλοι οί πόροι...*

*Πλανεμένη έλπίδα κι άστοχη βουλή
μέσα στ' Αϊβαλί...*

*Πώς έσείς, Άρχόντοι, πώς έσύ, Δεσπότη,
πώς πιστέφατε ότι...;!*

Ἄχ! ἀδύνατη εἶναι τώρα πιά ἡ φυγή...
ἄφευκτη ἡ σφαγή...
Καί ὅσοι ζῆσαν ἄγριας ὀμηρίας λεία...
— Καλή τύχη, Ἥλια!

ΗΛΙΑΣ BENEZΗΣ

ΜΕ ΒΑΘΕΙΑ ΣΥΓΚΙΝΗΣΙ ανέρχομαι στό Βήμα τούτο, αναλογιζόμενος ότι θά άντικρύσω τήν αίθουσα, όπου τό Άκαδημαϊκό μου αΰτο, χωρίς τό βλέμμα μου νά συναντήση, στή θέσι πού προτιμούσε νά κάθεται, τόν άλησμόνητο Συνάδελφο Ήλία Βενέζη, μέ τήν πάντοτε ζωντανή, χαμογελαστή καί άξιαγάπητη παρουσία του.

Τό κενό πού μάς άφησε χαίνει μεγάλο καί δυσαναπλήρωτο. Βαρεία ύπήρξεν ή άπώλεια καί τής Άκαδημίας καί τής λογοτεχνικής οικογενείας καί τής Πατρίδος όλης, μέ τήν πρόωρο άποδημία του στήν Αίωνιότητα. Ή θέσι του στή σύγχρονη Έλληνική Γραμματεία ήταν προέχουσα. Κ' ή άπώλεια είναι άκόμη πιο αισθητή, γιατί δέν έλειφεν από ανάμεσά μας ένας πνευματικός δημιουργός αναμφισβήτητης άξίας, έλειψε κ' ένας προσφιλής άνθρωπος γεμάτος ζωή, έγκαρδιότητα, συναδελφοσύνη, άξιοπρέπεια. Ξέλειφεν ένας χαρακτήρας μέ αυστηρά σφυρηλατημένο ήθος. Ξέλειφεν ένας Έλληνας μέ φλογερό πατριωτισμό, μέ στίλβουσαν άρετή. Μιά ολοκληρωμένη ύπαρξι μέ θερμήν έσωτερικήν έστία, μέ ίριδίζουσαν έξωτερικήν άκτινοβολία...

Είχα τήν ευχάριστην ευκαιρία ν' άσχοληθώ μέ τήν πνευματικήν φυσιογνωμία του Βενέζη, όταν άπολάμβανε άκόμη τήν τόσο προσφιλή του χαρά τής ζωής. Μοϋ έλαχεν ή τιμή νά κάμω έγώ τήν εισήγησι για τήν εκλογή του στήν Άκαδημία τό 1957. Καί τώρα τελευταία, όταν ο Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός» τίμησε σε σειρά διαλέξεων τούς Μικρασιάτες Λογοτέχνες μέ τήν ευκαιρία τών πενήντα χρόνων από τήν Μικρασιατική Καταστροφή, σ' έμένα έλαχε καί πάλιν ο κληρος νά μιλήσω για τόν Βενέζη. Κληρος, στήν περίπτωση αυτή, όχι τόσο ευχάριστος. Γιατί ο πρόσχαρος εκείνος Συνάδελφος πάλευε τραγικά μέ τήν άπηνή μοίρα του καί ή ζωή του είχε πάρει πιά, άνεπανόρθωτα φεύ!, τή γεϋσι του θανάτου. Τό πικρό μας προαίσθημα δέν μπορεί παρά νά ήταν καί δικό του προαίσθημα, όσο κι αν τό συγκάλυπτε μέ τήν ήρωική ένατένισι τής νόσου. Είχα μία συγκινητική περι τούτου ένδειξι, όταν πληροφορήθηκα ότι εκδήλωσε τότε τονισμένο ένδιαφέρον για τό πώς είχε διεξα-

χθῆ ἢ γιορτῆ ἐκεῖνη τοῦ «Παρνασσού» — ἂν εἶχε συγκεντρωθῆ πολὺ κοινό, ἂν παρακολούθησε προσεχτικά τὴν ὁμιλία, ἂν ὑπῆρξε μέθεξι, ἂν διάβασαν καλὰ τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του οἱ προσκληθέντες πρὸς τοῦτο ἠθοποιοὶ Σαπφῶ Ζεμπέλη καὶ Κώστας Καστανᾶς. Ἄλοιμονο! Ἡ τελετὴ ἐκεῖνη ἦταν ἕνας ἀνομολόγητος ἀποχαιρετισμός, ἦταν ἕνα βουβό προανάκρουσμα ἀπὸ τὸ νεκρώσιμο ἐμβατήριο, πού ἐτοιμάζανε γι αὐτόν οἱ ἀδελφικές του Αἰολικές Μοῦσες...

Ὁ ἥρωισμός μέ τόν ὁποῖον ὁ Ἡλίας Βενέζης ἀντιμετώπιζεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ ἐπερχόμενο μέ ὀδυνηρὰ μηνύματα τέλος, ἦταν ἀδευτέρωτος! Ἡ ψυχικὴ του δύναμι στάθηκε ἀκατάβλητη, σχεδὸν ὑπεράνθρωπη. Φαντασθῆτε ὅτι καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ μαρτυρίου του ποτὲ δέν ξεστόμισε φθόγγο πόνου ἢ λέξι παραπόνου στὴν προσφιλῆ του σύζυγο, πού ἄγρυπνα τοῦ παραστεκότανε νύχτα-μέρα, συμπνίγοντας τόν δικὸ της φόβο μέ τὴν ἔμφυτη ἀντίδρασι τῆς ἐλπίδας... Τὴν ἀγαπητὴ Κυρία Σταυρίτσα Βενέζη, πού ὁ ψυχικός της σπαραγμός εἶναι ἀκόμη τόσο μεγάλος, ὥστε δέ βρῆκε τὴν δύναμι νὰ παραστῆ ἀπόψε στό Φιλολογικὸ του ἐδῶ Μνημόσυνο. Ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν κόρη της Ἄννα Κοσμετάτου καὶ τὴν ἀδελφὴ του Λένα Ἀθανασίου.

Ἀναλογισθῆτε τόν ὀλοζώντανον καὶ πασίχαρον αὐτόν ἄνθρωπο, πού ἤξερε καλὰ ὅτι πολλὰ εἶχεν ἀκόμη νὰ πάρη καὶ νὰ δώσῃ στὸν ἀλληλόχρεω λογαριασμό του μέ τὴ ζωὴ, καὶ ὅμως μάντευε ὅτι πολὺ σύντομα θὰ μείνου ἀνεξόφλητα καὶ τὸ λαβεῖν του καὶ τὸ δοῦναι του... Δέν πρέπει νὰ μείνῃ ἀπαράτηρητο, ἀκατάγραφο καὶ ἀνεγκωμιάστο ἀπὸ τοὺς βιογράφους του, τὸ ὑψηλὸ ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ του σθένος, τὸ ἀκατάβλητο ἠθικὸ του δυναμικὸ κατέναντι στό ἀποτρόπαιο φάσμα τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου.

Τόν εἶχα ἐπισκεφθῆ ἄρρωστο καὶ στό σπῆτι του καὶ στό νοσοκομεῖο. Στό σπῆτι του ἐμφανίστηκε τραυματισμένος, ἀλλὰ μέ ἀτσάκιστα ὅλα σχεδὸν τὰ ἄλλα γνώριμα χαρακτηριστικά τοῦ παρουσιαστικοῦ του. Ἡ κίνησί του διατηροῦσε ὅλη τὴν συνηθισμένη του ὀρμή. Μοῦ ζητοῦσε πληροφορίες, πότε μέ λίγα, δύσκολα ἀκουόμενα λόγια, πότε μέ γραπτές σημειώσεις, γιὰ ὅσα ζητήματα τόν ἐνδιαφέρανε ἀπὸ τίς ἐργασίες τῆς Ἀκαδημίας κι ἀπὸ τὴν λογοτεχνική, γενικώτερα, ζωὴ. Ὅταν ἢ ἀπάντησι τόν ἱκανοποιοῦσε ἐκδήλωνε τὴν χαρὰ του μέ ζωηρὲς ἐγκριτικές χειρονομίες. Ὅταν δέν τόν ἱκανοποιοῦσε, οἱ χειρονομίες του ἦταν ἔντονα ἀποδοκιμαστικές. Τὰ γαλανὰ μάτια του διατηροῦσαν ὅλη τους τὴν γλυκεῖα φλόγα, πού ξεχύνονταν ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς φακούς σάν ἡμερὴ λάβα. Κανεὶς δέν θὰ μπορούσε νὰ πειστῆ ὅτι πολὺ πλησίον σ' ἐκεῖνα τὰ ὀλοζώντανα μάτια ἐλλόχευε τὸ ἀπαίσιο συνεργεῖο τοῦ θανάτου...

Στό Νοσοκομείο του Έρυθρου Σταυρού τόν είχαν μεταφέρει τήν προηγούμενη νύχτα, σέ κατάστασι άμέσου κινδύνου (όπως μου είχεν έξηγήσει ό Ιατρός κ. Νασούφης). Ήταν μεσημέρι όταν τόν είδα. Είχεν ύψωμένα τά γόνατά του στό κρεβάτι καί διόρθωνε τά δοκίμια του τελευταίου βιβλίου πού τύπωνε... Δέν ίσχυαν νά τόν ένοχλήσουν τά μακάβρια θροίσματα των νυχτερίδων του χάρου, πού μολαταύτα φτεροκοπούσαν άμείλιχτα εκεί γύρω του...

Προτού έπιχειρήσω τήν σκιαγράφησι τής ήθικης φυσιογνωμίας του καί τόν χαρακτηρισμό τής λογοτεχνικής παραγωγής του, θεωρώ χρήσιμο νά παραθέσω μερικά βιογραφικά στοιχεία άπαραίτητα, γιά νά ολοκληρωθή ή μορφή του. (Τά δανείζομαι άπό τά «Αιολικά Γράμματα» του κ. Γ. Βαλέτα καί σχετικήν όμιλία του κ. Χρ. Σολομωνίδη).

Ό Ήλιος Βενέζης γεννήθηκε στις 4 του Μάρτη 1904 στις Κυδωνίες, τό Άϊβαλί, τής Αιολικής Μικρασιατικής άκρογιαλιάς. Πέθανε στην Άθήνα στις 3 Αύγουστου 1973. Τό πραγματικό του έπώνυμο ήταν Ήλιος Μέλλος. Στή μικρή του νιότη τό Ήλιος είχε γίνει χαϊδευτικά Λέλος. Καί υπάρχουν πρωτόλειά του ύπογραμμένα, Λέλος Μέλλος. Ή οικογένειά του —οί Βενέζηδες— κατάγονταν άπό τήν Κεφαλληνία. Ή Είμαρμένη τούς οδήγησε νά συναποτελέσουν μέρος στό πανελληνικό άπάνθισμα πού συγκρότησε τήν δυναμική καί προοδευτική κοινωνία των άρχοντικών Κυδωνιών, ή όποία άριθμούσε 35.000 Έλληνες καί δεκάδες μόνον Τούρκων!

Ό πατέρας του Μιχαήλ πήρε εκεί τό έπώνυμο Μέλλος καί ήταν ένας άπό τούς άρχοντες των Κυδωνιών, σοβαρός, συνετός, φιλόθρησκος, άνθρωπος μέ συνειδητό πατριωτισμό. Ή μητέρα του Βασιλική ήταν τό γένος Μπιμπέλα. Είχε πνευματική οίκογενειακή παράδοσι, έκφρασμένη άπό τόν άδελφό της Πάνο, καί στάθηκε πραγματική ήρωίδα σ' όλες τές οίκογενειακές της περιπέτειες. Άπόχτησαν έφτά παιδιά: Άνθίπη, Σοφία, Άρτεμι, Άγάπη, Έλένη, Ήλιος καί Θάνος. Στόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918), όταν άρχισαν οί άπάνθρωποι διωγμοί των Έλλήνων στά Μικρασιατικά παράλια, ή μητέρα πήρε τά παιδιά καί πρόσφυγε στή γειτονική Μυτιλήνη. Ό πατέρας μέ τήν κόρη του Άγάπη παρέμειναν, αλλά γρήγορα οδήγήθηκαν όμηροι στό έσωτερικό τής Ανατολής, μαζί μέ άλλους 773.850 Έλληνες, άπό τούς όποιους έγύρισαν πίσω μόνον 132.841! Τούς άλλους όλους τούς κατάπιαν τά ύπίπεδα τής Μικράς Άσίας. Οί Κυδωνίες είχαν τότε άπονεκρωθή. Χρονογράφος τής έποχής γράφει ότι είχαν μεταβληθή σέ «σκελετούπολι», όπου «μάλλον σκιαί ή ζώσαι ύπάρξεις έκινούντο».

Ὁ πατέρας του κ' ἡ ἀδελφή του ἦταν μέσα στό 1/4 τῶν Ἑλλήνων πού γύρισαν ζωντανοί ἀπό τά μαρτύρια τοῦ ἐκτοπισμοῦ, μετά τήν ὑπογραφή τῆς ἀνακωχῆς τοῦ Μούδρου. Πῆρε τήν οἰκογένειά του (ἐκτός ἀπό τήν μικρή Ἄρτεμι, πού εἶχε πεθάνει στό μεταξύ) καί ξαναπῆγαν τό 1919 στίς Κυδωνίες, ὅπου ἕως τό 1922 ἔζησαν, μπορεῖ νά εἰπῆ κανεῖς, εὐτυχισμένοι. Ὁ Ἡλίας εἶχε σπουδάσει στό Γυμνάσιο Μυτιλήνης. Μολονότι δούλευε τή νύχτα γιά τόν ἐπιούσιο στό φούρνο τοῦ Μπάριμπα-Στάθη (ἔπαιρνε ἑκατό δράμια φωμί τήν ἡμέρα!), ἦταν καλός μαθητής. Διασώζονται οἱ βαθμοί του. Διακρίθηκε γιά τήν εὐφυΐα του, τήν φιλομάθειά του καί τίς ώραῖες του ἐκθέσεις ἰδεῶν. Πτυχίο πῆρε στήν περίφημη Ἀκαδημία τῶν Κυδωνιῶν. Ἐδειχνε κλίσι πρὸς τή Μηχανική καί τόν πρόοριζαν νά πάη γιά εἰδικές σπουδές στή Γαλλία. Δεκαεξάχρονος ἄρχισε νά δημοσιεύη ποιήματα καί διηγήματα στό ἑβδομαδιαῖο περιοδικό τῆς Σμύρνης «Νέα Ζωή», πού ἐκδίδανε οἱ Σταῦρος Κουκουτσάκης καί Θεοδόσιος Δανηλίδης. Παρά τήν κλίσι του στά Μηχανικά, πίστευε πώς ἡ Τέχνη παρηγορεῖ τόν ἄνθρωπο καί τόν βοηθεῖ νά γίνῃ καλύτερος. Τήν καλλιέργησε μέ ζήλο γιά νά τῆς ἀφοσιωθῆ σιγά-σιγά ὀλοκληρωτικά.

Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι καί ὁ ἀδελφός του Θάνος εἶχε λογοτεχνικό ταλέντο μέ ἀξιόλογα ἐπιτεύγματα. Ἐπαφε ὅμως νά γράφῃ. Νυμφεύθηκε τήν μεγάλη καλλιτέχνη τῆς Ὀπερας Ἐλένη Νικολαΐδη καί ζῆ σ' ἄλλους καλλιτεχνικούς κύκλους τοῦ Ἐξωτερικοῦ.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Ἡλίας (ὑπογράφει τώρα Λέλος Βενέζης) ἐκδηλώθηκε στά πρῶτα του ἤδη φιλολογικά βήματα ἐνεργητικός καί θαρραλέος ὑπέρμαχος τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναίκας. Εἶχε δημοσιεύσει ἔντονο ἐγερτήριο, σάλπισμα: «Σεῖς, οἱ περιφρονημένες καί ἀδικημένες τῶν περασμένων καιρῶν, γράφει, πού δέν ἀγγίζατε τό ὠραῖο γιατί δέν σᾶς τό ἐπέτρεψεν ὁ ἄπρεπος ἐγωῖσμός τοῦ ἄντρα, κινηθῆτε, κινηθῆτε, σᾶς προσκαλῶ σ' ἕναν εὐγενικόν ἀγῶνα. Κινηθῆτε!...».

Ὁ Βενέζης ἔγραφεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σέ τολμηρή δημοτική γλῶσσα. Ἐπηρεασμένος ὅμως ἀπό τήν λεξιθηρία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού εἶχε πρότυπο τόν Γρυπάρη, ἀναζητοῦσεν ἐπίμονα ἄγνωστες, σπάνιες λέξεις ἢ καί νεοσύνθετες δικές του. Γι αὐτό θά συναντήσετε στά πρωτόλεια κείμενά του λέξεις, ὅπως τά «ἀνθοξάνοιγμα», «χυμόπλευρη», «ἰσχιόβαρο», «ἠδονοπλεμένη», ἀπό τίς ὁποῖες ἀπαλλάχθηκε γρήγορα. Ὅπως γρήγορα ἀπαλλάχθηκε, καί γενικώτερα ἀπό τήν νεανική του δημιουργικήν ἔξαψι.

Τά κείμενά του δέν ἦταν μόνο πεζογραφήματα. Ἦταν καί ποιήματα.

Δημοσίευσε καί συλλογή όλόκληρη μέ τόν τίτλο «Μαυρίλες κι Άνατριχίλες». Άπό ένα του ποίημα μέ τόν τίτλο «Άνδρομέδη» άποσπώ τό τετράστιχο τουτο:

*Ήδονικά, νοσταλγικά, σέ κάθε του χορμιού της στάλα
άφροάνθιζε τό ξέγκρυο άνατριχιασμα ενός πόθου.
Καί στή χυμόπλευρη γυμνότη σου, ω Περσέα, μιά νυστάλα
κάτι σάν όνειρο, σάν ξύπνημα κάποιου έρωτα νόθου.*

Κι άπό τά διηγήματά του «Δάκρυνες Ίστορίες» σās δίνω μιά μικρή περικοπή:

*«Πήγα καί τή ζήτησα παντού. Τίποτα. Κανένα της σημάδι, πουθενά
τό πέρασμά της. Ή χαρά μου έφυγε για πάντα. Τήν έχασα. Δέ ρω-
τάω ποιός μου τήν εκλεψε. Όποιος κι αν είναι θα κλάψη. Μιά χαρά
γενιέται, μόνο για να σου φέρη ύστερα μιάν άπέραντη θλίψη».*

Τα πρωτόλεια του Βενέζη, δημοσιευμένα στή «Νέα Ζωή» τής Σμύρνης, ήταν ξέχειλα άπό νεορωμαντική όρμη. Μπορεί να τά παρομοιάση κανείς μέ άψύ «γλευκος», πού βράζει καί ζυμώνεται στήν κάδη για να μεταγγιστή κάποτε σάν γλυκόπιστο κρασί στό βαρέλι τής άληθινής Τέχνης. Φτεροκοπούσε σάν άνήσυχος νεοσσός ό νεαρός «Λέλος», προσπαθώντας να προσανατολισθή στόν Παρνασσό καί να βρη δικό του άνθισμένο κλαδί να φωλιάση.

Όταν ή οίκογένειά του ξαναγύρισε, μετά τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τό 1919, στίς Κυδωνίες, ό Ήλίας είχε τήν εύτυχη σύμπτωση να συναντηθή εκεί μέ χορεία πνευματικών άνθρώπων, όπως ό Φώτης Κόντογλου, ή Σίτσα Καραϊσκάκη, οί Στρατής καί Άλέκος Δούκας, ό Π. Βαλαμαάκης καί άλλοι. Ίδρυσαν μιά λογοτεχνική συντροφιά μέ τόν τίτλο «Νέοι Άνθρωποι». Τότε άρχισε να κατασταλάζη πνευματικά. Ήρέμησαν οί νεανικές άνησυχίες του. Είδη «γην»... Πήρε συνείδησι τής θεοχάραχτης άποστολής του. Κατηχήθηκε στήν άρετή του «άπλου λόγου» άπό τόν Κόντογλου, πού άρχισε να δοξάζεται μέ τόν «Πέδρο Κάζας». Έτσι στή μαρτυρική του όμηρεία του 1922, είχεν ήδη συσσωρεύσει μέσα του έπαρκές πνευματικό καί ψυχικό έρμα. Αυτό βοήθησε τήν σωματική του άλκη ν' άνθέξη. Αυτό βοηθά τώρα τήν φαντασία του ν' άνθοφορήση.

Στό δράμα τής όμηρείας του παρεμβάλλεται μιά σκηνή άπίθανη, γε-

μάτη συγκινητική άνθρωπιά. Ἡ ἀδελφή του Ἀγάπη, ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι συνωθοῦντο στήν παραλία ἔντρομοι, μέ τήν ὕστατη ἐλπίδα νά ἐπιβιβασθοῦν στά καΐκια καί νά φύγουν, ἐκείνη, στήν ὕστατη ἀπελπισία τῆς στοργῆς της γιά νά σώση τόν φυλακισμένο ἀδελφό, πρόσφυγε στόν πρῶτο Τοῦρκο ἀξιωματικό πού εἶδε μπροστά της. Καί τόν ἰκέτευσε νά τήν βοηθήση. Ἦταν ἕνα νέο παλληκάρι ἀπό τήν Προῦσα. Ἐδειξε πώς συγκινήθηκε. Ὅμως τραγική πάλη ἀναμόχλευε τήν ψυχή του. Ὁ πόλεμος τοῦ σκότωσε μιά δική του ἀδελφή, πού τήν ὑπεραγαποῦσε. Εἶχε ὀρκιστῆ νά τήν ἐκδικηθῆ. Νά τοῦ παρουσιαζότανε, τάχα, τώρα ἡ εὐκαιρία; Σπάραζε μιά φοβερή σύγκρουσι στά σωθικά του. Ἀλλά βρέθηκε νά εἶναι Ἄνθρωπος. Καί ἡ ἀνθρωπιά του ὑπερίσχυσε ἀπό τόν ὄρκο γιά ἐκδίκηση. Βάλθηκε μέ ὄλα τά δυνατά του νά σώση τόν Ἥλία, γιά νά γλυκάνη τόν ἀδελφικό πόνο τῆς Ἀγάπης, πού, ἀπροσδόκητα, ἐνσάρκωνε ὀλοζώντανη μπροστά του τήν ἀγαπημένη του ἀδικοχαμένη ἀδελφή. Καί κατάβαλε μεγάλες προσπάθειες, ἀκολουθούμενος ἀπό τήν ὀδυρόμενη Ἑλληνοπούλα. Κατάστρωσε ὀλόκληρο σχέδιο, πού μποροῦσε νά εἶχε ἐπιτύχει, ἂν τό ἐπόμενο πρωί δέν εἶχαν πάρει νύχτα-νύχτα τούς ὀμήρους γιά τά ἐνδότερα. Ἦταν πεπωμένο νά στολίση τήν ἐλληνική γραμματεία τό «Νούμερο 31328»! Ὁ νεαρός Τοῦρκος ἀξιωματικός συνόδεψε τότε τήν σπαρασσόμενη μικρή Ἑλληνίδα ὡς τό καράβι καί, κατασυγκινημένος, τήν κατευόδωσε χαϊδεύοντάς της τά μαλλιά καί φιθυρίζοντας «Ζεχρά! Ζεχρά!» Θά ἦταν, χωρίς ἄλλο, τό ὄνομα τῆς μικρῆς του ἀδελφῆς, πού ἔτσι ἐκδικήθηκε τό χαμό της μέ ὑψηλή πράξι ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης. Ἄν δέν καταστρέφουν τελειωτικά τήν Ἀνθρωπότητα οἱ πόλεμοι, εἶναι ἴσως γιὰτί οἱ πολεμιστές στό ὑποσυνείδητο βᾶθος τῆς ὑπαρξῆς τους δέν χάνουν ὅλοι τόν ἀνθρωπισμό τους...

Γυρίζοντας ἀπό τήν ὀμηρεία στή Μυτιλήνη, πού γιά τήν περίθαλφή της καί τή ρωσική της ἔνεσι μέ τόσο συγκινητικήν εὐγνωμοσύνη ἔχει ἐκφραστῆ, ἐνσωματώθηκε ὁ Βενέζης στόν λογοτεχνικό της κόσμο, ὅπου κυριαρχοῦσε, πρωτομάστορας, ὁ Μυριβήλης. Ἐγίνε ἀμέσως μέλος τῆς συντροφιάς «Ὁρδή Βαζιβουζούκων». Κ' ἕνας ἀπό τούς δικούς του ἀθῶους «βαζιβουζουκισμούς» ἦταν μιά τολμηρή ἐπίθεσι κατά τῆς τότε Ἀθηναϊκῆς λογοτεχνίας, κατά τοῦ «Νουμά» μέ τόν Ταγκόπουλο, κατά τοῦ Ψυχάρη ἀκόμη.

Στήν ἐφημερίδα «Καμπάνα» δημοσίευσε τίς πρῶτες συνέχειες ἀπό τό «Νούμερο 31328». Ὁ φημισμένος ἤδη τότε συγγραφέας τῆς «Ζωῆς ἐν Τάφω» τοῦ εἶχε δώσει τό πρῶτο εὔσημο, τήν πρώτη παρότρυνση: «Καλά πᾶς! Γράφε!». Καί ἔγραφε...

Ἐπί μακρό διάστημα ἦταν τακτικός συντάκτης τῆς ἐφημερίδος «Ταχυδρόμος» τῆς Μυτιλήνης, μέ καθημερινή στήλη, πού εἶχε τόν τίτλο «Νυχτολούλουδα» καί τήν ὑπογραφή «Ξενύχτης». Δημοσίευε καί στό περιοδικό «Λόγος» τῆς Πόλης διηγήματά του. Ἐνα μάλιστα ἦταν καθαρή μίμησι τοῦ ὕφους τοῦ Κόντογλου. Εἶναι φανερό πώς ἐφεξῆς ὁ Βενέζης εἶχεν ἀρχίσει νά ἐλέγχει τούς «ἐξωφρενισμούς» του (ὁ ἴδιος χρησιμοποιοῦσεν αὐτόν τόν ἐπίτιτλο σέ δημοσιεύματά του) καί νά πειθαρχῆ στούς κανόνες τῆς ἀληθινῆς Τέχνης.

Γιά τήν γραφή τοῦ Ἡλία Βενέζη ἔχω ὑπεύθυνα ἐκφράσει τήν γνώμη μου, ὅταν εἶχα τήν τιμή νά εἶμαι ὁ εἰσηγητής τῆς Ἐπιτροπῆς Κρίσεως γιά τήν εἰσοδό του στήν Ἀκαδημία. Δέν χρειάζεται νά προσθέσω πολλά στήν εἰσήγησί μου ἐκείνη, παρά μόνο γιά τήν ἰσάζια μέ τήν παλιά, νεώτερη ἐργασία του. Ἔλεγα τότε:

Ἡ λογοτεχνική φλέβα τοῦ Ἡλία Βενέζη ἀνάβλυσε στόν νεοελληνικό Παρνασσό σάν ἀρμυρό νερό τοῦ Αἰγαίου, ἔτσι ὅπως ἀνάβλυζεν ἀπρόοπτα θαλασσόνερο καταμεσῆς στήν κοίτη ἑνός μικροῦ ποταμοῦ στά Κιμιντένια Ὀρη τῆς Μικρασίας, φαινόμενο πού τόσο ζωηρά μᾶς περιγράφει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας στίς πρῶτες σελίδες τῆς «Αἰολικῆς Γῆς». Καί ἦταν ἕνα ἀνάβλυσμα πηγαῖο μέ πλούσια περιεκτικότητα σέ γνήσια δημιουργικά στοιχεῖα. Μέ τό «Νούμερο 31328», τήν «Γαλήνη», τήν «Αἰολική Γῆ», τήν «Ἐξοδο», τόν «Ὠκεανό», τά διηγήματά του καί τ' ἄλλα του βιβλία, ὁ Βενέζης δημιούργησε νέαν ἀφετηρία στήν μεταπολεμική πεζογραφία μας. Ὁ Μυριβήλης τήν ἀνανέωσε λίγα χρόνια πρὶν, προσθέτοντας στή νατουραλιστική παράδοσι μιὰ νέα δριμύτερη γεύση. Ὁ Βενέζης ἔκαμε τομή στήν παράδοσι. Τῆς ἄνοιξε καινούργια καμπή. Ὁ Ξενόπουλος, γράφοντας γιά τήν «Γαλήνη», τῆς βρῖσκει τόσην πρωτοτυπία ὥστε: «καταντᾶ καθ' αὐτό νέον εἶδος».

Ποῦ ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία τοῦ Βενέζη; «Ἡ παλιά Αἰολική λύρα ξανατραγουδᾷ», ἔχει γράψει γι αὐτόν ὁ Μυριβήλης. Καί σ' αὐτό ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία: Εἶναι ἕνας ποιητής πού ἀφηγεῖται. Εἶναι ἕνας ἀφηγητής πού τραγουδᾷ. Εἶναι, ἀδιαχώριστα, μαζί καί τά δύο. Τό γράψιμό του ξεσπᾷ σάν κραδασμός μιᾶς λυρικῆς ψυχῆς. Καί μοιάζει περισσότερο μέ προφορικό μίλημα παρά μέ γράψιμο. Διαβάζοντάς τον ἔχεις τό αἶσθημα ὅτι τόν ἀκοῦς. Τό ἀπέριττο, λιτό, κομματιαστό, ἡμιδιαλογικό ὕφος του ἔχει τήν γοητεία μιᾶς συγκινημένης γλυκύλαλης ὑποβολῆς. Καί στά πιό κοινά, καί στά πιό ρεαλιστικά ἀφηγήματά του ἀνθεῖ ἀνεπιτήδευτη, αὐθόρμητη ποίησι. Δέν ἐνθυμοῦμαι νά τό ἔχη παρατηρήσει κανεῖς ἀπό τούς πολλούς κριτικούς του, ἀλλά θά ἔλεγα ὅτι βιβλικό εἶναι τό ὕφος

του Βενέζη, βιβλική ή χάρι της αφήγησής του. Ἀκόμη πιό βαθύτερα, βιβλικές είναι ή αἴθησι τῆς ζωῆς, ή θεώρησι τοῦ Κόσμου, ή φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς. Τήν μυστική οὐσία τοῦ Σύμπαντος ὁ Βενέζης τήν συλλαμβάνει — ὅ,τι μπορεῖ νά συλληφθῆ ἀπό αὐτή— μέ αὐστηρή ματιά τολμηροῦ ὀραματιστῆ καί τήν ἀφομοιώνει μέ ἀπέραντη καλωσύνη καρδιάς καί γνώμης. Ἔχει κληρονομήσει κάτι ἀπό τά πρώτα σκιρτήματα τῶν ἐνστίχτων καί τῶν συγκινήσεων τοῦ πρωτόπλαστου ἀνθρώπου τῆς Δημιουργίας. Ὅλα τά βλέπει ἀπλᾶ, ἀλλά φωτισμένα μέ ἰσχυρό πνευματικό προβολέα. Ὁ ρεαλισμός του ἀναμερίζει μέ ἡρεμία τήν αὐλαία τῆς ὀρατῆς πραγματικότητος καί δείχνει στά βάθη καί στά πλάτη τῆς σκηνῆς τοῦ Κόσμου τό ἀόρατο μυστήριον τῆς Ζωῆς σέ μορφές παραμυθένιες, πού συγχωνεύουν καί ἐξομοιώνουν ἀνθρώπους, δέντρα, κύματα, σύννεφα, λουλούδια, ρίζες, ἀγρίμια, ἀστέρια, δάση, βουνά, ποτάμια, πουλιά, φάρια, ζωές καί ζωοῦλες ἀτέλειωτες. Πανθειστής; Ἴσως... Ἀλλά χωρίς ν' ἀρνεῖται τήν ὑπερεξέχουσαν ὑπαρξί τοῦ Θεοῦ. Πανενθειστής; Ἀλλά πού δέν ἀποκλείει τήν ἀμεση παρουσία τοῦ Θεοῦ μέσα στόν Κόσμο.

Ἄν θελήσω νά δανειστώ εἰκόνα ἀπό τό ἴδιο του τό ἔργο, θά τόν ἐχαρακτήριζα κοντραμπατζῆ τοῦ ὄνειρου καί τοῦ μυστηρίου. Σάν ἄλλος Ἀἰβαλιώτης Παγίδα, ὀπλισμένος γερά μέ ζωηρή φαντασία, μέ τολμηρή σκέψι, μέ αἰχμηρή εὐαισθησία ὀρμᾶ παλληκαρίσια νά κουρσέψη τά μυστικά τῆς βίωσης τῶν ὄντων. Ἔχει, γιά τοῦτο, μιάν ἐκπληκτική ἐξοικείωσι μέ τά φυσικά στοιχεῖα καί μιᾶ καθολικήν ἀφομοίωσι μέ τήν ἀνθρώπινη μάζα. Κάθε στιγμή ἀφουγκράζεται καί μεταδίδει τήν βαθύτερη ἀρμονία ἐμφύχων καί ἀφύχων ὄντων. Δέν μάς λέει σχεδόν ποτέ στό ἔργο: «Αὐτό εἶναι ὄνειρο κι αὐτό πραγματικότης». Μᾶς λέει σχεδόν πάντοτε: «Αὐτό εἶναι μαζί καί ταυτόχρονα ὄνειρο καί πραγματικότης - εἶναι Ζωή». Καί νομίζω ὅτι αὐτή εἶναι ή ἐπιδίωξη τῆς ἀληθινῆς, τῆς ἀνώτερης Τέχνης.

Ὁ ποιητής καί κριτικός κ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος γράφει: «Ὁ Βενέζης εἶναι ὁ ζωγράφος καί ὁ ποιητής τῆς ἀπλῆς πράξης, τῆς ἀπλῆς ζωῆς, τοῦ ἀπλοῦ νοῦ». Καί ὑπογραμμίζει: «Ἡ μυστική ἐπικοινωνία καί ἀνταπόκριση μέ τόν κόσμον ὀλάκαιρο εἶναι ἓνα ἀπό τά σημαντικά μυστικά τῆς γοητείας τοῦ Βενέζη». Ἄλλος κριτικός, ὁ Αἰμ. Χουρμούζιος, παρατηρεῖ: «Ὁ συγγραφεύς κατορθώνει νά δημιουργεῖ ἓνα ὁμόχρωμο κλίμα γιά ὅλα τά πράγματα, ἐμφυχα καί ἄφυχα».

Ὁ Σπῦρος Μελάς, ὅταν τόν προσφωνοῦσε στήν τελετή τῆς εἰσόδου του στήν Ἀκαδημία, ἔλεγε ὅτι ὁ πανάρχαιος Πᾶν, μέ τήν ὀξύλαλη μουσική τῆς σύριγγας του, πλανιέται στίς περιγραφές του καί ὅτι οἱ ἀνθρω-

ποι του Βενέζη είναι δημιουργήματα διονυσιακά παρά έπικές συλλήψεις, περισσότερο μουσικές παρά πλαστικές μορφές. 'Ο Συνάδελφος κ. Π. Κανελλόπουλος έχει γράψει ότι μέ τό ισχυρό άφηγηματικό του ταλέντο συνδυάζεται μιά βαθειά λυρική εύαισθησία.

'Η Φύσι, συνεχίζω έγώ, αποτελεί για τόν Βενέζη μιάν οργανική προέκταση του ψυχικού του βίου. Καί δέν καταγίνεται σέ περίτεχνες καί πολύλογες περιγραφές τών αντίκειμενικών της μορφών. «Νηστευτή του περιττού», τόν όνόμασαν. «Μέλισσα της ούσίας», θά μπορούσαν νά τόν είπουν για συμπλήρωσι. Τό χρώμα καί τό άρωμα τών λουλουδιών τά άποδίδει μεταγγίζοντας αυτόυσιο τό μέλι τών καλύκων τους. Τούς ανθρώπινους τύπους του, όπως άδιάκοπα κυμαίνεται μεταξύ όνειρου καί πραγματικότητας, τούς ζωντανεύει περισσότερο μέσα στό όνειρο. Άλλά σ' ένα όνειρο πού ό κάθε άναγνώστης πείθεται ότι αυτό είναι ή λαχταριστή πραγματικότητα.

'Ο Βενέζης καταπαίαστηκε μέ τά μεγάλα θέματα της έποχής του, ώσάν νά μήν άνήκε σ' αυτήν αυτός ό ίδιος. Καί σ' αυτό όφείλεται τό σημαντικό κατόρθωμα ότι έδάμασε τά θέματα αυτά, τά έπλασε δημιουργικά, τούς έδωσε καλλιτεχνικήν έκφρασι. Θέματά του είναι ό άκμάζων έλληνισμός της Μικρασίας, ό τραγικός του ξεριζωμός, ή όδύνη της έθνικης συμφοράς, ή ανθρώπινη έλπίδα της αναγέννησης. Τά θέματα αυτά δέν τά ιστόρησε, τά αυτοβιογράφησε. Άλλά μπόρεσε νά τά χειριστή όχι μόνο σάν πονεμένος Έλληνας, μά καί σάν πονεμένος άνθρωπος. Σέ όλο του τό έργο συνδέει μέ τόν τόπο, μέ τή φύσι, μέ τό περιβάλλον όχι μόνον τόν Έλληνα πατριώτη, αλλά καί τόν κοσμοπολίτην άνθρωπο. Τόν άνθρωπον όμως αυτόν τόν έχουν γαλουχήσει έλληνικοί χυμοί, έλληνικές αύρες, έλληνικά κύματα, έλληνικός ούρανός. Έλληνικός είναι ό πανθεισμός του καί από τήν ψυχή του λαού αναθρώσκει, μέσα από θρύλους, μύθους, παραδόσεις αιώνων. Άντλεί θησαυρούς από τό άνεξάντητο μεταλλείο της Φυλής, αλλά δέν τούς πλάθει ψυχρά σάν μετάλλευμα λαογραφικού ύλικού. Τούς αξιοποιεί θερμά σάν νόμιμος συμμετοχος της λαϊκής σοφίας. Γενικά παρουσιάζεται σάν δεμένος ψυχικά μέ τόν τόπο καί όχι μέ τόν χρόνο. Αυτός ό αυτοβιογράφος, αυτός ό άφηγητής πραγματικών γεγονότων, πού τά έζησεν ό ίδιος, κατορθώνει νά βγαίνει έξω από τόν χρόνο καί νά συλλαμβάνη τό νόημα του καιρού του καί τά σύγχρονα προβλήματα μέ τίς κεραίες της αιωνιότητας — αιωνιότητας ανθρώπινης καί έλληνικής. Μετρά τήν ρέουσα ιστορία μέ άστρικά έτη, μέ χρονόμετρο πού σημειώνει μόνον χιλιετηρίδες. 'Η ιστορικότης είναι τό βαθύ υπέδαφος του έργου του καί έπηρεάζεται από αυτήν σάν από άό-

ρατη ραδιενέργεια. Τό φυσικό μας περιβάλλον, πού τόσο τό λατρεύει, έντοπισμένο κυρίως στά βουνά τῆς Ἀνατολῆς καί στά κύματα τοῦ Αἰγαίου, τό προσαρμόζει σάν ἀπέριττη γύρω στούς πίνακες τοῦ ἔργου του κορνίζα. Καί μέσα ἀπό τούς πίνακες αὐτούς ὁ ἄνθρωπος προβάλλεται στό Ἄπειρο γεμᾶτος «πόνου τοῦ κόσμου», γεμᾶτος βιβλική παρθενιά καί εὐαγγελική καλωσύνη.

Δέν θά ἔπρεπε νά παραλείψω τή μνεία τῶν ιστορικῶν του ἔργων: «Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός», «Χρονικό τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος», «Ἐμμανουήλ Τσουδερός», ἔργων πού διακρίνονται γιά τήν συνθετική τους δύναμη καί τήν ρέουσα διαυγῆ ἀφήγησι.

Συμπερασματικά, ὁ Ἡλίας Βενέζης μέ στερεότητα, μέ συνέχεια, μέ συνέπεια, μέ μαεστρία δημιούργησε κόσμο μορφῶν, κόσμο ιδεῶν, κόσμο λυτρώσεως. Ἑλληνικόν κόσμον δικόν του, ἀλλά καί δικόν μας, καταδικόν μας.

Ἐπανέρχομαι στά βιογραφικά του: Ἐπειτα ἀπό ἔντονη πνευματική δράσι στή Μυτιλήνη, ἦρθε τό 1932 στήν Ἀθήνα, σάν ὑπάλληλος τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, ἀπό τήν ὁποία ἔφυγε μέ τόν βαθμό τοῦ Ὑποδιευθυντῆ τό 1957, ὅταν ἐξελέγη Ἀκαδημαϊκός. Τά χρόνια τῆς ἀθηναϊκῆς του ζωῆς, μολοντί ἀναστατωμένα ἀπό πολιτικές ἀνωμαλίες καί ἀπό συμφορές πολεμικές, ὑπῆρξαν γόνιμα καί παραγωγικά. Ἐκαμε, μετά τόν Πόλεμο, πολλά ταξίδια στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερική καί γνώρισε πολλήν ἱκανοποίησι μέ τήν μετάφρασι τῶν κυριωτέρων ἔργων του σέ ξένες γλώσσες καί μέ τήν διεθνή ἔγκυρη ἀναγνώρισι τῆς λογοτεχνικῆς του ἀξίας. Παντοῦ ἐκτιμήθηκε ἡ ιδιότυπα θερμή ἀνθρωπιὰ πού ἀποπνέουν τά ἔργα του καί ὁ θελκτικός τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἀναζητεῖ τόν Χαμένον του Παράδεισο...

Ὅταν μιλάμε γιά τόν Ἄνθρωπο Βενέζη, πρέπει νά τονίζουμε πρῶτα-πρῶτα τήν ἄτεγκτη ιδεολογική του στάσι. Ἄγνός φιλελεύθερος καί πάντοτε φανατικά ὀρθόδοξος στά φρονήματά του, ἀντιμετώπισε μέ θάρρος τή Δικτατορία τοῦ 1936. Στό διάστημα δέ τῆς ἐχθρικής Κατοχῆς, πατριώτης ἄκαμπος, ζηλωτής τῆς Ἐλευθερίας φλογερός, περιφρονητής τῶν προσωπικῶν του κινδύνων, μετέσχε στήν Ἀντίστασι καί βρέθηκε φυλακισμένος ἀπό τούς Γερμανούς στό Χαϊδάρι, ὅπου ἡ ζωή τῶν κρατουμένων μετριότανε μέ τίς ὥρες καί ὁ θάνατος παραμόνευεν ἀδιάκοπα ἔξω ἀπό κάθε κελλί. Ἡ Μοῖρα του ἦταν ἀδυσώπητη. Ἐπαιξε μέ τήν ζωή του καί πάλι, ὅπως τόν καιρό τῆς ὀμηρείας του στά βάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ νέα μαρτυρική του δοκιμασία ἔληξεν ὀμαλά. Καί ὅπως τότε τοῦ χάρισε τό «Νούμερο 31328», τώρα τοῦ χάρισε τό θεατρικό ἔργο «Μπλόκ C»,

πού παίχτηκε στο Έθνικό τό 1946. Ό ίδιος, σέ μιά συνέντευξι του σέ άθηναική έφημερίδα είπε: «Εύχαριστώ τόν Θεό πού ή ζωή μου ήταν αύτή πού ήταν. Άν ήταν διαφορετική, μπορεί διαφορετικά νά ήταν καί τά βιβλία πού θά έγραφα». Καί δέν είχεν άδικο. Ό προσωπικός του πόνος, ή προσωπική του κακουχία ανάσκαφαν τόσο βαθιά τόν ψυχικό του κόσμο, ώστε δέν ξέρω άν πράγματι θά μπορούσε καμμιά άλλη έμπειρία τής ζωής νά γονιμοποίηση τόσο άποδοτικά τήν δημιουργική του φαντασία. Απόδειξι όμως του άδαπάνητου δυναμικού τής ψυχής του άποτελεί τό γεγονός ότι τά δεινοπαθήματά του δέν έπηρεάσαν καθόλου τήν ψυχική ύγεια, δέν παραμόρφωσαν τήν φύσι του, δέν άλλαξαν τόν χαρακτήρα του. Άπεναντίας, ώσάν από πλήρη θρίαμβο τής αντίδρασής του, τονώσανε όλα τά βασικά στοιχεία του. Στά βάθη του έγώ του έμεινεν ασάλευτος, άειθαλής, άφυλλορρόητος, σάν ένας δασωμένος βράχος από τά Κιμιντένια Όρη τής Αιολίας. Άδιατάραχτη, μάλιστα δυναμωμένη, παρέμεινεν ή μυστική του επικοινωνία μέ τούς πανάρχαιους χθόνιους έφέστιους καί ένάλιους θεούς τής Έλλάδος, μέ τά άθάνατα προπατορικά μας πνεύματα, μέ τά άείζωα σπέρματα τής άκατάλυτης έλληνικής διάρκειας.

Όπως από τά νεανικά του χρόνια, έξακολούθησε ως τά ύστερα νά βλέπη τήν ζωή μέ αγάπη, νά χαιρέται τήν όμορφιά της, νά μοιράζεται τά πλούσια αγαθά της άνετα καί άδελφικά μαζί μέ όλους τούς συνανθρώπους του. Τό κάλεσμα τής ζωής προς τήν καρδιά του ήταν πρόσχαρο. Καί ή δική του απάντησι άλλο τόσο. Διατήρησε ως τήν τελευταία στιγμή χαρούμενη κοινωνική διάθεσι, έγκαρδιότητα στίς σχέσεις του, διαχυτικότητα στίς συναστροφές του. Προσέρχονταν σ' αυτές πάντοτε μέ φαιδρότητα έκρηκτική καί μέ άδελφικότητα άνυπόκριτη. Γινότανε αγαπητός σέ όλους μέ άμεσότητα πού προχαλούσεν έντύπωσι. Οί νέες γνωριμίες του ώρίμαζαν τάχιστα καί παίρνανε τήν άξία παλιάς φιλίας. Συντύχαμε πολλές φορές στο Έξωτερικό, στους κύκλους τής Κοινότητας Εύρωπαϊων Συγγραφέων. Ένθυμούμαι μέ πόσην εύχαρίστησι έβλεπα τόν Βενέζη νά συναδελφώνεται σχεδόν άκαριαία μέ τούς ξένους συναδέλφους — Ίταλούς, Γάλλους, Γερμανούς, Σουηδούς, Ρώσους... Καί νά μπαίνει άνετα στο πνεύμα τους. Καί νά τούς άνοίγει διάπλατα είσοδό τους στο δικό του πνεύμα. Χαιρόμουν πού εκπροσωπούσε τόσοσν αύθεντικά τήν οικουμενικότητα του Έλληνα. Καί μαζί τήν άνωτερότητα του γήσιου Άνθρώπου...

Χωρίς άμφιβολία, ό Βενέζης υπήρξε μιά από τίς εύγενέστερες φυσιογνωμίες των συγχρόνων Έλληνικών Γραμμάτων. Συγκροτούσε άνθρω-

πον ολοκληρωμένον. Ἄνθρωπον ὀρθόν, ὀλόρθον, εὐθύν, κατακόρυφον, ἀκέραιον. Εἶχεν ἀναπτυγμένο τό αἶσθημα τοῦ πρέποντος καί τό αἶσθημα τοῦ μέτρου. Μόρφωσε ἀρχές πάγιες καί τίς τηροῦσε μέ θρησκευτικήν εὐλάβεια. Ἡ ζωή του ἦταν ὀργανωμένη. Ἡ ἐργασία του μεθοδευμένη. Ἡ προσφορά του καλοζυγισμένη. Στό διάστημα τῶν δεκαπέντε καί πλέον ἐτῶν πού συνεργαστήκαμε στήν Ἀκαδημία, ἐκτίμησα πολύ τόν ἀδαμάντινο χαρακτήρα του, τόν καθηκοντικό του ζῆλο, τήν ἀφοσίωσί του στό ἰδεώδη του, τόν σεβασμό του στό δίκαιο καί τήν ἠθική τάξι. Ἦταν προικισμένος μέ σπάνια διαύγεια θετικοῦ μυαλοῦ καί μέ σπάνια αἶσθησι τοῦ πραγματικοῦ. Ἦταν σθεναρός, χωρίς ποτέ νά τοῦ λείπη τό τάκτ. Κατάκτησεν ἐπάξια τήν ἔδρα του στήν Ἀκαδημία, χάρις στό ἀναμφισβήτητα ἐξαιρετο λογοτεχνικό του ἔργο. Ἀλλά ἐπρόσφερεν αἰσθητή συμβολή στήν ὄλην ἐσωτερική λειτουργία τῆς Ἀκαδημίας, χάρις στήν φιλεργία του καί τίς γενικές του δεξιότητες. Ὁ ὀρθολογισμός του, ἡ ψυχραιμία του, ἡ ἰσορροπία του ἦταν ἀταλάντευτα. Ὑποστήριξε πάντοτε τό σωστό. Εἶχε πολλήν εὐχέρεια νά ἐξευρίσκη λύσεις σέ δυσχερῆ ζητήματα. Ἀποτελοῦσε μεστή, ἐνεργό, ἐλκυστική προσωπικότητα.

Ὁ Ἡλίας Βενέζης, Κυρίες καί Κύριοι, μᾶς ἄφησε, πολύτιμη πνευματική κληρονομία, τά ἐξῆς βιβλία:

Ὁ Μανόλης Λέκας	— Διηγήματα	1928
Τό Νούμερο 31328	— Τό Βιβλίον τῆς Αἰχμαλωσίας	1931
Γαλήνη	— Μυθιστόρημα	1939
Αἶγαῖο	— Διηγήματα	1941
Αἰολική Γῆ	— Μυθιστόρημα	1943
Ἄνεμοι	— Διηγήματα	1944
Μπλόκ C	— Θεατρικό Ἔργο (τό ἔπαιξε τό Ἔθν. Θέατρο)	1946
Ὡρα Πολέμου	— Διηγήματα	1946
Φθινόπωρο στήν Ἰταλία—	Ὀδοιπορικό	1950
Ἔξοδος	— Χρονικό τῆς Κατοχῆς	1950
Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός—	Ἱστορία	1952
Νικημένοι	— Διηγήματα	1954
Χρονικόν τῆς Τραπ. Ἑλλάδος—	Ἱστορία	1955
Ἀμερικανική Γῆ	— Ταξιδιωτικό Χρονικό	1955
Ὠκεανός	— Μυθιστόρημα	1956
Ἀργοναυτές	— Ταξιδιωτικά Χρονικά	1962
Ἐμμανουήλ Τσουδερός	— Ἱστορία	1965

Ἀρχιεπίσκοπος	— Διηγήματα	1969
Ἐφταλοῦ	— Ἱστορίες τοῦ Αἰγαίου	1972
Περιηγήσεις	— Ταξιδιωτικό	1973
Στίς Ἑλληνικές Θάλασσες	— Μυθιστορία τοῦ Ἴονιου καί τοῦ Αἰγαίου	1973

Εἰκοσιένα βιβλία σέ σαρανταπέντε χρόνια...

Πέραν ἀπό τά βιβλία του, ὁ Βενέζης μᾶς ἔχει προσφέρει, ἀδιάλειπτα, ἐπί μακρά χρόνια καί ἀπό τόν καθημερινό Ἀθηναϊκό Τύπο ἐκλεχτά δείγματα τῆς πνευματικῆς του παραγωγῆς, πότε μέ φωτεινό χειρισμό σύγχρονων θεμάτων τοῦ πολυδαίδαλου καιροῦ μας, πότε μέ γοητευτικές ἀναδρομές στά περασμένα. Τά πλούσια βιώματά του, ταξινομημένα κι αὐτά μέ τήν συνήθη του εὐταξία, καί τό καταστάλαγμα τῆς πολύπλευρης πείρας του, ξελαγαρισμένο στόν ἀνοξείδωτόν του ἄμβυκα, τροφοδοτοῦσαν ἀφειδῶς τόν στοχασμό του καί τήν γραφίδα του. Ἔτσι καί στίς ἐπιφυλλίδες του αὐτές παρουσιάζει ὀλοζώντανες ἀνθρώπινες μορφές, πού εἰσδύει στόν ἐσωτερικό τους κόσμο μέ ἀνετη εὐκολία, περιγράφει γεγονότα καί καταστάσεις τοῦ βίου μέ σπάνια χρωματιστική δεξιότητα. Ἐδῶ θά ἔπρεπε νά μνημονέψω καί τίς ἀξέχαστες ραδιοφωνικές ἐκπομπές του ἀπό τό ΕΙΡΤ, πού κράτησαν δεκάξι χρόνια. Νά μνημονέψω ἀκόμα καί τήν δράσι του στό Ἐθνικό Θέατρο καί σέ ἄλλους πνευματικούς Ὄργανισμούς. Παντοῦ τό πολύτιμο πέρασμά του ἄφησεν ἴχνη ἀνεξίτηλα. Τοῦ ἄρεσε πολύ νά κρατάη στενή ἐπαφή μέ τήν κοινή γνώμη καί νά τήν ποδηγετῆ ὅσο μπορούσε, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές του καί τίς ἰδέες του. Δέν γνώριζε τί θά πῆ ἀδιαφορία. Ἡ ζωῆ του ἦταν ἓνα συνεχές ἐνδιαφέρον.

Οἱ πῖο πρόσφατες, ἀφιερωμένες στά Πενήντα Χρόνια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς ἐπιφυλλίδες του, ἀποτελοῦν, μέ τά δοκουμεντά τους, κείμενα συγκινητικά, συναρπαστικά. Περιέχουν τόση οὐσία, ὥστε θά πρέπει νά ἐνσωματωθοῦν αὐτούσιες στήν ἱστορική χρονογραφία τοῦ Ξερριζωμοῦ.

Καθώς μέ πληροφόρησεν ὁ ἐρίτιμος χήρα του Κυρία Σταυρίτσα Βενέζη, βρῆκε στά κατάλοιπά του χειρόγραφο ἔργο μέ τόν τίτλο «Μικρασία, Χαῖρε» καί μέ τό σημείωμα «ἔτοιμο γιά τό τυπογραφεῖο». Συνάγεται δέ ἀπό ὠρισμένα χειρόγραφα ὅτι καί ἄλλο ἀνέκδοτο ἔργο πρέπει νά ὑπάρχη.

«Μικρασία, Χαῖρε»! Μποροῦμε νά φανταστοῦμε μέ ποιό σπαραχτι-

κό πόνο έχει ξεφωνηθή ὁ τραγικός αὐτός ἀποχαιρετισμός ἀπό τὰ γειτονικά περιγιάλια τῆς Λέσβου, πού ἔχουν τήν πικρή Μοῖρα ν' ἀτενίζουν καθημερινά, ἀδιάκοπα, ἐγγύτατα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τ' ἀκρογιάλια, τῶν Χαμένων Πατριδῶν τῆ φωτιά καί τῆ στάχτη, τό αἶμα καί τό δάκρυ, τήν ἀναπόλησι, τή νοσταλγία κι ἄχ! ναι, τό τραγικώτερο: τήν ἐλπίδα τοῦ ξαναγυρισμοῦ! Ἐλπίδα πού δέν τήν πνίγουν τὰ κύματα τῆς Γῆς, γιατί τούς τό ἀπαγορεύουν τ' ἄστρα τ' Οὐρανοῦ!

Καί τελειώνω μέ τόν δικό μου ἀποχαιρετισμό στόν Ἡλία Βενέζη, πού σάν λυγμός ξέσπασε στά στήθη μου, ὅταν ἔμαθα στή Ναύπακτο, πού βρισκόμουν, τό θάνατό του, τήν ἀθανασία του...

Μνήμη Ἡλία Βενέζη
4.8.1973

Δέ σοῦ 'πεσε, ὄχι, τό χρυσό κοντύλι σου ἀπ' τό χέρι!
Ὡς τῆ στερνῆ στιγμή μέ αὐτό πολέμησες τό Χάρο
Γενναῖα τό διασταύρωνες μέ τό ψυχρό σπαθί του
γιά τῆ Ζωή παλεύοντας κι ὄχι γιά τῆ ζωή σου.
Γιατί ἀγαποῦσες τῆ Ζωή τοῦ Κόσμου καί τοῦ Ἀνθρώπου
ἀπ' τῆ δική σου πλιότερο — χαρά σου ἢ χαρά τους
κι ὁ πόνος τους βαθύτερος δικός σου πόνος ἦταν.
Μεγάλος κι ἀδαπάνητος τῆς ἀνθρωπιᾶς σου ὁ πλοῦτος!
Ὅμως σφιχτός σου κι ὁ δεσμός μ' αὐτή τῆ Γῆ πού ζοῦσες,
τῆ Γῆ σου τήν Αἰολική καί τῆς Ἑλλάδας ὄλης...
Δικά σου ἦταν τὰ κύματα τοῦ Αἰγαίου καί δικά σου
τά χνάρια τῶν προγόνων σου στά Κιμιντένια Ὅρη.
Ὡ, πόσο θ' ἀγωνίστηκε γιά νά σέ ξερριζώση
ὁ Χάρος ἀπ' τὰ χώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Εἶναι!
Κι ὦ, μέ ποιό ἄλγος θά 'φυγε στόν Οὐρανό ἢ φυχή σου
στό χάος ἀνεμίζοντας τίς ξεχομμένες ρίζες!...
Μά ἡ Γῆ σου δέ σέ λησμονᾷ ποτέ! Κοιμήσου τώρα,
χωρίς τήν ἀγωνία τοῦ νοῦ καί τῆς γραφῆς τήν ἔνοια,
στήν Ἐφταλοῦ σου, ἔχοντας καρσί τά Κιμιντένια...

ΣΥΝΤΡΟΦΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΡΝΑΛΗ

ΟΤΑΝ ΜΑΣ ΕΦΥΓΕ ὁ Ποιητής Κώστας Βάρναλης (δέν γράφω «Μεγάλος Ποιητής» γιατί γίνεται τόση κατάχρηση τοῦ ἐπιθέτου ὥστε νά ἔχει κατάφωρα ξεθωριάσει. Ὁ Βάρναλης ἦταν πραγματικά Ποιητής. Αὐτό φτάνει καί περισσεύει), αἰσθάνθηκα τήν ψυχική ἀνάγκη νά τόν ἀποχαιρέτησω ἀπό κοντά. Καί πῆγα στό Ναῖδριο τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, ὅπου εἶχε νά ἀποτεθεῖ τό σκηνωμά του. Προσκόμισα ἕνα μάτσο ἄσπρα λουλούδια. Τά ἐναπόθεσα στό φέρετρό του ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τά ὀλοκόκκινα. Τόν ἀσπάστηκα μέ συγκίνηση, χაΐδεψα τό μέτωπό του κι ἀποτραβήχτηκα σιωπηλά γιά νά συγκεντρώσω τή σκέψη μου στήν ὑπαρξή του καί στό ἔργο του.

Ἐγραφαν τήν ἄλλη μέρα οἱ ἐφημερίδες ὅτι τόν θρηνοῦσα κλαίγοντας. Δακρυσμένα ναί, κλαίγοντας ὄχι! Συμπλήρωσε καλά τά χρόνια τῆς ζωῆς του, ἄφηνε πίσω του ἔργο διαλεχτό, μνήμη ἀθάνατη. Τί ἄλλο περισσότερο μπορούσε νά τοῦ εἶχε χαρίσει ὁ Θεός; Ἐγραφαν ἀκόμη ὅτι προσκόμισα στό φέρετρό του ἕνα μάτσο λουλούδια... κόκκινα. Ὅλα τά ἄλλα ἦταν πράγματι κόκκινα. Καί δέν ξέρω ἂν ἀποτελοῦσαν ὅλα ἐκφραση τιμῆς καί ἀγάπης ἢ μόνον κομματική ἐκδήλωση... Τά δικά μου λευκά λουλούδια (κι ἄς τά μεταβάφανε κόκκινα) ἀποτελοῦσαν ὁμολογία καθαρῆς τιμῆς καί ἀληθινῆς ἀγάπης. Ἀποτελοῦσαν ἀπόσταγμα συγκινημένων ἀναμνήσεων ἀπ' τά παλιά καλά —νεανικά— χρόνια.

Μέ τόν Κώστα Βάρναλη μέ εἶχε συνδέσει καλότυχη γνωριμιά καί πολλή εὐχάριστη καθημερινή συναναστροφή γιά κάμποσα χρόνια.

Ὅταν ἦρθα στήν Ἀθήνα, φοιτητής τῆς Νομικῆς, εἶχα κατοικήσει στή Δεξαμενή. Ἐκεῖ κατοικοῦσε, γιά πολλά χρόνια, κι ὁ συμπολίτης μου Γιάννης Βλαχογιάννης, φίλος μας οἰκογενειακός. Μέ συνιστοῦσε στίς συντροφιές του: «συμπολίτης μου, φοιτητής καί ποιητής». Θά εἶχε διαβάσει τούς πρώτους μου στίχους, πού δημοσίεψα, γυμνασιόπαιδο, σέ φιλολογικά περιοδικά τῶν Ἀθηνῶν. Τόν παρακάλεσα νά μή μέ ξαναπαρουσιάσει σάν ποιητή, γιατί δέν ἔγραφα πιά στίχους. Καί πραγματικά, εἶχα ἐπιδοθεῖ τότε στό διάβασμα τῶν καθιερωμένων δοκίμων ποιητῶν μας — Παλαμᾶ, Δροσίνη, Μαλακάση, Γρυπάρη, Πορφύρα, Πολέμη,

καθώς και όρισμένων Γάλλων, πού μᾶς τούς εἶχεν ἐπιβάλει ἡ ἀγάπη κι ἡ ἐκτίμηση πρὸς αὐτούς τοῦ Παλαμᾶ κυρίως. Τοῦ Οὐγκῶ, τοῦ Λεκόντ Ντέ Λίλ, τοῦ Ἀνρύ Ρενιέ, τοῦ Μαλαρμέ, τοῦ Βερλαίν, τοῦ Φρανσουά Κοππέ, τοῦ Σουλύ Πруντόμ, τοῦ Ἀλμπέρ Σαμαίν, τοῦ Μωρεάς, τῆς Κοντές ντέ Νοαίγ. Τά διαβάσματα ἐκεῖνα, ἀντί νά μοῦ ἀνοίξουν τά φτερά, μοῦ τά εἶχαν συμπτύξει. «Τά ἔχουν πεῖ ὄλα. Καί τά ἔχουν πεῖ τόσο ὠραῖα οἱ Μεγάλοι Δάσκαλοι» ἔλεγα. «Τί μπορεῖ νά προσθέσει κανεῖς;». Καί πραγματικά, ἐπὶ ἓνα διάστημα, στείρεφαν τὴν ἔμπνευσή μου. Σέ λίγο ὅμως ἄρχισα πάλι νά γράφω. Ἐκεῖ, στή Δεξαμενή, ἔχω γράφει τά περισσότερα ποιήματα τῆς συλλογῆς μου «Πρωῖνό Ξεκίνημα». Ἀλλά, γιά πολλά χρόνια, δέν δημοσίευα στίχους. Μέ εἶχεν ἀπορροφήσει ἡ δημοσιογραφία. Καί μεγάλην αἰσθανόμουνα τιμὴ νά εἶμαι «συντάκτης» τῆς «Ἀκροπόλεως» τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, πού τὴ διάβαζα ἀπὸ μικρὸ παιδί στό σπίτι μας, στή Ναύπακτο, γιατί εἴμαστε συνδρομητές. Μπορῶ νά εἰπῶ ὅτι προτοῦ πάω ἀκόμη σχολεῖο, εἶχα ἀρχίσει νά συλλαβίζω στήν «Ἀκρόπολη», πού ἔφτανε κάθε βράδυ μέ τό Ταχυδρομεῖο.

Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ πρωτογνωρίστηκα μέ τόν Σωτῆρη Σίκιπη, μέ τόν Κώστα Βάρναλη, μέ τόν Μάρκο Αὐγέρη, μέ τόν Γιώργο Φτέρη καί ἄλλους.

Ὅταν ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἴδρυσε τά Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (καί γράφω «ἴδρυσε», γιατί αὐτός, μέ τὴν ἀκάματη ἐπιμονή του, εἶχε πείσει τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο γιά τὴν ἀνάγκη νά περισωθεῖ στά Γενικά Ἀρχεῖα ἡ ρέουσα ζωὴ τοῦ Κράτους καί ψηφίστηκε ὁ σχετικός Νόμος μέ Ὑπουργό Παιδείας τόν Γιάννη Τσιριμῶκο), ἔλαβε τό φιλικὸ ἐνδιαφέρον νά μέ ἐπιλέξει ὡς ἓνα τῶν συνεργατῶν του στή Γραμματεία τοῦ Ἰδρύματος, πού πρῶτος Γενικός Γραμματεὺς ἦταν ὁ Καθηγητὴς Σωκράτης Κουγέας καί κατόπιν ὁ Φῶτος Πολίτης. Μαζί μου εἶχε διοριστεῖ καί ὁ Μάρκος Αὐγέρης (Γ. Παπαδόπουλος, πτυχιούχος τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς, προτιμήσας νά θεραπεύει τὰς Μούσας καί ὄχι τούς συμπατριώτας του Ἠπειρώτας). Ἀπὸ αὐτὴν τὴν καθημερινὴ ὑπηρεσιακὴ ἐπαφὴ μέ τόν Μάρκο Αὐγέρη συνδέθηκα κ' ἐγὼ μέ τόν στενό του, ἀχώριστο φίλο — τόν Κώστα Βάρναλη.

Τρῶγαμε μεσημέρι-βράδυ στήν ταβερνούλα τοῦ μπαρμπα-Κώστα, πού εἶχε λίγα τραπεζάκια ἀπὸ ἐκεῖνα τά ἀπλά, σιδερένια τῶν καφενείων, λίγους πελάτες καί σχεδόν ἓνα μόνο φαγητό. Εἴμαστε ἐκεῖ σάν οἰκότροφοι. Ἀλλά ἡ μπαρμπα-Κώσταῖνα μαγεῖρευε τόσο καθαρά καί νόστιμα ὥστε δέν μᾶς ἔκανε ἡ καρδιά νά ζητήσουμε ἄλλου μαγειρική στέγη. Γιά πολὺν καιρό, μεσημέρι-βράδυ, εἴμαστε συνδαιτυμόνες μέ τόν Βάρ-

ναλη και τόν Αύγερη, συχνά δέ κάναμε συντροφιά, τίς Κυριακές ιδίως, στό καφενεῖο τῆς Δεξαμενῆς. (Τόν Παπαδιαμάντη δέν τόν εἶχα προφτάσει. Εἶχεν ἀποσυρθεῖ στή Σχιάθο). Ἐκεῖνοι μιλοῦσαν πάντα γιά Ποίηση καί γιά δικά τους, πολλές φορές, ποιήματα. Τά ἔκριναν, τά ἐσχολίαζαν, συνήθως διαφωνοῦσαν. Καί οἱ καυγάδες τους ἦταν γεμάτοι οὐσιαστικό περιεχόμενο καί πολλή χάρη. Ἐγώ παρακολουθοῦσα σάν φιλότεχνος, ἔλεγα παρεμβαίνοντας τή γνώμη μου. Ποτέ ὅμως δέν τούς εἶπα ἤ δέν ἄφησα νά καταλάβουν ὅτι ἔγραφα κ' ἐγώ στίχους. Ἐνῶ πολλές φορές κατέβαινα ἐκεῖ ἀπ' τό δωμάτιό μου, μόλις ἔχοντας τελειώσει κάποιον μου καλό ποίημα πού μέ εἶχε ἱκανοποιήσει.

Θυμᾶμαι, μιά Κυριακή πρωί, νοσταλγώντας τήν ἐπαρχία μου, εἶχα γράφει τόν «Ἀϊ-Δημήτρη». Καί μοῦ ἦρθε στά χεῖλη ἡ ἐπιθυμία νά τούς ἀπαγγεῖλω, λέγοντας πώς εἶναι τοῦ ἀδελφοῦ μου. Δέν τό ἔκαμα. Οὔτε καί στόν Βλαχογιάννη εἶπα ποτέ πώς ξανάγραφα στίχους καί γι' αὐτό τώρα μέ συνιστοῦσε στούς φίλους του: «συμπατριώτης, συνεργάτης μου καί... λόγιος».

Τότε εἶχε διοριστεῖ στά Ἀρχεῖα καί ὁ Σωτήρης Παπαδόπουλος. Ἀργότερα ἔγινε καπνέμπορος. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη ὅμως εἶχε λογοτεχνικές φιλοδοξίες καί ἔγραφε στίχους. Ἐτρωγε κι αὐτός ἐκεῖ μαζί μας στοῦ μπάρμπα-Κώστα ἕνα διάστημα. Καί στά ἐπιδόρπια ξιφουλκοῦσε, ἔβγαζε τά χειρόγραφα ἀπό τήν τσέπη καί μᾶς ἐπιτροφοδοτοῦσε μέ τούς στίχους του.

Ὁ Βάρναλης τούς ὑφίστατο μέ ἀνεκτική σοβαρότητα. Ὁ Αὐγέρης, πού ἦταν εἰρων καί τσουχερός, τοῦ ἔλεγε κάθε φορά: «Βρέ Σωτήρη, ὅλα αὐτά εἶναι ἄθλια κατασκευάσματα! Γιατί μᾶς βασανίζεις;» Πολλές φορές ὁ Βάρναλης ξεσποῦσε σ' ἐκεῖνο τό χαρακτηριστικό βοερό γέλιο του, πού ἔμοιαζε σάν νά ἀνάβλυζε ἀπό βαθιά, σκοτεινή σπηλιά. Μιά μέρα ὁ Αὐγέρης, ξεχειλισμένος ἀπό δυσφορία, εἶπε στόν μουσόπληκτο σύντροφό μας:

— Σωτήρη μου, ὑποπτεύομαι ὅτι κι αὐτά τά ἄθλια κατασκευάσματα πού μᾶς σερβίρεις δέν τά γράφεις μόνος σου. Κάποιος ἄλλος σοῦ τά γράφει καί μᾶς τά πασάρεις γιά τήν κακοχώνεψη.

Ὁ Σωτήρης ἐξαγριώθηκε πού τοῦ ἀμφισβήτησαν τήν ποιητική ἔμπνευση καί ξεφώνισε:

— Ὁ ἴδιος τά γράφω καί τά παραγράφω!

— Παράγραψέ τα ἐπιτέλους! τοῦ εἶπε ὁ Βάρναλης.

Καί ὡσάν γιά νά μή τόν πειράξει πολύ, πρόσθεσε μέ 'κείνη τή βαριά βαλκανική καλωσύνη του:

— Άν τά γράφεις ό ίδιος, νά σοῦ δώσουμε ἐδῶ ἓνα θέμα καί νά τό στιχουργήσεις τώρα μπροστά μας!

— Τό δέχομαι! ξεφώνισε χαρούμενα ό Σωτήρης.

Στή μέση τῆς μικροταβέρνας τοῦ μπάρμπα-Κώστα κρεμότανε ἀπό τό ταβάνι μιά πολύ μεγάλη λάμπα τοῦ πετρελαίου, μ' ἓνα τεράστιο ἀμπαζούρ. Αὐτή ἦταν ό μόνος φωτισμός τοῦ Καταστήματος.

— Νά μᾶς γράφεις ἓνα ποίημα γιά τή λάμπα, λέει ό Αὐγέρης.

— Μάλιστα! παραδέχεται ό φίλος μας. Καί βγάζει ἀπ' τήν τσέπη του ἀμέσως χαρτί καί μολύβι. Τότε μπῆκα στή μέση λέγοντας: «Θά γράψω κ' ἐγώ ἓνα ποίημα γιά τή λάμπα». Ξαφνιαστήκαν. «Βρέ, παρατήρησε ό Αὐγέρης, εἶμαι βέβαιος ὅτι κι ό Γιώργος θά γράφει καλλίτερο ποίημα ἀπό σένα».

Όταν τά χειρόγραφα ἐτοιμάστηκαν, τά παραδώσαμε στόν δικαιοκρίτη Αὐγέρη. Στέρωσε σ' αὐτιά τά ἀναπόσπαστα γυαλιά μέ τά μετάλλινα στηρίγματα καί ἄρχισε νά διαβάσει τά αὐτοσχέδια ποιήματα μέ ἐπιτηδευμένη ἐμβρίθεια, χαμογελώντας εἰρωνικά «ἐκ προοιμίου». Πέρασε γρήγορα-γρήγορα τό γραπτό τοῦ Σωτήρη. Ἀλλά χρειάστηκε νά διαβάσει καί νά ξαναδιαβάσει δύο-τρεις φορές τό δικό μου.

— Δέ σοῦ τά ἄλεγα, Σωτήρη! φώναξε.

Καί ἔδωσε τό γραπτό μου στόν Βάρναλη, λέγοντας:

— Γιά διάβασε, βρέ Κώστα. Ἐτοῦτος ἐδῶ ἔγραψε ποίημα ἄρτιο. Καί μάλιστα σονέττο!

Ό Βάρναλης τό διάβασε βιαστικά, πηδώντας μέ συνεχῆ ἐκπληξή ἀπό στίχο σέ στίχο. Στό τέλος ἀποφάνθηκε κι αὐτός:

— Παράξενο! εἶναι ἄφογο. Καί στό μέτρο καί στίς ρίμες.

Φυσικά, δέν κράτησα οὔτε στά συρτάρια μου οὔτε στή μνήμη μου τό ἀστεῖο ἐκεῖνο δημιουργήμα (ὅπως ἄλλωστε δέν κράτησα ποτέ ἀντίγραφα τῶν αὐτοσχεδιασμάτων μου πού ἀποτελοῦσαν μιά εὐκολογέννητη ἰδιοτροπία τῆς Μούσας μου). Θυμᾶμαι μόνο ὅτι τό σονέττο εἶχε, φυσικά, σατιρική μορφή μέ τίς ἐπαναλαμβανόμενες ρίμες «λάμπα», «τζάμπα», «γάμπα», «τράμπα».

Ἐνῶ οἱ δύο ποιητές ἐξακολουθοῦσαν νά σχολιάζουν τ' ἀποτελέσματα τῆς ποιητικῆς ...μονομαχίας καί ό Σωτήρης σιωποῦσε κατατροπωμένος, ἐγώ μέσα μου συλλογίζομαι, μπορῶ νά εἰπῶ μέ δυσaráσχεια: «Προδόθηκα!». Καί θυμᾶμαι πόσο ἀνεξήγητο μοῦ φάνηκε ὅτι, παρά τήν ἐκπληξή τους, δέν πέρασε ἀπό τό νοῦ τοῦ Βάρναλη καί τοῦ Αὐγέρη ὅτι, ὅσο «φιλότεχνος» κι ἄν ἦμουν, ό σύντροφός τους ἐγώ, δέν θά ἦταν ποτέ δυνατόν νά γράψω τόσο εὐκολα καί τόσο πρόχειρα ἓνα σονέττο χωρίς νά

ἔχω δημιουργικό ταλέντο καί πείρα στιχουργική. Περίμενα νά μοῦ ποῦν: «Βρέ σύ, γράφεις ποιήματα καί μᾶς τό κρύβεις!». Δέν μοῦ τό 'παν. Καί μέ πολλή μου χαρά καί ἡσυχία ἔμεινα ὁ «φιλότεχνος» πού εὐχαριστιόταν τόσο πολύ στή συντροφιά τους καί σπάνια τολμοῦσε νά ἐκφέρει γνώμη στίς λογοτεχνικές συζητήσεις καί κρίσεις τους ἐπάνω στά δημοσιεύματα ἄλλων γνωστών ποιητῶν.

Ὁ Βάρναλης, σάν ποιητής εὐρύτερου φάσματος, ἦταν πάντοτε ἐπιεικέστερος καί ἀνεκτικώτερος. Ὁ Αὐγέρης, αὐστηρότερος, ὀξύτερος.

Πέρασαν τά χρόνια. Ξέσπασε ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Χωριστήκαμε. Ἐγώ πῆγα στρατιώτης — Λοχίας τῶν Εὐζώνων — στή Μακεδονία. Ὁ Αὐγέρης — ἔφεδρος ὑπίατρος — κάπου στό Μέτωπο κι αὐτός. Ἐπιζήσαμε καί οἱ τρεῖς. Δέν συμπήξαμε ὅμως πάλι τή συντροφιά μας. Βλεπόμαστε πού καί πού, πάντοτε μέ ἀγάπη. Εἶχαν περιβάλει καί οἱ δυό μέ ἀγάπη τούς πρώτους τόμους τῶν ποιημάτων μου, τό «Πρωῖνό Ξεκίνημα» καί τήν «Ἀγάπη στόν Ἐπαχτο». Ἐπειτα, ἐγώ πολιτεύτηκα καί παράμεινα στά σύνορα τοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Ἐκεῖνοι ἦταν ἀπό τήν ἀρχή ἀριστερώτεροι. Πολλές φορές μέ θυμόντανε καί μοῦ στέλνανε κανένα φίλο τους, πού εἶχε ἀνάγκη ἀπό τήν ὑποστήριξή μου. Θυμᾶμαι ἕνας μοῦ εἶχε δηλώσει, φέρνοντας ἕνα σημείωμα τοῦ Βάρναλη: «Ὁ Κώστας μοῦ εἶπε: Νά πᾶς μέ θάρρος στό Νόβα (ἤμουν τότε ὑπουργός). Εἶναι καλός. Θά σέ δεχτεῖ καί θά σέ ἐξυπηρετήσῃ». Τόν ἐξυπρέτησα ἀποτελεσματικά, ὅπως καί τόν Αὐγέρη σέ μιά περίπτωση φίλου του, τώρα ὑστερότερα, σάν Ἀκαδημαϊκός.

Κάποτε ἀπαντηθήκαμε μέ τόν Μάρκο σέ μιά γωνιά στό Κολωνάκι. Περιστοιχιζότανε ἀπό τρεῖς-τέσσερες νεαρούς συνεργάτες του στήν Ποιητική Ἀνθολογία πού εἶχε δημοσιεύσει τότε. Μέ σταμάτησε:

— Ξέρεις τί σκέπτομαι πολλές φορές, Γιῶργο; Μιά φορά πού εἶχες τόσην ἐξέλιξη στήν Πολιτική, θά ἔπρεπε νά ἡγηθεῖς σέ μιά νέα κίνηση μέ εἰλικρινῆ πνευματικά ἐνδιαφέροντα.

— Σ' εὐχαριστῶ πολύ! τοῦ ἀπάντησα. Τώρα καταλαβαίνω ὅτι μέ ἐκτιμᾶς περισσότερο σάν πολιτικό παρά σάν ποιητή. Γι' αὐτό καί δέν μέ συμπεριέλαβες καθόλου στήν Ἀνθολογία σου.

Θορυβήθηκε λίγο καί γυρίζοντας πρός τά παιδιά πού τόν ἀκολουθοῦσαν εἶπε:

— Βρέ, δέ βάλαμε ποιήματα τοῦ Ἀθάνᾳ; Ἀλλά, βέβαια, πρέπει νά τελειώσω μέ τόν Βάρναλη. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἦταν ἕνας ἐξαιρετος ποιητής μέ πηγαῖο ταλέντο καί δυνατή χρωστική πένα. Δέν ἐπρόκειτο ν' ἀσχοληθῶ, χαράζοντας τίς γραμμές αὐτές, εἰδικώτερα μέ τό ἔργο του.

Τό κάνουν, στό τεῦχος τοῦτο, μέ τό σεβασμό καί τήν τιμή πού τοῦ ὀφείλονται, ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι συνάδελφοι. Καταλήγοντας θέλω νά τονίσω ὅτι ἦταν ἕνας μεστός καί στερεός ἄνθρωπος, ἕνας εἰλικρινῆς ἐγκάρδιος φίλος. Ξεχειλιζε ἀπό πρωτόγονη χαρά ζωῆς. Καλοφαγᾶς, καλοπότης. Ἐπικούρειος;

Τά τελευταῖα χρόνια βλεπόμαστε μόνον σάν προσκαλεσμένοι καί κυρίως σέ ἑορτασμούς ξένων Πρεσβειῶν. Κάναμε πάλι οἱ δύο μας λίγη συντροφιά. Συχνά τιμήσαμε μαζί τά ἐκλεκτά ἐδέσματα τῶν πρεσβευτικῶν κυλικείων. Ὅμως, ὅσο κι ἂν μᾶς εὐχαριστοῦσαν αὐτά, ἐμεῖς ἀναπολούσαμε μέ συγκινημένη νοσταλγία τήν ὀλιγαρχῆ ἀπόλαυση τῆς ταβέρνας τοῦ μπάρμπα-Κώστα, ὅπου μᾶς ὑποδεχότανε μέ χαρά φωνάζοντας: «Σήμερα σᾶς ἔχω φαράκια!». Κι ἔπειτα μᾶς σερβίριζε περήφανα ἕνα φτωχικό, πῆλινο νταβά μέ μικροσκοπικά σαφρίδια! Αἶ, μέ τί τρανταχτά γέλια τόν ὑποδεχόμαστε! Κ' ἦταν σά νά μᾶς χόρταιναν μόνον αὐτά! Νιάτα!...

Ναύπακτος 10.11.1975

ΕΠΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ 200 ΕΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΥΓΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

Ο ΟΥΓΟΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ αναγνωρίστηκε και καθιερώθηκε εδώ και δυό περίπου αιώνες σάν ένας από τούς μεγαλύτερους λυρικούς ποιητές τού κόσμου στόν 19ον αιώνα.

Ἡ ὀρφάνια του, ἡ φτώχεια του, οἱ στερήσεις του, ἡ ἀναστατωμένη ἐποχή του, ἡ ἀνεμόδαρτη πολυτάραχη ἀτομική του ζωή, οἱ πολιτικοί καί στρατιωτικοί του ἀγῶνες, μέ τόσες ἀντιξοότητες, καταδιώξεις, πολέμους, ἐξορίες, ἡ ὀδυνηρή ἀρρώστια του (ἐπάσχε ἀπό χολή) δέν τόν ἐμπόδισαν καί τήν μόρφωσί του νά ὀλοκληρώσῃ μέ βαθιές καί πλατιές γνώσεις καί τό ἦθος του νά διατηρήσῃ ἀκέραιο, καί λογοτεχνικά ἔργα ἐξαιρετικῆς ποιότητος νά προσφέρῃ στήν ἀνθρωπότητα.

Παράλληλα πρός τό πνευματικό του ἀνάστημα, προβάλλεται, ἰσοϋφές, καί τό ἠθικό ἀνάστημα τού Ἄνδρός. Σπάνια παρατηρεῖται τόση ἀρμονία μεταξύ ιδέας καί πράξης, μεταξύ ἔργου καί βίου, ὅση παρατηρεῖται στόν Οὐγό Φώσκολο. Ποιητής καί ἄνθρωπος ἔχουν τήν ἴδιαν εὐγενῆ ταυτότητα. Ἐμπνευσι καί δράσι ἔχουν τόν ἴδιο σταθερό ρυθμό, τήν ἴδια τιμιότητα, τήν ἴδια ποιότητα. Προβάλλει στό Πάνθεο τῶν μεγάλων δημιουργῶν, τῶν μεγάλων ἐργατῶν τού Πνεύματος, σάν μιᾶ ἐξαιρετική φυσιογνωμία ἀνθρώπινης ἀρετῆς.

Ἡ πηγὴ του Δελφική. Τό ἱερόν της ὕδωρ ἔφτανε στήν ἑλληνική ψυχὴ του κατευθεῖαν ἀπό τήν Ἴπποκρήνην τῆς Κασταλίας.

Ἐγραψε στήν ἰταλικὴ γλῶσσα. Καί δίκαιος εἶναι ὁ χαρακτηρισμός του ἀείμνηστου Μαρίνου Σιγούρου ὅτι «ὁ Φώσκολος ὑπῆρξε τό μεγαλύτερο δῶρο τῆς Ἑλλάδας πρός τήν Ἰταλία». Ὑπῆρξε, προσθέτω, τό ὕστερο κορύφωμα τῆς μεγάλης πνευματικῆς προσφορᾶς, πού κληροδότησε τό ἑλληνικό Βυζάντιο στήν πιό γειτονική καί πιό συγγενική του χώρα τῆς Εὐρώπης. Ἄλλωστε, κι ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος στό ποίημά του «Ὑμνος στό Καραβί τῶν Μουσῶν», (δημοσιευμένο μετά τόν θάνατό του, σέ στίχους καί μετέφερε καί στίς «Χάριτες») γράφει ὅτι μετά τήν Ἄλωσι τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Τούρκους:

«Άνθισε, τότε, τῶν Μουσῶν ὁ κῆπος
 στήν Ἰταλία, κι ἐδῶ ἦρθαν οἱ τεχνίτες
 νά κρύφουν τήν εὐλογική κυφέλη
 πού τό χρυσό της μέλι μᾶς χαρίζει».

Σάν τελευταία μέλισσα, πού μετέφερε τό μέλι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στήν Ἰταλία, χαρακτηρίζω τόν Νικολό Οὔγο Φώσκολο. Κι αὐτό εἶναι μιὰ πρώτη ἐξήγησι καί δικαιολόγησι, μιὰ πρώτη ἀπάντησι (γιατί ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες) στό ἐρώτημα «πῶς ἐπῆγε στή Βενετία κι ἔγραφε τά ἔργα του στήν ἰταλική γλῶσσα, χωρίς ποτέ νά ἐγκαταλείψῃ, στήν ἰδιωτική ἀλληλογραφία του, καί τήν ἑλληνική».

Μελετώντας πάλι, τόν τελευταῖο καιρό, τήν βιογραφία του καί τήν ἐργογραφία του, αἰσθάνθηκα τήν παρόρμησι ν' ἀφιερῶσω στή Μνήμη του μιάν Ὠδή ἰδικῆς μου ἐμπνεύσεως. Κρίνω σκόπιμο νά διακόψω τό πεζό τμήμα τῆς ὁμιλίας μου γιά νά ἀπαγγείλω τήν ἔμμετρη αὐτήν Ὠδή, πού μοῦ ἐνέπνευσεν ὁ ἑορτασμός μας, καί ἀκολούθως νά συνεχίσω.

Ἑλληνική Ὠδή στόν Οὔγο Φώσκολο

Σ' ἑλληνικό, τούς «Τάφους» σου ἔχεις ἀνοίξει, χῶμα.
 Βυθοῦν τά κυπαρίσσια τους στή Ζάκυνθο τίς ρίζες.
 Τοῦ Ἰονίου τά κύματα στοῦ Ἀργάσι τ' ἀκρογιαλί
 φλοισβίζουν τίς «Ἐπιστολές τοῦ Ἰακώβου Ὀρτις»...
 Τίς «Χαρίτες» σου μελωδοῦν στόν Ἐλικῶνα οἱ Μοῦσες
 Ὁ Μουσηγέτης σου Ἑλληνας ἀθηντικός Ἀπόλλων
 Τό πνεῦμα, ὁ οἶστρος, ὁ ρυθμός ἑλληνικῆς οὐσίας.
 Ἡ πρώτη ἀνάσα στό νησί παντοτινῆ πνοῆ σου.
 Ἑλληνικός βαθιά ὁ παλμός, ψηλά ὁ ἰδεασμός σου!
 Παραμερίζουν πρόθυμα ὁ Σολωμός κι ὁ Κάλβος
 ἀνάμεσά τους Ἑλληνας κι ἐσύ νά ξεπροβάλης
 Ἑλληνας στό ἄνθος τῆς ψυχῆς καί στόν καρπό τῆς σκέψης
 Ἑλληνας στήν παλληκαριά, στήν ὑψηλοφροσύνη.
 Σ' ἑλληνικό τά 'χεις σκληρά σφρηλατήσει ἀμόνι
 τόν στέρεο χαρακτήρα σου καί τό ἀκέραιο ἦθος.
 Θεμέλιωσες ἀτράνταχτα σ' αὐτά τήν Ἀρετή σου
 πού ξάστραφτε μεσουρανής εὐγενικές ἰδέες
 κι εὐώδιαζε ἀνεξάτμιστη ἐχέμυθη θεοσέβεια.
 Ὅταν τῆς Μάνας τίς εὐχές ἀπό τά γράμματά της
 τίς ἔχοβες, τίς ἔφτιαχνες κρυφά σου φυλαχτάρια

δέν ήταν τοῦτο ἐπίκληση πρὸς τοὺς Θεοὺς τῆς Μάνας;
 Δέν ἦταν τοῦτο ρίζωμα στὸν μητρικό σου κῆπο;
 Ἐλληνας καὶ Ζακυνθινός ὡς τῆς ψυχῆς τὰ βάθη
 κι ὡς τῶν ὄστων σου τό πηχτό δυναμικό μεδοῦλι!
 Μόνο στά χεῖλη σου ἔβαλεν ἡ Μοῖρα ξένη γλώσσα...
 Τῆς Εἰμαρμένης θέλημα κι ἀποδεχτό της δῶρο
 ἦταν στή γλώσσα νά ἐκφραστῆς τοῦ Δάντη, τοῦ Πετράρχη
 γιά νά τῆς δώσης νέα δροσιά, νέα εὐωδιά καί χρῶμα.
 Γιά νά 'χη εὐθύς κι ὁ στίχος σου ἀπήχηση παγκόσμια
 καί πλήθη ἀνθρώπων πιό πυκνά νά συγκινήση ἐκεῖνος!
 Πιό ἄνετα νά βρῆς κι ἐσύ τή θέσι πού σου ἀνήκει
 στοῦ αἰῶνα σου ἀνάμεσα τούς ἄλλους τούς Μεγάλους.
 Στούς Λεοπάρντι, Πάσκολι, Μαντσόνι καί Καρντοῦτσι
 καί πέρα ἀπό τούς Ἰταλούς στὸν Μπάϋρον καί στὸν Πόε
 καί στὸν Οὐγκώ καί στὸν Μυσσέ, στὸν Ἴψεν, στὸν Τολστοῖ.
 Σέ τέτοιον βγῆκε ἀστερισμό καί τό δικό σου ἀστέρι
 κι οὔτε σέ λάμπη ὑστέρησε, οὔτε σ' αἰῶνια ἀνταύγεια!..

Τό φῶς σου, αὐτός ὁ ἀμύθητος πνευματικός σου πλοῦτος,
 σέ κλίμα θησαυρίστηκεν ὀρφάνιας, φτώχειας, θλίψης
 πού πίκραιναι τή νιότη σου καί τήν μελαγχολοῦσαν
 μέ τήν ιδέα πῶς ἦσουν ἀλιγοστεμένο πλάσμα
 ἀφήνοντας στά χεῖλη σου στυφή τοῦ βίου γεύση.
 «Ἐχθρός ὁ κόσμος κι ἐχθρικά σ' ἐμένα τά στοιχεῖα»
 ὁμολογᾷ ὁ στίχος σου προσωπικοῦ σονέττου.
 Ὡ, πεπρωμένο, ἀνάγλυφα γραμμένο σέ γρανίτη!
 Δέν ἦταν μόνο οἱ θύραθεν ἀμείλιχτοι ἐχθροί σου
 κι ἔνδοθεν ἀντιμάχονταν, μέ τραγικές συγκρούσεις,
 πανίσχυροι παράγοντες τῆς ψυχικῆς δομῆς σου,
 ἀνεξημέρωτα στοιχεῖα πρωτόγονης μανίας.
 κι ἀρρώστια σου κατὰ τρωγε τά εὐαίσθητά σου σπλάχνα.
 Αὐθόρμητος κι εὐόργιστος, ὡς ἦσουν ἀπό φύση,
 θαῦμα τό πῶς κατόρθωσες νά τά ἐξισορροπήσης
 καί νά ὑποτάξεις τά στοιχεῖα στό νόμο τῶν Ἀρχῶν σου,
 νόμο πού δέν παράβηκες μηδέ στή δυστυχία σου!
 Αἰθριος ὁ φιλοσοφικός ἐστάθη στοχασμός σου
 κι ἀκούραστα τά ὑφιπετῆ φτερά τῆς φαντασίας.
 Ἐμεινες ἀταλάντευτος στίς ὑψηλές σου σφαίρες

γιατ' είχες δυνατή ψυχή και ρωμαλέο πνεῦμα
 γιατ' είχες θεϊκή ἐντολή κι ἀποστολή θεσπέσια.
 Ἄταιρίαχο φαινόμενο τῆς μεγαλοφυΐας,
 στήν ὑπαρξί σου ἐμφώλευεν ἰσόθεο Δαιμόνιο!

Μέ τήν εὐδαίμονη πνοή τῆς παρθενογονίας
 κόσμος ὀλόκληρος ζωῆς στά τρίςβαθα γεννιέται...
 Τοῦ ἐνστίχτου πρωτοκύτταρα, τοῦ λόγου πρωτοσπόρια
 ριζοῦλες τῶν αἰσθήσεων, τῶν ἰδεῶν μπουμπουκία
 διεργασίες ἀπόρρητες δυνάμεων ἀποκρύφω
 μέσ στοῦ ὑποσυνείδητου τό σκοτεινό ἐργαστήρι
 τῆς Νιότης κατεργάζεστε καταβολές μοιραίες
 καί τίς κατασταλάζετε, σάν μέλισσες τό μέλι,
 σέ ἀθέατη, ἀνεξάντλητη, ἐσώψυχη κυψέλη.
 Τροφοδοτεῖ ἀνεπαίσθητη ἐκείνη τή ζωή μας
 καί τή σφραγίζει ἀλύμαντα — συναδερφή τῆς Μοίρας!
 Ὁ Ἀπολεσθεῖς Παράδεισος τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι τά Νιάτα
 τά χρόνια του τά παιδικά, τά ἐφηβικά του σφρίγγη
 τό πρῶτο εὐοίωνο κάλεσμα στήν ἱερή βιοπάλη.
 Οἱ πιό πολλοί τό λησμονοῦν, φάχνουν καί δέν τόν βρίσκουν
 Μά ὁ Ποιητής δέν τό ξεχνᾷ. Εὐκόλα ξαναβρίσκει
 τῆς Νιότης τόν παράδεισο, ἀγνά γεμάτον μάγια...
 Ἄ!, ἐσύ τό ξέρεις, Ποιητή, φηλά κι ἄν ἔχεις φτάσει,
 πιό χαμηλά, στά ἐγκόσμια, στή βιωμένη ζήση
 στήν παρθενιά τῆς νιότης σου, στά ἔαρινά σου χρόνια
 ἢ μυστική δροσοπηγή τήν ἔμπνευση ἀναβλύζει!
 Ἀπολεσθεῖς Παράδεισος δικός σου ἢ Ζάκυνθο ἦταν
 ἢ μητρική σου, ὡς ἔγραφες, ἢ γῆ, πού εἶδες τόν ἥλιο
 κι ἔτρεχες στά μακρόστενα καντούνια της μέ τάχος
 ὡς γιά νά φτάσης πιό νωρίς στήν κορυφή πού ἀνέβης...
 Κέντρισε ἐκεῖ τό πνεῦμα σου ἢ πρώτη νύξη τοῦ οἴστρου,
 τό πρῶτο ἐνστίχτο σκίρτημα γιά τίς γενναίες πράξεις.
 Σ' αὐτό, τό πρωτορίζωμα καί τό πρωτάνθισμά σου,
 χρωστοῦσες ὄλους τούς καρπούς τῆς γόνιμης σοδειᾶς σου.
 Ὅρφανεμένο ἐκεῖ παιδί, πλάϊ στή γλυκιά Μανούλα,
 πού ὑμνοῦσες, ὅπου ἄν βρέθηκες, τίς σπάνιες ἀρετές της,
 ἐπλαθεῖς ὄλης τῆς ζωῆς τό ψυχικό σου κόσμο:
 ἦθος, εὐαισθησία σου, πίστη, ὄρμη, ἀνδρεία

καί σεβασμό στά πάτρια καί ζήλο τῆς προόδου
 φίλτρα στήν οἰκογένεια, λατρεία στήν Πατρίδα.
 Ἐκεῖ ἀποθησαύριζες καταβολές ζωπύρων
 ἀνεκχολάπτων ἰδεῶν, εὐγενικῶν ὀνειρῶν
 γιά τή Μητέρα Λευτεριά, τήν ἀδερφή σου Ἀλήθεια
 τήν ἐρωμένη σου Ὁμορφιά, πού λάτρευες μέ πάθος.
 Πιο πάνω ἀπ' ὄλα ἔβαζες, κορφή, τή Δικαιοσύνη
 καί θεμέλιο κι ἀέτωμα μαζί τῆς ἀνθρωπιᾶς μας...

Ναί, Ἀπολεσθεῖς Παράδεισος γιά σέ, ἡ Ζάκυνθο ἦταν!
 Γνώριζες κι ἀναγνώριζες τό ἱερό σου χρέος.
 Κι ἄλλο δέν εἶχες ὄνειρο, ἄλλον δέν εἶχες πόνο
 παρά νά πᾶς νά ξαναϊδῆς τή Ζάκυνθο, τό Ἀργάσι
 Νά περπατήσης πάλι ἐκεῖ στά παιδικά σου ἀχνάρια
 Ν' ἀκούσης τόν ἀντίλαλο τῆς Μητρικῆς φωνούλας
 καί τῆς ἐγκάρδιας διδαχῆς μαζί τοῦ Μαρτελαίου...
 Κι ἄχ! τά γενναῖα αἰσθήματα, τίς φωτεινές ιδέες
 ἔτσι, ὅπως τότε τά 'κουγες, νά τά διδάξης τώρα
 κ' ἐσύ στίς νιότερες γενιές τοῦ ὀλάνθιστου νησιοῦ σου —
 μηνύματα προγονικά γεμάτα ἱερωσύνη!...
 συνθήματα μελλοντικά, γεμάτα ὠραίες ἐλπίδες!
 Δεκαπεντάχρονο ἑφτασες στή Βενετιά σου ἀγόρι
 καί δόθηκες ὀλόψυχα στήν ἔγνοια τῆς μελέτης.
 Ἐπλούτισες τό Δῶρο σου μέ φωτισμένες γνώσεις.
 Στή γόνιμη τοῦ νοῦ σου γῆ, πέφτοντας ὁ ἅγιος σπόρος,
 μέστωνα τό πνευματικό μεγάλο ἀνάστημά σου
 κι ὀλόρθον παρασκεύαζε γενναῖον, δίκαιον Ἄντρα!
 Μοιραῖα θάμπωσε κ' ἐσέ τοῦ Βοναπάρτη τό ἄστρο.
 Οἱ ἐπαγγελίες του ἔμπνευσαν ἐνθουσιώδη ὠδή σου.
 Τοῦ Ἰσχυροῦ ἰσχυρότερος, τό Νικητή νικῶντας,
 ὅταν τίς διακηρύξεις του διάψευσαν οἱ πράξεις,
 μέ θάρρος ἀπροκάλυπτο τούς στίχους σου εἶχες σχίσει
 καί τούς ὠραίους τῆς Λευτεριᾶς συνέχισες ἀγῶνες.
 Πολέμησες, λαβώθηκες, ἔχυσες τίμιο αἶμα...
 Μάταιες θυσίες!... Φεύγοντας τοῦ Αὐστριακοῦ τή βία
 στήν Ἑλβετία ἀνέβηκες κι ἐκεῖθε στήν Ἀγγλία.
 «Γιά λίγον, ἔγραφες, καιρό», τ' εἶχες ἀποφασίσει
 νά κατεβῆς τό γρήγορο στή μητρική σου Ἑλλάδα

ν' ανάφης μέ τά φῶτα σου τῆς Λευτεριάς τῆ φλόγα...
 Μά ἡ δύναμη πού κυβερνᾷ τίς Μοῖρες τῶν ἀνθρώπων
 χρόνια σέ παραμπόδισε. Σισυφικό ἦταν δράμα
 νά προσπαθᾷς, νά μήν μπορῆς νά φτάσης στό σκοπό σου.
 Πόνος γιά τήν πατρίδα σου γεμίζει κάθε γράμμα —
 χιλιάδες γράμματα, θά εἰπῶ, νοσταλγικῆς ὀδύνης...
 Ὁ οἰστρος κ' ἡ σοφία σου στεριῶσαν στήν Ἀγγλία
 εὐρύτατη ἀναγνώριση καί δοξασμένη φήμη.
 Σάν διαλεχτό τῶν διαλεχτῶν σέ δέχτηκαν οἱ κύκλοι
 φίλους ἀπόχτησες πολλούς στό ἀρχοντικό Λονδίνο.
 «Δέν μοιάζει διόλου γιά Ἴταλός ὁ ἄνθρωπος ἐτοῦτος.
 Μοιάζει μ' ἀρχαῖον Ἕλληνα!», ἔλεγε ὁ Λόρδος Βύρων.
 Λάθος! Δέν ἔμοιαζε! — Ἦτανε βαθιά του ἀρχαῖος Ἕλλην!
 Στή μοναξιά γαλήνευες, στόν ἔρωτα εὐτυχοῦσες
 τ' εἶχες τήν εὐνοια σταθερή, ἐσύ, τῆς Ἀφροδίτης.
 Τήν εἶδες ν' ἀναδύεται στῆς Ζάκυνθος τό κύμα
 καθώς τήν εἶδε ὁ Ὅμηρος κι ὁ Θεόκριτος τήν εἶδεν...
 «Ἀπό μικρός στούς μητρικούς μου λόφους
 ἐλάτρεφα τήν θεῖαν Ἀφροδίτη»
 γράφεις, νέος Ἀλκαῖος, σέ δυό σου στίχους...
 Δέν ξέφυγες, ὅμως, κ' ἐσύ τῆ μοῖρα τῶν Μεγάλων
 τό ἄδικο παραμέρισμα, τῆς δυστυχίας τό δάκρυ.
 Ἄν καί δέ σ' ἀρνηθήκανε οἱ διαλεχτοί σου φίλοι.
 Κι ὁ Κυβερνήτης πέρασε τῆς Λεύτερης Ἑλλάδας
 μά σ' εὔρηκε σέ ἀπέλπιδον ἀγῶνα μέ τό Χάρο...
 Ποῦ νά τόν νοιώσῃς! Ἔφυγε χωρίς νά μιληθῆτε...
 Τήν ἴδια μέρα ἀποβραδύς κι ἐσύ ἔφυγες γιά πάντα.
 Ἔφυγες μέ παράπονο στά σπλάχνα σου σαράκι
 τό πῶς δέν μπόρεσες νά πᾶς νά ζήσης στό νησί σου
 ἐκεῖ ν' ἀφήσης τήν πνοή, ἐκεῖ καί τό κορμί σου...
 Στή φθινοπωρινή βραδυά, λυωμένος ἀπ' τοῦς πόνους,
 ἔσβυσες μέσ στήν ἀγκαλιά τῆς κόρης σου Φλωριάνας
 πού ἦταν στερνό σου στήριγμα, στερνή σου παρηγόρια.
 Προσκύνησα τόν Τάφο σου ἐδῶ καί λίγους μῆνες
 στή Μνήμη τῆς «ἀδάκρυτης» δακρῦζοντας «ταφῆς» σου!...
 Ὅπως καί λίγα χρόνια πρίν, βαθιά συγκινημένος,
 στῆς Φλωρεντίας τό Πάνθεο τῆ δόξα σου τιμοῦσα
 σκορπῶντας στίχους τῆς στιγμῆς, σάν ἄνθια τῆς Ζακύνθου.

Μ' ἑλληνικό παράπονο, πού τά ἱερά ὄστα σου
οὔτε κι ἐκεῖνα ἀξιώθηκε νά χαίρεται ἡ Πατρίδα!
Σέ θαύμασα, σέ πόνεσα, κι ὦ, πῶς λυπᾶται ὁ νοῦς μου
πού ἀντάξια δέ σ' ὑμνήσανε ὁ θαυμασμός κι ὁ πόνος!

Ἔχουν περάσει, Ποιητή, διακόσια τώρα χρόνια
ἀπ' τή στιγμή πού ἡ Ζάκυνθο σέ χάρισε στόν κόσμο.
Οἱ «Τάφοι» σου εἶναι νιόσκαφοι, τά κυπαρίσσια ὀλόρθα
κ' οἱ «Χάριτες» σου ἀδερφικά χορεύουν μέ τίς Μοῦσες...
Τ' ἄστρο σου δέν ξεθώριασε στόν Γαλαξία τῆς Τέχνης
στόν Οὐρανό τοῦ Πνεύματος, τοῦ Στοχασμοῦ, τοῦ Οἴστρου.
Ἄστράφτει φῶς ἀληθινό σ' ὄλην τήν Οἰκουμένη
γιατί 'ναι μία ἡ ζωή κι ἀδιαίρετη — ὕψος, βάθος...
Δέν ἔχουν οὔτε παρελθόν, οὔτε παρόν καί μέλλον
ὄσοι εἶχαν Χρῆσμα τοῦ Θεοῦ καί τό 'ζησαν μέ σέβας.
Ἔχουν ἀέναη ζωή κι ἀδιάκοπη οἱ Μεγάλοι.
Μέ τήν Αἰωνιότητα εἶναι συνυφασμένοι.
Αἰωνιότητα χωρίς αὐτούς δέ θά 'χε οὐσία.
Θά ἦτανε σκοτεινό ἀχανές, παντέρημο σκοτάδι.
Ὅποιος μέγας ἀξίζε γιά τήν μεγαλωσύνη
ἡ παρουσία του ποτέ στόν κόσμο αὐτόν δέν σβύνει.
Μέγας, Οὐγο Φώσκολε, φύτρο τῆς Ρωμηοσύνης,
ἦρθες στόν κόσμο ἐδῶ κ' ἐσύ, μεγάλα νά προσφέρης
στήν ὁμορφιά, στήν ὕψωση, στήν τέλειωση τοῦ Ἀνθρώπου!
Ἄτέλειωτα δεχόμαστε τά ὑψηλά σου δῶρα
κι εὐγνώμονα στή Μνήμη σου σκορπᾶμε ἀνθούς καί δάφνες.

Τί ἂν σ' ἄλλη γλῶσσα ἔγραφες τ' ἀθάνατά σου ἔπη;
Ἄν σ' ἄλλες χώρες ἔζησες κι ἄφησες τά ὄστα σου;
Ἐδῶ ἡ ψυχή σου πέτεται, τό πνεῦμα σου φωληάζει
ἐδῶ τῆς λύρας σου ἡ μολπή γλυκόλαλη ἀχάζει.
Ὁ ἴδιος τό τραγούδι σου μέ πονεμένους στίχους
ἐμᾶς τό κληροδότησες αἰώνια συντροφιά μας!
Ἐμεῖς, κι ἂν ξενιτεύτηκες, δέν γράψαμε ἀπουσία
καί τῆς Σχιᾶς σου βλέπουμε παντοῦ τή παρουσία!

Δική μας εἶναι, Φώσκολε, ἡ δική σου Ἀθανασία!

Γεννήθηκε ο Ούγος Φώσκολος στις 26 Ιανουαρίου 1778 στη Ζάκυνθο. Πέθανε στις 14 Σεπτεμβρίου 1827 στο χωριό Τέρνχαμ Γκρήν (Turnham Green) κοντά στο Λονδίνο. Έζησε μονάχα σαράντα εννιά χρόνια. Πατέρας του ήταν ο γιατρός Άντρέας Φώσκολος, γεννημένος, όπως και ο Πάππος του, στην Κέρκυρα. Ήταν γόνος παλιάς αριστοκρατικής οικογένειας της Βενετίας, πού επί τρεις αιώνες υπηρέτησε στα ελληνικά νησιά Κέρκυρα - Ζάκυνθο - Κρήτη, σε ανώτερα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα, έγκλιματιζόμενη μ' αυτόν τον τρόπο στον ελληνικό χώρο και στους ελληνικούς ορίζοντες. Βάσιμα, λοιπόν, μπορεί να υποστηριχθή ότι και ο πατέρας του Ποιητή είχε, στο βάθος της ύπαρξής του, ελληνικά καταπιστεύματα, ελληνικούς έμβολιασμούς.

Μητέρα του ήταν η ζακυνθινή Διαμαντίνα Σπαθής, γυναίκα εξαιρετη για την σπάνια ωραιότητα της μορφής της αλλά και για τό σπανιώτερο κάλλος της ψυχής. Ο ποιητής, πού όρφανεψε από πατέρα στην τρυφερή ηλικία των δέκα μόλις έτών, άφοσιώθηκε όλόψυχα στην μητέρα του. Κι εκείνη τον έγαλούχησε όχι μόνον μέ τό ελληνικό της γάλα, αλλά και μέ πλούσιες ελληνικές ψυχικές καταβολές.

Η άμοιβαία λατρεία μάνας και γιου, παρά τον χωρισμό της διαβίωσης τους, διατηρήθηκε σε όλη τους τή ζωή, μέχρι τις 28 Σεπτεμβρίου 1817, ημέρα του θανάτου της μητέρας του. Διασώζονται πολλά γραπτά κείμενα πού τό επιβεβαιώνουν. Δειγματοληπτικά θά σημειώσω δύο από αυτά: "Όταν ό ποιητής αναγκάστηκε για πολιτικούς λόγους νά έγκαταλείψη την Ίταλία, κόβοντας όλους τους εκεί πνευματικούς - βιοποριστικούς αλλά και τρυφερούς - αίσθηματικούς δεσμούς του, στή μητέρα του σκέφτηκε νά δικαιολογηθή και νά την παρηγορήσει. Της έγραφε:

«Αν αυτοεξορίζομαι κι αφήνομαι έρμαιο της τύχης, δέν μπορείς, ούτε πρέπει, ούτε θέλεις νά μέ επικρίνης, γιατί σύ ή ίδια μου έπέλευσες και μου ρίζωσες μέ τό γάλα σου, τά γενναία αυτά αίσθήματα, πού μου σύστησες τόσες φορές νά υποστηρίζω. Και θά τά υποστηρίζω πάντα. Δέ σ' αφήνω σάν άκαρδος κι εκφυλος γιός. Όσο πιό μακριά σου βρίσκομαι, τόσο πιό κοντά σου θάμαι μέ την καρδιά και τή σκέψη όλη...».

Στή Βιβλιοθήκη Λαμπρόνικα (Labronica) του Λιβόρνου είχε συγκεντρωθή όλη ή πολυσέλιδη άλληλογραφία του, πού τή δημοσίευσε στή

Φλωρεντία, σέ τρεῖς τόμους ὁ Ἰταλός καθηγητής Ὀρλαντίνι (Orlandini). Ἐκεῖ, σ' ἓνα γράμμα τῆς ἀδερφῆς του Ρουμπίνας, προσθέ-
τει ἰδιόγραφα ἢ μητέρα του τὰ ἐξῆς λίγα, ἀλλά μέ πολλές ἀνορθογρα-
φίες, λόγια της:

*«Πολλά ἀγαπημένε μου, σέ χερετό καί στέρνο τήν ἔχου μου καί ὁ Θε-
ός νά σοῦ δόκι τή δική του. Ἄλιμος σε μέ ἄ μου ἔλιπες ἐσί».*

Αὐτές τίς ἰδιόγραφες εὐχές τῆς μητέρας του ὁ Φώσκολος τίς ἔκοβε ἀπό τὰ γράμματά της καί τίς ἔκανε φυλαχτά. Σώζονται πολλά ἀπό αὐτά στή Βιβλιοθήκη τοῦ Λιβόρνου. Ἡ συγκινητική αὐτή λεπτομέρεια ἔχει, κατά τή γνώμη μου, ἰδιαίτερη σημασία. Ἐνας ψυχολόγος θά μπο-
ροῦσε νά ἀνεύρη μέσα στήν εὐλαβική αὐτή συνήθεια τοῦ ποιητῆ τή βαθύ-
τερη οὐσία τῆς ἑλληνικότητάς του.

Βαφτίστηκε στίς 6 Φεβρουαρίου 1778 στό Ναό τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Ζακύνθου. Ὁ ἀνάδοχός του, εὐπατρίδης Ἡρακλειώτης, τοῦ ἔδωσε τό ὄνομα Νικόλαος, πού τό διατήρησε ὅλα του τὰ παιδικά χρόνια. Καί στή Βενετία ὅταν ἐγκαταστάθηκε, μετά δέκα πέντε χρόνια, Νικολό τόν ἐφώναζαν. Νικολός ἦταν ὁ Τζιόβανε Γκρέκο (giovane Greco) πού ἀπο-
θεώθηκε ἐκεῖ, δεκαοχτάχρονος μόλις, ὅταν παίχτηκε ἡ πρώτη του τρα-
γωδία «Θυέστης». Κατάκτησε μέ τήν ἐπιτυχία του αὐτή τιμητική θέσι
στούς πνευματικούς καί κοσμικούς κύκλους τῆς βενετσιάνικης κοινω-
νίας, ὅπου καθιέρωσε πιά τό ὄνομα «Οὐγος Φώσκολος» σάν ὑπογραφή
τοῦ ἔργου του.

Ἄλλ' ἄς ξαναγυρίσουμε γιά λίγο στήν παιδική του ζωή στή Ζάκυνθο:

Μικρός ἦταν ἀσχημόπαιδο. Ὁ ἴδιος γράφει σ' ἓνα πρωτόλειο ποίημά
του:

*«Σ' ἐμέ χαριτωμένο, ἀξιαγάπητο
πρόσωπο δέν ἔδωσε ἡ φύση.
Μά μοῦ ἔδωσε ψυχή
τρυφερή, πιστή, ἄδολη».*

Ἀργότερα στή Βενετία, παραμέρισε τό παιδικό αὐτό κατασκευάσμα
καί, μέ πρότυπο τόν Ἀλφιέρι, ἔγραψε τό περίφημο συνόττο «Ἡ προσω-
πογραφία μου», πού τόν ἀπεικονίζει πιστά. Μέ αὐτό θά ἀσχοληθῶ πα-
ρακάτω.

Στή Ζάκυνθο ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, σάν μαθητής τοῦ ποιητῆ

Ἀντώνη Μαρτελάου, πού ἔχει διδάξει καί τόν Σολωμό. Ὁ Μαρτελάος τοῦ εἶχε ἐμπνεύσει τήν ἀγάπη πρὸς τὰ κλασσικά γράμματα, ἀλλά καί τοῦ ἐνστάλαξε ἑλληνικά πατριωτικά αἰσθήματα. Στά σχολεῖα του δέν ὑπῆρξε ποτέ ἐπιμελής καί φρόνιμος μαθητής. Ἴσως γιατί ἡ ἀντίληψί του ἦταν πιό γρήγορη καί ἀπορροφητική. Μόνος του, ὅμως, διάβαζε πολύ, ἀκόμα καί τίς νύχτες, στό φῶς τοῦ καντηλιοῦ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ὅμηρος κι ὁ Πλούταρχος ἦταν οἱ πρῶτοι μεγάλοι του διδάχοι. Ἀπό χαρακτηριστῆρα ὀρμητικός καί ὀργισμένος, πολλές φορές ἐπιτέθηκε στοὺς δασκάλους του.

Στό βάδισμά του ἦταν πολύ ταχύς καί πάντοτε σκυθρωπός. Τόν κατάρτυχε μιά ἐπίμονη μελαγχολία, πού ἴσως νά ὀφείλονταν στή φτώχεια καί στίς στερήσεις τῆς οἰκογενείας του. Ἐμφυτη, ὅμως, ἦταν ἡ ἀνθρωπιά κ' ἡ γενναιότητά του. Τό ἀποδείχνει ἡ ἐξέγερσι τῆς συνειδήσεώς του ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων. Ἦταν μόλις ἑπτὰ χρόνων. Συνηθιζότανε τότε, τίς ἡμέρες τοῦ Πάσχα, νά χτίζουσαν ἕναν τοῖχο καί ν' ἀποφράζουσαν τή συνοικία τῶν Ἑβραίων, τό Γκέττο. Αὐτός ὁ τοῖχος ἐξέγειρε τή συνειδήσιν του. Συνάζοντας κι ἄλλα παιδιά ἐπῆγαν καί τόν γκρέμισαν. Στήν Ἀστυνομία πού ὀδηγήθηκε, ἀνάκραξε: «Εἶναι ἄνθρωποι κι αὐτοὶ ὅπως ἐμεῖς! Κανεῖς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά στερήσῃ τήν ἐλευθερίαν τους!» Τοῦ συγχωρέθηκε, τότε, τό παράπτωμα. Ἀλλά τό ἐπεισόδιον παραμένει γιά νά χαρακτηρίζῃ καί ὅλη τήν ὥριμη πολιτεία του.

Ἐπάρχουν καί ἄλλα πολλά γεγονότα τῶν νεανικῶν του χρόνων πού ἀποκαλύπτουν ἀνάγλυφα τήν φιλελεύθερη μεγαθυμία τῆς ψυχῆς του καί τήν γενναιότητα τῆς καρδιάς, ὅπως καί τήν ὀρμέφυτη μαχητικότητά του.

Ὅταν ὁ πατέρας του διορίστηκε γιαντρός στό Νοσοκομεῖο τοῦ Σπαλάτο τῆς Δαλματίας, συγκεντρώθηκεν ἐκεῖ ὅλη ἡ οἰκογένεια. Τά λίγα αὐτά χρόνια ἦταν ἀπό τά εὐτυχέστερα τῆς ζωῆς τους. Σέ κάποια του ἀναφορά, μάλιστα, ὁ ποιητής γράφει ὅτι τήν πρώτην ἐκπαίδευσίν του ἔκαμε στή Ζάκυνθο καί στό Σπαλάτο, στά σχολεῖα τοῦ ὁποίου πρέπει νά διδάχτηκε σέ ἰταλική γλῶσσα. Ἐντούτοις, ὁ ἴδιος, σέ γράμμα του, πληροφορεῖ πῶς ὅταν ἐγκαταστάθηκε στή Βενετία ἤξερε λίγα λατινικά καί μόλις «ἐτραύλιζε» λιγότερα τοσκάνικα (ἰταλικά).

Δυστυχῶς ὁ πατέρας του πέθανε νέος — ὁ ποιητής ἦταν μόλις δέκα ἐτῶν — καί ἡ ἀπορφανισμένη οἰκογένεια ξαναγύρισε στή Ζάκυνθο. Ἡ μητέρα ἐμπιστεύτηκε ἕνα χρονικό διάστημα τά παιδιά τῆς (εἶχε ἀκόμα μιά θυγατέρα, τή Ρουμπίνα, κι ἕνα γιό, τόν Ἰούλιο, πού ὁ τελευταῖος εἶχε γεννηθῆ στό Σπαλάτο) στήν καλή τῆς ἀδελφήν Ρουμπίνα Μιχαλίτση

καί ἡ ἴδια πῆγε στή Βενετιά, νά προπαρασκευάσῃ τήν ἐκεῖ ἐγκατάστασι τῆς οἰκογένειας, σύμφωνα μέ τήν τελευταία θέλησι τοῦ συζύγου της. Στά 1793 συγκεντρώθηκαν ὅλοι ἐκεῖ, σ' ἓνα παλιό, ἀσυμπλήρωτο σπίτι στή συνοικία τῶν Γάτων, πού ἦταν ἡ φτωχότερη τῆς πόλης. Ἐκεῖ, παρά τίς φτώχειες τους καί τίς στερήσεις, ὁ Νικολό ἀφοσιώθηκε στή μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καί λατίνων συγγραφέων, καθῶς καί τῶν νεωτέρων ἰταλῶν, ἰδίως τοῦ Δάντη. Γρήγορα ἀφομοίωσε τήν εὐεργετική ἀκτινοβολία τους. Τόν ἐμύησαν στήν Ποίησι. Ἀποφάσισε νά τῆς ἀφοσιωθῇ. Καί ἄρχισε νά γράφῃ στήν ἰταλική γλῶσσα. Τά πρῶτα ποιήματά του δέν ἦταν καί τόσο ἀξιόλογα. Μέ βραδύ ρυθμό ἐξελίχτηκε κατακόρυφα. Γιά νά φτάσῃ, τέλος, στή σύνθεσι πραγματικῶν ἀριστουργημάτων, ὅπως οἱ «Τάφοι» καί οἱ «Χάριτες». Ἐγράφε στά δεκαοχτώ του χρόνια τήν τραγωδία «Θυέστης», ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω. Παίχτηκε ἐπί ἐννέα συνεχεῖς βραδυές καί εἶχε μεγάλην ἐπιτυχία, ἰδιαίτερα μεταξύ τῶν νέων, πού τόν ἐπευφημοῦσαν μέ τήν ἀνακραυγή «Βίβα ἰλ Τζιόβανε Γκρέκο». Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό τελευταῖο τοῦτο ἀποτελεῖ τήν πρώτη δημόσια ἀναγνώρισι τῆς ἐλληνικότητος τοῦ Φωσκόλου.

Ἐμπνεόμενος ἀπό φιλελεύθερες ἐπαναστατικῆς ἰδέες, ἀποδέχτηκε μ' ἐνθουσιασμό τά συνθήματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐγίνε διαπύσιος κήρυκας τους ἐπί κεφαλῆς τῶν νεαρῶν Βενετσιάνων καί τούς φανάτιζε μέ τίς φλογερές του ὁμιλίες. Ἡ δρᾶσι του αὐτή προκάλεσε τήν ἀπαρέσχεια τῶν συντηρητικῶν ἀρχόντων τῆς Βενετίας. Ἀναγκάστηκε νά καταφύγῃ στό πῖο φιλελεύθερο καί μαχητικό Μιλάνο, ὅπου κατατάχτηκε στό στρατό τῆς Κιζαλπικῆς Δημοκρατίας. Πῆρε μέρος σέ πολλές μάχες καί ἰδίως στήν περίφημη πολιορκία τῆς Τζένοβα. Ἐπολέμησε παντοῦ μέ γενναιότητα, τραυματίστηκε, ἔφτασε στόν βαθμό τοῦ ταγματάρχου.

Δέν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῇ ὅτι ἀγωνιζότανε γιά τήν ἀνεξαρτησία καί τήν ἔνωσι τῆς Ἰταλίας. Ἀλλά βαθύτερο καί εὐρύτερο κίνητρό του ἦταν ἡ ἐγγενῆς πίστη στίς ἰδέες τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Δικαιοσύνης.

Θ' ἀποφύγῃ νά σᾶς κουράσω μέ λεπτομέρειες τῆς πολιτικοστρατιωτικῆς του δράσεως στήν περίοδο ἐκείνη. Σημειώνεται ἡ παρουσία του στή Φλωρεντία, στήν Μπολόνια, στήν Μπρέσια. Ἐγκαθίσταται στήν Παβία σάν καθηγητής τῆς Ρητορικῆς στό ἐκεῖ Πανεπιστήμιο. Ὁ ἐναρκτήριος λόγος του προξενεῖ ἐντύπωσι.

Ζῆ ἀπομονωμένος στό σπίτι του, ὅπου δέχεται μόνον Ἑλληνες σπουδαστές καί ταξιδιωτές. Συνομιλοῦν γιά σοβαρά θέματα τῆς κοινῆς πατρίδας Ἑλλάδας ἀλλά καί χωρατεύουν καί γελοῦν, τραγουδοῦν καί

χορεύουν ελληνικούς χορούς. «Τραγουδοῦσα κι ἐγώ, γράφει σέ μιάν ἐπιστολή του, δυνατά σάν Ἀλβανός».

Βρισκόταν στή Βουλώνη τῆς Γαλλίας τὴν ἐποχὴ πού ὁ Βοναπάρτης ἐτοίμαζε τὴν εἰσβολή του στὴν Ἀγγλία. Ὅταν αὐτὴ ματαιώθηκε, ξαναγύρισε στὴν Ἰταλία. Τοῦ συστήσανε, σ' ἓνα λόγο πού θά ἐκφωνοῦσε, νά ἐγκωμιάσει τὸν Ναπολέοντα, γιὰ νά λάβῃ τὸ παράσημο τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς. Ἀπάντησε: «Προτιμῶ νά τό ἀξίζω, παρά νά τό πάρω». Τότε κατάρρησαν τὴν ἔδρα τῆς Ρητορικῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς Παβίας καί τὸν ἔπαψαν.

Μετά τὴν Συνθήκη τοῦ Καμποφόρμιο ἡ ζωὴ του στὴν Ἰταλία ἦταν ἀφόρητη. Ἐνῶ ὁ ἀδελφός του Ἰούλιος κατατάχτηκε στὸν αὐστριακὸ στρατό κι ἔφτασε στὸν βαθμὸ τοῦ συνταγματάρχη, ὁ Οὐγος, πού ἀντιπαθοῦσε τοὺς Αὐστριακοὺς σάν ἐνσαρκωτὲς τῆς βίας, ἐδραπέτευσε στὴν Ἑλβετία.

Γιὰ τὴν ὀλιγόχρονη διαμονὴ του ἐκεῖ δὲν ἔχομε πολλές πληροφορίες. Ἐκεῖ συνέγραψε τὴν ἱστορία τοῦ ἰταλικοῦ σονέττου καί σέ ἄφογα λατινικά τὴν καυστικὴ του σάτιρα «Ὑπερκάλυψις».

Πάντως σέ ὄλα σχεδόν τὰ γράμματά του, πού ἔστειλε τότε σέ φίλους καί συγγενεῖς, διάχυτη καί ρητὴ εἶναι ἡ ἀπόφασί του νά γυρίσῃ στὴν πατρίδα Ἑλλάδα. Σ' ἓνα, μάλιστα, γράμμα μνημονεύει καί τὴν ἐπιθυμία του νά ἐπισκεφτῆ καί νά γνωρίσῃ τίς Ἀθῆνες, τὴν Σπάρτη, τίς Θῆβες.

«Ἐκεῖνος πού δὲν ἔχει πατρίδα μοῦ φαίνεται πὼς δὲν ἔχει τίποτα στὸν κόσμος», ἔγραφε στὴν Κόμησσα Ἰσαβέλλα Θεοτόκη Ἀλμπρίτσι, ὅπως ἔγραφε καί σ' ἓνα του ποίημα:

*«Γιατί ὅποιος τὴν πατρίδα του ξεχάσῃ
μῆτε στὰ θεῖα ὀμιλεῖ μέ σέβας».*

Ἄλλὰ πάρα πολὺ ἐκφραστικὸ καί συγκινητικὸ ἦταν ἓνα γράμμα πρὸς τοὺς δικούς του, γραμμένο στίς 9 Δεκεμβρίου 1815:

«...Σᾶς εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴν ὥρα νά μάθετε πὼς στό τέλος τοῦ χειμῶνα θέλω νά πάω στό μέρος πού γεννήθηκα, πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἐμένα κι ἐγὼ ἀπὸ αὐτοὺς. Θέλω νά φιλήσω τὴν ἅγια ἐκεῖνη γῆ καί νά παρακαλέσω νά μαζέψῃ μιὰ μέρα μαζί μου ὄλα τὰ προσφιλέστερά μου πρόσωπα... Φιλῆστε μου τὸ χέρι τῆς γλυκειᾶς καί ἁγίας Μάνας μου καί ζητήστε της γιὰ μένα τὴν εὐλογία της, πού τὴν ζητῶ πάντα κάθε βράδου πρὶν κοιμηθῶ, πού τὴν ζητῶ συχνά μέ δάκρυα στὰ μάτια».

Ο τρόπος πού ταύτιζε τήν λατρεία τῆς Πατρίδας μέ τήν λατρεία τῆς μάνας, τρόπος ἀγνά καί αὐστηρά ἑλληνικός, ἀποδεικνύει πόσο λίγο εἶχε ἀλλάξει ψυχικά, μέσα στίς πολλές του περιπέτειες, ὁ ἔφηβος ἐκεῖνος τῆς Ζακύνθου. Ἀποδεικνύει, ἀκόμα, τελεσίδικα ὅτι δέν εἶχε κοπῆ ὁ ὀμφάλιος λῶρος μέ τήν Ἑλλάδα.

Τήν ἴδιαν ἐποχή, ἕνα μῆνα ἀργότερα, γράφει ὅτι τόν εἶχεν ἐπισκεφτῆ στή Γοτίγγη ὁ φίλος του Ἰωάννης Καποδίστριας, πού προσαγόρευε τόν Φώσκολο στά γράμματά του: «Σεβαστέ μου Φίλε» καί τά ἔκλεινε μέ τήν ἐγκάρδια φράσι: «Ὁλος δικός σου καί πάντα δικός σου». Γράφει, λοιπόν, σχετικά:

«Ἡ ἐπίσκεψι τοῦ ἰσχυροῦ Ὑπουργοῦ, ἡ ἐγκαρδιότητα μέ τήν ὁποία μοῦ φέρθηκε (τόν εἶχεν ἀγκαλιάσει θερμά) κι ὁ φιλικός ἐνθουσιασμός του ὅσο μοῦ μιλοῦσε, ἔκανε τούς συγκατοίκους μου νά μέ νομίσουν γιά ἄνθρωπο σπουδαῖο. Δέν ξέρουν σέ τί δυστυχία βρίσκομαι».

Τόν ἐπόμενον ἀκριβῶς μῆνα, ὁ Καποδίστριας τοῦ ἔγραφε καί τόν συμβούλευε νά πάη μαζί του στή Ρωσία. Παρά τήν «δυστυχία», πού βρισκόταν, δέν δέχτηκε:

«Μά θά ἔπρεπε νά πάω μακρῶς, πολύ μακρῶς... Γιατί ἐγώ δέν εἶμαι κοσμοπολίτης καί δέν μπορῶ νά συμμορφωθῶ μέ τήν ἀρχή: πατρίδα εἶναι αὐτή πού σου δίνει νά τρῶς... Πατρίδα εἶναι ἐκεῖνη ὅπου ἐσύ, κουρασμένος ἀπ' τόν κόσμο, ἀπατημένος ἀπό τούς ἀνθρώπους, ἄρρωστος, ἐγκαταλελειμμένος κι ἀπό τόν ἑαυτό σου ἀκόμη, βρίσκεις μιὰ καρδιά νά σ' ἀγαπᾷ, κάποιον πού νά σέ καταλαβαίνει κι ἕνα στήθος πού νά σέ φιλοξενῆ».

Δέν τοῦ ἦταν δυνατόν νά διαβιώσῃ γιά πολύν καιρό στήν Ἑλβετία. Μέ τήν βοήθεια τοῦ Καποδίστρια ἔλαβε διαβατήριο πολίτη τῶν Ἰονίων Νήσων καί κατάφυγε στήν Ἀγγλία. Φεύγοντας ἀπό τή Ζυρίχη ἐπισκέφτηκε περιπλανητικά πολλές πόλεις τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.

Ἡ φήμη του σάν μεγάλου Ποιητῆ εἶχε προτρέξει καί βρῆκε πολύ καλή ὑποδοχή στους πνευματικούς κύκλους τῆς Ἀγγλίας, κατόρθωσε δέ ν' ἀποκτήσῃ καί τήν φιλία ἀρχετῶν ἐπιλέκτων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Χώρας. Ζοῦσε μεταφράζοντας Ἑλληνας καί Ἰταλούς συγγραφεῖς καί δημοσιεύοντας ἄρθρα σέ ἀγγλικές ἐφημερίδες καί περιοδικά, παντοῦ καί πάντοτε ὑπερασπιζόμενος τά ἀνθρώπινα καί ἐθνικά δικαιώματα τῶν Ἑπτα-

νησίων καί τῶν Ἑλλήνων.

Τό ψυχρό κλίμα τοῦ Λονδίνου δέν μπόρεσε νά καταστείλῃ τήν αὐθόρμησίν του καί τήν ἐπιθετικότητά του. Ὄταν πίστευε πῶς εἶχε τό δίκιο μέ τό μέρος του, δέν συγχωροῦσε κανέναν πού θά ἔθιγε τήν ἀξιοπρέπειά του. Ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχε συσταθῆ τότε στό Λονδίνο Κομιτάτο Ὑπερασπίσεως τῶν Δικαίων τῆς Ἑλλάδος, πού πρόσφερε θετικές ὑπηρεσίες στόν Ἱερὸν Ἀγῶνα. Οἱ Ἄγγλοι ἐπίσημοι εἶχαν ὑποπτευθῆ ὅτι ὁ Φῶσκολος, λόγῳ τῶν σχέσεών του μέ τόν Καποδίστρια, ἦταν φίλος τῆς Ρωσίας. Καί ὅταν μιά μέρα ἐπισκέφτηκε τόν Πρόεδρο τοῦ Κομιτάτου κ. Χιοῦμ (Hume), ὁ τελευταῖος τοῦ μίλησε πολύ ἄσχημα. Γράφει ὁ ἴδιος ὁ Φῶσκολος σχετικά στόν φίλο του Λόρδο Ντάκρ (Dacre):

«Ὁ κ. Χιοῦμ μέ δέχτηκε μέ τρόπο ὑπεροπτικό καί ἀγενῆ — ἐμεῖς τό λέμε προστυχιά — τόσο πού μ' ἔφερε σέ σημεῖο νά τοῦ δώσω ἓνα χαστούκι»!

Τό λυπηρό αὐτό ἐπίσῳδιο ἦταν ἴσως τό κατακόρυφο τῆς ἀσυγκράτητης ὀρμητικότητος πού χαρακτήριζε τόν Φῶσκολο.

Πρόγραμμα τοῦ ἦταν νά μείνῃ μικρό χρονικό διάστημα στήν Ἀγγλία καί ἀπό ἐκεῖ νά κατεβῆ σύντομα στήν Ἑλλάδα. Σέ μιά ἐπιστολή του πρὸς τόν ξάδερφό του Διονύσιο Βοῦλτσο παραπονιέται πῶς οἱ κόποι του καί οἱ σπουδές του πῆγαν χαμένα γιὰ τή ζωή του, γιὰ τήν οἰκογένειά του, γιὰ τήν πατρίδα. Τόν πληροφορεῖ ὅτι ἀναγκάστηκε νά πουλήσῃ τά καλύτερα καί μεγαλύτερα βιβλία του γιὰ νά ζήσῃ:

«Τόσο, ἀγαπητέ μου Διονύσιε, μέ ὠφέλησε ἡ μεγάλη δόξα πού ἔχω ἀπό τή φιλολογία!... Ἐέρω μονάχα πῶς ἐσπατάλησα τό καλύτερο καί μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς μου τιμῶντας τή μελέτη, χωρίς ν' ἀτιμάσω ποτέ τήν ψυχῆ μου καί τήν διάνοιά μου».

Καί προσθέτει ἐμφατικά:

«Σχοπεύω, λοιπόν, τώρα καί εἶμαι ἀποφασισμένος — τόσο πού καμμιά ἀνθρώπινη δύναμι ἢ συμβουλή δέν θά μπορέσῃ ποτέ νά μέ ἀποτρέψῃ — νά ρθῶ νά ζήσω ἢ καί νά πεθάνω, ἀδιάφορο πῶς, στή γῆ πού γεννήθηκα».

Συνεχίζει τό γράμμα του ἀναπτύσσοντας τά σχέδιά του γιὰ τή δράσι του

στήν Πατρίδα, πού θά βουλώση μιά γιά πάντα ὅλα τά στόματα, πού τόν κατηγοροῦσαν (προφανῶς γιά τήν δῆθεν ἀδιαφορία του καί τήν μή κάθοδό του στή Ζάκυνθο). Καί στόν φίλο του Ρεϊνώ (Reinaud), πού κατέβαινε στό νησί, γράφει:

«Νά ἐπαναλάβετε, ὅμως, σ' ὄλους ἐκεῖνο πού γράφω στόν φίλο μου Διονύσιο Βουλτσο: ὅτι, δηλαδή, ὅπως καί ἂν ἔρθουν τά πράγματα, τό πῆρα ἀπόφασι καί ὠρῖσα κιόλα πότε θά πάω στή Ζάκυνθο, σέ τρόπο ὥστε μονάχα ὁ θάνατος θά μπορούσε νά μέ κάνη ν' ἀλλάξω γνώμη». Ὅπως καί συνέβηκε.

Τόν παρακαλεῖ νά κάνη ἐκεῖ προετοιμασία καί συνιστᾶ νά τοῦ βροῦνε μιά μικρή ἔπαυλι ἢ ἓνα χωριατόσπιτο, ὅσο δυνατό πιό μακρῶς ἀπ' τήν πόλι:

«Τό σπίτι τό θέλω μοναχικό μ' ἓνα περιβόλι μέ κληματαριές καί δέντρα — κι ἀρκετά εὐρύχωρο νά μπορῶ νά κάνω περίπατο. Ἄν μπορούσε νά βρεθῆ κανένα τέτοιο στ' Ἀργάσι ἢ στό Ἀκρωτήρι, ἢ σέ κανένα ἄλλο ψήλωμα, πού νά μπορῶ νά βλέπω τή θάλασσα, τούς λόφους καί τήν πόλι, θά μοῦ φαινότανε πῶς βρίσκομαι στόν Παράδεισο».

Ἄλλά καί σέ πολλές ἄλλες ἐπιστολές του πρὸς φίλους καί φίλες του ἐπαναλαμβάνει τήν στερρὰν του ἀπόφασι νά ἐπανέλθῃ στή Ζάκυνθο, νά ζήσει καί νά πεθάνῃ ἐκεῖ.

Ἄν διατρέξῃ κανεῖς ὅλες τίς ἐπιστολές του, θά καταληφθῇ ἀπό ρίγος μπροστά στήν ἀγωνιώδη του ἐπιθυμία καί προσπάθεια νά βρεθῆ τρόπος νά ἐπανέλθῃ στήν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιά μιά ψυχική κατάστασι, πού ἀποτελεῖ πραγματικά τραγικώτατο δράμα. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπιστολή πού εἶχε ἀπευθύνει τό 1824 στήν Ἐθνική Ἑλληνική Κυβέρνησι. Ζητοῦσε νά βεβαιωθῇ ἂν θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθῇ κάπου γιά νά ἐξασφαλίσῃ κι ἓναν τρόπο ζωῆς ἀξιοπρεπῆς. Εἶναι γραμμένο σέ ἄπταιστη ζωντανή καθαρεύουσα γλῶσσα, ἀπαλλαγμένη ἀπό τούς λογιογραφισμούς τῆς ἐποχῆς. Αὐτό τό κείμενο καί μόνο θά ἔφτανε γιά νά ἐπικυρώσῃ τήν συνειδητῆ ἐλληνικότητα τοῦ Φωσκόλου. Ἄλλά, στό γράμμα αὐτό, δέν εἶχε λάβει ἀπάντησι...

Ἡ Μοῖρα πού παρεμπόδισε τήν πραγματοποίησι τοῦ ὄνειρου του, στάθηκε δυνατότερη κι ἀπό μιά μοναδική εὐκαιρία ἐπιστροφῆς πού τοῦ παρουσιάστηκε: Ὡς μέλος Ἐπιτροπῆς Ἰονίων, πού εἶχε ἐπισκεφτῆ τό Λονδίνο γιά νά ὑποβάλλῃ αἰτήματα τῶν Ἑπτανησίων, ἦρθε καί ὁ ξάδελ-

φός του Διονύσιος Βούλτσος. Ἀλλά τίς ἡμέρες πού, σύμφωνα μέ τό σχέδιό τους, ἐπρόκειτο νά γυρίσουν μαζί στή Ζάκυνθο, ὁ Φώσκολος, κάνοντας ἵππασία, ἔπεσε ἀπό τό ἄλογο καί τραυματίστηκε σέ σημεῖο πού τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά ταξιδέψῃ. Τήν ἀπελπισία του νά ξαναἰδῇ τήν Ζάκυνθο ἐκφράζει συγκινητικά στήν «Ὡδή εἰς τόν Τόπον τῆς Γεννήσεώς μου». Ἐπιθυμῶ νά τήν ἀκούσετε ὅπως τήν ἔχει μεταφράσει ὁ Δ. Δάσης:

«Τό ἱερό σου πού παιδί ἐγύριζ' ἀκρογιαλί
ἐλπίς καμμιά δέν μένει πλειά πώς θά πατήσω πάλι
Ζάκυνθος, πού τήν ὄψι σου τό κῦμα καθρεφτίζει
τό ἑλληνικό κι ἡ ἄνοιξι τά στήθια σου στολίζει
ἀφ' τῆ στιγμῆ πού ἡ θάλασσα μέσ' ἀπό τό βυθό της
τήν Ἀφροδίτη ξάφρισε καί τό παρθενικό της
σ' ἀντίκρυσε χαμόγελο. Τ' ἄσπρα τά σύννεφά σου
τά δέντρα πού σκεπάζουνε τούς κάμπους, τά βουνά σου
ἀνύμνητα δέν ἄφηκε τοῦ Ποιητῆ ἡ Λύρα
π' ἀμίμητα ἐτραγοῦδησε τοῦ Ὀδυσσέως τῆ Μοῖρα
καί τ' ἄγριο κῦμα ποῦδερνε πολύπαθ' ἐξορία
ὡς τῆ στιγμῆ πού λάμποντας ἀπό τιμῆ κι ἀνδρεία
χαμήλωσε τό στόμα
καί τῆς Ἰθάκης φίλησε τ' ὀλόπετρο τό χῶμα

.....
Μονάχα τό τραγοῦδι του, ὦ Μητρική μου γῆ
σοῦ στέλνει τό παιδί σου
Τοῦγραψ' ἡ τύχη νά ταφῆ μ' ἀδάκρυτη σιγή
μακρῶς ἄπό τό νησί σου».

Ἔτσι δέθηκε ὀριστικά στό Λονδίνο, ὅπου ἡ ὑγεία του συνεχῶς χειροτέρευε καί τά οἰκονομικά του ἀκόμα περισσότερο, γιατί εἶχε ἐκραγῆ κρίσι τοῦ βιβλίου καί εἰσέπραττε ἐλάχιστα ἀπό τούς ἐκδότες του. Ἀναγκάστηκε νά ἀποσυρθῆ στό μικρό χωριό Τέρνχαμ Γκρήν (Turnham Green), ὅπου νοίκιασε ἕνα χωριάτικο σπιτάκι, τό Μποέμια Χάους (Bohemia House). Τό σπίτι αὐτό διατήρησε ἴχνη τῆς δόξας του γιατί, μετά τόν θάνατό του, πλῆθος θαυμαστῶν τοῦ Ποιητῆ τό ἐπισκέφτηκαν.

Ἀλλά καί ὅσο ἀκόμα ζοῦσε, οἱ διαλεχτοί του φίλοι δέν τόν ἐγκατέλειψαν. Συχνά ἐπήγαιναν ἐκεῖ καί τόν συντρόφευαν, ἀνακουφίζοντας κάπως τούς μεγάλους σωματικούς καί ψυχικούς του πόνους. Τό ἴδιο πρωί τῆς μοιραίας ἡμέρας τοῦ θανάτου του, τόν ἐπισκέφτηκε ἐκεῖ ὁ πιστός φίλος

του Ίωάννης Καποδίστριας, Κυβερνήτης τῆς ἐλεύθερης τώρα πιά Πατρίδας. Δυστυχῶς, ὁ Ποιητής εἶχε περιπέσει σέ πλήρη ἀναισθησία καί δέν ἀντιλήφθηκε καθόλου τήν ὕστατη τιμή πού τοῦ ἔκανε ἡ Ἑλλάδα.

Ἡ σπουδαιότερη, ἴσως, καλή τύχη, πού εἶχε κατά τήν παραμονή του στήν Ἀγγλία, ἦταν ὅτι συναντήθηκε ἐκεῖ μέ τήν κόρη του Φλωριάνα. Τήν εἶχε ἀποκτήσει ἀπό τόν ἐρωτικό του δεσμό μέ τήν Ἀγγλίδα Φανύ Ἐμερυτ, ὅταν βρισκότανε στή Φλάντρα. Ἡ Φλωριάνα συμμερίστηκε τή φτώχεια του, τοῦ συμπαραστάθηκε καί γλύκανε, ὅσο μπορούσε, τούς πόνους τῆς ἀρρώστιας του.

Χαρακτηριστικό τῆς τιμιότητάς του εἶναι τό γεγονός ὅτι, στίς τελευταῖες του στιγμές ὅταν δέν μπορούσε πιά νά μιλήσει, ζήτησε χαρτί καί ἔγραφε στήν Φλωριάνα μέ δυσκολία:

«Ἀγαπημένη μου, τά ἔχω πληρώσει ὅλα. Δῶσε μονάχα στόν φίλο μας Ρόμπερτς (Roberts) πενήντα λίρες πού τοῦ χρωστοῦμε. Τά ἄλλα κράτησέ τα».

Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη πολλοί ἐκδότες τοῦ χρωστοῦσανε δικαιώματα.

Λίγες μέρες πρὶν, ὅταν μπορούσε ἀκόμα νά κρατήσῃ τήν πένα στό χέρι, ἔγραφε στόν φίλο του Τέϊλορ:

«Ἄν δέν εἶχε ὁ Πετράρχης τήν κόρη του, θά ἦταν δέκα φορές περισσότερο δυστυχισμένος ἀπ' ὅ,τι ἦταν. Ἀλλοίμονο σ' ἐκείνον πού εἶναι μόνος! Ἡ παρηγοριά πού ἡ γυναῖκα δίνει στόν ἄνθρωπο γίνεται διπλή μέ τήν ἀφοσίωσι μιᾶς κόρης...».

Στή διάρκεια τοῦ πικροῦ τέλους τῆς ζωῆς του καί παρά τήν ἀθλιέστατη κατάστασι τῆς υγείας του, ἐξακολουθοῦσε νά παραδίδῃ μαθήματα μέ πολύ χαμηλή ἀμοιβή γιά νά μπορέσῃ νά ἐξασφαλίσῃ πόρους ζωῆς. Διατηροῦσε ὅμως ὅλην του τήν περηφάνεια. Μόνον ἕνα μῆνα πρὶν ἀπό τόν θάνατό του ἔγραφε στόν στενό του φίλο Ριέγχο:

«Σέ παρακαλῶ — κι αὐτή εἶναι ἡ πιό θερμή παράκλησί μου — νά μήν πῆς σέ κανέναν — ἄντρα ἢ γυναῖκα — σέ τί κατάστασι βρίσκομαι, μήτε νά ζητήσης νά μέ βοηθήσουν».

Εἶχε ἄλλοτε εἰπεῖ:

«Νά είναι κανείς έντιμος, υπερήφανος, ισχυρός στις ἀρχές του είναι μιά ἡδονή πού πλησιάζει τόν ἄνθρωπο πρὸς τὸ Θεό».

Συνεπής πάντα πρὸς τόν ἑαυτό του, ὄχι μονάχα ἔζησε ἀλλὰ καί πέθανε μέ αὐτὴ τὴν σπανιώτατη ἡδονή.

«Πέθανε ὅπως ἔζησε, γράφει ὁ Πέγκιο. Ἔβλεπε μέ ἀταραξία νά σβύνη σιγά-σιγά ἔμπρὸς ἀπ' τὰ μάτια του τὸ γλυκὺ φῶς τῆς ἡμέρας. Μιλοῦσε γιὰ τὸ θάνατο, γιὰ τὸ μεγάλο μυστήριο τῆς ζωῆς μέ τὴν ἴδια φιλοσοφικὴ γαλήνη τοῦ Σωκράτη».

Πέθανε στίς 10 Σεπτεμβρίου 1827, ἡμέρα Παρασκευῆ, ὥρα ὀκτώ καί τρία τέταρτα τὸ βράδυ, στὴν ἀγκαλιά τῆς ἀφοσιωμένης Φλωριάνας. Τοῦ συμπαραστάθηκαν ἕνας Ἰσπανὸς ἱερέας καί ὁ γιατρός Νέγκρι. Θάφτηκε στό νεκροταφεῖο τοῦ Τσίζουϊκ (Chiswick) κοντά στό Λονδίνο καί μόνον πέντε στενοὶ φίλοι παρακολούθησαν τὴν κηδεῖα του. Ἀργότερα ὁ φίλος του Λόρδος Χάντσον (Hudson) ἀνάγειρε ἐκεῖ σεμνὸ αὐστηρόν τάφο ἀπὸ φαιόχρωμο γρανίτη — ἔργο τοῦ Ἰταλοῦ γλύπτη Κάρλο Μαροκκέτι (Carlo Marocchetti), πού βρίσκονταν τυχαῖα στὴν Ἀγγλία.

Ἐδῶ καί λίγους μῆνες βρισκόμουν κι ἐγὼ στό Λονδίνο. Καί προσκαλεσμένος ἀπὸ τόν φίλατο καθηγητὴ κ. Μάριο Μοντουόρι, Μορφωτικὸν Ἀκόλουθο τῆς ἐκεῖ Ἰταλικῆς Πρεσβείας, πού φρόντισε πρόσφατα γιὰ τόν ἐξωραϊσμό τοῦ Μνημείου, ἐπῆγα ἕνα δειλινὸ στό Τσίζουϊκ καί προσκύνησα τόν Τάφο τοῦ Φωσκόλου, κενὸν πιά ἀπὸ τὸ 1871, ὅταν τὰ ὀσᾶ του μεταφέρθηκαν στὴν Φλωρεντία, γιὰ νά τοποθετηθοῦν στό Πάνθεο τοῦ Σάντα Κρότσε, παράπλευρα μ' ἐκεῖνα τοῦ Δάντη, τοῦ Πετράρχη καί ἄλλων μεγάλων πνευμάτων τῆς Ἰταλίας. Στὴ Φλωρεντία εἶχα συχνά τὴν εὐκαιρία ν' ἀποτιῶ τόν ὀφειλόμενο σεβασμὸ.

Ἄντὶ νά ἀσχοληθῆ κανεὶς περισσότερο μέ τὴν ἐξωτερικὴ καί ἐσωτερικὴ μορφή τῆς ἰδιοσυστασίας τοῦ Φωσκόλου, θά μπορούσε νά ἀρκεσθῆ στὴν ἀνάγνωσι τοῦ σονέττου του «Ἡ Προσωπογραφία μου», ὅπου περιγράφει ὁ ἴδιος, μέ πολλὴν τιμιότητα καί εἰλικρίνεια, τὰ κύρια χαρακτηριστικά του. Θά σᾶς τὸ ἀναγνώσω στὴ μετάφρασι τοῦ Στέφανου Μαρτζώκη:

«Αύλακωμένο μέτωπο, μάτι βαθουλωμένο
ξανθός, λιγνός στά μάγουλα, μέ βλέμμα τολμηρό,
λευκά τά δόντια, κόκκινο τό άχειλι φουσκωμένο,
ώραϊο λαιμό, στῆθος πλατύ καί πρόσωπο γυρτό.

Σωστός στό σώμα, φορεσιά άπλή καί ζηλευτή,
γοργό τό βῆμα, οί στοχασμοί, οί πράξεις, ἡ λαλιά.
Φρόνιμος, άσωτος, γλυκός, ὄλος καρδιά, τιμή,
έχθρός στόν κόσμο κι έχθρικά σέ μένα τά στοιχειά.

Παλικαρίσιο φέρσιμο στό χέρι καί στό στόμα,
μονάχος πάντα, σκεφτικός, χλωμός καί λυπημένος,
γεμάτος πείσμα, άνήσυχος, ταχύς, πάντα ὀργισμένος.

Άπό έλαττώματα τρανός κι από άρετές άκόμα,
τό δίκιο θέλω, άλλ' άγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά.
Σύ θά μου δώσης, θάνατε, καί φῆμη κι ἡσυχία.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ κοκκινομάλλης Φώσκολος δέν ἦταν ὠραῖος. Σέ μιά προσωπογραφία του, πού ανήκει στή συλλογή τῆς φίλης του Ἰσαβέλλας Θεοτόκη Ἀλμπρίτσι, παρουσιάζεται εὐειδής καί γοητευτικός. Φαίνεται ὅτι ἡ ὠραία αὐτή Ἑλληνίδα τῆς Ἑνετίας, ἐξαιρετική μορφή γοητείας, μορφώσεως καί ὁμορφιάς, ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος ἔρωτας τοῦ Ποιητῆ. Ἡ ἴδια τόν περιγράφει:

«Ἡ μορφή καί τό ἐξωτερικό του σέ προκαλοῦν νά ἐξετάσης καί νά γνωρίσης τήν ψυχή καί τό πνεῦμα. Ἡ ψυχή εἶναι θερμή, ἰσχυρά καί περιφρονεῖ τά πλούτη καί τόν θάνατον. Τό πνεῦμα εἶναι ζωηρόν, ταχύ, θρεμμένον ἀπό ὑπερόχους καί ἰσχυράς ἰδέας — λαμπρούς σπόρους καλλιεργημένους καί αὐξημένους εἰς λαμπρόν ἔδαφος».

Τό περίφημο σαλόνι τῆς Ἰσαβέλλας, ἕνα ἀπό τά ἀριστοκρατικώτερα τῆς Βενετίας, ἦταν ἀνοιχτό γιά τόν Φώσκολο, ὅπως καί ἡ καρδιά τῆς.

Στόν πάντοτε μελαγχολικό κι ἀπελπισμένον Οὐγο ἡ Ἰσαβέλλα χάριζε γλυκιά παρηγοριά καί ὠραία γαλήνευσι. Σ' ἕνα του γράμμα πρὸς αὐτήν ὁ Φώσκολος παρεμβάλλει καί τήν ἑλληνική φράσι:

«Καί θέλει σοί εἰπῶ σέ άγαπάω μέ ὄλην τήν ψυχή μου».

Κι εκείνη τοῦ ἀπαντᾷ μέ ἄλλην ἑλληνική φράσι, γραμμένη ὁμως μέ λατινικούς χαρακτήρες:

«Cai ego se agaráo poli, sebbene voi den me agapas tipotes».

«Ἔρως γιά μένα, γράφει ὁ Φώσκολος, δέν εἶναι τό τυφλό, φτερωτό παιδί μέ τή φαρέτρα καί τό τόξο. Ἀλλά εἶναι ἕνας νέος μέ ἰσχυρή ὄφι, ἀρρενοπρεπής, περήφανος, παντοδύναμος, ἀπόλυτος, ἐπίμονος, ὄξυ-δερκής, ροπαλοφόρος καί ντυμένος μέ τόν φλεγόμενο χιτῶνα τοῦ Ἡρακλέους».

Ἡ καρδιά του ἦταν πιστή. Δέν λησμόνησε ποτέ τίς φίλες πού ἀγάπησε στή ζωή του. Εὔρισκε πάντοτε παρηγοριά μέ τήν ἀναπόλησί τους σέ στιγμές δυστυχίας καί ἀπελπισίας. Γράφει ὁ ἴδιος ὅτι εἶχε σχηματίσει μιά πινακοθήκη ἀπό γυναίκιες εἰκόνες, παραταγμένες στή μνήμη του, ὡσάν μέσα σ' ἕνα ἱερόν ἄδυτο Ναοῦ:

«Καί συχνά ἀναπολῶ τίς γνωστές μορφές καί μιλῶ μαζί τους στή μοναξιά μου καί μέ αὐτές παρηγοροῦμαι ἀπό τάς ἐνοχλήσεις καί τά βάσανα τῆς ζωῆς καί μοῦ ἐμπνέουν τήν ἡρεμία τῶν ὄνειρων καί μοῦ δροσιζοῦν τήν καρδιά. Καί σ' ἐκεῖνες τίς εἰκόνες ἀγαπῶ καί λατρεύω τήν θεῖαν καλλονήν καί αἰσθάνομαι νά μέ πλημμυρίζει μιά μυστική ἄρμονία».

Ἐχει γραφῆ ὅτι στόν ἔρωτα ὁ Φώσκολος ἦταν μαζί Δον-Κιχωτικός καί Δον-Ζουανικός. Νομίζω ὅτι ἦταν ἀπλούστατα Φωσκολικός. Οἱ ἔρωτές του ἦταν ἀναρίθμητοι. Ὁ χρόνος δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά δώσω περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά. Μολονότι στό σονέττο τῆς Προσωπογραφίας του ὑμνεῖ μέ ὄλους τούς στίχους τίς ἠθικές ἀρχές καί τά ὑψηλότερα ἰδανικά, κάνει ἕναν μόνον ὀλιγόλογον ὑπαινιγμό γιά τήν αἰσθηματική του ζωή ὅταν γράφει «τό δίκιο θέλω, ἀλλ' ἀγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά». Μέσα στήν τελευταία φράσι «ἀλλ' ἀγαπῶ ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά», περικλείεται ἕνας ὀλόκληρος αἰσθηματικός καί αἰσθησιακός κόσμος τρυφερότητας, ψυχικῆς ἀνατάσεως καί ὄνειρικῆς ἀπολησμονιάς.

«Στή μοναξιά γαλήνευε, στόν ἔρωτα εὐτυχοῦσε!»

Στό ἰταλικά γραμμένο ποίημά του γιά τόν θάνατο τοῦ Φώσκολου, ὁ

Διονύσιος Σολωμός καταλήγει στους στίχους:

*«Ω, εκείνα τά περίλαμπρα πού έσύ είχες σημάδια
πνεύματος κι άρετής, κ' ήτανε τέτοια πού νοητά
άπό τούς έκλεκτούς μονάχα νάναι,
άν δέν ποθείς νά βυθιστεί ή Πατρίδα σου μέσ στην όδύνη
της συμφορής της και νά θρηνηϊ αιώνια,
κάνε νά γεννηθει γι' αύτήν κείνος πού νά σου μοιάζει»*

(Μετάφραση: Μαργαρίτας Δαλμάτη)

Ο παρηγορητής της Πατρίδας είχε κιόλας γεννηθή. Και δέν ήταν άλλος παρά ό ίδιος ό έθνικός μας ποιητής, ό Σολωμός, πού είχεν έκφωνήσει στη Ζάκυνθο έναν έξαισιο λόγο για τόν θάνατό του.

Τά «σημάδια», πού μās άφησε πεθαίνοντας ό Φώσκολος, ήταν, κατά τόν Σολωμό, νοητά άπό τούς έκλεκτούς μονάχα. Αυτό είναι, ως ένα σημείο, σωστό. Ο Φώσκολος άφηγε κάπως σκοτεινά πολλά ποιήματά του και ιδιαίτερα τούς άριστουργηματικούς πινδαρικούς «Τάφους» του, όπου ή πυκνότητα τών ιδεών, τών ένοράσεων, τών ιστορικών του άνδρομών, τών άδρών εικώνων του έχουν τόσο βάρος ώστε νά άπορη κανείς πώς κατόρθωσεν ό Ποιητής ν' άντικρύση τό έργο έτσι μονοκόμματο, άτόφιο, όλοκληρωμένο στις άνώτερες, αιθέριες σφαίρες πεντακάθαρου λογισμού και πάναγνης λυρικής έκφρασης, όπου ή ζωή και ό θάνατος έναγκαλίζονται και άνταλλάζουν τόν άδελφικόν άσπασμό της αιωνιότητας. Η φιλολογική κριτική γύρω στην ποιητική ούσία και αξία τών «Τάφων» συνεχίζεται ακόμη και σήμερα. Όσον άφορā τή σκοτεινότητα, ό ίδιος ό Φώσκολος, σέ κάποιον πού τήν έσημείωσε, είχεν άπαντήσει:

«Η σκοτεινότητα άνήκει πάντοτε κατά τό ήμισυ σ' εκείνον πού τή γράφει και κατά τό άλλο ήμισυ σ' εκείνον πού τή διαβάζει».

Θά πήγαινε μακριά ό λόγος άν ανατρέχαμε στην έρευνα τών περιστατικών πού έμπνευσαν τόν Φώσκολο. Άλλωστε σέ όλο του τό έργο πού σχεδόν πάντοτε στηρίζεται βαθύτερα σέ κάποιο περιστατικό, τά αίτια και τά αίτιατά συγγέονται. Τό περιστατικό και τό άπερίστατο ταυτίζονται μ' έναν τρόπο άρμονικό, πού άποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μεγαλοφυίας του.

Οί «Τάφοι» του μεταφράστηκαν άμέσως σέ ξένες γλώσσες, διαβά-

στηκαν και κατανόηθηκαν. Ήταν μιά εποχή πνευματικής δίψας. Κάτι καινούργιο ώριμαζε για τήν Άνθρωπότητα. Και δέν ήταν δυνατόν τό ιερό δροσερό ύδωρ πού έπρόσφερεν ή ύδρία του Φωσκόλου — καινούργιο κι αυτό σέ ουσία και ύφος και σέ γλωσσική, άκόμα, μορφή — νά μήν γίνη εύπρόσδεκτο και άνακουφιστικό. Στην Ίταλία μάλιστα πού έκλιναν πρός τή δύσι τους τά σύγχρονα ποιητικά άστρα της, ήταν αδύνατο νά μή γίνη δεχτό μέ συμπάθεια τό νέο άστέρι πού άνέτελλεν άπό τίς έλληνικές άκτές τής βενετσιάνικης θαλασσοκρατορίας...

Οί μεγαλόπνευστοι, θεόπνευστοι θά 'πρεπε νά είπώ, «Τάφου» κορύφωσαν τό γόητρο του Φωσκόλου. Άλλά και προηγούμενα οί Ώδές του, τά σονέττα του και προπαντός ή πεζογραφική προσφορά του μέ τίς «Έπιστολές του Ίακώβου Όρτις» είχαν γίνει πολύ αίσθητά στην ιδεολογική και αισθητική καλλιέργεια του ίταλικού λαού, άνασταίνοντας στή συνείδησί του και τά ανθρώπινα αισθήματα και τά πατριωτικά ιδεώδη.

Ό Φώσκολος υπήρξε τριτάλαντος: Όπως ήταν γεννημένος ποιητής, ήταν γεννημένος και φιλόσοφος, ήταν γεννημένος και άγωνιστής μέ φλογερή ρητορική έξαρσι, άτρόμητη καρδιά και άλύγιστο χέρι. Τήν προσωπικότητά του συνθέτανε οί τρεις αυτές αυθόρμητες δυνάμεις μέ δυσεπίτευχο έναρμονισμό. Στίς άπομονώσεις του, πού άποτελοῦσαν τό μεγαλύτερο μέρος τής καθημερινής του ζωής, πρέπει μέ πολύν μόχθο νά σφυρηλατοῦσεν επίμονα αυτόν τόν άπαραίτητο έναρμονισμό. Θρεμμένος μέ τή λαγαρή ελληνική και λατινική σκέψι, ένισχυμένος άπό τήν ιστορικόφιλη φιλοσοφία του Βίχο, περπάτησε σέ στερεό φιλοσοφικό έδαφος. Στούς πολιτικούς και πολεμικούς του άγώνες ήταν όξύς, άσυγκράτητος, άδυσώπητος. Στούς πνευματικούς του άγώνες ήταν ήπιώτερος, χωρίς νά διστάζη νά ώθη τήν σάτιρά του ως τόν σαρκασμό. Έχοντας φτάσει σέ ύψος άνυπέρβλητο γενικής θεωρήσεως τής ανθρώπινης ζωής και τής Μοίρας, προχωροῦσε μέ βήμα σταθερό, άταλάντευτο. Προχωρώντας δέν σταματοῦσε, αλλά και δέν άνάτρεπε. Έθώπευε μέ κατανόησι και μέ συμπάθεια τά πράγματα του παρελθόντος και του παρόντος, όραματιζότανε μέ πίστι και μέ ένθουσιασμό τά πράγματα του μέλλοντος. Ό Φιλόσοφος Φώσκολος βάδιζε χέρι-χέρι μέ τόν ποιητή Φώσκολο. Ό πολεμιστής Φώσκολος δέν τούς διαίρεσε ποτέ.

Η ήθική και πνευματική του μορφή, περισσότερο πιστή κι έντυπωσιακή, αναδύεται μέσα άπό τίς αναρίθμητες έπιστολές του, πού, όπως είπαμε, βρίσκονται στην Βιβλιοθήκη Λαμπρόνικα του Λιβόρνου και δημοσίευσε σέ τρεις τόμους στή Φλωρεντία ό καθηγητής Όρλαντίνι.

Προσφιλέστερο στον ίδιο ποιητικό του έργο πιστεύεται πώς ήταν οί

«Χάριτες», πού, δυστυχώς, δέ μπόρεσε ν' ἀποτελειώση καί μόνον ἀποσπάσματά τους βρεθήκανε. Τά συναρμολόγησε κι αὐτά ὁ καθηγητής Ὀρλαντίνι καί τά κατάταξε μέ τρεῖς ὑπότιτλους: «Ἀφροδίτη», «Ἐστία» καί «Ἀθηνᾶ». Στίς «Χάριτες» παρεμβάλλει καί στίχους ἀπό δημοσιευμένα του ποιήματα. Σά νά 'θελε νά ἐμφανίσῃ ὅλα τά ἔργα του σάν ἔργο ζωῆς ἐνιαῖο, ξετυλιγμένο σέ γραμμή εὐθεῖα, ἀπαρασάλευτη. Ἀπό τήν συνεχή ξαναθεώρησι καί διόρθωσι τῶν ποιημάτων του ἀποδεικνύεται ὅτι, παρά τήν πολυκύμαντη ἀνωμαλία τῆς ζωῆς του, δέν ἄφηνεν ἔκθετα τά πνευματικά του γεννήματα. Τά κρατοῦσε στήν σκέψι του καί τήν καρδιά του, τά κρατοῦσε γύρω του σάν πολυαγαπημένα του παιδιά. Τό λογοτεχνικό του ἔργο ἦταν ἡ πεμπτουςία τῆς ζωῆς του.

Ἔτσι γεννήθηκεν, ἔτσι ἔζησεν, ἔτσι ἐμεγαλούρησεν, ἔτσι πέθανε!
Ἔτσι ἀπαθανάτιστηκε!...

Συνεπῆς, τίμιος, πιστός ἐκτελεστής τῆς θείας ἐντολῆς πού τοῦ εἶχε δοθῆ. Καί πού τήν καταξίωσε!

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΡΑΝΙΤΣΑ
«ΤΑ ΑΓΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΗΜΕΡΑ
ΤΟΥ ΒΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΓΟΥ»

Ο ΠΡΟΩΡΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ του Στέφανου Γρανίτσα έχει αποστερήσει τά Έλληνικά Γράμματα από ένα πρωτότυπο δημιουργό και τήν έλληνική πολιτεία από έναν έμπνευσμένο κοινοβουλευτικόν άντρα. Γεννημένος στην καρδιά της όρεινης Ρούμελης είχε στή φλέβα του τόν παλμό της λεβεντιάς της. Ροβόλησεν από τά κορφοβούνια τών Άπεραντίων πάνοπλος και στήν ψυχή και στό πνεύμα. Τό ήθος του είχε τήν άγνότητα παρθενικού δάσους ελάτων και ή σκέψη του τήν όρμητικότητα του όρεινού Άχελώου. Ό ψυχικός του κόσμος περιέκλεινε άπέραντο πλούτο βιωμάτων. Η ιστορική παράδοση της κλεφτουριάς και του άρματωλισμού, ή φυσική μεγαλοπρέπεια τών Εύρυτανικών βουνών και λόγγων, ή θυμοσοφικά κατασταλαγμένη έμπειρία του λαού τών χωριών, είχαν προικίσει τό Στέφανο Γρανίτσα μέ πολύτιμο κεφάλαιο γνώσεων, έμπνεύσεων, θεωριών, κυρωμένων μέ τή χρυσή σφραγίδα της πρωτοτυπίας και της γνησιότητας. Μέ τήν παρουσία του είχε πνεύσει στόν πνευματικό κόσμο τών Άθηνών δροσερός κατεβατός τών Άγράφων, άρωματισμένος από θυμάρι κι άγράμπελη. Σπιθηροβολούσε τό πνεύμα του αλλά ήταν τόσο αύθεντικά έλληνικό τό σπιθηροβόλημά του, ώστε πίστευες πώς έβγαινε από τσακμάχισμα στουρναρόπετρας του Πίνδου... Τό χιούμορ του ήταν όλο ύγεία και χαρά κι όλο καλωσύνη, νοστιμισμένο μέ χουφτιές αλάτι από τήν άλυκή της λαϊκής θυμοσοφίας. Ό Στέφανος Γρανίτσας δέν ήταν ξεριζωμένος άπ' τό βουνό και μεταφυτεμένος στην Άθήνα. Οι ρίζες του έμειναν βαθιές κι άτράνταχτες στά γκριτσόπια της Ρούμελης, βυζαίνοντας άδιάκοπα τούς χυμούς των. Άπλωνε μόνον έως έδω σαν άειθαλές έλατο τούς πλατιούς κλάδους του και μάς δρομολογούσε άναγεννητικά.

Σάν τί ύπέροχο άνεμοσάλεμα τών κλάδων του γιγαντιαίου αυτού ελάτου, μοιάζει τό βιβλίο «Τά άγρια και τά ήμερα του βουνού και του λόγγου»! Άνεμοσάλεμα πού σέ κάθε του άρμονική κίνηση μάς άποκαλύπτει κι από μία μυστική σελίδα της λαχτάρας του ζωϊκού κόσμου τών

έλληνικῶν βουνῶν. Μακρῶν αἰῶνων παρατήρηση, μυθοποιημένη καὶ θρυλοποιημένη μέσα στή φαντασία τοῦ λαοῦ, ἀποθησαυρίζεται στήν εὐαίσθησία τοῦ Γρανίτσα καὶ ἀποδίδεται ἀπλά, λιτά, ὀλοζώντανα μέ τή δροσερή σπιρτάδα τῆς πέννας του. Δέν ἔχεις τήν ἐντύπωση πῶς διαβά- ζεις βιβλίον ἀλλά πῶς παρακολουθεῖς τό ξετύλιγμα φωτεινῶν εἰκόνων πού προβάλλονται ἐπάνω στήν ἑλληνική χλωρίδα. Κι ἀκόμα περισσότε- ρο, πῶς βλέπεις μέ τά ἴδια σου τά μάτια κι ἀκοῦς μέ τά ἴδια σου τ' αὐτιά νά ξεπροβάλλουν ἀπ' τίς μονιές τους τ' ἀρκούδια κ' οἱ λύκοι κ' οἱ ἀσβοὶ καὶ τά κουνάβια τῆς ἑλληνικῆς πανίδας. Νά ξεπροβάλλουν καὶ νά χυμοῦν καὶ νά παλεύουν καὶ νά σπαράζουν καὶ νά σπαράζονται στήν ἀέ- ναη κατεβασιά τῆς ζωῆς. Δέν μᾶς φέρνει ὁ Γρανίτσας μέ τά ἀφηγήματά του σέ φευγαλέο ἀντίκρουσμα μέ τ' ἀγρίμια τοῦ λόγγου, μᾶς φέρνει σέ στενή γνωριμιά μαζί τους, μᾶς φέρνει, θά ἔλεγα, σέ πρωτόγονη συμβίω- ση. Διαβάζοντας τά διαλεχτά κεφάλαια τοῦ βιβλίου του ἔχεις τό ἔντρο- μο ἀλλά καὶ ἐποικοδομητικό συναίσθημα ὅτι βρίσκεσαι γιά λίγες ὥρες μέσα στήν Κιβωτό τοῦ Νῶε, ἀπό τήν ὁποία βγαίνεις, ὅσο περισσότερο γνώρισες τά ζῶα, τόσο περισσότερο ἐσύ ἄνθρωπος...

Εἶναι εὐτύχημα ὅτι γίνεται νέα ἔκδοση τοῦ ἀγαπημένου αὐτοῦ βιβλί- ου γιά νά μπορέσουν ἔτσι νά τό ἀπολαύσουν καὶ οἱ νεώτεροι, πού ἀσφαλῶς, πολλοί ἀπό αὐτούς, τό ἀγνοοῦν, ὅπως θά ἀγνοοῦν καὶ τά θαυ- μάσια τοῦ ἑλληνικοῦ ζωικοῦ βασιλείου, δοσμένα ὄχι μόνο ἀπό τή φυσική ἀναδημιουργία ἀλλά καὶ ἀπό τή μυθοπλαστική ἐπιδημιουργία τῆς ἑλλη- νικῆς λαϊκῆς φαντασίας. Ὑπογράφω τίς λίγες αὐτές γραμμές μέ τή συ- γκίνηση ἑνός εὐλαβικοῦ μνημοσύνου τῆς ἀγνῆς μορφῆς τοῦ Στέφανου Γρανίτσα.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΝΙΑΤΑ

Μήνυμα του Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Αθάνα στο περιοδικό μας.

ΜΕ ΟΣΗ ΧΑΡΑ ΜΟΥ δίνουν πάντοτε τά νειᾶτα ὅταν τά συναντῶ σφριγηλά, δημιουργικά, ἀντίκρυσμα τό τεῦχος τῆς «ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ». Θέλω νά σᾶς συγχαρῶ γιά τήν ὠραία σας πρωτοβουλία καί νά σᾶς εὐχηθῶ τήν καλύτερη δυνατή ἀνάπτυξη τοῦ περιοδικοῦ σας σέ βαθμό πού ὄχι μόνον νά φωτίζει ἐσᾶς τούς νέους φοιτητές μέ τά σταθερά φῶτα τῶν παλαιότερων δημιουργῶν ἀλλά κι ἐμᾶς τούς παλιότερους μέ τά μαρμαίροντα φῶτα τῶν νέων ταλέντων, πού βρίσκονται στήν ἐλπιδοφόρα τους ἀνατολή.

Μή λησμονᾶτε ποτέ, ἀγαπητοί μου, τή μεγάλη σημασία πού ἔχει ἡ Τέχνη γιά τόν ψυχικόν ἐξευγενισμό τοῦ ἀνθρώπου καί τήν πνευματική του τελείωση. Ὅποιο ἐπάγγελμα καί ἄν διαλέξετε γιά τήν ζωή σας, μή διακόψετε ποτέ τούς ψυχικούς σας δεσμούς μέ τά γράμματα καί τίς τέχνες. Αὐτά ἄς εἶναι πάντοτε τό θελχτικό σας καταφύγιο, ἀπό τό ὅποιο μέ νέες δυνάμεις θά ἐπανέρχεσθε κάθε φορά στόν κοινωνικό σας ἀγῶνα.

Πιστεύοντας ὅτι ἡ «ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ» θά ἐνσταλάξει στίς συνειδήσεις σας αὐτή τήν ἀγάπη κι αὐτό τό χρέος, ἀπευθύνω πρὸς ὅλους σας ἐγκάρδιο χαιρετισμό.

ΒΡΑΧΥ ΤΡΙΣΑΓΙΟ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ του Μανόλη Τριανταφυλλίδη θά τήν ἀναπο-
λοῦμε πάντοτε, ὅλοι ὅσοι γνωρίσαμε καί τό πρόσωπό του καί τό ἔργο
του, μέ λεπτή συγκίνηση γεμάτη ἀγάπη καί σεβασμό.

Ἡ ἰδέα καί ἡ ὑπόθεση τοῦ Δημοτικισμοῦ τοῦ ὀφείλουν πολλά. Στόν
ἀγῶνα γιά τήν ἐπικράτησή του καί τή στερέωσή του δέν ἐπρόσφερε μόνο
τό κῦρος τῆς βαρειᾶς ἐπιστημονικῆς του γνώμης. Οὔτε μόνο τή σοφή
του ἀνεχτίμητη συμβολή γιά τήν ἐπεξεργασία τοῦ καταστατικοῦ χάρτη
τῆς Δημοτικῆς γλώσσας. Ἐπρόσφερεν ἀκόμα τό ἀνώτερο ἦθος, πού
ἐχαραχτήριζε τήν ὄλη του δράση καί τό πολιτισμένο ὕφος, πού συνόδευεν
ὄλους τούς ἀγῶνες του. Ὑπεράσπιζε τίς ἰδέες του μέ θερμό πάθος, ἀλλά
χωρίς τυφλό φανατισμό. Δέν ἔχανε ποτέ τό μέτρο καί δέν τοῦ ἔλειπε πο-
τέ ἡ εὐγένεια. Ἔτσι ἐβοήθησεν ὅσο κανεῖς ἴσως ἄλλος ὥστε νά πάρη ἡ
μάχη γιά τό γλωσσικό ζήτημα μορφή ταχτικοῦ πολέμου ἔπειτα ἀπό τίς
ἀναπόφευχτες ὑπερβολές τοῦ ἄταχτου κλεφτοπολέμου. Μπορεῖ νά ὑπο-
στηριχθεῖ ὅτι ὁ Τριανταφυλλίδης ἐδάμασε τή γλωσσική τρικυμία καί πα-
ράσυρε τούς θαλασσομάχους της νά συνεχίσουν τή σύγκρουση σέ περιο-
χές ἐπιστημονικῆς γαλήνης, ὅπου ἡ ἀναμέτρηση εἶνε σοβαρότερη καί τά
ἀποτελέσματα θετικώτερα.

Ἀξιοσημεῖωτα δημιουργική ὑπῆρξεν ἡ συμβολή του καί στό ἐκπαι-
δευτικό μας ζήτημα. Ἡ πλατεία του μόρφωση καί ὁ φωτεινός του πα-
τριωτισμός, συνταιριασμένα μέ ζυγισμένο πνεῦμα προόδου, προσπόριζαν
πάντοτε ἰδέες ζεῖδωρες καί γόνιμες ἐφαρμογές.

Γενικά μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι στάθηκεν ἕνας ἀπό τούς πῖο εὐσυνείδη-
τους καί ἀποδοτικούς καλλιεργητές τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τόν μεστωμένο ἐπιστήμονα καί τόν ἐμπνευσμένο Δάσκαλο συμπλή-
ρωνεν ὁ ἐκλεχτός Ἄνθρωπος, πού ἀχτινοβολοῦσεν ἀξιοπρέπεια, συμπά-
θεια, καλωσύνη, ἀλτροῦισμό. Ἀναμφισβήτητα, ὁ Μανόλης Τριανταφυλ-
λίδης ἦταν μιᾶ ἀρμονικά ὀλοκληρωμένη προσωπικότης, πνευματική καί
ἠθική, πού τίμησε τό ἑλληνικό ὄνομα καί πρόσφερε πολύτιμες ὑπηρεσίες
στήν πατρίδα.

Τιμώντας ἐπάξια τή μνήμη του ἐπιτελοῦμε χρέος πατριωτικό.

ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ «ΛΥΚΕΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ»

ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΝΕΤΑΙ ΣΕ ΒΑΘΥΤΑΤΗ έσωτερική μου διάθεση ή τιμή νά κληθῶ στό Βῆμα τοῦτο γιά νά ἐξάρω κι ἐγώ μέ λίγα λόγια τήν ἐθνική καί κοινωνική δράση τοῦ Λυκείου τῶν Ἑλληνίδων, πού ἐπί μισόν αἰῶνα ἀνθίζει καί ξανανθίζει μιάν ἀδαπάνητη δημιουργικότητα, βγαλμένη ἀπό τούς υγιέστερους χυμούς τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Ἄν ὅλοι μαζί γιορτάζουμε σήμερα τά πενήντα χρόνια τῆς πολιτιστικῆς του ζωῆς καί δράσεως, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά προσθέσω ὅτι ἐγώ προσωπικῶς γιορτάζω καί τά σαράντα χρόνια τῆς στενῆς μου γνωριμίας μέ τό Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων. Χρονολογεῖται ἀπό τό Διεθνές Γυναικεῖο Συνέδριο τοῦ 1921 ἡ συνεργασία μου μέ τό Λύκειο καί δέν εἶναι, βέβαια, τῆς παρούσης ὥρας νά ἀφηγηθῶ τά περιστατικά της. Ἄν τό ἀναφέρω τώρα, τό κάνω μόνο γιά νά νομιμοποιήσω τόν τίτλο τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς μου στόν ἑορτασμό μέ τή διαπίστωση ὅτι ἐπί τέσσερες δεκαετηρίδες ἔχω ἀπό πολύ κοντά παρακολουθήσει καί τήν ἐπιτυχή ἀξιολόγηση τῶν σκοπῶν τοῦ εὐγενοῦς Ἰδρύματος καί τήν εὐτυχή τους πραγματοποίηση.

Σάν ἐλάχιστη ἀπόδειξη τῆς ὀλόφυχης ἐκ βαθέων προσφορᾶς μου στή σημερινή παμπληθῆ ἐκδήλωση, δέν θά συνεχίσω τή σύντομη ὁμιλία μου στόν πεζό λόγο, ἀλλά θά τήν καταστήσω ἀκόμα συντομώτερη, ἀπαγγέλλοντας λίγους στίχους, πού μοῦ ἐμπνεύσανε τά πενήντα χρόνια τῆς λειτουργικῆς ἀθλοφορίας τῶν Κυριῶν καί Δεσποινίδων τοῦ Λυκείου ἐπί τρεῖς ἀλλεπάλληλες γενεές. Σάν κορυφαῖες ἱέριες τοῦ ὠραίου χοροῦ ὄλων τῶν Ἑλληνίδων, κατῶρθωσαν νά ὑψώσουν τό λόγο τους καί τό ἔργο τους ἕως τό μυστικό βωμό, ὅπου ἡ ἐθνική παράδοση συναδελφώνεται δημιουργικά μέ τήν ἀνθρώπινη πρόοδο καί ἀσφαλίζει τή διάρκεια τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Καί τώρα οἱ στίχοι μου: Ἕνας σεμνός ὕμνος στό Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων:

Ὕμνος στό «Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων»

Τό Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων,
τῶν ἐποχῶν μας ἐποχή,
φῶς ἀναμνήσεων κ' ἐλπίδων
στήν ἐθνική σκορπάει ψυχή.

Πατροπαράδοτά μας ἦθη
κ' ἔθιμα — κόσμος ζηλευτός! —
Κατακλυσμός κι ἄν ξαπολύθη
δέν ἔλειψε, ὄχι, ἡ Κιβωτός!

Μέσα στοῦ ἰλίγγου τή ζαλάδα
καί στοῦ συρμοῦ τή λοιμική
τήν προαιώνια μας Ἑλλάδα
ἀτόφια τή θωρεῖς ἐκεῖ.

Βλέπεις τή Μοῖρα της σάν κλῶνο
ἀμάραντης ἀνθοβαγιᾶς,
τοῦ θρύλλου της ἀκοῦς τό χρόνο
σάν παραμῦθι τῆς Γιαγιᾶς...

Νοιώθεις στῆς ρίζας σου τά βάθη
μέ νέους καί μέ παλιούς χυμούς
μιᾶ δύναμη κρυφή νά πλάθῃ
βίους, καιρούς, πολιτισμούς...

Ἐφθαρτη Ἑλληνική Πατρίδα,
στήν πολιτεία καί στό χωριό
ἀσάλευτή σου ἔχεις κρηπίδα
τό σπιτικό νοικοκυριό!

Τό Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων
ώραῖο στεφάνι τῶν σκοπῶν,
μεστή ἀνθοδέσμη τῶν φροντίδων,
πανέρι πλούσιο τῶν καρπῶν...

«Κρυφό σχολειό» τῆς Ἀλφαβήτας
καί φανερό τῆς Σπιτικῆς:
Ἐδῶ τό στόλισμα τῆς πίττας
κ' ἡ ἔγνοια ἐδῶ τῆς ραφτικῆς.

Τιμή κι ἀνάσα τῆς Μητέρας,
χαρά καί γέλιο τοῦ παιδιοῦ —
ὦ, πῶς τό θάλπος τῆς ἡμέρας
γίνεται γλύκα τοῦ βραδουοῦ!...

Τό χτές στημόνι, τ' αὔριο ὑφάδι
δουλεύει πάντα ὁ ἀργαλειός:
βελέντζα, χράμι, σαλαπλάδι
σάν τῶν γονιῶν μας — ὄχι ἀλλοιῶς!

Στ' ἀνθοπερίπλεχτα μπαλκόνια
κεντοῦνε ξέγνοιαστες οἱ νειές.
Τῆς Μάνας εἶναι τά βελόνια,
δικές τους εἶναι οἱ βελονιές...

Στολές σταφνίζει κάθε τόπος,
βουνό καί κάμπος καί νησί,
κι ὁ πλοῦτος ἄφθονος κι ὁ τρόπος
μά κ' ἡ ὁμορφιά τους περισσή!

Ὅπου χαρά καί πανηγύρι
ἀδρύ τραγούδι, ἀψύς χορός
χίλιοι νηχοί καί χίλιοι γῦροι
ὄλα μαζί ἕνας θησαυρός!

Ντυθῆτε νειές καί παλληκάρια
μέ τίς λεβέντικες στολές
καί στῶν παλιῶν χορῶν τά χνάρια
σκορπίστε νέες ἀνθοβολές!

Νέα ἡ γενιά, παλιό τό Γένος...
Ἄ! κι ἄν ἀλλάζουμε σταθμό

ἄς εἶναι ὁ σπόρος ριζωμένος,
ἄς μὴν ἀλλάζουμε ρυθμό!

Τό Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων
στήν ἐθνική ριζώνει γῆ
ἐστία τῶν μικρῶν Πατρίδων,
ἀλήθειας κι ὁμορφιάς πηγγή!

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟ

Θ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ποιό ρόλο παίζει ή Ποίηση στή ζωή μας; Μπορεί νά παίζει τόν ίδιο ρόλο πού έπαιζε άλλοτε;

Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ: Μεγαλύτερον, άφ' όσον σήμερα πιστεύεται, ρόλον παίζει πάντοτε ή ποίηση στή ζωή τών έθνών και τών ανθρώπων. Έθνη πού δέν έζησαν ποιητικά, πού δέν προβλήθηκαν ποιητικά ούτε μεγάλο ιστορικό ρόλο διεδραμάτισαν στήν πορεία τους, ούτε επέζησαν επί πολύ στήν Ιστορία. Όπως και άνθρωποι πού δέν είχαν σταγόνες ποιητικής δροσιάς στήν ψυχή τους και στή σκέψη τους δέν έσταδιοδρόμησαν σέ άνώτερο δημιουργικό επίπεδο. Άς μή λησμονούμε ότι τήν ένότητά του τό Έλληνικό Έθνος τήν όφειλει παλαιότατα στά έπη του Όμήρου. Άς θυμηθούμε πόσο σέ μεταγενέστερες έποχές έφρονημάτιζε τό Έθνος ό κύκλος τών Άκριτικών τραγουδιών. Και τέλος άς αναπολουμε μέ αδιάλειπτη εύγνωμοσύνη όλες οι διαδοχικές γενεές πόσο στά χρόνια τής μακράς σκλαβιάς συντηρούσαν τήν πίστη στήν Έλευθερία και άναζωγονούσαν τό ήρωικό φρόνημα του λαού τά κλέφτικα δημοτικά μας τραγούδια. Όπου χρειάζεται άπαραίτητα ή φαντασία γιά μία άνώτερη δημιουργική προσπάθεια, είτε καλλιτεχνική, είτε στρατηγική, είτε πολιτική, είτε και πεζότερα επιχειρηματική, τήν ύπεροχή δίνει πάντοτε ή δόση τής ποιητικής πνοής πού ένυπάρχει στόν προσπαθούντα.

Μέ ρωτάτε αν ή ποίηση μπορεί νά παίζει τόν ίδιο ρόλο πού έπαιζε άλλοτε. Όποιος θεωρεί τήν άξία της αιώνια δέν μπορεί ν' άμφιβάλλει. Άλλοίμονο αν πάφει νά γλυκαίνει και νά τρυφεραίνει τή ζωή του ανθρώπου! Νά του δίνει μαζί έρμα και φτερά! Νά του έξασφαλίζει εύφρόσυνη λύτρωση — ή ποίηση. Η τεχνοκρατία ή ίδια, στήν ποίηση θά άναζητήσει μία μέρα τήν άνώτατη έκφρασή της, δηλαδή τή σωτηρία της και τήν επίβιώσή της.

Ένθυμουμαι αύτή τή στιγμή κ' έρωτώ:

Λέτε νά είχαν άδικον ό Τολστόϊ όταν έγραφεν ότι ή ποίηση είναι «τό μεγαλύτερο μετά τήν όμιλία δώρο του Θεού προς τούς ανθρώπους»; Η

νά είχεν ἄδικον ὁ λιγώτερο ἴσως γνωστός μας, «Μάγος τοῦ Βορρά», Γερμανός σοφός Χάμαν ὅταν ἔγραφεν ὅτι ἡ ποίηση εἶναι «ἡ μητρική γλῶσσα τῆς ἀνθρωπότητος»;

Τό μεγαλύτερο αὐτό δῶρο τοῦ Θεοῦ, τῆ μητρική της γλῶσσα, ἡ Ἀνθρωπότητα πού ἀναγεννᾶται ἀενάως, οὐδέποτε θά τήν ἀπεμπολήσει στό διηνεκές! Κάθε φορά, σέ κάθε νέα φάση τοῦ πολιτισμοῦ, καί τό δῶρο τοῦ Θεοῦ θ' ἀνανεώνεται καί τῆ μητρική της γλῶσσα θά ξαναμαθαίνει ἡ ἀνθρωπότητα...

Ἐκφράζει τό σύγχρονο ψυχισμό καί μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν γλῶσσα ὁμιλίας τοῦ ἀπομονωμένου ἀνθρώπου;

Ἡ μεταβατική ἐποχή πού διατρέχουμε ἔχει τίς ἀρρώστειες της. Καί μάλιστα ἀρρώστειες βαριές. Στήν ὥρα τῆς κρίσεως μιᾶς ἀρρώστειας δέν εἶναι φυσικό νά ζητᾶμε σταθερή ποιητική ἔξαρση καί δὴ ἀπό τό σύνολο. Ἄλλωστε ὁ σύγχρονος ψυχισμός πλάθεται ἀκόμα. Καί πλάθεται μέ σατανικόν ὄργασμό. Ἄμα κατασταλάξει θά βρεῖ καί τήν πραγματικά δική του ποιητική ἔκφραση. Ὅσο γιά τούς μονήρεις ἀνθρώπους ὅσοι ἔχουν τή δυνατότητα ἐσωτερικῆς ὁμιλίας ἀσφαλῶς θά βρῖσκουν στήν ἀληθινή — τό τονίζω: στήν ἀληθινή — Ποίηση λόγο κι' ἀντίλογο. Δέν ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ὁ λαός ἀπό τήν Ποίηση. Ἔχουν οἱ ποιητές ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τό λαό μέ τά στρυφνά, δυσνόητα, ἀκατάληπτα γιά τούς πολλούς κατασκευάσματα τους... Παρατηρεῖται τώρα τελευταῖα καί στόν τόπο μας ὑπερπληθωρισμός ποιητικῆς παραγωγῆς. Σάν μανιτάρια ξεφυτρώνουν κάθε μέρα ποιητές καί ποιήτριες. Ποῦ νά ὀφείλεται τό φαινόμενο; Μπορεῖ καί στό ἐντατικά καλλιεργημένο «ἄγχος» τῆς ἐποχῆς μας, πού ἀναγκάζει τούς πῖο εὐαίσθητους ν' ἀναζητοῦν ἄρον-ἄρον τρόπο φυγῆς. Μπορεῖ καί στήν εὐκολία πού παρέχει ἡ ἐπικρατήσασα μορφή τοῦ χωρίς στίχους, ρυθμούς, ρίμες, μουσικότητα ποιητικοῦ λόγου. Ἄλλά χωρίς ἄλλο καί στό γεγονός ὅτι δέν ἱκανοποιοῦν οἱ περισσότεροι μοντέρνοι ποιητές, ἀκόμα καί οἱ ἄξιοι τοῦ ὀνόματος, οὔτε κἀν αὐτούς τούς μουσκόλους — πολύ περισσότερο τό εὐρύτερο κοινό. «Αὐτά πού γράφετε μποροῦμε νά τά γράψουμε κ' ἐμεῖς», ἀπαντοῦν σέ μερικούς αὐτοχειροτόνητους μυσταγωγούς τῆς σύγχρονης ποιήσεως οἱ νέοι κατηχούμενοι. Καί τά γράφουν!... Τό φαινόμενο διατρέχει τήν πρώτη φάση του. Θά ξεπεραστεῖ. Καί θά ἔχουμε νέες, οὐσιαστικώτερες φάσεις, πού θά ὀδηγήσουν στήν παλινόρθωση τοῦ Ἀπόλλωνα.

Σημειώνονται νέα ποιητικά ρεύματα; Και ποιά;

Νομίζω ότι τό νεώτατο αξιοπρόσεχτο ποιητικό ρεύμα πού σημειώνεται, είναι τό ρεύμα τής επιστροφής στή μόνη γνήσια ιερή και αναντικατάστατη πηγή τής ποιήσεως. Καί αὐτή ονομάζεται: Ἐμπνευση. Δέν πιστεύω νά παραξενευθεῖτε ἂν σᾶς εἰπῶ ὅτι τήν εἶχαμε τόν τελευταῖο καιρό σχεδόν ὀλωσδιόλου ἀπολησμονήσει! Διαβάζω καμμιά φορά «ποιητικές», ἢ κριτικές, ἢ ἐξομολογήσεις καί βλέπω βαθυστόχαστες συνταγές γιά τήν ποιητική δημιουργία. Τό μόνο συστατικό πού πιστοποιῶ ὅτι λείπει, σχεδόν κατά κανόνα, εἶναι ἡ ἔμπνευση! Θά μοῦ πεῖτε ὅτι ἴσως παραλείπεται γιατί θεωρεῖται αὐτονόητη προϋπόθεση. Μακάρι νά εἶταν ἔτσι. Πολλές φορές ὅμως δέν εἶναι. Μᾶλλον ὁ πολυπλόκαμος ἐγκεφαλίσμός περιτύλιξε καί ἀπόπνιξε τό περιστέρι τής ἐμπνεύσεως! Εἶναι πολλοί, ἀτυχῶς, πού σκέπτονται μόνον — καί γράφουν ποίηση. Ἐ, δέν ἀρκεῖ! Κάτι ἄλλο δημιουργεῖ τήν ποίηση. Ἡ σκέψη εἶναι, βέβαια, παρούσα στήν ποιητική δημιουργία. Ἀλλά εἶναι κρυμένη κάπου ψηλά γιά νά παρακολουθεῖ μόνον, γιά νά ἐλέγχει μόνον μέ τό λογικόμετρό της τούς χρησμούς τής ἐμπνεύσεως, ἵνα μή ἡ μέθη της παρεκτραπεῖ σέ παραλογισμούς, ἵνα μή τό παιχνίδι της ὑπερβεῖ τά ὄρια τής χάριτος...

«Μαντεύο, Μοῦσα, προφατεύσω δ' ἐγώ», εἶπε ὁ Πίνδαρος.
«Μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος αἰοιδά», εἶπε ὁ Αἰσχύλος.

«Ἐγκύμονα τήν ψυχὴν» καί ὄχι τόν νοῦν θέλει ὁ Πλάτων τόν ποιητή, γιά νά αὐτοσχεδιάζει κατεχόμενος ἀπό θεία μανία καί νά μή μπορεῖ νά δημιουργήσει προτοῦ ἐνθουσιασθεῖ καί τοῦ λείπει ἡ λογική. Αὐτές εἶναι αἰώνιες ἀλήθειες, πού δέν μποροῦν νά διαγραφοῦν ποτέ ἀπό τήν ποιητική δεοντολογία.

Τά παραστρατήματα τοῦ τελευταίου καιροῦ ἔγινε πιά φανερό ὅτι δέν ὀδηγοῦσαν σέ διέξοδο, παρά σέ ἀποτελμάτωση χειρότερη ἀπό κάθε προηγούμενη. Καί ἡ ἀντίδραση ἄρχισε νά ἐκδηλώνεται ἤδη ἀπό ἄξιους τοῦ τίτλου λογοτέχνες. Ὁ μεγάλος Ἴταλός ποιητής Εὐγένιος Μοντάλε ἔχει γράψει προσφάτως γιά τούς μοντέρνους ποιητές, πού ἀμφισβητοῦν τόν καθιερωμένο πολιτισμό, τά ἐξῆς:

«...Εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεὶς γιατί ἐκφράζονται σέ στίχους ἢ σέ γραμμές πού μοιάζουν μέ στίχο. Ποίηση φκιαγμένη γιά τό εὐρύτερο κοινό πρέπει νά εἶναι μνημονική καί ἄμεσα προσιτή. Τά σύγχρονα προϊόντα εἶναι κατανοητά μόνον ἀπό λίγους πτυχιούχους (καί μάλιστα ὄχι ἀπό ἐκείνους τοῦ ἔτους τούτου)...

Έχετε καμμιά ιδιαίτερη προτίμηση ανάμεσα σέ παληά καί νέα ποίηση;

Δέν ἔχω καμμιά ιδιαίτερη προτίμηση ανάμεσα στήν παληά καί στή νέα ποίηση — ἀρκεῖ νά εἶναι ποίηση καί νά μήν εἶναι «προφαιμπρισμένο ποιητικό παστίτσιο», ὅπως ἔχει γράφει ἄλλος νεώτερος Ἴταλός. Καί μάλιστα παστίτσιο ξαναζεσταμένο ἀφοῦ πρωτοψηθεῖ σέ ξένον φούρνο. Ὅμολογῶ καί σέβομαι τήν ἀπόλυτη αὐτονομία τοῦ ποιητικοῦ δημιουργοῦ. Ἀλλά γιά νά τοῦ ἀναγνωρισθεῖ τό δικαίωμα, νά γράφει ὅ,τι θέλει καί ὅπως θέλει, πρέπει νά μᾶς ἐπιδεικνύει καθαρή στό μέτωπό του τή Σφραγίδα τῆς Δωρεᾶς. Ἄν δέν τήν ἔχει κοροϊδεύεται καί μᾶς κοροϊδεύει.

Έχετε νά μᾶς δώσετε καμμιά καινούργια ποιητική προσφορά;

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ν' ἀναφέρω πρῶτα κάτι ἀπώτερο, καί τοῦτο γιατί τό γεγονός αὐτό ἔχει δημιουργήσει ἕνα χάσμα στήν πνευματική μου παραγωγή, ἐπί πλέον ἐκείνου πού εἶταν φυσικό νά ἐπιφέρουν οἱ ἄλλες μου δημόσιες ἀπασχολήσεις;

Εἶχα τήν ἀτυχία νά μοῦ κάψουν τό πατρικό σπίτι στή Ναύπακτο, ὅπου εἶχα ἀποσυρθεῖ νά περάσω τή σκλαβιά τῆς ξένης κατοχῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμπολιτῶν μου. Μαζί μέ τά οἰκογενειακά μου κειμήλια καί τίς βιβλιοθηκῆς καί τοῦ ἀδελφοῦ μου Θεμιστοκλή καί ἐμοῦ εἶχαν χαθεῖ γιά πάντα καί τά χειρόγραφα πολυετοῦς δημιουργικῆς μου ἐργασίας. Δέν ἀνάφερα ποτέ τά ἔτοιμα ἔργα μου, πού χάθηκαν — ἔργα τῆς πρώτης μου ὠριμότητας — γιά νά μή νομισθεῖ ὅτι ἐπωφελοῦμαι τῆς καταστροφῆς ἐκείνης γιά νά παρουσιασθῶ σάν... πολυγράφος! Κι' ὅμως χάθηκαν ἔργα μου προπολεμικά μακρᾶς πνοῆς, πού δυστυχῶς δέν μποροῦν νά τήν πάρουν πιά — τή μακρά πνοή — τόσο βαθιά τά στήθη μας μετά τόν πόλεμο. Ἐκεῖνα, πού ιδιαίτερα θρηνῶ τήν ἀπώλειά τους, εἶναι δύο πολύστιχα ἔπη, χιλιάδων στίχων, τό ἔθνικό, ἄς τό πῶ ἔτσι, «Ἄνθρωποι τοῦ βουνοῦ» καί περισσότερο τό λυρικοσατιρικό «Προσγείωση στόν Ἐλικῶνα». Τό ἔπος τώρα ἐξαφανίστηκε. Τό ἀντικατάστησε τό μυθιστόρημα. Ἀπό τήν παλαιά «πολιτική», ὅπως τήν ὀνομάζουν, ποίηση, ἀπομένει ζωντανή μόνον ἡ σατιρική ἀλλά κι' αὐτή ξεθωριασμένη. Ἡ «Προσγείωση στόν Ἐλικῶνα» εἶταν ἕνα πρωτότυπο (καί ἀξιόλογο, μπορῶ νά εἰπῶ) ἔργο.

Ἐπίσης μοῦ κάηκε μιά σειρά ἀπό «Μύθους Φυτῶν», ὅπου μιλοῦσαν,

δχι τὰ ζῶα τοῦ Αἰσώπου, ἀλλὰ τὰ δέντρα, τὰ λουλούδια καί τὰ λαχανικά τοῦ Ἐπάχτου. Εἶχα γράφει καί μερικά θεατρικά ἔργα, πού ὁ ἀδελφός μου — κριτικός τοῦ θεάτρου — δέν τὰ ἔβρισκε ἀξιόλογα ἢ μᾶλλον... ἀξιόπαιχτα. Δέν πρόκειται ποτέ πλέον νά ἐπαναλάβω τέτοιο πείραμα. Ἄλλὰ γιατί νά μοῦ τὰ θυμίσετε; Καί γιατί νά σᾶς τὰ ἀναφέρω;

Στά «Τίμια Δῶρα», πού δημοσίευσα τελευταῖα, καί μέ συγκίνησε ἡ καλή τους ὑποδοχή ἀπό τήν κοινή γνώμη, περιέλαβα τὰ μακρότερα ποιήματα τῆς πρόσφατης παραγωγῆς μου. Νομίζω ὅτι ἀπό τήν περίοπτη σκοπιά, πού μοῦ προσφέρει ἡ μεστή πείρα τῆς ζωῆς, εἶδα τὰ σύγχρονά της συμπτώματα, φαινόμενα καί προβλήματα μέ ξάστερο μάτι καί καλή καρδιά. Ἄν δέν ἐστείρεφε μέσα μου ἡ αἰσιοδοξία καί ἡ χαρά, ἄν δέν μέ κατέλαβε τό, κατά πολύ τεχνητό ἄγχος, ἄν μπορῶ νά σταθῶ ἀσάλευτα στό ἔδαφός μου καί νά μὴν παρασυρθῶ ἀπό τὰ θολά ρεύματα τῆς ἐποχῆς, αὐτά δέν πιστεύω νά καταλογισθοῦν στό παθητικό μου... Ὁ ποιητής, σύμφωνα μέ τίς ἄνωθεν ἢ ἔσωθεν ἐντολές πού ἔχει λάβει, ὀφείλει ν' ἀντιδρᾷ σέ κάθε ψυχική φθορά τῆς ὀλότητος καί νά τῆς ἐμπνέει ἐλπίδα, νά τῆς κοινωνᾷ, ἀκόμα καί μέ τὰ δάκρυα τοῦ πόνου, ὑπόσχεση χαρᾶς, προσδοκία, εὐφροσύνη. Νά τῆς ἀνοίγει τό δρόμο γιά τή λύτρωση... Εἶναι θεραπευτής τῶν ψυχῶν ὁ ποιητής καί ὄχι σαδιστής καννίβαλος πού στριφογυρίζει τό μαχαῖρι στίς πληγές της...

Ἐτοιμάζω τώρα τήν ἔκδοση τῆς σειρᾶς ὀλιγόστιχων λυρικῶν ποιημάτων, πού τ' ἀπέκλεισα ἀπό τὰ «Τίμια Δῶρα». Ἐπίσης τή δεύτερη σειρά ἀπό τὰ «Τραγούδια τῶν Βουνῶν», πού τήν εἶχα προαναγγεῖλει τό 1955. Θ' ἀκολουθήσει ἡ δημοσίευση τῆς συλλογῆς «Μῦθοι καί Σάτιρες». Πρέπει νά τυπωθοῦν καί ἀρκετά παραμερισμένα παληά μου ποιήματα μέ τόν τίτλο «Τά Λησμονημένα», καθώς καί μιᾶ σειρά ἀπό παραλογές, πού θά τίς ὀνομάσω «Ναυπάκτια Ἔπη», γιατί ἀναφέρονται σέ μορφές ζωῆς τῆς γενετέρας μου. Τέλος, στό πεζό ἐπεξεργάζομαι σειρά ἀπό διηγήματα καί ἠθογραφίες. Ἐλπίζω ὅτι θά μοῦ δοθεῖ καιρός νά γράψω τίς δημοσιογραφικές καί πολιτικές μου Ἀναμνήσεις.

Εὐχαριστῶ τή «Βραδυνή» γιά τό βραδυνό αὐτό ποιητικό «πάρτυ», πού εἶχε τήν εὐγενῆ καλωσύνη νά προσκαλέσῃ κ' ἐμένα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ Π. ΧΑΡΗ «ΗΜΕΡΕΣ ΟΡΓΗΣ»

ΑΙΣΘΑΝΟΜΑΙ ΤΗΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΙ, ὡς τό ἀρχαιότερο λογοτεχνικό μέλος τῆς Ἀκαδημίας, νά εὐχαριστήσω τόν ἀγαπητό συνάδελφο Πρόεδρο κ. Π. Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος, μέ τήν ἐγνωσμένη πηγαία, ἔμφυτη ἀλλά καί τόσο φωτεινά καλλιεργημένη εὐγένειά του, ἔλαβε τήν πρωτοβουλία νά παρουσιάσῃ τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου κ. Πέτρου Χάρη. Μέ τό εὐρύ του πνευματικό φάσμα, τήν διεισδυτική του κριτική ἐμπειρία καί τήν τόσο εὐχάριστα ρέουσιν εὐφράδειά του, μᾶς ἔδωσε μιά πληρέστερη ἐκτίμησι τόσο τῆς λογοτεχνικῆς ὅσο καί τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ μυθιστορήματος, μέ ἀκριβοδίκαρη ἔξαρσι τῶν κυριωτέρων προτερημάτων του, πού τό καθιστοῦν λογοτέχνημα ἀνωτέρας κλάσεως. Εἶναι δύσκολο νά προσθέσω στήν κριτική παρουσίασι καί ἀνάλυσι τοῦ κ. Κανελλοπούλου οὐσιαστικήν τινα συμπλήρωσι.

Ἀναμφισβήτητο θεωρῶ ὅτι οἱ «Ἡμέρες Ὁργῆς» εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό ὅλα τά προγενέστερα ἔργα τοῦ κ. Πέτρου Χάρη. Καί ἡ ἀνοδική αὐτή ἐξέλιξι ἀποσπᾷ τά δίκαια συγχαρητήριά μας καί τίς εἰλικρινεῖς μας εὐχές ὅπως συνεχισθῇ αὕτη ἀπεριόριστα καί δυνηθῇ νά πλουτίσῃ ὁ κ. Χάρης τήν σύγχρονη λογοτεχνία μας μέ πολλά ἰσάξια κείμενα, πού νά τιμοῦν τήν ἑλληνική μας λογοτεχνία ἀλλά καί νά ἐξυπηρετοῦν εὐεργετικά τήν ἀνθρώπινη πνευματική ζωή, πού ἔχει στήν ἐποχή μας παγκόσμια ἀνάγκη ἀπό τόνωσι. Καί τήν τόνωσι αὐτή μόνον οἱ πνευματικοί δημιουργοί μποροῦν νά τήν ἐπιδιώξουν ἀποτελεσματικά.

Λίαν εὐχάριστο εἶναι τό γεγονός ὅτι τό βιβλίο ἔγινεν ἀνάρπαστο ἀπό τό ἑλληνικό κοινό. Ἔχουν ἐξαντληθῇ οἱ 4.000 τόμοι πού τυπώθηκαν καί ἀνατυπώνεται σέ δεύτερη ἔκδοσι. Γεγονός πρωτοφανέρωτο στήν ἱστορία τῆς λογοτεχνικῆς μας ἀγορᾶς. Λέγεται ὅτι δέν διαβάζει ὅσον πρέπει τό ἑλληνικό κοινό. Ἰδοῦ μιά ἀπόδειξι ὅτι ὅταν τοῦ προσφέρουν καλά ἔργα, διαβάζει.

Ἐκεῖνο πού θά εἶχα νά παρατηρήσω εἶναι ὅτι ἡ καλοδεμένη πλοκή του, ἡ στερεά συνοχή του, ἡ διάχυτη οὐσία τῆς φιλοσοφίας του, ὁ ἀπό κεφάλαιο σέ κεφάλαιο ἐμπλουτισμός του μέ νέα εὐρήματα, μέ νέα ἐνδια-

φέροντα, οί άπλοϊ του έντυπωσιακοί διάλογοι, ή κελαρύζουσα γλώσσα του καί, ύπεράνω πάντων τούτων, ή άδρά, πιστή, έναργής διαγραφή του χαρακτήρος όλων τών ήρώων του, μέ τίς δραματικές μεταξύ τους συγχρούσεις καθιστούν πολύ εύκολη τή διασκευή του σέ θεατρικό έργο. Καί είναι κάτι πού πρέπει νά γίνη. Μοϋ φέρνει στή σκέφι τίς «Νύχτες Όργής» του Άρμάν Χαλακρόν, πού είχε άνεβάσει ο Σωκράτης Καραντινός πρό 20ετίας περίπου. Ξέρουμε όλοι πόσο πιά διδαχτικά είναι για τό Λαό τά θεατρικά έργα. Οί «Ημέρες Όργής» θά μπορέσουν νά δώσουν από σκηνης θεατρικής πολλά διδάγματα οίκογενειακής καί κοινωνικής αγάπης, διδάγματα θάρρους ζωής, διδάγματα άληθινής άνθρωπιās, άξιοπρέπειας καί άρετης.

Δέν βλέπω τό λόγο νά σās κουράσω περισσότερο. Έκφράζω τά συγχαρητήριά μου πρός τόν άγαπητό συνάδελφο κ. Πέτρο Χάρη καί πιστεύω ότι διερμηνεύω τά αίσθήματα όλων τών άξιοτίμων συναδέλφων, πού έλαβον τήν εύκαιρία νά διαβάσουν τίς «Ημέρες Όργής». Ό ίδιος τό διάβασα μέ τήν ίδιαν άπληστία δύο φορές μέχρι τουδε. Καί ξανάζησα ώσάν στήν πραγματικότητα τόν Δεκέμβρη του 1944, πού όλοι διατηρούμε τήν φρικιαστική του άνάμνησι, μέ τήν εύχή νά μήν επαναληφθῆ ποτέ στήν ιστορία τῆς Πατρίδος μας.

ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΞΙΑΣ

Η ΕΚΔΟΣΙ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ του Γιάννη Βλαχογιάννη, πρώτη στή μεγάλη σειρά «ΑΠΑΝΤΑ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ», από την ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ, αποτελεί προσφορά εθνικής αξίας προς τόν Έλληνικό Λαό. Τό πλούσιο έργο του, λογοτεχνικό και ιστορικό, περιέχει θησαυρούς ουσίας γνησίου Έλληνικού αποστάγματος. Ό Βλαχογιάννης αποτελοῦσε πνευματική ἐπιβίωσι τοῦ 1821. Περιδιάβαζε μέ πλήρη ἄνεσι ἀνάμεσα σέ πράγματα και πρόσωπα τοῦ Ἱεροῦ Ἀγώνα, συνωμιλοῦσε οἰκειότατα μέ τούς ἥρωές του. Πολλῶν ἀπ' αὐτούς ἐφώτισε τή μορφή και δικαίωσε τή δράσι. Φυσικό ἦταν νά ἐμβαθύνῃ ὡς ἐκεῖ και τίς πηγές τῶν λογοτεχνικῶν του ἐμπνεύσεων, πού ἐκφράζουν ὅλες μέ τόση ζωντάνια τό μεγάλο του αὐτό ιστορικό βίωμα. Ἐκεῖνοι πού εἶχαν τήν πρωτοβουλία τῆς ἐκδόσεως εἶναι ἄξιοι εὐκρινῶν συγχαρητηρίων.

Σάν γενικώτερη ἐνατένισι τοῦ ἔργου του, ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νά προβάλω μιάν εἰκόνα, πού εἶχα και παλαιότερα παρουσιάσει:

Ἄσοι ἀνεβαίνουμε στά ψηλά βουνά τό καλοκαῖρι κ' ἔχουμε διασελώσει τή χαραυγή κάποια μακρὰ ράχι, θυμόμαστε ἀλησμόνητα τήν καταπληχτική αἴσθησι, πού μᾶς δίνει τό αὐγινό βουνήσιο ἀγέρι. Ἐρχεται μέσ ἀπ' τό χάος τῆς ἀνυπαρξίας, μέσ ἀπ' τόν οὐρανό τῆς δημιουργίας ἔρχεται. Εἶναι πνοή Θεοῦ κι ἀνασασμός ἀγγέλων. Μᾶς χαϊδεύει πάναγνο και πενταδρόσερο τά μέτωπα, μᾶς ξετρέχει, θαρρεῖς, κυματιστά ὄλο τό αἶμα, μᾶς ξαναβαφτίζει, μᾶς μεθαίει ἀπό χαρά και ἀπό δύναμι. Εἶναι — τό ξαναλέω— πνοή Θεοῦ και ἀνασασμός ἀγγέλων.

Τήν ἴδια αἴσθησι μέ τό αὐγινό βουνήσιο ἀγέρι, πού ἀνεμίζει τήν πτυχή τοῦ μυστηρίου τῆς δημιουργίας και τῆς διαιώνισης, μοῦ τήν ξαναδίνει κάθε φορά τό φιλολογικό έργο τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη. Ἡ ποιητική ἐμπνοή τοῦ μεγάλου συμπατριώτη μου Ἐπαχτίτη λογοτέχνη εἶναι σάν τό αὐγινό ἀγέρι τῶν βουνῶν τῆς Ρούμελης. Τόσο ἀγνή, τόσο καθαρή, τόσο δροσερή, τόσο αἰθέρια. Ἐρχεται κι αὐτή ἀπό κάπου ψηλότερα, ἀπό κάπου μακρύτερα, μέσ ἀπ' τήν πρώτη πηγή τῆς ζωῆς, μέσ ἀπ' τήν πρώτη πηγή τῆς δημιουργίας, ἀπ' εὐθείας, ὀλόϊσα, ἀνεμπόδιστα, θεῖο δῶρο

δοσμένο απ' τό ἴδιο τό χέρι τοῦ Θεοῦ. Ὁ Βλαχογιάννης εἶναι ἕνας πρωτόγονος ἄνθρωπος, ἕνας πρωτόπλαστος ποιητής μέ ὀλωσδιόλου πρωτότυπο καί ἰδιόρρυθμο ἔργο, πού ἀναβλύζει πηγαῖα κι ἄφθονα μέσ ἀπ' τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς Φυλῆς μας, τοῦ λαοῦ μας, τῆς ἱστορίας μας. Καθώς εἶναι ὁ ἴδιος μονοκόμματος, ἀτόφιος, ἀδρός, ἀποσπασμένος — θαρρεῖς— μ' ἕνα δυνατό σεισμό ἀπό τό ρουμελιώτικο μαντέμι τῆς ράτσας, ἔτσι καί τό ἔργο του εἶναι μονοκόμματο, ἀτόφιο, ἀδρό, ἀποσπασμένο μέ μιά ἠράκλεια δύναμι ἀπό τ' αὔλα καί τ' ἀθώρητα χρυσωρυχεῖα τῆς Φαντασίας καί τοῦ Λόγου! Τό ἔργο του δέν ἔχει οὔτε στήν ἔμπνευσι, οὔτε στή μορφή κανένα στοιχεῖο νόθο, κανένα στοιχεῖο ξένο. Εἶναι πηγαῖο, αὐθόρμητο, λαγαρό. Καμμιά ξένη ἐπίδρασι δέν τοῦ θολώνει τό βάθος. Καμμιά ξένη ἀντανάκλασι δέν τοῦ χρυσώνει τήν ἐπιφάνεια. Τό βλέπει κανεῖς νά ξεκινᾷ ἀπό τήν πρωτόγονη πηγὴ του καί νά κυλᾷ τόν κατήφορο ξέσκεπο, τρεχάμενο, χρουσταλλένιο, ὅπως πηγάζει ὁ Φίδαρης ποταμός τῆς πατρίδας μας ἀπό τὰ μεγάλοπρεπα σπλάχνα τῶν Βαρδουσιῶν καί κυλᾷ τόν κατήφορο, μέσα στά ὀρθόστηθα βράχια τῶν Ρουμελιώτικων βουνοσειρῶν...

Ὁ Βλαχογιάννης μέ τό ἔργο του μᾶς δίνει τήν ἐντύπωσι μιᾶς πλούσιας νερομάνας, ἐνός βοεροῦ κεφαλόβρυσου ἀπό ἐκεῖνα πού τὰ βλέπουμε μέ κατάπληξι καί μέ θαυμασμό νά ξεπετιοῦνται πολύνερα καί ὀρητικὰ μέσα ἀπό τό ἀπόμερο κ' ἔρημικὸ ριζιμιό τοῦ μεγάλου βουνοῦ. Ἡ ὀμορφιά τους καί τό μεγαλεῖο τους εἶναι ἀναλυμένα στά ἴδια τὰ νερά τους, πού εἶναι αὐτούσια καί αὐτοδύναμα καί δέν περιμένουν ἀπό κανένα γαρνίρισμα κι ἀπό κανένα κορνιζάρισμα καμμιά καινούργια χάρι, καμμιά πρόσθετη γοητεία.

Θέλω νά σημειώσω ἀκόμα ὅτι ἡ σύμπτωσι τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων ἐφέτος ἀποτελεῖ καί ἕνα εὐλαβικὸ Μνημόσυνο στά εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τό θάνατό του στίς 23 Αὐγούστου 1945.

Τὰ δεκάχρονα ἀπὸ τό θάνατό του εἶχαμε γιορτάσει στή γενέτειρά του, τῆ Ναύπακτο. Κύριος ὀμιλητής ἦταν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Σπ. Μελάς. Ἀναφέρθηκα, τότε, κ' ἐγὼ στή Μνήμη του μέ τό ἀκόλουθο ποίημα:

*Βλαχογιάννη, ὁ Ἄϊ-Δημήτρης, γείτονάς σου ἀπ' τὰ μικράτα,
ἦταν σήμερα γεμάτος καί σέ τίμησε πολὺ...
Σέ θυμόντουσαν οἱ γέροι, σέ ζηλεύανε τὰ νιάτα,
Σοῦ ἔδινε ἡ μικρὴ πατρίδα τό μεγάλο της φιλί!*

Βίγλιζε ό Καραϊσκάκης, συντροφιά τόν Κασμούλη,
Έπεφταν ψηλά στό Κάστρο καρυφίλια μπαταριά.
Άπ' τό Ζάλογγο ώς τήν Κιάφα ξεσηκώνονταν τό Σούλι
Κ' έφτανε άπ' τό Μεσολόγγι μέ λαχτάρα ή Λευτεριά!

Τζαβελείκο καρυφίλι, Μποτσαρέϊκο γιαταγάρι,
Σταυρωθήτε άπό τό μνήμα μέ τήν πέννα τή χρυσή
Καί σωπαίνοντας φωνάζτε: Βλαχογιάννη, Βλαχογιάννη,
Όσα έπράξαμε μεγάλα τά μεγάλωσες κ' έσύ.

Ο ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

ΠΡΟΦΤΑΣΑ, ΒΑΘΕΙΑ ΜΕΣΑΝΥΧΤΑ, τήν τελευταία στιγμή τῆς ζωῆς του, κι ἄρπαξα, λίγο προτοῦ ἐξαφανιστῆ γιά πάντα, τήν ἄκρη ἀπό τόν φθαρμένο, διάτρητο, χιονοστόλιστο μανδύα τοῦ γέρο-Χρόνου.

Αὐτός δέν γυρίζει ποτέ πίσω ὅ,τι κι ἄν συμβῆ.

Μά τό κράτημά μου τόν ξάφνισε κ' ἔστριψε τό κεφάλι του πρὸς τά πίσω νά ἰδῆ πού ὀφείλεται αὐτή ἡ ἀφύσικη, ἀπροσδόκητη ἀταξία, πού μπορούσε νά ἔχη κοσμογονικές συνέπειες...

Φανταστῆτε νά σταματοῦσε ἔστω καί λίγα δευτερόλεπτα ἡ πορεία τοῦ Χρόνου!

Δέν κατάλαβα καλά ἄν μέ εἶδε, ἄν μέ κύτταξε.

Μά ἐγώ ἀντίκρισα μιὰ παράξενη ἄλλοπρόσαλλη, τερατώδη μορφή Χρόνου...

Δέν ἦταν οὔτε παρόν, οὔτε παρελθόν, οὔτε μέλλον.

Ζοῦσε ἐνῶ εἶχε πεθάνει.

Πέθαινε χωρίς νά ἔχη πάψει νά ζῆ.

Ἡ ἐναλλαγή τῆς ὕλης (ἢ τῆς μή ὕλης ἢ τῆς ἀντι-ὕλης), πού διαφοροποιεῖ τή μιὰ κατάσταση ἀπό τήν ἄλλη, δέν εἶχε συντελεστῆ — ἦταν «ἐν τῷ γίγνεσθαι».

Καί τό μυστήριο τῆς ζωῆς ἀγκαλιασμένο μέ τό μυστήριο τοῦ θανάτου τελοῦσε στόν ὄργασμό μιᾶς κοσμογονικῆς συνουσίας...

᾽Ω τί φοβερές πρέπει νά εἶναι οἱ συνουσίες τῶν κόσμων!

Ἄντίκρισα μιὰ παράξενη, ἄλλοπρόσαλλη, τερατώδη μορφή Χρόνου...

Μέ τή βουβή του ἀναρθηρῆ γλώσσα, πού τή διερμηνεύουν οἱ περιστροφές τῶν ἀστεριῶν καί τῶν ἐποχῶν οἱ γύροι, μοῦ φάνηκε πῶς μέ ρώτησε:

— Τί θέλεις;

Πέρασα μέσα ἀπό τήν ἄρθρωση τῶν ἐποχῶν, ὑψώθηκα στό κέντρο τοῦ ἑναστρου στερεώματος καί μέ μιὰ πνοή μου, πού σκόρπισε φώσφορο στῆ γῆ καί μαρμαρυγή στόν οὐρανό, εἶπα:

— Ποῦ πᾶς;

Δέν άκουσα άπόκριση. Δέ θά μέ κατάλαβε, σκέφτηκα.

Έπικαλέστηκα τή συνδρομή τών άστρων, πού ξέρουν τή γλώσσα του.

— Θέλω νά μου πής πού πās, τώρα πού φεύγεις! Ξαναρώτησα.

Άκούστηκε ένα μουρμούρισμα, ένας ψίθυρος άρμονικός.

Θαρρούσες πώς κελάρυζε τό φώς τών άστρων ρέοντας σάν χρυστάλλινες δροσοσταλίδες άπό τόν ούρανό στή γή καί σχηματίζοντας δυό μικρά ρυάκια στίς παρυφές του Γαλαξία...

— Δέν τό ξέρω, άνήσυχο πνεύμα!... Καί μόνο τό πού δέν τό ξέρω άποτελεϊ τήν εύτυχία σου... Άν τό 'ξερα, δέν θά ύπήρχες ούτε έσύ, ούτε ή άνησυχία σου!...

— Ώστε δέν τό ξέρεις ούτε Σύ;

— Πάω στό πουθενά! Κι αυτό ίσα-ίσα έπιτρέπει στή ζωή νά τρέχει καί σέ σένα νά ζής...

— Δέν πās στήν Ίστορία;...

— Αύτή τή δημιούργησαν άνήσυχα πνεύματα όπως έσύ...

— Ώστε δέν ύπάρχει;

— Κι αυτό, τό πού δέν ύπάρχει, έσύ τό δημιουργείς!

— Τότε ύπάρχει καί δέν ύπάρχει...

— Αυτό δέν μπορείς νά τό δημιουργήσης! Είμαι έξω άπ' τίς δυνάμεις σου κι άπ' τίς ικανότητές σου... Δέν σου έχει δοθῆ!

— Άρα κάποιος τό κατέχει. Υφίσταται...

— Τί είναι αύτή ή Ίστορία;

— Δέν τήν ξέρεις;

— Όχι!

— Τό Ληξιαρχικό Πάνθεο τών μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Άνθρωπότητος...

— Οί άνθρωποι είναι όλοι ίσοι!

— Τό έκλεκτικό Άρχειοφυλακείο τών μεγάλων πράξεων, τών μεγάλων γεγονότων...

— Ένα μόνο μεγάλο γεγονός ύπάρχει: Η Άνατολή του Ήλιου κάθε πρωί... Καί μιά μόνο μεγάλη πράξη: τό Φώς!...

— Ός τόσο κι αν δέν πās στήν Ίστορία, άφου δέν ύπάρχει, πās στήν Αιωνιότητα!...

Σιωπή.

— Μήπως δέν ύπάρχει ούτε κι αύτή;

Σιωπή.

Αίσθανόμουν πώς έχανα τήν παρουσία του Χρόνου.

— Νά, ἐκεῖ μέσα πού ἀποτραβίεσαι καί σέ χάνω, ἐκεῖ εἶναι ἡ Αἰωνιότης! Δέν εἶναι;

Μιά παγερή πνοή, πού μοῦ ἔδινε τήν αἴσθησι τῆς ἀντιδημιουργίας τοῦ Κόσμου, χάιδεφε τό μέτωπό μου. Καί μίλησε στή σκέψη μου μέ τήν ἀχανῆ ἔκφραση τοῦ Χάους.

— Αἰωνιότης; Ἴσως ἐννοεῖς τήν ἀναδημιουργία. Κάθε στιγμή εἶναι αἰωνιότης. Τήν αἰωνιότητα ζεῖς καί ὑπάρχεις. Ἐξω ἀπ' τήν ὑπαρξή κι ἀπ' τή ζωή, πῶς πέρα ἀπό αὐτές, τί οὐσία, τί μορφή θά μπορούσε νά ἔχη ἡ Αἰωνιότης;... Τερατώδη φαντασία πού ἔχετε σεῖς οἱ Ἄνθρωποι!...

Νά ἦταν τάχα ὁ Χρόνος πού μοῦ μίλησε μέ τήν παγερή πνοή τοῦ Χάους;

Καθώς τόν ἔχασα ὅλως διόλου ἀπό τήν αἴσθησή μου, καθώς τό χέρι μου ἔμεινε σφιγμένο κάτω ἀπό τό Ἄπειρο, ὡσάν νά κρατοῦσε κάποιον κουρέλι ἀποκομμένο ἀπό τόν παλιό του μανδύα, κύμα τρέλλας σάλεψε τό νοῦ μου καί βάλθηκε νά τοῦ κραυγάζω ἀπό κοντά:

— Ξέρω πού πᾶς! Ξέρω πού πᾶς! Στήν ἀνυπαρξία! Μά ἡ ἀνυπαρξία δέν μπορεῖ νά 'χη μιάν ἄκρη! Ἔχει δυό ἄκρες! Δυό ἄκρες πού σμίγουν!... Κύκλος εἶναι καί ἡ ἀνυπαρξία! Δέν πᾶς πουθενά γιατί δέν ὑπῆρξες ποτέ! Δέν ὑπῆρξες, τό ἀκούς; Δέν ὑπῆρξες! Θά τό εἰπῶ καλύτερα, στρογγυλότερα: Δέν ὑπάρχεις! Δέν ὑπάρχεις!... Ἐγώ ὅμως ὑπάρχω! Ὑπάρχω!... Θέλεις καί τό μεγαλύτερο; Ὑπάρχω καί δέν ὑπάρχω! Νά πού μοῦ ἔχει δοθῆ! Ὅλα μοῦ ἔχουν δοθῆ!... Ἐκεῖνα πού τάχα δέν μοῦ ἔχουν δοθῆ, δέν ὑπάρχουν, τά πλάθω μέ τή φαντασία μου! Τερατώδη φαντασία πού τήν ἔχουμε ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι!...

Τάχα νά τά 'κουσε ὁ γέρο-Χρόνος; Θέλω νά τά 'χη ἀκούσει προτοῦ σηκώσει τελευταία φορά τό πέλμα του ἀπό τή Γῆ καί βρεθῆ ἀνάσκελα στό Χάος. Μά πῶς νά τ' ἀκούση; Ἀφοῦ δέν ὑπάρχει; Χαχαχά! Σατανικό γέλιο ἀντηχεῖ ἀπό τά σκοτεινά ὑπόγεια τῆς συνείδησής μου. Ἀφοῦ δέν ὑπάρχει!...

Ἐνα ἐλαφρό κλάμα ἀντήχησεν ἀπό ἕνα χιονισμένο θάμνο μέ κόκκινα σφαιρικά λουλουδάκια, πού φάνταζαν σά σταγόνες ἀπό πηγμένο αἷμα.

Γονάτισα νά βρῶ τό πλασματάκι πού ἔκλαιγε γιατί εἶχε ρθῆ στή ζωή. Ἄχ, τί ὀλοζώντανο, ξανθό, γαλανό, ροδομάγουλο βρέφος! Ἄνθρωπάκι εἶναι κι αὐτό. Καλῶς το! Σκύβω καί τό χαϊδεύω. Σκύβω καί τό φιλῶ. Τό σηκώνω στήν ἀγκαλιά μου. Μοῦ χαμογελά. Τοῦ χαμογελῶ κ' ἐγώ.

— Δέν ἔχεις Πατέρα; Δέν ἔχεις Μητέρα; Πῶς ἦρθες στόν Κόσμο;... Θέλεις νά σέ υἱοθετήσω ἐγώ;

Μοῦ χαμογελά.
Τοῦ χαμογελω.
Τό υἱοθέτησα! Παιδί μου εἶναι.
Ὁ Καινούργιος Χρόνος!

Ρώμη
31.12.56
1.1.57
2.1.57

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Παρακαλῶ νά μου ἐπιτρέψητε ὅπως ὑποβάλω καί ἐγώ τήν προσωπική μου εὐγνωμοσύνη, γιά τήν ὑψηλή τιμή τῆς παρουσίας Σας, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ἀκόμη μιὰ φορά τό μέγα καί ἐνεργόν ἐνδιαφέρον τῆς Υ.Μ. γιά τά ζωτικά ζητήματα πολιτισμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Τό ἐνδιαφέρον αὐτό ἔχει ἐκδηλωθεῖ ποικιλοτρόπως, Μεγαλειότατε, τόσον ἀπό Ὑμᾶς, ὅσον καί ἀπό τήν Α.Μ. τήν Βασίλισσα. Στήν ὑψηλή Σας ἔμπνευση καί πρωτοβουλία ὀφείλονται οἱ δημιουργικοί ὀργανισμοί τοῦ Βασ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος, τοῦ Ἑλληνικοῦ Φωτός καί τοῦ Ἐράνου «Βασιλική Πρόνοια» πού ἔχουν ἤδη δώσει τόσον εὐτυχή ἀποτελέσματα μέ τίς Σχολές, τῆς Παιδουπόλεις, τά Σπίτια τοῦ Παιδιοῦ, τῆς Ἀγροτολέσχες καί ὅσες ἄλλες πολιτιστικές δραστηριότητες ἀνέπτυξαν. Ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες κατατείνουν στήν ἀναβλάστησι καί στή νέαν ἄνθησι γνησίου γηγενοῦς πολιτισμοῦ, πού μέ τά γόνιμα στοιχεῖα τῶν μεγάλων μας ἱστορικῶν παραδόσεων θά διαμορφώσῃ τό εὐτυχισμένο μέλλον τοῦ Ἑθνους.

Ὁ πολιτισμός κάθε Κοινωνίας, κάθε Πολιτείας γιά νά εἶναι ὑγιής, στερεός, καρποφόρος δέον νά στηρίζεται στόν ἠθικό χαρακτήρα τῶν μελῶν τῆς. Ἀκριβῶς δέ τήν διάπλασιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος τῶν μελῶν τῆς Κοινωνίας καί τῆς Πολιτείας, ἔχει ὡς ἀντικειμενικό σκοπό ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη, πού ἀποτελεῖ τό θέμα τῆς σημερινῆς μας ὁμιλίας. Ὅφειλω νά ἐκφράσω τίς εὐχαριστίες μου στόν κ. Πρόεδρο τῆς Ἐταιρίας Ἑλληνικῶν Σπουδῶν γιά τά καλά λόγια, μέ τά ὁποῖα εἶχε τήν καλωσύνη νά μέ παρουσιάσῃ, ἀλλά καί τά συγχαρητήριά μου γιά τήν ἐπιτυχή πρωτοβουλία τῆς Ἐταιρίας, πού μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία νά ἐπικοινωνήσουμε μέ τόσον ἐκλεκτό ἀκροατήριον.

Τό θέμα τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη ἀπασχόλησε ἀνάκαθεν, ἀπασχολεῖ δέ πολύ περισσότερο σήμερα, ὅλους τοὺς ἀρμοδίους παράγοντες τῶν πολιτισμένων χωρῶν, σάν ἓνα θέμα ἀπό τά βασικώτερα, ἄν ὄχι τό πιό βασικό γιά τήν ἐξύψωσι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ ἀνθρώπος ἔρχεται σάν

ἄτομο στὸν κόσμο μέ τὸν φυσικό προορισμό νά ζήσει. Ἀλλά γιὰ νά ζήσει πρέπει νά ἀναπτυχθῆ. Ζωή σημαίνει ἀνάπτυξη. Καί ἀνάπτυξη σημαίνει συνανάπτυξη. Τό ὑπάρχειν βρίσκει τή δικαίωσί του καί τήν ἀξία του μόνο στό συνυπάρχειν. Βάσι τῆς ὑπάρξεως καί τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου εἶναι ἡ Κοινωνία. Βάσι τῆς ὑπάρξεως καί τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνίας εἶναι ἡ Πολιτεία. Ἀλλά Πολιτεία εὐνομούμενη, εὐημεροῦσα, προοδεύουσα δέ μπορεῖ νά ὑπάρξῃ χωρίς πολίτες σταθερά φωτισμένους, συνειδητά ἀφοσιωμένους στά ἰδανικά της καί διά μέσου αὐτῶν στά ἰδανικά τῆς ἀνθρωπότητος. Φυσικά προβάλλει ἡ ἀνάγκη τοῦ διαφωτισμοῦ, τῆς ἐγκυμνάσεως, τῆς ἀγωγῆς.

Τὸν ἀνώτερον αὐτὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, τὸ νά γίνῃ, δηλαδή, ὁ καθένας μας καλὸς πολίτης καί ἀγαθὸς ἀνὴρ, δέν τὸν ἐπιδημιούργησεν ὁ ἄνθρωπος· τὸν ἔχει προδιαγράψει ἡ Δημιουργία. Ἡ τοποθέτησί μας στή φυσική ζωὴ εἶναι ἔργο τῆς Θείας Προνοίας. Ὁ ἄνθρωπος γεννιέται γυμνὸ παιδί τῆς Φύσεως. Ἀλλά δέν γεννιέται μόνος. Γεννιέται ἀπὸ ἄλλους γιὰ νά γεννήσῃ καί ἄλλους. Δέν γεννιέται γιὰ νά ὑπάρξῃ, ἀλλά γιὰ νά συνυπάρξῃ. Ἄρα ἔργο τῆς Θείας Προνοίας εἶναι ἐπίσης καί ἡ τοποθέτησί μας στήν κοινωνική ζωὴ. Τήν ἀλήθεια αὐτὴ ἔχει πρῶτος ἀποκαλύψει ὁ Ἀριστοτέλης, ὑποστηρίζοντας στά «Πολιτικά του» ὅτι ἡ Κοινότης προϋπάρχει τοῦ ἀτόμου. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννιέται γιὰ νά ζήσει στή Φύση, ἀνήκοντας σέ μιὰ Κοινότητα. Ἄρα ἡ Κοινότης δέν ἀποτελεῖ τεχνητὴ συμβίωση, ἀλλά φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Ἀποτελεῖ πρωταρχικό καί ὄντολογικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. «Ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς Κοινότητος παύει νά εἶναι ἄνθρωπος. Γίνεται ἢ Θεὸς ἢ θηρίον» εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης. Γιὰ νά συμπεράνῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικόν, δηλαδή κοινωνικόν. Καί γιὰ νά δογματίσῃ περαιτέρω ὅτι καί ἡ Πολιτεία ἀκόμα δέν «γεννᾶται Νόμῳ» ἀλλά εἶναι φυσικὸ δημιούργημα. Μποροῦσε νά θυμηθῆ κανεὶς πλείστους ἀκόμη χρησμούς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προφήτη καί ἀποστόλου τῆς νομοκρατικῆς Πολιτείας, ἀπὸ τὴν σοφὴ σκέψῃ τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἐκπηγάσει καί τό κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα, καί ἡ τριπλὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καί ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ καλύτερη Πολιτεία εἶναι ἐκείνη πού στηρίζεται ἐπὶ τῶν μεσαίων τάξεων. Ἀλλά γιὰ τό συγκεκριμένο μας θέμα χρήσιμο εἶναι νά θυμηθοῦμε μόνον τὴν παρατήρησί του, ὅτι ἡ Πολιτεία εἶναι κατὰ βάθος Ἰδρυμα ἐκπαιδευτικό. Διότι αὐτὴ θέτει ὑψηλά ἠθικά ἰδεώδη πρὸς τὰ ὅποια ὀφείλουν νά προσαρμολοῦν οἱ καλοὶ πολίτες καί οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες τὴν πορεία τῶν συμφερόντων τους.

Ὅπως δέν μπορεῖ νά νοηθῆ Πολιτεία χωρίς ὑψηλά ἰδεώδη καί εὐγε-

νεῖς σκοπούς, ἔτσι δὲν μπορεῖ νά νοηθῆ καί Πολιτεία χωρίς ὑπεύθυνη φροντίδα ἐξασκήσεως τῶν πολιτῶν στήν πίστη πρὸς τὰ ἰδεώδη της καί στήν πραγμάτωσι τῶν σκοπῶν της. Μὲ ἄλλα λόγια, Πολιτεία χωρίς Ἀγωγή τοῦ Πολίτη.

Ὡστε μέσα ἀπὸ τὴ φύση τῆς Πολιτείας, πού εἶναι δημιουργημα αὐτῆς ταύτης τῆς Βουλῆσεως, πού ἔπλασε τὸν Κόσμο, ἐκπηγάζει σάν ἀσυζήτητο ἀξίωμα ἢ ἀνάγκη τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη.

Εὐκόλο εἶναι νά προσδιορισθῆ ὁ γενικός σκοπός τῆς Ἀγωγῆς, πάσης Ἀγωγῆς. Σκοπός της ἢ ἐξυπηρέτησι τοῦ ὑψηλοτέρου ἰδανικοῦ τῆς Ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον συνίσταται στή διάπλασι, στή διαμόρφωσι, στήν ἀποκρυστάλλωσι μιᾶς ἀνώτερης ἠθικῆς προσωπικότητος μέ τὰ πνευματικά καί ψυχικά προσόντα κάθε ἀνθρώπου, κάθε πολίτη. Καί ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ προσωπικότης δημιουργεῖται μέ βᾶσι τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα, πλησιέστερος σκοπός τῆς Ἀγωγῆς εἶναι ἡ διάπλασι ἠθικῶν χαρακτήρων. Πότε ἔχομε διαπλασμένον τέλεια τὸν ἠθικὸ μας χαρακτήρα δὲν εἶναι δύσκολο νά τὸ διαπιστώσουμε: Ὅταν ἡ βούλησή μας καί ἡ δράση μας βρίσκονται μέ πίστη καί μέ συνέπεια σέ συνεχῆ καί ἀδιάκοπη ὑπηρεσία ἠθικῶν σκοπῶν. Ἡ αὐστηρὴ τήρησι τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ κανόνα ὀδηγεῖ στό σχηματισμὸ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος, πού ἀποτελεῖ τὴν ἀνώτερη μορφή τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι προσδιόριζαν τὴν ἀνάντη αὐτὴν ὁδὸ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη τελείωσι μέ τὸ δόγμα: Ἀρμονικὴ ἀνάπτυξι σώματος, πνεύματος, ἥθους. Καί σάν ὕψιστο ἰδεώδες πραγματοποιημένο, σάν ὑπέρτατο ξεπληρωμένο σκοπὸ προσατένιζε στήν κορφή τῆς ἠθικῆς πορείας ὁ Πλάτων τὸν φτασμένο πολίτη πού ἦτον ἄξιος: «Ἄρχειν τε καί ἄρχεσθαι μετὰ δίκης». Στὸ ἴδιο ὕψος ἀγωνιοῦσε νά προσατενίσῃ ὁ Σωκράτης ἐνσαρκωμένον τὸν πολιτικὸ σκοπὸ τῆς διδαχῆς του: «ὅπως ὅ,τι βέλτιστοι οἱ πολῖται ὤμεν!»...

Εὐκρινῆς, λοιπόν, εἶναι ὁ σκοπός τῆς Ἀγωγῆς. Ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ μέσα, ποῖοι εἶναι οἱ παράγοντες τῆς ἐπιδιώξεώς της καί τῆς ἐπιτυχίας της.

Τὸ ἐρώτημα ἔχει πρό πολλῶν αἰώνων τὴν ἀπρόσβλητη ἀπάντησι, ἐκφρασμένη μέ τὴν κλασσικὴ ἀπλότητα καί λιτότητα, πού παρόμοιά της δὲν ξαναγνώρισεν ἄλλην ἢ Ἀνθρωπότης.

«Φύσις, Ἔθος, Διδαχὴ» ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης.

«Φύσις, Λόγος, Ἔθος» ἐπανέλαβεν ὁ Πλούταρχος.

«Φύσις εὐτυχῆς καί ὀρθὴ παιδεία» εἶπεν ὁ Πλάτων — ἀπαιτεῖται γιὰ νά γίνῃ ὁ Ἀνθρωπος «ζῶων ἡμερώτατον» — πού τιμᾷ τὴν πράξιν τῆς Δημιουργίας καί τὸ ὄνομα τοῦ Δημιουργοῦ.

«Ἡ φύσις ἄνευ μαθήσεως τυφλή — τό μανθάνειν ἄνευ φύσεως ἔλλιπές — ἡ δὲ ἄσκησις ἄνευ ἀμφοτέρων ἀνεπαρκής» ἐδίδαξεν ὁ Πλούταρχος.

Ἴδου καί ὁ σκοπός καί τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη προσδιορισμένα ἔκπαλαι ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη καί πείρα — ἀπὸ τό ἀνέστερο Ἑλληνικὸ φῶς!

Ἐδῶ, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τὴ μακροχρόνια διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐξέλιξι, τίς ἐπιστημονικὴς καί φιλοσοφικὴς θεωρίαι, πού ἀναπτύχθησαν, τὰς μεθόδους καί τὰ συστήματα πού ἐφαρμόσθησαν, τὰ ἀποτελέσματα πού ἐσημειώθησαν, τοὺς καρπούς πού συγκομίσθησαν, μποροῦμε νὰ ξεκαθαρίσωμε τὴν αὐτοτέλεια πού παρουσιάζει ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη, τόσο σάν Παιδαγωγικὴ θεωρία, ὅσο καί σάν Διδακτικὴ ἀρχή.

Θά ἦταν πλάνη νὰ νομίζομε ὅτι ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη συμπίπτει, καλύπτεται ἢ ἐξαντλεῖται μὲ τὴν ἀτομικὴ ἀγωγή, μὲ τὴν πατριωτικὴν διδασκαλίαν, μὲ τὴν γενικὴν μόρφωσιν, μὲ τὴν τεχνικὴν κατάρτισιν, μὲ τὴν κοινωνικὴν ἀνατροφήν ἢ καί μὲ αὐτὴν ἀκόμα τὴν πολιτικὴν μόρφωσιν. Μπορεῖ νὰ ἔχη ἄμεση ἐπαφή, στενὴ σχέσι, ἀλληλοεξάρτησι μὲ ὅλες αὐτέες τίς πολυπλευρεῖς προσπάθειαι τῆς ἀναπτύξεως καί τῆς τελειώσεως τοῦ Ἄνθρωπου, ἀλλὰ διατηρεῖ πάντοτε καί τὴν ἐντελῶς ἰδικὴν τῆς ἀξία καί ἀξίωσιν. Στὴ σημερινὴ μας μάλιστὰ ἐποχὴ μὲ τίς τόσο διαφοροποιημέναις οικονομικαῖς, τεχνικαῖς καί ψυχικαῖς συνθήκαις τοῦ ἀτομικοῦ καί τοῦ Δημοσίου βίου, ἡ ἀναγκαιότης τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς εἶναι πολὺ περισσότερο ἐνισχυμένη καί ἡ ὀργάνωσις τῆς πολὺ περισσότερο χρήσιμη.

Πρέπει νὰ κατανοηθῆ καλὰ, ὅτι εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἡ ἀτομικὴ ἀγωγή, γιὰ τὴν ὁποία ἐνδιαφέρονται στενωτέρα ἡ οἰκογένεια, ἡ Ἐκκλησία, ἡ Κοινωνία καί ἄλλο πρᾶγμα ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη. Ἡ ἀτομικὴ ἀγωγή βασίζεται στὴν ἀνατροφή τοῦ παιδιοῦ καί εἶναι ἀπὸ τὴ φύσιν ἐμπιστευμένη στὴ στοργὴ καί τὴ φροντίδα τῶν γονέων. Εἶναι τό ψυχικὸ ἀνάλογο τοῦ μητρικοῦ γάλακτος. Ἄν ἡ ἀτομικὴ ἀγωγή ἐξαντλεῖ τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς, τῆς γενικῆς μορφώσεως καί τῆς ἐπαγγελματικῆς καταρτίσεως, δέν ἐξαντλεῖ καθόλου τὰ προβλήματα τῆς Πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κλασσικὴ οὐμανιστικὴ παιδεία θά εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ διαπλάσῃ καλοὺς καὶ κακοὺς ἀνθρώπους καί πολίτας. Ἀλλὰ μὲ δύο προϋποθέσεις: 1) Ὅτι οἱ νέοι πού θά τὴν ἀκολουθοῦσαν θά ἦσαν προικισμένοι μὲ ξεχωριστὰ πνευματικὰ καί ψυχικὰ χαρίσματα, 2) ὅτι θά ἐξαντλοῦσαν ὅλους τοὺς κύκλους τῶν σπουδῶν. Δέν πρόκειται ὅμως οὔτε γιὰ τίς προνομιούχους φύσεις, οὔτε γιὰ τοὺς οικονομικῶς ἰσχυροὺς. Πρόκειται γιὰ τὴν πολυάριθμην μάζαν μὲ τὰ κοινὰ

προσόντα και τὰ περιορισμένα μέσα. Και τῶν μαζῶν αὐτῶν ἡ Πολιτειακή μόρφωση εἶναι, κατὰ τοὺς παιδαγωγούς, «τό δυσκολώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς Ἀγωγῆς ἂν ὄχι στὴ θεωρία, ἐξάπαντος ὅμως στὴν πράξη. Ἄς μὴ λησμονήσουμε τὸ Μαγχεστριανὸ δόγμα. Εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ἡ τεχνικὴ μόρφωση θὰ ἔκανε περιττὴ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή γιατί θὰ μετὰδινε στοὺς νέους καὶ ἦθος ἐπαγγελματικὸ, πού θὰ ἐξαρκοῦσε γιὰ νὰ τοὺς διαπλάσῃ τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα. Ἀλλὰ τὸ δόγμα αὐτὸ ἔσβυσεν ἄδοξα. Εἶναι βέβαιο πὼς ἡ οικονομικὴ, ἡ τεχνικὴ, ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀγωγή καλλιεργοῦν τὴν ἰκανότητα τῆς ἐργασίας καὶ τὴν χαρὰ τῆς ἐργασίας, ὅπως εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι οἱ ἀρετές αὐτές ἀποτελοῦν ὄρους βασικούς γιὰ τὴν Ἀγωγή τοῦ Πολίτη. Τὰ πράγματα ὅμως ἀπέδειξαν ὅτι δέν ἀρκοῦν γιὰ νὰ συμπληρώσουν ἕως ἐκεῖ πού πρέπει τὴν τελειοποίησιν τοῦ πολίτη σάν μέλος τῆς κοινωνίας καὶ σάν ὄργανο τῆς πολιτείας.

Θὰ βρίσκονται χωρὶς ἄλλο φανατικοὶ πατριῶτες πού θὰ φρονοῦν ὅτι ἡ παραδομένη πατριωτικὴ διδασκαλία εἶναι ὑπεραρκετὴ νὰ δημιουργήσῃ καλοὺς πολίτες, ἄξια ἐθνικὰ στελέχη. Ἀπατῶνται. Ὅση φιλοπατρία κι' ἂν ἐμπνεύσῃ μιὰ τέτοια ἐπιτυχὴς διδασκαλία, μπορεῖ νὰ διαπλάσῃ ἥρωες γιὰ μιὰ ὠρισμένη στιγμή τοῦ πολέμου, ἀλλὰ δέν μπορεῖ νὰ διαπλάσῃ μάρτυρες γιὰ τὴν συνεχῆ προσπάθεια τῆς εἰρήνης... Μόνον μὲ τὴ συμπλήρωσιν τῆς πολιτικῆς μορφώσεως μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ ἡ Πατρίδα δημιουργικούς κοινωνικούς παράγοντες καὶ χρηστοὺς πολίτες.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ μόρφωσις δέν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ σάν μιὰ ξερὴ διδασκαλία τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη. Εἶναι καταφάνερο πὼς ἂν ἦταν μόνον τέτοια δέν θὰ ἦταν καθόλου ἰκανοποιητικὴ. Γιατί καλὸς πολίτης θὰ ἦταν ὅποιος θὰ ἤξερε ἀπέξω κι' ἀνακατωτὰ σάν ἀποστηθισμένο μάθημα τὸ Σύνταγμα τῆς πολιτείας καὶ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους!..

Ἡ μόρφωσις ὅμως δέν εἶναι ποτέ ἀπομονημόνευσις. Εἶναι πάντοτε καλλιέργεια. Ἡ μνήμη δέν εἶναι ποτέ ἡ Νοικοκυρά τοῦ Πνευματικοῦ οἴκου. Εἶναι μόνον ἡ ὑπρέτρια. Νοικοκυρά του εἶναι ἡ μόρφωσις. Αὐτὴ ζωοποιεῖ τὸ πνεῦμα. Αὐτὴ μεταβάλλει τὴν πνευματικὴ γνῶσις σὲ πνευματικὴ ἐνέργεια. Ἀκόμα καὶ τὴν ἠθικὴ γνῶσις σὲ ἐνέργεια ἠθικὴ.

Ἡ διάκρισις ἀνάμεσα στὴν ἔννοια Πολιτικὴ μόρφωσις καὶ στὴν ἔννοια Πολιτειακὴ Ἀγωγή πρέπει νὰ γίνῃ σαφέστερη. Πολιτικὴ μόρφωσις κατέχει ὅποιος γνωρίζει τοὺς θεμελιώδεις θεσμούς καὶ νόμους τοῦ Κράτους κι' ἐπάνω σ' αὐτούς ἔχει μορφώσῃ τὴν ἀτομικὴ του πολιτικὴ ἰδεολογία μὲ ἀποκρυσταλλωμένη γνῶμη γιὰ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τοῦ Κράτους καὶ γιὰ τοὺς τρόπους πού ὀδηγοῦν στὴν πραγματοποίησίν τους. Αὐτός

διαθέτει, χωρίς ἄλλο, ικανότητες πολιτικῆς θελήσεως. Δέν θυμᾶμαι ποιός Ἀμερικανός πολιτικός συγγραφεύς ἔχει γράφει πώς εἶναι πλάνη νά πιστεύουμε ὅτι ἡ ὀρθή γνώσι τῶν θεσμῶν μπορεῖ νά ἐξασφαλίσῃ, μόνον αὐτή, τήν ὀρθή ἐνέργεια. Ἡ νομομάθεια δέν προεξοφλεῖ καθόλου τήν ικανότητα δράσεως. Οὔτε καὶ τήν ἠθική ἐφαρμογή τῶν νόμων. Μπορεῖ νά ξέρῃς ἄριστα τούς νόμους, ἀλλά γιά νά τούς καταστρατηγῆς καί νά τούς παραβαίνῃς. Ἐδῶ παρεμβαίνει τό ἦθος. Ἡ πολιτειακή Ἀγωγή. Ἡ ἠθική συνείδησι. Ὁ ἀκέραιος χαρακτῆρας. Νά μάθῃς ὅταν χρειαστῇ τό νόμο, πού ἀγνοεῖς, δέν εἶναι δύσκολο. Νά στέκεσαι ὅμως ἀπέναντι στό Νόμο πού ξέρεις μέ σέβας καί ὑποταγή, ἀκόμα καί παρά τό ἀτομικό σου συμφέρον, αὐτό εἶναι ἀρκετά δύσκολο ὅταν δέν ἔχῃς ἀγωγή. Μιά πολύ ὠραία εἰκόνα γιά τίς σχέσεις αὐτές δίνει ὁ Γερμανός παιδαγωγός Κερσενστέινερ. «Φιλοπατρία — γράφει — χωρίς πολιτική μόρφωση μοιάζει μ' ἀεροπλάνο χωρίς τιμόνι. Πολιτική μόρφωση χωρίς Πολιτειακή ἀγωγή εἶναι ἀεροπλάνο μέ τιμόνι ἀλλά χωρίς ἐξασκημένο κυβερνήτη».

Ἐλπίζω ὅτι μέ ὅσα εἶχατε τήν εὐμένεια νά ἀκούσετε ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη ἢ ἡ Πολιτειακή Ἀγωγή παρουσιάστηκε ξεκαθαρισμένη μέ τό πραγματικό της νόημα καί τοποθετημένη στή θέση πού τῆς ἀνήκει.

Θά ἐπιθυμοῦσα νά γίνῃ κατανοητό ὅτι ἡ Πολιτειακή ἀγωγή, ὅταν κατορθωθῇ σέ περιεχόμενο καί σέ ἀποτέλεσμα, θά εἶναι σύγχρονα καί ἀγωγή κοινωνική καί ἀγωγή ἐθνική. Γιατί θά ἔχῃ καλύψει τότε — ὅταν ποτέ ὀλοκληρωθεῖ — ὅλο τό χῶρο τῆς γενικῆς Ἀγωγῆς καί θά ἐξαντλῇ ὅλους τούς μεγάλους σκοπούς καί ὅλα τά δυνατά τέρατα τῆς πραγματικῆς μορφώσεως τοῦ δημοκρατικοῦ ἀνθρώπου.

Μέσα στήν καλά ὀργανωμένη Πολιτεία κινοῦνται ἄνετα καί προάγονται, ὑψώνονται σέ ἀξιώματα ἢ βυθίζονται σέ πλούτη, ὁ καλός ἐργάτης, ὁ καλός ἐπιστήμων, ὁ καλός ὑπάλληλος, ὁ καλός ἔμπορος, ὁ καλός ἱερεύς, ὁ καλός συγγραφεύς. Ὅλοι ὅμως αὐτοί πρέπει νά ἔχουν ἓνα κοινό χαρακτηριστικό, πρέπει νά ἔχουν μιά ὁμοιόμορφη ἐσωτερική στολή: Τῆ στολή τοῦ καλοῦ πολίτη. Τότε μόνον ἡ πολιτεία εἶναι στερεά ὀργανωμένη καί λειτουργεῖ μέ ἠθικήν ὑγεία πρὸς ἐπιδίωξι ἀνωτέρων πολιτιστικῶν σκοπῶν.

Ἄν προχωρήσουμε ἀπό τῆ θεωρία στήν πράξι, θά μπορούσαμε νά σταματήσουμε στό μεγαλύτερο παράδειγμα ἐπιτυχημένης πολιτειακῆς ἀγωγῆς, πού μᾶς δίνουν τά νεώτερα χρόνια. Τό πειστικό αὐτό παράδειγμα μᾶς τό δίνει ἡ μεγάλη Συμπολιτεία τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Στά ἀπέραντα πλούσια ἐδάφη της, στίς τεράστιες νευρωτικές της πόλεις συσσωρεύτηκαν ἑκατομμύρια νέων κατοίκων ἀπό ὅλες τίς φυλές τοῦ Κόσμου. Ἐφερναν μαζί τους ὁ καθένας τίς ἐθνικές του παραδόσεις, τήν

έθνική του γλώσσα, τά έθνικά του ήθη. Μυριάδες διαφορετικῶν ψυχολογιῶν καί νοοτροπιῶν έπεσαν στήν ἴδια τοπική καί χρονική χοάνη. Κόσμοι συναισθηματικοί, δοξασίες θρησκευτικές, συνήθειες κοινωνικές ὅλως διόλου διαφορετικῶν μορφῶν καί χαρακτήρων συναντήθηκαν στή νέα αὐτή Βαβέλ ὄχι γιά νά χτίσουν ἕνα μόνον Πύργο ἀλλά γιά νά χτίσουν μιά ὀλόκληρη νέα Πατρίδα. Καί τήν ἔχτισαν μέ τό θαυμαστό τρόπο πού ὄλοι ξέρουμε. Μέ τόν τρόπο πού τῆς ἐπιτρέπει νά εἶναι σήμερα — ἔπειτα ἀπό ἐλάχιστο στά μέτρα τῆς ἱστορίας χρόνο— ἡ μεγαλύτερη δύναμη τοῦ Κόσμου καί ἀπό τήν ἄποψι τοῦ ὕλικου πλούτου καί ἀπό τήν ἄποψι τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου. Ποῦ ὀφείλεται τό θαῦμα τοῦτο τῶν Βορειοαμερικανῶν; Κατά κύριο λόγο στό γεγονός ὅτι κατανόησαν ἔγκαιρα καί βαθειά καί φωτεινά τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη. Τήν ἀγωγή αὐτή κατάστησαν βási τῆς μορφωτικῆς τους προσπάθειας. Μ' αὐτή κατώρθωσαν νά δημιουργήσουν τό κοινωνικό καί πολιτικό τους ἰδανικό. Μέ αὐτή κατώρθωσαν τό ἰδανικό αὐτό νά τό ἐνστερνίσουν βαθειά ὡς τό ὑποσυνειδῆτο σέ ὄλες τίς συνειδήσεις τῶν ἑτεροκλίτων πολιτῶν. Ἔτσι τούς συγχώνευσαν, ἔτσι τούς ἐμπότισαν μέ τό πνεῦμα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἔτσι τούς ὄπλισαν μέ ἠθικό φρόνημα καί ἠθική ἐνέργεια. Ἔτσι τούς θωράκισαν μέ πίστι πρὸς τή Δημοκρατία τους, μέ ἐνθουσιασμό γιά τούς παγκόσμιους πολιτικούς της σκοπούς.

Ἄς προσγειωθούμε τώρα στή σύγχρονη ἐποχή μας μέ τίς νέες μορφές της, καί τίς νέες ἀπαιτήσεις της. Τῆ χαρακτηρίζει ὁ θρίαμβος τῆς μηχανῆς. Ἄλλ' ὅσο περισσότερο ἔδαφος κατακτᾷ ἡ μηχανή στή δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, τόσο ἐπιτακτικώτερη ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη νά καλλιεργῆται ἐντατικά ἡ πνευματική καί ἠθική του προσωπικότης. Ἡ διάσπασις τοῦ ἀτόμου τῆς ὕλης πρέπει νά ἀντιστοιχηθῆ μέ τήν πυκνότερη ἐνότητα τῶν στοιχείων τοῦ πνεύματος γιά νά διατηρηθῆ ἡ ἰσορροπία τῆς δράσεως, γιά νά περιωθῆ ἡ ἄρμονία τῆς ζωῆς. Ἡ ἐπέκτασις τῶν μηχανῶν δημιουργεῖ νέο καταμερισμό τῶν ἔργων, ἀλλά ὑποβοηθεῖ τήν καλλιέργεια τῆς πνευματικότητος τοῦ ἐργάτη, γιάτί λιγοστεύει τίς ὥρες τῆς ἐργασίας του καί ἀφίνει καιρό γιά μελέτη. Ὅταν τό φαινόμενο τῆς ἀνεργίας, πού εἶναι παροδικό, κατασταλάξῃ στή φυσιολογική του ἔκβασι, δηλαδή στήν ἐξεύρεση ἐργασίας γιά ὄλους, τότε ὄλοι, μέσα σέ μιά ζωή εὐκολώτερη λόγω τῆς μεγαλυτέρας παραγωγῆς, θά διαθέτουν χρόνο περισσότερο, ἀλλά καί διάθεση προθυμότερη τόσο γιά μόρφωση ὅσο καί γιά ψυχαγωγία. Ἐπιτρέπεται νά αἰσιοδοξοῦμε γιά τήν οἰκονομική ἐξέλιξι τῆς ζωῆς. Κατά συνέπειαν καί γιά τήν πνευματική της καί γιά τήν ἠθική της ἐξέλιξι.

Ἐνώπιον τοῦ ὀργιαστικοῦ ἐκβιομηχανισμοῦ τῆς ζωῆς κατά τὴν ἐποχὴ μας, ὄχι μόνον ἀπαραμείωτο ἀλλὰ καὶ ἐνισχυμένο παρουσιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πολίτη σέ ὅλους τοὺς διεθνεῖς μορφωτικούς κύκλους. Ἐνα βιαστικό βλέμμα στή σχετικὴ κίνησι ἰδεῶν καὶ πράξεων πείθει ὅτι δὲν ἄλλαξε καὶ πολὺ οὔτε τὸ πνεῦμα οὔτε ἡ μέθοδος τῶν δύο Ἡπειρῶν ἐπάνω στό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Δηλαδή οἱ μὲν Εὐρωπαῖοι τὸ ἀντιμετωπίζουν, ὁμοιομόρφως σχεδόν, θεωρητικώτερα καὶ ξεκινοῦν ἀπαγωγικῶς. Οἱ δέ Ἀμερικανοὶ τὸ ἀντιμετωπίζουν πρακτικώτερα — καὶ ξεκινοῦν ἐπαγωγικῶς. Μπορεῖ νά παρατηρήσῃ κανεὶς, ὅμως, αἰσθητόν ἐπηρεασμὸ τῶν Εὐρωπαίων ἀπὸ τὸ πρακτικώτερο πνεῦμα. Ἐπιτρέπεται ὡς ἐκ τούτου ἢ πρόβλεψι ὅτι αὐτὸ πρόκειται νά ἐπικρατήσῃ. Καὶ θά εἶναι πρὸς ὄφελος τοῦ σκοποῦ. Γιατί ἀκολουθώντας τὴ φυσικὴ ἐξέλιξι βρισκόμαστε πλησιέστερα στή ζωὴ καὶ στοὺς νόμους τῆς. Ἐχω στή διάθεσί μου σχετικά βιβλία, θεωρητικά καὶ πρακτικά, ἀκόμα καὶ διδακτικά προγράμματα ξένων χωρῶν, σχετικά μέ τὴν ἀγωγή τοῦ Πολίτη. Θά σᾶς ἀπασχολοῦσα πολὺ — φοβᾶμαι καὶ ἀνιαιρά — ἂν ἐπιχειροῦσα νά τὰ φυλλομετρήσω ἐνώπιόν σας σέ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες. Τό ἐξαγόμενο ἀπὸ τὸ φυλλομέτρημά τους εἶναι ὅτι παντοῦ τῆς Γῆς, ἕνας καὶ ὁ αὐτός ἐπιδιώκεται κεντρικός σκοπός: Ἡ μόρφωσι Δημοκρατικῶν πολιτῶν ἀφοσιωμένων στήν ὑπηρεσία τῆς Κοινοτήτος μέ ζεστό πνεῦμα συνεργασίας, μέ βαθύ συναίσθημα εὐθύνης, μέ ὑψηλὸ φρόνημα ἀξιοπρεπείας. Ἴδου ὁ τέλειος σύγχρονος ἄνθρωπος, πού βγαίνει πάντοτε μέσ' ἀπ' τὴν Φυλὴν τοῦ κι' ἀπ' τὸ Κράτος τοῦ γιὰ νά προσφερῇ στήν Ἀνθρωπότητα. Βγαίνει ἀπ' τὴ μικρὴ ἐνότητα γιὰ τὴ μεγάλη κι' ἀπ' τὴ μεγάλη γιὰ τὴ μεγαλύτερη. Γιατί αὐτός εἶναι ὁ φυσικός δρόμος. Καὶ ὁ δρόμος αὐτός ἔχει ἐνιαίαν κατεύθυνση! Ἐντονη, λοιπόν, καὶ ἀγωνιώδης θά ἔλεγα, εἶναι ἡ σύγχρονη προσπάθεια τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν ἡγετῶν νά σφυρηλατήσουν μέσα σέ κάθε Πατρίδα, μέσα σέ κάθε Ἐπικράτεια, καλοὺς πολῖτες καὶ ἄνδρες ἀγαθοῦς, ἀνθρώπους τελειωμένους μέ κριτικὸ πνεῦμα καὶ δημοκρατικὸ φρόνημα, μέ ἠθικὴ βούλησι καὶ ἠθικὴ γενναιότητα ἱκανοὺς νά ἐπιτελέσουν τὰ καθήκοντά τους μέ προσωπικὴ θυσία χάριν τοῦ συνόλου, ἀξίους νά διεκδικήσουν τὰ δικαιώματά τους μέ προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια σεβαστὴ καὶ στόν πλησίον. Ὅλοι ἀναγνωρίζουμε στό ὑψηλὸ αὐτὸ πρότυπο τὴν ἠθικὴ προσωπικότητα πού φιλοδόξησε νά πραγματοποιήσῃ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς Γῆς, τὴν Ἠθικὴ Προσωπικότητα, πού ἐπραγματοποίησεν ἐπάνω στό Σταυρὸ τοῦ Γολγοθᾶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός...

Ἄλλ' ἂν κοινός εἶναι ὁ σκοπός, διάφορα εἶναι, ὅπως προείπαμε τὰ μέσα, οἱ τρόποι, οἱ μέθοδοι, τὰ συστήματα. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι φυσι-

κή και δικαιολογημένη μέχρι ενός σημείου. Κάθε λαός έχει την ψυχρότητα του, την αίσθηματολογία του, την νοοτροπία του, τους έθισμούς του.

Έπάνω όμως από αυτά ή μάλλον κάτω από αυτά, περνάει ή κοινή ανθρώπινη φλέβα και σ' αυτή κυκλοφορεί τό ίδιο αίμα μέ τίς διάφορες ομάδες του. Γι' αυτό και κατανοούμε την παράλληλη προσπάθεια του πλησίον, όταν είναι ήθική και εύγενική, όποτε είναι και σέ πλήρη άρμονία μέ την δική μας προσπάθεια.

Παραβάλλοντας τά βιβλία, όπου είναι άποθησαυρισμένη όλη ή έγνοια και ή φροντίδα των συγχρόνων για τή βελτίωση του πολίτη, διαπιστώνω αίσθητή ύπεροχή των Άμερικανών. Τά σχετικά τους έγχειρίδια είναι πληρέστερα, ζουμερώτερα, έλκυστικώτερα. Διαβάζονται εύχάριστα από όλους, μικρούς και μεγάλους. Γιατί κι' ένας μεγάλος βρίσκει στίς σελίδες τους ύλη χρήσιμη για τόν άγωνά της ζωής του. Μπορεί νά λένε τά ίδια πράγματα. Άλλά τά λένε μέ τρόπο έπαγωγικότερο, ζωντανότερο. Λίγο κείμενο, χτυπητά διατυπωμένο. Πολλές φωτογραφίες, ψυχολογικά ξεδιαλεγεμένες. Κι' όσον άφορά τή σχολική έφαρμογή: περισσότερες άσκήσεις – συνεχείς, άλλεπάλληλες, επίμονες. Γιατί αυτό είναι τό μεγάλο μυστικό της επιτυχημένης, της καρποφόρου διδασκαλίας του μαθήματος, άς πούμε της πολιτειακής άγωγής: 'Η πραγματική άσκησι. Όσο έμπνευσμένη κι' άν είναι ή ανάπτυξις της θεωρίας, όσο υποβλητική κι' άν είναι ή έξαρσι των Συμβόλων, μπορεί νά συνεπαίρνουν κι' αυτά τό πνεύμα και τό φρόνημα, εκείνο όμως πού φυτεύει βαθειά στή συνείδησι των νέων τή ρίζα του ιδανικού και τό κάνει βίωμά τους, και τό κάνει δεύτερη φύση τους – φύση άπόλυτα ήθική – είναι ή άσκησι, ή έφαρμογή, τό ζήσιμο, ό έθισμός. Στή μικρή κοινωνία του σχολείου, οργανωμένη έπάνω στά χνάρια της μεγάλης κοινωνίας, πρέπει νά συνηθίση τό παιδί, όχι μέ την άποστήθισι άξιωμάτων αλλά μέ την πράξι, ν' αγαπά τόν πλησίον του, νά συνεργάζεται τίμια μαζί του, ν' αγαπά την όλότητα, νά εργάζεται πρόθυμα γι' αυτήν, και μέ όλη του την σχολική δράσι νά καλλιεργεί συνεχώς και μεθοδικώς τό κριτικό πνεύμα, τόν αυτοέλεγχο, τόν αυτοσεβασμό, τό αίσθημα της ευθύνης, την ήθική γενναιότητα, τό θάρρος της πρωτοβουλίας, την χαρά της δημιουργίας. Αυτά όλα πρέπει τό παιδί στό σχολείο νά τά άποστηθίση και νά τά παπαγαλίση παρά νά τά ζή, νά τά λειτουργή, νά τά πάσχη. Νά συμποτίζεται πρέπει τό παιδί σέ όλη την διάρκεια των σπουδών του, από τίς κατώτερες έως τίς ανώτερες, μέ τά νάματα του Δημοκρατικού ιδεώδους και της κοινωνικής αγάπης. Τότε μόνον σφυρηλατεί χαρακτήρα στά θεμέλια του είναι του, στά βάθρα της ύπάρξεώς του και τά κάνει ικανά νά βασταίνουν μιάν άληθινά ήθικήν προσωπικότητα.

Στήν παγκόσμια κίνησι γιά τήν εϋρύτερη καί πιό συγχρονισμένη ανάπτυξι τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη δέν ἔμεινε ἀδιάφορη ἡ Χώρα μας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μπροστά ἀπό τόν πόλεμο ἐσωσχολικά μὲν δέν ἔγινε τίποτε ἄξιο λόγου, ἐξωσχολικά δέ εἶχε ἀναληφθῆ ἀπαράδεκτη προσπάθεια. Στό διδακτικό πρόγραμμα τῶν Γυμνασίων εἶχαν περιληφθῆ ἀπό τοῦ 1935 στοιχεῖα περὶ τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη ἀλλά ποτέ δέν ἐδιδάχθησαν, μολονότι ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν στό ἰσχύον πρόγραμμα. Εὐκαιριακά μόνον καί κατὰ τήν ἔμπνευσι τῶν διδασκόντων καθηγητῶν παρεμβάλλονται τά στοιχεῖα αὐτά στά μαθήματα τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, τῆς Ἱστορίας καί τῆς Γεωγραφίας. Ἀπό πέρυσι, νομίζω, διδάσκεται συστηματικώτερα ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη, στή Μετεκπαίδευση τῶν Δημοδιδασκάλων καί στό Διδασκαλεῖο Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Σοβαρῆ κίνησι γιά τήν ὀργάνωσι τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη σάν διδακτικῆς Ἀρχῆς, ἄρχισε νά σημειώνεται ἀπό τό 1949 ἐπὶ τῆς Ὑπουργίας τοῦ κ. Κων. Τσάτσου. Τότε ὁ κ. Τσάτσος εἰσηγήθηκε στό Ἐκπαιδευτικό Συμβούλιο τῆ σημασία τοῦ προβλήματος τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη καί ἐξαπέλυσε δύο ἐμπνευσμένες ἐγκυκλίους πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς Μέσης καί τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Κατὰ δέ τό κοινό Συνέδριον τῶν Ἐπιθεωρητῶν τῶν δύο κλάδων, ὁ παλαίμαχος τῆς ἰδέας Ἐκπαιδευτικός Σύμβουλος κ. Γ. Ζομπανάκης ἔκαμε τότε μακράν εἰσήγησι περὶ τῆς σπουδαιότητος, τοῦ μαθήματος τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη. Ἡ εἰσήγησι αὐτῆ ἔχει ἐκδοθεῖ σέ ἰδιαίτερο βιβλίον καί εἶναι τοῦτο τό πληρέστερο βοήθημα πού ἔχομε σήμερα γιά τή μεταπολεμικῆ ἔρευνα, μελέτη, καί ἀντιμετώπισι τοῦ θέματος. Ὁ σπόρος πού ἔπεσε τότε δέν ἔμεινεν ἀκαρπός. Ζωντάνεψε μέσα στόν ἐκπαιδευτικό κόσμον τό ἐνδιαφέρον γιά τό ζήτημα, πολλές ἐργασίες δημοσιεύθησαν καί ἡ εὐκαιριακῆ προβολή τοῦ μαθήματος ἐνισχύθη καὶ ἄλλως. Θυμᾶμαι τῆ στιγμῆ αὐτῆ ὅτι καί ὁ Ἐπιθεωρητῆς Δημοτικῶν Σχολείων τῆς ἰδιαίτερας μου πατρίδας Ναυπακτίας κ. Καφετζῆς εἶχεν ἐκδόσει μικρὸ τεῦχος μέ στοιχεῖα διδασκαλίας τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη, πού πολύ συνετέλεσε στήν ὠρίμανση τοῦ θέματος μεταξύ τῶν Δημοδιδασκάλων τῆς περιφέρειας. Δέν ἀμφιβάλω ὅτι καί σέ ἄλλες περιφέρειες θά σημειώθηκεν ἀνάλογη πρωτοβουλία καί δράση.

Ἐν τῷ μεταξύ τό Κεντρικόν Διοικητικόν καί Γνωμοδοτικόν Συμβούλιον τῆς Ἐκπαιδεύσεως δέν ἔπαυσε ν' ἀσχολῆται μέ τό ζήτημα καί καρπὸς τῆς πολυετοῦς ἀσχολίας του εἶναι τό ἀπό 6 Ἰανουαρίου 1957 Βασιλικόν Διάταγμα «περὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ καί ὠρολογίου προγράμματος τῶν Πατριδογνωστικῶν μαθημάτων τῶν Δημοτικῶν Σχολείων» τό ὁποῖον θά τεθῆ σ' ἐφαρμογή ἀπό τό προσεχές ἔτος.

Ἐλπίζω ὅτι ἕως τότε θά ἔτοιμασθοῦν καί τ' ἀπαραίτητα διδακτικά βιβλία, πού γιά τή συγγραφή τους ἔχει δοθῆ ἐντολή προκηρύξεως. Τό ἀναλυτικό πρόγραμμα, πού ἔχω στά χέρια, εἶναι σχετικῶς πλήρες καί συγχρονισμένο, ὅπως μπορῶ νά κρίνω κι' ἀπό τήν παραβολή του πρὸς τό ἀναλυτικό πρόγραμμα τῶν Ἰταλικῶν Σχολείων Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσως, πού ἰσχύει ἀπὸ τό 1955. Στό μάθημα τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη παραχωρεῖται ἡ θέση καί ἡ ἔκταση πού πρέπει. Νομίζω δέ ὅτι ἔχουν διαρθρωθεῖ ἀρκετά καλά τόσον οἱ διδακτικές ἐνότητες, ὅσον καί κατὰ μέρος οἱ εἰδικές ἐπιδιώξεις καί οἱ μεθοδικές ὑποδείξεις. Ἐπειδή ὁμως ἡ σχετική βιβλιογραφία μας εἶναι πτωχή καί δέν ὑπάρχει οὔτε προπαίδευση, οὔτε πείρα, ἀπαραίτητο κρίνω νά ὀργανωθῆ προπαρασκευή τῶν Δασκάλων μέ τήν ἔκδοση βοηθητικῶν βιβλίων καί μέ τήν συγκρότησι εἰδικῶν Συνεδρίων, στά ὁποῖα νά μιλήσουν ἀρμόδιοι καί ὑπεύθυνοι εἰσηγητές.

Γιά τήν εἰσαγωγή τοῦ μαθήματος τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη στή Μέση Ἐκπαίδευση δέν ἔχει ἀκόμη ἀποφασισθεῖ τίποτε. Εὐχαρίστως πληροφοροῦμαι ὅτι τόν περασμένο χρόνο ἔγινε στό Ἐκπαιδευτικό Συμβούλιο σχετική εἰσήγηση ἀπὸ τόν Σύμβουλο κ. Ἄθαν. Παπακωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος σπουδάσας ἐπὶ πολλά χρόνια τήν Ἀμερικὴ εἶναι ἴσως ὁ πιό εἰδικευμένος στά σχετικά θέματα ἀπὸ τούς Ἀνωτάτους Ἐκπαιδευτικούς μας Λειτουργούς.

Ἀποφεύγω νά θίξω γενικώτερα τό θέμα τῆς Ἐθνικῆς μας Παιδείας. Θά ἐχρειάζοντο πολλές διαλέξεις γιά νά μᾶς κατατοπίσουν καί μᾶς διαφωτίσουν. Ἀφοῦ τονίσω μόνον ζωηρότατα τήν ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσουμε γρήγορα καί σοβαρά τό σπουδαιότατο τοῦτο θέμα, ἀπὸ τή ρύθμισι τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται κατὰ κύριο λόγο τό ἠθικό μέλλον τῆς Χώρας μας, περιορίζομαι νά προσθέσω ὅτι σκόπιμο θά ἦταν, σχετικά μέ τή Μέση Παιδεία, νά προηγηθῆ ἡ ἀποφασισμένη καί ἐπιδοκιμασμένη ἀπὸ ὄλους ἀνεξαιρέτως τούς «ἐπαίοντας» διαίρεσι τῆς σέ δύο κύκλους σπουδῶν κι' ἔπειτα νά ἐφαρμοσθῆ τό μάθημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη, αὐτοτελές στήν τελευταία τάξι ἐκάστου κύκλου. Σημειωτέον ὅτι ἂν ἡ διαίρεσις αὐτή πρόκειται, παρά πᾶσαν ἐλπίδα, νά βραδύνη, ἡ εἰσαγωγή τοῦ μαθήματος τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη στά Γυμνάσια δέν ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερο νόμο, μπορεῖ νά γίνῃ μέ τήν ἰσχύουσα νομοθεσία. Δέν μοῦ ἐπιτρέπει οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε ἡ ἀνάγκη τῆς συγκεντρώσεως στό θέμα μου, πού εἶναι κυρίως τό εὐρύτερο νόημα καί ὄχι ἡ σχολικὴ ἐφαρμογή τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη, νά ἐπεκταθῶ σέ περισσότερες λεπτομέρειες, πού μοιραία ὀδηγοῦν σέ συσχετισμούς μέ τὰ παραπλήσια ἐκπαιδευτικά ζητήματα. Δέν

θά ἔπρεπε ὅμως νά παραλείψω νά σημειώσω μετά χαρᾶς ὅτι ἄρχισεν ἐπί τέλους κάποια κίνησι γιά τόν Ἑπαγγελματικό Προσανατολισμό. Ἐκτός τῆς Εἰδικῆς Σχολῆς πού λειτούργησε καί μᾶς ἔδωσε ἐξήντα περίπου, ἀχρησιμοποίητους ἕως τήν ὥρα, πτυχιούχους, διδάσκεται, νομίζω, τώρα καί σέ ὠρισμένα σχολεῖα, ὅπως τό Βαρβάκειο. Ἐξ ἄλλου ἐπεκτείνεται ἀξιεπίαινα ἡ ἐπαγγελματική ἐκπαίδευσι. Ἡ Ἄνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, λειτουργεῖ μέ ἀξιοθαύμαστο παλμό καί δημιουργικότητα. Οἱ Ναυτικές Σχολές τῆς Χίου (Ἐμποροπλοιάρχων στίς Οἰνοῦσες, Ναυτικῶν Μηχανικῶν καί Ραδιοτηλεγραφητῶν στήν πόλι τῆς Χίου) εἶναι ἔργα πού τιμοῦν τή γενναιοδωρη πρωτοβουλία τῶν Χίων ἐφοπλιστῶν καί καλύπτουν μιάν εὐρεία εἰδική ἐπαγγελματική ἀνάγκη. Αὐτές καί τόσες ἄλλες παλαιότερες καί νεώτερες πρακτικές σχολές, ὅπως οἱ Βασιλικές Σχολές τῆς Λέρου καί τῆς Κῶ, ἡ Σιβιτανίδειος, ἡ Σεβαστοπούλειος, ὁ «Ἀρχιμήδης», ὁ «Ἡφαιστος», ὁ «Εὐκλείδης» τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ Τριάντειος τῶν Πατρῶν καί ἄλλες ἐπιτελοῦν τόν προορισμό τους μέ ἱκανοποιητικήν ἀπόδοσι.

Μιά καί συνεχίζεται, ἔστω καί ἀπό ἰδιωτικές, κατά μέγα μέρος, πρωτοβουλίες, τόσο ἀξιόλογη κίνηση εἰδικῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως, ἐπιβάλλεται νά προσαρμόση ἀμέσως στά προγράμματα διδασκαλίας τό Κράτος τό μάθημα τῆς Πολιτειακῆς Ἀγωγῆς σέ τρόπο ἐνιαῖο καί ὑπεύθυνο ὥστε τά παιδιά αὐτά τοῦ Λαοῦ, πού αὐτοπεριορίζουν τήν σχολική τους κλασσική μόρφωσι, νά μή στερηθοῦν τό ἀπόσταγμα ἐκεῖνο τῆς οὐσίας της, πού τό περικλείνει ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτη σάν κύριο συστατικό της.

Μετά τήν ἀπαραίτητη αὐτή παρέκβαση πρὸς τήν διδακτική πλευρά τοῦ θέματος, ἐπανέρχομαι στή θεωρία καί στό νόημά του γιά νά ἐκθέσω τίς προσωπικές μου γνώμες, ὡς πρὸς τήν ἰδιάζουσα γιά τή χώρα μας μορφή του.

Εἶναι γνωστό, διαπιστωμένο βιολογικά, καί παραδεγμένο ἱστορικά, τό βασικό ἐλάττωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα: Ὁ ἀτομικισμός. Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν πάντοτε διά μέσου τῶν αἰώνων ἐξάιρετοι σάν ἄτομα, ἀλλά ὄχι ἐξ ἴσου καί σάν σύνολο. Ἡ ἀτομική δράσι ἐξάιρει καί ἀναδεικνύει ἀκαταμάχητες ὄλες τίς ἀρετές μας. Ἡ ὁμαδική δράσι βγάζει στήν ἐπιφάνεια καί παραχωρεῖ ἔδαφος σ' ὄλα τά ἐλαττώματά μας. Ἀπό τό τελευταῖο τοῦτο μειονέκτημα ἔχουν ξεπηγάσει ὄλες οἱ ἐμφύλιες ἔριδες, πού τόσο ζημιώσανε τόν ἱστορικό βίον τῆς Φυλῆς μας. Ὅσες φορές κατορθώσαμε νά κατανικήσουμε τά διασπαστικά, τά ἱστολυτικά μικρόβια τοῦ Ἐθνικοῦ μας ὀργανισμοῦ καί νά διατηρήσουμε ἐνότητα φρονήματος

καί δράσεως, ἐθαυματοουργήσαμε.

Στήν καταπολέμησι τοῦ ἀτομικιστικοῦ πνεύματος ἀπόβλεφαν ἀρχαιοτάτα οἱ αὐστηρές νομοθεσίες τοῦ Λυκούργου καί τοῦ Σόλωνα. Δίκαια ὁ ἱστορικός μας Κ. Παπαρρηγόπουλος τονίζει ὅτι ὁ Ἑλληνικός λαός δέν εἶχε ποτέ ἰσχυρό κυβερνητικό αἰσθητήριο. Ἄν τό εἶχε, θά γινόταν στήν ἀρχαιότητα κύριος τοῦ Κόσμου, ὅπως ἔγιναν ἀργότερά του οἱ Ρωμαῖοι. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἀπό τή συνείδησι τοῦ μειονεκτήματος αὐτοῦ τῆς Φυλῆς, εἶχε ξεκινήσει ὅλη ἡ Πολιτική Φιλοσοφία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, πού ἔφθασε σέ ἀνυπέρβλητα ὕψη σκέψεως καί λογισμοῦ. Καί δέν ὑπῆρξε χωρίς καρπούς ἡ φιλοσοφική ἄνθησι τῶν χρυσῶν αἰώνων. Ἐάν ἐμεγαλοῦργησε τότε ἡ Ἑλληνική Φυλή τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στή θετική συμβολή τῶν μεγάλων Φιλοσόφων, ποιητῶν, πολιτικῶν ἡγετῶν γιά τήν καταπολέμησι τοῦ ἀτομικισμοῦ καί τήν ἐπικράτησι τοῦ φιλελεύθερου δημοκρατικοῦ πνεύματος.

Στή νεώτερη ἐποχή, τά μακρά χρόνια τῆς δουλείας τοῦ Ἔθνους φυσικό ἦταν νά καλλιεργήσουν θετικά τόν ἀτομικισμό, ἀφοῦ θέλοντας καί μῆ ὁ καθένας βρέθηκε στή σιδερένια ἀνάγκη νά κλειστή στόν ἑαυτό του. Ἐν τούτοις ἡ ψυχὴ τῆς Φυλῆς ἀντίδρασε. Μὲ τήν πνευματική βοήθεια τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήν πρακτική συνδρομή τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ, πού διατηρήθηκε στή ζωὴ, δέν θανατώθηκε ἡ Ἐθνική συνείδησι καί ἡ Ἐθνική ἀλληλεγγύη. Ἀπό τόν ἐπιβιωμένο παλμό τους ξεπήδησε στό πρῶτο βοερό σύνθημα ὁ μεγαλόπρεπος ξεσηκωμός τοῦ 1821, πού ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἓνα ἀπό τά ὠραιότερα θαύματα τῆς νεώτερης Ἱστορίας τοῦ Κόσμου ὅλου. Τό ἐλευθερωμένο μέ τόσες θυσίες Ἑλληνικό Ἔθνος βρέθηκε τότε οἰσθηλατούμενο ἀπό ἓναν λαμπερώτατο, ἀκτινοβόλο, δικαιοῦμένο ἔθνικό πατριωτισμό, ἀλλά σύγχρονα καί συνθλιβόμενο ὑποσυνείδητα ἀπό μιάν ἀντιπάθεια γιά τό Κράτος, πού ἐπὶ τετρακόσια χρόνια τό εἶχεν ὑποστῆ σάν Κράτος ξένης βίας καί σκλαβιάς. Εὐκόλα δίνεται ἡ ἐξήγησι τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Τοῦτο μπορεῖ νά προσδιορισθῆ ἐπιγραμματικά ὡς ἐξῆς:

«Ἐχομε ἀχμαῖον πάντα Ἐθνικό πατριωτισμό, ἀλλά δέν ἔχομε ποτέ ἐπαρκῆ Κρατικό πατριωτισμό». Ἀπό τόν προσδιορισμό αὐτό ἐξάγω τήν κεντρική ἀνάγκη καί τήν κεντρική γραμμὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη. Πρέπει νά μᾶς κάμη ν' ἀγαπήσουμε τό Ἑλληνικό Κράτος, ὅπως ἀγαποῦμε καί τό Ἑλληνικό Ἔθνος! Πρέπει νά ὑψώση στήν συνείδησί μας τόν Κρατικό πατριωτισμό στό ἐπίπεδο τοῦ Ἐθνικοῦ πατριωτισμοῦ! Πρέπει νά μᾶς καταστήσῃ ἱκανούς ὅπως νοιώθουμε περηφάνεια καί χαρὰ γιὰτὶ ἀνήκομε στό Ἑλληνικό Ἔθνος, νά νοιώσουμε ἀνάλογη

χαρά και περηφάνεια γιατί ανήκουμε και στο Έλληνικό Κράτος. Μέ άλλα λόγια πρέπει όσο έχουμε αξιοζήλευτα ανεπτυγμένο τό Έθνικό συναίσθημα, ν' αναπτύξουμε άλλο τόσο και τό Κρατικό συναίσθημα. Άν αυτός γίνει ό βαθύτερος σκοπός τής Έλληνικής Άγωγής του Πολίτη, τά μέσα πού θά χρησιμοποιήση για νά τόν επιτύχη δέν παραλλάζουν. Γιατί τό θεμέλιο πού θά χρειασθῆ νά χτίση, για νά στηρίξη τόν νέο Έλληνα πολίτη δέν είναι άλλο παρά ό ήθικός χαρακτήρας. Έπάνω σ' αυτόν θά ύφωθῆ ή ήθική προσωπικότητας πού θά ἔχη ανθρώπινη τή μορφή, αλλά καθαρά Έλληνική τήν ψυχή.

Ποτέ δέν θ' αγαπήσουμε τήν Άνθρωπότητα ειλικρινά και συνειδητά αν δέν αγαπήσουμε πρώτα ἔτσι τό Έθνος μας. Ποτέ δέν θά ύπηρετήσουμε δημιουργικά τήν Άνθρωπότητα, αν δέν ύπηρετήσουμε πρώτα ἔτσι τό Κράτος μας. Αυτό πρέπει νά είναι τό αξίωμά μας.

Τήν ἐπιβολή του αξιώματος αυτού οφείλουμε νά επιδιώξουμε έντατικά μέ συναγερό όλων τών Έθνικών δυνάμεων, όλων τών Έθνικών παραγόντων.

Έκκλησία, Πολιτεία, Λογοτεχνία, Σχολείο, Στρατός, Συνδικαλισμός, Έκκλησιαστικοί, Πολιτικοί, Πνευματικοί, Στρατιωτικοί, Συνδικαλιστικοί ήγέτες, οφείλουν νά κατανοήσουν όλοι τή βασική σημασία τής Άγωγής του Πολίτη και ν' αφιερώσουν τίς καλύτερες ψυχικές τους δυνάμεις στην άμεση ύπηρεσία του σκοπού μέ πίστη και μ' ένθουσιασμό και μέ οίστρο.

Θά επαναλάβω ότι τό καλό παράδειγμα ἔχει ἤδη δοθεῖ ανωθεν από τούς Βασιλεῖς μας. Καί ἔχει δοθεῖ όχι μόνον μέ οίστρον αλλά και μέ ἔργον.

Θά πληροφορήσω ότι τό Βασιλικό Ίδρυμα ἔκτός τής άλλης του δράσεως, από τήν όποία θά σημειώσω ξεχωριστά τό Έθνικό Έκπαιδευτήριο Άναβρύτων και τήν Έθνική Έστία μέ τά ειδικά φροντιστήρια ομάδων στελεχών (Έκπαιδευτικών, Κοινοτικών, Άστυνομικών) πού ἐσημείωσαν τόσην ἐπιτυχία ἔχει ιδρύσει Εἰδικό Γραφεῖο Μελετών, όπου μέ σύστημα, μέ μέθοδο, αλλά πρό παντός μέ φωτεινό Δημοκρατικό πνεῦμα, συλλέγεται κάθε στοιχείο πού ἀφορᾶ τήν ἔννοια «Πολίτης». Έχουν συγκεντρωθῆ μέχρι τής ὥρας δώδεκα χιλιάδες δελτία. Έπακολουθεῖ ή διαλογή τών ἀφορώντων ειδικά τό Έλληνικό κλίμα και μέσα από αυτά γίνεται ή ἐπιλογή τών χρησιμότερων για τήν καλλιέργεια του Έλληνικού κλίματος. Τά ξεκαθαρισμένα ειδικά αυτά δελτία ανέρχονται μέχρι τής στιγμῆς σέ 3.000. Τέταρτος και τελευταῖος βαθμός του ἔργου θά είναι η σύνθεσι. Από τά λίγα πού μπόρεσα νά σᾶς εἰπῶ καθίσταται φανερό μέ

πόση σοβαρότητα έχει οργανωθεί τό Γραφείο Μελετών τοῦ Βασ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος καί πόση ἀξία θά ἔχει τό Ταμειυτήριο αὐτό ἐννοιῶν καί γνώσεων ἐπάνω στό θέμα τῆς ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη γιά τήν περαιτέρω προώθησι τοῦ σκοποῦ.

Ἄν εἶναι βασική, θεμελιακή προσπάθεια γιά τήν ἀγωγή τοῦ πολίτη ἐκείνη τοῦ Σχολείου, δέν ἔχει μικρότερη σημασία ἢ συμπληρωματική προσπάθεια πού μπορεῖ νά προσθήσῃ μεταγενέστερα ὁ Στρατός. Γιατί κι' ὁ Στρατός εἶναι ἕνα μεγάλο σχολεῖο — ἕνα σχολεῖο μετέκπαιδύσεως τοῦ Λαοῦ, πού τό χαρακτηρίζουν πολύ εὐνοϊκές συνθήκες φοιτήσεως καί διαπλάσεως. Ἡ ἀτμόσφαιρά του εἶναι ξάστερα Ἐθνική. Οἱ μαθητές του εἶναι ὠριμοί νέοι. Τό πνεῦμα τῆς πειθαρχίας καί τῆς ἐπιδόσεως εἶναι αὐστηρότερο. Ὅπως μάλιστα μέ τή σύγχρονη ὀργάνωσί του ἔχει ἐξελιχθεῖ τώρα ὁ Στρατός σ' ἕνα πανδιδακτήριο τεχνικῶν γνώσεων καί ἐφαρμογῶν, ἢ παροχή του πρὸς τήν τεχνική στελέχωσι τῆς κοινωνίας εἶναι πολύ μεγάλη. Ἐάν παράλληλα ὀργανωθεῖ ἀρτιώτερα καί ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ σημερινοῦ στρατιώτη καί αὐριανοῦ πολίτη, τεράστιο θά εἶναι τό ὄφελος. Πρὸς τήν ἀρτιώτερη αὐτή ὀργάνωσι τοῦ ἠθικοῦ μορφωτικοῦ τομέως καταβάλλεται ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Στρατοῦ μας εἰδική φροντίδα πού ἀποδεικνύει καί κατανόησι τῆς σημασίας καί ἱερό ζῆλο γιά τό σκοπό. Καθώς εἶναι γνωστό, μιά φορά τήν ἐβδομάδα γίνεται στούς στρατιῶτες εἰδική θεωρία μέ τόν τίτλο «Ἠθικές Διδασκαλίες», πού περιστρέφεται σέ θέματα ἠθικῆς ἀγωγῆς (Θρησκεία, Πατρίς, Ἔθνος, Οἰκογένεια, Πολίτευμα, ὑποχρεώσεις πολιτῶν). Μαντεύω ὅτι ἀπό τούς πιό εἰδήμονας θά μοῦ προβληθῆ ἐρώτημα γιά τήν ποιότητα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ὕλης, ὅσο καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς μεθοδολογίας. Ἀλλά μᾶς ἔχει προλάβει τό Γενικόν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ. Καί ἀκριβῶς πρὸς τόν σκοπό τῆς οὐσιαστικῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἐκπολιτιστικῶν καί μορφωτικῶν σκοπῶν μέσα στίς τάξεις τοῦ στρατεύματος, ἔχει ἰδρύσει ἐν Ἀθήναις «Σχολή Γενικῆς Μορφώσεως» στήν ὁποία ἐκπαιδεύονται οἱ ἀξιωματικοί γιά νά καταστοῦν ἱκανοί ν' ἀναλάβουν τό ἔργο τοῦ διαφωτισμοῦ στίς Μονάδες τοῦ Στρατοῦ.

Ἡ διάρκεια τῆς φοιτήσεως εἶναι δέμημος, μέ πέντε ὥρες διδασκαλίας τήν ἡμέρα, φοιτοῦν δέ ὑποχρεωτικῶς σ' αὐτήν οἱ ἀποφοιτοῦντες ἀπό τή Σχολή Ἐθνικῆς Ἀμύνης καί Ἀνωτέρας Σχολῆς Πολέμου ἀξιωματικοί, καθῶς καί ἀνά 50 ἀνώτεροι καί κατώτεροι ἀξιωματικοί τῶν Μονάδων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπαραιτήτως ἀποφοιτήσῃ ἀπό τά σχολεῖα τῶν ὄπλων τους, τά προβλεπόμενα γιά τούς βαθμούς ἐκάστου. Μέ τόν τρόπο αὐτό τά ἱκανώτερα στελέχη τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ λαμβάνουν μιάν εἰδική πο-

λιτιστική επιμόρφωσι, πού μπορεῖ πολλά ν' ἀποδώσῃ στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς Ἀγωγῆς. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά παρατηρήσω ὅτι ἡ Πολιτεία πρέπει νά δώσῃ ἰδιαίτερη προσοχὴ καί ν' ἀφιερῶσῃ ἰδιαίτερη μέριμνα στὴ Σχολὴ αὐτῆ Γενικῆς Μορφώσεως τῶν Ἀξιωματικῶν. Ἡ ἀξιοποίησι τῆς στρατιωτικῆς θητείας γιὰ τὴν συμπλήρωσι τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία καί δέν πρέπει νά διαφύγῃ τοῦτο ἀπὸ κανέναν ὑπεύθυνο.

Ὑποχρεοῦμαι τώρα νά τονίσω τὴν ἀνάγκη τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν Ἐκκλησίας, Σχολείου, Στρατοῦ, Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος, Συνδικαλιστικῶν κέντρων καί πάσης ἄλλης ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, σέ τρόπον ὥστε νά διέπονται ὅλες ἀπὸ συγχρονισμένο δημοκρατικὸ πνεῦμα καί νά κατευθύνονται ἄρμονικά πρὸς τὸν κοινὸ σκοπὸ τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρα τῶν νέων. Ὁ συντονισμὸς αὐτός εἶναι ἀπαραίτητος.

Καμμιά ποτέ μονόπλευρη διαφώτισι δέν εἶναι ἱκανὴ νά ἐπιφέρῃ καθολικὸ ἀποτέλεσμα. Ὅσο μάλιστα πιὸ ἐντατικά ἀσκεῖται, τόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ κίνδυνος νά περιπέσῃ σέ φανατισμούς καί διαστρεβλώσεις.

Ὁ ἐσωτερικὸς φωτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δέν γίνεται ποτέ μέ ψυχρούς ἐκτυφλωτικούς προβολεῖς. Γίνεται μόνο μέ τό γλυκὸ καί διάχυτο, μέ τό οὐρανοστάλαχτο καί πανταχοῦ παρὸν φῶς τοῦ Ἥλιου τῆς Γνώσεως, πού συνδυάζεται καί μέ τό θάλπος τῆς Ἀρετῆς. «Σοφία, ἡ μετ' ἀρετῆς γνῶσις ἔστω», εἶπε ὁ Σωκράτης. Καί αὐτό πού ὁ Σωκράτης ὀνόμαζε «Σοφία» εἶναι τό ὑψηλότερο ἰδανικὸ καί τό μεγαλύτερο ἐπίτευγμα τοῦ ἐσωτερικά πολιτισμένου Ἀνθρώπου. Τοῦ Ἀνθρώπου, πού μπόρεσε νά ὑψώσῃ τὸν ἑαυτό του σέ πραγματικὴν Ἠθικὴν Προσωπικότητα.

Κάποιος ἄλλος σύγχρονος σοφὸς εἶπε πῶς «ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς εἶναι κατάκτησι πού χάνεται κάθε μέρα, ἅμα κάθε μέρα δέν ξανακερδίζεται». Νά γιατί ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ πρέπει νά εἶναι συνεχῆς, ἀδιάκοπος, καθημερινός. Καί εἶναι ὁ ἀγῶνας αὐτός ταυτόσημος μέ τὴν Ἀγωγή τοῦ Πολίτη.

Στὸν ἱερόν αὐτόν ἀγῶνα γιὰ τὴ βελτίωσι τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ ἤθους τῆς Χώρας μας, γιὰ τὴν δημιουργία ἑνὸς ἀνωτέρου ἠθικοῦ συνόλου ἀπὸ τίς ἀναμφισβήτητες προσωπικὲς ἰκανότητες τοῦ λαοῦ μας, θά εὐχόμεθα νά πρωτοστατήσῃ ὁ πολιτικὸς κόσμος τῆς χώρας ὅλης ἀναπτύσσοντας ἕναν κρῖκο κοινῆς συνειδήσεως ὑπὲρ τοῦ μεγάλου σκοποῦ, ἔξω καί ὑπεράνω τῶν κομματικῶν διαιρέσεων καί συγκρούσεων. Θυμᾶμαι μιὰ ρῆσι τοῦ Ἰωνα Δραγούμη: «Περισσότερη σημασία ἀπὸ τὰ πράγματα ἔχει ἡ ψυχικὴ διάθεση καί σύσταση τῶν ἀνθρώπων πού πολι-

τεύονται. Οί πολιτικοί πρέπει νά είναι Ἐθνικοί Παιδαγωγοί καί κοινωνικοί Ἱεραπόστολοι». Μέ ὄλο τό αἶσθημα τῆς βαρειᾶς εὐθύνης πού ἔχω κι' ἐγώ ὁ ἴδιος σάν πολιτικός καί γιά τίς πράξεις μου καί πολύ περισσότερο γιά τίς παραλείψεις μου, ὑψώνω τήν ἔκκλησί μου σάν ὁμολογία καί πταίσματος γιά τό παρελθόν ἀλλά καί πίστεως γιά τό μέλλον. Ἄς ἀποβλέψωμε μέ περισσότερη προσοχή στό πνευματικά καί ἠθικά προβλήματα τῆς Πατρίδας μας! Ἄς ἀφοσιωθοῦμε μέ ζωηρότερο ἐνδιαφέρον στήν ἐξυπηρέτησί τους καί στή λύσι τους! Ἄς συγκεντρωθοῦν εἰς αὐτά οἱ εὐγενέστερες φιλοδοξίες μας! «Προσφέρει μεγαλύτερη ὑπηρεσία στήν Πατρίδα — εἶπε ὁ Ἐπίκτητος — ὄχι ὅποιος ὑψώνει τίς στέγες τῶν σπιτιῶν ἀλλά τίς ψυχές τῶν πολιτῶν». Καί σάν τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἐνός ἱκανοῦ πολιτικοῦ ἠγέτη θεωροῦσεν ὁ Πλάτων τό νά μπορέση μέ τή δράσι του ν' ἀφίση (ἔταν ἐκλείψει) τοὺς πολίτες πίσω του καλύτερους ἀπ' ὅ,τι τοὺς βρῆκε. Ἄς μήν ἀπατώμεθα. Ἡθικό εἶναι τό μέτρο μέ τό ὁποῖο κρίνει καί ἀξιολογεῖ ἡ Ἱστορία τίς ἱκανότητες καί τίς ἐπιτυχίες. Ἡθικό καί μόνον ἠθικό εἶναι τό περιεχόμενο τῆς πραγματικῆς ὑστεροφημίας...

Ἄλλ' ὅσον καί ἂν ἔχω εὐρύνει τήν ἔννοια τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη καί τό πρόγραμμα δράσεως γιά τήν ἐπιδίωξί της, τό βέβαιο εἶναι ὅτι τό ἄδυτο τῶν ἀδύτων ὅπου μετουσιώνεται ἡ πρώτη θεία κοινωνία τῶν ἀγράντων μυστηρίων της, ὅπου ἐπιτελεῖται τό θαῦμα τῆς παρθενικῆς μύσεως στήν ἐξαγνιστική της λειτουργία, εἶναι τό Σχολεῖο!... Καί πρὸς αὐτό πρέπει νά διοχετεύσομε ὄλοι μας περισσότερο φῶς, περισσότερη δύναμη, περισσότερο θάλλπος γιά νά ἐπιτελέση τόν ὑψηλό του προορισμό, πού εἶναι τίποτε περισσότερο, τίποτε ὀλιγώτερο, ἢ συμπλήρωσι τῆς Φύσεως, ἡ τελείωση τῆς Θείας Δημιουργίας. Ἀπό τό θρανίο τοῦ Σχολείου πρέπει ν' ἀρχίσουμε καλά γιά νά τελειώσομε καλύτερα στόν Ἄμβωνα τῆς Ἐκκλησίας, στό Βῆμα τῆς Βουλῆς, στό φυλάκιο τοῦ Στρατώνα, στό στίβο τῆς Ἀγορᾶς.

Τό παιδί εἶναι τό ἔμβρυο τοῦ πολίτη καί τοῦ στρατιώτη καί τοῦ Ἡγέτη. Τό παιδί εἶναι τό πλάσμα τῆς Φύσεως καί τό σύμβολο τῆς Ζωῆς πού δικαιολογεῖ τά ἰδανικά καί δικαιώνει τή δράσι. Αὐτό εἶναι ἡ «Ζωντανή ἀναρχία», πού ἔχουμε καθῆκον νά τό κάνουμε «Αὐτόνομη Κυβέρνησι», ὅπως ἔγραφε κάποιος Παιδαγωγός. «Εἶναι ἕνας πληθυντικός πού πρέπει νά τόν βοηθήσομε νά γίνῃ ἐνικός» ὅπως ἔγραφε κάποιος ἄλλος. Καί νά τόν ξαναβοηθήσομε, προσθέτω, γιά νά ξαναγίνῃ πληθυντικός μέσα στό σύνολο. «Πηγὴ γάρ καί ρίζα καλοκαγαθίας τό νομίμου τυχεῖν παιδείας» ἔχει δογματίσει ὁ Πλούταρχος. Ἦταν πάντοτε, εἶναι ἀκόμα καί νόμιμη περισσότερο σήμερα, ὄχι τό φόρτωμα τῶν γνώσεων

ἀλλά ἡ διάπλασι τῶν χαρακτήρων. Νόμιμη παιδεία, πού πρέπει νά ἐπιδιώξη κάθε ἄξιος τοῦ ὀνόματος παιδαγωγός, εἶναι «νά συνδέσῃ καί νά συγχωνέψῃ μέ τό διαφωτισμό καί τόν ἔθισμό τούς σκοπούς τῆς Πολιτείας μέ τά φυσικά ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ». Ὅπως εἶναι γνήσιο παιδί τῆς Φύσεως, ἔτσι πρέπει νά γίνῃ καί γνήσιο παιδί τῆς Κοινωνίας ὁ κάθε ἄνθρωπος. Ὅπως γιά νά ζήσῃ ὑλικά ἀναπνέει αὐθόρμητα καί ἀστόχαστα τόν ἀτμοσφαιρικό ἀγέρα, ἔτσι καί γιά νά ζήσῃ ψυχικά πρέπει ν' ἀναπνέῃ ἀβίαστα, αὐθόρμητα, ἀστόχαστα τόν ἠθικό ἀγέρα. Ὅπως τοῦ εἶναι ἔμφυτο τό ἐνστικτο πρέπει νά τοῦ γίνῃ ἡ συνείδηση τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς του εὐθύνης, πού τόν προστατεύει σάν συνάνθρωπο. Ἄν αἰσθάνεται χαρά γιά τή συμπτωματική ἔλευσί του στή Ζωή καί τήν ὑπαρξή του μέσα στή Φύση, πρέπει νά αἰσθάνεται ἄλλη τόση χαρά γιά τή συνειδητή του ἔνταξη στό κοινωνικό σύνολο καί στόν πολιτειακόν ὄργανισμό. Θά συνταυτίσῃ τότε τό ἀτομικό του συμφέρον μέ τό συμφέρον τοῦ συνόλου. Καί θά ὁμολογήσῃ μέ τήν ἠθική γενναιότητα, πού θά ἔχῃ ἀποκτήσει, ὅτι ὠφελεῖ μέ τή δράσι του τόν ἑαυτό του μόνον ὅταν ὠφελεῖ συγχρόνως καί τό σύνολο. Γιατί ὅταν ὑπηρετεῖ μόνον τό ἀτομικό του συμφέρον εἶναι ἕνας ζωικός νάνος, ἐνῶ ὅταν ὑπηρετεῖ τό γενικό συμφέρον τῆς Πολιτείας εἶναι ἕνας ψυχικός γίγας. Ἀπό τό νά προσπαθήσῃ νά γεμίσῃ μέ τό ἐγώ σου ὅλη τήν Κοινωνία, εἶναι χίλιες φορές ὠραιότερο καί ἱκανοποιητικώτερο νά προσπαθήσῃ νά γεμίσῃ μέ ὅλη τήν Κοινωνία τό ἐγώ σου. Τό «Ἐγώ» πρέπει νά συμβαδίζει πάντοτε μέ τό «Σύ» ἄν θέλουμε νά μᾶς ὀδηγήῃ στόν ἴσιο δρόμο καί στό ποθητό τέρμα. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος θά εἶχε μείνει καί ὁ τελευταῖος ἄν τό «Ἐγώ» του δέν εἶχε προεκταθεῖ ἀμέσως στό «Σύ». Καί ἡ μεγάλη τραγωδία τοῦ τελευταίου ἀνθρώπου θά εἶναι ὅτι τό «ἐγώ» του δέν θά μπορεῖ ν' ἀπευθύνῃ πλέον τό «σύ» σέ κανένα ἄλλον ζωντανόν ἄνθρωπον!...

Ἐκεῖ κάπου βρίσκονται οἱ ἀγνές πηγές καί οἱ δυνατές ἐκβολές τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτη, τοῦ Ἀνθρώπου. Θά ἀπλοποιήσω, τελειώνοντας, τόν ὀρισμό τῆς: Ἀγωγή εἶναι νά πιστεῦσῃ συνειδητά σέ ἀνώτερα ἰδανικά καί νά ἀγωνίζεσαι ἡρωϊκά γιά τήν πραγμάτωσή τους. Τά ἰδανικά εἶναι ἡ μόνη ζωντανή λύτρωση τοῦ Ἀνθρώπου. Τά ἰδανικά εἶναι «τό μοναδικό δραστικό φάρμακο κατά τῆς ἀρτηριοσκληρώσεως» πού προσβάλλει μέ τήν ἀναγκαιότητα φυσικοῦ νόμου ὅλους ἀνεξαίρετως τούς ζῶντες ὀργανισμούς — ἀκόμη καί τούς ὀργανισμούς τῆς Κοινωνίας καί τῆς Πολιτείας. Τά ἰδανικά εἶναι ὁ Βασιλικός πολτός τῆς ἀναζωογονήσεως τοῦ συνόλου, ὁ μαγικός ὀρρός τῆς ἐπιβιώσεως τῶν Πατριδῶν. Τά ἰδανικά εἶναι πάντοτε ἰσχυρότερα ἀπό κάθε μηχανική δύναμη ὅσονδήποτε ἀνυπέρβλη-

τη καί ἀκαταμάχητη κι' ἄν παρουσιασθῇ αὐτή σέ ὠρισμένες στιγμές τῆς Ἱστορίας. Καί γιά μᾶς τούς παρερχομένους ἡ ἔννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς συνοφίζεται στόν ἀφορισμό τοῦ παιδαγωγικοῦ νομοθέτη πού ἔγραφε ὅτι «Ἀγωγή δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά νά μεταβιβάζης στή νέα γενεά ἀξίες πολιτισμοῦ, δηλαδή θρησκευτικά, ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά, ἠθικά, πολιτειακά ἰδανικά καί σέ τέτοιο τρόπο πού νά τῆς γίνονται ἀξιώματα παρορμητικά στή μελλοντική της δράση».

Μέ τήν ψυχή μας ἀφοσιωμένη πιστά στίς ἀθάνατες ἀξίες τῆς Ἐθνικῆς μας παραδόσεως, καί μέ τήν σκέψη μας συγχρονισμένη στά πνευματικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς μας, βαδίζοντας ἄρμονικά καί σταθερά σάν Ἕλληνες καί σάν Ἄνθρωποι, ἄς προχωρήσουμε θαρρετά καί αἰσιόδοξα στήν προδιαγραμμένη ἄνωθεν ἱστορική μας πορεία. Ἄν ὁ Κόσμος συγκλονίζεται, ἄν ὁ Κόσμος κλυδωνίζεται ἄς μὴν μᾶς λείπει ἡ ἱστορική ἐπίγνωση ὅτι αὐτή εἶναι ἡ Μοῖρα του καί μέ αὐτές τίς ἐπιταγές της εἶναι συνθεμένος ὁ νόμος τῆς προόδου. Ἐμεῖς, φροντίζοντας νά γινόμαστε ὀλοένα καλύτεροι Ἕλληνες, ὀλοένα καλύτεροι Ἄνθρωποι, ἄς μὴ χάνουμε ποτέ μέσα στούς ἀναπόφευκτους κλυδωνισμούς τοῦ Κόσμου, τήν ἠθική μας ἰσορροπία. Ἐρμα σταθερότητας ἄς εἶναι στίς ψυχές μας, ἡ συνείδηση τῆς αἰωνιότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ὁ κυνηγὸς μισοκρῶνεται στὰ ρεῖμα τῆς λιμνοθάλασσας ὡς δισταχτικὸς.

Τό πρῶτο σχέδιο δημοσιεύτηκε στό «Μικρό Ἑλληνόπουλο». Τά ὑπόλοιπα στό περ. «Παιδόπολις – τό σπίτι του παιδιοῦ».

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΟΜΕΡ ΒΡΥΩΝΗ*

Ο ΑΡΑΧΘΟΣ ΚΥΛΟΥΣΕ ράθυμα τὰ νερά του κάτω ἀπ' τὴν πνιχτικὴ ἀύγουστιάτικη ζέστη. Οἱ πασσάδες, ὁ Ὅμερ Βρυώνης, ὁ Κιουταχῆς, ὁ Ἰσμαήλ Πλιάσας, χαρούμενοι καὶ περήφανοι ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ Πέτα, ἦταν ἔτοιμοι ν' ἀφήσουν πειὰ τὴν Ἄρτα καὶ νὰ χυθοῦν μέ τὰ λεφούσια τους στό Βάλτο, στό Ξερόμερο, στό Κάρλελι, στό Ἀπόκουρο, στά Κράββαρα, στό Βενέτικο, στό Μεσολόγγι. Σ' ἓνα χαμηλό σπιτάκι τῆς Ἄρτας, χριστιανικό, ἀκουμπισμένο σέ μιά παληὰ ἄμορφη ἐκκλησοῦλα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, ἔγινε καυγᾶς τό βράδυ τῆς παραμονῆς πού θᾶφευγαν οἱ πασσάδες. Ὁ ἄντρας χαϊδολογοῦσε τὰ παιδάκια του γιατί θᾶφευγε μαζί μέ τό Βρυώνη. Ἡ γυναίκα χλοπαθοῦσε στήν ἄλλη ἄκρη καὶ δέν ἤθελε νά τόν ἀφήση νά φύγη.

— Τί θέλεις ἐσύ κοντά;

— Λησμονᾶς πῶς εἶμαι ὁ κυνηγός τοῦ πασσᾶ;

— Ὁ πασσᾶς δέν πάει στό κυνήγι, πάει στόν πόλεμο...

— Ἄφου μέ θέλει κοντά του. Νά τοῦ ἴπῳ δέν ἔρχομαι;

— Νά τοῦ τό πῆς μέ τρόπο καλό...

— Λησμονᾶς πῶς εἶμαστε ραγιάδες;

— Δέν ξέρω... κάτι μοῦ λείει πῶς θά πάθουμε κακό ἂν φύγης. Δῶσε προσοχή στά λόγια μου... Κάμε ὅ,τι μπορεῖς... Μείνε!

— Ἦ μείνω ἢ φύγω, τό κακό πῶχουμε νά πάθουμε δέν θά τό γλυτώσουμε. Ραγιάδες εἶμαστε, τὰ κεφάλια μας στά χέρια τους τᾶχουν...

— Καί τί θά πᾶς νά κάνης ἐκεῖ;... Θά πᾶς ἐσύ χριστιανός μαζί μέ τούς Τούρκους νά πολεμήσης ἄλλους χριστιανούς; Δέν τό σκέφτηκες αὐτό;

— Μήπως θά πολεμήσω ἐγώ;

* Τό διήγημα τοῦτο τοῦ Γ. Ἀθάνη εἶναι ἀθησαύριστο. Δημοσιεύθηκε στό παιδικό περιοδικό «Μεγάλο Ἑλληνόπουλο», στό τεῦχος 7 τῆς 21-1-1948 μέ τόν τίτλο «Τό μεγάλο μυστικό». Ξαναδημοσιεύθηκε μέ ἑλαφρῆς παραλλαγές στό ἐπίσης παιδικό περιοδικό «Τό Σπίτι τοῦ Παιδιοῦ» σέ δύο συνέχειες στό τεύχη 42 καὶ 43 τῆς 16-9-1951 καὶ 1-10-1951 σελίδες 490-491 καὶ 518-519. Ὁ Γ. Ἀθάνης δέχεται ὡς ἐγκυρότερο τό κείμενο τῆς δευτέρας δημοσίευσης πού ἀκολουθοῦμε κ' ἐδῶ.

— Άδιάφορο. Κοντά στους άπιστους θάσαι. Αυτούς θά βοηθᾶς...

— Τί βοήθημα θά τούς κάνω; Πού θά σκοτώνω κανένα λαγό ἢ καμιά πέρδικα νά τρώῃ ὁ πασσᾶς;

— Κι' αὐτό ἀκόμα!... Δέ σέ σφάζει ἡ καρδιά σου πού θά βλέπης τούς ἀγαρηνοὺς νά τυραγνοῦν τούς ἀδελφούς σου;

— Τί θέλεις νά κάμω, γυναῖκα. Νά πάω μέ τούς κλέφτες;... Ἔννοια σου καί τῶχω κι' αὐτό κατά νοῦ μου. Ἄν εὔρω περίστασι τό σκάω γιά τό γέρω-Νότη. Τόν ξέρω καί μέ ξέρει... Θά εὐχαριστηθῆς τότε;

— Θά ξέρω κᾶνε πώς πολεμᾶς γιά τήν πίστη σου... Καί θᾶχω πρόσωπο νά παρακαλῶ τό Θεό νά μᾶς λυπηθῆ!... Ἐνῶ ἄν εἶσαι κοντά στους Τούρκους.

Ἡ γυναῖκα ἀνάβλεφε δειλά πρός τό εἰκόνημα τοῦ σπιτιοῦ καί σταυροκοπήθηκε μέ τύψη. Ὁ ἄντρας ἀνατρίχιασε ἄσπαστος νά θέλῃ κύτταξε κι' αὐτός τό καντηλάκι πού τρεμόσβηνε μπροστά στήν εἰκόνα τῆς Παναγιᾶς.

Τά παιδιά εἶχαν ἀρχίσει νά κλαῖνε.

— Καί τώρα νά τόν παρακαλῆς, γυναῖκα, τό Θεό μέ θάρρος. Ὁ Θεός ξετάζει τίς καρδιές. Ἡ καρδιά μου εἶναι καθαρή. Εἶμαι ἔτοιμος νά θυσιασῶ κ' ἐγώ γιά τήν πίστη μου ἄν τό καλέση ἡ χρεῖα. Καί κοντά στόν πασσᾶ πού θᾶμαι ὄλο γιά τό καλό τῶν χριστιανῶν θά πασχίσω...

— Καί τί καλό μπορείς νά τούς κάμης ἐσύ ἀπό 'κεῖ πού θάσαι;...

— Δέν τό ξέρεις. Μπορεῖ νά μοῦ περάση νά τούς κάμω πολύ μεγάλο καλό πού δέν τό παντυχαίνει κανένας!

— Μακάρι!

— Κ' ἐσύ ἀκόμα ποῦσαι μία γυναῖκα μπορεῖ νᾶρθῆ ὥρα νά χρησιμέψης στό γένος σου... Ἀγῶνας γίνεται... Ὅλοι θά κάμουμε τό χρέος μας ὅπως διατάξῃ ὁ Θεός! Κ' ἐκεῖνοι πού τούς σφάζουν ἄδικα οἱ ἄπιστοι, μά καί τά βυζασταρούδια ἀκόμα πού τίποτα δέ νογᾶνε, ὄλοι γιά τό Χριστό καί γιά τήν Πατρίδα πεθαίνουν κι' ὄλοι βοηθᾶνε τόν ἀγῶνα. Δέ χύνεται τοῦ κάκου οὔτε μιά σταγόνα αἷμα!... Δέν πᾶν χαμένα οὔτε τά χτυποκάρδια τῶν σκλάβων... οὔτε τά λόγια μας ἐτοῦτα πού λέμε ἄσχοπα τώρα... Ποιός τό ξέρει τ' εἶναι γραμμένο νά κάμουμε ἢ νά πάθουμε κ' ἐμεῖς γιά τή λευτεριά τῆς χριστιανοσύνης!... Ὁ Θεός τό ξέρει!... Μή χλοπαθίεσαι λοιπόν τοῦ κάκου... Σέ τέτοιους καιρούς δέν ξέρει κανείς πού πάει γιά καλό καί πού γιά κακό... Ἄσε νά φύγω μέ τόν πασσᾶ κι' ὅτι μᾶς εὔρη!

Τό καντηλάκι τριζοβόλησε σπαραχτικά, πέταξε φλόγα κ' ἔπειτα ἔσβυσε μέ μιᾶς.

— Κακό σημάδι!... Κακό σημάδι!... μουρμούρισε φοβισμένη ἡ γυναῖκα τοῦ χαμηλοῦ σπιτιοῦ τῆς Ἄρτας, πού ἀκουμποῦσε στήν παληά ἐκκλησοῦλα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν.

Εἶχε βραδυάσει. Τά βουνά κι' ὁ κόσμος ἄρχισαν νά σκοτεινιάζουν. Ἡ θάλασσα μόνον ἀσπρογάλιαζε ἀκόμα. Παγερός βορηᾶς φυσοῦσε ἀνάμεσα στά χαμόκλαδα τῆς ἀκρογιαλιᾶς. Τά θαλασσοπούλια ξεπαγιασμένα ἀκόμα γύριζαν στίς φωλιές τους. Ἦταν τόση νέκρα ἐκεῖ πέρα, τόση γαλήνη, πού κανεῖς δέ θά πίστευε πώς λιγάκι πειό κάτω ξαπλωνότουν ὀλόκληρο στρατόπεδο καί πυργωνότουν ὀλόκληρο κάστρο.

Μέσα στήν ἀπεραντωσύνη καί τήν αἰωνιότητα τῆς φύσης ὁ πόλεμος γινόταν ἕνα περιστατικό ἀσήμαντο σάν τό πέταγμα τῶν θαλασσοπουλιῶν ἢ σάν τό θροῖσμα τῶν κλαδιῶν στόν παγωμένο βορηᾶ. Σέ λίγο θά τά σκεπᾶση ὄλα ἡ νύχτα καί κανένα πρᾶμα, καμμιά πράξι δέν θᾶχη ξεχωριστή θέση μέσ' στό σκοτάδι τῆς...

Ἕνας ἄνθρωπος τριγυρνᾷ ἀνάμεσα στά ρεῖκια καί στά βουῖρα τῆς λιμνοθάλασσας, τσαλαβουτώντας μέσα στά νερά. Κρατάει τουφέκι κ' ἔχει σκοτώσει κάμποσα πουλιά. Ὁ τορβάς του εἶναι γεμάτος. Φαίνεται πώς δέν τοῦ χρειάζονται ἄλλα γιατί περνοῦν μπροστά του καί δέν τά χτυπᾷ. Εἶναι γνοιασμένος κι' ἀνήσυχος. Στέκεται κάθε τόσο καί караουλιζει ὀλόγυρα μέ κάποιον φόβο. Κανένας δέ φαίνεται στή στεριά. Ψυχή! Μόνο στή λιμνοθάλασσα μαυρίζει κάπου ἕνα σημαδάκι. Κι' ὄλο ζυγώνει. Εἶναι, χωρίς ἄλλο, ἕνα πρυάρι. Ἔρχεται ἀπ' τ' Ἀντικικό καί πάει στό Μισολόγγι. Θαρρεῖς πώς αὐτό καρτεροῦσε. Τό βλέπει μέ χαρά νά πλέη ὄλο καί σιμώτερα. Κ' ἔχει μιάν ἀνυπομονησία, μιά ταραχή. Πάντα γυρίζει κάθε τόσο πρός τό μέρος τῆς στεριάς, κυττάει, ἀφουγκράζεται. Κανείς. Τό μονόξυλο πλησιάζει. Ξεχωρίζει τώρα ὁ ἄνθρωπος ποῦεινε μέσα. Ἕνας μοναχός. Ἄργά, σιγά, προφυλαχτικά ἀμπώχνει μέ τό σταλίκι του. Κι' ὄλο κατά τή στεριά ἔχει τό νοῦ του. Ὁ κυνηγός μισοκρύβεται στά ρεῖκια, σά δισταχτικός, σάν ἀναποφάσιτος. Νά φανερωθῆ ἢ ὄχι; Σέ λίγο τό πρυάρι θά προσπεράση, θᾶεινε ἄργά. Καί θᾶεινε ἄργά γιά πάντα. Ἡ καρδιά του χτυπᾷ δυνατά. Πρέπει νά τό κάμη! Δέν εἶναι χριστιανός; Δέν καρτερεῖ γι' αὐτό ὄλο τό πρωῖ κι' ὄλο τό δειλινό; Ὁ Θεός νά πού τῶστειλε στήν πειό κατάλληλην ὥρα τόν ἄνθρωπο πού χρειάζότουν! Φοβᾶται ἀκόμα; Κάνει τό σταυρό του δυό φορές καί ξεβγαίνει ἀπ' τά ρεῖκια σέ ξάγναντο παραθαλάσσι. Σφυράει σιγανά. Καί μέ τ' ἄσπρο του μαντήλι στό χέρι κάνει σινιάλα βιαστικά κ' ἐπίμονα στόν ἄνθρωπο τοῦ πρυαριοῦ. Τόν προσκαλεῖ νᾶρθῆ ὄξω. Ἐκεῖνος βλέπει, μά γνοιάζεται. Ἀφήνει μιά στιγμή τό σταλίκι καί παίρνει τό τουφέκι στά χέ-

ρια. Μά ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀκροθαλασσιᾶς δέν κάνει καμμιὰ κίνηση ἐχθική. Ἀφίνει πάλι τό τουφέκι ὁ ταξιδιώτης, παίρνει τό σταλίκι καί σπρώχνει τό πρυάρι στ' ἀνοιχτά, ξεμακραίνοντάς το ἀπ' τό παραθάλασσο. Γιά νά δοκιμάση. Ὁ ἄλλος στή στεριά βουρλίζειται. Ξανασφυραεῖ προφυλαχτικά, σεῖ νευρικά τό μαντῆλι, βουτάει στά νερά καί προχωρεῖ ὡς τό γόνα στό βουρκο τῆς παγερῆς λιμνοθάλασσας. Τότε γυρίζει ὁ ἄλλος ξαφνικά κι' ἀμπώχνει ἀνάποδα τό πρυάρι πρός τ' ἀκρογιάλι. Αὐτές οἱ βουβές, ἀπλές κινήσεις τῶν δύο ἀνθρώπων ἔχουν μιὰ τραγικότητα παράξενη. Ὅταν τό πρυάρι ἔφθασε πειό κοντά, ὁ ναύτης τοῦ πέταξε τό σταλίκι, πῆρε πάλι τό τουφέκι καί φώναξε στόν κυνηγό:

— Ποιός εἶσαι καί τί θέλεις;

— Χριστιανός εἶμαι καί σέ θέλω. Ὁ Θεός σ' ἔστειλε. Ἔλα πειό κοντά. Εἶναι ἀνάγκη. Μή φοβᾶσαι!

Σάν ἀπό θεία φώτιση, τῶδωσε μέ μιᾶς ἐμπιστοσύνη. Ἔσπρωξε τό πρυάρι του ὄξω καί τῶχωσε ἀνάμεσα σέ δύο βουρλιές. Ἐκατσε ἀπάνω στήν πλώρη μέ τό τουφέκι στά γόνατα. Ὁ ἄλλος καρπούλιασε καλά ὀλόγυρα, ἔβαλε αὐτί, ἀφουγκράστηκε, ἔπειτα χῶθηκε ἀνάμεσα στά βούρλα κι' ἔφθασε στό πρυάρι. Καλησπερίσθηκαν.

— Εἶμαι χριστιανός καί γιά τήν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ ἄς μέ κρεμάσουν...

— Τί φκιάνεις ἐδῶ, τί γυρεύεις;

— Ἀπ' τό πρῶι κυνηγάω πουλιά καί περιμένω ἕνα χριστιανό νά περάση...

— Ποιός εἶσαι; Ἀπό ποῦ ἔρχεσαι;

— Τί σ' ὠφελεῖ νά μάθης!... Εἶμαι κοντά στοὺς Τούρκους καί δέν ἔχω λυτρωμό...

— Ἔλα νά σέ πάρω στό Μισολόγγι.

— Μακάρι νά μποροῦσα! Μακάρι νά ῥχόμουνα! Ὁ Θεός ξέρει...

— Δέ βλέπω νά σ' ἀμποδάη κανεῖς νᾶρθης...

— Ὁ Θεός ξέρει... Ἐχω τή γυναῖκα μου καί τά παιδιά μου στά χέρια τους. Ἄν τούς φύγω, καταλαβαίνεις, θά τούς σφάξουν. Ἄσε με στήν καταδίκη μου. Μόν' ἄκουσε τί θά σοῦ πῶ καί τρέξε. Ἀπ' τήν αὐγή καρτερῶ νᾶβρω τρόπο νά στείλω χαμπέρι. Ὁ Θεός μ' ἔρριξε στά χέρια τῶν ἀγαρηνῶν κι' ὁ Θεός σ' ἔβγαλε ἀπόψε μπροστά μου... γιά νά γλυτώση τό Μεσολόγγι...

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ πρυαριοῦ ἀνατρίχιασε σύγκορμος. Ὅχι ἀπ' τό κρῦο. Κι' ὁ ἄλλος ἄνθρωπος ξακολούθησε:

— Δέν πιστεύεις τά λόγια μου...

— Σέ πιστεύω. Μά πές μου.

— Τρέξε στο Μισολόγγι!... Οί Τούρκοι θά τό χτυπήσουν δυνατά απόψε τή νύχτα, τά ξημερώματα... 'Ο Θεός θέλησε νά μάθω τό μυστικό... Στο άνατολικό πλευρό θά κάμουν τό γιουρούσι... Τρέξε δώσε χαμπέρι στους καπεταναίους. Κι' ό Θεός πού γεννιέται απόψε, άς σάς δώση δύναμη!

Σήκωσε τά χέρια στον ούρανό, δάκρυσε και χωρίς νά πη τίποτε άλλο τραβήχθηκε μέσ' άπ' τά βουρλα και χάθηκε σά ν' άνοιξε ή γη και νά τον κατάπτε.

Στό πρυάρι ήταν ό γραμματικός του καπετάν-Μακρη. Ήμεινε παραξενεμένος άπ' τ' αναπάντεχο συναπάντημα. Ρωτούσε τον έαυτό του άν είδε άνθρωπο μέ κρέας και μέ κόκκαλα ή κανένα φάντασμα. Όμως τά λόγια του είχαν καρφωθή βαθιά στό μυαλό του και τά πίστευε, τά πίστευε χωρίς νά τά ξεδιαλέξη, χωρίς νά τά ζυγιάση. «Στό άνατολικό πλευρό θά κάμουν τό γιουρούσι». Άλήθεια, προς τά εκεί είναι πιό άδύνατο τό Κάστρο... «'Ο Θεός πού γεννιέται απόψε, άς σάς δώση δύναμη!». Του φάνηκε πώς ξανάειδε τον άγνωστο άνθρωπο νά σηκώνη τά χέρια κατά τον ούρανό και νά δακρύζη. Ήταν, άλήθεια, παραμονή των Χριστουγέννων. Σκέψου, τή νύχτα πού θάηταν ό κόσμος στην έκκλησία, όλόγυρα στή φάτην τής Βηθλεέμ, νά χυμήξουν οί άπιστοι στίς άφύλαχτες τάπιες και νά τίς πατήσουν και νά ξεχυθούν στό Μεσολόγγι μέσα!... 'Οραματίζεται... Νά μιá εκκλησία μέ θαμποφωτισμένα όλα τά παραθυράκια της... Ουρλιάζει όξω ό βορηάς... Τρέχουν οί χριστιανοί άπ' όλους τους δρόμους... Γεμίζει. 'Ο Δεσπότης κάθεται στό θρόνο. Οί φαλτάδες, λένε γλυκά τό «'Η Παρθένος σήμεραν έν τῷ σπηλαίω...». 'Ολόγυρα οί καπεταναίοι και τά παλληκάρια χωρίς άρματα, σάν τους ταπεινούς ποιμένες τής Βηθλεέμ... Πειό πίσω και στό γυναικίτι τά γυναικόπαιδα... Τό «Δόξα έν ύψιστοις Θεῶ, επί γῆς ειρήνη, έν ανθρώποις...» λένε τώρα. Ξαφνικά μαζί μέ τό ουρλιαχτό του βορηά φτάνουν οί τουφεκίες κ' οί άλαλαγμοί των Τούρκων... Μπλοκάρουν τήν εκκλησία... Κλειούν τίς πόρτες... Τουφεκάν άπ' τά παράθυρα... Πέφτει ό Δεσπότης μπροστά στην 'Ωραία Πύλη... Σκουίζουν τά γυναικόπαιδα... Βάζουν φωτιά... Ξεχύνονται άντρες, γυναίκες νά βγούν, νά γλυτώσουν... Τους καρτερούν απόξω μέ τά γυμνά σπαθιά... Σφάζουν άλύπητα, σφάζουν... 'Ο Χριστός γεννιέται ή ό Μουχαμέτης γλεντοκοπάει;...

Σάν άστραπή πέρασε από τό νοῦ του γραμματικού ή φοβερή όπτασία. Ήτριψε τά μάτια του ώσάν για νά τή διώξη, τίναξε τους νώμους ώσάν για νά ξεπιαστή κι' άδραξε άποφασιστικά τό σταλίκι.

Ἔβαλε τή δύναμη του ὅλη, ξεκόλλησε τό πρυάρι ἀπ' τή μούτελη κι' ἀμπώχνοντας βιαστικά, δυνατά, ἀξανάσαστα τράβηξε γιά τό Μεσολόγι. Ἦταν ἀκόμα στήν Ἄσπρη Ἀλυκή κ' ἤθελε κάμποση ὥρα. Πρέπει νά βιαστῆ. Τώρα θυμήθηκε ἀκόμα πώς ἀπόφε κι' ὅλα εἶν' ἔτοιμοι νά φύγουν μέ πεντακόσια παλληκάρια γιά τό Ξηρόμερο ὁ Τσόγκας, ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Γρίβας. Θά πᾶνε νά χτυπήσουν ἀπό 'κεῖ τούς Τούρκους, ὅπου τούς βροῦνε. Μά τώρα δέν πρέπει νά φύγουν γιατί θ' ἀδυνατέφη ἡ φρουρά... Θά τούς προφτάση τάχα; Τά χέρια του βγάζουν φωτιά δουλεύοντας τό σταλίκι, μά κόπο δέν καταλαβαίνει. Ἄς φτάση κι ἄς παρθοῦν τά χέρια του καί τά δυό! Κρατοῦν ἀπόφε στή χούφτα τους τό Μεσολόγι. Ἐνας αὐτός πολεμάει τήν ὥρ' αὐτή μ' ὄλο τό λεφούσι τῶν πασσάδων. Τό μεγαλύτερο ὄπλο καί τῶν δυό, κι' αὐτουνοῦ καί τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, εἶναι ἀπόφε τό μυστικό. Μ' αὐτό θά πολεμηθοῦν κι' ὅποιος νικήση τόν ἄλλον. Τή μία ἀπ' τά μεσάνυχτα ἔφτασε ὁ γραμματικὸς στό Μεσολόγι κ' ἔτρεξε στοῦ καπετάν Μακρῆ. Τόν ζύπνησε. Τοῦ παρέδωσε τό μεγάλο μυστικό.

Ὅλοι εἶχαν κοιμηθῆ ἀποβραδύς μέ τήν ἔγνοια νά σηκωθοῦν πολύ θαμπά, νύχτα, νά πᾶνε στίς ἐκκλησιές νά προσκυνήσουν τή Γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Τά πεντακόσια παλληκάρια εἶχαν μπαρκαριστῆ στίς πάσσαρες καί θά φεύγανε μέ τή βαθειά νύχτα γιά νά μή νοιώσουν οἱ Τούρκοι τίποτα. Ὅταν ὁ καπετάν-Μακρῆς ἐπῆγε καί ζύπνησε τόν Πρόεδρο, τόν Μαυροκορδάτο, κι' αὐτός διάταξε γενικό συναγερμό τῆς φρουρᾶς, ὁ καθένας πού ζυπνοῦσε, στή φάτνη τοῦ Χριστοῦ πήγαινε ὁ νοῦς του κι' ὄλοι ρωτοῦσαν νυσταγμένα, μαχμουρλίδικα:

— Εἶναι ὥρα γιά τήν ἐκκλησιά;

Ναί! Ἦταν ὥρα γιά τήν ἐκκλησιά. Μά ἡ λειτουργία, ὀρθρος βαθύς, θά γίνη ἀπάνω στίς τάπιες. Τό «Δόξα ἐν ὑψίστοις» θά τό φάλλουν τά κανόνια καί τά καρυοφύλλα. Τά γιαταγάνια θ' ἀνάφουν γιά λαμπάδες. Ἄντίς λιβάνι θά θυμιατίσουν μέ μπαρούτη. Κι' ὁ μέγας ἀγιασμός θά ραντίση ὄχι νερό, αἷμα. Σμύρνα καί χρυσός ἦταν τά φημισμένα δῶρα τῶν Μάγων; Ἀπόφε θά προσφέρουν οἱ Μεσολογγίτες πολυτιμότερα δῶρα. Τήν πίστη καί τήν αὐταπάρηση, σφραγισμένες μέ τήν τελευταία ρανίδα.

Πῆγε ὁ Πρόεδρος στό Δεσπότη κι' ἀποφάσισαν νά μὴν ἀνοίξουν καθόλου τίς ἐκκλησιές τῆ νύχτα. Μονοκκλησιά στήν τάπια! Ὅποιος ἔχει τουφέκι ἄς πάη νά προσκυνήση...

Ὅταν ζύπνησαν οἱ παππάδες, τούς εἶπαν νά χτυπήσουν δυνατά τίς καμπάνες γιά νά τίς ἀκούσουν οἱ Τούρκοι καί νά κλειστοῦν στίς ἐκκλησιές ὀλομόναχοι καί νά προσευχηθοῦν γιά τήν πόλη καί γιά τό γένος.

Ἔστειλαν νά προλάβουν τούς μπαρκαρισμένους. Καμμιά ἑκατοστή μονάχα ξεμπαρκαρίστηκαν ἀπ' τό μπουλουῦκι τοῦ Γρίβα.

Ἐκείνη τή νύχτα εἶχε μιά ὄφι ἀλλοιώτικη τό Μεσολόγγι. Κάποιο μεγάλο μυστήριο πλανιότουں στούς σκοτεινοὺς του δρόμους μαζί μέ τά παγερά φυσημάτα τοῦ βορηᾶ. Ἡ πολιτεία ὄλη ἔμοιαζε σάν ξωτική. Οἱ ἄνθρωποι πηγαινοερχόντουσαν σά φαντάσματα. Τά παλληκάρια βιαστικά, ἔσιαζαν στό δρόμο τ' ἄρματά τους. Οἱ γυναικοῦλες πρόβαλναν δειλά στίς πόρτες καί στά παράθυρα κι' ὄλο σταυροκοπιόντουσαν.

— Ὁ Χριστός μαζί σας! φιθύριζαν κάθε τόσο χαμηλόφωνα.

Θαρροῦσες πώς εἶχε σταματήσει τῆς ζωῆς ἡ ἀνάσα. Ὅλες οἱ φυχές, οἱ λογισμοί ὄλοι εἶχαν σμίξει κ' εἶχαν λυώσει κ' εἶχαν χωνέψει σ' ἓνα δισκοπότερο, πού ὑψωνότουں ἐπιβλητικά καί μεγαλόπρεπα πρός τόν οὐρανό μέ τά χιονοσύννεφα. Ἡ ὥρα τῆς μεγάλης κρίσης ἔφτανε. Σέ λίγο θ' ἄνοιγε ὁ Θεός τό στόμα του νά διαλαλήση τήν ἀπόφασή του ἀπάνω ἀπό τό Μεσολόγγι.

Ὅλες οἱ τάπιες πιάστηκαν γερά.

Ἦταν τήν ἐποχή ἐκείνη στό Μεσολόγγι κοντά δυόμισυ χιλιάδες ὄπλοφόροι. Ὅλο τό ἄνθος τοῦ Σουλιοῦ, τοῦ Μωρηᾶ καί τῆς Ρούμελης. Παλληκάρια τῆς Καρύταινας κι' ἀντρειωμένοι τῆς Γαστούνης. Λεβέντες ἀπ' τ' Ἀπόκουρο καί σταυραετοί ἀπ' τήν Κιάφα. Τίς δυτικές τάπιες ἀπ' ἀριστερά ἔπιασε ὁ Ζαΐμης μέ Καλαβρυτινοὺς, Μεσολογγίτες κι' Ἀντικιῶτες. Στή μέση, ποῦηταν ἡ Πύλη τοῦ Κάστρου, μπροστά στήν Παναγιά καί στόν Ἀϊ-Νικόλα, παράταξαν τά παλληκάρια τους ὁ Μάρκος Μπότσαρης κι' ὁ Ἄντρεας Λόντος. Μά ἡ πειὸ μεγάλη δύναμη μαζεύτηκε στό ἀνατολικό, τό πῖο ἀδύνατο πλευρό, ἐκεῖ πού τό μυστικό ἔλεγε πώς θά κάμουν γιουρούσι οἱ τουρκαλάδες. Χίλια διακόσια τουφέκια μετριόντουσαν ἐκεῖ. Πυργιῶτες, Γαστουναῖοι, Καρυτινοί, Κραββαρίτες, Ζυγιῶτες, Ἀποκουρίτες, Μεσολογγίτες, μέ καπεταναίους τό Δεληγιάννη, τό Μακρή, τό Γρίβα, τό Ραζηκώτσικα.

Ὁ Κιουταχῆς κι' ὁ Ὁμέρ Βρυώνης ἤξεραν ὅτι ἀπό τήν ἔφοδο αὐτή θά κρινότουں ὀριστικά ἡ τύχη ὄλης τῆς ἐκστρατείας.

Οἱ βροχές κ' οἱ παγωνιές, τό λιγοστό ταῖνι, τά κακά χαμπέρια τῆς νίλας τοῦ Δράμαλη, τό χάσιμο τοῦ Ἀναπλιοῦ, ὄλ' αὐτά εἶχαν πολύ σαλέφει καί τήν ὑγεία καί τό ἠθικό τῶν πολεμιστῶν τους. Πολλοί ἀπό δαύτους ἦταν πεσμένοι μέ θέρμες. Μά κ' οἱ γεροί, κανεῖς τους δέν εἶχε ἀνάκαρα γιά πόλεμο. Ἐπειτα τούς εἶχαν γλυκάνει πολλές μέρες μέ τήν ὑπόσχεσι πώς οἱ γκιαούρηδες θά παραδώσουν τό Κάστρο. Κάμποσες μέρες τῶχαν δεμένο στό μαντήλι.

Καί μέ τό δίχηο τους. Γιατ' οί Μεσολογγίτες είχαν ἔρθει σέ κουβέντες νά παραδώσουν τήν πόλη. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης μέ τόν Ἄγο Βάσιαρη βγήκαν καί τά κουβέντιασαν. Ἐγινε κ' ἀνακωχή ὀχτώ ἡμερῶν. Μά οί Μεσολογγίτες τούς ξεγελοῦσαν νά κερδίσουν καιρό γιατί είχαν στείλει τό Γρίβα στό Μωρηᾶ καί ζητοῦσαν ἐνίσχυσι. Αὐτοί δέν ἦταν ὄλοι-ὄλοι οὔτε τετρακόσια τουφέκια. Χαρά στό κουράγιο τους! Μέ χίλια δυό φέμματα πλανοῦσαν τούς Τούρκους πῶς ἦταν τάχα χιλιάδες. Πότε τουφεκοῦσαν ὄλοι μαζί. Πότε ἔτρεχαν ἀπ' τή μιᾶ τάπια στήν ἄλλη οἱ ἴδιοι, γιά νά δείξουν ἀσκέρι μπόλικο. Πότε ἔστεναν πίσω ἀπ' τά μεντένια φράγκικες μπαγιονέττες περσευάμενες. Ὅταν τά Ὑδραῖκα καράβια φάνηκαν στόν κόλπο καί μέ τό φύσημά τους μονάχα σκόρπισαν τίς φρεγάτες τοῦ Γιουσούφη. Ὅταν ἑφτακόσιοι Μωραῖτες ἔφτασαν μέ κολαοῦζο τό Γρίβα. Ὅταν Ζακυθινοί καί Κεφαλλονίτες τούς ἔστειλαν τροφές καί πολεμοφόδια. Ὅταν κι ἄλλα παλληκάρια τῆς Ρούμελης συνάχτηκαν μέσα. Τότε οἱ καπεταναῖοι ἔστειλαν γραφή στούς πασσάδες «ἂν θέλετε τόν τόπο μας, ἐλάτε νά τόν ἀράτε!», τούς εἶπαν. Κ' ἡ γραφή τους ἔπεσε μέσα στό τούρκικο ἀσκέρι σά μπόμπα. Σά μπόμπα πού δέ σκότωσε πέντε καί δέκα κορμιά μά σκότωσε μέ μιᾶς τό ἠθικό ὄσων χιλιάδων κι' ἂν ἦταν!

Πῶς νά τούς ξεκινήσουν τώρα οἱ πασσάδες γιά πόλεμο; Καί γιά τέτοιο γιουρούσι; Ἐταξαν. Χίλια γρόσια ἔταξαν γιά τόν καθένα σ' ἐκείνους πού θά χυμοῦσαν νά πατήσουν τό Κάστρο. Χίλια γρόσια μπροστά μεριά δοσμένα. Ὅχτακόσιοι δέχτηκαν νά κάμουν τό γιουρούσι. Μά ὁ λεύτερος φράχτης τοῦ Μεσολογγιοῦ δέν ἄξιζε τόσο λίγο. Ὅχτακόσιες χιλιάδες γρόσια μοναχά...

Τά γλυκοχαράματα, τήν ὥρα πού χτυποῦσαν μελωδικά οἱ καμπάνες καί τό ἀστέρι τῶν Μάγων κατέβαινε σιγά-σιγά στή σπηλιά τῆς Βηθλεέμ, στό Μεσολόγγι ἀπόξω ἄνοιξε ἡ Κόλαση τῆς μπούκα της. Ἄστραφε ὁ τόπος ἀπ' τίς κανονιές κι' ἀπό τίς τουφεκιές. Ἀπάνω τά πλάγια τοῦ Ζυγοῦ καί πέρα ἡ θάλασσα ἡ στρωτή ἀντιλάλησαν φοβερούς ἀλαλαγμούς. Θαρροῦσες πῶς είχαν πέσει στόν κάμπο κοπάδια-κοπάδια χιλιάδες τσακάλια, ρέσοι, λύκοι. Καί ρυάζονταν κι' οὔρλιαζαν. Ἐπειτ' ἀκούστηκε μέσ' στό θαμποσκοτάδο ἄγριο ποδοβολητό καβαλλαρίας. Οἱ ντελῆδες κάλπαζαν σά δαιμόνιοι, ἄσκοπα ξεφοβεριστά πρός τίς πιό ἀκρινές τάπιες. Κι' ὅταν δουλεύτηκε κάμποση ὥρα ὁ τρόμος κι' ὁ φοβερισμός, τότε σά βρυκόλακοι ξεπετάχτηκαν μέ τά σπαθιά σά χέρια οἱ ὀχτακόσιοι διαλεχτοί, ποῦηταν κρυμμένοι σά πυκνά βουῦρλα τῆς ἀνατο-

λικής πλευράς. Ἔστησαν σκάλες στή χαμηλή τάπια καί φτερωμένοι πρωτανέβηκαν οἱ μπαίραχτάρηδες. Δυό-τρεις σημαῖες μέ τό μισοφέγγαρο ανέμισαν πρόσκαιρα στό δοξασμένο φράχτη. Πήδησαν κι' ὅλα μέσα οἱ πειό ἀπόκοτοι. Δυό μπαίραχτάρηδες ἦταν, δυό παλληκάρια τῆς Ἀρβανιτιᾶς. Ἐφεραν γύρω σά δαιμονισμένοι τά γαταγάνια τους, βάρεσαν δυό-τρεις, μά σέ λίγο πιάστηκαν ζωντανοί.

Τούς πολλούς τούς ἀναποδογύρισαν στή φύσσα, ἄλλους ζωντανούς κι' ἄλλους σκοτωμένους. Ὅμως δέ δείλιασαν, δέν ἀπόκαμαν. Τό αἶμα τούς εἶχε μεθύσει. Καί πάλι ξαναχυμοῦσαν. Τῶνα γιουρούσι ἀπάνω στ' ἄλλο. Πατοῦσαν τ' ἀχειλί τῆς τάπιας, σκύλιαζαν, οὔρλιαζαν, μέ τά νύχια, μέ τά δόντια πάσχιζαν νά κρατηθοῦν, μά δέν τό μποροῦσαν. Πάλι, κάτω τούς ἀναποδογύριζαν ὅλο καί πειό λιγοστεμένους. Τρεῖς ὥρες κράτησε αὐτό τό κακό χαροπάλεμα. Εἶχε πειά φέξει καλά κ' ἡ τρίκορφη Βαράσοβα ἀντίκρυζε κατακάθαρα τό θᾶμα τῆς ἀνθρώπινης ἀντρείας πῶκανε τούς ταπεινούς τοίχους πειό ἀπάτητους ἀπ' τά πανύψηλα, ὀρθόστητα βράχια τῆς. Τό φῶς τῆς ἡμέρας ξεμέθυσε τούς δυστυχημένους διαλεχτούς τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, ὅσους δέν εἶχε ξεδιαλέξει ἀλύπητα ὁ μαῦρος χάρος. Ὅ,τι δέν μπόρεσαν νά καταφέρουν ὅλοι μαζί νύχτα, μέ τό σκοτάδι, μέ τήν ἀξαφνιά, θά τό καταφέρουν τώρα στά ὀλοφάνερα κ' οἱ μισοί μονάχα; Δέν ἔχει ἄλλο γιουρούσι!... Ἐφυγαν ντροπιασμένοι: κι' ἀποτραβήχτηκαν κάτω ἀπ' τίς ἐληές τοῦ κάμπου, μακριά ἀπ' τά μάτια τῶν πασσάδων. Καμμιά τριακοσαριά εἶχαν ἀπομείνει ἀπ' τούς ὄχτακόσιους. Πολλοί λαβωμένοι ψυχομαχοῦσαν ἀκόμη ἀνάμεσό τους...

Οἱ πασσάδες μαδοῦσαν τά γένεια τους ἀπ' τό κακό κι' ἄφωνοι κυτταζόντουσαν στά μάτια.

Κατέβηκαν οἱ ρωμηοί στή φύσσα κ' ἔμασαν ἄπειρα λάφουρα ἀπ' τούς σκοτωμένους. Δώδεκα σημαῖες τούρκικες ἄξιζαν ἀπάνω ἀπ' ὅλα. Τέσσερα παλληκάρια μοναχά σκοτώθηκαν, δυό Γαστουναῖοι καί δυό Μεσολογγίτες. Τά ξάπλωσαν στήν ἐκκλησιά ἔτσι μέ τίς ματωμένες φουστάνελλες τους, ἦρθε ὁ Δεσπότης, ἔφαλλαν τή λειτουργία τῶν Χριστουγέννων κ' ἔπειτα τή νεκρώσιμη δική τους ἀκολουθία. Τούς ξεπροβόδισαν ὅλοι στό μακρινό τους ταξειδί κ' ἔλεγες πῶς δέν κατέβαιναν στόν Ἄδη παρά ξεκινοῦσαν καί πήγαιναν στή Βηθλεέμ γιά νά φέρουν στό μικρό Χριστό τ' ἀτίμητα δῶρα τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Τήν πίστη καί τήν αὐταπάρνηση καί τή Νίκη.

Ὅταν ὁ Πρόεδρος μέ τούς καπεταναίους πήγαν νά πάρουν τίς Χριστουγεννιάτικες εὐχές τοῦ Δεσπότη, ἔλεγε καθένas τά δικά του ἀπ' τίς ἀφάνταστες σκηνές τῆς νυχτερινῆς ἐποποιίας. «Εὐλογημένον τό ὄνομα

του Κυρίου!» ξεφωνούσε κάθε τόσο ο Δεσπότης, ακούγοντας τίς τρομερές στιγμές του πολεμικού ὄρθρου.

— Στοχαστήτε τί θά γινότου αὐτή τήν ὥρα ἐδῶ μέσα ἄν μᾶς εἶχαν πάρει! εἶπε κάποιος.

— Καί τί μαῦρα Χριστόημερα θᾶκανε ὄλ' ἡ Ἑλλάδα!... εἶπε ὁ ἄλλος.

— ...Σέ προσκυνεῖν τόν ἥλιον τῆς Δικαιοσύνης καί σέ δοξάζειν ἐξ ὕψους ἀνατολήν, Κύριε δόξα σοι!... ψιθύρισε κατανουκτικά ὁ Δεσπότης.

Κι' ὁ νοῦς του πῆγε μέ μιᾶς στό ξεχασμένο ὄργανο τῆς Θείας Προνοίας, στόν λησμονημένο χριστιανό πού πρόδωσε τό μυστικό καί γλύτωσε τό Μεσολόγγι. Ποιός νᾶναι;

— Ἀλήθεια, ποιός νᾶναι; ρωτήθηκαν ὄλοι μεταξύ τους. Κανείς δέν μπορεῖ νά τόν ξέρη κι' ὅσα νά πούν εἶναι τοῦ κάκου. Ὅμως ὄλοι ἤθελαν νά τόν μάθουν, νά τοῦ σφίξουν τό χέρι, νά τοῦ φιλήσουν τό μέτωπο. Δέν εἶναι κρῖμα νά μείνη ἄγνωστος κι' ἀφανής καί τώρα καί στόν αἰῶνα; Ποιός νᾶναι;

Ποιός νᾶναι; Τό ἴδιο ρώτημα κάνουν οἱ πασσάδες ἀντίπερα, μαδῶντας τά γένεια τους ἀπ' τό κακό. Γιατί δέ μπορεῖ νᾶγινε ἀλλοιῶς, τό μυστικό προδόθηκε! Νά βρεθοῦν τόσο γερά ταμπουρωμένοι — ἐκεῖ πῶγινε τό γιουροῦσι τους; Χωρίς ἄλλο, μπαμπεσιά τούς ἔκαμαν. Ὡχ, καί νά λάβαιναν τό μπαμπέση στά χέρια τους! Ποιός νᾶναι; Ὑποψίαστηκαν τούς προσκνημένους καπεταναίους τοῦ Βάλτου καί τοῦ Ξηρόμερου πού ἀκολουθοῦσαν μαζί τους, τό Βαρνακιώτη, τόν Ἰσχιό, τό Ράγκο, τό Βαλτινό. Ὅμως αὐτοί καί νᾶξεραν καί νᾶθελαν δέν εἶχαν τρόπο νά προδώσουν τό μυστικό. Κάποιος ἄλλος εἶναι. Θά βρεθῆ!

Σέ λίγες μέρες οἱ πασσάδες σήκωσαν τ' ἀσκέρι τους κ' ἔφυγαν νύχτα ἀπ' τό Μεσολόγγι γιά τό Βραχωῖρι, γιά τόν Καρβασαρά, γιά τήν Πρέβεζα, γιά τήν Ἄρτα. Κακήν κακῶς. Στό δρόμο ἀναζήτησε ὁ Βρυώνης τόν κυνηγό του. Εἶχε χαθῆ. Ἐνα βαρύ σύννεφο ὑπόνοιας θόλωσε τά μάτια τοῦ πασσᾶ. Ὁ κυνηγός του ἦταν ρωμηός. Μήπως...;

— Αὐτός ἦταν! Αὐτός! φώναξαν ὄλοι τοῦ πασσᾶ οἱ ἄνθρωποι. Αὐτός γύριζε ὀλομόναχος καί κυνηγοῦσε κι' ὅπου ἤθελε πήγαινε... Ἦξερε τό μυστικό, βγήκε στό κυνήγι, βρήκε γκιαούρηδες, τό πρόδωσε! Θυμᾶστε πούχε φέρει ἀποβραδύς, νύχτα, ἀγριοπούλια σκοτωμένα;... Αὐτός! Ποιός ἄλλος;

Ζωντανό ἢ σκοτωμένο τόν ζήτησε ὁ πασσᾶς. Κ' ἔταξε ὅσα-ὅσα γιά τό κεφάλι του. Πού νά τόν βροῦνε; Μά βρήκαν στήν Ἄρτα τή γυναίκα του καί τά παιδιά του. Ἦταν ἡ γυναικούλα τοῦ χαμηλοῦ σπιτιοῦ, πού

ξόρκιζε και θερμοπαρακαλούσε τον άντρα της να μην πάη κοντά στους Τούρκους. Πού νάξερε σέ τί μεγάλη αποστολή τον οδηγούσε τό χέρι του Θεού!... Τί νά τή θέλει τώρα ό πασσας κι' αὐτή και τά παιδιά της; Ἔπεσαν στά πόδια του. Ὅμως ἀμάν δέν είχε. Τούς ἔσφαξαν μπροστά του σάν ἀρνιά. Ποιός νάλεγε πώς θά πλήρωναν μέ τό ἀθῶο τους αἶμα τή σωτηρία τοῦ Μεσολογγίου!

Ἀνάμεσα στά βράχια τῆς Κλεισούρας, δεξιά καθῶς κατεβαίνουμε, λίγο προτοῦ σωθῆ τό στενό, εἶναι τό μοναστηράκι τῆς Ἁγιά-Ἐλεούσας. Τό ἐκκλησάκι του εἶναι σκαρφαλωμένο στό βράχο κ' εἶναι τρυπωμένο σέ μιά σπηλιά. Φόβος σέ πιάνει νά τηρᾶς τούς κόκκινους σάν αἶμα βράχους, πού κρέμονται καταποπάνω σου κ' εἶναι σά χωρισμένοι μέ τό μαχαίρι, μέ τό τσεκούρι ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλον ἐδῶ και χιλιάδες χρόνια. Μά τό μοναστηράκι τῆς Ἁγιά-Ἐλεούσας εἶναι πάντα μιά παρηγοριά στους περαστικούς στρατοκόπους. Τώρα κοντά μάλιστα ἕνας ἥσυχος ἀνθρωπάκης τοῦ Θεοῦ ἦρθε και ντύθηκε καλόγερος, σιγύρισε τό ἐκκλησάκι ψηλά, ἔχτισε κάτω τά παρακέλλια, καθάρισε τή στέρνα πού πιάνει τό βρόχινο νερό κ' ἔγινε τό ἀγαθό στοιχεῖο τοῦ ἀγριεμένου τόπου. Κανείς δέν εἶναι πού νά περάση και νά μὴν τόν ἀναζητήση:

— Καλόγερε! Καλόγερε!

— Μπάρμπα-Γιάννη! ἀντιλαλοῦν οἱ βράχοι πολλές φορές τή φωνή τοῦ στρατοκόπου. Κι' ἀκούγεται ἀπό κάπου ἢ ἀπόκριση τοῦ ἀνθρωπάκη σά νάρχεται ἀπ' τόν ἄλλο κόσμο.

— Ἔρχομ' εὐλογημένε! Περίμενε!

Πολλοί, ὅλοι νά πῆς, τόν ρωτοῦν ποιός εἶναι, ποῦθε εἶναι, γιατί ἔγινε καλόγερος, μά ποτέ, σέ κανέναν δέ λείει τίποτε. «Ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ» λείει μονάχα. «Δέ σοῦ φτάνει;».

Μά εἶναι και κάποιοι πού τόν ἔμαθαν, πού τόν ξέρουν και πού τόν προδίνουν κάθε φορά σ' ὅποιον κι' ἄν τύχη. Νά, περνοῦσαν μιά μέρα πολλοί καβαλλάρηδες, καπεταναῖοι μέ χρυσοκέντητες φέρμελες. Τούς ἔφερε κρῦο νερό νά δροσιστοῦν.

— Τόν βλέπετε αὐτόν; εἶπ' ἕνας. Αὐτός πρόδωσε στά 22 τό μυστικό τοῦ Βρυῶνη και γλύτωσε τό Μεσολόγγι!

— Δέν εἶμ' ἐγώ, καπετάνιο μου! Λάθος κάνεις!... εἶπε ταπεινά ὁ καλόγερος, γλύστησε μαλακά και τρύπωσε στό παρακέλλι.

Αὐτός, ὅμως, ἦταν. Ἦρθε κ' ἔγινε καλόγερος ὅταν ἔμαθε πώς ἔσφαξε ὁ Βρυῶνης τή φαμελιά του. Τόν ἔλεγαν Γιάννη Γούναρη. Ἦταν ἀπ' τά Γιάννενα.

Με τὸ ἔσπρα μαντῆλι ἀπὸ χεῖρὶ κά-
νει σινιάλα...

Τοὺς ἔσφραζαν μπροστὰ τοῦ σάν ἀρνιά...

Τούς καρτερούν με γυμνά σταθιά...

